

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

CHEZ N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard Italien, n°. 22, en face des Bains Chinois.

BARROIS l'aîné, Libraire, rue de Seine, n°. 10, F^{bg}. St.-Germ.

DEBURE frères, Libraires du Roi, rue Serpente, n°. 7.

P. DIDOT l'aîné, Imprimeur du Roi, rue du Pont de Lodi, n°. 6.

F. DIDOT, Imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n°. 24.

DONDEY-DUPRÉ, Imprimeur-Libraire, rue St.-Louis, n°. 46, au Marais; et rue Neuve Saint-Marc, n°. 10.

TREUTTEL et WURTZ, Libraires, rue de Bourbon, n°. 17.

AUG. RENOUARD, Libraire, rue Saint-André-des-Arcs, n°. 55.

BOSSANGE père et fils, Libraires, rue de Tournon, n°. 6 *bis*.

BRUNOT-LABBE, Libraire, quai des Augustins, n°. 33.

AL. EYMERY, Libraire, rue Mazarine, n°. 30.

MONGIE aîné, Libraire, boulevard Poissonnière, n°. 18.

H. VERDIÈRE, Libraire, quai des Augustins, n°. 25.

N. PICHARD, Libraire, quai Conti, n°. 5.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

PUBLII OVIDII NASONIS

QUÆ EXTANT

OMNIA OPERA

EXCUDEBANT AUG.-FR. DONDEY-DUPRÉ, PATER,
ET PROSPER DONDEY-DUPRÉ, FILIUS.

PUBLIUS OVIDIUS NASO

EX RECENSIONE

GOTT. ERDMANN GIERIG

CUM

VARIIS LECTIONIBUS CODICUM PARISINORUM

CUI NOVAS ADDIDIT NOTAS

NICOL. ELIG. LEMAIRE

IN REGIA GALLIARUM UNIVERSITATE ET IN ACADEMIA PARISIENSI POESEOS LATINÆ PROFESSOR

VOLUMEN SEXTUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXII

PUBLII
OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBRI SEX.

PRÆFATIO
EDITIONIS PRIMÆ.

Quum Ovidii Metamorphoses olim edidissem, operamque iis impensam non improbatam esse viris doctis vidissem ex eo, quod nuper editio illa typis esset repetenda, placuit similem curam Fastis ejusdem poetæ adhibere, cui carmini similitudinem quamdam cum illo altero intercedere constat. Neque operam talem supervacuam, opinor, reddidit priorum Editorum copia. Immo mirari licet, suavissimum hoc carmen, nec illiberale ad cognoscendum, neglectum propemodum esse ab iis, qui libellos veterum in scholis lectitandos separatim ediderunt. Neglectum certe jacuit in Germania inde a Taubnero usque ad ea tempora, quibus Lenzius in Encyclopædia Scholastica partes quasdam ejus repetiit, notisque illustravit: Krebsius autem primus fere exstitit, qui versionem ejus vernaculam vulgaret. Postquam manum admoveram operi, cognovi quidem Gesenium, V. D. idem jam moliri, specimenque laboris sui proposuisse; nihilo tamen minus, quoniam rationem

ejus a mea nonnihil discrepare videbam, persistere in opere cœpto placuit. De mea ratione pauca sunt, quæ moneam. A recensione Heinsio-Burmanniana passim recedendum mihi videbatur : neque omnes lectiones, quas Mitscherlichii V. D. judicium elegit, servare poteram. Itaque textum ipse, qua potui diligentia, constitui, singulisque locis factæ mutationis reddidi rationem. E variis lectionibus, quas exempla carminis tam scripta, quam edita suppeditabant, memorabiles, conjecturas autem virorum doctorum, quæ quidem mihi innotuerunt, omnes exhibui, additis judiciis tam aliorum, quam meis qualibuscumque. In interpretando id agendum erat, ut modus servaretur : nam si quis omnia, quorum explicandorum occasionem hoc carmen præbet, copiosius illustrare velit, majorem in molem facile liber increscat, plurimis etiam excursibus et disputationibus oneratus. Rerum cælestium rudem fuisse Ovidium, atque in iis referendis subinde peccasse, satis constat. In iis igitur castigandis non longus fui ; satis mihi fuit mentem poetæ, ubi subobscura esset, aperire. Scripsi Fuldæ Kal. Mart. M DCCC XI.

PROŒMIUM.

Quæ causa impulerit Ovidium, ut ad Fastos Romanorum elegis exornandos adjiceret animum, equidem liquido dicere non ausim. Mitto Propertii (IV, 1, 69) verba, *Sacra diesque canam, et cognomina prisca locorum*, quibus excitatus prævenisse amicum nonnullis videtur. Memorabilior est sententia eorum, qui Callimachum putant ab eo esse expressum. Hunc enim constat carmine, cui Αἰτίων sive *Causarum* nomen inscriptum, rerum antiquissimarum, ad Deos et heroas pertinentium causas (αἴτια ὠγυγίων ἡρώων καὶ μακάρων) explicuisse; cujus carminis fragmenta, sed brevissima, Bentleii curis collecta, in editione Callimachi Ernestina, tom. II, p. 416-426, leguntur. Et ex his quidem fragmentis operis ratio minime cognoscitur; verum Anthologia Græca, tom. IV, pag. 236, Epigramma habet, unde poetam usum esse hoc figmento videmus, ut in somnis se diceret in Helicona abreptum, quæ quæreret, ex ipsis Musis accepisse. Et sane, etiam Ovidius in Fastorum opere *Causas* multarum rerum, non Romanarum tantum, exponit, quin et Deos sibi Musasque fingit apparuisse, ut, quæ abdita laterent, sibi aperirent. Etiam hoc certum est, Callimachi carmen satis notum fuisse Romanis, laudatumque a Varrone, Martiali, Plutarcho, Servio aliisque. Ruhnkenius denique locum ex Trist. V, v, 33 sqq, notavit, quem ex ipsis illis Callimachi Αἰτίοις expres-

sum esse judicat. Concedamus igitur, quod et recentissimi Fastorum Interpretes, Lenzius, Krebsius, Gesenius, amplexi sunt, quodque etiam Jacobs in Animadv. ad Anthol. Græc. vol. III, P. II, p. 161, tuetur, Callimachi carmen obversatum esse Ovidii ingenio, quum suum opus moliretur. Aliud tamen est, causas rerum ab heroibus gestarum, non constat quo ordine, canere; aliud, Kalendarium Romanum carmine persequi, causasque reddere eorum omnium, quæ ad dies singulos paucis literis notata erant (*). Exemplum ejus Argumentis librorum subjecimus, id quidem, quod e pluribus, quæ exstant, etiam Mitscherlichius elegit. Formam ejus fuisse videmus talem, ut non nisi ingenium multarum rerum scientia inundatum, atque tenuissimis etiam rebus exornandis idoneum, ad se tractandum invitare posset.

In examinandis carminibus inventio rerum ac dispositio primum spectari solet; atque his ingenium poetæ vel maxime æstimatur. Verum Ovidio inde laus debetur prope nulla; etenim Fasti docebant ipsi, et quas res, et quo ordine singulas tractaret. Illæ vero ad hæc ferme capita revocari possunt: ad descriptionem anni Romani, numerum, ordinem et nomina mensium, discriminaque dierum; ad cælestia nonnulla, ortum et occasum siderum, initia vicissitudinum annuarum, solisque per signa Zodiaci decursum; ad dedicationem templorum; ad festorum et ludorum vel rationem, vel originem; ad res denique memorabiles,

(*) De *Fastis* Romanorum, tam *Kalendaribus* quam *Historicis*, pauca diximus ad I, 1 et 7. Plura de iis disputat *Gesenius* in Symbolis Observat ad Ovidii Fastos. Nonnulla etiam præmisit Lenzius notis ad loca selecta Fastorum in Encycl. Schol.

vel ab antiquis Romanis, vel ab Augusto, Tiberio Germanicoque gestis. His Ovidius præter necessitatem siderum multorum originem addidit. Insigne igitur hoc opus et uberrimum dixeris a rerum ad cognoscendum minime illiberalium copia. In istis autem omnibus non licebat poetæ, quæ vellet, fingere, sed ea lege tenebatur, ut quæ notata essent ab aliis, aut tradita, ea fideliter repeteret; et, si traditiones sententiæque inter se dissiderent, aut eam excerperet, quæ ipsi videretur proxime ad verum accedere, aut plures lectori dijudicandas proponeret. Atque hunc cursum per totum carmen tenuit. Ortum et occasum siderum notasse videtur e Kalendario quodam, adhibito etiam Astronomi cujusdam Græci libro; originem siderum hausit ex mythologis, quos in Metamorphosesin secutus erat; reliqua petiit non ex Annalibus tantum, quanquam eos solos bis nominat, sed e plurimis illis monumentis librisque, quibus res Romanorum enarratæ atque illustratæ erant. Multi enim, in quibus Varro præ cæteris memorabilis, in rituum Romanorum origines diligenter inquisiverant; unde et serius Plutarchus *Quæstiones* suas *Romanas*, aut Κεφαλαίων καταγραφήν excerpsit, quibus et ipsis in Romuli Vita nomen Αἰτίων Ῥωμαϊκῶν tribuit. Quin Butas quidam carmine elegiaco et ipse hoc argumentum tractavit, cecinitque Αἰτίας μυθώδεις περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν, e quibus Plutarchus, in Rom. 20, distichon laudat. Sed non constat, quo tempore Butas ille vixerit.

Rerum porro istarum acervum ita tractavit Ovidius, ut insignem illam ingenii vim, egregium illud ingenii flumen, quod per totum Metamorphoseon opus spectandum et admirandum proposuit, plurimis locis desideres. Mirificus

ibi est in rebus, quas traditas acceperat, explicandis et exornandis : in Fastorum autem carmine multa tenuiter tractata, multa breviter relata, multa ex aliis scriptoribus repetita videmus. Neque aliter per rerum illarum naturam fieri poterat, quum sæpe Grammatici partes agendæ essent, quas ille minime fastidivit; immo diserte id egit, ut docendo et explicando prodesset tam æqualibus, quam posteris vetustatis cognoscendæ cupidis. Non tamen, quum hæc dico, sua laude poetica hoc carmen fraudare volo. Quod contra ita decurrit, ut mentem tuam alliciat, allectam suaviter teneat. In illecebris, quas eum in usum adhibuit, primum posuerim *interventum Deorum*. Sic in principio statim operis *Janus* adest, omnemque mythologiam suam, implicitam illam sane, longiore illo cum vate sermone, 89-286, expedit. Procedente libro illo, vers. 695, *Musa* intervenit atque Sementivæ originem indicat. Lib. III, 170, *Mars* eloquitur, quæ sint Matronalia; vers. 260, *Egeria* Nympha, cur Salii Martis arma ferant, enarrat. Lib. IV init. *Venus* adest, poetamque myrto tactum numine suo implet; vers. 191, *Magna Mater* unam ex *Musis* excitat, quæ eumdem instruat; vers. 723, *Pales* adjuvat Palilia canentem; V, 191, *Flora* ipsa facundissime omnia, quæ ad ipsam pertinebant, refert; VI, 251, *Vesta* nonnulla suppeditat de sacris suis; vers. 655, *Minerva* discessum tibicinum narrat et reditum. Sed in primis memorabilia sunt duo ex hoc genere loca; V init. ubi tres *Musæ*, et VI init. ubi *Juno*, *Hebe* et *Concordia* sententias dicunt de nominibus Maii et Junii; quibus locis disquisitio grammatica, eaque admodum tenuis, dramatis suavissimi formam induit. In reliquis illis figmentis non multum quidem

ingenii elucet; namque Dii vel respondent interrogati ad singula, vel continua utuntur oratione; tamen vel sic non male variatur et animatur carmen. Varietatis causa et homines vates induxit, sacerdotem, hospitem et matronam, a quibus se nonnulla accepisse fingeret. In rebus vel gestis, vel ut gestis referendis ubique se ut poetam ostendit, verbis delectis, figuris, sententiis insertis, notationibus variis, oratiunculis fictis. Non enim ut historicus, II, 195 sqq, interitum Fabiorum in bello Veientino narrat; non II, 394 sqq, negotium eorum, qui Romulum et Remum in Tiberi mergendos ferebant; non II, 685-852, Tarquinii Superbi, Sextique filii facinora; non III, 259-398, delapsum peltæ e cælo; non 523-685, Annæ discessum a sorore et adventum in Italia; non IV, 249-348, curam Romanorum in arcessenda Magna Matre Deum. Tam illa, quam plura alia loca poeticis luminibus distincta vides. Et quoniam in illis historiæ fides impetum ingenii coercebat, idcirco etiam ea admiscuit, in quibus ingenio suo atque phantasiæ posset indulgere, ut III, 459-516, Thesei et Ariadnes fabulam, quam in Metamorphosesin breviter attigerat; IV, 417-620, Proserpinæ raptum Cererisque errores. Adde ludicra illa, I, 393, de Sileni asello Priapique libidine, quæ cum varietate quadam repetita sunt lib. VI; tum II, 305, de Omphale et Hercule; III, 741, de Sileno mel reperiente: in quibus eamdem, quam in altero illo opere, et phantasiam et petulantiam observabis. Insignis est locus, ingenioque poetico dignus, III, 11-54, de Rhea Silvia; suavissima reperitur, V, 191-330, Floræ narratio. Quid? quod et tenuissimis rebus, quæ ad numerum et ordinem mensium, ad discrimen dierum, ad

etyma vocabulorum pertinent, genealogiæ Dardani, Pleiadum nominibus, catalogo Græcorum, qui in Italiam pervenerunt, aliquid tamen gratiæ addidit, ut libenter cognoscantur. Illis multa interposuit, quæ lectorem impense tenent, veris descriptionem, laudes primorum Astronomorum, locum egregium de Veneris potentia, hymnos, preces ad Cererem et Terram, ad Palen, ad Robiginem, et mercatorum ad Mercurium, notationes morum priscis et recentioribus temporibus, Augusti laudes et cum Romulo comparationem. Sedulo elaboravit, ut rebus tractandis variam formam daret, ut plurima animaret, atque doctrinæ suæ copiis exornaret. Ac varietatem quidem haud scio an in vinculis quoque admireris, quibus singulorum dierum seriem connectit. Rerum igitur innumerarum copiam, quas nosse et Romanorum olim intererat, et hodie nostra interest, perspicue atque jucunde retulit, neque neglexit Augustum, omnemque domum Cæsaream pie venerari.

In hoc carmine componendo *Elegos* adhibuit, quibus antea in amoribus canendis usus erat. Quam audaciam excusat, lib. II init., et multo magis, vers. 125, ubi honores Augusti celebrat, eamque tangit etiam VI, 21. An Callimachus in causis suis eodem carminis genere usus sit, in eo viri docti non consentiunt; affirmant enim Salmasius ad Solin. p. 601, et Hemsterhusius in Ed. Ern. ad fragm. 19, quos Lenzius sequitur; negant Valckenarius ad Callimachi fragm. p. 10, et Ernesti. Ac Lenzius quidem etiam observat, Propertium quoque carmina quædam argumenti historici elegis concinnasse.

Quum Ovidius hos sex Fastorum libros Augusto sa-

cratos absolvisset, a. U. 762, ætatis 52, patria pulsus est; Trist. II, 532-549. Sed in exsilio eos recognovit, atque nonnulla, quæ serius gesta erant, inseruit; nam et de exsilio suo queritur, et Germanici de Cheruscis atque Cattis triumphum, qui in a. U. 770 incidit, memorat. Opus sic auctum, atque, quum Augustus interea exstinctus esset, Cæsari Germanico dedicatum, eodem illo haud dubie anno vulgavit. Paulo post ipse mortuus est, neque adeo reliquos menses, quos se et ipsos cantaturum esse, II, 57, promiserat, addere potuit. Vid. Masson. in Vita Ovidii, ad a. U. 759, 762, 770.

AMICE LECTOR,

Kalendarium, quod vides, quum in vetustis membranis reperissem, quamvis mendosum fœdeque depravatum multis partibus et ab homine hujus argumenti non satis perito confectum, quia tamen Fastis Nasonianis attexitur plerumque in codicibus antiquis, nos quoque illud in editione hac nostra nequaquam duximus omittendum, adornaturi et ipsi aliquando Fastos, qui Nasonianis accuratius respondeant. Vale.

KALENDARIUM.

JANUARIUS.

A Kal. Januariii. Jani festum, Junonis, Jovis et Æsculapii.
b IV No.
c III No. Cancer occidit cosmice.
d II No.
e Nonis. Lyra oritur.
f VIII Id.
g VII Id.
A VI Id. Festa Jani, Agonalia. Delphin oritur.
b V Id. Medietas hyemis.
c IV Id.
d III Id. Festa Carmentis et Juturnæ.
e II Id.
f Idibus. Festum Jovis. Redditæ sunt provinciæ populo Romano.
g XIX Kal. Februarii. Cæsar Augustus vocatur.
A XVIII Kal. Sacrificium Carmentis. Festum Porrimæ et Postvertæ.
b XVII Kal. Festum Concordiæ.
c XVI Kal.
d XV Kal. Sol in aquario.
e XIV Kal.
f XIII Kal.
g XII Kal.
A XI Kal.
b X Kal.
c IX Kal. Lyra occidit.
d VIII Kal. Pectus Leonis occulitur.

e vii Kal.
f vi Kal. Festum Castoris et Pollucis.
g v Kal.
A iv Kal.
b iii Kal. Festum Pacis.
c ii Kal.

FEBRUARIUS.

d Kal. Febr. Templum factum est Carmenti. Celebratur Asylum.
e iv No. Lyra penitus occidit.
f iii No. Occidit Delphin.
g ii No.
A Nonis. Augustus dictus est pater patriæ. Aquarius vadit ad occasum.
b viii Id.
c vii Id. (Primus dies Feralium.)
d vi Id.
e v Id. Ver incipit.
f iv Id. Initium Veris.
g iii Id. Bootes oritur, et est festum Fauni.
A ii Id.
b Idibus. Festum Jovis et Fauni. Nefastus dies Fabiorum.
c xvi Kal. Martii. Anguis, Corvus, Crater oriuntur.
d xv Kal. Sol intrat in Pisces. Iterum Fauni.
e xiv Kal.
f xiii Kal. Festum Quirini. Festum Stultorum et Fornacis.
g xii Kal. Feralia.
A xi Kal. Caristia virorum.
b x Kal. Termini.
c ix Kal.
d viii Kal. Fuga Tarquinii Superbi. Veris initium.
e vii Kal.
f vi Kal.
g v Kal.
A iv Kal.

b III Kal. Equiria in campo Martio.
c II Kal.

MARTIUS.

d Kal. Martii. Festum Martis et Junonis. Ancilia feruntur. Non est bonum nubere.
e VI No.
f V No. Alter piscium conditur. Oritur vindemitor.
g IV No. Bootes citius, vindemitor tardius occidunt cosmice.
A III No. Festum Vestæ. Cathedra Julii.
b II No. Festum Vejovis. Pegasus oritur heliace.
c Nonis.
d VIII Id. Corona Ariadnes oritur.
e VII Id.
f VI Id.
g V Id.
A IV Id.
b III Id.
c II Id. Altera Equiria fiunt juxta Tyberim.
d Idibus. Festum Annæ Perennæ. Julius Cæsar occisus in Capitolio.
e XVII Kal. Aprilis. Scorpius oritur.
f XVI Kal. Milvius oritur. Festum Bacchi. Vilis anicula hederis coronata vendit populo libatum. Melle Libero patri sacrificatur. Libera toga datur. Milvus oritur chronice. Festum est Ledæorum qui fuerunt Argivi, vel Larium.
g XV Kal.
A XIV Kal. Quinquatria Palladis captæ.
b XIII Kal.
c XII Kal.
d XI Kal. Sol in Arietem.
e X Kal. Ultimus dies quinquatruum.
f IX Kal.
g VIII Kal. Æquinoctium vernale.

A vii Kal.
b vi Kal.
c v Kal. Festum Jani, Concordiæ, Pacis, et Salutis.
d iv Kal.
e iii Kal.
f ii Kal. Festa Lunæ habentis templum in Aventino monte.

APRILIS.

g Kal. Aprilis. Festum Veneris et Virilis Fortunæ. Scorpius occidit.
A iv No. Pleiades oriuntur.
b iii No. Meretrices lavantur sub myrtho. Fors Fortuna Virilis. Scorpius occidit cosmice.
c ii No. Hebæ et Matri Deorum Megalenses ludi fiunt.
d Nonis. Festum publicæ Fortunæ.
e viii Id. Orion occidit chronice.
f vii Id. Festum Cerealium ludorum. Libra occidit cosmice. Juba victus est a Julio Cæsare.
g vi Id.
A v Id.
b iv Id.
c iii Id.
d ii Id.
e Idibus. Festum Jovis Victoris. Templum .... Libertatis.
f xviii Kal. Maii. Dies grandinosa. Augustus Cæsar vicit Mutinenses.
g xvii Kal. Forda litatur Telluri.
A xvi Kal. Triumphus Augusti. Hyades occidunt heliace.
b xv Kal. Sol in Taurum.
c xiv Kal. Equiria. Combustio vulpium.
d xiii Kal. Festa Palis. Roma condita.
e xii Kal. Festa Veneris Vinalia.
f xi Kal.
g x Kal.

A ix Kal.
b viii Kal.
c vii Kal.
d vi Kal. Festum Rubiginis. Aries oritur heliace. Prothius oritur cosmice, occidit heliace. Tempora Veris prima finita sunt.
e v Kal.
f iv Kal. Festum Floræ et Vestæ.
g iii Kal.
A ii Kal.

MAIUS.

b Kal. Maii. Amalthea capra oritur cosmice. Ara Laribus posita.
c vi No. Flat ventus Argestes. Hyades oriuntur cosmice. Finis Floralium.
d v No. Panthera Chironis oritur chronice.
e iv No.
f iii No. Stellificatio Lyræ. Sagittarius oritur.
g ii No. Scorpius apparet in parte media.
A Nonis.
b viii Id. Lemuria celebrantur. Non est bonum nubere.
c vii Id. Orion occidit chronice.
d vi Id. Festum Martis Bisultoris.
e v Id.
f iv Id.
g iii Id.
A ii Id. Pleiades oriuntur heliace. Æstas incipit.
b Idibus. Ora tauri oriuntur heliace. Scirpea simulacra mittuntur in Tiberim. Festum est Mercurii.
c xvii Kal. Junii.
d xvi Kal.
e xv Kal. Sol it in Geminos. Agonia Junii fiunt.
f xiv Kal. Canis Orionis exit.
g xiii Kal. Lustra Vulcani fiunt.
A xii Kal.

b XI Kal.
c X Kal. Mos sacrorum pro fuga Tarquinii faciundorum, non modo inest fuga Tarquinii: inest VIII Kal. Mart.
d IX Kal. Festum Publicæ Fortunæ.
e VIII Kal. Rostrum aquilæ oritur chronice.
f VII Kal. Bootes occidit heliace.
g VI Kal. Hyas occidit heliace, oriens cosmice.
A V Kal.
b IV Kal.
c III Kal.
d II Kal.

JUNIUS.

e Kal. Junii. Festa Carnæ, Junonis Monetæ, Martis et Tempestatis. Aquila oritur chronice.
f IV No. Hyades oriuntur heliace.
g III No. Bellonæ Festum.
A II No. Dedicatio templi Herculis.
b Nonis. Festum Trinomii Dei Fidei Sancti Semipatris. Malum est nubere ante Idus.
c VIII Id.
d VII Id. Tergum ursæ occidit heliace, et regis Lycaonis. Lycaonida fiunt, ludi Tyberis.
e VI Id. Datum est templum Menti. Festum est Vestæ. Asinus coronatur. Ara Priapi. Priori Palladium liberatur ab igni Gallico. Mors Crassi et suorum.
f V Id. Delphin oritur chronice.
g IV Id. Matralia fiunt. Rutilius et Didius occiduntur. Templum Fortunæ Servius, Concordiæ Livia dedicavit.
A III Id.
b II Id.
c Idibus. Jovi invicto datum est templum. Minora quinquatria Palladis fiunt.

d	XVIII	Kal. Julii.
e	XVII	Kal. Dione orta est heliace in fronte Tauri.
f	XVI	Kal. Flat Zephyrus prosper navigantibus.
g	XV	Kal. Sol in Cancrum. Pallas colitur in Aventina arce.
A	XIV	Kal. Secundus ventus. Orion oritur heliace.
b	XIII	Kal. Delphin oritur chronice. Sol in Cancrum. Volsci et Æqui vincuntur.
c	XII	Kal. Templum datum est Summano Jovi.
d	XI	Kal. Æsculapius, qui et dicitur Ophiuchus et Serpentarius, chronice oritur.
e	X	Kal.
f	IX	Kal. Victus est Flaminius.
g	VIII	Kal. Syphax vincitur. Hasdrubal occiditur. Festum fortis Fortunæ. Solstitium.
A	VII	Kal. Festum Larium et Jovis Statoris.
b	VI	Kal. Orion apparet a Zona inferius. Solstitium.
c	V	Kal. Laurum.
d	IV	Kal. Templum Quirino factum.
e	III	Kal.
f	II	Kal. Festum Pieridum.

Quem ortum occasumve siderum astronomi *heliacum*, quem *cosmicum*, quem *acronychium* dicant, admonitum est ad lib. I, vers. 295.

LIBRI PRIMI

ARGUMENTUM.

Argumenti expositio et dedicatio, 1-26. Digestio anni per Romulum et Numam, 27-44. Discrimen dierum, 45-62. Kal. Jan. invocatio Jani et bona vota, 63-74. Consules munus ineunt, comitante populo, 75-88. Jani mythologia. Interrogatus apparet Ovidio cum insignibus, 89-99, et ipse res suas explicat, ac primum quidem originem suam atque figuram, 100-114, tum officia et inde orta nomina, 115-132, causam quoque figuræ, 133-144. Hinc expedit nonnulla, quæ ad Kalendas Jan. pertinent, cur novus annus media bruma, non vere incipiat, 145-164; cur eo die causæ forenses agantur, 165-170; cur sibi primo sacra fiant, 171-174; cur læta verba dicantur, 175-182; cur munuscula dentur, 183-226; cur nummi antiqui navem habeant et formam bifrontem, 227-254; cur ipse in uno templo statuam habeat, 255-277; cur tempore belli reseretur ipsius templum, 278-288. Hinc, misso Jano, poeta incipit e Fastis haurire. Dedicatio duorum templorum, Æsculapii et Jovis, 289-294. De exortu et occasu siderum dicturus, laudes astronomorum præmittit, 295-310. Occasus Cancri et Lyræ, 311-316. Agonalium nomen et ratio, 317-334. Digressio ad nomina victimæ et hostiæ, ad sacra prisca et initia victimarum cæsarum; quibus Aristæi fabula intexta, 335-456. Delphini ortus, 457-458. Media hiems, 459-460. Carmentalia, ubi multa de Carmenta, Evandro, Herculis adventu et Caci nece, 461-586. Sacra Jovis, 587-588. Octavianus Augusti nomine ornatus, cujus nominis vis exponitur, 589-616. Iterum Carmentalia, quibus Porrima et Postverta placantur, 617-636. Concordiæ templum a Tiberio restitutum, in quo et Liviæ quædam opera, 637-650. Sol ingreditur Aquarium; Lyra occidit, item Leo, 651-656. Sacra Sementiva, requies, festa, preces rusticorum, pacis salus, 657-704. Castoris et Pollucis templum a Tiberio dedicatum, 705-708. Pacis ara excitata; vota pro pace et domo Cæsarea, 709-724.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER PRIMUS.

Tempora cum causis Latium digesta per annum,
Lapsaque sub terras, ortaque signa, canam.
Excipe pacato, Cæsar Germanice, vultu

1-2. *Argumentum.* Partes, in quas annus apud Romanos divisus, cum causis illius divisionis, atque siderum et ortus et occasus canam. Sic *fastos* circumloquitur. *Fastorum* enim *libri*, interprete Festo, *appellantur, in quibus totius anni fit descriptio.* In iis ordo et discrimina dierum, feriæ, templorum dedicationes, res P. R. maxime memorabiles verbo notatæ, post etiam Cæsarum tituli et honores additi. Recte *causas* memorabilium dierum diserte memorat; in iis enim maxima versatur carminis pars, et inde plurimus ejus ornatus. — *Digesta*, disposita, ordinata. Ipse mox vers. 27, *Tempora quum digereret conditor urbis.* Sidera *labuntur in cælo*, dum procedunt; Virg. Georg. I, 6, *labentem cælo ducitis annum*; Lucret. I, 2, *cæli subter labentia signa.* Ubi occidunt, *labuntur sub terras*; quemadmodum et hiemem cedentem sol *pulsam agit sub terras*, Virgil. Georg. IV, 51. Parum interest, utrum *canam* legas, an cum MSS nonnullis *cano.* Posterius Heinsius et Burmannus exemplis confirmant; illud comprobant Virgil. Georg. II, 2; III, 1; IV, 5; Hor. I, Od. x, 5, et multa alia loca.

3-26. *Dedicatio*, cui etiam de *argumento* carminis plura innexa. *Germanico* carmen dedicavit, tam principi plurimis insignibusque virtutibus ornato, quam poetæ egregio. Suetonius Calig. 1-4, Tacitus, An. II, 73; Dio, lib. LVII. Sed in hac dedicatione confundit diversa, Germanicumque spectat, mox ut fautorem humanum, dum opus absolutum cognoscit, mox ut Deum, qui scribendi nisum adjuvat. Utrique convenit et *pacatus*. Noster IV Metam. 31 ad Bacchum, *pacatus mitisque adsis*, ἵλεως καὶ εὐμενής. Frequenter poetæ operam suam cum navigatione comparant. Virgil. G. IV, 116: « Extremo ni jam sub fine » laborum Vela traham, et terris » festinem advertere proram, » et in hoc ipso opere passim. Inde G. 1. invocatio, *Da facilem cursum*, aut, ut nunc, *dirige navis iter.* Inde et

Hoc opus; et timidæ dirige navis iter:
Officiique levem non aversatus honorem,
In tibi devoto munere dexter ades.
Sacra recognosces Annalibus eruta priscis;
Et quo sit merito quæque notata dies.
Invenies illic et festa domestica vobis:

IV, 729, *navalibus exi* etc.—*Timida navis*, quum ipse esset *timidus*, verecundus, cunctator.—*Officii honor* in ipsa libri dedicatione cernitur. IV ex Ponto VIII, 43: « Nec tamen » officio vatum per carmina facto, » Principibus res est gratior ulla viris. »Servavi autem hic lectionem Heinsianam, quippe librorum bonorum auctoritate suffultam, neque sensu commodo destitutam. Namque MSS Naugerii, Ursini et tres alii habent, *En tibi devoto munere*, et Ursini cod. etiam *Officiique*; et *adesse in aliqua re* recte dicitur. Sed Mitscherl. revocavit vulgatam, quam etiam Lenzius tuetur, quamque Burmannus ad versum 26 ferri posse monuerat: *Officioque, levem non adversatus honorem, Huic tibi devoto numine dexter ades*, ut Germanicus vi sua et nutu officio poetæ ipsi devoto adesse rogetur. Sic et Krebsius accipi vult. Non male. — Regii tres nostri codices habent vulgatam, quam bene tuentur Lenzius et Mitscherlichius; et recte eam interpretatus est Krebsius. *Ed.*

7. Ex argumento hic jucunde et blande excerpit, quæ præ cæteris hoc opus Germanico commendare debebant, eidemque honori erant.—*Sacra recognosces*, originem sacrorum jam ante tibi cognitam denuo leges. Jam fontem nominat, unde hauserit. — *Annales*, dicti et ipsi Fasti, ad ordinem dierum in Fastis Kalendaribus stabilitum, res P. R. singulis annis gestas uberius enarrabant, atque nomina magistratuum habebant. Ovidius Fastos sibi Kalendares exornandos sumsit, sed adhibitis etiam *Annalibus*. Inde jura cognoscebantur Horat. I, Serm. III, 111; gentium nobilitas Cic. Mur. 16; honores virorum illustrium Valer. Maxim. VI, IX, 14, et similia. De fide eorum vide Perizon. in Animadv. hist. p. 293. Verba *Annalibus eruta priscis* IV, 11, repetita leguntur. Bene *eruta*; in Annalibus enim ex magno rerum variarum acervo singula conquirenda erant. Itaque et Cicero dicto loco: « Ex Annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. » Quo loco confirmatur simul lectio *priscis*, pro qua duo MSS *primis*. Sed et Livius IV, 7, *priscos Annales* dixit. — In Regiis nostris tribus legitur *priscis*. —*Quo sit merito* etc. quare dies quæque vel ut festa, vel ut profesta sit notata.

9. Gens quæque et familia Romana habebat, ut Penates Laresque suos, ita et *domestica sacra*, quæ quotannis pro familiæ salute fiebant, atque hereditate tradebantur. — Diebus festis res memorabiles adscribebantur in Fastis. Summum honorem afferebat nomen sic additum; Cicero, ad Brut. epist. 15; Tacitus, I. An. 15. Vid. Wolfius ad Suetonium Tiber. 4, p. 319. In

Sæpe tibi pater est, sæpe legendus avus:
Quæque ferunt illi pictos signantia Fastos,
Tu quoque cum Druso præmia fratre feres.
Cæsaris arma canant alii; nos Cæsaris aras;
Et quoscumque sacris addidit ille dies.
Annue conanti per laudes ire tuorum;
Deque meo pavidos excute corde metus.
Da mihi te placidum; dederis in carmina vires:
Ingenium vultu statque caditque tuo.

primis Augusti res gestæ, honores ei decreti, aræ positæ commemorabantur. Hinc Horatius, lib. IV, Od. 14, init. « Quæ cura Patrum, quæ» que Quiritium, Plenis honorum » muneribus, tuas, Auguste, vir» tutes in ævum Per titulos memo» resque fastos Æternet. » Hinc intellige sqq *pater avus*. Germanicus, Drusi et Antoniæ minoris filius, volente Augusto, adoptatus erat a Tiberio, cujus filius naturalis *Drusus;* Tacitus, An. I, 3. De *avo* vide v. c. I, 590, sqq; 709; II, 119-144; III, 419; IV, 673: de *patre* I, 617, sqq; 705, sqq; II, 55, et alibi. — *Signant fastos* quæ in iis scripta sunt. Ita et *signare saxum* et alia. Quamquam *signare* etiam est insignire, decorare. Vide Cort. ad Plinium V, Ep. 1, 11. Passim de fastis hoc verbum legitur, ut II, 7; Claudianus, 8, 154, de puero ad consulatum evecto, *signas posito modo nomine fastos*. Pro eo Plinius, paneg. 54, 2, *Honor æternus annalium te colit*. — Fasti, ut alii libri, *pingi*, variis coloribus ornari, solebant. Fortasse tamen nunc iidem intelligendi qui a Martiali XI, 4, *purpurei Fasti* vocantur, et in Jani æde servabantur; Schwarzius, ad Plinium, paneg., 92. Mitscherl. habet *dictos*. — Ursini codex *festos fastus;* in nostr. Reg. tribus *pictos fastos*. Ed.

13. *Cæsaris arma*, prælia, tropæa, etiam Horatius aliis canenda passim relinquit. — *Cæsaris aræ* possent esse aræ Cæsari positæ; Horatius, II, Ep. 1, 15. Sed melius intelliguntur aræ ab Augusto Diis dedicatæ, diesque, quos ille sacros esse jussit. A Livio Augustus dictus est *templorum omnium conditor, aut restitutor*. Vide Casaub. ad Suetonium, August. 30. Confer infra II, 59. — *Per laudes* aliorum *it*, qui eas tractat, recenset; II, 16, *per titulos ingredimur tuos*. V Trist. 9, 23, « Per » titulum nominis ire. » Confer Heynium, ad Tibullum, IV, 1, 175, in Observat. — *Pavor* ille ex magnitudine rei tractandæ. *Pavidus metus*, ut *muta silentia* etc. — *Excuti* solemne de affectibus, qui deponuntur. — *Dant se* alteri, qui ei accommodant suam operam, qui studium suum favoremque ad eum conferunt. — *Dederis vires*. Eadem forma Metam. VI, 357, « Vitam dederitis » in unda. » — *In carmina*, ad carmina pangenda. Metam. IV, 150, « Dabit hic in vulnera vires, » ad vulnera infligenda. — *Ingenium tuo;* ingenium meum valet aut frangitur, prout tu vultu vel sereno, vel ini-

Pagina judicium docti subitura movetur
  Principis, ut Clario missa legenda Deo.
Quæ sit enim culti facundia sensimus oris,
  Civica pro trepidis quum tulit arma reis.
Scimus et, ad nostras quum se tulit impetus artes,
  Ingenii currant flumina quanta tui.
Si licet, et fas est, vates rege vatis habenas:

quo me respicis. IV ex Pont. VIII, 68, ad eumdem Germanicum, « Ju-» dicio pretium res habet ista tuo. »

19. *Pagina*, liber; III, 791: in primis de Fastis dicebatur. Vid. Schwarzius ad Plinium, paneg. 92. In librum transit metus auctoris; itaque *movetur* reverentia, tamquam legendus mitteretur Apollini. —De *Clario* vide ad I Metam. 515. *Doctrinam* Germanici vere laudat, et commode in dedicatione carminis. Confer locum insignem II ex Pont. 5, 49, sqq; tum Suetonium Calig. 4, ubi ei tribuitur « ingenium » in utroque eloquentiæ doctrinæ-» que genere præcellens. » Mox additur, « Oravit causas etiam trium-» phales, atque inter cætera studio-» rum monumenta reliquit comœ-» dias græcas. » De causis, quas in foro egit, conf. Dio Cass. LVI, 26. Poesin et eloquentiam forensem plurimi simul colebant. Hanc ornate Noster extulit. — *Oris* mentio sæpe fit in oratoris descriptione, eique tribuitur *os latinum, græcum, planum* etc. Eloquentiam commendat ab honestissimo ejus usu, ut Horatius, II, Od. 1, 13, ubi Pollio « insigne mœstis præsidium reis. » Actiones forenses libenter comparabant veteres cum pugna; Cicero, I. Or. 34; Quintilianus, I, 1, 29, ubi et *arma* describuntur qualia actoris esse deceat. Cicero actoris operam *urbanam* vocat *militiam*.

23. *Impetus*, calor, spiritus, enthusiasmus poeticus, etiam VI, 6; IV ex Ponto, II, 26, « Impetus ille » sacer, qui vatum pectora nutrit. » Item Phædrus, IV, fab. XXIV, 7.— *Ingenii flumen* in maxima et poetæ laude ponitur, et oratoris. Itaque Quintil. X, 1, 61, Pindarus excellit « velut quodam eloquentiæ flumi-» ne. » De Germanici ingenio IV ex Ponto, VIII, 69, « Quod nisi te » numen tantum ad majora vocas-» set, Gloria Pieridum summa fu-» turus eras. » Et poeticum ejus ingenium etiam hodie testatur versio Arati. *Desaintange* observat, eumdem a poetica virtute a Quintiliano summis efferri laudibus. Verum Quintilianus, X, 1, 91, non hunc Germanicum, sed Domitianum Imperatorem intellexit, cui, necessitate coactus, passim adulatus est.— *Si licet et fas est* formula solemnis, etiam sacra. Livius, I, 2. « Quem-» cumque eum dici jus fasque est » de Ænea inter Deos relato. Sed quo nunc illa refertur? Lenzius subintelligit, vel, ut vates vatem inspiret, vel ut tu exsuli faveas. Possis et subjicere cogitando, si licet tuum auxilium implorare.—*Rege habenas* non differt a superiore *dirige navis iter*; nam gubernatori quoque navis *habenæ* tribuuntur. Vide ad II Metam.

Auspice te felix totus ut annus eat.
Tempora digereret quum conditor urbis, in anno
Constituit menses quinque bis esse suo.
Scilicet arma magis, quam sidera, Romule, noras:
Curaque finitimos vincere major erat.
Est tamen et ratio, Cæsar, quæ moverit illum:
Erroremque suum quo tueatur, habet.

185. — *Vates vatis*; IV ex Ponto, VIII, 67, ad eumdem Germanicum, « Non potes officium vatis contem- » nere vates. » — *Felix totus* etc. ut bona totius anni descriptio mihi contingat. Sed de lectione *auspice te* disputatur. Bentleius enim ad illud Horatii, I, Od. 7, « *auspice Teucro* » contendit, *auspicem* non nisi proprio sensu de homine dici, metaphorico semper de Deo occurrere, ut *auspice Musa*, *auspice Deo*. Itaque hoc loco præfert editionum vetustarum et codicum quorumdam lectionem *auspicio felix*. Nihil definit Burmannus. Mihi vero argutatus esse Bentleius videtur. Sed si vel maxime observationi ejus ratio constaret, non temere tamen *auspicem* Noster appellasset, quem, tamquam Deum, *pacatum* sibi esse et *annuere* voluisset.—Regii codices nostri A et B habent *Auspicio felix*; et in codice C, prima scriptura erasa, legitur a secunda manu *Auspice te felix*; non ingratam judico emendationem. *Ed.*—*Ire* frequentatur de temporis decursu; II, 2; Horatius, II, Od. XIV, 5, « quotquot eunt dies; » Tibullus, II, v, 82, Omine quo » felix et sacer annus eat. »

27. *Anno ... suo*; ita tres Regii cod. unus Heinsii et prim. Veneta *annum suum*. Ed.—Incipit *carmen ipsum*; sed usque ad vs. 62, generalia quædam præmittuntur de *divisione anni* in menses, et de *discrimine dierum*. Tenuis quidem hic locus est, nonnullis tamen ornamentis decore cultus, neque adeo injucundus. Conferendus est cum Macrobio, Sat. I, 12, et inde illustrandus. Is tradit, apud solos Ægyptios certum semper fuisse anni modum, apud cæteras gentes disparem mensium numerum, Arcadas nonnisi tres computasse, Acarnanas sex. Sic et Plutarchus in Numa, cap. 18. In hac igitur varietate non mirum videri debet, Romanos quoque olim *suum*, sibi proprium, annum habuisse, eumque *quinque bis* tantum mensium, assumtum illum forte ab alio Italiæ populo, haud dubie Albano, de quo Censorinus, 20. Sed quia hæc digestio naturæ adversatur, propterea illi, monente Plutarcho, *ἀλόγως ἐχρῶντο τοῖς μησὶ καὶ ἀτάκτως.* Hinc et Noster, jucunda apostropha, *scilicet arma* etc. et Macrobius, Sat. I, 15, ei « ingenium acre quidem, sed agreste » tribuit. Cæterum cum loco seq. confer III, 99 sqq, ubi hæc eadem copiosius tractantur. De digestione autem anni romani inde a Romulo docte disputat Ideler in libro *Historische Untersuchungen über die astron. Beobacht. der Alten*, p. 343 sqq.

32. Pro *habet* Heinsio unius Medicei lectio placet, *habe*, accipe a me, Cæsar.—In utero matris infans

Quod satis est, utero matris dum prodeat infans;
Hoc anno statuit temporis esse satis.
Per totidem menses a funere conjugis uxor
Sustinet in vidua tristia signa domo.
Hoc igitur vidit trabeati cura Quirini,
Quum rudibus populis annua jura daret.
Martis erat primus mensis, Venerisque secundus:
Hæc generis princeps, ipsius ille pater:
Tertius a senibus; juvenum de nomine quartus:

decem menses manet, si lunares menses intelligas. Itaque ille numerus sæpe sic apud Veteres occurrit; Menander, *Γυνὴ κυεῖ δεκάμηνος.* Erant grammatici, qui ex Homero, Od. Δ, 247, *περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ τέξεις ἀγλαὰ τέκνα* docere volebant, etiam Homeri ætate annum habuisse decem menses. Gellius Noct. Att. III, 16. — *Per totidem menses* etc. confer III, 133, et Cic. Cluent. 12. Id fuit haud dubie ex instituto Romuli, et inde, quod annus decem menses habebat, unde et luctus ille *annuus* vocatur a Seneca, Ep. 63. Numa luctui varia tempora constituit; decimo mense longissimum fuit terminatum; Plutarchus, Num. 12.— *Tristia signa.* Non prodibant in publicum, abstinebant a conviviis, focum non instruebant; Kirchmann. de Fun. IV, 11. — *Hoc vidit*, hoc spectavit, hoc secutus est, ut V, 71. —*Cura Quirini*, ipse Quirinus, ut I Metam. 47, *cura Dei.—Trabea* fuit in insignibus regum Romæ; Livius, I, 41, *Servius cum trabea et lictoribus prodit.* Confer. Dionysius Halic. II, 70; Plinius, VIII, 48, seu 74, *Trabeis usos accipio reges.* Eadem et Romulus se augustiorem reddidit; Livius, I, 8; Plinius, IX, 39 seu 63. Hinc et XIV Metam. 828, *trabeatus Quirinus.* Quin apud Virg. Æn. VII, 188, jam Picus rex *succinctus trabea.—Populi*, cives. Hi a Livio, I, 8, *genus hominum agreste* vocantur, cui Romulus *jura* dederit. H. l. *dat annua jura*, annum digerit; nam *jura dare* omnino de administratione civitatis et imperio dicitur. Non satis bene versum est: *als er Gesetze über das Jahr den wilden Voelkern gab.*

39. E Plutarcho et Macrobio apparet, jam antiquiores de ordine mensium prisco multum quæsivisse. —*Venerisque secundus.* Etiam Horatius, IV, Od. XI, 15: « Mensis » Veneris marinæ. » Macrob. « Hanc » Romuli asserunt fuisse rationem, » ut primum quidem mensem a » patre suo Marte, secundum ab » Æneæ matre Venere nominaret, » et hi potissimum anni principia » servarent, in quibus esset Romani » nominis origo. » De nomine horum duorum mensium vide III et IV, init. plura. — *Tertius a senibus* etc. Etiam Fulvius Nobilior in Fastis auctor fuerat, Romulum postquam populum in *majores* et *juniores* divisisset, in honorem utriusque partis alterum *Maium*, alterum *Junium* vocasse. Plura de hac re habes V, init. et VI. — *Turba*, et plures, nec nomine suo insignes.

Quæ sequitur numero turba notata fuit.
At Numa nec Janum, nec avitas præterit umbras,
Mensibus antiquis apposuitque duos.
Ne tamen ignores variorum jura dierum:
Non habet officii Lucifer omnis idem.
Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur:
Fastus erit, per quem lege licebit agi.
Neu toto perstare die sua jura putaris;
Qui jam fastus erit, mane nefastus erat.
Nam simul exta Deo data sunt, licet omnia fari,

43. Erant olim, auctore Censorino, cap. 20, qui Numam dicerent ordinem tantum mensium retexuisse, et primum posuisse, qui fuerit sub Romulo undecimus, Januarium, vel quia Janus, Deus biceps, et transacti anni finem respiciat, futurique prospiciat principia, vel quia Numa artes civiles præferre voluerit bellicis, Janum enim civilium fuisse cultorem, vitamque feram mollivisse. Ipse Plutarchus in eam sententiam inclinat. Sed vid. Ideler d. l. p. 347. Secundum Nostrum, III, 153, id fecit auctore Pythagora.—*Avitas umbras*, nempe justa Diis Manibus solvebantur hoc mense; II, 533 sqq. De nomine vide II, 19 sqq.—*Apposuitque*. Ita duo MSS Farnes. unus Medic. Gottorph. et Glossæ Rumph. Sed unus Moreti *postposuitque*, quum vulgo exhibeant *præposuitque*. Neutra lectio ferri potest; namque Numa Januarium præposuit, Februarium contra in anni finem rejecit, ut Noster ipse II, 49, monet. Alios tamen auctores Macrobius secutus est; is enim, *secundum*, inquit, Numa *dicavit Februo Deo*. Prope ad nostram lectionem accedunt, qui *addidit ille* exhibent; quo verbo et alii de hac re usi sunt, et quod prætulerunt Mitscherl. atque Lenzius et hic quidem eo, quod Ovidius pronomen *ille* sic soleat ponere, ut II, 277, 285. — Regii tres habent *præposuit;* at in codice C est glossa *addidit*, quæ pro lectione posset recipi. *Ed.*

45-62. *De discrimine dierum* confer Macrobii Sat. I, xv, 16. Discrimina bene vocat *jura* et *officium;* quæ vocc. ab hominibus translata.—*Officii* Heinsius ex veterrimo Patav. primo Mediceo et nonnullis aliis dedit. Cæteri, *officium idem.*—Verbis *ne ignores* non Germanicum rursus alloquitur; sed formula est generalis, tenenda sunt jura.—Ex Numæ instituto omnes dies erant vel *festi*, vel *profesti*, vel *intercisi*. *Festis*, qui etiam *nefasti* dicebantur, inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ. Conf. Varro L. L. V, 4. — Nota sunt *tria* Prætoris *verba*, quibus hic omnis jurisdictio exprimitur. — *Lege* (ex) *agunt*, qui, permittente lege, accusant.—*Dare exta*, ut *dare tus* aut *turis honores* formulæ solemnes. — *Honoratus*, qui magistratum gerit. Burmann. observat, proprium prætoribus fuisse epitheton, quorum edicta *jus honorarium* dicta.

Verbaque honoratus libera prætor habet.
Est quoque, quo populum jus est includere septis :
Est quoque, qui nono semper ab orbe redit.
Vindicat Ausonias Junonis cura Kalendas :
Idibus alba Jovi grandior agna cadit :
Nonarum tutela Deo caret : omnibus istis,
Ne fallare cave, proximus ater erit.
Omen ab eventu est : illis nam Roma diebus
Damna sub adverso tristia Marte tulit.

53. Macrobius, « Comitiales, quibus cum populo agi licet, » id est, leges ferri, suaderi aut dissuaderi. Sed Noster, ut poeta, rem sensibus subjecit, *populum includere septis*, quod ex Antiq. Rom. notum.—*Qui nono* etc. Institutum erat vel a Romulo, vel, ut alii tradunt, a Servio Tullio, ut octo diebus in agris rustici opus facerent, nono autem quoque die ad mercaturam exercendam legesque accipiendas Romam venirent. Lege Hortensia effectum, ut fasti essent illi dies, quibus rustici lites componerent. Cautum tamen, ne in primum anni diem, aut in Nonas nundinæ caderent.

55. De *Kalendis*, *Idibus* et *Nonis* vid. Plutarchus Quæst. Rom. tom. VII, pag. 90, edit. Reisk. Mensem lunarem peperisse hanc divisionem, docet Ideler, p. 350. Ut *Idus* omnes Jovi, ita omnes *Kalendæ* Junoni tributæ ; Macrobius, I, 15. Olim enim ab exortu lunæ initium erat mensium ; Lunam autem et Junonem eamdem putabant. Kalendis igitur omnibus Pontifex minor, atque Regina sacrorum rem divinam Junoni faciebant. — Pro *Junonis* Heinsius malebat *Junonia*.—Kalendas, Romanis proprias, dixit *Ausonias*, ut vers. 1, annum *Latium*. Frequentat Noster hoc nomen. Festus : « Ausoniam appellavit Auson, » Ulyssis et Calypsus filius, eam » partem Italiæ, in qua urbes Beneventum et Cales : deinde paulatim tota Italia dicta Ausonia. » Heynii excurs. IV, ad Æn. VII. — *Nonarum ... caret*, forma exquisitior, quam, Nonæ tutela Dei carent. — *Omnibus istis* etc. Omnes dies, qui postridie erant Kalendas, Nonas, Idus (dies postriduanos), Pontifices *atros*, infaustos, habendos statuerunt, nempe *ab eventu*. Veterum enim superstitio ad dies attendebat, quibus iisdem, sed diversorum annorum, res mirabiles accidissent ; Ælianus Var. Hist. II, 25. Romanis autem post sacra die postriduo facta ad Alliam, ad Cremeram, multisque aliis locis pugna male cesserat ; Gellius Noct. Att. V, 17, ex Verrio Flacco. — Burmannus hic et aliis quibusdam locis *damna ferre* pro *d. facere* notari vult ; bonam tamen esse locutionem, ut *fortunam ferre*. Compara etiam *calamitates ferre*, quod et afficere, et affici calamitatibus significat. Illa autem damna verbis *ne fallare cave* vitare jubet.— Excerpta Vossii, septem cod. et editio Gryphii *averso Marte* exhibent. Nempe *adversi* Dii sunt infesti,

Hæc mihi dicta semel, totis hærentia Fastis,
Ne seriem rerum scindere cogar, erunt.
Ecce tibi faustum, Germanice, nuntiat annum;
Inque meo primus carmine Janus adest.
Jane biceps, anni tacite labentis origo;
Solus de Superis qui tua terga vides;
Dexter ades ducibus, quorum secura labore
Otia terra ferax, otia pontus agit.
Dexter ades patribusque tuis, populoque Quirini:

aversi, qui non exaudiunt preces, vota non rata esse jubent. Sæpe hæc duo confusa sunt a librariis. — Regius noster B solus habet *averso*. In codice A legitur *Dampna*; de qua scriptura vide ad Metam. X, 371. *Ed.* — *Hærentia*, valentia, tenenda per totum hoc opus.

63. Hinc *Januarii memorabilia* incipiunt. Quoniam Kal. Jan. alteri quisque novum annum gratulabatur, inde jucunda hæc conversio fluxit, *Ecce tibi* etc. eique additæ sunt bonæ precationes. Claudianus, XXVIII, 640, Janus « novum fas» tis aperit felicibus annum, Ore » coronatus gemino. » Formæ *bicipitis* ratio in seqq redditur. Eam paulo jocosius, sed ingenio suo satis accommodate, circumloquitur, *Solus de Superis* etc. — *Desaintange* notat sumi posse, *terga* apud Latinos non fuisse verbum tam humile et sordidum, quam apud Gallos *les fesses*: sane, fuit vox satis honesta. —*Origo*, cui initium anni dicatum, et a quo primus mensis nominatus. —Bene *tacite labens*; etenim, auctore Seneca de Brev. Vit. 8, « non » tumultuatur tempus præteriens, » nec admonet nos velocitatis suæ, » sed tacite labitur. » Sic Art. II, 670, senecta, et apud Tibullum, I, x, 34, mors « tacito pede venit. » Ergo h. l. non debebat verti, *das langsam wandelnde Jahr*: immo cito pede labitur.

67. *Quorum .... agit*, quorum labore pax terra marique parta. Forte universe locutus est de omnibus ducibus, qui, ut Augustus post pugnam Actiacam, pacem composuerunt. Sin quis putet, hæc ad solum Germanicum referenda, dicendum, incerta esse anno u. c. 770, sub Tiberio, quum Germanicus de Cheruscis, Cattis aliisque populis triumphasset; Tacitus, An. II, 41. — *Ferax* tantum ornat.—*Securitas* frequens pacis attributum; I Metam. 100, « Mollia securæ peragebant » otia gentes. » Etiam h. l. Heinsius *otia agit* pro *otia habet* ex septem MSS recepit, eamque lectionem exemplis confirmavit. — Tres nostri Regii codices dant *otia pontus habet*: sæpius quidem apud auctores reperitur verbum *agere* cum *otium*, *pacem*, *bellum* etc. Aliquoties tamen cum hisce vocabulis jungitur verbum *habere*: judicet lector. *Ed.*

69. *Populo Quirini.* Horatius, I, II, 46, *Lætus intersis populo Quirini*; Noster XV Metamorph. 572 et 756, *patriæ lætum populoque Quirini.* Sed cur *patres* dicuntur esse Jani,

Et resera nutu candida templa tuo.
Prospera lux oritur : linguisque animisque favete ;
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures ; insanaque protinus absint
Jurgia : differ opus, livida lingua, tuum.
Cernis, odoratis ut luceat ignibus æther ;

populus autem *Quirini?* Burmannus conjicit *tui*, id est, tui Martis, ut et patres et populus Martis, id est Romanus, sint in tutela Jani. Assentitur Taubner. Ipse Janus dictus est *Quirinus*, idque fuit nomen ejus religiosum, Macrobius, Sat. I, 9, « In sacris invocamus Janum Quirinum, quasi bellorum potentem, ab hasta, quam Sabini curim vocant. » Atque ita et a scriptoribus vocari solet, ut ab Horatio, IV, Od. xv, 9. Suetonius Aug. 22, *Janum Quirinum ter clusit*. Itaque et nunc forte legi possit *Quirine*, quemadmodum XV Metam. 862 vers. in hunc ipsum vocativ. desinit. Quamquam correctione vix opus esse videtur, modo hæc sic capiantur : et patribus tuis et populo tuo Romano. Sic et Krebsius accipi voluit. — Kalendis Januariis templa adiri solebant ; Jani templum eo tempore erat clausum ; itaque Ovidius id introituris ab ipso Deo *reserari* cupit, non manu, sed, ut Deum decet, *nutu*. — *Candida* possunt templa dici a marmore, aut omnino a materia candida. Ita III Trist. I, 60, *candida templa* Apollinis. Sed nunc præstat intelligere, quæ plena sunt hominibus candida veste indutis. Candidi enim coloris usus novo anno; quo tempore Nero etiam stragulis albis utebatur. Sueton. 50.

71–86. *Solemnia novi anni* apud Romanos. Operam dabant, ut fausta loquerentur, et sacra faciebant; consules magistratum inibant. — *Linguis favere*, εὐφημεῖν, et *bona verba dicere* non differunt; Tibullus, II, II, 1, « Dicamus bona verba, venit Natalis, ad aras; Quisquis ades, lingua, vir mulierque, fave. » — Kalendis Januariis *bona verba* sunt lætæ precationes; Plinius, Histor. Nat. XXVIII, 2, « Primum anni incipientis diem lætis precationibus invicem faustum ominamur. » Noster tamen latius dixit, atque etiam litibus, jurgiis, maligne dictis opposuit, *animisque*. Hoc idem est, quod Seneca, Ep. 87, commendat, « annum faustum et felicem reddamus bonis cogitationibus. » — *Bonus* dies est faustus, ut vers. 87, *melior dies*. Placuerunt sibi Græci et Latini in tali repetitione ejusdem verbi : vide ad III Metam. 60. — *Insana jurgia*. Tibullus, III, v, 13, *insanæ meditantes jurgia linguæ*. — Non pergit : absint invidiose dicta, sed grata conversione utitur : *differ... tuum*. — Exquisitius est *livida lingua*, quam, quod plurimi habent, *livida turba*.

75. Kalendis Jan. tota Roma *religionibus* occupata. — *Odoratis ignibus*, quia tus, croci flos, cinnamomum et casia injici solebant ; Tibullus, II, II, 3, « Urantur pia tura focis, urantur odores, Quos tener e terra divite mittit Arabs, » ubi vid. Heynius. « Panchæis ignibus » dixit Virg. Georg. IV, 379. — *Spica Cilissa*, crocus ; etiam Propertius,

Et sonet accensis spica Cilissa focis?
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
Et tremulum summa spargit in æde jubar.
Vestibus intactis Tarpeias itur in arces:
Et populus festo concolor ipse suo est.
Jamque novi præeunt fasces; nova purpura fulget;
Et nova conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Falisca suis.
Jupiter, arce sua totum quum spectet in orbem,

IV, vi, 74. Optimum enim Corycus mittebat, mons Ciliciæ. *Spica*, capillamenta et fila croci: vide Salmasium ad Solin. p. 749. Etiam nardo *spicæ* et *aristæ* passim tribuuntur. Bodæus ad Theophrastem, p. 662, hoc loco odores ex croco et aliis rebus compositos intelligit: *sonitus* optimi croci indicium; Plinius, XXI, 6. Quamquam in eo et vis boni ominis. Tibullus, II, v, 81, « succensa » sacris crepitet bene laurea flam» mis. » — *Cernis*, aut *vides*, *ut*, quemadmodum, solemne in vividioribus descriptionibus. — *Aurum*, lacunar auro obductum. Id dum tremulo motu relucet ab igne, *verberari* splendore flammæ dicitur; Virgil. Georg. IV, 385, « Ter flamma ad » summum tecti subjecta reluxit; » quod et ipsum erat fausti ominis.

79. Inde ab anno u. c. 601, quo Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus designati consules, Kal. Jan. frequenti populo comitati, adscendebant in Capitolium, sacrisque faciendis Jovem conciliabant reipublicæ. Confer III, 147; IV ex Ponto IV, 23-32; et IX, init. ubi eadem fere, quæ hic, verba. — *Arces* poetis et montes, et templa in montibus posita. — *Intactis*, puris. Male versum, *mit ungefaerbten Gewanden*. — *Concolor*, candidis vestibus, quæ candido, id est, læto diei conveniunt; V Trist. v, 6, eadem vestis alba, quæ toto sumitur anno, *discolor fatis* poetæ vocatur. — *Purpura*, etsi ea omnium magistratuum toga prætexta, consularis tamen potissimum dignitatis decus habebatur. Plinius, pan. LVIII, 5, « summum » purpuræ decus » consulatus, et LIX, 2, « induere prætextam et » ascendere curulem, » sumere consulatum. — *Pondera*, ipse consul sellam curulem premens.

83. *Rudes operum*, qui nondum jugum subiere. — *Faliscus* ager, circa Falerios, Etruriæ oppidum, victimis pascendis dicatus. Candidi enim juvenci aut boves in sacris præferebantur; Clitumni autem amnis aqua potata candidos boves reddere credebatur; Plinius, II, 103. Itaque victimæ inde et Romam arcessebantur; Virgilius, Georg. I, 146. — *Arx*, domus Jovis in summo cælo, I Metam. 163, unde despicit terras; Virgilio, Æn. I, 223. Possis tamen Capitolium intelligere, in quod Jupiter illo die, ut sacris suis interesset, descenderit. Namque I Trist. v, 69, etiam Roma « de septem totum

Nil nisi Romanum, quod tueatur, habet.
Salve, læta dies, meliorque revertere semper,
A populo rerum digna potente coli.
Quem tamen esse Deum te dicam, Jane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.
Ede simul causam, cur de cælestibus unus,
Sitque quod a tergo, sitque quod ante, vides.
Hæc ego quum sumtis agitarem mente tabellis,
Lucidior visa est, quam fuit ante, domus.
Tum sacer, ancipiti mirandus imagine, Janus
Bina repens oculis obtulit ora meis.
Obstupui; sensique metu riguisse capillos;
Et gelidum subito frigore pectus erat.

» circumspicit orbem Montibus. » — Mox imperium Romanum superbe circumloquitur, *Nil nisi* etc. II, 138, « Quodcunque est alto sub Jove, » Cæsar habet. » — De suo *orbe* Romani magnifice loquuntur, ut de toto terrarum orbe ; II, 683 sq. — *Melior*, lætior. — *Rerum potente* ; II Metam. 259, « Cuique fuit rerum » promissa potentia, Tibris, » imperium orbis terrarum. *Rerum rectores* Rutil. Itin. I, 555, ubi vid. Wernsdorf.

89. Locus, qui sequitur paulo longior, *Jani mythologiam* complectitur. De ea, quum satis esset impedita, jam antiquiores Romani magna dissentione disputabant, quum alii eam ex historia explicarent, alii ex physicis. Vide Macrobium, Sat. I, 9, et e recentioribus Heynium in Exc. V ad Æn. VII. Ac hic quidem Jani religionem putat ab initio fuisse symbolicam, ad declarandam rerum naturam, variasque ejus proprietates. Hoc certum est, fictum eum esse bifrontem cum clave et virga, appellatum Patrem, omnibus januis præfuisse, in omnibus sacris primum esse invocatum, arbitrum denique fuisse belli et pacis. — Ovidius, ut orationem et variaret et animaret, Janum sibi fingit meditanti adstitisse, interrogatumque suam explicuisse naturam. Similia figmenta plurima in hoc opere.

Quem tamen... habet. Quum omnis fere Romanorum mythologia sumta esset a Græcis, non temere hæc quæruntur. Responsio tamen facilis est, si sumis *Janum* antiquissimum fuisse Italorum regem. Formam bicipitem Noster hic nimis fere urget, atque vers. 89-96, quater expressit. — *Lux* signum Dei præsentis. Virg. Æn. II, 590, « pura per » noctem in luce refulsit Venus ; » confer eumdem IV, 358. Hac igitur Jani luce et *domus* collustrari potuit, et, quod Excerpta Vossii, Polit. et Erford. Cod. præferunt, nec Burmannus damnat, *dies*. Horrorem sacrum ex adspectu numinis, quum verendum esset, ne aut mente ocu-

Ille tenens dextra baculum, clavemque sinistra,
  Edidit hos nobis ore priore sonos:
Disce, metu posito, vates operose dierum,
  Quod petis, et voces percipe mente meas.
Me Chaos antiqui, nam res sum prisca, vocabant.
  Adspice, quam longi temporis acta canam.
Lucidus hic aer, et, quæ tria corpora restant,
  Ignis, aquæ, tellus, unus acervus erant.
Ut semel hæc rerum secessit lite suarum,
  Inque novas abiit massa soluta domos;
Flamma petît altum; propior locus aera cepit:
  Sederunt medio terra fretumque solo.
Tunc ego, qui fueram globus, et sine imagine moles,
  In faciem redii, dignaque membra deo.
Nunc quoque, confusæ quondam nota parva figuræ,
  Ante quod est in me, postque videtur idem.

lisve caperetur, aut subita morte concideret, iisdem fere verbis expressit, quibus Virg. Æn. III, 48.

99. Macrob. I, 9, Janus « et cum » clave ac virga figuratur, quasi om» nium portarum custos et rector » viarum. » — *Ore priore*, ore ad me converso. — *Vates operosus dierum*, poeta serio occupatus diebus describendis. Ita et III, 177, Mars poetam vocat. — *Voces*. MS Hamburgensis *vires*, quod non damnant Heinsius et Burmannus. Sane vers. 133, *vis mea narrata est*. — Janus principium habebatur omnium rerum; inde dictus est *chaos*. Quin erant, qui ipsum ejus nomen a voc. *chaos* deducerent, detracta adspiratione. Vid. Festus in h. v. Chaos ejusque formationem hic describit, ut V, 11 sqq; I Metam. init. Confer et ea, quæ ex M. Messalæ libro de Jano Macrobius d. l. adfert. — *Erant*. Lenzius *erat*, ut doctius, præfert. — *Lite rerum suarum*, pugna, scil. fermentatione elementorum contrariorum, quam Metam. d. l. descripsit. — *Flamma*, æther, cujus natura ignea. — *Sederunt*, subsederunt, quod V, 13, legitur. Tibul. IV, 1, 19, pro eo, *desidere*. — *Solo* pro *loco* Heinsius ex plurimis et melioribus MSS recepit, quia solum uniuscujusque rei fundamentum, et quia I Metam. 73, « astra tenent cæleste solum. » — *Sine imagine*, informis, ut I Metam. 87, *sine imagine tellus*. — *In faciem redii*, formam distinctam accepi. — Pro *parva* Voss. *prima*, non improbante Heinsio. Sed Burmannus conjicit *priva*, propria. Illa autem *nota* est ipsa forma biceps, cujus sic prior causa allata est. — In tribus nostris Regiis est *parva*. Ed. — *Ante quod* etc. pars capitis anterior et posterior. Lenzius præterita et futura intelligit.

Accipe, quæsitæ quæ causa sit altera formæ;
  Hanc simul ut noris, officiumque meum.
Quidquid ubique vides, cælum, mare, nubila, terras;
  Omnia sunt nostra clausa patentque manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi:
  Et jus vertendi cardinis omne meum est.
Quum libuit Pacem placidis emittere tectis;
  Libera perpetuas ambulat illa vias.
Sanguine letifero totus miscebitur orbis,
  Ni teneant rigidæ condita bella seræ.
Præsideo foribus cæli cum mitibus Horis:

115. Ab *officio* initium facit, et inde a vers. 34, *alteram causam* subjicit. — Janus omnium januarum, tam per orbem terrarum, quam in cælo, præses claviger et custos. Januæ opera janitoris vel patent, vel clausæ tenentur. Hinc omnis locus sequens pendet. A quibusdam Janus Sol habebatur, et ideo geminus, quasi utriusque januæ cælestis potens, qui exoriens aperiat diem, occidens claudat. — *Nubila*, aera. — *Vertere cardinem*, aperire et claudere januam. Terentian. Maurus in Wernsdorf. Poetis Min. II, 279, « Stridula cui limina, cui cardinei » tumultus, cui reserata mugiunt » aurea claustra mundi. » A Jano, antiquissimo Italiæ rege, domorum valvæ, seræ et claves excogitatæ, januæque dictæ esse credebantur. Exempli causa e terrestribus Poeta memorat, quæ Romæ in primis memorabiles, januas *Pacis*, videlicet templi Jano dicati, quod Numa indicem belli et pacis esse voluerat. Id poetæ varie exornarunt. Hoc loco Janus templo suo Pacem et Bellum, tamquam personas, tenet clausa, et pro arbitrio nunc hoc *emittit*, nunc illam. Apud Horatium, II, Ep. 1, 255, ipse clausis januis, ut pacis auctor et custos, cohibetur. Apud Virgilium, Æn. VII, 607 seq, Bellum et Mors vincta tenentur, custode in foribus Jano. Pro *emittere tectis* Heinsio placebat ex Hercul. codice *immittere rebus*. Unus Patav. *immittere terris*. — *Perpetuas*. Vetustiores plerique *per tutas*, quod mihi placet. Sed Heinsius tuetur *perpetuas*, quia *ambulare* cum accusativo construitur. — *Letiferum sanguinem* Noster dixit etiam Rem. Am. 26, quia profusio sanguinis mortem adfert. — *Miscebitur*, ut apud historicos *ferro flammaque misceri omnia* dicuntur. — *Rigidæ seræ*; Virgil. Æn. VII, 609, geminas Belli portas « Centum » ærei claudunt vectes, æternaque » ferri Robora: nec custos absistit » limine Janus. »

125. De his *Horis* Homerus, Il. E, 749, ubi de portis cæli: *ἃς ἔχον Ὧραι, τῇς ἐπιτέτραπται μέγας οὐρανὸς Οὔλυμπός τε, Ἠμὲν ἀνακλῖναι πυκινὸν νέφος, ἠδ' ἐπιθεῖναι*, « quibus commissum est magnum cælum, ut et aperiant densam nubem et claudant. » Nempe, probante Heynio, effictæ sunt ex

It, redit officio Jupiter ipse meo:
Inde vocor Janus: cui quum Cereale sacerdos
Imponit libum, mixtaque farra sali;
Nomina ridebis: modo namque Patulcius idem,
Et modo sacrifico Clusius ore vocor.
Scilicet alterno valuit rudis illa vetustas
Nomine diversas significare vices.
Vis mea narrata est: causam nunc disce figuræ.
Jam tamen hanc aliqua tu quoque parte vides.
Omnis habet geminas, hinc atque hinc, janua frontes;
E quibus hæc populum spectat; at illa Larem.
Utque sedens vester primi prope limina tecti
Janitor, egressus introitusque videt;
Sic ego prospicio, cælestis janitor aulæ,

anni conversionibus, iisque suaviter ministerium ad fores cæli datum. Pro foribus ibi nubes obditur. Genus et nomina earum habent Hesiodus Theog. 901; Orpheus h. 42. — *It, redit* Heinsius e MS Vossiano et septem aliis assumsit, pro *Et redit*, quod scripti plerique præferunt. Olim vulgo *Et redit officio Jupiter, itque meo*, quod ὕστερον πρότερον non infrequens. Heinsius putat, Ovidium hic respexisse ad etymon nominis, quum Cicero Janum ab eundo *Eanum* dictum existimet. Vid. Sagittarius de Januis. Et sic putandum est, si *inde* refers ad verba *it, redit*. Sed potest etiam ad *præsideo foribus* referri et multo rectius, quia non Janus *iens* inducitur, sed Jupiter. Noster eos potius secutus est, quibus *Janus* a *janua* dictus videbatur, quia januis præesset. — *Cui*, cujus altari. — *Libum;* Festus: « Janual, libi genus, » quod Jano tantummodo libatur. » — Mox plurimi MSS et editi, quos Mitscherl. secutus, *sale*. — *Patulcius* etc. Etiam Macrob. « In sacris » quoque invocamus Janum Patul- » cium et Clausium; quia bello val- » væ ejus patent, pace clauduntur. » — *Alterno*, altero munus aperiendi, altero claudendi. Heins. malebat, *alternas, diverso*, quod placebat Taubnero. Alterum est exquisitius. — *Vices*, munera, quæ per vices aguntur.

133. *Vis*, officium: ex hoc tu jam quodammodo sponte causam figuræ meæ cognosces. — *Populum spectat*, versa est ad plateas. — *Janitores* in aditu ædium inter duas fores vel *sedebant*, vel stabant, vel cubabant; Sagittarius de Januis ep. 16. — Burmannus putat, inferiorem domus partem, ubi janua, non recte *primum tectum* dici. Conjicit igitur hic quoque *privi*, ut domus privatæ custos comparetur Jano. Immo e sermone poetico prima pars rei recte *prima res* dicitur. Ita *primum ver*, *primus sol* et multa alia. Confer VI, 302, ubi *primæ ædes* occurrunt. — *Prospicio*. Meliores, notante Heinsio,

Eoas partes, Hesperiasque simul.
Ora vides Hecates in tres vergentia partes,
Servet ut in ternas compita secta vias.
Et mihi, ne flexu cervicis tempora perdam,
Cernere non moto corpore bina licet.
Dixerat : et vultu, si plura requirere vellem,
Se mihi difficilem non fore fassus erat.
Sumsi animum, gratesque Deo non territus egi :
Verbaque sum spectans pauca locutus humum.
Dic, age, frigoribus quare novus incipit annus,
Qui melius per ver incipiendus erat?
Omnia tunc florent : tunc est nova temporis ætas;
Et nova de gravido palmite gemma tumet;
Et modo formatis amicitur frondibus arbos;
Prodit et in summum seminis herba solum;

perspicio; sed *prospicio*, in longinquum specto, verum est. — Regii codices A et B *perspicio*. — *Partes*, regio. — Quum Dea *triceps* adeo, aut triformis haberetur Hecate in triviis culta, non male illa comparationis causa est adhibita.—Præter has, et aliæ causæ commemorantur quare biceps Janus; in primis hæc, quod Janus rex et præterita sciverit, et futura providerit.

145-164. *Cur annus media hieme incipiat.* Hic suavis verni temporis descriptio intexta, quacum conf. Anacreon, Od. 37; Lucretius, I, 5 sqq; Horatius, I, Od. 4; IV, Od. 7 et 12; Virgilius, Georg. II, 324, et Noster infra III, 236 sqq; IV, 87 sqq. — *Fassus erat*, e vultu hilari apparebat, eum mihi non difficilem fore; VI Metam. 35, « con» fessaque vultibus iram. » — Non territus quidem egit, verecundus tamen, *spectans humum*. — *Per ver*, durante vere.—*Nova temporis ætas*, omnia tunc quasi renascuntur. — *Gemma* ad articulos sarmentorum existit, et inde oriens uva se ostendit. Cicero de Senect. 15.—*Amicitur frondibus*. Heinsius ex MSS Ursini, Mazar. et septem aliis dederat *amicitur vitibus*, ut maritatio ulmi aut populi intelligeretur. Vulgo, *aperitur frondibus*. Quatuor, *amicitur frondibus*, quod, quia de vite jam præcessit, ego prætuli. *Amicire*, ut *vestire*, de frondibus floribusque æque bene ac de vitibus dicitur : et in descriptione veris solemne est etiam folia redeuntia memorare; Virgilius, Georg. I, 342; II, 323; Horatius, IV, Od. VII, 2, « redeunt » arboribus comæ. » Etiam, ni fallor, *modo formatis*, recens natis, melius frondibus, quam vitibus convenit. *Desaintange* monet, *vitibus* positum esse pro *frondibus*; quod ferri non potest. — *Seminis herba*.

Et tepidum volucres concentibus aera mulcent;
  Ludit et in pratis luxuriatque pecus.
Tum blandi soles; ignotaque prodit hirundo;
  Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
Tum patitur cultus ager, et renovatur aratro:
  Hæc anni novitas jure vocanda fuit.
Quæsieram multis: non multis ille moratus,
  Contulit in versus sic sua verba duos:
Bruma novi prima est, veterisque novissima solis:
  Principium capiunt Phœbus et annus idem.
Post ea mirabar, cur non sine litibus esset

Cic. d. l. « elicitur herbescens e se» mine viriditas. » MS Juniani *graminis herba*, quod illustrat Burmannus: nec male *graminis* nunc mentio fit; Horatius, IV, Od. 7, *redeunt jam gramina campis;* Od. 12, custodes ovium carmina dicunt *in tenero gramine*. Et Plin. XXIV, 19, *gramen ipsum inter herbas vulgatissimum*. Propter cod. tamen auctoritatem *seminis herba* præfero, id est, sata. Et sic sæpe *herba;* IV, 645, *primis in herbis;* 911, *Cereales herbæ;* Virgilius, Georg. I, 339, *lætis operatus in herbis*. Vide infra vers. 680. — *Tepor* de calore verno; *mulcere* de leni concussione aeris, quam efficit vel mitis Zephyrus, vel suavis concentus avium. Virgilius, Georg. I, 422; Æn. VII, 34. Hinc et infra II, 116, *carmine mulcet aquas.* — *Luxuriare* lætos et petulantes motus indicat, ut Æn. XI, 497. Pro eo VII Metam. 321, agnus *lascivit fuga*. Verum ea notio quum jam insit verbo *ludit* (Horat. III, Od. XI, 10; XVIII, 9), possis nunc ad membra vegeta referre, ut VII Metam. 292, *membraque luxuriant;* Virg. Georg. III, 81, *luxuriat toris pectus;* Plin. II, Ep. XVII, 1, pecora *tepore verno nitescunt.*—*Ignota*, advena. De *hirundinis* reditu vide II, 853. — *Fingit* recepit Heins. ex MS Petav. et multis aliis, quia *fingere* in primis de luteis operibus: quidam *nectit:* vulgo *figit*, quod et ipsum de nido hirundinis bene dicitur; Virgilius, Georg. IV, 307, *tignis nidum suspendit;* Horat. IV, Od. XII, 5, *Nidum ponit*. Adeo illud variari potest.—*Tum patitur* etc. Non agnoscit hic Heinsius numeros Ovidianos, itaque conjicit *Tunc cultum patietur ager, renovatus aratro.* Futurum quidem *patietur* nunc vix locum habet commodum: *patitur*, admittit cultum, tunc enim « Ze» phyro putris se gleba resolvit, » Georg. I, 44.—*A bruma*, sive solstitio hiemali Romani novum annum incipiebant; Censorinus, cap. 21. Hinc *bruma* ponitur etiam pro ipso novo anno. Vid. omnino Scaliger de Emendat. Temp. V, 412; et Ideler, p. 354.

165–170. *Primus anni dies cur fastus.* Veteres habebant dies *auspicales*, id est, quibus boni ominis causa negotia quædam leviter agerent. Sic Vulcanalibus multi auspicandi causa

Prima dies : Causam percipe, Janus ait.
Tempora commisi nascentia rebus agendis,
Totus ab auspicio ne foret annus iners.
Quisque suas artes ob idem delibat agendo :
Nec plus quam solitum testificatur opus.
Mox ego : Cur, quamvis aliorum numina placem,
Jane, tibi primo tura merumque fero ?
Ut per me possis aditum, qui limina servo,
Ad quoscumque velim prorsus habere Deos.

lucubrare solebant; scil. ante diluculum, lychnis adhibitis, aliquid tractare. In iis diebus in primis erant Kalendæ Januar. Columella, XI, 2 : « Per hos dies abstinent terrenis » operibus religiosiores agricolæ ; ita » tamen, ut ipsis Kal. Januariis aus» picandi causa omne genus operis » instaurarent. » Conf. Lipsius ad Tacitum, Ann. IV, 36. Idem ergo fiebat in foro Romano.—Non erat, cur Heinsius *mirabar* in *scitabar* mutari vellet ; etenim *mirari* est mirabundum interrogare, ut *dubitare*, dubitanter quærere.—*Iners*, qui ab inertibus transigitur.—*Ab auspicio*, propter auspicium.—*Delibare artes* eleganter dicitur, qui non serio iis instat, sed leviter eas, boni ominis causa, attingit. MS Juniani *prælibat;* quod et ipsum placet, quia Noster verba cum *præ* composita amat. Sic *præconsumere* VII Metam. 489 ; *prædelassare* XI Metam. 731 ; *præcontrectare* VI Metam. 478 ; *præcorrumpere* XIV Met. 135. — Pro *ob idem* Heinsius conjicit *obiter ;* quod quum in Bullialdi codice exstaret, nec Burmanno displicebat : est enim leviter, non id agens, quamquam vis ejus jam inest in verbo *delibat*. Heinsius præterea e corruptis MSS vocibus *obid*, *obide* etiam restituere volebat, *obit et delibat*. Burmannus vehementer dubitat, an *obire artes* recte dicatur. Ipse suadet, *Quisque suas partes obiter delibat agendo* ; etenim *agere partes* esse obvium et vulgare ; et illos, quos Auctor intelligat, perfunctorie tantum opus suum, ut in scena histriones, delibare.

171—174. *Primus in sacris invocatur Janus*. Martial. VIII, 8, « Te » primum pia tura rogent, te voce » salutent; » X, 28, « Publica quem » primum vota precesque canunt. » Inde et in Senec. Apocol. primus sententiam rogatur in cælo. Causà ejus honoris non una redditur. Q. Fabius Pictor habet hanc, quia Janus primus far et vinum ad sacrificia docuerit ; Cicero Nat. D. II, 27, quia prima et extrema omnibus in rebus maximam vim habeant ; Macrobius d. l, quia Janus in Italia primus Diis templa fecerit ; Festus, quia Chaos omnium primum. Far ei oblatum esse, Fabius auctor fuit ; Noster et Martialis *tura* memorant ; nempe *tura ferre* aut *dare* formula solemnis pro, sacra facere. Itaque I Metam. 369, jam de Deucalionis sacris legitur, *aditum ad Deos*. Etiam Arnob. adv. Gent. III, p. 117, eum dicit *viam pandere Deorum ad audientiam*.

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis;
  Et damus alternas, accipimusque preces?
Tum Deus incumbens baculo, quem dextra gerebat:
  Omina principiis, inquit, inesse solent.
Ad primam vocem timidas advertitis aures:
  Et visam primum consulit augur avem.
Templa patent, auresque Deûm: nec lingua caducas
  Concipit illa preces; dictaque pondus habent.
Desierat paucis: nec longa silentia feci;
  Sed tetigi verbis ultima verba meis:
Quid vult palma sibi rugosaque carica, dixi,
  Et data sub niveo candida mella cado?
Omen, ait, causa est, ut res sapor ille sequatur,
  Et peragat cœptum dulcis ut annus iter.

175-182. *De lætis precationibus. Quem;* Heinsius malit *quod*, quia *baculum* neutro genere II Metam. 789, legitur. Sed non est, cur invitis libris eam formam adoptemus.—*Omina* etc. Itaque et operam dabant Romani, ut orationes verbis bene ominatis auspicarentur.— *Consulit*, auspicia capit.—*Caducæ*, quæ cadunt ad irritum, non exaudiuntur.—*Concipere preces* non modo de mente dicitur, quæ eas excogitat, sed et de lingua, quæ eas profert; VIII Metam. 682. — *Pondus habent*, quibus eventus constat; IX Metam. 495, *somnia pondus habent.*

183-226. *Strenæ*, de quibus vid. *Frankenstein* in Disp. de novo anno, cap. 4. Earum originem ad Tatium regem refert Symmach. — *Paucis*, pauca locutus, prætulit Heinsius ex uno Mazarin. nam reliqui habent *Janus.* — In strenis erant caryotæ, *palmæ* fructus, auro oblitæ; Martialis, XIII, Epigr. 27; VIII, 33, « Hoc linitur Sputo Jani caryota » Kalendis, Quam fert cum parvo » sordidus asse cliens. »—*Cadus*, vas, variis rebus recipiendis serviens, etiam melli. Martialis, I, 4, « Flavaque de rubro promere mella cado. » Sed in strenis *niveus* cadus, *candida* mella, quæ optima. Lectionem autem hanc composui e vulgata et ex ea, quam Heinsius auctoritate Vossian. Arund. et aliorum quorumdam induxit. Illa enim est, *sub niveo condita mella cado;* hæc, *sub niveo candida mella favo.* Verum cur *condita* hic commemorentur, non video: contra τῷ *candida* sua constat ratio. Neque *mella sub favo* placet, quocumque etiam modo *sub* interpreteris. Lenzius vertit *Honig in den Cellen, Scheibenhonig.* Sic vero poeta epitheta *niveo candida* temere cumulasset. — Tres nostri Regii habebant *condita ...cado;* at in cod. B manus posterior supra scripsit *candida favo.* Ed. — *Ut res* etc. ut res, quæ per annum eveniunt, dulces sint, quemadmodum mella sunt dulcia.

Dulcia cur dentur, video : stipis adjice causam,
  Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.
Risit, et, O quam te fallunt tua sæcula, dixit,
  Qui stipe mel sumta dulcius esse putes!
Vix ego Saturno quemquam regnante videbam,
  Cujus non animo dulcia lucra forent.
Tempore crevit amor, qui nunc est summus, habendi:
  Vix ultra, quo jam progrediatur, habet.
Pluris opes nunc sunt, quam prisci temporis annis;
  Dum populus pauper, dum nova Roma fuit;
Dum casa Martigenam capiebat parva Quirinum,

189. De *stipe inter strenas data* nonnulla habet Neapol. Ipsi Cæsares talem stipem accipiebant; et exstant plures inscriptiones, quibus Augustus monumentum ex stipe, quam Pop. R. ei Kal. Jan. contulerit, posuisse narratur. Vid. Sueton. Aug. 91; Calig. 42, et quæ Ursin. ad priorem locum dedit. — *Labant*, quæ incerta fluctuant.—*Tua sæcula*, mores publici hominum tui ævi. Tacitus, Mor. Germ. 19, « Nec, corrumpere et corrumpi, sæculum » vocatur. » Ex moribus jam habendi cupidinem perstringit.—*Fallunt*, latent. — *Vix ego* etc. Aliter Noster III, Amor. VIII, 35, « At » quum regna senex cæli Saturnus » haberet, Omne lucrum tenebris » alta premebat humus. » Eo tempore homines paucis illis contenti, quæ tellus per se dabat, et omnia communia habentes, non appetebant opes; sed ferreo demum sæculo amor sceleratus habendi omnes invasit; I Metam. 131. Sed hoc loco Janus prope jocose rem urgere vult. De animi ærugine curaque peculii, qua illo tempore omnes nitebantur rem facere, quum regina pecunia daret omnia, etiam Horatius passim graviter queritur, ut I, Ep. 1, 53 sqq. Comparatione priscorum et recentiorum temporum sæpe poetæ Romani magnificentiam suæ urbis commendant; sed nunc ea in invidiam recentioris ætatis instituitur, ut apud Horatium, II, Od. 15, et alibi. — De *casa* Romuli plura apud Veteres; Seneca de Consol. 9, p. m. 84, « Næ tu pusilli animi es, si id » ideo fortiter pateris, quia Romuli » casam nosti. » Dionysii adhuc ætate casula sustentabatur, quam Romulus et Remus struxerant. Archæol. I, LXXVI, p. 205, edit. Reisk. Sed nunc intelligenda ea, quam Romulus, condita jam urbe, inhabitabat quæ et III, 183 seq. memoratur; Valerius Max. IV, 4, « Per Romuli » casam, perque veteris Capitolii » humilia tecta. » Leges tum non sinebant fortuitum spernere cespitem; Horatius d. l.—*Capiebat*, satis ampla erat ad recipiendum Romulum. — *Martigena*, ut *draconigena*, *aurigena* et similia apud Nostrum.— Ex *ulvis fluminum* facere toros olim pauperes solebant, VIII Metam. 655, ut Lacedæmones *ἐν στιβάδων*.

Et dabat exiguum fluminis ulva torum.
Jupiter angusta vix totus stabat in æde;
Inque Jovis dextra fictile fulmen erat.
Frondibus ornabant, quæ nunc Capitolia gemmis;
Pascebatque suas ipse senator oves.
Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem,
Nec fœnum capiti supposuisse, fuit.
Jura dabat populis posito modo consul aratro,
Et levis argenti lamina crimen erat.
At postquam Fortuna loci caput extulit hujus,
Et tetigit summos vertice Roma Deos:

Serius in culcitis plumeis malebant mollius requiescere. Confer, III, 184 sq.—*Jupiter angusta* etc. Putant intelligi Jovis Feretrii templum, cujus longitudo vix quindecim pedum erat, secundum Dionysium, II, 34. Potius omnino hoc vult: admodum humilia et angusta olim erant templa.—*Vix stabat*, si non sedens in templis, sed stans effictus esset, vix stare potuisset. Vide Burm. in Jove Fulg. cap. 14.—*Fictile fulmen*. Quin statuæ tum totæ fuere fictiles; Plin. Hist. Nat. 35; Tibullus, I, x, 10, « Tunc melius tenuere fidem, quum » paupere cultu Stabat in exigua li» gneus æde Deus. » Adde Propertium, IV, I, 5.—Pro *Jovis* Heinsius scribendum putat *Dei*, cujus alterum glossema sit. Sed potuit *Jovis* cum vi repeti.—*Gemmis*. Augustus una donatione in cellam Jovis Capitolini sedecim millia pondo auri, gemmasque ac margaritas quingenties HS contulit; Suetonius, Aug. 30.—*Pascebatque* etc. Propertius, dicto loco. Curia, « pellitos habuit » rustica corda patres. » Adde Ciceronem de Senect. 16.—*In stipula* etc. Confer III, 185.

207. Confer III, 779 sqq.—Ab *aratro* consules ad fasces arcessebantur. L. Quinctius Cincinnatus dictator dictus vel fossam fodiens, vel aratro incumbens; Livius, III, 26; Columella præf. Plin. XVIII, 3: Serranum serentem invenerunt dati honores; Valerius Max. IV, 4.—*Argenti lamina*; Plin. XVIII, 8: « Præcipiebant ista, qui triumphali » denas argenti libras in supellec» tile crimini dabant. » Nempe Cornel. Rufinum, bis consulem et dictatura functum, Fabricius censor anno u. c. 478, senatu movit, quod decem pondo libras facti argenti haberet; Gellius Noct. Att. IV, 8; XVII, 21.—*Laminam* fere scriptores ponunt, quando contemtim de argento aut auro loquuntur; Seneca Benef. VII, 10, « laminas » utriusque materiæ. » Horatius, II, Od. 11, 2, « inimice lamnæ. »

209. Postquam Roma finibus opibusque crevit, *loco* cuique *Fortuna* quædam præesse, ejusque fata regere credebatur; IV Metam. 565; X, 335. Ad *Fortunam Pop. R.* omnes imperii vicissitudines referebant scriptores.—Nota formula *caput efferre* de

Creverunt et opes, et opum furiosa cupido;
 Et, quum possideant plurima, plura volunt.
Quærere ut absumant, absumta requirere certant;
 Atque ipsæ vitiis sunt alimenta vices.
Sic, quibus intumuit suffusa venter ab unda,
 Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.
In pretio pretium nunc est: dat census honores;
 Census amicitias: pauper ubique jacet.
Tu tamen, auspicium si sit stipis utile, quæris,
 Curque juvent nostras æra vetusta manus:
Æra dabant olim; melius nunc omen in auro est:

effloresceute. Eam imaginem Noster jam persequitur: *tetigit summos* etc. ad immensam excrevit magnitudinem. Vide nos ad VII Metam. 61.— Solebant Romani imperium suum per orbem terrarum declarare, atque adeo cum *Deorum* imperio comparare. — *Creverunt et opes* etc. Juvenalis, XIV, 139, « Crescit amor » nummi, quantum ipsa pecunia » crescit. » — *Furorem* istius cupidinis describit Sallustius Cat. XI: Ea « semper infinita, insatiabilis, » neque copia, neque inopia mi» nuitur. » — *Quærere* seqq. Hæc sunt illa *diversa* vitia, luxuria atque avaritia, quibus Romani tum laborabant: de quorum conflictu multi queruntur, ut Liv. præf. et XXXIV, 4; Sallustius, Cat. 5 et 12; Seneca Benef. I, 9. Eum Claudianus de Bello Gild. vers. 163, sic notat: « quodcumque profunda Traxit ava» ritia, luxu pejore refundit. » Hinc ingeniose Noster addidit: *ipsæ vices* etc. alterum vitium alit alterum.

215. *Suffundi* et venter dici potest aquis, ut alibi *os suffusum pudore*, et aquæ sub cute collectæ. Eadem autem similitudine avaritiæ naturam illustrarunt Polybius, XIII, 1; Horatius, II, Od. II, 13, ubi « Crescit indulgens sibi dirus hy» drops etc. » — *Pretium in pretio est*, pecunia æstimatur.—*Dat census honores*. Confer, III, Amor. VIII, 55. Plinius, XIV, proœm. « Posteris » laxitas mundi, et rerum ampli» tudo damno fuit, postquam Se» nator *censu* legi cœptus, judex fieri » *censu* magistratum ducemque ni» hil magis exornare, quam *census*. » — *Jacet*, contemnitur, nec honores consequitur, nec amicitias.

219. Cur *ahenei nummi* dentur.— *Quæris*, fortasse quæris; Ovidius enim non quæsierat.—*Si*, an. Lenzius verba sic conjungit, *Si tu tamen quæris sitne stipis* etc. Heinsius vero malebat, *si cur stipis utile quæris*. Tunc apodosis foret omissa: causa est hæc: editiones antiquæ et multi MSS *cur sit*. Sed commode duæ diversæ interrogationes locum habent. — *Cur juvent*, cur gratum nobis sit æneos nummulos accipere. Krebsius probat Heinsii in Opusc., pag. 224, conjecturam *Curne juvent nostras*. Taubnero cum aliis magis placebat *vestras*. — *Concedat*, cedat, et *victa*

Victaque concedit prisca moneta novæ.
Nos quoque templa juvant, quamvis antiqua probemus,
Aurea; majestas convenit ista Deo.
Laudamus veteres, sed nostris utimur annis:
Mos tamen est æque dignus uterque coli.
Finierat monitus: placidis ita rursus, ut ante,
Clavigerum verbis alloquor ipse Deum:
Multa quidem didici: sed cur navalis in ære
Altera signata est, altera forma biceps?
Noscere me duplici posses in imagine, dixit;
Ni vetus ipsa dies extenuaret opus.
Causa ratis superest: Tuscum rate venit in amnem
Ante pererrato falcifer orbe Deus.
Hac ego Saturnum memini tellure receptum:
Cælitibus regnis ab Jove pulsus erat.
Inde diu genti mansit Saturnia nomen:

e copia poetica additum.—*Antiqua* ita probabat illa ætas, ut et homines et res, quas extollere vellet, *antiquas* vocaret. Vide nos ad Plinium, pan. 95.—*Anni*, mores temporis.—*Colere morem*, observare morem.

227–234. *De adventu Saturni*, qui e cælo Jovis arma fugiens ad Janum venit, ab eoque hospitio exceptus, Latio nomen dedit, et Aboriginibus, hominum generi agresti, meliorem cultum intulit; Virgil. Æn. VIII, 315 sqq. Vide Heynii Excursus, II, et V, ad Æn. VII.—*Sed cur navalis* etc. Macrobius, Sat. I, 7. « Quum primus quoque æra signa» ret, servavit et in hoc Saturni » reverentiam, ut quoniam ille navi » fuerat advectus, ex una quidem » parte sui capitis effigies, ex altera » vero navis exprimeretur, quo Sa» turni memoriam etiam in poste» ros propagaret. » Confer Minucium Fel. 22; et Cyprianum de Idol. Vanit. I, 3; Lactantium Inst. I, XIII, 7, ubi nummi veteres, quales hic describuntur, commemorantur. Omnino vide Raschii Lexic. numar. voc. *Janus*.—*Navalis forma*, forma navis, *signata*: Heinsius *signato* malebat. — *Noscere me posses* etc. nosceres, bicipitem illam formam esse mei capitis, me ipsum referre, nisi tempus, quod omnia extenuat, etiam in ære illo lineamenta oris mei obliterasset, *extenuaret*, minueret partes. Male librarii *extenuasset* substituerunt; Auctor enim universe loquitur.

233. *Falx* Saturni symbolum fuisse putatur agriculturæ ab ipso in Italia repertæ. Alii eam putant ei attributam, quod tempus omnia metat, exsecet, incidat; Macrob. I, 8.—*Receptum* scil. a me.—*Ab Jove pulsus*; Macrob. « Eumdem a filio pul-

Dicta quoque est Latium terra, latente Deo.
At bona posteritas puppim servavit in ære,
Hospitis adventum testificata Dei.
Ipse solum colui, cujus placidissima lævum
Radit arenosi Tibridis unda latus.
Hic, ubi nunc Roma est, incædua sylva virebat;
Tantaque res paucis pascua bubus erat.
Arx mea collis erat, quem cultrix nomine nostro
Nuncupat hæc ætas, Janiculumque vocat.
Tunc ego regnabam, patiens quum terra Deorum

» sum, quid aliud est, quam tem» pora senescentia ab his, quæ post » sunt nata, depelli? » — *Saturnia.* In inscript. quam Dionysius Halic. Archæol. I, 14, commemorat, *Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν.* Idem cap. 24 narrat, ante Herculis adventum totam oram, quæ post Italia dicta, Saturno Deo fuisse sacratam, et ab incolis Saturniam vocatam; esse etiam urbes quasdam, quæ ita appellentur. Janum ipsum terræ hoc nomen indidisse, auctor est Macrob. Sat. I, 7. — *Latium, latente Deo.* Sic vulgo putabant, decepti inepta etymologia. Etiam Virg. Æn. VIII, 320 sqq.—*Bona*, grata.— *Puppim servavit.* Nempe multi nummi, etiam post Servii Tullii tempora signati, servant vel Jani biformis vel navis figuram. Inde forte opinio nata, jam Janum signasse nummos. *Servavit* Heinsius ex Ursin. Ambros. Mazar. tribus Farnes. codicibus atque ex editione Naugerii recepit. Cæteri minus bene *formavit*, quod tamen et Lactantius, Inst. I, 13, agnoscit.—*Lævum latus.* Fabius Pictor: « Is Janus sub initium aurei » sæculi lævum latus Tiberis Hetru» riæ tenuit. »—*Radere* æque ac *rodere* et *mordere* de fluvio alluente. Vide Mitscherl. ad Horatium, I, Od. XXII, 8. Infra III, 520, Tiberis campum *urget in latus.*

243. Vastitatem illorum locorum plures poetæ descripsere, et cum magnificentia urbis Romanæ compararunt, ut Virgilius, Æn. VIII, 314 sqq; Propertius, IV, 1: Tibullus, II, v, 25, « Tunc pascebant » herbosa Palatia vaccæ, Et stabant » humiles in Jovis arce casæ. » Confer infra V, 639 seqq. — *Incædua.* Plinius, V, Ep. VI, 8, *nemora antiqua* distinguit a *cæduis*, in quibus solent arbores cædi. Krebs. hoc loco male, *ein unverwuestlicher Wald.*— *Tanta res*, tam magnificum caput tantæ reipublicæ.—*Arx mea* etc. non *arcem*, palatium, habebam, sed nudum collem, in quo degebam. — Heinsius suadet, *collis is est*, quia præcessit *erat.* Sed insuavis et aspera est illa lectio; et centies a Nostro idem verbum intra paucorum versuum ambitum sic repetitur. II, 295-299, ter legitur *sub*; 305 sqq, ter *ibat*; 366 et 368, bis *dabant*; 387 et 388, bis *jussa.*—*Cultrix*, incolens montem. Hoc Heinsius amplexus est ex duobus Farnes. et Erford. MSS pro *vulgus.*

247. *Patiens Deorum* et *humanis*

Esset, et humanis numina mixta locis.
Nondum Justitiam facinus mortale fugarat;
Ultima de superis illa reliquit humum:
Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat:
Nullus erat justis reddere jura labor.
Nil mihi cum bello: pacem postesque tuebar;
Et clavem ostendens, Hæc, ait, arma gero.
Presserat ora Deus: tunc sic nostra ora resolvo,
Voce mea voces eliciente Dei:
Quum tot sint Jani, cur stas sacratus in uno,
Hic ubi juncta foris templa duobus habes?
Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam,
Protinus Œbalii rettulit arma Titi:

mixta numina locis paulo audacius dictum, quum Dii habitarent in terris atque inter homines; id quod erat in bonis aurei seculi.—*Nondum Justitiam* etc. Sic et I Metam. 150, ubi, postquam *facinus mortale*, facinora mortalia, descripsit, pergit: « Virgo cæde madentes Ultima cælestum terras Astræa reliquit. » Etiam cum sqq confer I Metam. 90 sqq et 129, quibus similia Fabius Pictor narraverat.—*Pudor*, moderatio omnium cupiditatum causa justi et æqui.

257. *Jani* Romæ dicebantur ædificia fornicata et pervia, per quæ in alios vicos transire licebat. Tales Jani erant plures, ad forum tres. Livius, XLI, 27, de Fulvio Flacco censore, « Curavit forum porticibus tabernisque claudendum, et Janos tres faciendos. » Sed hoc loco Lenzius sacella Jani intelligit. —*Stas sacratus*, habes statuam. Hanc lectionem Ciofanus ex editionibus vetustis, et Urs. MS recepit. Alii, *cur sic sacratus in uno es?* Heinsius conjicit, *Cur, dic, sacratus in uno es?* Duo MSS *in imo*. — *Templa* Janus habebat tria: primum conditum est a Romulo, pace inter ipsum et Tatium facta: quod ipsum Numa tempore pacis claudi instituit: alterum quatuor portarum fuit in foro Romano, ab Augusto dedicatum: in quo Janus quadrifrons colebatur: tertium junctum erat *foris duobus*, piscario et boario, a Duillio positum et a Tiberio instauratum; II, 201.

259. *Manu mulcens barbam*, ut vers. 157, *baculo incumbens*. *Propexam barbam* habet et Virgilius, Æn. X, 838, ubi id novasse videtur Servio; Francofurtensis *prolixam*; alter Mazarinæus *promissam*; duo alii, *perpexam*. Sed post Ovidium et alii *propexam barbam* dixerunt.—*Ad pectora*. MS Urs. æque bene, *in pectore*, ut Virgilius dicto loco; unus Mediceus *in pectora*, ut Silius, XIII, 310. In talibus una MSS auctoritas audienda.—Tatius, Sabinorum rex, quum passim a scriptoribus *Titi* prænomine insigniatur, atque etiam h. l.

Utque levis custos, armillis capta Sabinis,
 Ad summæ Tatium duxerit arcis iter.
Inde, velut nunc est, per quem descenditis, inquit,
 Arduus in valles et fora clivus erat.
Et jam contigerat portam, Saturnia cujus
 Demserat appositas insidiosa seras.
Cum tanto veritus committere numine pugnam,
 Ipse meæ movi callidus artis opus,

MS Vossii idem præferat, tum mox *Tatium* occurrat, Heinsius illud merito prætulit. — *Œbalus* antiquissimus Lacedæmoniorum rex. Sabini autem a Lacedæmoniis, quemadmodum Etrusci a Tyrrhenis descendere credebantur; Plutarch. Rom. 15; quamquam falso. Inde III, 230, *Œbalides matres*.

261. Confer. cum his Noster, Metam. XIV, 751 sqq; Dionysius Halic. II, 38-40; Livius, I, 11; Servius ad Æneid. I, 396. Sp. Tarpeius arci Romanæ præerat, filiaque ejus *custodiebat* portam, de qua mox. — *Levis*, cui non tuto custodia credita, aut quæ facile corrumpi potuit muneribus. Krebsius contra *die gutherzige*. Virgo, quum Tatius id ageret, ut eam corrumperet, aureas *armillas*, quas magni ponderis lævo brachio *Sabini* gestabant, pepigit. Ita Tatius *summa arce* potitus est. Sic Fabius et Cincius tradiderant. Sabini autem, ut Etrusci, molli victu cultuque gaudebant. Cæterum hanc nostram lectionem invexit Dan. Heinsius ex codice veteri Jos. Scaligeri, et confirmata deinde est plurimorum MSS auctoritate. Antea vulgabatur *Sabinos Ad summæ tacitos*. Et *tacitos* tueri possis ex XIV Metam. 778, ubi Sabini veniunt *tacitorum more luporum*. Plures ex optimis *Sabinos Tatios*. Unde Heinsius conjicit *manipulos Tatios*, ut *Tatiæ turmæ* apud Propertium. — *Arduus in valles*, arduus imminens vallibus.

265. *Contigerat*, scil. Tatius, dedit Heinsius ex primo Petav. ex Urs. et decem aliis MSS. Cæteri, *contigerant*. — *Portam*. Macrob. Sat. I, 9: « Quum Romani portam, quæ sub » radicibus collis Viminalis erat, quæ » postea ex eventu Janualis vocata » est, claudere festinarent, quia in » ipsam hostes irruebant etc. » — *Saturnia*, Juno; hinc sequitur *tanto numine*, et Voss. habet *Saturnia Juno*. Ea autem indignabatur, ut omnibus Trojanis, ita Æneæ ejusque posteris. Ad eam igitur Horat. II, Od. 1, 25, multo seriora mala refert. Non male ergo nunc quoque interposita est. Confer XIV Metam. 787. — *Appositas* pro *oppositas* e MSS dedit Heinsius quem vide ad III. Amor. XIV, 10. — *Seræ* scil. ligna, quæ ex transverso januis objiciebantur, passim dicuntur *apponi*. Iis *appositis*, januæ *obserantur*; demtis, *reserantur*.

268. *Movi opus meæ artis*, edidi opus, patravi facinus mihi conveniens; Macrob. d. l. « Quumque Sa» bini per portam patentem irrup» turi essent, fertur ex æde Jani » per hanc portam magna vis tor» rentium, undis scatentibus, eru-

Oraque, qua pollens ope sum, fontana reclusi;
  Sumque repentinas ejaculatus aquas.
Ante tamen gelidis subjeci sulphura venis,
  Clauderet ut Tatio fervidus humor iter.
Cujus ut utilitas pulsis percepta Sabinis;
  Quæque fuit, tuto reddita forma loco est.
Ara mihi posita est, parvo conjuncta sacello:
  Hæc adolet flammis cum strue farra suis.
At cur pace lates, motisque recluderis armis?
  Nec mora, quæsiti reddita causa mihi:
Ut populo reditus pateant ad bella profecto,
  Tota patet demta janua nostra sera.
Pace fores obdo, ne qua discedere possit:

» pisse, multasque perduellium catervas, aut exustas ferventi aqua, » aut devoratas rapida voragine de» periisse. » — *Ora fontana*, exitum fontis. Janus autem omni exitui præest; hinc, *qua potens sum ope.*— De aqua prosiliente *ejaculari* etiam IV Metam. 124. Alibi sic *egerere*, ut Plin. IV, Ep. xxx, 7. Varro de Ling. Lat. IV, « Lautolæ a lavando, » quod ibi ad Janum geminum aquæ » calidæ fuerint. » Inde nata videtur fabula, Met. XIV, 785. Venus Romanorum causam agit, atque a Naidibus, loca Jano juncta cum gelido fonte tenentibus, impetrat, ut fontis sui flumina eliciant: quæ quum nondum iter præcluderent hostibus, sulphura supponunt fonti, atque bitumine venas incendunt; unde aqua calida. — *Gelidis* h. l. bene se habet, quamquam e conjectura tantum Heinsii fluxit. Vide Metam. XIV, 794. MSS habent vel *madidis* vel *calidis*. Burmannus suasit *mediis*.

275. Vetus et primum Jani templum Romulus, pace cum Sabinis facta, ibi posuit, ubi Janus auxilium contra Tatium tulit; Terent. Maurus in Wernsdorfii Poet. Min. tom. II, pag. 279, *Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello*. Recte vocat *parvum sacellum;* auctore Procopio, cujus tempore restabat, nil nisi Jani statuam quinquepedalem capiebat, forma quadrata et ære constructum, portas utrimque habens æneas a fronte et a tergo. — *Hæc adolet*, in hac adolentur. — *Strues*, libi genus. Festus: « Ferctum genus libi » dictum, quod crebrius ad sacra » ferebatur, nec sine strue, altero » genere libi: quæ qui afferebant, » strufectarii appellabantur. »

277. *Latere* ipse dicitur quia tempore pacis ejus templum clausum. Horat. II, Ep. I, 255, « claustraque custodem pacis cohibentia Ja» num. » Vide ad vers. 121.—*Reditus pateant*. Secundum Macrob. I, 9 ad finem, tempore belli fores reserantur, velut ad urbis auxilium profecto, Deo. — *Fores obdo*, foribus seram obdo.—*Possit* nempe Pax. Hoc me-

Cæsareoque diu nomine clausus ero.
Dixit : et attollens oculos diversa tuentes,
Adspexit toto quidquid in orbe fuit.
Pax erat ; et vestri, Germanice, causa triumphi
Tradiderat famulas jam tibi Rhenus aquas.
Jane, face æternos Pacem Pacisque ministros :
Neve suum præsta deserat auctor opus.
Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,
Sacravere patres hac duo templa die.

lius est, quam quod Marcil. ad Horatium, II, Ep. 1, 255, præfert *possim.*—*Nomine* Heinsius ex MSS Ursin. Voss. Arund. recepit, ut Cæsarea domus intelligatur. Potest dictum esse, ut *nomine suo terrere gentes.* Cæsareum nomen ita terrebit gentes, ut ab armis abstineant, egoque clausus esse possim. Vulgo, *numine.*

283. *Diversa*, loca sibi opposita; in tales enim partes faciem Janus conversam habet. *Pax erat.* Anno u. c. 770, C. Cæcilio Rufo, L. Pomponio Flacco coss. ad VII Kalend. Jun. *Cæsar Germanicus* de Cheruscis, Chattis et Angivariis triumphum egit; Tacitus, Ann. II, 41. Norisius de Cenotaph. Pis. p. 201, putat Ovidium Germanico triumphum tantum augurari : Massonus contra in vita Ovidii, ad annum 770, contendit, scripta hæc post actum triumphum, eoque tempore pacem fuisse per orbem terrarum compositam. Id sane Poetæ verba indicare videntur.—Serviebant jam Germani Romanis ; sed poetæ fluviis tribuunt, quod accolis convenit ; et *famulus* fluvius passim occurrit, ut Heinsius docet. – *Face æternos* etc. da nobis semper moderatores pacis. — Heinsius vocem *ministros* indignam censet majestate Cæsareæ domus ; corrigit ergo *sequestros*, id est, mediatores. Verum etiam *minister* de moderatore dicitur ; Virg. Æn. II, 100 : « Calchante ministro ; » V, 640, « Deus animum ministrat. » — *Neve suum* etc. effice, ne is, qui pacem nobis peperit, ad arma rursus convertatur. Sed Krebs. intellexit poetam, auctorem hujus operis ; vertit enim : *gewaehre dass der Dichter sein Werk nicht unvollendet lasse.*

289. Superiora didicerat ex Jano ; progreditur ad ea, quæ *Fasti* suppeditabant. Dies dedicationis admodum solemnes Romæ ; inde igitur et Kalend. Januar. aliquid celebritatis accessit : ex *Phœbo* et *Coronide Nympha* natus est Æsculapius, II Metam. 542-632. Ann. u. c. 462, Q. Fabio Gurgite, D. Junio Bruto Scæva coss. peste urbem agrosque vastante, Romani, libris Sibyllinis moniti, Æsculapium ab Epidauro arcessitum in insulam Tiberis deportarunt, eique templum ibi consecrarunt ; Livius, X, 47 : Valerius Max. I, 8 ; Plutarchus Quæst. Rom. tom. VII Opp. p. 153, edit. Reisk. quam deportationem et consecrationem Noster Metam. XV, 622-744, copiose persecutus est. Insula, cujus originem Livius, II, 5, refert,

Accepit Phœbo Nymphaque Coronide natum
Insula, dividua quam premit amnis aqua.
Jupiter in parte est: cepit locus unus utrumque:
Junctaque sunt magno templa nepotis avo.
QUID vetat et stellas, ut quæque oriturque caditque,
Dicere? promissi pars fuit ista mei.
Felices animos, quibus hæc cognoscere primis,
Inque domos superas scandere cura fuit!
Credibile est illos pariter vitiisque locisque
Altius humanis exseruisse caput.

inde dicta *Æsculapii insula;* Sueton. Claud. 25. — *Dividua* etc. Metam. d. l. « Scinditur in geminas » partes circumfluus amnis: Insula » nomen habet, laterumque a parte » duorum Porrigit æquales media » tellure lacertos. » — Hoc loco *premere* est cingere. — *Jovis* templum *una die*, non autem ejusdem anni, sed multo serius post bellum punicum secundum, a C. Servilio duumviro dedicatum est. Liv. XXXIV, 53.

295. De *stellarum ortu* et *occasu* jam primum dicturus; præmittit præclare *laudes eorum, qui primi siderum naturam investigarunt.* Triplicem autem astrorum ortum et obitum astronomi memorant, heliacum, quum solis radiis vel emerguntur, vel occultantur; unde Plinius *emersionem* et *occultationem* vocat: cosmicum scil. matutinum, quum sidus circa solis ortum oritur aut occidit: acronychium denique scil. vespertinum, quum idem fit circa solis occasum. —*Promissum* illud habes vers. 2. *Promissi pars sit et ista mei.* Sic Heins. ex MSS Urs. Voss. Arund. dedit, quamquam duo posteriores *et ipsa* exhibent: plurimi, *promissi pars fuit illa mei;* quod melius puto. Mitscherl. *mihi* habet pro *mei.* Veteres quidam *propositi,* non *promissi.* — Mox plurimi, *Felices animæ.* Nominativus non male se habet; Virgilius, Æn. IX, 446, *Fortunati ambo!* Tum *felices animæ* in allocutione et exclamatione sæpe occurrit, quod Heinsius docet. Sed nunc de cognoscendi studio sermo est; itaque rectius puto *animos*, quod Voss. Arundel. duo Farnesian. unus Vaticanus agnoscunt, unde Heinsius accepit. Beatos autem eosdem prædicat et Plinius, II, 12; « Macti in» genio este, cæli interpretes, re» rumque naturæ capaces, argu» menti repertores, quo homines » Deosque vicistis. » Eos paulo ante *viros ingentes* vocat, supraque mortalium naturam, qui numinum legem deprehenderint. — Pro *primus* alii *primum.* Farnesius et Mazarinus, *promtum*, quod placebat Heinsio, mihi vero non; magno enim studio, ut et seqq. docent, id assecuti sunt. — *In domos superas scandere*, sidera cæli contemplari; Horat. I, Od. XXVIII, 5, de Archyta, « Aerias tentasse domos, » animoque rotundum Percurrisse » polum. » Confer. Lucretius, I, 74. — *Locis humanis exserit caput*, qui non tantum intuetur, quod ante

Non Venus et vinum sublimia pectora fregit,
Officiumve fori, militiæve labor:
Nec levis ambitio, perfusaque gloria fuco,
Magnarumve fames sollicitavit opum.
Admovere oculis distantia sidera terris,
Ætheraque ingenio supposuere suo.
Sic petitur cælum: non, ut ferat Ossan Olympus,
Summaque Peliacus sidera tangat apex.
Nos quoque sub ducibus cælum metabimur illis,
Ponemusque suos ad stata signa dies.
ERGO ubi nox aderit venturis tertia Nonis,
Sparsaque cælesti rore madebit humus:
Octipedis frustra quæruntur brachia Cancri;

pedes est, sed suspicit et contemplatur cælestia. Huic accommodavit, ut ingeniose loqueretur, et alterum, *vitiis exseruisse caput*. Krebsius vero: *über menschliche Laster und Würde*.

302. *Officium fori*, omnis opera JCtorum, patronorum et advocatorum.—*Perfusa fuco*, cujus splendor fallax. — Merito *nostris* Heinsium offendit; prætuli ergo ex MS Puteano *terris*.—Regius C solus habet *terris*. Ed. — Tum idem Heinsius *oculis* monet sexto casu esse capiendum, ut istis tamquam instrumentis adduxerint sidera distantia: id quod parum placet. Immo sidera quasi de cælo deducta admoverunt oculis suis, atque *ingenio supposuere*, id est, tam diligenter contemplati sunt sidera, ac si illa mensæ essent imposita. — Pro *admovere* Heinsius cum Regio codice *adduxere* legere malit. Etenim *admovemus*, inquit, quæ tangere possumus et ad locum a nobis remotum ducimus; *adducimus* a nobis remota, ut sint nobis propiora. Quod tamen discrimen non semper servatur apud auctores.

307. Horatius, I, Od. III, 38, *Cælum ipsum petimus stultitia*, alludens et ipse ad gigantas, qui, montibus congestis, cælum petierant, regnum cæleste affectantes. Ordinem montium congestorum eumdem Noster servat et II Amor. I, 13, atque e lectione nostra I Metam. 154 s. *Peliacus apex*, quatenus Pelion, minimus mons, supremum occupat locum.—*Metari* pro metiri. Sensus: Ex inventis eorum nonnulla repetam.—*Stata sidera* opponuntur vagis sc. erraticis; ergo fixa; Censorinus de D. Nat. 7, « vitam » nostram stellis, tam vagis quam » statis, esse subjectam; » Plinius, XVII, 25, « stata sidera et cælo af» fixa. » — Jam *ponere suos* etc. dies notare, quibus sidera illa oriuntur et conduntur.

311. Occasus cosmicus scil. matutinus *Cancri*, sub finem noctis, quæ est inter secundum et tertium mensis diem, scil. tertia ante Nonas.

Præceps occiduas ille subivit aquas.
INSTITERINT Nonæ : missi tibi nubibus atris
Signa dabunt imbres, exoriente Lyra.
QUATUOR adde dies ductis ex ordine Nonis;
Janus Agonali luce piandus erit.
Nominis esse potes succinctus causa minister,
Hostia cælitibus quo feriente cadit;
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,

—*Præceps;* Hyginus P. A. III, 26, Sagittarius « præceps occidit, exo» ritur directus. » —*Quæruntur,* non *quærentur*, habent plurimi; quare Heins. *subibit* mutavit in *subivit.*

315. *Lyræ* ortus cosmicus. Columella, IX, 2, « Nonis Januariis Fi» dis exoritur mane : tempestas va» ria; » Plinius, XVIII, 26, seu, 64, « Pridie Nonas Januar. Cæsari Del» phinus matutino exoritur, et pos» tero die Fidicula. » — *Institerint... Lyra;* Nonis et imbres cadunt, et Lyra exoritur. Ita autem hos duos vss. ex libris suis Naugerius et Neapol. expresserant. Ita et MSS Petav. et quinque Heinsii. Sensus est facilis; modo teneas ante *institerint* subintelligendum esse *si*, de qua ellipsi vid. Cortius ad Sallust. Jug. LXIV, 5; tum, *signa dare* esse græc. Astron. ἐπισημαίνειν, se ostendere, oriri, quod apud Gemin. sæpissime de tempestatis vicissitudinibus legitur. Locus nostro simillimus est IV, 904, *Signaque dant imbres, exoriturque Canis.* Sed Taubn. aliter videtur in Addendis : pro *missi* recipi volebat *mitti,* et sensum constitui hunc: Si institerint Nonæ, *signa*, sidera, *dabunt*, portendent, nunc *imbres mitti.* Durissime. Unus Vatic. isque optimus : *Obstiterint imbres : missi tibi nubibus atris, Nonæ signa dabunt, exoriente Lyra.* Quod si his interpunctionem alterius lectionis dare velis, sic quoque sensum tolerabilem habeas : si imbres obstiterint, quo minus ipse Lyræ exortum cernere possis, ex Nonis eum potes cognoscere. Multi cod. quibus Neap. usus, *Institerint imbres missi tibi nubibus atris, Nonæ signa dabunt.* —Ita in Regiis nostris A et C; at codex B, *Signa dabunt Nonæ; nisi si tibi nubibus atris Institerint imbres.* Ed.

317. Dies Januarii nonus. *Agonia* sive *Agonalia* etiam ex Kalendario veteri in diem Januarii quintum incidebant, secundum alios in diem antecedentem.—Pro *ductis* Putean. Arund. et duodecim alii cod. *ductos :* eamque lectionem confirmant etiam ii, qui *dictos* et *ductas noctes* dederunt. Agonalium originem Antias, scriptor vetustus, ad Numam Pompilium retulerat; Macrob. Sat. I, 4. Nominis causas Ovidius plures reddit. —*Succinctus minister,* popa, victimarius. Duo popæ aderant, quorum alter feriebat victimam, alter, cultrarius, percussam jugulabat. Ambo erant *succincti*, id est limo tantum pudenda tecti, cætera nudi. Limum Plutarchus vocat περίζωμα εὐπάρυφον. Vide Torrent. et Casaub. ad Suetonium, Calig. 32. Cæterum *succinctus minister*, pro vocativo. Quod quum non observarent librarii, multi *potest*, *rogat* et *agit* dede-

Semper, Agone? rogas; nec, nisi jussus, agis.
Pars, quia non veniant pecudes, sed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.
Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum;
Una sit ut proprio litera demta loco.
An, quia prævisos in aqua timet hostia cultros,
A pecoris lux est ista notata metu?
Pars etiam, fieri solitis ætate priorum
Nomina de ludis Graia tulisse diem.
Et pecus antiquus dicebat Agonia sermo;
Veraque judicio est ultima causa meo.
Utque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum
Numina lanigeræ conjuge debet ovis.

runt: confer ad IV, 731.—*Semper, Agone* etc. Hanc Romanorum in sacris diligentiam, qua cavebant, ne victimarius nisi *jussus* victimam feriret, Græci inprimis scriptores notarunt, Dionysius Halic. Plutarchus et alii. Τὸ *semper* ad hoc potissimum sacrum referendum, monet Burmannus. Sed adhibita hæc formula etiam in aliis sacris; quemadmodum et in illis pecudes, non sponte *veniebant*, sed *agebantur*. Inanes sunt istæ etymologiæ, ut multæ veterum.

325. *Agnalia* Neapol. monet; argutias magis inesse etymo, quam veritatem; non agnam, sed arietem tum cæsum. — *In aqua* per pelves disposita juxta aram; confer XV, 124 s. — *Timet*, ἀγωνιάζει. — *Metu*, ἀγωνίᾳ. — *Notata*, vocata, quod est in variis lectionibus. — *Graia* pro *græca* dedit Heinsius quum quidam *grata* haberent; IV Metam. 16 *per Graias gentes*. Apud Græcos autem, quod constat, certamina athletarum gymnica *Agones* dici solebant. —Pro *pars etiam* plurimi *fas etiam*, id est, potest, possibile est: quo sensu sæpe quum apud alios (vide Lambin. ad Horat. I, Od. XXIV, 20) tum apud Nostrum, II Metam. 57, quod « Superis contingere fas sit » IX, 385, « quoniam mihi fas ad vos » incumbere non est. » — Pro *priorum* Heinsius malit *priori*. Non video quare. Infra III, 79, *Martem coluere priores*; IV, 329, *Tiberina priores Ostia dixerunt;* VI, 107, *Gramen dixere priores*.—*Et pecus* etc. Sic et Festus: « hostiam enim antiqui » Agoniam vocabant. » Et: « Agonias » hostias putabant ab agendo dictas; » unde agolum pastorale baculum, » quo pecudes aguntur. »

333. *Utque ea nunc certa*. Ita Heinsius ex MSS Ursini et decem aliis. Sed Ciofanus et Neapol. aliorum *non certa* tuentur. Taubnerus notat, utrumque posse probari; *non*, si ad præcedentia omnia, *nunc*, si ad proximum respexeris.—In Regiis tribus *non certa*: librarii *nunc* per n͞c scribebant, *non* per n̄; inde varia lectio orta. *Ed.* — *Conjux ovis* ex antiquo

Victima, quæ dextra cecidit victrice, vocatur:
Hostibus amotis hostia nomen habet.
Ante, Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, et puri lucida mica salis.
Nondum pertulerat lacrymatas cortice myrrhas
Acta per æquoreas hospita navis aquas.
Tura nec Euphrates, nec miserat India costum,
Nec fuerant rubri cognita fila croci.

sermone poetico, aries. Vide ad I Metam. 660.—*Dextra cecidit victrice*, ob victoriam partam Diis offertur.—*Amotis* ubi nulli hostes sunt, tempore pacis. Taubner. hoc divisim scribi vult, *a motis*.

337–456. *Digressio*, quæ *historiam rerum Diis offerendarum* continet; confer III, 727 sqq. — *Ante* olim. Mola *salsa* tenuissimum sacrificium: nec apud Græcos antiquissimos odores adolebantur aut victimæ, tantum herbæ et fruges. Vid. Rhodiginus, XII, 1.—*Purum*, quod sacris adhibetur, et propter vim purificandi lustrationibus; Eusthat. ad Il. A, 314: Tibullus, I, v, 11, *purum sulphur*. Pro *puri* Heinsius ex cod. Regio malit *liquidi*. Sed cur *liquidum* dixerit, quod solidum offerebatur? — Regius noster B solus habet *liquidi*, quod Heinsius ex versu 46 Moreti defendit frustra. *Ed.* — *Farris* autem oblationem a Jano institutam esse, Fabius Pictor, lib. I, narraverat. Hinc sæpe ejus fit mentio. Horatius, III, Od. XXIII, 19, ubi urget hoc, Deos non muneris pretium, sed mentem piam respicere, « Mollivit aversos Penates Farre pio et saliente mica; » Tibullus, III, IV, 10, « Farre pio placant et saliente mica. » Conf. Noster infra IV, 409.

339. Plinius, Histor. Nat. XIII, 1, « Iliacis temporibus non erant unguenta; nec ture supplicabatur. » De Romuli et Numæ temporibus idem monet Arnobius contra Gent. VII, p. 232. Noster tamen III, 713, a Baccho jam, India debellata, odores, cinnama, tura data esse tradit. *Myrrha*, frutex in multis Arabiæ locis nascens, ex cujus cortice inciso guttæ manant; Plinius, XII, 15; Dioscor. I, 64 et 69; Ovid. X Metam. 500, de myrrha, « Flet tamen, et tepidæ manant ex arbore guttæ: Est honor et lacrymis etc. » — *Hospita*, peregrina. Krebs. *ein gastfreundschaftliches Schiff*. Potius peregrina et domestica hic sibi opp. — *Tura* apud Sabæos sudabant ex arboribus incisis; Plinius, XII, 14; Virgil. Georg. II, 117. Ex Arabia per *Euphratem*, qui in sinum Persicum se exonerat, subvecta sunt in alias terras. Quia igitur ad Euphratem maxima talium mercium copia, propterea ille eas *mittere* dicitur. Omnino orientales merces in Syriæ et Phœniciæ oppida maritima confluebant, unde Romani eas petebant. — *Costi* et radix et folia Indis in maximo pretio propter eximium odorem. Plinius, XII, 12.—*Crocum* mittebat Cilicia ex Corylo monte. Ei mox *fila*, mox capilli tribuuntur, unde ξανθότριχα κρόκον Græci dixerunt. Vid. Salmas. ad Solin. p. 749.

Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta sono.
Si quis erat, factis prati de flore coronis
Qui posset violas addere, dives erat.
Hic, qui nunc aperit percussi viscera tauri,
In sacris nullum culter habebat opus.
Prima Ceres avidæ gavisa est sanguine porcæ,
Ulta suas merita cæde nocentis opes.
Nam sata, vere novo teneris lactentia succis,
Eruta setigeræ comperit ore suis.
Sus dederat pœnas; exemplo territus hujus
Palmite debueras abstinuisse, caper.
Quem spectans aliquis dentes in vite prementem,

343. *Herbis Sabinis*. Plin. XXIV, 61. « Herba Sabina, brathy appellata a Græcis, duorum generum est : altera tamaraci similis » folio, altera cupresso. Quare quidam Creticam cupressum dixerunt. A multis in suffitus pro ture » adsumitur; » vide IV, 741 : lustrationi inservit. Etiam Virg. in Cul. 403, « Herbaque turis opes priscis » imitata Sabina. » Utebantur autem foliis ejus in eam rem; Dioscorid. I, pag. 104. Cum *lauro* conjungitur et IV, 741 s.—*Crepitus* lauri *non exiguus* bonum signum; Tibull. II, v, 81 s.; confer et supra vers. 76.—*Coronis* et *floribus* ornabantur Dii in templis. Lactant. Inst. II, 1. Arnob. contra Gent. VII, 237.

347. De victimis sanguinolentis. *Viscera* hic *aperiri*, alibi *nudari* dicuntur ut Æn. I, 211, ubi Servius : « Viscera quidquid sub corio est. » —*Prima Ceres* etc. Ita et Varro de Re Rust. II, 4 : « A suillo genere » pecoris immolandi initium primum sumtum videtur. Cujus vestigia sunt, quod initiis Cereris » porci immolantur etc. » Confer Ovid. Met. XV, 111-115.—*Avidæ*, dum semina eruit rostro, spemque anni intercipit. — *Opes suas*, frumenta. — *Vere novo*, ut apud Virg. Georg. I, 43. Noster Metam. XV, 200 de anno, « Nam tenor et lac- » tens vere novo est. » Virg. Georg. I, 315, « Frumenta in viridi stipula » lactentia turgent. » — Pro *succis* Heinsius ex MSS nonnullis *sulcis* adoptaverat. Sed Burmannus recte *succis* revocavit, quia nec *tener*, nec *lactens* sulcis convenit. Succi contra frugum sæpe *lactis* nomine insigniuntur. Mitscherl. tamen Heinsium sequi maluit.—Regii tres nostri *sulcis*; bene : sulci enim pro scrobibus sumuntur, in quibus arbores plantantur. *Ed.*

353. *Exemplum*, pœna. Phædrus, III, fab. VI, 20, « Justoque vindi- » cavit exemplo impetum, » ubi vide Scheffer. Similiter *παράδειγμα*. Vid. omnino Gellius Noct. Attic. VI, 14. — *Abstinuisse*. Sic Horatius *Poteras*

Talia non tacito dicta dolore dedit:
Rode, caper, vitem: tamen hinc quum stabis ad aram,
In tua quod spargi cornua possit, erit.
Verba fides sequitur: noxæ tibi deditus hostis
Spargitur affuso cornua, Bacche, mero.
Culpa sui nocuit: nocuit quoque culpa capellæ.
Quid bos, quid placidæ commeruistis oves?
Flebat Aristæus, quod apes cum stirpe necatas
Viderat incœptos destituisse favos.
Cærula quem genitrix ægre solata dolentem,
Addidit hæc dictis ultima verba suis:
Siste, puer, lacrymas: Proteus tua damna levabit;

dixisse. — *Premere*, imprimere, ut *pressum aratrum.* Tibullo IV, I, 161. — *Non tacito dolore*, non retinens dolorem. Verba *Rode .... erit* notant ex Eveni Epigr. expressa esse: Κἢν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω, Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοὶ τράγε θυομένῳ. — *Hinc.* Heinsius legi volebat *huic*, scil. viti. Sed Burmannus jam monuit, eumdem sensum, et elegantiorem etiam exsurgere ex *hinc.* — *Spargi*, fundi libatione. — *Verba fides sequitur*, fit, quod ille prædixerat. Etiam III Metam. 527, « Dicta » fides sequitur, » et VIII, 711, « Vota fides sequitur. » — *Noxæ deditus*, e formula solemni. Festus: « Quum lex jubet noxæ dedere, » pro peccato dedi jubet. » — De *culpa* autem hac capri conf. Varro de Re Rust. I, II, 18 s.; Virgilius, Georg. II, 375 sqq. — *Quid bos* etc. Eadem fere verba XV Metam. d. l.

363–384. Causam reddere vult, cur bos quoque et ovis mactari cœptæ sint. Sed quæ de *Aristæo* addidit, ea arcessita sunt et inducta; non enim monstrant, cur Diis offeratur bos. Latius autem illa Virgil. Georg. IV, 281–558, persecutus est. *Aristæus*, de quo Diodorus Siculus, IV, 81 s.; Justin. XIII, VII, 10; Schol. Theocriti, V, 53; Apollinis filius et Cyrenes Nymphæ habitus, latissimas possessiones in Arcadia habuit, ibique apum et mellis, etiam lactis ad coagula usum hominibus tradidisse narratur. A Virgilio *Arcadius magister* vocatur. Post mortem in Cycladibus Jovis Aristæi et Apollinis Nomii nominibus cultus fuit. — *Stirpe.* Burmannus elegantius et verius putat, quod Francof. habet, *prole.* Virg. vers. 281 s. utrumque habet: « Si quem proles subito defecerit » omnis, Nec, genus unde novæ stir- » pis revocetur, habebit. » — *Destituisse*, non perfecisse. — *Cærula genitrix.* Nempe Cyrene una erat ex Nymphis Penei, antra in fundo fluminis jam jam mari se committentis incolens; Virg. Georg. IV, 321; ibi Aristæus satis graviter, « dolet, » ejusque querelæ « fletus, gemitus, » luctus » vocantur.

367. *Levabit damna*, ostendet, unde resarciatur damnum, res amissa. — *Proteus* autem vates omnia nove-

Quoque modo repares, quæ periere, dabit.
Decipiat ne te versis tamen ille figuris;
Impediant geminas vincula firma manus.
Pervenit ad vatem juvenis : resolutaque somno
Alligat æquorei brachia capta senis.
Ille sua faciem transformis adulterat arte;
Mox domitus vinclis in sua membra redit :
Oraque cærulea tollens rorantia barba,
Qua, dixit, repares arte, requiris, apes?
Obrue mactati corpus tellure juvenci :
Quod petis a nobis, obrutus ille dabit.
Jussa facit pastor : fervent examina putri
De bove : mille animas una necata dedit.
Poscit ovem fatum : verbenas improba carpsit,

rat. Non tamen sine vi adhibita monita dabat ; sed difficulter cogi poterat, quum correptus manibus in varias se verteret figuras, et ita *deciperet* tenentem.—*Dabit*, edocebit. —*Vinculis* igitur tenacibus coercendus erat, ut in suam formam rediret. — *Æquoreus*, nempe in Carpathio in primis prope Ægyptum mari habitans.—*Somno* jacentem aggredi et vincire ab ipsa matre jussus erat. Vide Virgil. d. l.—*Transformis*, qui in alias formas transire potest. Eo sensu etiam VIII Metam. 87, *transformia corpora* filiæ Erisichthonis.—*Adulterat faciem*, alienam sumit faciem ; quum *adulterare* alias vitiandi notionem habeat. Sed et IV, Pont. x, 59, *adulterat undas*, aliam naturam tribuit, quam marina aqua habet. Revocavit autem h. l. Heinsius hoc voc. ex MSS Urs. Petav. duobus Medic. quum cæteri *alterat* præferant ; quod an latinum sit, dubitatur. — Regii tres, *transformat et alterat arte* ; quod bene est mutatum. *Ed.* — *Oraque . . . barba*. Sic et Tritonis os I Metam. 339, describitur. Apud Virgil. Proteus morbi tantum apum causam memorat, et Aristæum consilii inopem relinquit ; sed Cyrene mater inde a vers. 530, subjicit, quod deerat.—Ibidem non *obruere* corpus juvenci jubetur, sed contusum includere angusto tecto, substratis fragmentis ramorum. Ibi Interpretes multa de hac opinione veterum collegerunt, e cadavere contuso et sepulto nova apum examina nasci : quod Ægyptiorum inventum vulgo jactabatur. — *Anima* pro animantibus.—*Fervere* de magna copia dicitur qua quid cum motu et sonitu impletur. Virgil. Georg. IV, vers. 556, « Stridere apes utero et » ruptis effervere costis. »

381. Casu fatali accidit, ut etiam *ovis* culpam contraheret, et mactaretur. — *Poscere* verbum proprium de fati potestate. — *Verbena*, herba e sacro loco petita ; interdum illud herbæ genus, quod *hierobotane*.

Quas pia Dìs ruris ferre solebat anus.
Quid tuti superest, animam quum ponat in aris
Lanigerumque pecus, ruricolæque boves?
Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.
Quod semel est triplici pro virgine cæsa Dianæ,
Nunc quoque pro nulla virgine cerva cadit.
Exta canum vidi Triviæ libare Sapæos,
Et quicumque tuas accolit, Hæme, nives.
Cæditur et rigido Custodi ruris asellus.

Eisenkraut, dicitur; Livius, I, 24; Plin. XXII, 2. — *Carpere* solemne de pascentibus pecudibus. — *Animam ponere* lenius et gratius, quam *a. exhalare*, *exspirare*.—In epithetis *lanigerum* et *ruricolæ* causa latet, cur triste sit et ingratum, illas mactare. Confer Metam. d. l. 116 sqq, ubi horum vim circumloquitur.

385. Solem, qui Persis Mithres dicebatur, numen maximum et sanctissimum, e mythologia græca *Hyperiona* appellavit. Strabo, XV, p. 732, Τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. Hesychius, Μίθρης· ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός. Hunc *equis* esse placatum, docent Hutchins. ad Xenoph. Cyrop. Dissert. II, 1, et Brisson. de R. Pers. I, 8.—*Triplex* Diana etiam Heroid. XII; *triformis* Silius Ital. I, 120; Virgil. Æn. IV, 511, *tria virginis ora Dianæ*, ubi vid. Cerda: τριπρόσωπος et τρίμορφος.—Huic pro *virgine* Iphigenia *semel* in Aulide occidit *cerva*, quæ supposita erat a Diana virgini Tauros translatæ. Sic Euripides in Iph. Aul. et Taur. Pausanias Bœot. pag. 748; Anton. Liberalis 27; Hyginus, fab. 98 et 261. Verum Ovidius, XII Metam. 24 sqq, alteram traditionem sequitur, qua ipsa Iphigenia mactata est. — *Pro nulla virgine*, quamquam non, ut olim, pro virgine.

389. *Sapæi*, quos imperiti librarii in notiores *Sabæos* mutaverant, populus erant Thraciæ. Herodot. VII, 110. Strabo, X, p. 463, et Stephan. de Urb. — Hos Ovidius ipse *vidit*. Anno enim u. c. 763 Tomos migrans, appulit in Thraciæ litora; inde pedibus iter per Bistonios fecit. IV ex P. v, 5. Vid. omnino Masson. Vit. Ovid. ad illum annum. Hoc enim opus Romæ cœptum absolvit in exsilio.—*Libare* omnino offerre. Ab hoc autem sacrificio Hecate à Lycophr. vers. 77, Κυνοσφαγὴς θεὰ vocatur : ibique Tzetzes observat, θύουσι δ' αὐτῇ κύνας, ὡς φησι Σώφρων ἐν μίμοις· ὁ γὰρ Κύων λύει τὰ φάσματα. Vide ibi Potter. Idem etiam factum in Zerynthio Thraciæ antro. Vide Suidam in Ζηρύνθιον. Plura de canum immolatione habet Plutarchus Quæst. Rom. tom. VII, pag. 131, edit. Reisk. Etiam Romæ Robigini canis exta dabantur; IV, 908.—*Nivibus* olim notus Hæmus, Thraciam a parte septemtrionali claudens.

391. Fabulis petulantioribus quum Ovidius delectaretur, non potuit a se impetrare, quin hic quoque talem insereret de *Priapo*, custode

Causa pudenda quidem est, huic tamen apta Deo.
Festa corymbiferi celebrabas, Græcia, Bacchi,
Tertia quæ solito tempore bruma refert.
Dî quoque cultores in idem venere Lyæi,
Et quicumque joci non alienus erat:
Panes, et in Venerem Satyrorum prona juventus,
Quæque colunt amnes solaque rura, Deæ.

ruris, quam Metam. IX, 346, verbo tantum attigit. — *Rigidus*, severus, ut Horat. I, Ep. 1, 17, *rigidus satelles virtutis*. — *Huic* significanter, tam libidinoso et obscœno Deo. Hoc ergo ex melioribus pro *sed* Heinsius bene revocavit. — *Apta*, conveniens. *Festa* intelligendum trieterica, quæ tertio quoque anno celebrabantur. Vid. Barnes. ad Eurip. Bacch. vers. 133; Perizon. ad Æl. Var. Hist. XIII, 2. Conf. VI Metam. 587; IX, 641. — *Corymbifer* Bacchus et κορυμβοφόρος dictus a *corymbis*, racemis hederæ in orbem circumactis, in quibus acini ac baccæ; Plinius, XVI, 34. Etiam Bacchæ *corymbis* coronatæ; Eurip. Bacch. LXXXI, 106. Cod. plures h. l. *racemiferi*. Hoc quoque recte vocatur; etenim Bacchus etiam racemis tam caput, quam thyrsum velare solebat. — *Celebrabas* Heinsius non nisi ex duobus MSS Petav. et Oxon. recepit. Cæteri *celebrabat* aut *celebrabant*. — *Refert*, reducit. — Mox Heinsius ex MSS Mazar. et tribus aliis *cultores gelidi venere Lycei*; I Metam. 217; Virg. Ecl. X, 15. Sed non video, cur cultores potissimum Lycei venerint. Prætuli ergo longe plurimorum MSS lectionem, *in idem venere Lyæi*. Nempe *in idem venire* est bona locutio, quæ etiam Heroid. XV, 121, legitur, « Non veniunt in » idem pudor atque amor. » — *Cultores* autem *Lyæi* sunt ipsi Panes et Satyri cum Sileno, qui mox memorantur, atque ad Bacchi sacra convenire solebant; Eurip. Bacch. 130; Orph. h. 53, ubi et *Naides*. Vide Casaub. de Sat. lib. I, pag. 78 sq; et Heynium in *Antiq. Aufsaetzen* II, pag. 70. — *Joci*, quod Neap. jam ex antiquis MSS notaverat, Heinsius amplexus est, ut Dii intelligantur a jocis non alieni. Dictum autem, ut *alienus consilii, salutis, pacis*. Varie autem *jocus* dicitur nunc de saltatione lasciva, nunc de lusu Venereo; Horat. II, Od. XII, 17, ubi vide Intpr. Noster Heroid. XV, 48; II, Art. Amat. 723. Vulgo h. l. *loci*. Nonnulli *locis*. Sed Modius in Novant. Lect. cap. 63, *mero non alienus* tuetur, quod MSS Urs. Nauger. et alii præferunt.

397. *Panes*. Ab initio *Pan* non nisi unus, Arcadiæ Deus. Post plures *Panes* et *Panisci* ficti, qui Bacchi sacris interessent. Vide Heynium d. l. Similiter olim unus *Silenus*, Bacchi educator: seriore tempore plures Sileni, quorum præsul Silenus prior. — *Satyrorum* lascivia jam Hesiodo notata, e quo Strabo, X, pag. 471, γένος οὐτιδανῶν Σατύρων laudat. *Silenus*, etsi *senex*, tamen amabat et ipse jocos et saltationes. Anacreon. XXXVII, 11. Aut *asello* insidens, aut ferula nitens exhibebatur; IV Metam. 26 s. — *Priapus* ad mare etiam Indicum in Bacchi

Venerat et senior pando Silenus asello,
Quique rubro pavidas inguine terret aves.
Dulcia qui dignum nemus in convivia nacti,
Gramine vestitis accubuere toris.
Vina dabat Liber: tulerat sibi quisque coronam:
Miscendas parce rivus agebat aquas.
Naides effusis aliæ sine pectinis usu,
Pars aderant positis arte manuque comis.
Illa super suras tunicam collecta ministrat:
Altera dissuto pectus aperta sinu.
Exserit hæc humerum: vestem trahit illa per herbas;
Impediunt teneros vincula nulla pedes:
Hinc aliæ Satyris incendia mitia præbent;
Pars tibi, qui pinu tempora nexa geris:

comitatu erat. Nonnullis adeo Bacchi habebatur filius. Schol. Apollon. ad I, 932. Ejus statuæ *rubro* colore, nempe minio pictæ, et *inguine* enormis magnitudinis instructæ erant. Eo, quamquam et *falce* (Tibul. I, 1, 18), terrebat aves; Horat. I, Sat. VIII, 5, « Obscœnoque ruber » porrectus ab inguine palus. »

401. *Dignum*, aptum convivii hilaritati; IV Met. 692, « dignos tem» pore fletus. » Et sæpe absolute ponitur. Vid. Bentl. ad Horat. II, S. 1, 85. *Gramine... toris* dignius quam gramine. Talibus toris poetæ *rivum* solent addere, nunc ad augendam amœnitatem loci, ut Horatius, II, Od. III, 11 sq; Epod. II, 23; nunc ad temperandum merum, ut h. l. et Horat. II, Od. XI, 20.—*Parce* conjunge, non cum *agebat*, sed cum *miscendas*. Optimus putabatur potus e tribus aquæ partibus temperatus, ac duabus vini. Aristophan. Equit. pag. 355. Alii quartam aut quintam vini partem commendabant. Vide Spanhem. ad Callimach. hymn. in Pallad. 47. Vulgo *large*; quod, si quis tueri velit, referendum erit, ut et Taubn. monuit, ad *agebat*. Sed illud significantius est, notatque morem Deorum, qui multo mero pervigilant noctes, VI, 326.

407. Ministræ mensas epulis instruentes succinctæ esse solebant, VIII Metam. 660.—Etiam h. l. pro *collecta*, duo veteres *succincta*. Sed Noster h. l. circumlocutione uti maluit.—*Tunicæ* mulierum, quæ Nymphis et alibi dantur, ut II, 171, longiores erant, ad talos usque demissæ. —*Dissuto sinu*. Neapolis putat, fasciam pectoralem esse solutam: sed hoc non potuisset verbo *dissui* exprimi. Immo, de soluta sutura cogitandum.— *Humerum*. Mazarin. et septem alii *humeros*, quod Burmannus præfert.—In tribus Regiis nostris *humerum*. Ed.—*Vincula*, calceamenta. — *Impediunt*, cingunt.

412. Pan caput frondibus *pineis* cingere solebat, I Metam. 699. —

Te quoque, inexstinctæ Silene libidinis, urunt;
Nequitia est quæ te non sinit esse senem.
At ruber, hortorum decus et tutela, Priapus
Omnibus ex illis Lotide captus erat.
Hanc cupit, hanc optat; sola suspirat in illa;
Signaque dat nutu, sollicitatque notis.
Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam:
Irrisum vultu despicit illa suo.
Nox erat: et, vino somnum faciente, jacebant
Corpora, diversis victa sopore locis.
Lotis in herbosa, sub acernis ultima ramis,
Sicut erat lusu fessa, quievit humo.
Surgit amans; animamque tenens, vestigia furtim
Suspenso digitis fert taciturna gradu.
Ut tetigit niveæ secreta cubilia Nymphæ;
Ipsa sui flatus ne sonet aura, cavet.
Et jam finitima corpus librabat in herba:

Inexstinctæ, quia ad senectutem usque durabat; in Ibide, 428, *inexstincta fames.*—*Urunt*, ut illud *Urit me Glyceræ nitor* Horat. I, Od. 19. — *Nequitia*, libidinosa levitas, quæ in concubitus vetitos fertur. Ita IV, Ep. 17; XVII, 29, et alibi.—*Decus* debemus Heinsio qui id ex MSS Petav. Ursin. et quatuor aliis recepit, quum cæteri *Deus* præferant. Sin *decus* verum est, jocose dictum videtur. *Decus* autem et *tutela* conjunguntur, ut alibi *decus et columen*, *præsidium et decus* de fautoribus insignibus.—*Notæ* de nutibus et signis amantium; III, Amor. 11, 23, « verba compositis dissimulata » notis. » Tibul. I, 11, 22, « Blanda» que compositis obdere verba no» tis. »—*Sollicitare*, ut græc. πειρᾷν, scil. ad concubitum.

419. *Pulchris*. Heins. *pulchræ* malebat. Mihi alterum magis placet, ut sit generalis sententia, quæ vers. seq pronomine *illa* deflectit ad Lotida. — *Fastus* et *superbia* de iis, qui non redamant amatores suos; III Metam. 354.

425. Confer VI, 331 sqq, ubi Priapus similiter Vestam audet corrumpere, sed et ipse aselli voce impeditur.—*Suspenso*. Krebs. *mit durch die Finger erhobenem Fusstritt*. Hoc vix cogitari potest.—*Digiti* pedis intellig. et *suspenso digitis gradu* nil est nisi suspensis digitis pedum. Sequitur egregium phantasiæ illius signum, cujus tot exempla apud Ovidium insignia, maxime in Metam. opere. — *Secreta*, quia ultima jacebat.—*Ipsa ... cavet* id quod, animam tenebat. — *Corpus librabat*,

Illa tamen multi plena soporis erat.
Gaudet; et, a pedibus tracto velamine, vota
Ad sua felici cœperat ire via.
Ecce rudens rauco Sileni vector asellus
Intempestivos edidit ore sonos.
Territa consurgens Nymphe manibusque Priapum
Rejicit, et fugiens concitat omne nemus.
At Deus, obscœna nimium quoque parte paratus,
Omnibus ad lunæ lumina risus erat.
Morte dedit pœnas auctor clamoris : et hinc est
Hellespontiaco victima grata Deo.
Intactæ fueratis aves, solatia ruris,
Adsuetum silvis, innocuumque genus;
Quæ facitis nidos, quæ plumis ova fovetis,
Et facili dulces editis ore modos.
Sed nihil ista juvant : quia linguæ crimen habetis,
Dîque putant mentes vos aperire suas.
Nec tamen id falsum; nam, Dìs ut proxima quæque,
Nunc penna veras, nunc datis ore notas.
Tuta diu volucrum proles, tum denique cæsa est :

in æquilibrio tenere corpus tentabat, ut solent, qui suspenso gradu incedunt, tamquam funambulones. Eadem formula VIII Metam. 201, de Dædalo jam volare conante.

436. *Omne nemus*, omnes Deos in nemore cubantes.—*Deo*. Unus Mediceus *mari*, ut, monente Burmanno, Priapus *mas* dicatur a parte virili, qua in primis conspiciatur. — Regii nostri codices servant *Deo*; alteram lectionem nimis contortam puto. *Ed.*

442. *Adsuetum silvis*, adeoque remotum ab hominibus. Plura colligit, quæ innocuo huic generi commiserationem facere possint. Burm. e tertio Moreti cod. *assiduum silvis* placet. — *Solantur* rusticos, faciunt ut labores minus sentiant. Virgilius, Georg. I, 293, *solari cantu labores*. —*Facile os*, quod facili negotio sonos edit, flexibile; dicitur et *sequax*. Vide ad Plinium, VII, Ep. 9; Tibull. I, III, 60 : « Dulce sonant tenui gutture carmen aves. »—*Nihil juvant*, non defendunt vos a mactatione, ut et vers. 453. — *Linguæ crimen*, loquacitas; II Metam. 540. — *Dis proxima*, altissime volans.— *Notas*, auguria, signa, *ore* dant oscines; *penna*, scilicet volatu, alites. —*Veras*. Alii *vetitas*, quod non damnat Taubner. propter vers. 445.

Juveruntque Deos indicis exta sui.
Ergo sæpe suo conjux abducta marito
Uritur in calidis alba columba focis:
Nec defensa juvant Capitolia, quo minus anser
Det jecur in lances, Inachi lauta, tuas.
Nocte Deæ Nocti cristatus cæditur ales,
Quod tepidum vigili provocat ore diem.
Interea Delphin clarum super æquora sidus
Tollitur, et patriis exserit ora vadis.
Postera lux hiemem medio discrimine signat,

450. De singulis avium generibus. *Abducta*, erepta. Proprie *abduci* dicuntur pecudes.— *Uritur*, adoletur. — *In calidis*. Olim Heins. e Mazar. codic. *ignitis* optimum videbatur; postea, mutata sententia, scribi voluit, aut *Idaliis*, aut *Cnidiis*, quia Veneri immolata columba, et quia in sqq quoque memoratur, cui quæque avis mactata. Sed Burmannus recte tuetur vulgatam, quia sæpe *calidæ aræ* leguntur.—*Inachis*, Isis Inachi filia. Metam. I, fab. 8. Ei et Osiridi anser sacer, atque mactari solitus; Juven. Sat. VI, 538.—*Lauta*, quia poscit jecur anserinum, quod erat in cibis lautiorum hominum. Plinius, Histor. Nat. X, 26, ibique Harduinus. Non igitur audiendi, qui *Inachi vacca* habent. — *Lance* et tura offerebantur et exta; Æn. VIII, 284. Ejusdem usus et in cœnis hominum. *Det in lances tuas*, sic scite variavit immolationis notionem.

455. *Deæ Nocti* ex MS Ursini Heinsius dedit. Vulg. *Deæ noctis*, id est, Hecatæ, cui vero gallus non mactatus. — *Ales*, ut Græc. Ὄρνις, per excellentiam gallus. — Is *provocat diem*, quia cantum ejus dies sequitur; Virgil. Georg. I, 388, cornix *vocat pluviam*. Noster, XI Met. 597: « Non vigil ales ibi cristati cantibus oris Evocat Auroram. »—Pro Aurora nunc *tepidum diem* dixit; *tepor* enim tempori ut vespertino, ita matutino tribuitur; Heroid. IV, 160.—*Delphinis* ortus cosmicus sive matutinus; Plinius, Histor. Natur. XVIII, 64: « Pridie Nonas Januar. » Cæsari Delphinus matutino exoritur. » In die igitur dissentit; nam Nostro intelligitur V Id. sive dies nonus mensis. — *Patriis*. De delphino sidere loquitur, ut de sidere pisce, cui æquor *patria* est. Similiter Manilius, V, 389: « At quum se patrio produxit ab æquore piscis. »

459. *Postera lux*, IV Id. sive dies Januarii decimus. Hiemem mediam circumloquitur. —*Discrimen*, limes dirimens rem in partes. *Discrimine medio signat hiemem*, in medio facit discrimen, dividit hiemem in duas partes æquales. In *media* autem *hieme* constituenda non consentiunt Veteres. Columella et Ptolemæus eam ad diem, qui Nonas proxime antecedit, referunt. Sed Plinius, XVIII, 25, Eudoxum et Metonem secutus, ad diem VIII Kal. Jan. sive diem 25 Decemb. ubi Capricorni partem octavam sol emensus est, brumam esse statuit. De quo dissensu

Æquaque præteritæ, quæ superabit, erit.
Proxima prospiciet Tithono nupta relicto,
Arcadiæ sacrum pontificale Deæ.
Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit;
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.
Unde petam causas horum moremque sacrorum?
Dirigat in medio quis mea vela freto?
Ipsa mone, quæ nomen habes a carmine ductum,
Propositoque fave, ne tuus erret honos.

plura disputare, non hujus loci est. Taubnerus monet, cum Columel. et Ptolem. Ovidium conciliari posse, si post vers. 314, duos hos de media hieme ponas, et quæ de Delphini ortu dicuntur.—*Superabit*, supererit.

461–586. III *Id.* sive XI *die Jan. Carmentalia*: de quibus ita refert, ut multa de *Evandri adventu*, de *Carmentæ* matris vaticiniis, de *Herculis* et *Caci* pugna inserat.—*Proxima Tithono* etc. Auroram circumloquitur; ea enim oritur *Tithoni croceum linquens cubile*; Virgilius, Georg. I, 447. Sed Taubnero durum videtur, *Tithono nuptam* pro Aurora poni, et hanc pro die, ut tropus sit ex tropo. Præfert igitur *Aurora*, quod nomen Heinsius MSS Ursini, Petav. Mazar. Francofurt. auctoritate expulit. Male quidam *Proxima respiciet*, aut *perspiciet*, aut *conspiciet*; nam *prospicere* optimé convenit ei, qui e cælo in terras spectat.—*Arcadia Dea*, Carmenta, cui sub porta Carmentali ad pedem Capitolii ara posita; Dionys. I, 32; Virg. Æn. VIII, 327.—*Sacrum* ejus jam sub Romulo institutum; Plutarch. Rom. 21. — *Turni soror*, Juturna, Nympha fluvii et lacus Latii, haud procul ab Albano monte; Virg. Æneid. XII, 134 sqq, ibique Heynii Excurs. Ei Romani ad *aquam Virginem* in Campo templum dedicaverant. Hanc aquam tactu præstantem Agrippa deduxit Romam. Plinius, XXXI, 25. Passim a poetis cum *Marcia aqua* conjungitur.

465. Ut alii poetæ in rerum antiquarum memoria repetenda Musas invocant, sic Noster nunc commode ipsam Carmentam sibi adesse vult, tam propter nomen, quam propter ipsius sacra.—*Mos sacrorum*, eorum ritus. Æneid. XII, 836: « Morem » ritusque sacrorum adjiciam. » H. l. explicatio rituum. — *Ipsa*. Heinsius malit *Nympha*, quia Carmenta vers. 633, ita vocatur aut *Diva*. Sed *ipsa*, bene se habet; ab illa *ipsa*, cui sacra fiunt, originem eorum cognoscere cupit. Ita et mox, *si creditur ipsi*. — Non dixit, *doce*, sed *mone*, quod proprie est vatum.—*Ductum*, ut Horat. II, Serm. II, 56, *ex vero ductum cognomen*, ubi vide Bentl. A *carmine* autem Carmentam habuisse nomen, tradunt et Dionys. I, 31; Plutarchus, in Rom. 21, et in Quæst. Rom. tom. VII, p. 124, ed. Reisk.—*Erret*, incertus sit. Livius, I, 24: « In re tam clara nominis » error (incertitudo) manet. » Supra vers. 190, *Pars mihi ne labet ulla*. Potest tamen hic locus et sic capi,

Orta prior Luna, de se si creditur ipsi,
A magno tellus Arcade nomen habet.
Hic fuit Evander; qui, quamquam clarus utroque,
Nobilior sacræ sanguine matris erat.
Quæ simul ætherios animo conceperat ignes,
Ore dabat vero carmina plena Dei.
Dixerat hæc, nato motus instare sibique,
Multaque præterea, tempore nacta fidem.
Nam juvenis, vera nimium cum matre fugatus,

ne tuus honos falso a me proferatur.

469. Docte Arcadiam circumloquitur.—*Tellus*, gens, ut sæpe apud poetas γαῖα et χώρα. Arcadas προσελήνους primus dixerat Hippys Rheginus, scriptor Xerxis tempore; Stephan. Byzant. in Ἀρκάς. Inde vulgaris traditio, quam Ovid. etiam II, 289, V, 90, repetit, Arcadum originem antecessisse lunam. Vide Heynium in Opp. Acad. vol. II, p. 332 sqq, ubi fabulæ sensum obscurum esse ostendit. Krebsius monet, sensum esse hunc: Selenen mulierem habitasse inter Arcadas et post mortem inter Deas esse relatam.—*Arcas*, Lycaonis nepos, Calistus et Jovis filius, inter sidera relatus; II Metam. 401 sqq. Inde *magnus*. —Neap. et Burm. ex uno MS probant, *de se si creditur ulli*. Unus Heinsii *de se sic creditur ulli*. — *Evander* e Pallantio, urbe Arcadica, in Italiam venit. Fuit autem Mercurii et Nymphæ Arcadicæ filius. Matrem, quippe vatem, Græci *Themin*, Latini *Carmentam* dixerunt; Dionys. Halicarn. I, 31. — *Nobilior sacræ matris*, quia omnes matrem memorabant, non itidem patrem. Livius, I, 7: « Venerabilior divinitate credita » Carmentæ matris. » Lenzius putat Ovidium, cum Servio ad Virgilium, Evandro tribuisse patrem Echemum. Verum ita ille vix *clarus* dici potuisset etiam paterno sanguine. Evandro describendo non immoratur, sed festinat ad matrem fatidicam.—*Sacra*. Sic *sacer Orpheus*. Horat. Art. Poet. 391. — *Ætherii furores* de inspiratione etiam V, 446. —*Carmina*, vaticinia versibus composita. Loquebatur δι' ᾠδῆς. Dionys. Halicarn. dicto loco: Τὴν δὲ γυναῖκα ταύτην ὁμολογοῦσι δαιμονίῳ πνεύματι κατάσχετον γενομένην τὰ μέλλοντα συμβαίνειν τῷ πλήθει δι' ᾠδῆς προλέγειν. A Plutarcho Rom. 21, vocatur, μαντικὴ καὶ φοιβαστικὴ ἐμμέτρων χρησμῶν. — *Oris* mentio solemnis de vatibus. *Ore vero* partim e MSS, partim e conjectura Scaligeri Heinsius dedit; nam alii, *Ore dabat pleno carmina vera*. Illud magis poeticum.—*Plena Dei* potest et ad carmina, et ad vatem ἔνθεον referri.

475. *Motus*, turbæ civiles. Seditione coorta, expulsum esse Evandrum narrat Dionys. Sed Servius ad Æn. VIII, 51, aliam fugæ causam affert. — *Multa*, quale Livius, I, 7, memorat, et Noster in sqq.—*Tempore*, temporis decursu.—*Nacta fidem*: vide ad versum 359. — *Vera*, verax.—*Fugatus*. Inde Livius, dicto loco, *profugus ex Peloponneso ve-*

Deserit Arcadiam, Parrhasiumque larem.
Cui genitrix flenti, Fortúna viriliter, inquit,
Siste, puer, lacrymas, ista ferenda tibi est.
Sic erat in fatis : nec te tua culpa fugavit,
Sed Deus; offenso pulsus es urbe Deo.
Non meriti pœnam pateris, sed numinis iram :
Est aliquid magnis crimen abesse malis.
Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra
Pectora pro facto spemque metumque suo.
Nec tamen ut primus mœre mala talia passus,
Obruit ingentes ista procella viros.
Passus idem, Tyriis qui quondam pulsus ab oris,
Cadmus, in Aonia constitit exsul humo :
Passus idem Tydeus, et idem Pagasæus Iason,

catur.—Noster *Arcadiam* nominat, et licentia poetica addit *Parrhasiumque larem*, quamquam Evander, ut jam ante monitum, Palantio venit. Sed et in sqq, Carmenta mox *Tegeæa*, mox *Mænalis* vocatur. Heinsius ex uno Strozzæ cod. *Arcadium* invexerat, quod jam Taubner. improbavit, quia sic tautologia oriatur. — De *Parrhasiis*, Arcadum parte, vide Pausan. Arcad. p. 657 : cod. Francof. h. l. *Parrhasiumque nemus*, quod Burmanno elegans videtur, quia Carmenta poetria; poetis autem nemora placere. Immo, *larem deserere* melius convenit profugo. Horat. Carm. Sec. 39, Trojanorum *jussa pars mutare lares et urbem*.

479. Vaticiniis interposuit consolationem, eamque gravissimam. Quatuor autem argumentis filium mœrentem excitat. Tu non es in culpa; alii idem passi sunt; ubique patria est; felix aliquando eris. — *Siste, puer.* Sic Heins. e quinque MSS et Edd. vetust. pro, *Siste precor. Puer,* fili. — *Non ... iram.* Hæc ταυτολόγως repetita. — Frustra unus Heinsii, *Est aliquid magni*; nam *est aliquid* in se jam de re insigni dicitur, et a Nostro sic adhibetur, XII Metam. 93; XIII, 241. Ad sententiam Senec. Ep. 97, p. 728 : « In scelere de» mum sceleris supplicium; » idemque Ep. 43, miserum judicat, qui se testem contemnit. Hinc hoc loco *conscia mens* etc.—Pro *spemque metumque* Burmannus malit *spemve metumve*. Idem putat, Ovid. verbis *offenso* etc. allusisse ad suum exsilium.

488. *Procella*, mox vers. 495, *tempestas*, quod utrumque voc. etiam Cic. de calamitatibus adhibet. Procella navigantes *prehendit*, prehensosque *obruit*, immergit fluctibus.—Cadmus *pulsus* erat a patre, ut sororem raptam quæreret; III Met. init.; ubi vid. not. de *Aonia*, id est Bœotia. *Consistere* de profugo, qui sedem certam capit.—*Tydeus*, pulsus ab Œneo patre, quod Menalippum fratrem in venatione occide-

Et quos præterea longa referre mora est.
Omne solum forti patria est; ut piscibus æquor;
Ut volucri, vacuo quidquid in orbe patet.
Nec fera tempestas toto tamen horret in anno :
Et tibi, crede mihi, tempora veris erunt.
Vocibus Evander firmata mente parentis,
Nave secat fluctus, Hesperiamque tenet.
Jamque ratem doctæ monitu Carmentis in amnem
Egerat, et Tuscis obvius ibat aquis.
Fluminis illa latus, cui sunt vada juncta Terenti,

rat, *Argos* migravit ad Adrastum. Hygin. fab. 69. — *Et quos præterea*, Peleus, Telephus, Telamon, alii. Exsulum catalogum habes et I ex Ponto, III, 37 sqq.

493. Veteribus commoratio extra patriam magnum malum : eam enim ignominia et contemtus, plerumque et paupertas sequebatur. Quidam tamen aliter senserunt. Hæc nostra sententia sumta ex Euripid. Fragm. incert. n. 37 : *Ἅπας μὲν ἀὴρ αἰετῷ περάσιμος, Ἅπασα δὲ χθὼν ἀνδρὶ γενναίῳ πατρίς*. — *Nec fera* etc. Cum hoc solatio confer Horat. II, Od. IX init., et X, 13.—*Horret*, quod admodum accommodatum tempestati, bene recepit Heins. e MSS pro inepto *erat*.—*Ver* lætæ sortis imago.

497. *Firmata mente* Heins. e MSS quibusdam et ed. Ald. recepit, quum antea vulgaretur, *et firmus mente*, Francof. autem et multi alii, *et firma mente* exhiberent. Sane, *firmare mentem*, animum addere, bona est locutio, quam Bentl. ad Horat. III, Od. XXIV, 54, comprobat. Sed et *firmus mente* recte dicitur. Apud ipsum Cic. *firmus* est fortis, intrepidus : sic *firmus accusator* Verr. II, 1. Verum in hac lectione copula *et* molesta est. — *Hesperiam tenet*, tenet viam, quæ ducat in Italiam, cursum advertit in Italiam.—*Docta*, quia et fatidica erat, et carmina pangebat. Ita III Metam. 322, *doctus Tiresias*. — *Egerat*. Multi ex melioribus *vexerat*, quod Heinsius ortum putabat e *rexerat*. Sed *agere navem* bona locutio, ut *agere currum* de auriga. — *Obvius ibat aquis*, adverso flumine vehebatur, VIII Metam. 164. Evander, Fauno regnante, LX circiter annis ante bellum Trojanum in Italiam venit; Dionys. I, 31. Arcades benigne excepti, quum tantum iis agri permissum esset, quantum vellent, *ὡς ἡ Θέμις* (Carmenta) *αὐτοῖς ἐπιθειάζουσα ἔφραζεν, αἱροῦνται λόφον ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τεβέριος* etc. Apud Senec. Cons. ad Helv. 7, in catalogo exsulum « Evander in ripa Tiberis regna Arcadum » collocans. » — Noster *vada juncta Terenti* memorat. *Terentus*, locus in campo Martio, in quo ludis secularibus Diti Proserpinæ sacra fiebant. Vid. Heins. qui e melioribus paucis *Terenti* revocavit, quum reliqui *Tarenti* præferrent. *Vada Terenti* Lenzius Tiberim fluvium intel. qui hic forsan Terenti nomen assumserit. Id si cui durum videatur, verba sic ordinari vult, *latus Terenti*,

Adspicit; et sparsas per loca sola casas.
Utque erat, immissis puppim stetit ante capillis;
Continuitque manum torva regentis iter.
Et procul in dextram tendens sua brachia ripam,
Pinea non sano ter pede texta ferit.
Neve daret saltum properans insistere terræ,
Vix est Evandri vixque retenta manu.
Dîque petitorum, dixit, salvete locorum;
Tuque novos cælo terra datura Deos;
Fluminaque et fontes, quibus utitur hospita tellus,
Et nemorum Nymphæ, Naïadumque chori;
Este bonis avibus visi natoque mihique:
Ripaque felici tacta sit ista pede.

cui sunt vada fluminis juncta. Hoc quoque durum. Malim dicere, prope Terentum fuisse vadum.—*Sola*, solitaria, deserta.

503. *Immissis* in faciem *capillis*, more vaticinantium; Tibul. II, v, 66. Etiam II Metam. 635, Ocyrhoe, fatidica et ipsa, « venit rutilis humeros protecta capillis. » — *Utque erat.* Vid. ad II Metam. 272. In *puppi* ad clavum sedet *regens iter*, gubernator. Ante hunc stetit *torva*, quippe furore divino concita. Virg. Georg. IV, 450, Proteus vaticinaturus, « vi multa ardentes oculos intorsit, et graviter frendens dixit. » — De nave *pinea texta* etiam XIV Metam. 530. Vide ad XI Metam. 524.—*Non sano*, insano. Vaticinantibus *μανία*, insania, furor, tribuitur. *Insana vates* Æn. III, 443. — *Ne daret saltum*, ne exsiliret e nave in terram. III Metam. 599, Acœtes, *doque leves saltus.*

509. More advenarum novam terram cum Diis ejus salvere jubet. — *Novos Deos*, Faunum, Romulum, Cæsares. Inde Roma *genetrix Deorum*, Rutil. Itiner. I, 49.—*Hospita*, vel peregrina, ut vers. 340, vel quæ excipit hospites; III Metam. 637, « vobis erit hospita tellus. » — *Quibus utitur* exquisitius, quam, quos habet. — *Nemorum Nymphæ.* Heins. e melioribus suis notabat, *nemorum silvæ*, quod Krebsio placebat; ipse tamen aut cum tribus malebat *nemorum divæ*, id est, Dryades, aut *et nemora et silvæ*, quod Burmannus ex uno Petavii amplexus est. Improbat hoc Taubn. quia Carmenta Deos salvere jubeat, quos inter Flumina quidem sint et Fontes, non item nemora. Sed hoc nihili est. Cadmus, III Metam. 25, in Bœotia « ignotos montes agrosque salutat. » *Nemora* autem et *silvæ* sæpe sic junctæ leguntur. Placet tamen vulg. *nemorum Nymphæ* propter alterum, *Naiadumque chori.* — Regius codex A *nemorum Nymphæ*; B et C *nemorum silvæ*; quod malim. *Ed.* — *Ripaque* etc. MS Putean. secundus, *Istaque felici ripa sit icta pede*; quam

Fallor? an hi fient ingentia mœnia colles?
  Juraque ab hac terra cætera terra petet?
Montibus his olim totus promittitur orbis.
  Quis tantum fati credat habere locum?
Et jam Dardaniæ tangent hæc litora pinus.
  Hic quoque causa novi femina Martis erit.
Care nepos, Palla, funesta quid induis arma?
  Indue : non humili vindice cæsus eris.

lect. Burm. elegantiorem judicat, quam quæ provenire a librario potuerit.—Regii tres servant vulgatam. In nostro codice C librarius hanc paginam continuavit hisce versiculis :

Uxor onus magnum, si non sit pulchra, marito;
Si sit pulchra, virum despicit illa suum.

Quos si non Ovidianos, et rei accommodatos, saltem satis facetos lector mihi condonare velit. *Ed.*

515. Novum vaticinium de imperii R. magnitudine, Æneæ adventu, et Juliæ gentis splendore, qualia et Virgilius habet. Apud Dionys. Halic. I, 20, Evander vicum parvum condit, ἣν ἔμελλε τὸ πεπρωμένον σὺν χρόνῳ θήσειν ὅσην οὔθ' Ἑλλάδα πόλιν, οὔτε βάρβαρον, κατά γε οἰκήσεως μέγεθος, καὶ κατὰ δυναστείας ἀξίωσιν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν εὐτυχίαν, χρόνου τε ὁπόσου ἂν ὁ θνητὸς ἀντέχῃ, πολέων μάλιστα πασῶν μνημονευθησομένην. Etiam h. l. imperium totius orbis terrarum his *montibus*, ut II Metamor. 259, Tiberi, id est, huic urbi promittitur.—*Petere jura* est subjecti populi, ut *dare jura* imperantis. Virgilius, Georg. IV, 561; « Volentes (petentes) Per populos dat jura. » Horat. III, Od. III, 43, « triumphatis possit » Roma ferox dare jura Medis. » — *Locum habere tantum fati*; loco destinatam esse a fato tantam dignitatem : confer II, 403. De hoc autem loco Rutil. Itin. I, 194. « Qui domi» nas arces et caput orbis habet. » —Pro *Dardaniæ* Heins. malit *Dardanides* : sine causa, altera forma sæpissime apud Ovid. occurrit.

520. Vaticinatur adventum Æneæ et bellum cum Turno. « Turnus, rex » Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, » simul Æneæ Latinoque bellum intulerat; » Liv. I, 2.—*Nepos*. Pallas, de quo Virgil. Æn. VIII, 104 sqq, Evandri filius, secundum alios Herculis ex Evandri filia filius; Dionys. I, 32. Evander in Palatino monte Palanteum oppidum condiderat. Ad hunc venit Æneas auxilium contra Turnum petiturus, ab eoque equitum quadringentorum, quibus *Pallas* præfectus, subsidio adjutus est; Æn. VIII. In eo bello Pallas, magna prius edita hostium strage, a Turno interficitur. Hinc Æneas plurimos Rutul. amico inferias mittit; Æn. X. In certamine singulari quum Æneas in victi Turni humeris Pallantis balteum conspexisset, ira incensus eum, gladio per pectus adacto, occidit; Æn. XII, 940 sqq. — *Funesta quid induis arma*. Prædicit et cædem Pallantis : sed Turnus occisor cadet, inquit, Æneæ dextra. *Ed.* — Priscianus notat vocativ. *Palla* factum esse ad Homeric. Πουλυδάμα. — *Non humili*, nobilissimo. Horat. I, Od.

Victa tamen vinces, eversaque Troja resurges :
Obruet hostiles ista ruina domos.
Urite victrices Neptunia Pergama flammæ :
Num minus hic toto est altior orbe cinis ?
Jam pius Æneas sacra, et sacra altera patrem,
Afferet : Iliacos excipe, Vesta, Deos.
Tempus erit, quum vos orbemque tuebitur idem,
Et fient ipso sacra colente Deo ;
Et penes Augustos patriæ tutela manebit.
Hanc fas imperii frena tenere domum.

xxxvii, 32, Cleopatra *non humilis mulier*, ubi ad animum generosum refertur.—*Victa Troja vicit*, quatenus Trojani novum in Italia regnum condiderunt.—*Obruet hostiles ruina domos.* Ruina Trojæ efficiet, ut in Italia imperium condatur, quod aliquando Græcorum hostium terram sibi subjiciet.

525. *Neptunia Pergama*, ut Æn. II, 625, *Neptunia Troja*, quia in Neptuni et Apollinis tutela, et quia muri ab istis Diis ædificati; XI, Metam. 203; Æn. II, 201. —*Num minus* etc. nihilo tamen minus ex illo cinere imperium orietur, totum terrarum orbem occupans. *Num minus* sæpe sic apud Nostr. vide Heinsium ad Epist. XI, 19; itaque et hoc loco ex tribus MSS receptum. Olim vulg. *Nunc minor;* alii, *Non minor* aut *minus.* Comparativo interdum *minus* jungi, docet Krebs.—*Jam pius Æneas* etc. Sic de eodem et IV, 37, et XIII Metam. 624. Hectoris umbra Æneæ *sacra* Trojæ, simulacra Deorum patriorum lignea, commendaverat; Æneid. II, 293. Itaque ille patrem humeris impositum et sacra manu tenentem secum extulit; Æn. II, 707 sqq; Dionys. I, 46 et 47 : nam pater *pio* filio vim sacrorum habere videbatur. Patrem in ora Drepanitana amisit, (Æn. III, 710), ubi monumentum ejus etiamnum ostenditur. Vid. Dorvill. Sic. p. 49. —Sed sacra secum *attulit* in Italiam, atque sacra translata signum habebantur sedis translatæ. Vid. Heynii Exc. IX, ad Æn. II. At quia patrem non attulit secum in Italiam, propterea Heinsius monet, posse cum uno Vatic. *auferet* legi. Burmanno non displiceret, *efferet.* Fuere tamen, qui Anchisen in Italiam usque adductum traderent, in quibus Cato, Strabo, Dio Cassius. Vid. Muretus, Var. Lect. XIII, 3. Hos forte secutus est Ovid. Fatale etiam erat, Penates Æneæ Italiæ inferri; Æn. III, 167 sqq. Collocati ab initio Lavinii, inde Romam translati. In *Vestæ* æde eos esse servatos quidam putabant; Tacitus, Annal. XV, 41. Immo, ædes eorum fuit sub Velia, non longe a Vestæ æde; Dionys. I, 67.—*Quum vos* etc. Julius Cæsar Pontifex Max. atque adeo præses Vestalium, tuebitur Iliacos Deos, et imperator orbem. Qui post mortem *Deus* erit, homo *colet sacra*, sacra faciet. Alii hæc de Augusto intelligunt; et possunt etiam de hoc intelligi.

Inde nepos, natusque Dei, licet ipse recuset,
  Pondera cælesti mente paterna feret.
Utque ego perpetuis olim sacrabor in aris,
  Sic Augusta novum Julia numen erit.
Talibus ut nostros dictis descendit in annos;
  Substitit in medios præscia lingua sonos.
Puppibus egressus Latia stetit exsul in herba.
  Felix, exsilium cui locus ille fuit!
Nec mora longa fuit: stabant nova tecta; nec alter
  Montibus Ausoniis Arcade major erat.
Ecce boves illuc Erytheidas applicat heros
  Emensus longi claviger orbis iter.

533. Hæc inseruit Ovidius, mortuo Augusto; intel. enim Tiberius, Julii Cæsaris Divi *nepos*, Augusti per adoptionem *natus*, qui per simulationem *recusavit* imperium, nec nisi precibus Senatus impulsus accepit; Tacit. An. I, init. Sueton. Tib. 24. Conf. Noster IV, ex Ponto, XIII.—*Pondus*, ut *moles*, de imperio. —*Cælestia*, eximia quæque. In primis Dei nepoti et filio convenit. Mulier fatidica desinit in mulieris consecratione.—*Augusta Julia* est Livia, quæ Augusti testamento in familiam *Juliam* nomenque *Augustæ* assumta; Tacit. Ann. I, 8, ibique Lipsius. Ejus consecrationem Ovidius non vidit, prædixit tantum; et facta est per Claudium. Sueton. V, 11. Qui in memoriam antiquorum temporum redit, *adscendere* ad ea dicitur; qui de venturis loquitur, *descendere*. MSS Urs. Mazar. Nauger. Zulich. et alii quidam, *Talibus auspiciis nostros descendit ad agros*: quod et ipsum commode explicari posse monet Taubn. Mox Sligtenhorst. malebat, *in mediis sonis*; quod sane usitatius. Sed ut *desinere* in aliquam rem dicitur, ita et *subsistere* pro desinere eodem modo construi potest.

540. Gemitum hunc, ut alios in hoc opere, Ovidio expressit haud dubie ipsius exsilium. De *novis* illis *tectis*, vide ad vers. 515. Ei oppidulo sive vico Evander nomen dedit Pallantii in memoriam veteris patriæ. Quum *fuit* bis se proxime excipiat, Heins. aut prius in *suum*, aut posterius in *subit* mutandum censet: sine causa, ut docuimus ad vers. 245.—*Alter*, alius. Nec alius in montibus Ausoniis major erat Evandro Arcade. Alii male Arcada montem explicant, in quo jam fuerit Arcas. —*Ausonia* sæpe pars Italiæ ea, cui postea Latii nomen hæsit. Vide ad vers. 55.

543. De *Herculis adventu* conf. V, 643; Dionys. Halic. I, XXXIV, 39; Liv. I, 7. Cum classe Græcorum in Italiam venisse credebatur. Leviter autem hic adventus cum poetæ proposito cohæret, ut e vers. 583, apparet.—*Erythea*, Gades insula, ubi Geryon, cum cujus interemti bubus Hercules in Italiam venit, et prope Tiberim, ut quiete et pabulo

Dumque huic hospitium domus est Tegeæa, vagantur
  Incustoditæ lata per arva boves.
Mane erat : excussus somno Tirynthius hospes
  De numero tauros sentit abesse duos.
Nulla videt taciti quærens vestigia furti :
  Traxerat aversos Cacus in antra feros ;
Cacus, Aventinæ timor atque infamia silvæ,

læto boves reficeret, procubuit. Sic Liv. et Dionys. Sed h. l. eum excipit *domus Tegeæa* Carmentæ Arcadis, a *Tegea*, oppido Arcadiæ sic dicta. *Tegeea* Burman. dedit. Alii *Tegaea* scribunt. Mitscherl. *Tegeæa*. — Hoc verum est, quamquam in nostris codd. *Tegea*. Ed.—Paulo ante, Heins. *applicat*, agit, in *appulit* mutari vult, ut VI, 80, *Huc captas appulit ille boves*. Verum et *applicare* sic dicitur VII, Met. 223 ; « Œtæis regionibus » applicat angues, » et vs. 519, « Ap» plicaverat ripæ vaccas. » Ep. VII, 117 ; « applicor ignotis terris. » — Mox disputatur, utrum *lata*, an cum MSS Ursin. Mazarin. Zulich. et quatuor aliis *læta* legendum sit. Posterius verum judicat Heins. recepit Mitscherl. et possit verum videri, quia et Liv. *lætum pabulum*, et Dionys. Hal. πόαν πολλὴν καὶ καλὴν memorat. Sed hoc ipsum impellere olim potuit virum doctum, ut h. l. *læta* scriberet. Alterum *lata*, ut et Burm. vidit, melius convenit verbis *incustoditæ* et *vagantur* : atque latis in arvis facilius nonnullæ poterant averti. Præfertur igitur et a Bentleio ad Horat. III, Od. II, 9, ubi et de *lætis* et de *latis campis* multa loca collegit. Conf. Noster II, 210.

547. *Caci* furtum omnes similiter narrant, rerum scriptores nude, ut erat traditum, sed poetæ exornarunt. In his fons est Virg. Æn. VIII, 185 sqq, quem Noster expressit. Conf. et Propert. IV, 9, init. Martial. V, 60.—*Excussus somno* nil nisi expergefactus. Livius *somno excitus*. —*Hospes* e vetust. codice Neapolis dedit, et recte; erat enim Hercules in hospitio Evandri. Alii *heros*, quod jam vers. 543, præcessit; Petav. *auctor*, unde Heins. *actor* faciebat. — *Duos*. Dionys. ὀλίγας τινὰς memorat; Liv. « eximium quemque pulchri» tudine, » Virg. vers. 207, « qua» tuor tauros totidemque juvencas. » — *Cacus* λῃστής τις ἐγχώριος Dionys. —*Feros* ex uno Farnes. Heins. recepit, neque male ; *ferus* enim sæpe pro bove, cervo, equo ponitur. Vide Intpr. ad Phædrum, I, fab. XII, 9. Burm. contra vulg. *boves* magis placet, quia vers. 556, repetitur *feris* ; et quia etiam Martial. V, Epist. 66, atque Propert. d. l. *aversos boves* memorant. Hoc tuetur Krebsius. Ciofan. et Neapol. cum Ursin. et tribus Vatic. *ferox* malunt, namque et Liv. *Cacus ferox viribus*, et Virg. Æn. VIII, 205, *furiis Caci mens effera*. — *Aversos*, quia cauda eos traxit in speluncam.

551. Caci indoles, forma, genus, domus.— *Timor silvæ*, ut Cicero in Verr. V, 45 ; Sestius *terror morsque sociorum et civium*. Apud Martial. d. l. ubi Nostrum ita expressit : « Silvarumque tremor, tacita qui » fraude solebat Ducere, nec rectos

Non leve finitimis hospitibusque malum.
Dira viro facies; vires pro corpore; corpus
Grande: pater monstri Mulciber hujus erat.
Proque domo, longis spelunca recessibus ingens,
Abdita, vix ipsis invenienda feris.
Ora super postes affixaque brachia pendent,
Squalidaque humanis ossibus albet humus.
Servata male parte boum Jove natus abibat:
Mugitum rauco furta dedere sono.
Accipio revocamen, ait; vocemque secutus,
Impia per silvas ultor ad antra venit.
Ille aditum fracti præstruxerat objice montis:

» Cacus in antra boves. » Et quum etiam h. l. codex Farnesian. *tremor* agnoscat, id probatur Burman. — *Malum*. Notant, poetam respexisse *Caci* nomen, quia Κακὸς Græcis malus. — *Dira facies*. ut I Met. 156, *corpora dira* gigantum. Hoc ergo multo gravius, quam quod alii MSS habent, *dura*. A Virgilio speluncæ Caci *dira facies* tribuitur. Propert. ipsum adeo trifaucem et tricipitem finxit. *Recessus* speluncæ II Metam. 761, *valles*, et a Virg. Georg. IV, 420, *sinus reducti* vocantur. Speluncam Virgil. sic descripsit: « Vasto submota recessu, » Semihominis Caci facies quam di» ra tenebat Solis inaccessam ra» diis; semperque recenti cæde te» pebat humus; foribusque adfixa » superbis Ora virum tristi pende» bant pallida tabo. »

559. *Servata male*, amissa. — *Abibat* revocavi, quum Heinsius e MS Petavian. *abibas* invexisset, ut *natus* esset pro vocativo *nate*, quod sane non insolens; IV, 731. Sed sine plurium MSS consensu talia non adfectanda sunt. — *Furta*, boves raptæ, ut III Metam. 7. *Furta Jovis*, puellæ a Jove raptæ. — *Raucus sonus* mugientibus tribuitur. — *Accipio revocamen* dictum ad formulam solemnem, *accipio* (agnosco) *omen*. — *Ultor*. Sic vetustior. alii *victor*. Illud et Virg. Æn. VIII, 201, habet; et melius convenit h. l. Sed mox vs. 580, rectius *victor* vocatur. — *Objice fracti montis*, fragmine montis objecto. Apud Virg. d. l. 227 primum fugit, tum *fultos emuniit objice postes*. Et tales objices sæpe speluncarum ostia muniebant. Virgilius, Georg. IV, 422, Proteus se tegit in antro *vasti objice saxi*. — *Opus* τῷ *onus* prætulit Burmannus ex MSS. Pembrock. Thuan. Mazarin. quia seq. *onus*, et quia hæc pars montis quasi *opus*, vallum et munimentum antri, erat. Bene. Liv. XXXI, 40: « Viam, ob» jectis per omnes transitus operi» bus, inexpugnabilem fecit; » 40, 51, « molem ad Terracinam, in» gratum opus. » Non credibile est, aliquem notius *onus* mutasse in exquisitius *opus*, quum contra hoc facile in illud corrumpi posset. —

Vix juga movissent quinque bis illud opus.
Nititur hic humeris, cælum quoque sederat illis,
Et vastum motu collabefactat onus.
Quod simul evulsum est, fragor æthera terruit ipsum;
Ictaque subsedit pondere molis humus.
Prima movet Cacus collata prælia dextra;
Remque ferox saxis stipitibusque gerit.
Quis ubi nil agitur; patrias male fortis ad artes
Confugit, et flammas ore sonante vomit
Quas quoties proflat, spirare Typhoea credas,
Et rapidum Ætnæo fulgur ab igne jaci.
Occupat Alcides, adductaque clava trinodis
Ter quater adversi sedit in ore viri.

Vix juga, etc. Inde vires Caci intelliguntur. Confer III Metam. 61, et quæ ibi notavimus. Magnitudo operis etiam vs. 567, sq, graviter declaratur; ita enim vis Herculea illucescit.

565. Certamen ipsum, quod pluribus descripsit Virg. inde a vs. 230. Non facilis ibi Herculi labor: « Ter » saxea tentat Limina nequidquam: » ter fessus valle resedit. » Noster dignius Herculem descripsit.—*Humeris cælum* portabat, quum Atlantem ad mala Hesperidum apportanda misisset. Vide ad IX Metam. 198. —*Sedere*, simul firmitatis notionem inesse putes. Plinius, Pan. x, 6; « quam bene humeris tuis sederet » imperium », ubi vid. Schwarz. et nos. Claudian. Rapt. Pros. præf. 47: « Firmior Herculea mundus cer» vice pependit. » — *Evulsum.* Neapol. *avulsum* malit, quia Virg. 237: « Dexter in adversum nitens con» cussit, et imis Avulsam solvit ra» dicibus. » Et quia *est* a cod. nonnullis abest, Heinsius suadet, *Quo simul avulso* sive *averso*, aut *cui simul*. Burm. addit *simul* construi cum ablativo.—*Æthera terruit.* Virg. « impulsu, quo maximus insonat » æther. » Sed *terruit* gravius etiam.

569. *Movet prælia.* Dionys. Τρέπεται πρὸς ἀλκήν. — *Male fortis*, non fortis, IV Metam. 285.—*Patrias ad artes* habet a Virg. « illius *Vulcani* » *patris* atros Ore vomens ignes, » magna se mole ferebat. » Tum in pugna ipsa vers. 252: « Faucibus in» gentem fumum, mirabile dictu, » Evomit, involvitque domum ca» ligine cæca, Prospectum eripiens » oculis etc. » De *Typhoeo* vide III Metam. 303; V, 346; unde apparet, hac comparatione satis terribilem notari Cacum.—*Adducta clava*, ut IV Trist. II, 5, *adducta securis.* Vide Drakenb. ad Sil. I, 334. De tormentis, quæ intenduntur, legatur Cic. Tusc. II, 24. A Virg. 220, clava illa *nodis gravatum robur* vocatur. — *Sedit in ore*, inflicta est ori. De telis corpus penetrantibus sæpe legitur. — *Adversa*, quæ quis sibi opposita

Ille cadit, mixtosque vomit cum sanguine fumos,
Et lato moriens pectore plangit humum.
Immolat ex illis taurum tibi, Jupiter, unum
Victor, et Evandrum ruricolasque vocat:
Constituitque sibi, quæ Maxima dicitur, aram,
Hic ubi pars Urbis de bove nomen habet.
Nec tacet Evandri mater, prope tempus adesse
Hercule quo tellus sit satis usa suo.
At felix vates, ut Dìs gratissima vixit,
Possidet hunc Jani sic Dea mense diem.
IDIBUS in magni castus Jovis æde sacerdos
Semimaris flammis viscera libat ovis:
Redditaque est omnis populo provincia nostro;

petit. Cacus varia arma tentat; Hercules una clava utitur, sed repetitis ictibus opus erat ad monstrum debellandum.

577. *Mixtosque.* Ita Rhœtus *cum sanguine mixta Vina refert moriens*, Æn. IX, 349. — *Fumos* pro, *flammas* habent quatuor Vatic. et Neapol. Utrumque evomuisse traditur; utrumque Virg. habet. Quum igitur Noster paulo ante *flammas* memorasset, hic utique *fumos* præstat. Adde, quod in moribundo jam exstinctæ erant flammæ. Etiam a Sidon. Apol. carm. XIII, *colla fumida Caci furis* memorantur.

579. Cæde expiata, Hercules Jovi Inventori aram statuit, quæ Romæ erat ad portam Trigeminam, eique taurum unum immolavit: idque sacrificium Romani græco ritu Dionysii Halic. adhuc ætate repetebant. Evander, qui ex matre audierat, in fatis esse, ut Hercules inter Deos referatur, primus ei sacra fecit, ara exstructa. Tum Hercules a regionis illius incolis petiit, ut illa sacra perpetuo servarent, græco quidem ritu, elegitque Potitios et Pinarios, duas familias nobiles, quos ritum illum doceret. Ipse, *ara* erecta, decimas ex præda obtulit; quæ ara *maxima* vocabatur et sanctissime colebatur a Romanis, eratque prope forum boarium; Dionys. d. l. et Liv. Hæc igitur sacra antiqua Romulus accepit. — *Constituitque sibi.* Taubn. legendum monet *tibi*, siquidem illorum valuerit auctoritas, qui Jovi Inventori hanc aram ab Hercule dicatam vellent. — *Quo tellus sit satis usa*, quo hinc abiturus sit ad Deos. Sed hoc ita elocutus est, ut utilitates significaret, quas tellus ex Herculis laboribus perceperit. Desinit locus in Carmentæ apotheosi.

587. *Idus* omnes Jovi sacræ. Iis ovis eidem, inde *idulis* dicta, mactabatur, sed Idibus Januar. vervex. —Sqq *redditaque*... *arus* paulo negligentius scripta et addita, quamquam ad Augustum pertinent. An. u. c. 727, quum Octavianus simularet, omne se depositurum esse im-

Et tuus Augusto nomine dictus avus.
Perlege dispositas generosa per atria ceras ;
Contigerunt nulli nomina tanta viro.
Africa victorem de se vocat : alter Isauras,
Aut Cretum domitas testificatur opes.
Hunc Numidæ faciunt, illum Messana superbum :
Ille Numantina traxit ab urbe notam.
Et mortem et nomen Druso Germania fecit.
Me miserum ! virtus quam brevis illa fuit!

perium, Senatus, auctore Munatio Planco, ei *Augusti* nomen dedit ; Sueton. Aug. 7 ; Dio Cass. LIII, 16, ibique Reimar. tum Foggius ad Verrium. De die autem, quo id nomen ei oblatum, dissentiunt scriptores. Vid. Lipsius ad Tacit. Ann. I, 9. Etiam Orosius, lib. 8, *Idus* ut Ovid. h. l. nominat. Sed paulo ante onerosas *provincias* ipse suscepit administrandas, pacatas *populo* restituit. Vide Ernesti Exc. 6, ad Suet. Aug.

591-616. De vi nominis *Augusti* per comparationem. Atque ita catalogum struxit virorum Romanorum cognominibus insignium. — *Ceræ*, imagines cereæ virorum illustrium, quæ *per atria dispositæ* habebant titulos sive inscriptiones rerum gestarum, honorumque attributorum. Inde igitur et cognomina cujusque cognoscebantur. — *Generosa*, familiarum nobilium. Neapol. ex codice vetusto *annosa* notavit, quod et duo alii ministrant. Glossæ Rumphii, *onerosa*, quod Heins. ex *operosa*, id est artificiose structa, ortum putabat. De cognominibus nobilium Romanorum, etiam eorum, qui jam memorantur, vide Perizon. in Anim. hist. p. 41 et 272. — P. Servilius, devictis piratis, *Isauroque*, ipsa Ciliciæ arce, eversa, *Isaurici* cognomen adamavit ; Florus, III, VI, 5. Q. Cæcilius Metellus *Cretum*, qui Mithridati favisse videbantur, *opes domuit*, totam insulam igni ferroque populatus est, inde *Creticus* dictus ; Florus, III, 6 ; Dio, lib. 36, init. A Jugurtha devicto *Numidici* cognomen Q. Cæcilio Metello, L. Calvi filio tributum ; Vellei. II, XI, 2. — *Messanici* cognomen nemini datum ; sed Claudius Caudex, Mamertinis auxilio missus, urbem obsidione liberavit. Polyb. I, 1. Neque Noster de cognomine loquitur ; tantum dicit *superbum*, quod crebro apud poetas de victoribus legitur. — *Nota*, id, quo quis ita insignitur, ut discerni ab aliis possit. Nunc cognomen, quod Scipioni Æmiliano impositum. De formula *trahere notam* vid. Bentl. ad Horat. IV, Od. II, 59. — *Drusus*, Liviæ ex priore marito Tiberio Nerone filius, Tiberii frater, rebus in Germania præclare gestis, ad Rhenum in æstivis castris, ex fractura, equo super crus ejus collapso, an. u. c. 745, mortuus est : de qua morte sub Ovidii nomine consolatio exstat ad Liviam Augustam. Senatus ipsi posterisque ejus *Germanici* cognomen decrevit ; Suetonius, Claud. 1 ; Dio, lib. XV. — *Virtus illa*. Velleius, II, 97, de

Si petat a victis; tot sumat nomina Cæsar,
  Quot numero gentes maximus orbis habet.
Ex uno quidam celebres, aut torquis ademtæ,
  Aut corvi titulos auxiliaris habent.
Magne, tuum nomen rerum mensura tuarum est:
  Sed qui te vicit, nomine major erat.
Nec gradus est ultra Fabios cognominis ullus.
  Illa domus meritis Maxima dicta suis.
Sed tamen humanis celebrantur honoribus omnes:
  Hic socium summo cum Jove nomen habet.
Sancta vocant augusta patres: augusta vocantur

eo: « Adolescens tot tantarumque » virtutum, quot et quantas natura » mortalis recipit, vel industria per» ficit. » Vid. ejus laudes etiam Horat. IV, Od. 4. Julius Cæsar cognomine nullo insignitus erat; nihilo tamen minus hic ejus mentio fit, et in maximam ejus laudem. Vicerat enim ille gentes numero infinitas. Cic. pro Marc. 2.

601. T. Manlius Torquatus, qui an. u. c. 392, ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, *torque* detracto, cognomen invenit; Cic. III, Off. 31; Liv. VIII, 10. M. Valerius Corvinus, Trib. militum, an. u. c. 406, Gallum magnitudine et armis insignem in certamine singulari occidit, adjutus a *corvo*, qui, in galea ejus sedens, quotiescumque certamen initum est, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit; Liv. VII, 26. Cn. Pompeio *Magni* cognomen ab assentatione familiari tributum. Liv. XXX, 45.— *Nomine major*, superans omne nomen ac titulos. Cod. Urs. Voss. Zulich. Mazar. multique alii, *te quoque major*. Eam sententiam sane quisque exspectat; sed Ovidius præter exspectatum causam potius memorare voluit, cur nullo cognomine ornatus sit. Heinsius *se quoque major* conjicit, ut poeta Cæsaris clementiam occulte tangat, qua victis hostibus ignovit. In quam rem illud Cic. pro Marc. 4, laudari potest, *hodierno die te ipsum vicisti*. Taubner. monet, Ovidium per gradus ire voluisse: Pompeius fuit *magnus*, Cæsar *major* rerum gestarum gloria, Fabius *maximus*.

605. An. u. c. 499, quum Fabius omnem forensem turbam in quatuor tribus conjecisset, urbanasque eas appellasset, « adeo eam rem ac» ceptam gratis animis ferunt, ut » Maximi cognomen, quod tot vic» toriis non pepererat, hac ordinum » temperatione pareret; » Liv. IX, 46, extr.—*Illa domus*, mansit enim ei genti hoc nomen. Et omnis illa familia de civitate bene meruit; II, 195 seqq.—*Socium nomen*. Taubner. non improbat aliorum *numen*, ob factam apotheosin. Immo hic non nisi de *nomine* sermo est. — *Sancta* etc. Glossæ Philoxeni, *Augustus*, ἱερὸς, *sanctus*. Quibusdam consentibus Octavianum Romulum appel-

Templa, sacerdotum rite dicata manu.
Hujus et augurium dependet origine verbi,
Et quodcumque sua Jupiter auget ope.
Augeat imperium nostri Ducis, augeat annos:
Protegat et vestras querna corona fores;
Auspicibusque Deis tanti cognominis heres
Omine suscipiat, quo pater, orbis onus.
RESPICIET Titan actas ubi tertius Idus,
Fient Parrhasiæ sacra relata Deæ.
Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant:
Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor.
Mox honor eripitur: matronaque destinat omnis

lari oportere, prævaluit, ut Augustus vocaretur, non tantum novo, sed et ampliore cognomine, « quod » loca quoque religiosa, et in quibus » augurato quid consecratur, au» gusta dicantur, ab auctu, vel ab » avium gestu gustuve, sicut etiam » Ennius docet, scribens; Augusto » augurio postquam inclyta condita » Roma est. » Sueton. Aug. 7; Florus, IV, XII, 66; Dio, lib. LIII, πάντα τὰ ἐντιμώτατα καὶ τὰ ἱερώτατα αὔγουστα καλεῖται. Inde et Augusti palatium peculiari ratione *sanctum* dicebatur. Vide Bentl. ad Horatium, IV, Od. IV, 26.—*Sacerdotum manu.* Templa ita dedicabantur, ut Pontifex postem *manu* teneret.—*Hujus et augurium* etc. ab hoc nomine fluxit et voc. augurium. — *Querna corona.* Supra fores Palatii civica e *quercu* corona suspensa erat, et ad utrumque latus *laurus* stabat, triumphalis arbor. Confer IV, 953; III Trist. I, 35-48; I Met. 562: Dionem Cass. LIII, 16. Corona *ob cives servatos inscripta erat.*— *Vestras.* Unus Vatic. *meritas.* Heinsius conjicit *notas.* — *Heres* est Tiberius, cui Augusti nomen hereditarium. Sueton. Tib. 26. —*Orbis* habent vetustiores. Alii, *urbis,* quod Heins. defendi posse putat ex II, 197. Illud multo gravius.

617-636. Die decimo quinto, scil. XVIII Kalend. Februar. rursus *Carmentalia.* Confer Plutarch. Quæst. Rom. tom. VII, p. 124, edit. Reisk. —*Actas*, transactas, exactas.—*Relata*, iterata, repetita; II, 512, *Et referunt certi sacra paterna dies*; Cicero in Cæcil. 21, *consuetudo repetita et relata.* — De *Parrhasia* Dea vide ad vs. 478.—*Matres*, matronæ, mulieres. — *Carpenta*, currus cum tecto arcuato rotisque duabus, qui sæpe in nummis cernuntur. Beckmann. in *Beytraegen zur Geschichte der Erfindungen*, P. II, p. 391, serius hæc inventa putat. An. u. c. 360, Romæ id honoris decretum matronis, « ut pilento (vehiculo pensili et » commodiore aliis) ad sacra ludos» que, carpentis festo profestoque » uterentur; » Livius, V, 25.—*Ab Evandri parente*, quod vix verum esse potest, *honor eripitur.* A Senatu prohibitæ sunt ὀχήμασι χρῆσθαι ζευκτοῖς; Plutarch. d. l.—*Destinare*, sibi

Ingratos nulla prole novare viros.
Neve daret partus, ictu temeraria cæco
Visceribus crescens excutiebat onus.
Corripuisse patres ausas immitia nuptas,
Jus tamen exemtum restituisse, ferunt.
Binaque nunc pariter Tegeææ sacra parenti.
Pro pueris fieri virginibusque jubent.
Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas ritus veteres, assiste precanti:
Nomina percipies non tibi nota prius.
Porrima placantur, Postvertaque sive sorores,
Sive fugæ comites, Mænali Nympha, tuæ.

proponere, constituere. Vide ad Plin. I, Epist. VIII, 1: Plutarchus, *συνέθεντο*. — *Ingratos viros*, sive quia viris omnibus Senatorum interdictum imputabant, sive quia et virorum culpa aliqua in hac re. Etiam Plutarchus, *ἀμυνόμεναι τοὺς ἄνδρας*. —*Novare prole*. Quidam ex vetustioribus *juvare*, quod damnat Heinsius; durum tamen est, *viros novare prole*, novam prolem viris parere; neque hoc comprobari potest illis, *novare gregem*, *novare pignora*, quæ apud Statium, Theb. X, 223, 791, leguntur. — *Cæco*, clandestino. II Amor. XIV, 4, ubi de puellis onus ventris sic excutientibus, « cæcas » armant in sua fata manus. » Conf. et Heroid. XI, 42, « Ut penitus nos» tris... Visceribus crescens excutere» tur onus. » — *Jus restituisse*. Hinc mulieres *εὐτεκνοῦσαι καὶ πολυτεκνοῦσαι* templum Carmentæ posuerunt. — *Exemtum*, ademtum. Vide Burm. Olim, *ereptum* aut *amissum*, quæ fluxerunt ex interpret.

629. *Scortea*, quæ ex corio et pellibus sunt facta; Varro de Ling. Lat. lib. VI, ubi addit: « Inde in aliquot » sacris ac sacellis scriptum habe» mus: Ne quid scorteum adhibea» tur, ideo, ne morticinum quid » adsit. » — *Nympha* etiam a Virgilio, Æneid. VIII, 336, Carmenta vocatur. Pro eo nomine h. l. octo MSS *Diva*. Alteram *Porrimam* cum nostro etiam Servius ad Æneid. d. l. vocat; et *Postverta* in Inscript. apud Gruter. pag. 50, occurrit. Heinsius malit *Postvorta*, ut apud Macrobium, Sat. I, 7, « sicut Antevorta » et Postvorta, divinitatis scilicet » aptissimæ comites, apud Roma» nos coluntur. » Denique notanda et sunt Gellii Noct. Att. XVI, 6, verba, ubi de mulieribus ægre enitentibus sermo: « hujus periculi de» precandi causa aræ statutæ sunt » Romæ duabus Carmentibus: qua» rum altera Postverta nominata » est, Prosa (alii Prorsa) altera; a » recti perversique partus et potes» tate et nomine. » — Regii codices B et C habent *Postverta*; in codice

Altera, quod porro fuerat, cecinisse putatur :
  Altera, versurum postmodo quidquid erat.
CANDIDA te niveo posuit lux proxima templo,
  Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene prospicies Latiam, Concordia, turbam :
  Nunc te sacratæ restituere manus.
Furius antiquum populi superator Hetrusci
  Voverat, et voti solverat ante fidem.
Causa, quod a patribus sumtis secesserat armis
  Vulgus; et ipsa suas Roma timebat opes.

A scriptura fuit corrupta. *Ed.*—*Porro* sæpe significat, in futurum; sed ex h. l. apparet, dictum etiam esse de tempore præterito, cujus significationis exemplum sibi occurrisse negat Burmannus.—*Versurum*, non *venturum*, habent Zulich. et Mazar. Nempe alterum explicat vim nominis *Postventa*, alterum nominis *Postverta*, quod et ipsum h. l. in multis MSS legitur. — In Regiis tribus reperimus *venturum*, quod quadrare non potest, nisi cum *Postventa* ; hoc quidam dederunt sine auctoritate. *Ed.*

637. Proximo die, nempe die XVII Kalend. Februar. tuum templum, *Concordia*, dedicatum. Ea Dea quinque Romæ templa habebat; nunc antiquissimum intel. In area, ubi Manlii domus steterat, populus ædem Deæ, quam *Monetam* vocabant, ædificavit; Plutarch. Camil. 36; adscendebatur centum *gradibus*. *M. Furius Camillus* Dictator, orto motu civili, ad Capitolium respiciens, Deos precatus est, ut seditionem bene vertere juberent, ædemque *Concordiæ*, si motus esset sedatus, vovit. Motu composito, decretum, ut ædes vota prope forum exstrueretur. Plutarch. Camil.

42.—Templum foro imminens recte *prospicere* turbam aut populum in foro dicitur. Id Tiberius, consulatum cum Cn. Pisone iniens reficiendum suscepit, ut suo et Drusi nomine inscriberet, atque an. u. c. 762, quo pax in Pannonia et Dalmatia composita, Druso jam mortuo, de manubiis dedicavit; Suetonius Tib. 20; Dio, lib. LV, 17, et LVI. Adde Verrium Flac. Quamquam alii aliter, ut mox videbimus. —Pro *nunc de* quatuor MSS *hic te*. Inde Heinsius suadebat, *Ut bene prospicias Latiæ, Concordia, turbæ, Hic te* etc. Male; nam in repetito *Nunc* vis est, ut ex seqq apparet. — *Sacratum* et *sanctum*, quidquid ad Imperatorem pertinebat. Vide Rittersh. et Cortium ad Plin. X, Epist. 1. Infra II, 60, *sacratus Dux populi Hetrusci*, Veientinorum in Hetruscis opulentissimorum; atque Faliscorum. — *Ante*, olim. — *Quod a patribus* etc. Omnis multitudo per Tribunos plebis in principes, in primis in Camillum, incitata postulabat, ut alter consul e plebe crearetur; Livius, V, 25. — *Suas timebat opes*, opes plebis metuebant senatores. Noster ingeniose loqui voluit.

Causa recens melior : passos Germania crines
  Porrigit auspiciis, Dux venerande, tuis.
Inde triumphatæ libasti munera gentis ;
  Templaque fecisti, quam colis ipse, Deæ.
Hæc tua constituit genitrix et rebus et ara,
  Sola toro magni digna reperta Jovis.
HÆC ubi transierint, Capricorno, Phœbe, relicto,
  Per juvenis curres signa gerentis aquam.
SEPTIMUS hinc oriens quum se demiserit undis,
  Fulgebit toto jam Lyra nulla polo.
SIDERE ab hoc, ignis, venienti nocte, Leonis
  Qui micat in medio pectore, mersus erit.

645. Sensus : Germania tuis auspiciis victa. Victi victori *porrigebant* ea, quibus essent insignes ; Germani *crines* suos promissos ad tonsuram ; Amorr. I, 14 : « Jam tibi » captivos mittet Germania crines : » Culta triumphatæ munere gentis » eris ; » Trist. IV, II, 43, « Crinibus » en etiam fertur Germania passis, » Et ducis invicti sub pede mœsta » sedet. » — Interpreti Gallico *Dux venerandus* Germanicus esse videtur. At bella tum omnia gerebantur *auspiciis* Imperatoris.—*Libasti munera gentis*. Neapolis ad prandium civibus exhibitum et congiarium ex manubiis datum refert ; Burmannus ad detonsos crines, quos Augustus (immo Tiberius) libaverit. Obscure sane poeta locutus est : puto tamen sensum esse : tu manubias in usum sacrum adhibuisti et templa inde fecisti.—*Quam colis*, vita tua et moribus. — *Hæc*. Mazar. Arund. et alii *Hanc*, scil. Concordiam. Non male. — *Genitrix*, Livia. Ea concordiam *rebus* ipsis Augusto, et *ara*, quam forte, ut Const. Fanensis et Burmannus suspicantur, in Concordiæ æde *constituit*, exhibuit, quemadmodum et Bonæ Deæ templum restituit V, 157.—*Magnus Jupiter*. Augustus. De Livia similiter, II Trist. I, 162, « Quæ, nisi te, nullo con» juge digna fuit. Quæ si non esset, » cælebs te vita deceret, Nullaque, » cui posses esse maritus, erat. »

651-656. Solis transitus e Capricorno in Aquarium. Lyræ et medii Leonis occasus. Plinius, XVIII, 26, « Et quum sol in aquarium sentitur » transire, quod fere XVI Kalend. » Februar. evenit. » Primæ edd. et duo MSS *transieris*. Duo, *transierit*. Inde Heins. conjicit *Nox ubi transierit*, quia sic II, 639 ; IV, 165 et alibi, aut *lux ubi transierit*.—*Juvenis*, quem Ganymedem nonnulli dixerunt. Hygin. P. A. II, 29. — *Aquam* urnam unde aquam effundit ; Horatius, Sat. I, I, 36. Inde *urniger* vocatus. — *Gerentis* pro *regentis* Heins. de suo dedit.—*Septimus hinc Oriens*, dies tertius et vigesimus Januar.—Stella *in medio pectore Leonis* insignis Regulus dicitur. Intelligendus autem occasus Leonis matutinus. Sed lapsus est Ovidius.

TER quater evolvi signantes tempora Fastos;
Nec sementiva est ulla reperta dies:
Quum mihi, sensit enim, lux hæc indicitur, inquit
Musa: quid a Fastis non stata sacra petis?
Utque dies incerta sacro, sic tempora certa;
Seminibus jactis est ubi fœtus ager.
State coronati plenum ad præsepe juvenci,
Quum tepido vestrum vere redibit opus.
Rusticus emeritum palo suspendat aratrum:
Omne reformidat frigida vulnus humus.
Villice, da requiem terræ, semente peracta:
Da requiem, terram qui coluere, viris.
Pagus agat festum: pagum lustrate, coloni;
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum, Tellusque Ceresque,

657-704. *Sementiva*, aut, ut et hoc loco in MSS quibusdam et apud alios auctores scribitur, *Sementina*, feriæ sationis finitæ causa susceptæ, et a semente appellatæ, auctoribus Varrone et Festo. Erant in feriis conceptivis, quæ quotannis a magistratibus aut sacerdotibus concipiebantur; Macrobius, Sat. I, 16. Itaque in *Fastis signatæ* reperiri non poterant. Sed Ovidius se frustra in illis quæsivisse finxit, ut Sementivæ descriptionem commode inserere posset. In ea Tibull. II, init. ante oculos habuisse videtur; ubi Ambarvalia describuntur. — Pro *jactis* multi ex vetustioribus, *lætis*, non improbante Burmanno. Verum *jactis* nunc apertius tempus definit. — In tribus nostris *jactis*. Ed.

663. *Requies et festa ruricolarum* describuntur, additis precibus pro frugum copia et pace. — *State... humus*. Tibullus, d. l. « requiescat arator; Et grave suspenso vomere » cesset opus. Solvite vincla jugis: » nunc ad præsepia debent Plena » coronato stare boves capite. » *Coronari* animalia solebant feriantia, officio functa et diebus festis; V, 52; VI, 311. Vide Wernsdorfii Excursum VII ad Gratiani Cynegir. in poetis minoribus, et Plutarchum, Quæst. Rom. p. 117, edit. Reisk.

669. De illo *festo* conf. Varro de Re Rust. I, 2. Sed Virg. I, 339 sqq, duo alia rusticorum festa descripsit. — In *pagos* Servius Tullius agrum Romanum divisit, instituitque, ut Diis tutelaribus cujusque agri aræ excitarentur, in iisque quotannis sacra communia fierent: quæ *paganalia* dicta. In iis *liba*, πέλανοι, conferebantur a singulis familiis; Dionys. Halic. IV, 15. — *Pagus lustrabatur* hostiis circumactis; Tibullus, d. l. « Dî patrii, purgamus (lustramus) » agros, purgamus agrestes. » — Deæ

Farre suo, gravidæ visceribusque suis.
Officium commune Ceres et Terra tuentur;
Hæc præbet causam frugibus, illa locum.
Consortes operum, per quas correcta vetustas,
Quernaque glans victa est utiliore cibo;
Frugibus immensis avidos satiate colonos,
Ut capiant cultus præmia digna sui.
Vos date perpetuos teneris sementibus auctus:
Nec nova per gelidas herba sit usta nives.
Quum serimus, cælum ventis aperite serenis:
Quum latet, ætheria spargite semen aqua.
Neve graves cultis Cerealia dona cavete
Agmine læsuro depopulentur aves.

matres dicuntur earum rerum, quas tuentur, ut Dii *patres*.—Quia ingratus concursus *suo*, *suis*, propterea Heinsius suadet *farre pio*, quod sane sæpissime legitur. Sed h. l. *suo* cum vi, quod ipsæ largiuntur.—*Viscera*, fruges, quas illæ e visceribus suis protulerunt. Confer IV, 633 sqq.—*Causa* sunt semina.—De *officio* Telluris in frugibus ferendis confer II Metam. 285 sqq.

675. Confer cum his precibus IV, 911 sqq, ubi earum utilitatem attigimus. *Consortes operum*, Ceres et Tellus, quæ adjuvant rusticos in opere.—*Correcta vetustas*, victui deteriori veterum substituta meliora alimenta. Nam Cereris « munere » Tellus Chaoniam pingui glandem » mutavit arista, » Virg. Georg. I, VIII, 147; confer infra IV, 401 sqq. — *Avidos* bono sensu dixit, id cupientes. Heinsio eleganter dictum videtur, quod Zulichem. pro diversa lectione habet, *augete colonos*, quia sic *augere honoribus*, *opibus* etc. At *satiate* bene convenit verbis *avidos* et *frugibus*. Inde Tibullus, vers. 23, *satur colonus*. Sever. in Ætn. 266, *Horrea uti saturent*. — *Immensis*, ut Virg. Georg. I, 49; « Illius immensæ » ruperunt horrea messes. » Ibi præcedunt vota *avari* coloni; quod forsan respiciens, Ovidius *avidos* induxit colonos.—*Urere* de gelu; confer IV, 918, ubi similes preces.

680. Virg. Georg. I, 112: « Luxuriem segetum tenera depascit in » herba; » versu 134, « sulcis fru» menti quæreret herbam. » Etenim *herba* omnino virens germen cujuscumque plantæ. Vide et supra ad vers. 154.—*Sereni* et *clari* venti, qui cælum reddunt serenum. Pulsis nubibus, nimbisque remotis, cælum *aperitur*. Tempus autem est humo tegere semina, « Dum sicca tellure » licet, dum nubila pendent. » — *Spargite*, conspergite, madefacite. — *Ætheria* aqua, ut alias *cælestis*, pluvia.

683. *Aves*, ut « improbus anser » Strymoniæque grues » Virg. G. I, 119. — *Graves*, noxiæ. — *Vos quo-*

Vos quoque subjectis, formicæ, parcite granis :
Post messem prædæ copia major erit.
Interea crescat scabræ robiginis expers,
Nec vitio cæli palleat ægra seges ;
Et neque deficiat macie, neque pinguior æquo
Divitiis pereat luxuriosa suis :
Et careant loliis oculos vitiantibus agri ;
Nec sterilis culto surgat avena solo.
Triticeos fœtus, passuraque farra bis ignem,
Hordeaque ingenti fœnore reddat ager.
Hoc ego pro vobis, hoc vos optate, coloni :
Efficiantque ratas utraque Diva preces.
Bella diu tenuere viros : erat aptior ensis
Vomere : cedebat taurus arator equo.
Sarcula cessabant ; versique in pila ligones,
Factaque de rastri pondere cassis erat.

que etc. Jucunde quidem formicas differt ad messem, sed minus bene eas in precibus ad Deas alloquitur. — *Subjectis*, nempe glebæ, terræ. MS Gottorph. *suppositis*. Ita III Metam. 102, *supponere dentes terræ* de Cadmo dentes serente. — De *robigine*, vitio segetum, quam Robigo Dea, cui Aprili extr. sacra fiebant, avertere credebatur, vide IV, 905 sqq. *Robigo*, etiam quæ proprie dicitur, et metalla adedit, res *scabras* efficit. — *Palleat*, areat, succis æstu ademtis. — *Ægram segetem* illustrat Heinsius. Idem ex uno MS suo, cui Francofurt. a manu prima adstipulatur, *usta* prætulisset, nisi idem verbum jam præcessisset. — *Macies ægra* a Statio Theb. IV, 702, solo tribuitur. — *Luxuria* segetum est, quum oneratæ fertilitate procumbunt; Plin. XVIII, XLIV, 2; Virgil. Georg. I, 112. — *Lolium*, Linn. lolium temulentum, Nostris *Trespe*, *Luelch*, credebatur *oculos vitiare* comedentium, eos luscitiosos reddere ; quod et Fulgentius in lib. de Prisco sermone observat. Vide Harduinum ad Plin. XXII, 77. A Virgilio, Georg. I, 154, *infelix* vocatur, quo ipso loco *avena* cum eo conjungitur. Linn. avena fatua, *wilder, tauber Haber*, in quam triticum et hordeum degenerare credebantur. — *Bis passura ignem*, dum torrentur ante, quam moluntur, et dum coquuntur in furno. — *Efficiant ratas*. IV, 775, precibus finitis additur : *Quæ precor eveniant*.

697. *Tenuere*, occupatos tenuere. — *Erat aptior*, malebant illi ensem tractare, quam aratrum. — *Taurus arator*. Etiam apud Tibullum, I, x, 46, pro *araturos boves* MSS quidam boni, approbante Broukhus. *aratores boves*. Ibi Heynius in Obs.

Gratia Dìs, domuique tuæ : religata catenis
   Jam pridem nostro sub pede bella jacent.
Sub juga bos veniat; sub terras semen aratas :
   Pax Cererem nutrit : Pacis alumna Ceres.
At, quæ venturas præcedet sexta Kalendas,
   Hac sunt Ledæis templa dicata Diis.
Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
   Circa Juturnæ composuere lacus.
Ipsum nos carmen deducit Pacis ad aram;
   Hæc erit a mensis fine secunda dies.
Frondibus Actiacis comtos redimita capillos,

monet, id epico potius carmini convenire. Immo occurrit, ut vel hic locus docet, et alibi. Similiter II, 12, *bellator equus.*—*Pondere.* Etiam Virgilius, Georg. I, 164, *rastri iniquo pondere*; et XI, Met. 36, *graves rastri*, quo loco et ipso cum *sarculis* et longis *ligonibus* conjunguntur; iis enim instrumentis glebæ inertes frangebantur. Confer IV, 927. — *Gratia Dìs* etc. Neapolis putat, hæc post prælium Actiacum scripta, sed fallitur; pertinent ad Tiberii tempora; et alloquitur Germanicum. — Bellum passim a poetis *religatis* post tergum manibus describitur. Confer Æneid. I, 291 sqq, ibique Heynii Exc.—*Pax Cererem* etc. Confer IV, 407. De utilitate, quam Pax rei rusticæ adfert, elegans locus est Tibulli, I, x, 45 sqq.

705-708. *Pollucis et Castoris templum.* VI Kal. Febr. an. u. c. 769, Tiberius Castoris et Pollucis ædem dedicavit, inscripto et suo et Drusi fratris nomine; Dio, lib. LV, p. 567. Confer Consolat. ad Liviam, vers. 283 sqq. Fuit illud templum ad lacum *Juturnam* (vers. 463) in foro Romano prope Julii Cæsaris templum : II ex Pont. II, 85 sq; Suetonius Cæs. 10.—*Ledæis.* Unus MS *Ledacis*, unde Heins. *Ledaicis* conjiciebat; sed forma *Ledæus* satis usitata; Consol. ad Liviam, 283; Martialis, IV, 58, *Ledæas Lacedæmonis palæstras.* — *De gente Deorum*, de gente Cæsarea.—*Composuere*, conjuncti posuere. Nove sic dictum.

709. *Ara Pacis. Aras* veteres statuebant rei, quam cuperent laudatam. Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 13. *Paci* Deæ jam Athenienses aras consecrarunt; sed Romæ ante Augusti tempora nullis fuit monumentis honestata. Eo tandem imperante, senatus populique jussu *ara Pacis* posita est anno u. c. 741, die VI Non. Jul. in ipsa curia. Eo enim anno Augustus, rebus in Gallia, Hispania, Germaniaque prospere confectis, Romam redierat. Aram et Noster lib. III, 882, et Juvenalis Sat. I, 115, memorant, tum nummi exhibent. Vid. Goltzius in Aug. p. LVII, n. 12. Ad eam bis quotannis, Januarii et Martii tricesimo die sacrificatum. Vide omnino Fischer. de Ara Pacis. — *Hæc*, nempe qua sacra fiunt ad aram illam. — In ver-

Pax ades, et toto mitis in orbe mane.
Dum desunt hostes, desit quoque causa triumphi:
Tu ducibus bello gloria major eris.
Sola gerat miles, quibus arma coerceat, arma;
Canteturque fera nil, nisi pompa, tuba.
Horreat Æneadas et primus et ultimus orbis:
Si qua parum Romam terra timebit, amet.
Tura, sacerdotes, pacalibus addite flammis;
Albaque percussa victima fronte cadat.
Utque domus, quæ præstat eam, cum Pace perennet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.
Sed jam prima mei pars est exacta laboris,
Cumque suo finem mense libellus habet.

bis *Ipsum nos carmen* etc. commodus et gratus transitus. — Victoria *Actiaca* quum tandem orbi Romano, bellis continuis per plura sæcula profligato, pacem reddidisset, præclare nunc Pax *frondibus* vel oleæ vel lauri (nam utraque pacalis) quibus post illam victoriam ornata erat, adesse jubetur. Heinsius vero intelligit frondem lauream Apollini *Actio* sacram. Sic et Lenzius. Bochartus malebat, *frondibus Actæis*, id est, olea. — *Comtos* jam Ciofanus ex optimis cod. invexit. Burmannus notat, *canos*, quod reliqui præferunt, diuturnam et quasi perpetuam pacem indicare. Mihi vero cana Pax parum placet; neque sic bene perpetuitatis rationem poeta expresserit. *Comti* contra capilli venerandam reddunt faciem (Tibul. IV, II, 10) et conveniunt his solemnibus. Possunt etiam verba *comtos redimita* e copia poetica dicta esse pro uno *comta*. Ita Æneid. VII, 751, « sacerdos » Fronde super galeam et felici comtus oliva; » Æn. lib. VIII, v. 128, « vitta comtos prætendere ramos. »

716. *Tubæ* usus et in bello et in sacris spectaculisque; Calpurn. Ecl. I, 67, « Inter sacra tubas, non inter bella sonare. » Quæ ad bella pertinent, ea *fera* vocantur. — *Ultimus orbis*, terræ remotissimæ; Bentl. ad Horatium, I, Od. XXXV, 29. — *Primus* ergo sunt propinquæ. — *Pacalis* vox forsan ab Ovidio facta; Metam. VI, 111, *oleæ pacales*. — *Percussa*. Alii *perfusa*, quod Taubner. ad morem refert, quo merum ex patera inter cornua hostiæ effundebatur. Alteri lectioni similis est, sed plenior, locus IV Trist. II, 5: « Candidaque adducta collum percussa securi Victima purpureo sanguine tinguat humum. » Confer supra 83, 320. — Pro *præstat* Francofurt. et undecim alii *præstet*, ut simul votum includat. Hamburg. *pacem quæ præstat, pace perennet*, qualem lusum Ovidius sane amat, ut vers. 25, 72; II, 52, et sæpe. Passim autem in hoc opere pacem commendat, detestaturque bella.

LIBRI SECUNDI

ARGUMENTUM.

Præfatio et dedicatio, 1–18. De Februis, unde mensis dictus, 19–34. De vi purgaminum vulgo credita, 35–46. De ordine Februarii antiquo et facta mutatione, 47–54. Kalendarum Februar. memorabilia; Junonis Sospitæ templum dedicatum; laudes Cæsaris; celebritas in luco asyli; sacra Jovis; tempestatis ratio, 55-72. Lyræ et medii Leonis occasus, 73-78. Delphinis occasus et inde Arionis fabula, cujus delphin inter sidera fulget, 79–118. Augustus pater patriæ dictus. Hinc laudes ejus et comparatio cum Romulo, 119–144. Aquarii ortus et mollior aura, 145-148. Initium veris, 149–152. Arctophylax oritur, cujus fabula narratur, 153-192. Fauni sacra, et Fabiorum in bello Veientino interitus, 193–242. Corvus, Anguis et Crater oriuntur, quorum origo refertur, 243–266. Lupercalium origo et ritus, quibus Herculis et Omphales fabula inserta; tum Romuli et Remi expositio atque conservatio, 267–452. Tempestatis inconstantia; 453–456. Ingressus Solis in Pisces, atque horum origo, 457-474. Quirinalia et Romuli apotheosis; festum item Stultorum et Deæ Fornacis, 475-532. Feralia ad placandos Manes, 533-570. Sacra Mutæ aut Tacitæ magica, 571–616. Caristia, 617-638. Terminalia. 639-684. Regis fuga, et plures Tarquinii res, 685–852. Hirundinis reditus, 853-856. Equiria, 857-864.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER SECUNDUS.

JANUS habet finem : cum carmine crescit et annus :
Alter ut hinc mensis , sic liber alter eat.
Nunc primum velis , Elegi , majoribus itis :
Exiguum, memini , nuper eratis opus.
Certe ego vos habui faciles in amore ministros,
Quum lusit numeris prima juventa suis.
Idem sacra cano , signataque tempora Fastis :

1–18. *Præfatio,* qua argumenti sui et operæ gravitatem commendat, et Germanicum propitium sibi reddit. Ut alii poetæ lyram , sic Noster *elegos* suos alloquitur. Initium autem hujus libri , si cum fine superioris conjungitur , ταυτολογεῖ. — *Crescit* cum Mazarin. Zulich. Voss. et aliis nonnullis, quos Heinsius secutus est, melius legimus , quam *crescat* cum reliquis ; non enim hæc optantis sunt , sed narrantis. — Mox Neapoli placebat , quod nonnulli præferunt, *ut it mensis*. Sed *ut it* ingratum efficit sonum , atque *it* facile potest intelligi. Quia veteres plerique *hic* habent, propterea Heinsius *hinc* dedit, idque bene in principio ponitur. Virgil. Georg. I , 5 , « hinc canere » incipiam. » Livius , II , 1 , « Liberi » jam hinc P. R. res peragam. » *It* mensis, dum decurrit ; *it* liber, dum componitur. — *Velis majoribus ire* , ad majus graviusque opus componendum adhiberi. De tropo hoc vide ad I , 4 ; IV Pont. v, 1 , « Ite leves » elegi doctas ad consulis aures. » Etiam hoc loco quidam *ite* ; sed alterum melius est , quod observare elegos jubet , quid ipsis fiat. — *Exiguum opus* , quo leve argumentum , res ludicra, tractatur ; VI , 22 , *modi exigui*. Etiam Horatius , Art. Poet. 77 , *exiguos elegos* vocat.

5. *Certe ego* recepit Heinsius ex duobus MSS. Cæteri *Ipse ego*. — *Faciles* , obsequentes , se accommodantes mihi in amoribus cantandis. — *Ludere* de carminibus non seriis ; Plinius , VIII , Ep. xxi , 2 , « Graviora opera lusibus jocisque distinguo. » — *Numeris suis* , nam amantium in primis curæ et querelæ includebantur elegis. — *Signata*

Ecquis ad hæc illinc crederet esse viam?
Hæc mea militia est; ferimus, quæ possumus, arma,
Dextraque non omni munere nostra vacat.
Si mihi non valido torquentur pila lacerto;
Nec bellatoris terga premuntur equi,
Nec galea tegimur, nec acuto cingimur ense;
His habilis telis quilibet esse potest;
At tua prosequimur studioso pectore, Cæsar,
Nomina, per titulos ingredimurque tuos.
Ergo ades, et placido paulum mea munera vultu
Respice, pacando si quid ab hoste vacas.
FEBRUA Romani dixere piamina patres:

Vide I, 11. — Quum quilibet civis operam suam civitati debeat, inde effloruit sententia, *Hæc mea militia est* etc. Et *militia* latius etiam de omni *munere*, id est, de eo, quod quis præstare debet, dicitur, ut de oratoris forensis labore; Cic. Mur. 9, « urbana militia respondendi, » scribendi, cavendi. » Krebsius, *mein Uebungswerk*.

11. *Pila* et hastæ *torquebantur* lacerto adducto, ad quod et viribus et arte opus erat; Met. VIII, 28 sqq. — Pro *valido* Burmannus ex uno Vaticano non damnat *solido*, quia sæpius Ovidius se tenui corpore fuisse profiteatur. — *Bellator equus* etiam XV Metam. 368; Virgilio, Georg. II, 145. Vide ad Plinium, VII, Ep. IX, 7. Similiter supra I, 698, *taurus arator*. — *Habilis*, idoneus. — *At*, tamen, certe. — *Prosequimur*. Douza pater volebat, *persequimur*: sine causa; namque et *prosequi* et *persequi* dicitur qui singulas rei partes ordine explicat. Plinius, I, Ep. VIII, 8, « munificentiæ rationem stilo pro- » sequi. » Vide et ad IV, 724. — *Nomina*, laudes. Quidam *numina*, quod non damnat Taubnerus. — *Per titulos ingredimur*. Vide ad I, 15. — *Pacando*. Alii *pacato*. Taubnerus utrumque ferendum censet. At, si hostes jam *pacati*, otium erat Germanico.

19–30. *Vis vocabuli Februa*. Res tenuis et jejuna. — *Patres*, priores, antiqui: vers. 30, *avi*, et 36, *senes* vocantur. — *Februa dixerunt piamina*. Varro de Ling. Lat. V, p. 46: « Rex quum ferias menstruas Nonis » Februar. edicit, hunc diem februa- » tum appellat. Februum Sabinis » purgamentum et in sacris nostris » verbum. » Festus: « quæcumque » purgamenti causa in quibusque » sacrificiis adhibentur, februa ap- » pellantur. » — *Piamina*. Καθαρμοί, sancti quidam ritus, quibus Deorum ultio ac pœna avertitur, quibus ἄγος, scil. scelus summovetur. Quinque MSS *piacula*. Illud magis poeticum est, atque in hoc ipso carmine sine ulla MSS varietate aliquoties occurrit, ut vers. 32; III, 333; sed et alterum in usu. Horatius, I, Ep. I, 36: « Sunt certa piacula, quæ te » Ter pure lecto poterunt recreare

Nunc quoque dant verbo plurima signa fidem.
Pontifices ab Rege petunt, et Flamine lanas,
Quìs veteri lingua Februa nomen erat :
Quæque capit lictor domibus purgamina certis,
Torrida cum mica farra vocantur idem ;
Nomen idem ramo, qui cæsus ab arbore pura,
Casta sacerdotum tempora fronde tegit.
Ipse ego Flaminicam poscentem februa vidi :
Februa poscenti pinea virga data est.
Denique quodcumque est, quo pectora nostra piamur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.
Mensis ab his dictus, secta quia pelle Luperci
Omne solum lustrant, idque piamen habent ;

» libello. »—*Fidem dat* aut *facit verbis*, qui ea confirmat et vera esse ostendit; Cortius ad Sallust. Jug. XXIV, 9. Sed nunc est : confirmare significationem verbi memoratam. — *Signa*, argumenta.

21. Ritus non aliunde notus attingitur. *Rex* nempe sacrorum. — *Lanas* illas rufi fuisse coloris, Neapol. ex Clem. Alex. Strom. VII, conjicit, ubi *ἔρια πυῤῥὰ* in ritibus sacris memorantur. Interpres Francogallus male apicem in pileo sacerdotis intelligit. — *Lictor*, nempe Flaminis Dialis. — *Certis*, (pro quo alii MSS, *cernis*, *ternis*, *acernis*,) Heinsius suo periculo mutari vult in *tersis*, quia in purgationibus solemnis formula *tergere humum* aut *limina* aqua. — *Torrida*, tosta, ut sæpe. Vide Heinsium. — De *mica* salis vide ad I, 338. — *Puram arborem* esse pinum, e versu 28, et aliis locis monet Neapolis. Vocatur *pura* propter vim purificandi.—*Flaminica*, Flaminis Dialis uxor.—*Pinea*. Heins. legi vult *spinea*, quia veteres putarint, omnibus spinarum generibus vim esse insitam noxarum depellendarum ; vide ad versum 558. Burman. contra non damnat, quod in Hamb. exstat, *laurea*; namque et lauro veteres usos esse in lustrationibus, IV, 741 sq, et *tæda* et *laurea* commemorantur. — *Pectora* pro *corpora* agnoscunt undecim MSS ; sed *piamur* pro *piantur* ex uno Bononien. amplexus est Heins., ut sit ille Ovidio familiaris græcismus. — *Intonsus*, omnino priscus; VI, 264, *intonsus Numa*; Horat. II, Od. XV, 11, *intonsi Catonis*. *Tonderi* Romani cœperunt urb. cond. 454, quum antea essent intonsi et barbati ; Plin. VII, 59.

31–34. Februarii nomen. Festus : « Februarius mensis dictus, quod » tum, id est extremo anni mense » populus februaretur, id est lustra» retur ac purgaretur : vel a Juno» ne februata, quam alii februalem, » Romani februalim vocant : quod » ipsi eo mense sacra fiebant, ejus» que feriæ erant Lupercalia, etc. »

Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,
 Tunc quum ferales præteriere dies.
Omne nefas, omnemque mali purgamina causam
 Credebant nostri tollere posse senes.
Græcia principium moris fuit: illa nocentes
 Impia lustratos ponere facta putat.
Actoriden Peleus, ipsum quoque Pelea Phoci
 Cæde per Hæmonias solvit Acastus aquas.
Vectam frenatis per inane draconibus Ægeus
 Credulus immerita Phasida juvit ope.

Confer Macrob. I, 13. *Lupercalia* describuntur inde a versu 267. — *Tempora pura*, civitas eo tempore pura, *placatis sepulcris*. Conf. versum 52, et I, 43. — De *Feralibus* vide infra 433-470.—*Sepulcris*, nam ad tumulos Manes placabantur.

35. Locus communis de lustrationibus, atque judicium de earum vi. Vide omnino Lomeier. de Veter. Gentilium lustrationibus. *Lustratio*, *ἱλασμὸς*, *ἁγνισμὸς*, *καθαρισμὸς*, sane apud *Græcos* mos antiquissimus, et apud Homerum passim obvius. Lustrabantur autem varias ob causas, propter sacra facienda, ut sordes peccatorum abstergerentur, post reditum e bello, post facinus admissum.—*Ponere facta*, liberari a culpa scelerum. Lustrationes, quæ jam seqq sedulo notatæ, erant a Græcis antiquis, et docte earum catalogus hic insertus. Ipse Apollo, Pythone occiso, expiandus erat. Menœtius, *Actoris* filius, fuit inter Argonautas; Opunte in ludo interfecit Clysonymum, Amphidamantis filium; exsul exceptus est a *Peleo*; Apollod. III, XIII, 8. *Phocus*, Æaci et Psamathes filius, a Telamone et *Peleo*, quos pater ex Endeide susceperat, interfectus est; Diodorus Sic. IV, 72; Pausanias II, 29. Et tractata ea res in tragœdiis veter. Hinc Telamon Salamina fugit, *Peleus* contra in Phthiam, ubi purgatur ab Eurytione, Actoris filio; Apoll. III, XII, 13. — Ab ipso Actore qui tamen diversus a superiore, purgatum narrat Diod. Sic. d. l. Inde ad venationem apri Calydonii profectus Eurytiona socerum occidit, tum ab *Acasto*, Iolci rege, purgatus est; Apollod. III, XIII, 2. Ovidius igitur miscuit diversa.—Iolcus pars *Hæmoniæ*, scil. Thessaliæ. — Etiam *aquæ* usus in lustrationibus, in primis marinæ, quamquam et fluminalis. Secundum Euripidem enim *Θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά*. —Aliqui habent *Hæmonidas aquas*; Regii nostri *Hæmonias*, quod verum est. *Ed.*

41. Medea, interfectis Corinthi liberis suis, fugit Athenas, ubi ab *Ægeo* excipitur; Metam. VII, 398 sqq. Ibi « Titaniacis ablata draconi» bus intrat Palladias arces. »—*Credulus*, credebat enim Medeæ pollicenti, orbitate eum liberaturam; Plutarchus, Thes. 12. — *Juvit* dedit Heins. ex præstantioribus quibusdam; quibuscum et Francofurt. conspirat. Olim, *fovit*.—Alcmæon,

Amphiaraïdes Naupactoo Acheloo,
Solve nefas, dixit : solvit et ille nefas.
Ah! nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putetis aqua!
Sed tamen, antiqui ne nescius ordinis erres,
Primus, ut est, Jani mensis et ante fuit :
Qui sequitur Janum, veteris fuit ultimus anni :
Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.
Primus enim Jani mensis, quia janua prima est;
Qui sacer est imis Manibus, imus erat.
Postmodo creduntur spatio distantia longo
Tempora bis quini continuasse Viri.
PRINCIPIO mensis, Phrygiæ contermina Matri,
Sospita delubris dicitur aucta novis.
Nunc ubi sint illis, quæris, sacrata Kalendis

Amphiarai filius, ob Eriphylen matrem interfectam lustratus est primum a Phegeo, Psophide, quæ fuit urbs Arcadiæ. Sic nondum insania liberatus, jubente oraculo, in terram recentem se contulit, quam *Acheloi* limus congestus fecerat; ibique ab *Acheloo* purgatus est; Thucyd. II, 102, ubi fluvius ille satis describitur; Pausanias, VIII, XXIV, p. 646; et Apollodor. III, VII, 5. — *Naupactus*, urbs Ætoliæ, nunc *Lepanto*. — *Faciles*, creduli, superstitiosi. Gravis sententia.

47-54. De ordine hujus mensis temporibus antiquis. Ultimum eum locum tenuisse, non secundum, ut Plutarch. putabat, docet etiam Ideler. p. 349. — *Et ante*, nempe a Numæ temporibus.—*Ultimus*: Macrob. I, 13 : « Omni intercalationi » mensis Februarius deputatus est, » quoniam is ultimus anni erat. » Quod ipsum Græcorum more faciebant. Nam et illi ultimo anni » sui mensi superfluos interserebant dies. » Romani autem intercalabant post vicesimum tertium diem, *Terminalibus* jam peractis.— *Imi*, inferi. Noster ludere verbo voluit. Vide ad I, 721.—De hac Decemvirorum mutatione silent alii scriptores; ipse Noster dubie loquitur, *creduntur*. Videntur autem, ut alia, ita et meliorem anni digestionem ab Atheniensibus sumsisse : vid. Ideler. pag. 356. — *Continuasse tempora*, effecisse, ut hi duo menses, nullo interposito, se exciperent, quum antea *distarent longo spatio*, decem ipsis mensibus interjectis : vide Petavium de Doct. Temp., lib. II, cap. 74.

55-72. *Kalend. Februar. memorabilia nonnulla*, quibus laus Cæsaris et votum pro ejus salute interpositum. Eo die Junonis *Sospitæ* templum erat dedicatum. Id contermi-

Templa Deæ? longo procubuere die.
Cætera ne simili caderent labefacta ruina,
Cavit sacrati provida cura Ducis:
Sub quo delubris sentitur nulla senectus,
Nec satis est homines, obligat ille Deos.
Templorum positor, templorum sancte repostor,
Sit Superis, opto, mutua cura tui:
Dent tibi cælestes, quot tu cælestibus annos,
Proque tua maneant in statione domo.
Tum quoque vicini lucus celebratur Asyli,

num erat ædi *Phrygiæ Matris*, sive Cybeles, ab Augusto in monte Palatino positæ, quum antea ejusdem Deæ simulacrum ibi esset. Vid. Monum. Ancyr. et Dio, lib. LXVI; sed quo tempore Ovidius hæc scribebat; templum illud funditus perierat. Ab eo diversum ejusdem Deæ templum in foro Olitorio, quod Cn. Cornelius Cethegus cos. sub initium belli Insubrici voverat, quadriennio post dedicatum; Livius, XXXII, 30; XXXIV, 53. — *Longo die*, vetustate. — *Procubuere*. Sic hæc potuissent omitti; sed poeta occasionem captavit, imperatoris curam in templis instaurandis celebrandi. Ita fit, quod, I, 13, promiserat.—Pro *sint... quæris* Heins. suadet *sunt.... quæso*; nam *sunt* multi MSS agnoscunt. — *Caderent labefacta ruina* plenius et elegantius, quam corruerent.—Tum *sentitur senectus* suaviter ab hominibus ad delubra translatum. — *Sacratus dux*, Imperator. Vide ad I, 640: Masson. Vit. Ovid. ad an. 59, et 60, p. 118, Tiberium intelligit de quo Tacit. An. II, 49: « Deûm » ædes vetustate aut igni abolitas, » cœptasque ab Augusto, dedica- » vit. » Tum plures tales ædes memorat. Sed et Augustum Liv. IV, 20, « templorum omnium condito- » rem aut restitutorem » nominat; et de eo Sueton. 30: « Ædes sa- » cras vetustate collapsas aut incen- » dio absumtas, refecit ». Difficile est definire, uter nunc intelligendus sit, quoniam Ovid., hoc opus sub Augusto inchoavit, sub Tiberio autem absolvit, et parti jam absolutæ postmodo nonnulla inseruit. — *Obligat ille Deos* convenienter Romanorum de Diis suis opinioni dictum.—*Repostor* vocab. probum, quod satis comprobarunt Heins. et Burm. Occurrit enim apud veteres *reponere pontes*, *navigia*, *columnas* etc. Igitur non audiendi, qui *refector*, exhibent.—*Mutua cura tui*; Metam. VIII, 724, « Cura pii Dis sunt, » et, qui coluere, coluntur. »—Diis *annos dabat*, quatenus aras eorum, statuas, templaque perennabat. — *Quot tu cælestibus annos*; unus Vaticanus *æquos cælest. annos*; Regii nostri servant *quot tu*; bene. *Ed.*— *Maneant in statione*, pergant tuam domum tueri; I Metam. 627, de Argi oculis, « Cætera servabant, » atque in statione manebant. »

67. *Tum*, iisdem Kalend. Romulus sane inter duos *lucos Asylum* aperuit, qui locus dictus est *inter duos*

Qua petit æquoreas advena Tibris aquas.
Ad penetrale Numæ, Capitolinumque Tonantem,
Inque Jovis summa cæditur arce bidens.
Sæpe graves pluvias adopertus nubibus Auster
Concitat, aut posita sub nive terra latet.
PROXIMUS Hesperias Titan abiturus in undas
Gemmea purpureis quum juga demit equis :
Illa nocte aliquis, tollens ad sidera vultum,
Dicet : Ubi est hodie, quæ Lyra fulsit heri ?

lucos, μεθόριον δυοῖν δρυμῶν. Sed seriore tempore non exstabant *luci*, et *Asylum* ita septum erat, ut nemo introire posset; Livius, I, 8; Dionys. II, 15; Dio, 47. Olim edebant *Averni*. Hinc Heinsius suadet *Helerni*. Etenim VI, 105, « Adjacet antiqui » Tiberino lucus Helerni. » Fuerit locus necesse est versus mare; nam additur, *Quæ petit* etc. — *Advena* omnis fluvius aliunde veniens dici potest. Sic et III, 524, *advena Tibris*; V, 268, *advena Nilus*. Propert. IV, 1, 8, de Evandri temporibus *Tiberis nostris advena* (peregrinus) *bubus erat*. Horat. Epod. 2, *advenam gruem* dixit migrantem. — *Penetrale Numæ* ædes Vestæ, in cujus atrio, cui Regiæ nomen, Numa habitabat; VI, 264 sq; III Trist. 1, 29; Solinus, cap. 2. Sic *Ædes* illa, exstructa et ipsa a Numa, hujus *penetrale* non male dici poterat. — *Arx*, pars altera montis, in quo Capitolium erat. Itaque *arx* et *Capitolium* sæpe distinguuntur. Livius, III, 18, *arx capta Capitoliumque occupatum*; V, 47, *arx Romæ Capitoliumque*. Nunc vero templum Jovis Capitolini. Sic et IV, 635. — *Sæpe graves* etc. vid. Columella, XI, 11 : « Kalend. Februar. ventus Eu» rinus, et interdum Auster cum » grandine est. » — Auster alias *agere* nubes dicitur, nunc *adopertus nubibus* apparet. Vid. I Metam. 265 sqq, ubi plenior ejus imago. Sed *Auster* dedit Heinsius ex Zulichem. Mazar. et sex aliis. Reliqui, *æther*, quod non spernit Burmannus, quia XIII Metam. 581, *latuitque in nubibus æther*, et in paneg. in Pis. 137, *adopertus nubibus æther* sidera obcæcare, dicitur.

73-78. *Lyræ et medii Leonis occasus.* Admodum ornate expressit solis occasum.—*Proximus Titan* die secundo Febr.—*Juga*, lignum transversum in temone, quod equorum collis imponebatur, in curru Solis *gemmis* ordine positis distinctum erat; II Met. 109. Male igitur unus Regius pro varia lectione *ignea*. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem apud poetas indicat; itaque et quæ solis sunt, *purpurea* vocantur. Etiam Heroid. XXI, vs. 86, Sol *purpureis equis* juga demit. Jam observa conversionem, qua siderum quorumdam occasum indicat. — *Lyræ* occasus cosmicus, *Leonis* acronychius intelligitur. — *Heri*. Vaticanus *here*, de qua scriptura vide nos ad Plinium, II, Ep. VII, 1. Burmannus eam h. l. spernit, ne *hodie* et *here* rhythmum fa-

Dumque Lyram quæret, medii quoque terga Leonis
  In liquidas subito mersa notabit aquas.
Quem modo cælatum stellis Delphina videbas,
  Is fugiet visus nocte sequente tuos.
Seu fuit occultis felix in amoribus index,
  Lesbida cum domino seu tulit ille lyram.
Quod mare non novit, quæ nescit Ariona tellus?
  Carmine currentes ille tenebat aquas.
Sæpe sequens agnam lupus est hac voce retentus;
  Sæpe avidum fugiens restitit agna lupum;
Sæpe canes leporesque umbra cubuere sub una;

ciant. — *Medii*, usque ad medium, media terga.

79–118. *Delphinis occasus* heliacus. Is occasionem præbet *Arionis* per delphina servationem, et delphinis relationem inter sidera canendi. — Quoniam in *cælatis* operibus figuræ ita expressæ sunt, ut emineant, propterea et sidus stellis distinctum *cælatum* dici potuit. — *Delphinis* originem triplicem Hyginus Poet. Astr. II, 17, refert. Una, quam Ovid. paucis attingit, est hæc: Delphin quidam nomine a Neptuno ad Amphitriten, quæ fugerat, investigandam dimissus est, eamque quum reperisset, impulit, ut Neptuno nuberet. Sed Noster *Arionis* fabulam merito amplexus est, eamque et ordine et jucunde narravit. De ea vid. Herodotus, I, 23; Gellius Noct. Att. XVI, 19; Hyginus, fab. 194, multique alii. Male Neapolis ad vers. 111, monet, Herodotum ad unguem a Nostro expressum esse; immo in multis ab eo discrepat. — *Dominus lyræ*, qui eam habet. — Arion Methymna *Lesbius*. Citharœdum excellentissimum, *οὐδενὸς δεύτερον*, coloribus iis notat, quibus vis carminum in Orpheo, et Alcæo alibi descripta; X Metam. 86; Horatius, I, Od. 12; II, Od. XIII, 33 sqq; Virgil. Georg. IV, 481 sqq; Seneca, Herc. Fur. 572 seqq; Claudianus, Præf. ad II de Rapt. Pros.

83. *Quod mare*. Nempe circa insulas ille quæstus causa vagabatur; Hyginus, Poet. Astr. d. l. — *Currentes*. Farnes. et Vatic. *torrentes*, quod gravius; Virgil. Ecl. VII, 52, *torrentia flumina*; Georg. II, 451, *torrens unda* Padi. Graviter etiam Horat. I, Od. XII, 9, « rapidos morantem Fluminum lapsus, celeresque ventos. » Intentum silentium musica excitat. Ut Horatius et Virgilius monstra inferna, sic Noster feras commotas memorat. *Lupum* et *agnum* non, ut reliquas feras, una imagine offert, sed, quod gravius, duplici. — *Resistere* pro consistere, subsistere. Vide Schwarz. ad Plinium, pan. X, 4. — *Avidus* satis grave de improba lupi fauce. Etiam I Trist. 1, 78, « Excussa est avidi dentibus agna lupi; » Horatius, I, Od. XXVIII, 18, *avidum mare*, omnia devorans cupide. — *Sub umbra* solemne, nam et *sub* pro *in*, et *umbra* pro arbore ponitur.

Et stetit in saxo proxima cerva leæ;
Et sine lite loquax cum Palladis alite cornix
Sedit; et accipitri juncta columba fuit.
Cynthia sæpe tuis fertur, vocalis Arion,
Tamquam fraternis obstupuisse modis.
Nomen Arionium Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis;
Inde domum repetens puppim conscendit Arion,
Atque ita quæsitas arte ferebat opes.
Forsitan, infelix, ventos undamque timebas;
At tibi nave tua tutius æquor erat:

— *In saxo* offendit Heinsium, pro quo malebat e Puteano *infestæ*. Sed in *saxis* et *rupibus* commoratio cervorum atque leonum. Præterea, quod e Burman. observatum, *stare in saxo* bene convenit præcedenti *cubare sub umbra*.—*Cornicem* et noctuam inimicitia intercedit; Ælianus Hist. An. III, 9; confer II Metam. 590 sqq, ubi res ex fabulis refertur. Etiam hoc placet, quod harum ferarum aliam *fugientem*, aliam *persequentem*, aliam *cubantem*, *stantem*, *sedentem*, et quidem in *umbra*, in *saxo*, in *ramo* arboris nobis ostendit. Cæterum his similia etiam in SS literis leguntur; Isai. XI, 6, « Habi» tabit lupus cum agno, pardus cum » hœdo cubavit: vitulus et leo et ovis » simul morabuntur. »

91. Etiam Dii et homines capti illa voce, *obtupuisse* dicuntur. Sic Cerberus ap. Horatium, et intima Leti tartara apud Virgilium *stupent* cantu Alcæi et Orphei; at de Dea minus hoc verb. placet. Melius Horat. III, Od. XI, 8, « Dic mo» dos, Lyde quibus obstinatas Ap» plicet aures. » — *Vocalis*, cantus, ut *vocalis Orpheus* Horatio.

93. Etiam Herodotus Siciliam et Italiam nominat, ubi opes collegerit. Illuc, venia ab Periandro impetrata, abierat. Tarento profectus, domum redire voluit.—Pro *ora* tres MSS *oras*. Inde Heinsius conjicit, non improbante Burmanno, *aures*. Gellius d. l. de Arione, « aures om» nium mentesque in utriusque ter» ræ urbibus demulsit. » Sed *ora* præstat; melius enim respondet τῷ *Siculas urbes*. Ut hic *Ausonis ora*, sic Ep. XVI, 344, *Bistonis ora*; I Trist. III, 84, *Italis ora*; II Trist. 224, *Illyris* ora, et passim *Sarmatis* ora. — *Quæsitas opes*. Herodotus, ἐργασάμενος χρήματα μεγάλα; Hyginus, fab. 194, « Magnum patrimo» nium acquisiverat. » Idem de Simonide traditur. — *Atque ita*. Burmannus mallet, *Et sibi*. Non video quare; crebro Noster his voculis utitur, quamquam non uno sensu. Vide ad I Metam. 228.

97. Nempe hoc illud est, quod Horatius, II, Od. XIII, 13-20 monet, non quod quisque maxime timeat, sed improvisam leti vim nobis instare. Arion tamen et nautas timuisse videtur. Herodotus, πιστεύον-

Namque gubernator destricto constitit ense,
  Cæteraque armata conscia turba manu.
Quid tibi cum gladio? dubiam rege, navita, pinum;
  Non sunt hæc digitis arma tenenda tuis.
Ille metu vacuus, mortem non deprecor, inquit;
  Sed liceat sumta pauca referre lyra.
Dant veniam, ridentque moram: capit ille coronam,
  Quæ possit crines, Phœbe, decere tuos:

τα δὲ οὐδαμοῖσι μᾶλλον, ἢ Κορινθίοισι. — *Namque.* Burmannus ex uno Vaticano mallet, *Jamque.* Non assentior; causa enim sententiæ anteced. redditur. — *Gubernator.* Hoc de suo Ovidius exornavit. Apud Herodotum omnino nautæ commemorantur. Servulis ipsius Arionis hoc consilium Hyginus tribuit. — *Constitit* pro, adstitit. — *Destricto* Heins. recte τῷ *districto* prætulit; etenim *destringere* est nudare, *distringere* in varias partes distrahere. Vide Drakemb. ad Sil. XVII, 164. Cæterum nota hoc versu tot voc. in *a* desinentia, ut vs. 256. — Post *armata* plures MSS *est.* Heins. suadet, *armatæ conscia turba manus.* Sec. Herodot. nautæ eum jubent aut semet ipsum interficere, aut in mare exsilire.

101. *Ensis* gubernatoris locum dedit huic consilio, quo suavitas quædam conciliatur narrationi. — *Dubia navis*, nesciens quo eat, quum neminem habeat, a quo regatur, etiam I, Art. Amat. 558; II ex Ponto v, 62. Licet et eam sic dicere, « Quam » ventus ventoque rapit contrarius » æstus, Vim geminam sentit, pa- » retque incerta duobus; » VIII Metam. 471. — *Tenenda.* Quinque cod. *ferenda*, unde Heins. *terenda* conjicit. Male. *Terere* de crebro aut diuturno usu dicitur; de quo nunc non est sermo. — *Vacuus* non nisi in uno Moreti pro varia lect. servatum; nam cæteri omnes *pavidus* præferunt, quod minime convenit Arionis orationi, quamquam et ab Herodot. *territus* vocatur. Hygin. eum narrat jam præmonitum esse ab Apolline; hinc illa fiducia. Etiam Acœtes coram Pentheo *metu vacuus* dicit, Metam. III, 582. — *Mortem non deprecor.* Apud Herodot. tamen ψυχὴν παραιτεῖται Χρήματα προϊεὶς σφι. Tandem minis ad incitas redactus, rogat, ut sibi liceat ἐν τῇ σκευῇ πάσῃ στάντι ἐν τοῖσι εἰδωλίοισι ἀεῖσαι. — Illud ἀεῖσαι Noster expressit *referre lyra.* Horat. Art. Poet. 57. « Musa » dedit fidibus libera vina referre. » — Pro *Sed liceat* Heins. cum Mazar. et duobus aliis malit, *Si liceat*, si etiam vers. præced. *deprecer* legatur. Neque hoc Burman. displicet. — *Rident moram.* Apud Herodot. se sperant pulcherrimum audituros cantum. Jam describitur σκευή, ornatus citharœdi, de quo confer ad Heren IV, 47; XI Metam. 165, et quæ ibi notavimus. Hygin. P. A. d. l. petiit, ut sibi liceret « se ornare, qua sæpe » vicerat, veste. » In eo ornatu primum est *corona*, nempe aurea, quam Hyginus fab. d. l. diserte memorat; *Phœbus* vero cantaturus, Metam. d. l. *lauro* tantum *Parnaside vinctus.* — *Crines tuos*, quia Phœbus crinibus decorus, quia tempora ejus longo

Induerat Tyrio bis tinctam murice pallam:
　Reddidit icta suos pollice chorda sonos;
Flebilibus veluti numeris canentia dura
　Trajectus penna tempora cantat olor.
Protinus in medias ornatus desilit undas,
　Spargitur impulsa cærula puppis aqua.
Inde, fide majus, tergo delphina recurvo
　Se memorant oneri supposuisse novo.
Ille sedens citharamque tenet, pretiumque vehendi

crine decentia: I Met. 450. — *Palla* vestis citharœdorum longior cum syrmate. Tzetzes Chil. I, τὴν μουσικὴν στολὴν vocat. Vide ad XI Metam. 166, ubi « Tyrio saturata murice palla. » Pro *saturata*, satis imbuta colore, nunc est *bis tincta*, dibaphe, quæ et *iterata*, aut *lauta murice* dici solet. Sed pro *bis tinctam* olim edeb. *distinctam*, quod explicari possit ex loco ad Heren. ubi « chlamys purpurea coloribus variis intexta. » Pro *induerat* multi *induit et*, unde Heins. mallet, *Induitur*. — *Pollice* vel nudo, vel pectine armato pulsabantur lyræ fides. — *Suos*, quos solet reddere et debet. Non semper « chorda sonum reddit, quem vult manus et mens, » Horat. Art. Poet. 348.

109-110. Non erat, cur Heinsius hoc de *olore* distichon spurium judicaret. Etenim tam musici, quam poetæ cum cycno sæpe comparantur, quia veteres suavissimum ei cantum tribuebant. Callim. h. Apol. 5. Vide Vossii Epist. Mythol. II, 105. Inde Alcæus κύκνος Λέσβιος, et Pindarus *Dircæus cycnus* Hor. IV, Od. II, 25. Inde proverb. κύκνου ἀοιδότερον. Hinc et Cycnus, rex Ligurum, musica excellens, in eamdem avem mutatus esse tradebatur; II Metam. 252, 367. — In primis morti vicinus *flebiles* cantus exercere credebatur. Heroid. VII, 1; Cic. Tusc. I, 30; Plinius, X, 32. Atque etiam Arion nunc, quod Hygin. P. A. diserte monet, mortem suam deflebat. Non male igitur h. l. adhibita illa comparatio. — *Pennam* Burmannus intelligit sagittam, qua trajectus olor, vicinus morti flebiliter canit, quum alii de penna quadam dura loquantur, quam olor in senectute habeat. — *Canentia* Heins. interpretatur, senilia. Sed cycni corpus semper *canens*, id est candidum, candens. II Metam. 373, ubi Cycnus rex in hanc avem transit, « canæ capillos dissimulant plumæ. » Et h. l. tres cod. *candentia* præferunt. Secundum Herodotum, Arion tum cantabat νόμον τὸν ὄρθιον, carmen summa fidium ac vocis contentione. — *Spargitur* etc. Krebsius: *hin und her ward geworfen das blæuliche Schiff auf dem nun tobenden Meere.* Immo undæ pars concutitur saltu Arionis, atque adspergit navem.

113. *Fide majus* sic etiam in Metam. ut III, 106. — *Novo*, insuitato. — *Pretium vehendi*, carmen, quo delphino cantus amanti remuneretur operam vehendi. Plinius, I, Ep. XII, 4, *pretia vivendi*, ubi vide

Cantat, et æquoreas carmine mulcet aquas.
Dî pia facta vident : astris delphina recepit
Jupiter, et stellas jussit habere novem.
Nunc mihi mille sonos, quoque est memoratus Achilles,
Vellem, Mæonide, pectus inesse tuum;
Dum canimus sacras alterno carmine Nonas,
Maximus hinc Fastis accumulatur honos.
Deficit ingenium, majoraque viribus urgent :
Hæc mihi præcipuo est ore canenda dies.
Quid volui demens Elegis imponere tantum
Ponderis? heroï res erat ista pedis.
Sancte Pater patriæ, tibi plebs, tibi Curia nomen

not. nostr. Taubner. putat, ante *pretiumque* forte præposit. *ad*, *in*, *ob* omissam. Immo alterum est elegantius.—*Mulcet aquas :* vide ad I, 155. —De lect. *carmine* vide ad vers. 121. —*Vident facta*, iis delectantur, præmiis ea afficiunt.— *Recepit Jupiter.* Hygin. P. A. astrologis hoc tribuit.

119–144. *Nonis Augustus Patris Patriæ nomen accepit.* Hic excurrit in laudes Augusti, iisque adeo præclaram præfatiunculam præmittit, qua dignitas rei sequentis valide augetur.—*Mille sonos.* Alii poetæ centum ora centumque linguas sibi dari in re simili cupiunt. Homer. Il. B, 488; Virg. Georg. II, 42; Æn. VI, 625. Et h. l. votum illud melius adhibitum, quam VIII Metam. 532, in levi argumento. — *Memoratus*, memoria ejus celebrata. — *Mæonides* aut *Mæonius* Homerus dictus a Smyrna, Mæoniæ, id est Lydiæ urbe. Plin. Hist. Nat. V, 30; Horat. I, Od. vi, 2, *Mæonii carminis ales.* —*Alterno carmine* nos e multis cod. et ed. ant. revocavimus, quum antea *alterno pectine* vulgaretur. *Alterno pectine canere* potius foret, carmen lyricum scribere quo nunc gravius, nunc remissius argumentum tractatur. Pro argumenti enim varietate nunc *levius* (Horat. II, Od. i, 40), nunc *gravius* (Idem IV, Od. ii, 33; X Metam. 150), *plectrum*, cujus species *pecten*, adhibebatur. In carmine autem elegiaco *pectinis* usus est nullus. Sed *carmen* nunc est genus versuum. Qui igitur modo hexametrum, modo pentametrum scribit, is *alterno carmine* canit, aut, ut Horatius, Art. Poet. 75, loquitur, *versibus impariter junctis.* Excerpta Douzæ h. l. *pectore*, quod natum videtur ex nomine *pectus* in sup. vers. Inde nonnulli *pectine* fecerunt. Potius vers. 116, ex Vatic. *pectine mulcet* scribendum videtur. — *Præcipuo ore;* Virg. III, 294. « Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum. » Hæc rei magnitudine abreptus dixerat. Jam sentit, tale argumentum non convenire elegis; itaque corrigit se : mox tamen rursus assurgit oratio. — *Herous pes* etiam alibi, ut IV Trist. x, 47. Hoc loco quidam *heroici*.

127. Nonis Febr. sive die quinto

Hoc dedit; hoc dedimus nos tibi nomen eques.
Res tamen ante dedit : sero quoque vera tulisti
Nomina : jampridem tu pater orbis eras.
Hoc tu per terras, quod in æthere Jupiter alto,
Nomen habes : hominum tu pater, ille Deûm.
Romule, concedas : facit hic tua magna tuendo
Mœnia : tu dederas transilienda Remo.
Te Tatius, parvique Cures, Cæninaque sensit:
Hoc duce Romanum est solis utrumque latus.
Tu breve nescio quid victæ telluris habebas:
Quodcumque est alto sub Jove, Cæsar habet.
Tu rapis; hic castas duce se jubet esse maritas.

Febr. An. u. c. 752, Valerius Messala nomen *Patris Patriæ* ad Augustum in curia detulit his verbis: « Senatus te consentiens cum Pop. Rom. consalutat Patriæ Patrem. » Sueton. Aug. 58. De tempore quo id factum, vide Masson. V. H. p. 246; Jac. Perizon. in Animadv. Hist. cap. VII, pag. 315, et Ernesti Excurs. ad Sueton. d. l.—*Nos eques,* scil. Equites, quia Ovidius e gente equestri. Gratiam Augusti meriturus, se quoque memorat.—*Res ante dedit;* itaque et Horat. I, Od. II, 50; XII, 57, eum ante sic vocavit. Similiter de Trajano, Plin. paneg. 21, disputat, ubi falso additur, « soli omnium contigit tibi, ut pater patriæ esses ante, quam fieres. » *Res* autem nisi ante dedit honorificum nomen, mera in eo est adulatio.—*Jupiter,* auctore Horatio, curru quatiebat Olympum, Cæsar latum orbem regebat. Sed Noster id accommodavit nomini *Pater.*

133. Grata est et suo loco adhibita hæc Romuli, primi conditoris, cum Augusto comparatio, quem Vellei. II, LX, 1, alterum conditorem imperii vocat. Sed poeta, ut huic placeat, nimis fere illius laudes extenuat.—*Concedere,* cedere, priorem locum relinquere.—*Mœnia* in dilogia; nam et urbem, et muros significat.—*Dederas transilienda* eleganter, ita exstruxerat, ut ille transilir posset.—*Sensit,* damno suo expertus est ejus fortitudinem. Vide nos ad Plin. paneg. XVI, 5. Romulum sensit *Tatius,* quum inter Palatinum et Capitolinum Collem Sabini, quorum metropolis *Cures,* prœlio funderentur.—*Cæninenses* levi certamine docuit, vanam sine viribus esse iram.— *Utrumque latus,* terra meridionalis et septemtrionalis. Apud Horat. I, Od. XXII, 19, *latus mundi* de plaga boreali. Claudianus, XX, 242, *australe latus.* Lenzius partem orientalem et occidentalem intelligit. Equidem putem, ortum et occasum solis non bene ejus *latera* dici. —*Breve,* exiguum, ut *brevis census, breve pondus* apud Horat. — *Quodcumque est... habet.* Cf. I, 85 sqq. — *Duce se. Ducem* nunc varie interpretantur. Dan. Heins. Imperatorem, Cæsarem intelligit. Burman.

Tu recipis luco; submovet ille nefas:
Vis tibi grata fuit; florent sub Cæsare leges.
Tu domini nomen; principis ille tenet:
Te Remus incusat; veniam dedit hostibus ille:
Cælestem fecit te pater; ille patrem.
JAM puer Idæus media tenus eminet alvo,
Et liquidas mixto nectare fundit aquas.
En etiam, si quis borean horrere solebat,
Gaudeat: a zephyris mollior aura venit.
QUINTUS ab æquoreis nitidum jubar extulit undis

capit eo sensu, quo omnes Principes duces. Potest esse et is, qui exemplo suo præit. Augustus autem Italiam moribus ornavit, legibus emendavit: antea nullus legibus locus. Horat. II, Epist. 1, 2. Tacit. An. I, 9. Hoc nomine in primis laudabatur ejus sæculum. — In *luco* asyli etiam *nefarii* homines recipiebantur.—*Submovet.* Olim ed. *repulit. Repellere* sic recte ponitur. XV Metam. 777, *facinus repellite;* III Art. Amat. 391, *repellere fraudem;* Tacit. Hist. II, 4, *repellere segnitiem.* Sed præteritum *repulit* non convenit h. l. Verbis autem *submovet nefas* Lenzius putat respici forte legem quamdam, qua Augustus vim asylorum coercuerit. Sed hoc potius fecit Tiberius; Sueton. 37. Neque antitheta h. l. nimis urgenda sunt. — *Domini* nomen poeta forte dedit oppositioni; id enim adeo invisum erat priscis Romanis, ut ne patrem quidem familiæ servorum dominum appellarent; neque se Romulus ut dominum gessit. — *Principis* nomine cuncta Augustus sub imperium accepit, quin et imperium ejus dictum *Principium* et *Principatus* Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 1, et qui ibi laudantur ab Ernest. Hinc Horatius, I, Od. II, 5, *Hic ames dici Princeps.* Delatum id nomen ad eum An. u. c. 727. Dio LIII, pag. 503. — *Te Remus* etc. Tu crudelis fuisti in fratrem; ille clemens est ipsis hostibus. —*Cælestem* etc. Conf. vers. 475 sqq. Majus autem est, beneficia dare, quam accipere.

145. *Aquarii ortus cosmicus.* — Eum plures Ganymedem, *puerum Idæum*, Erichthonii aut Trois, regis Trojani, filium esse dicebant.— Is quoniam Diis *nectar* infundit, nunc jocoso figmento urna, quam ei astronomi tribuunt, *mixto nectare aquas* fundere dicitur. Exoritur et cadit capite prius, quam reliquis membris. Hygin. P. A. III, 28. — *Mollior.* In Ed. antiq. *mitior:* utrumque bene de aeris clementia. Sed *mollior* plurimorum librorum auctoritate nititur. Ita *mollior æstas* Virgilius, Georg. I, 312. Noster III, Art. Amat. 728, « Zephyri molles auraque. » Plin. Hist. Nat. II, 47: « Favonii hibernum molliunt cælum. »

149. *Favonii flatus verni temporis initium;* Plinius, XVIII, 59. Oritur autem, eodem II 47 auctore, « sole » Aquarii XXV obtinente partem; » is dies sextus est ante Febr. Idus. » Columel. XI, 2, septimum Id. Febr

Lucifer, et primi tempora veris eunt.
Ne fallare tamen; restant tibi frigora, restant;
Magnaque discedens signa relinquit hiems.
Tertia nox veniat: custodem protinus Ursæ
Adspicies geminos exseruisse pedes.
Inter Hamadryadas, jaculatricemque Dianam,
Callisto sacri pars fuit una chori.
Illa Deæ tangens arcus: Quos tangimus, arcus,
Este meæ testes virginitatis, ait.
Cynthia laudavit: Promissaque fœdera serva,
Et comitum princeps tu mihi, dixit, eris.
Fœdera servasset, si non formosa fuisset.
Cavit mortales: de Jove crimen habet.
Mille feras Phœbe silvis venata redibat,
Aut plus, aut medium sole tenente diem.

nominat.—*Quintus Lucifer*, V Idus, dies nonus Februar. — Pro *extulit* Voss. Arund. et septem alii *exserit*, quod Heins. præfert, qui et *ubi* pro *ab*, et *Cynthius* pro *Lucifer* malit, atque *eunt* ex tribus cod. pro *erunt* recepit. Burmannus *extulit* moveri non vult, quia mox seq. *exseruisse pedes*. Recte. — *Restant* etc. confer vers. 854 sq; III, 235.

153–192. *Arctophylacis* ortus. — Hic mythus de *Callisto* inseritur, qui II Metam. 401–530, latius tractatus est. — *Tertia nox* ante Idus, ergo nox diei undecimi.—Ad polum arcticum duo sidera vicina, *Arctos* sive *Ursa major*, et *Arctophylax* sive *Custos Ursæ*, aut *Bootes*, quia Ursa major et *Plaustrum* dicta.—Illud sidus XXV stellis constat, hoc XIV. Custos in utroque *pede* stellas habet singulas.—*Callisto*, Lycaonis filia, nympha venatrix. — *Chorus*, cœtus, quod nomen vers. 173 legitur. — *Pars una chori*, una ex choro. II Metam. 426, *Comitum pars una mearum*. —Veteres *tangere* rem solebant, per quam jurabant. Ita Hannibal puer, *tactis sacris*, jurejurando adactus est. Liv. XXI, 1. — *Promissa fœdera*, promissa, quæ et absolute *fœdera* appellantur, II Metam. 757. Tibullus, I, IX, 2, *fœdera dabas*, ubi vid. Heynium.—*Comitum princeps*, Metam. 415. — *Si non formosa*. Etiam Coronis II Metam. 572: *forma mihi nocuit*.—*Crimen* passim de stupro et adulterio.—*De Jove*, qui faciem cultumque Dianæ indutus, Nympham humi jacentem vi compressit, II Metam. 422 sqq. Nonnulli *a Jove*, quia ille causa agens. Heinsius suadet *ab Jove*; etiam hoc ferri potest.

164. *Aut plus* etc. quo diei tempore fere venatio finiebatur. Confer III Metam. 143–145. Taubnero placet *tenente polum*, quod unus cod. præfert. A venatione redeuntes ama-

Ut tetigit lucum, densa niger ilice lucus,
In medio gelidæ fons erat altus aquæ;
Hac, ait, in silva, virgo Tegeæa, lavemur.
Erubuit falso virginis illa sono.
Dixerat et Nymphis; Nymphæ velamina ponunt.
Hanc pudet, et tardæ dat mala signa moræ.
Exuerat tunicas: uteri manifesta tumore,
Proditur indicio ponderis ipsa sui.
Cui Dea, Virgineos, perjura Lycaoni, cœtus
Desere, nec castas pollue, dixit, aquas.
Luna novum decies implerat cornibus orbem:
Quæ fuerat virgo credita, mater erat.
Læsa furit Juno, formam mutatque puellæ.
Quid facis? invicto pectore passa Jovem est.
Utque feræ vidit turpes in pellice vultus;
Hujus in amplexus Jupiter, inquit, eat.

bant lotiones. — *Ilex nigra* dicitur a nigricante virore; Virg. Ecl. VI, 55. Inde *densa niger ilice lucus* pro, densus nigris ilicibus.—*Tegeæa* omnino Arcas; nam vs. 192, *Mænalia*, Metam. d. l. *Parrhasis* et *Nonacrina* vocatur.—*Sonus*, nomen; Burm. ex cod. Thuan. *solo virg. sono*. Pudor virginis Met. 447 sqq bene notatus. —*Et Nymphis*. Plures *hæc Nymphis*. Burm. conjicit *ut Nymphis*. Equidem nihil mutem. Primum alloquitur Callisto; deinde eadem dicit *et Nymphis* reliquis. — Neque video, cur Heinsius *mala*, vel invitis membranis, in *male* mutandum putet. — *Tarda* non addit novam notionem; tantum moræ naturam exprimit. Sic sæpe poetæ. Et *tarda mora* etiam vers. 256, legitur. — *Castas*. Octo MSS *sacras*, ut II Metam. 464, *nec sacros pollue fontes*; quamquam ibi quoque Heinsius *castos* suadet.

177. *Lædi* varie in amoribus dicitur; h. l. de ignominia Junoni adulterio mariti illata. Burman. offendit *que*, ut ineleganter et ad vers. fulciendum τῷ *mutat* subjectum. Conjicit *mutare*, ut *furit mutare* sit, vehementer irata et furore quasi percita festinat mutare. Sic sane Horat. I, Od. xv, 27, « furit te reperire » atrox Tydides. » Nihil tamen mutandum, quum particula *que* centies apud Poetas remotiori nomini addatur, ut supra vers. 16, *per titulos ingredimurque tuos*.—*Pati* de concubitu. IX Metam. 739, « imagine vaccæ Passa bovem est. » Plenius *pati concubitus* III, Amor. 666. Taubn. probat lect. antiquam, quæ *est* statim post *invito* ponit.—*Feræ*, ursæ. Sed Heins. suadet *fera*.—Quæ Heinsii conjectura, ut sæpius, auctoritate eget. *Ed*.—De formula *in* et *sub amplexus ire* vide ad VII Met. 616.

Ursa per incultos errabat squalida montes,
Quæ fuerat summo nuper amanda Jovi.
Jam tria lustra puer furto conceptus agebat,
Quum mater nato est obvia facta suo.
Illa quidem, tamquam cognosceret, adstitit amens,
Et gemuit; gemitus verba parentis erant.
Hanc puer ignarus jaculo fixisset acuto,
Ni foret in superas raptus uterque domos.
Signa propinqua micant: prior est, quam dicimus Arcton:
Arctophylax formam terga sequentis habet.
Sævit adhuc, canamque rogat Saturnia Tethyn,
Mænaliam tactis ne lavet Arcton aquis.
IDIBUS agrestis fumant altaria Fauni,
Hic ubi discretas insula rumpit aquas.

183. *Puer*, Arcas dictus. — *Furto*, clandestino concubitu. — *Gemitus verba parentis erant.* Interpr. Gallicus in his verbis felicem ingenii Ovid. facilitatem admiratur, quod una sententia animum maternum in ursa declaraverit, atque amorem ejus acerrimum nobis inspiret; quod non est. Ovidius hoc unum vult, matrem doluisse quidem, sed dolorem in corpore ferino verbis exprimere non potuisse. Conf. II Metam. 486. Similiter Inachus, filia visa, « nec mutua nostris Dicta refers; alto tantum suspiria ducis Pectore: quodque unum potes, ad mea verba remugis. » I Metam. 655. — *Sævit adhuc*, quod pellex, quam in feram mutaverat, Dea facta, inter sidera fulgebat; II Met. 520. — *Canam Tethyn.* Vide ad Metam. d. l. — *Ne lavet*, ne sinat pellicem occidere in Oceanum, nempe « ne puro tinguatur in æquore pellex. » —*Rogat* cum Mitsch. e MSS melioribus prætuli, et probaverat etiam cum Heinsio Krebs. Sed Burmannus recepit ex uno *adiit*, quia sit verbum proprium in hac re, et significet idem quod precari; ut adeo *rogat* et *petit* a glossatore esse videantur, qui crediderit, non recte dici, *adiit, ne lavet.* Mihi vero hæc duo tempora non bene sibi respondere videntur.

193–242. *Fauni sacra et Fabianæ cladis memoria.* — *Faunus*, Latio et Etruriæ proprium numen. Fuit Pici filius, quartus Italiæ rex, ob merita in rem rusticam inter Deos *agrestes* relatus, etiam vates insignis habitus; Dionys. Halic. I, 24; Heynii Excurs. V ad Æneid. VII. Confer infra III, 291 sqq. Etiam ex Publio Victore constat, in *Insula* templa fuisse Jovis, Æsculapii et Fauni. Fauni ædem Ædiles e pecunia multatitia fecerunt, eaque Ann. u. c. 509, dedicata est. Liv. XXXIII, 42; XXXIV, 58.—*Insulam* illam Ovid. XV Metam. 739 sq, describit.—*Rumpit discretas*, rumpit sic, ut discernantur;

Hæc fuit illa dies, in qua Veientibus arvis
Ter centum Fabii ter cecidere duo.
Una domus vires et onus susceperat urbis:
Sumunt gentiles arma professa manus.
Egreditur castris miles generosus ab îsdem;
E quîs dux fieri quilibet aptus erat.
Carmentis portæ dextro via proxima Jano est.

uno verbo, discernit. Altera Faunalia Nonis Decembr. agebantur, eaque Horat. III, Od. 18, celebravit.

195. De hoc *Fabiorum* cum *Veientibus* bello confer Dionys. Haliçarn. IX, 15-22; Liv. II, 48-50; Florum, I, 12; Silium, VII, 39sqq; Gellium, Noct. Att. XVII, 21. Namque An. u. c. 275, quum Veiens bellum adsiduo magis, quam magno præsidio egeret, *Fabia* gens id sola suscepit. *Sex* et *trecentos* milites, omnes patricios, omnes unius gentis, Roma esse profectos, omnesque ad Cremeram cæsos a Veientibus constanter veteres tradunt. Dionys. addit, hos secum eduxisse quatuor hominum millia, quorum plurimi clientes et sodales fuerint. Sed in primis de hac re legendus Perizon. in Animad. Hist. cap. 5, ubi ostendit, illo tempore vix omnium gentium patriciarum tot viros fuisse militaris ætatis, nedum unius gentis; consulares Fabios, Marcum et Cæsonem, sibi sumsisse hoc bellum, et vere trecentos sex ad illud eduxisse, non plures, neque tamen hos omnes gentiles suos, sed maximam partem clientes: illos tamen omnes vulgo dictos esse Fabios, quia Fabii bellum in se recepissent. Secundum Liv. VI, 1, id non *Idibus* Februar. factum, sed ante diem XV Kalend. Sextiles, quo die etiam ad Alliam fœde pugnatum sit, eumque insignem rei nulli agendæ fecisse veteres. — Tum dubitant Intpr. utrum *arvis* an *armis* legant, nam MSS utroque trahunt, plures tamen ad *armis*. — *Veiens* pro Veientinus, ut *Laurens*, Laurentinus, *Indus*, *Maurus*, Indicus, Mauricus. Cæterum hanc narrationem Noster exornavit similitudinibus, apostropha, sententiis.

197. *Vires*. Unus Patavin. *curas*, quod Burm. verbo *susceperat* melius convenire videbatur. Et Livius dicto loco id comprobare videtur, « Familiam unam subiisse civitatis » *onus*: Veiens bellum in privatam » *curam* versum. » Sed et *vires* in re bellica sic usitatum. VIII Metam. 7, « Prætentatque sui vires Mavortis. » Liv. XXI, 29, « nusquam ante libatis viribus, » et II, 49, de hoc ipso bello, « unius familiæ viribus » Veienti populo pestem minitantes. » — *Professa*, quæ se promiserant sumturas.

199. *Castra* Lenzius intel. Romam ipsam, aut locum ante ædes consulis. Immo eadem domus, familia eadem intel. — *Una domus*, *gentiles manus*, *eadem castra*, eamdem rem urgent. Etiam Liv. « quorum neminem ducem sperneret egregiu » quibuslibet temporibus senatus. » Sic et Silius.—De *Janis*, scil. transitionibus perviis, et templis Jani, I, 257. — Etiam *Carmentals* porta

Ire per hanc noli, quisquis es : omen habet.
Illa fama refert Fabios exisse trecentos ;
Porta vacat culpa ; sed tamen omen habet.
Ut celeri passu Cremeram tetigere rapacem,
Turbidus hibernis ille fluebat aquis ;
Castra loco ponunt : destrictis ensibus ipsi
Tyrrhenum valido Marte per agmen eunt ;
Non aliter, quam quum Libyca de rupe leones
Invadunt sparsos lata per arva greges ;
Diffugiunt hostes, inhonestaque vulnera tergo
Accipiunt ; Tusco sanguine terra rubet :
Sic iterum, sic sæpe cadunt ; ubi vincere aperte

duos habebat transitus, dextrum et sinistrum. Lenzius vero templum Jani ante portam fuisse putat. Sic et Krebs. qui improbat Strothii ad Liv. II, 49, explicationem, quam vero nos veriorem putamus. — *Via* illa propter cladem Fabiorum *scelerata* dicta est et *infelix*. Florus : *scelerato signata nomine*. Sic memoriam rei ad posteros propagabat. — Apud Silium *omen* dat stridore, atque Maxima Herculis ara mugit illis exeuntibus. — *Illa fama . . . habet.* Hoc distichon a MSS Urs. Petav. Francof. et aliis quibusdam abest. Parum mihi placet ; neque tamen abesse potest, ne manca sit narratio. Hos versus habent Regii nostri ; nec est unde spurios eos judices, quare uncos delevimus. *Ed.* — *Cremera*, Etruriæ flumen haud longe a Veiis, hac ipsa clade nobilitatum. — *Tangere* locum pro pervenire eo, frequentat noster ; sed MSS quidam cum prima edit. *tenuere*, æque bene. Liv. I, 1, « classe Laurentem » agrum tenuisse. » cap. 37, « montes » Sabini petebant, et pauci tenue- » re. » — *Turbidus*. Nonnulli, *turgidus*. Utrumque fluminibus et mari tribuitur. *Turbidus* aut *turbatus* sic crebro apud Ovid. ut VII Metam. 254 ; XIII, 889. — Pro *fluebat* unus Vatican. *tumebat*. Burmannus monet, verbis *turbidus tumebat* duo simul dici, et fluvii extra ripas excessum, et simul aquarum turbationem, quæ sordidæ non transmiserint visum ad fundum, ut Fabii cernere possent, quo pedes ponerent. Sed talia nunc vix curavit poeta. — *Hibernis aquis*, solutis nivibus. Susceptum hoc bellum hieme. Rebus enim nonnullis gestis, *ὁ χειμὼν ἐκεῖνος ἐτελεύτα*. Dionys. 13, extr. — Jam fortitudinem Fabiorum in honore ponit. *Castra loco ponunt* ; in loco prærupto castellum muniunt, cui a fluvio nomen inditum. — *Eunt per agmen*, perrumpunt agmen.

209. *Lybica de rupe*. IV Metam. 114 ; *quicumque sub hac habitatis rupe leones*. Et Claudian. III, 80 ; leo æstuat *rupe relicta Gætulo comes ire patri*. Atque etiam Fabii de loco prærupto decurrebant. *De rupe* ergo melius, quam aliorum *de gente*, quamquam posterius Taubner. ele-

Non datur, insidias armaque cæca parant.
Campus erat : campi claudebant ultima colles,
Silvaque montanas occulere apta feras.
In medio paucos armentaque rara relinquunt :
Cætera virgultis abdita turba latet.
Ecce, velut torrens undis pluvialibus auctus,
Aut nive, quæ zephyro victa repente fluit,
Per sata, perque vias fertur ; nec, ut ante solebat,
Riparum clausas margine finit aquas :
Sic Fabii latis vallem discursibus implent ;
Quosque vident, sternunt : nec metus alter inest.
Quo ruitis, generosa domus ? male creditur hosti !
Simplex nobilitas perfida tela cave.
Fraude perit virtus : in apertos undique campos
Prosiliunt hostes, et latus omne tenent.
Quid faciant pauci contra tot millia fortes ?
Quidve, quod in misero tempore restet, habent ?

gans esse putat. — *Cæca* ex altero Puteano Heins. recte vulgari *tecta* prætulit. *Cæca* enim eleganter clandestina, tecta dicitur, ut *cæca vulnera*, *cæci ignes* ; atque *arma cæca* sunt insidiæ. — De *campo* consentiunt historici.—Pro *claudebant* Jun. Læti et tres alii *cingebant*. Utrumque de finibus dicitur. — *Occulere feras*, hinc et apta insidiis.

219. Eadem similitudo, sed ornatior, Æn. II, 304-308 ; ubi Heynius plura Virgil. et aliorum loca comparavit. — Plerumque *torrens* impetum exprimit, quo fertur aliquis ; nunc tantum discursus. — *Fluit*, diffluit, resolvitur.—Pro *repente*, multi et scripti et editi *tepente*, Taubnero et Krebsio probantibus. Et *tepor* solet tam Zephyro, quam, cujus comes est, veri tribui, ut III, 236 : h. l. vero *repente* præfero, quia repentina nivis solutio tanto magis torrentes auget.—*Clausas finit*, coercet, continet. — *Metus alter*, non metuunt alios, quos, quippe in insidiis collocatos, non vident. Livius : « Jamque Fabii adeo » contemserant hostem, ut sua in- » victa arma neque loco, neque » tempore ullo crederent sustineri » posse. » Cum his bene venit lectio *sternunt*. Unus Heins. *cædunt* ; alius, *feriunt*. — Cum nostris Regiis admisimus *sternunt*, quamquam *Gierig* servaverit *spernunt*. Ed.—Paulo ante *implent* copiæ notionem habet ; VIII Metam. 166 : « Implet innumeras » errore vias. » Pro eo Tibul. I, IV, 69, *explere*. — *Nobilitas* ; a Floro et Silio *patricius exercitus* vocatur. — *Simplex*, non cauta, credens hosti.

Sicut aper, silvis longe Laurentibus actus,
Fulmineo celeres dissipat ore canes;
Mox tamen ipse perit: sic non moriuntur inulti;
Vulneraque alterna dantque feruntque manu.
Una dies Fabios ad bellum miserat omnes,
Ad bellum missos perdidit una dies.
Ut tamen Herculeæ superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse Deos.
Nam puer impubes, et adhuc non utilis armis,
Unus de Fabia gente relictus erat:
Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci;
Cui res cunctando restituenda foret.
CONTINUATA loco tria sidera, Corvus et Anguis,
Et medius Crater inter utrumque jacet.

231. *Laurentes apri* passim memorantur. Vide Heins. ad h. l. et Bentl. ad Horatium, Epod. V, 28. Bene igitur Heins. *Laurentibus* ex duobus Mazar. duobus Farnes. et uno Vatic. revocavit, quum antea *latratibus* ederetur. — *Fulmineo ore dissipat.* Cf. I Met. 305; VIII, 289.

235. In interitu rerum magnarum scriptores talia notare solent. Liv. I, 29, de Albæ excidio: « Una » hora quadringentorum annorum » opus excidio ac ruinis dedit. » Sed nunc lusus in duplici *una dies* parum placet. Quid enim mirum, una die illos esse missos ad bellum? — De *uno* Fabio servato veter. consentiunt. Dubium movet Dionys., sed frustra. Si enim, ut supra ostensum est, pauci tantum Fabii id bellum susceperunt, fieri facile potuit, ut illi vel non nisi unum filium impuberem habuerint, vel plures, quorum unus tantum ad virilem ætatem pervenerit. Vid. Perizon. Animad. hist. cap. 5. Fabii autem jam ante urbem conditam inter Romuli et Remi comites fuisse, atque ab *Hercule* ex Evandri filia prognati esse tradebantur. Vid. Pighius Ann. ad a. 473. — A Silio, *Penates Herculei implevisse privata castra* dicuntur. — *Non utilis armis;* Horatius, I, Od. XII, 42, Curius *utilis bello.* — Idonei armis ferendis *pubes* dicuntur. Livius, VIII, 8, *pubescentes ad militiam.*

243-266. *Ortus trium siderum* acronychius: quorum origo narratur. — *Anguis*, scilicet hydra, cauda Centauri caput pæne tegens, sustinet in dorso *corvum*, rostro corpus ejus tundentem et *cratera.*—Sic illa *continuata loco,* cohærentia nullo intervallo. Vid. Hygin. P. A. III, 39; fabulam autem idem, II, 40, narrat.—*Medius inter utrumque*, inter corvum caudam hydræ tundentem et caput hydræ elatum. — Pro *jacet* unus Vatic. *micat*, quod sane recte de sidere dicitur. Sed credibile est, poetam, quum hoc verbum

Idibus illa latent : oriuntur nocte sequenti :
Quæ sibi cur tria sint consociata, canam.
Forte Jovi festum Phœbus solemne parabat :
Non faciet longas fabula nostra moras,
I, mea, dixit, avis, ne quid pia sacra moretur ;
Et tenuem vivis fontibus affer aquam.
Corvus inauratum pedibus cratera recurvis
Tollit, et aerium pervolat altus iter.
Stabat adhuc duris ficus densissima pomis ;
Tentat eam rostro : non erat apta legi.
Immemor imperii sedisse sub arbore fertur,
Dum fierent tarda dulcia poma mora.
Inde satur nigris longum rapit unguibus hydrum,
Ad dominumque redit, fictaque verba refert :
Hic mihi causa moræ, vivarum obsessor aquarum :

vers. 266 legatur, variare orationem voluisse. Accedit, quod ea, quæ inter partes eminentes locum habent, eleganter *jacere* dicuntur : v. Drakenbor. ad Silium, XII, 132. Tum Heins. sine causa *at medius* volebat.

247. Inferiores Dii superioribus sacra faciebant ; IV, 423. — *Tenuem* tantum ornat, quia aqua tenuior terra. — A sacra facturis ministri mittebantur aquam, in primis *vivam*, petitum libationis causa ; Met. III, 26 sq. Ante *vivis* præposit. *e* MSS Voss. Jun. Bernens. et alii quidam, etiam edd. nonnullæ addunt. — *Aerium iter*, aer.

253. *Densissima pomis*, abundans ficubus. — *Adhuc* conjunge cum *duris*. Ad arborem retulit, quod erat ad ficus referendum. — *Tentat eam ... apta legi*. Leguntur, colliguntur, fructus proprie ab hominibus, h. l. a corvo, qui decerpit. — *Sedisse sub arbore* etc. non inepte hoc fictum ; celerrime enim fici maturescunt. Plinius, Hist. Nat. XV, 21 : « Ad» mirabilis est pomi hujusce festina» tio. » Itaque Hyginus « post ali» quot dies coctis ficis. » Ne igitur urgeas τὸ *tarda mora*. Vide ad versum 170. — *Dulcia* non movendum puto. Plin., dicto loco, *succus percoctis mellis*. Atque *dulcedo* in primis corvum invitabat. Itaque nec ex uno Patavino *mitia*, nec ex MS Puteano et Exc. Douzæ *mollia* præferendum, quamquam hæc quoque de frugibus percoctis bene dicuntur. Burm. putat, *mollia* melius respondere *duris* ; sed tam exacta oppositio hic non est necessaria. — *Nigris*. Burman. e conjectura Heinsii *pigris* malit. Sed rapere hydrum non est *pigri*. — Idem pro *Jamque* e MS Sarrav. dedit *Inde*, nempe ficubus.

259. Passim apud veteres serpentes occurrunt fontium custodes. Vide ad III Metam. 31. Veri ergo si-

Hic tenuit fontes officiumque meum.
Addis, ait, culpæ mendacia, Phœbus; et audes
Fatidicum verbis fallere velle Deum!
At tibi, dum lactens hærebit in arbore ficus,
De nullo gelidæ fonte bibantur aquæ.
Dixit; et antiqui monumenta perennia facti,
Anguis, Avis, Crater, sidera juncta micant.
TERTIA post Idus nudos Aurora Lupercos
Adspicit, et Fauni sacra bicornis eunt.
Dicite, Pierides, sacrorum quæ sit origo:
Attigerint Latias unde petita domos.
Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur

milia finxit corvus. — *Tenuit* in dilogia positum, custodivit fontes, et impedivit officium meum. Krebsius vero, *die Quellen hielt sie auf und mein Geschæft.*—*Verbis*, Hamburg. *veris*. Hinc Heinsius *veri* malebat, ut cum *fatidicum* conjungeretur, quemadmodum, XII Met. 18, *veri providus augur*. Mihi *verbis* magis placet, quod bene convenit τῷ *mendacia*. — *At tibi* etc. Plinius, H. N. X, 15: « Corvi ante solstitium generant: iidem ægrescunt sexagenis diebus, siti maxime, antequam fici coquantur autumno. » Inde fabula nata. Nempe æstate, quod alvi fluxu laborarent, ab humidis alimentis abstinere corvi credebantur; Ælianus, H. A. II, 5. Hinc dixerunt: quamdiu fici coquuntur, corvus bibere non potest.—*Hærere* in arbore dicuntur flores, V 255; fructus, I Met. 105; frondes, III, 730.—*Lactere* omnino de plantis succulentis, unde XV Metam. 201, *lactens* annus tempore verno. Sed ficis nominatim lactis succus aut humor tribuitur. Plinius, H. N. XV, 21, *maturescentibus esse succum lactis*. Atqui de hoc eodem tempore nunc est sermo. — *Et antiqui* etc. Nempe sitim corvi hæc declarant, quem hydra non patitur ad cratera accedere. Vide Hyginum.

267. Die XV Februar. sive XV Kalend. Martias *Lupercalia* celebrabantur, quibus describendis Ovid. immoratur usque ad vs. 452. De origine et ritibus horum sacrorum vide Liv. I, 5; Dionys. Halic. I, XXXII, 80; Plutarch. Vit. Rom. 21; Quæst. Rom. tom. VII, p. 131, Reisk.; Valer. Max. II, 12; Varr. de L. L. — Noster, ut solent poetæ, ad Homeri quidem exemplum, rerum antiquarum memoriam repetituri, Musas invocat. *Faunus* pro Pane, ut apud Horatium, I, Od. XVII, 2, et alibi. Fabulæ enim Italorum priscæ cum Græcis mixtæ sunt. Vid. Heynii Excurs. IV ad Æn. VII, et in antiq. Aufsatzen P. II, p. 70 sqq.—*Bicornes Fauni* etiam V, 99; Heroid. IV, 49.—*Eunt* pro *erunt*, e multis MSS melioribus dedit Heinsius.

271. *Ἀρκάσι θεῶν ἀρχαιότατός τε καὶ τιμιώτατος ὁ Πάν* Dionysius, I, 32; *τοῖς Ἀρκάσιν ἐπιχώριος* Pausanias Arcad.

Arcades; Arcadiis plurimus ille jugis.
Testis erit Pholoe; testes Stymphalides undæ;
Quique citis Ladon in mare currit aquis,
Cinctaque pinetis nemoris juga Nonacrini;
Altaque Cyllene, Parrhasiæque nives.
Pan erat armenti custos, Pan numen equarum;
Munus ob incolumes ille ferebat oves.
Transtulit Evander silvestria numina secum.
Hic, ubi nunc urbs est, tum locus urbis erat.

XXVI, p. 652, et de *cultu* ejus, p. 677.—In *jugis* Arcadiæ errabat fistula canens, ibique plurima templa, statuas, aras, sacra, antra, montes habebat. Paus. p. 574, 686. In monte Lycæo fano ejus hippodromus et stadium adjacebant, in quo jam antiquissimis temporibus *Lupercalia*, *λύκαια*, celebrata; Pausan. 678.—In catalogo montium *Mænalium* desideras, qui ei potissimum curæ. Virgilius, Georg. I, 17; Paus. p. 674.—*Ladon* in Alpheum influens, etiam V, 89, vocatur *rapax;* sed I Metam. 702, *placidus;* ubi v. n.—*Pineta* etiam Lycæi, I Metam. 217, memorantur.— *Parrhasiorum* urbs Lycosura omnium urbium antiquissima habita. Pausanias, p. 678.

277. Pro *equarum* olim edebant *aquarum*. Sed alterum jam a Naugerio notatum Heinsius ex MSS Urs. Mazar. Zulich. Læti et pluribus aliis recepit. Sed Burmannus cui Taubn. assentitur, putat, et jam *aquarum* defendi posse, quum Pan *ἄκτιος*, scil. litoralis dicatur Theocrit. Id. V, 14, (ubi v. Warton. et ad Id. XXII, 158;) et *ἁλιπλαγκτος* Sophocl. Aj. 700, quia cultus sit in promontoriis, et quia statuæ ejus fuerint etiam ad fontes. Mihi vero satis durum videtur, *aquas* sic memorari inter *armenta* et *oves*. Neque si litoralis alibi vocatur, etiam *numen aquarum* recte dicitur. Recte igitur et Krebs. *equarum* tuetur. Non pergit, custos erat ovium, sed hoc suaviter variavit, *munus ob inc.* etc. *Munus*, sacra; Hor. Epod. II, 20, « uvam, qua muneretur te, » Priape. »

279. Liv. hoc unum habet : « Jam » tum (quum Romulus et Remus » inter pastores educarentur) in Pa» latino monte Lupercal hoc fuis» se ludicrum ferunt. » Sed Dionysius originem ejus cum Nostro diserte ab *Evandro* repetit. Eum a Thernide, id est, Carmenta matre monitum illa sacra patrio ritu fecisse, reperto loco commodo, quem Romani Lupercal, Græci Lycæum vocent, nempe spelunca ingenti et opaca sub colle Palatino, adjacentibus fonticulis. — *Silvestria numina*, cultum silvestris Dei. — *Hic ubi* etc. argute eloqui voluit illud, urbs nondum erat condita. VIII Met. 805, in famis descriptione : « Ventris erat » pro ventre locus. » Sed hic versus si nunc abesset, non desideraretur. *Hic* Heinse in Opusc. p. 226, in *hac* mutari et ad antecedentia referri voluit. Male. — Mox e conject. Burm. ni verba constituimus; male enim legebatur, *derectaque sacra Pelasgis*

Inde Deum colimus, devectaque sacra Pelasgis
  Flamen adhuc prisco more Dialis agit.
Cur igitur currant; et cur, sic currere mos est,
  Nuda ferant posita corpora veste, rogas?
Ipse Deus velox discurrere gaudet in altis
  Montibus, et subitas concitat ille feras.
Ipse Deus nudus nudos jubet ire ministros :
  Nec satis ad cursum commoda vestis erat.
Ante Jovem genitum terras habuisse feruntur
  Arcades, et luna gens prior illa fuit.
Vita feræ similis, nullos agitata per usus :

Flamen ad hæc prisco more Dialis erat. — De *prisco more* nihil esse mutatum testatur et Dionysius, I, 32. — *Flamen Dialis* hæc agebat, ut Flamen Quirinalis Robigalia, IV, 910.

283. Luperci, peracto sacrificio, ex Lupercali profecti, per pagum *currebant*, pudenda succincti pellibus victimæ recens mactatæ, reliqua *nudi.* Dionysius, dicto loco; Plutarch. Quæst. Rom. dicto loco. Utriusque ritus causas, *cursus* et *nuditatis*, Noster enarrat usque ad vs. 380.—*Ferre*, habere, ut alibi *gestare corpora, membra.*—*Velox* solemne Panis epitheton; Horat., I, Od. XVII, 1. Secundum Silium, XIII, 327, currit « pendenti similis ... vix ulla inscri- » bens terræ vestigia cornu. » —*Concitat*, ut Liv. XXII, 17, « majore » metu concitant se in fugam. » Illam Panis concitationem describit Valer. Flac. Argon. III, 56 : « pa- » vidum præsepibus aufert pecus, » et facit, ut « profugi sternant du- » meta juvenci. » Cf. Orph. h. X, VII, 23. — *Subitæ*, quia subito excitantur. Et excitabat feras e cubilibus comes Dianæ. Servius ad Virgilium, G. I, 17. Sed Gronov. Obs. IV, cap. 14, defendit lect. MS Ursini et quinque aliorum, quæ et Heinsio elegans visa, *Concipit ille fugas*, ut sensus sit, imaginatur, et subito nec quid, nec quare exsilit discursatque.—*Ministros*, nempe sacrorum.–*Ire* etiam de celere et rapido cursu dicitur ut de volatu sagittæ. Male ergo h. l. nonnulli, *esse.* — In verbis *nec satis* etc. prima nuditatis causa.

289-302. Secunda causa nuditatis e ruditate priscorum Arcadum repetitur. Et in pluribus sacris ritus quidam in memoriam rudis vetustatis culti. — *Ante Jovem* etc. De hac antiquitate Arcadum, vide ad I, 469. Aristoteles narraverat, barbaros ab initio Arcadiam tenuisse, eosque expulsos esse ab Arcadibus ante, quam *Luna* oriretur; Schol. Apollon. IV, 264. Erant pelasgicæ stirpis et diu ante Deucalionem Arcadiam *habebant*, incolebant.—Noster, *ante Jovem genitum;* namque Rhea in Parrhasio, monte Arcadiæ, Jovem peperisse tradebatur.—*Fera* vita, ferina, θηριώδεις, qualis multarum gentium antiquissimarum fuisse traditur. Arcades quidem inde quercubus nati, in

Artis adhuc expers et rude vulgus erant :
Pro domibus frondes norant, pro frugibus herbas :
Nectar erat palmis hausta duabus aqua :
Nullus anhelabat sub adunco vomere taurus :
Nulla sub imperio terra colentis erat :
Nullus adhuc erat usus equi ; se quisque ferebat :
Ibat ovis lana corpus amicta sua :
Sub Jove durabant, et corpora nuda gerebant,
Docta graves imbres et tolerare Notos.
Nunc quoque detecti referunt monumenta vetusti
Moris, et antiquas testificantur opes.
Sed cur præcipue fugiat velamina Faunus,
Traditur antiqui fabula plena joci.

specubus habitare, et glandibus vesci soliti esse dicebantur. Vide Heynium in Opuscul. Acad. tom. II, p. 343. Pro *feræ* nonnulli *feris*. Mazar. cod. *Vita fere silvis nullos* etc. non improbante Heinsio.—*Agitare*, agere.—*Per nullos usus*, sine commodis, quæ artes præbent vitæ humanæ. Vide Cortium ad Sallust. Cat. XLVIII, 2; Diod. Sic. dicto loco, *μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου*. Male Heinze in Opusc., p. 227, *artis* conjungit cum v. *usus*.—*Erant* pro *erat* Heins. ex uno Moreti, qui sic pro diversa lect. *adhuc*. Burmannus mallet *ad hoc*, id est præterea.

293. *Frondes*, casæ ex frondibus. Cf. I Metam. 121, de argentea ætate : « domus antra fuerunt, Et densi fru» tices et vinctæ cortice virgæ. »—*Pro frugibus herbas*. Comedebant τῶν φύλλων τὰ ἔτι χλωρὰ καὶ πόας, et alia corpori noxia. Succurrit his malis Pelasgus, Arcadum rex, qui docuit τὰς βαλάνους τῆς φηγοῦ, τροφὴν εἶναι. Pausanias, VIII, p. 599; quarum glandium usus inde frequentissimus in Arcadia. Idem Pelasgus docuit et tunicas facere. De *herbis* comestis cf. Noster, IV, 395; II, Art. Amat. 475; et Amor. III, x, 10: Glans *erat, et teneri cespitis herba.*—*Nectar* etc. et vino carebant, et poculis.

295. *Anhelabat*, quemadmodum Virgilius, I Georg. 45. *Ingementem*, depresso aratro taurum facit ; neque temere, si durum Italiæ solum, novo demum sulco domandum, cogitas.—*Imperare*, ut *cogere*, de agricolis. Vide Burmannum ad I Met. 103.—*Sub Jove durabant*, sub dio molestiis tolerandis perstabant. Cf. IV, 505.—*Docta*, assuefacta.—*Detecti*, ministri Panis nude currentes, *referunt* etc., servant mores antiquos.—Iidem *testificantur antiquas opes*, quam nullas opes habuerit antiquitas. Vatic. præf. *antiquæ*, unde Heins. etiam *et* in *id* mutari volebat.

303. Tertia nuditatis causa.—Fabulas *joci* petulantis *plenas* Noster etiam in hoc opere ambabus manibus arripuit.—Pro *plena* Mazar. MS *prima*, quod Burmanno videtur pro

Forte comes dominæ juvenis Tirynthius ibat :
  Vidit ab excelso Faunus utrumque jugo.
Vidit, et incaluit, Montanaque numina, dixit,
  Nil mihi vobiscum est : hæc meus ardor erit.
Ibat odoratis humeros perfusa capillis
  Mæonis, aurato conspicienda sinu.
Aurea pellebant rapidos umbracula soles;
  Quæ tamen Herculeæ sustinuere manus.
Jamque nemus Bacchi, Tmoli vineta, tenebat;
  Hesperus et fusco roscidus ibat equo.

priva positum a librario. Et ita olim et Heinsius conjecerat, vel *prisca.* —*Hercules* vel ob Iphitum occisum, vel ob tripodem de Apollinis fano sublatum, a Mercurio Omphalæ reginæ in servitutem est datus. Pherecyd. apud Schol. Hom. ad Od. Φ, 23; Hygin. fab. 32. — *Comites*, famuli, ministri ut vs. 333, ubi tamen Hercules ab iis distinguitur, et *dominis* annumeratur.—*Ardor* de persona quæ ardorem excitat, sive amatur ab altero.

310. *Mæonis*, Lydia. Omphale enim Lydiæ regina, Tmoli uxor. Apollod. II, VI, 3; Hygin. P. A. II, 14. — *Ire*, ut alibi *incedere*, de iis, quorum ornatus, pulchritudo aut majestas describitur. Vid. Brouckh. ad Tibullum, II, III, 52.—*Humeros perfusa*, quum comæ annuli in humeris fluctuarent. Apulei. Met. II, « Crines cervice dependuli, ac dein» de per colla dispositi. »— *Odorati.* Capilli interdum totam Arabiam spirabant. Lucianus, Am. s. 40. Culti capilli et *sinus* vestis vel effusus, vel purpureus, vel *auratus*, in primis notantur, quum habitus elegantium hominum, amorem aut captantium aut excitantium, describitur. V, 28; Heroidd. XIV, 51; Remed. 680; Tibullus, I, X, 68.—*Auratus*, cui aurea fila vel acu, vel texendo addita. Vide ad versum 319.

311. In instrumentis luxuriæ erant *umbracula*, σκιάδια, vela auro texta, quibus ope virgarum obtentis, æstus solis arcebatur. Art. Amat. II, 209 : « Ipse tene distenta suis um» bracula virgis, » quia plerumque, ut *flabella*, ab eunuchis aut famulis gestabantur. Claudian. XVIII, 464. Olim male edebatur *tepidos soles.* Contra *teporem* non opus est umbraculis. Et Claudian. VIII, 340, ubi nostrum loc. respexit, « neu defen» sura calorem Aurea summoveant » rapidos umbracula soles. » Et *rapidus* sol sæpe legitur, quia *rapidus* epitheton ignis. — *Pellebant.* Horatius, II, Od. XV, 19, *ictus fervidos excludere.*

313. *Tmoli vineta*, quæ etiam VI Metam. 15, memorantur, et satis celebrata erant, bene *nemus Bacchi* dicuntur per appositionem. Recte igitur Burmannus hanc Farnesiani cod. lectionem recepit pro vulg. *Jam Bacchi nemus et Tmoli* etc. Heinsius ductu MSS quorumdam conjicit *Jam Bacchea, nemus Tmoli, vineta.* — *Equus* singularis (rarius currus, vid. Heynium ad Tibul. I, IX,

Antra subit, tophis laqueataque pumice vivo :
 Garrulus in primo limine rivus erat.
Dumque parant epulas potandaque vina ministri,
 Cultibus Alciden instruit illa suis.
Dat tenues tunicas, Gætulo murice tinctas :
 Dat teretem zonam, qua modo cincta fuit.
Ventre minor zona est : tunicarum vincla relaxat,
 Ut possit vastas exseruisse manus :
Fregerat armillas non illa ad brachia factas :

62,) dabatur, *fuscus* Hespero, candidus Lucifero.—Pro *et fusco* Mitscherl. e conject. Burmanni, *ut fusco roscidus*, quia illo tempore rores cadunt. Virgilius, G. I, 288, etiam de Lucifero, *terras irrorat Eous*.

315. *Antrum* illud, ut e sqq apparet, satis instructum erat mensis, toris etc. — *Tophos* et *pumicem* antris sæpe dant poetæ. Vide ad III Met. 159. — *Laqueata* (VIII Met. 563, *lacunata*) melius quam, induta aut structa. Sumta enim sunt a tectis beatiorum hominum, quæ a variis ornamentis suis *lacunaria* et *laquearia* dicta. Taubner. revocavit antiquiorem lect. *laqueata et*, quam Heinsius decem vett. MSS auctoritate expulit. — *Garrulus* bene de rivo indesinenter strepente.

318. *Instruit*, quod Heinsius e vetustioribus plurimis exhibuit, elegantius quam alterum, *induit*. Etiam apud Cic. *instruere* et *instructus* de ornatu orationis leguntur. Cæterum Tertulian. de pallio, p. 226, de hac cultus permutatione : « Tantum Lydiæ clancularíæ licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur. »

319. *Tenuium* vestium duplex genus apud vett. quorum unum ex arborum quarumdam apud Seres lanugine texebatur : quæ Serum texta densiora Romanæ mulieres soluta denuo texebant : alterum bombycinum erat, e vermium filis textum ; Plinius, Hist. Nat. VI, 20 ; XI, 26. In his erant vestes *Coæ*, quas Tibullus, II, III, 53, ita describit : « vestes tenues, quas femina Coa » Texuit, auratas disposuitque vias, » id est subtemine aureo. Tale subtemen etiam Omphalæ vestis habuisse e versu 310 videtur. — Itaque stamina tantum erant *Gætulo murice tincta* ; quæ verba etiam Horat. II, Ep. II, 187, leguntur. — *Gætulia*, pars Africæ interioris sæpe pro tota Africa ponitur ; Plinius, VIII, 16. — *Zonis* non solæ virgines, sed et nuptæ erant cinctæ. — *Vincla*, laquei ad foramina, per quæ manus exserebantur. Unus MS *claustra*, quod non damnat Burmannus quia seq. *vincla* ; sed vide ad I, 245. Et *claustra* eo sensu forte paulo durius dictum foret. Nec scio, an *claustra* æque bene, ac *vincla*, *relaxari* dicuntur. — *Vastas* pro *magnas* e Pomponii Læti libro, et duobus Farn. qui sic pro diversa lect. dedit Heinsius, et bene convenit moli corporis Herculei. — Infinitivus *exseruisse*, ut apud Hor. A. P. 328, *poteras dixisse*. — *Ad brachia factas*, aptas brachiis

Stringebant magnos vincula parva pedes:
Ipsa capit clavamque gravem, spoliumque leonis,
Conditaque in pharetra tela minora sua.
Sic epulis functi, sic dant sua corpora somno,
Et positis juxta secubuere toris.
Causa: repertori vitis pia sacra parabant,
Quæ facerent pure, quum foret orta dies.
Noctis erat medium: quid non amor improbus audet?
Roscida per tenebras Faunus ad antra venit;
Utque videt somno comites vinoque solutos,
Spem capit in dominis esse soporis idem.
Intrat, et huc illuc temerarius errat adulter,

324. *Stringebant* e Francofurt. et quinque aliis MSS dederunt Heinsius et Burmannus. Vulgo *scindebant*. Petav. unus, *cingebant*, quod haud dubie ex *stringebant* ortum. Sensus patet; utrum autem verbum præferas, dubites. Taubnero *scindebant* cum præcedentibus magis convenire videbatur. Forsan lectio antiqua vera est, quæ se etiam Krebsio probavit, *scindebant magnos pedes*. — Et molestiam creant *tela minora*. Ulitius suaserat, *minore*, quod Taubnero placebat, ut Omphalæ pharetra minor fuisse dicatur pro modo et mensura telorum Herculeorum. Verum quis credat, etiam Omphalen, tamquam Dianam, gestasse pharetram, aut, si gestasset, sola tela sine pharetra permutasse? Heinsius monet, *tela minora* opponi *clavæ*, quæ telum gravius. Num hoc vult poeta: Herculem eo die de telis suis sumsisse *minora*, eaque condidisse in pharetra *sua*, illis telis minoribus congrua? Quamquam nec hoc placet. Vult enim poeta cultum ab Omphalæ natura quam maxime abhorrentem describere.

327. *Sic*, mutato cultu. Repetit hoc, quia inde pendebat fraus, quæ jam narratur. — *Secubare* verb. proprium de iis, qui sacra facturi seorsim cubant et a Venere abstinent. Tibul. I, III, 26. « Quidve, pie dum » sacra colis, pureque lavari Te, me» mini, et puro secubuisse toro? » Propert. II, 24, init. Noster Amorum III, 10, init. Non autem semper Hercules et Omphale tam caste secubuisse videntur; hæc enim ex illo filium peperit. Apollod. II, VII, 8; Diodor. Sic. IV, 31. — *Pia sacra*, ut *pia tura*, *pium far* etc. Recte sic Heinsius e Zulich. Mazar. Voss. et aliis nonnullis edidit, quum antea *quia* vulgaretur. — *Pure*, sic, ut abstinuissent a Venere.

333. *Comites* seu famuli, cubabant ante antrum. Vide vers. 351. — *Solutos*. Alii *sepultos*, alii *gravatos*, aut *sopitos*, aut *jacentes*, quæ omnia bene de dormientibus dicuntur. Plurimi tamen præferunt *solutos*. Somnus *solvit* membra ante intenta, ὕπνος λυσιμελής. — *Adulter*, amator, ut vers. 356, vocatur. Et sic sæpe apud poetas; Horat. III, Od. XVI,

Et præfert cautas subsequiturque manus.
Venerat ad strati captata cubilia lecti,
Et prima felix sorte futurus erat.
Ut tetigit fulvi setis hirsuta leonis
Vellera, pertimuit, sustinuitque manum;
Attonitusque metu rediit : ut sæpe viator
Turbatum viso rettulit angue pedem.
Inde tori, qui junctus erat, velamina tangit
Mollia, mendaci decipiturque nota.
Adscendit, spondaque sibi propiore recumbit;
Et rigido cornu durius inguen erat.
Interea tunicas ora subducit ab ima :
Horrebant densis aspera crura pilis.
Cætera tentantem cubito Tirynthius heros
Repulit : e summo decidit ille toro.
Fit sonus : inclamat comites, et lumina poscit
Mæonis : illatis ignibus acta patent.

4, Danaen *excubiæ* munierant satis *Nocturnis ab adulteris.* — Ingeniose *Et præfert* etc. X Met. 455, puella altera manu *cæcum iter explorat.*

337. *Captata.* MS Mazar. *tractata*, quod Taubnero valde placet. Est quidem *tractare* pr. manibus contingere; sed h. l. *captata*, palpando reperta, melius convenit; Heroid. XXI, 200, « tecto simulatur lumine somnus; Captantem tactus rejicioque manum; » XI Met. 768, *captatam* puellam adspicit. Et sic sæpe apud Ovid. — *Prima sors*, id, in quod primum incidit. — *Felix*, compos voti. — *Sustinuit*, retinuit, retraxit.

341. Heinsius *sæpe* in *sepe* mutari volebat, viso in *sepibus* angue; nisi quis *vepre* malit; nam in vepribus angues esse frequentissimos. Taubn. scripturam *sæpe* eodem sensu capiebat. Mihi vero perfect. *retulit* adverb. *sæpe* poscere videtur. Adde, quod *sæpe* passim in similitudinibus adhibetur. — *Referre pedem* de refugiente sic et Phædr. fab. II, 1. — *Ut*; olim *ceu*, quod Taubn. tuetur.

345. *Sponda propior*, ea pars spondæ, quæ ei propior; Horat. Epod. III, 22, *Extrema et in sponda cubet.* Pars ad parietem versa *sponda interior*, altera *exterior* sive *prior* dicebatur. In hac viri cubabant. Vide Neapol. — *Ora*, extrema pars vestis, erat vel *summa* aut *suprema* in pectore (III Metam. 480), vel *ima* ad crura. — A summa ora *deducitur* vestis, ab ima *subducitur*. — *Horrere* de rebus non lævibus. Sic *horrere squamis*, *glebis*, *cautibus*. — *Tentare*, attingere velle.

351. Servi, ad fores cubiculi vel

Ille gemit lecto graviter dejectus ab alto,
Membraque de dura vix sua tollit humo.
Ridet et Alcides, et qui videre jacentem :
Ridet amatorem Lyda puella suum.
Veste Deus lusus, fallentes lumina vestes
Non amat; et nudos ad sua sacra vocat.
Adde peregrinæ causam, mea Musa, Latinam;
Inque suo noster pulvere currat equus.
Cornipedi Fauno cæsa de more capella,
Venit ad exiguas turba vocata dapes;
Dumque sacerdotes verubus transsuta salignis
Exta parant, medias sole tenente vias,
Romulus et frater, pastoralisque juventus

excubantes, vel dormientes, lumen alebant, quod excitati inferrent. X Metam. 473; XI, 679. Vide Drakenb. ad Sil. I, 66.—*Vix sua*, quibus vix uti potuit.

359. Quarta causa a Romulo et fratre repetita, quam non nisi rerum Romanarum studio admiscuit. — Olim ed. *peregrinis causas Latinas*. Sed primus Heinsius ex Arondel. Mazar. Zulich. *peregrinæ* recepit; tum Burm. ex Palat. et Petav. etiam *causam Latinam*. Sane, Latinam non nisi unam causam adfert, sed *peregrinas*, i. e. e terris peregrinis petitas, tres. Si igitur *peregrinæ* retinemus, dicendum, poetam respexisse tantum ad postremam causam.—Operam suam poetæ comparant ut cum navigatione, ita et cum decursu in stadio aut Circo; IV, 10, *Major area equis nostris teritur*, majus opus molimur. Conf. et VI, 586. — Aream, in qua decurritur, nunc *pulverem* vocat.

361. Ipsa Lupercalia intel. de quibus ad vers. 267.—*Mos* est igitur ille Arcadicus, ab Evandro in Italiam translatus. — Pro *cornipedi* Zulich. *cervipedi* habet, quod elegans videbatur Heinsio. Caprinos pedes Fauno, quando cum Pane confundebatur, esse tributos, jam supra ad vers. 268, notavi, (unde Simonides in Anthol. IV, p. 336, *τὸν τραγόπουν Πᾶνα*) sed *cervinos* ei dedit nemo. Itaque *cornipedi* retinendum, et de corneis caprorum pedibus intelligendum. Etiam a Silio XIII, 327, extremus Panis pes *imum cornu* vocatur. —*Exiguas*, nempe unius capellæ. Victima cæsa, femora excisa et cum frustis imposita lignis cremari, et interea exta verubus infixa torreri, tostaque comedi solebant.— Postea etiam reliquæ victimæ partes in frusta concisæ verubus infiguntur, assantur et *dapibus* apponuntur. Sed h. l. illæ partes *extorum* nomine comprehenduntur. Distinctius Liv. I, 7, « Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; » Pinarii, extis adesis, ad cæteram » venirent dapem. » — *Transsuta* e variis lect. placuit Heinsio, quum alii *transfixa*, vel *trajecta* præferant.

Solibus et campo corpora nuda dabant.
[Cæstibus, et jaculis, et missi pondere saxi
Brachia per lusus experienda dabant.]
Pastor ab excelso, Per devia rura juvencos,
Romule, prædones, eripe, dixit, agunt.
Longum erat armari : diversis exit uterque
Partibus : accursu præda recepta Remi.
Ut rediit, verubus stridentia detrahit exta,
Atque ait : Hæc certe non nisi victor edet.
Dicta facit, Fabiique simul : venit irritus illuc
Romulus, et mensas ossaque nuda videt.
Risit ; et indoluit Fabios potuisse Remumque
Vincere ; Quinctilios non potuisse suos.
Fama manet facti : posito velamine currunt,
Et memorem famam, quod bene cessit, habet.

366. *Campo corpora nuda dabant*, nudi erant in campo.—Mox, *experienda dabant*, experiebantur. Ibi Taubner. primam verbi notionem urgens, explicat, alter alteri copiam faciebat experiendi brachia.—*Cæstibus* Heinsio non placet, quia *cæstus* Romanis non in usu. Itaque e MSS Voss. Mazar. Zulich. et tribus aliis præfert *vectibus ; vectes* enim, scilicet *sudes*, militare erant exercitium, quod adeo poeta facile ad pastores illos antiquos transferre potuit. Ita Cn. Pompeius *cum validis vecte certabat.* Eamdem lect. haud dubie dare volebant et alii, qui *vestibus* habent. Etiam Silius, I, 321, *sudes, jacula, saxa* sic conjungit. Cæterum hoc totum distichon, quod tres cod. non agnoscunt, spurium haud dubie est, et ex superiori conflatum ; quod et Heinsius suspicatus est. Itaque uncis inclusi, quod et Mitscherl. fecisse video.—Jam disputant, utrum *eripe*, an *et*, *Reme* legendum sit. Illud debemus Heinsio qui ex Arondel. Voss. Mazar. et uno Vatic. recepit, ideo etiam, quia *eripe*, sic interpositum, animum consternati, ac præsentissimam opem urgentis egregie prodat. Non male. Taubnerus vero tuetur vulg. quia et Remus avolavit, ejusque accursu præda recepta est. Quod argumentum mihi non admodum grave videtur. Satis erat a pastore consternato unum evocari. — Pastor autem ille in *excelso*, ut in specula, collocatus erat. — *Agere* pecora, proprie de prædonibus illa abigentibus. Inde formula *agere atque ferre*, ἄγειν καὶ φέρειν. — *Partibus*, regionibus.—*Accursu*, impetu. Male vulgo *occursu*.

375. *Fabius* et *Quinctilius* præfecti comitibus Remi et Romuli inde ipsi comites *Fabii* et *Quinctilii* dicti. Vide Perizon. Animadv. Hist. p. 201. — *Quod bene cessit* bene se habet ; nec

Forsitan et quæras, cur sit locus ille Lupercal;
Quæve diem tali nomine causa notet.
Ilia Vestalis cælestia semina partu
Ediderat, patruo regna tenente suo.
Is jubet auferri pueros, et in amne necari.
Quid facis? ex istis Romulus alter erit.
Jussa recusantes peragunt lacrymosa ministri;
Flent tamen, et geminos in loca jussa ferunt.
Albula, quem Tibrin mersus Tiberinus in unda
Reddidit, hibernis forte tumebat aquis.

erat, cur Heinsius conjiceret *quis bene cessit.* Olim edeb. *qui bene gessit.* Alii, *quod bene gessit.*

381. De origine voc. *Lupercal.* Hic usque ad vers. 422, narrat, quomodo Romulus cum fratre natus, expositus, servatus atque educatus sit: quæ repetuntur III, 11-54. Secundum Dionys. I, 32, Evander, Pani Lycæo sacra in Italia facturus, locum reperit idoneum, quem *καλοῦσι Ῥωμαίων λουπερκάλιον, ἡμεῖς δ' ἂν εἴποιμεν λυκαῖον.* Hæc duo enim eodem redeunt. Plutarchus, Quæst. Rom. pag. 131. Reisk. *Λύκος μὲν ὁ λοῦπός ἐστι, καὶ Λύκαια τὰ Λουπερκάλια.* Noster igitur temere ab hoc nomine occasionem capit, Romuli fratrisque nativitatem et reliquam sortem narrandi. Sequitur autem vulgarem traditionem, quam primus Diocles Peparethus ediderat, quamque inde Q. Fabius Pictor, Cincius, Porcius Cato et alii amplexi erant. Plutarch. Rom. 3; Dionys. I, 79. — Pro *Ilia* vulgo *Silvia*, æque recte. Plutarch. d. l. *Ταύτην οἱ μὲν Ἰλίαν, οἱ δὲ Ῥέαν, οἱ δὲ Σιλουΐαν ὀνομάζουσι.* Sæpe *Rhea Silvia* conjunctim legitur. Sed Heinsius ex Voss. et sex aliis *Ilia* prætulit, quia poetæ eam sic appellare amant.

385. *Pueros* e quibusdam MSS jam Naugerius notavit. Quum idem voc. in quatuor Heinsii cod. exstaret, receptum est a Burm. qui observat, *parvos* (quæ est altera lectio) recentiores ut substantivo pro pueris usos esse, veteres ut adjectivo, adjuncto nomine alio. Mitscherl. tamen retinuit *parvos.* — *Romuli* nomen hic cum emphasi positum, conditor ille maximi secundum Deorum opes imperii. — *Recusantes* Burm. in *reluctantes* aut *repugnantes* mutari vult, quia illi recusasse aperte non videantur. At *recusantes* possunt tergiversantes, inviti intelligi. — *Lacrymosa*, ut apud Horat. *lacrymosum bellum.* — *Et geminos.* Heinsius suadet, *ut geminos.*

389. Liv. I, 3: « Tiberinus, qui in » trajectu Albulæ amnis submersus, » celebre ad posteros nomen flu» mini dedit. » — Ex *hibernis aquis* Neap. conjicit, pueros illos hiemali tempore in lucem esse editos. Confer ad vers. 206. Verum *hibernas* aut *hiemales* aquas poetæ etiam memorant, quum copiosas et rapidas dicere volunt. Vide ad IX Metam. 105. Dionys. ex Q. Fabio Pictore narrat, Tiberim ripas esse egressum *ὑπὸ Χειμώνων συνεχῶν*, a tempestatibus con-

Hic, ubi nunc fora sunt, lintres errare videres;
  Quaque jacent valles, maxime Circe, tuæ.
Huc ubi venerunt, nec jam procedere possunt
  Longius, ex illis unus, an alter, ait:
At quam sunt similes! at quam formosus uterque!
  Plus tamen ex illis iste vigoris habet.
Si genus arguitur vultu, ni fallit imago,
  Nescio quem vobis suspicor esse Deum.
At si quis vestræ Deus esset originis auctor,
  In tam præcipiti tempore ferret opem;
Ferret opem certe, si non ope mater egeret:
  Quæ facta est uno mater et orba die.
Nata simul, peritura simul, simul ite sub undas
  Corpora. Desierat; deposuitque sinu.

tinuis; nam *χειμὼν* Græcis et tempestas est. Itaque et Varro, poetarum aut Græcorum sermone inductus, potuit scribere: « Ad ficum Ruminalem hi inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat in alveolo expositos. »

391. Secundum Q. Fabium Pictorem apud Dionys. illi de Pallantii vertice descenderunt ad aquam proximam, collis radices alluentem. — *Circo maximo* tribuit *valles*; in longitudinem enim patebat tria stadia cum dimidio, in latitudinem unum stadium. Illud spatium extensum desuper spectantibus *vallis* esse videbatur.—*Jacere* de locis depressis dicitur; II Met. 179, Phaeton despicit ad æthere *terras penitus jacentes*; ib. VIII, 750, sub silva *jacet herba*.

393. Sermo seq. ingeniose fictus est ab Ovidio, et accommodate tam rebus præsentibus, quam naturæ commiserantium. Heinsius mallet, *Huc ubi perventum est*, quia unus Farnes. *ubi nunc ventum est*.—Quidam scripserunt, *unus et alter*, quia ignorarunt alterum, quod Arond. et Mazar. præferunt, bene dici, quod Heinsius exemplis docet.—*At* nunc est vox admirantis. Plane sic X Metam. 631, « At quam virgineus puerili vultus in ore! » — *Iste* positum δεικτικῶς.—*Arguitur* bono sensu, indicatur, proditur. IV Trist. III, 80, *Apparet virtus, arguiturque malis* rebus.—*Ni*. Heinsius sine causa volebat *nec*.—Mox *quem vobis* dedit idem e Politiani Excerptis et tribus aliis, ut intel. esse auctorem. Quæ tamen ellipsis paulo durior mihi videtur. Vulgo ed. *a vobis*. Mazar. et duo alii, *in vobis*, quod Modius Novant. Lect. 63, probat. Francius conjicit *nescio quem patrem*. — Tres, *suspicer*, ut pendeat a voc. *nescio*. Fuisse autem in Romulo et Remo aliquid augusti, unde divina eorum origo agnosceretur, ex hymnis veterum Romanorum referebat Q. Fabius: vide Dionys. d. l.

400. *Præceps*, periculosum.—*Cor.*

Vagierunt clamore pari : sentire putares.
Hi redeunt udis in sua tecta genis.
Sustinet impositos summa cavus alveus unda :
Heu ! quantum fati parva tabella vehit !
Alveus in limo, silvis appulsus opacis,
Paulatim, fluvio deficiente, sedet.
Arbor erat : remanent vestigia : quæque vocatur
Rumina nunc ficus, Romula ficus erat.

pora. Patav. *pignora*, quod venustum judicat Heins. Respectu parentum liberi sane dicuntur *pignora*, sed talis respectus hic nullus est. *Corpora* contra sic bene dicitur de hominibus. Tacit. An. IV, 72, « Cor» pora conjugum aut liberorum ser» vitio tradebant. » Virg. Æn. IX, 272, « lectissima matrum corpora. » De his ipsis pueris mox vers. 418, *corpora bina.* — *Vagierunt* etc. Confer XI Heroid. 85.

407. *Alveus*, quidquid in formam semicircularem excavatum est. Itaque *cavus* abesse quidem posset; sed poeta eo causam diserte exprimere voluit, cur aqua sustinuerit impositos. Strothio ad Liv. I, 4, parum verosimile videtur, pueros *in alveo* esse impositos aquæ, quum nudi in eam abjici potuissent. Ego vero in hoc non hæserim. Quidni pueros in alveo portarint ? quidni eos sic, ut portarant, aquæ imposuerint ? — *Quantum fati*, quanti regni conditorem ex fato futurum. Liv. I, 4, « Debebatur fatis tantæ origo urbis. » In verbis *quantum fati* et *parva tabella* præclara est oppositio, quemadmodum *vehit* bene convenit τῷ *sustinet*. Male igitur Heinsius, quum quidam *curva tabella* præferant, *curta* mavult, tum ex altero Mazar. uno Medic. Helmst. *tabella fuit*. Cæterum hanc rem omnem copiosius persequitur Q. Fabius Pictor apud Dionys. — *In limo sedet.* Liv. II, 5, « in vadis frumenti acervos sedisse » illitos limo. » — Pro *appulsus* octo MSS *impulsus*, quod Lenzius prætulit, quia hoc verbo magna vis indicetur, qua fluctus alveum limo impegerint. At ut alveolus paulatim in limo sedeat, non opus est vehementiore impulsu aquarum ; neque in lenibus stagnis egressi fluminis (Liv. I, 4), fluctus esse poterant commoti. Immo fluitantem aliquamdiu alveum tandem tenuis aqua in sicco destituit. Sic Livius, idemque voluit et Ovidius. — In tribus nostris Regiis legitur *appulsus*. Bene. *Ed.*

411. Liv. I, 4, « in proxima allu» vie, ubi nunc ficus Ruminalis est » (Romularem vocatam ferunt.) » Plutarch. Vit. Rom. 4, plures nominis causas adfert ; maxime probat *διὰ τὸν τῶν βρεφῶν θηλασμόν· ὅτι τήν τε θηλὴν ῥοῦμαν ὠνόμαζον οἱ παλαιοί.* Conf. idem Quæst. Rom. tom. VII, pag. 125. Festus : « Mamma autem » rumis dicitur, sive ruma. » Itaque putem, *Ruminam* fuisse nomen antiquum, quia *ruma* non nisi antiquis usitatum. — De *ficu* vid. Varro de Ling. Lat. IV, p. 16. In memoriam ejus alia sata est et culta in Comitio Romano, quæ aruit sub Nerone. Plinius, XV, 20, ibique Harduin. Tacit. An. XIII, 58.

Venit ad expositos, mirum, lupa fœta gemellos.
  Quis credat pueris non nocuisse feram?
Non nocuisse parum est: prodest quoque: quos lupa nutrit,
  Perdere cognatæ sustinuere manus.
Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis,
  Et fingit lingua corpora bina sua.
Marte satos scires; timor abfuit, ubera ducunt;
  Nec sibi promissi lactis aluntur ope.
Illa loco nomen fecit: locus ipse Lupercis.

413. *Fœta*, enixa. Dionys. *νεοτόκους σπαργῶσα τοὺς μαστοὺς ὑπὸ γάλακτος.*—*Perdere*, cujus loco Heins. ex Thuan. et altero Petav. *prodere* reposuerat, revocavi. Nihil frequentius confusione horum duorum verborum. Hoc loco, *perdere* melius convenit; nam *prodere* est vel deserere, vel permittere, ut quis rem male tractet, ea abutatur. Amulius autem non permisit talia; ipse jussit, atque adeo pueros *perdere* voluit. — *Blanditur cauda* non bene versum, *streichelte mit dem Schwanze die zarten Kinder.* Immo, mota cauda, more canum, amorem ostendit. —Pro *fingit* multi MSS *lingit et lambit*, quæ et Int. quibusdam placuere. Taubner. ait, se præter *κακοφωνίαν* nullam causam videre, cur *lingit* improbetur. Immo et plebeium est verbum. *Fingere lingua* habet et Virgilius, Æn. VIII, 631, de hac eadem re, « Geminos huic ubera circum Ludere pendentes pueros, et lambere matrem Impavidos: illam tereti cervice reflexam Mulcere alternos, et corpora fingere lingua. » Ibi Servius explicat, tergere, et addit: « Sed tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere, significat. » Posteriore sensu XV Metam. 380, de ursa, « Lambendo mater in artus fingit. » Sed nunc priore sensu capiendum, tergere. Infra V, 409: *Ille manus ægras manibus fingebat amicis.* Plura exempla habet Heinsius ad Heroid. XX, 134. Lingua lambit pueros etiam apud Livium, et in monumentis antiquis. Fabius Pictor narraverat, eam cœnum, quo pueri repleti, lambendo abstersisse. — Exempla ab Heinsio allata vide ad loc. cit. tom. I, p. 372 et 373. *Ed.*

419. *Marti* lupi sacri. Inde *Martii* et *Martiales* dicti; Æneid. IX, 566; Horat. I, Od. XVII, 9. Hinc fluxit et hoc, *Marte satos scires*, quod dictum, ut Metam. 162, *scires e sanguine natos.*—*Ducere ubera* bona locutio, quod Heins. docet. Alii minus bene, *sugunt.*—Elegantius etiam est *promissi*, destinati a natura, quod Burm. ex Francof. Voss. et ex aliis recepit, quam vulgare, *promissa.*—*Illa loco* etc. Etiam Plutarch. Vit. Rom. 21, *δύναται γὰρ ἀπὸ τῆς λυκαίνης γεγονέναι γ' οὔνομα. Καὶ γὰρ ἀρχομένους τῆς περιδρομῆς τοὺς Λουπέρκους ὁρῶμεν ἐντεῦθεν, ὅπου τὸν Ῥωμύλον ἐκτεθῆναι λέγουσιν.* Conf. ad vers. 279. — Pro *Lupercis* multi *Lupercal*; Heins. volebat, *locus inde Lupercal.* Alterum melius, quamquam non exacte respondet iis, quæ vers. 381 sq, propo-

Magna dati nutrix præmia lactis habet.
Quid vetat Arcadio dictos a monte Lupercos?
Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.
Nupta, quid exspectas? non tu pollentibus herbis,
Nec prece, nec magico carmine mater eris.
Excipe fecundæ patienter verbera dextræ:
Jam socer optati nomen habebit avi.
Nam fuit illa dies, dura quum sorte maritæ
Reddebant uteri pignora rara sui.
Quid mihi, clamabat, prodest rapuisse Sabinas?
Romulus; hoc illo sceptra tenente fuit;
Si mea non vires, sed bellum injuria fecit:
Utilius fuerat non habuisse nurus.
Monte sub Esquilio, multis incæduus annis,

sita sunt. — *Magna præmia*, nempe quod a lupa loco nomen inditum.

423. Alia causa, eaque verior. Vid. ad vers. 381. Sensus: Quid vetat credere, Lupercos nomen a Lycæo, monte Arcadiæ, accepisse? — *Lycæus*, si latine reddas, est Lupercus, *Lycæa* sunt Lupercalia. Virgil. Æn. VIII, 343, « gelida monstrat » sub rupe Lupercal, Parrhasio dic» tum Panos de more Lycæi. » Confer Justin. XLIII, 1, 7. Male Burmannus hic et alibi edidit *Lyceus*. Est græc. Λύκαιος. Sic et ὄρος λύκαιον. — Heinsius suadet pro *dictos* legere *ductos*, h. e. eos originem trahere ex Arcadia. At nunc sermo est de causa nominis. — De *templis* illis vide ad versum 271.

425. Ritus cujusdam ab Evandro non inducti origo. Luperci nempe currentes, pellibus victimarum sectis cædebant mulieres obvias, quo facilius conciperent. Conf. Plutarch. Vit. Rom. 21. — *Magæ* cum *herbis* conjungebant *carmina* atque *preces* ad Hecaten et Tellurem. VII Metam. 194, Medea: « Tuque triceps » Hecate, quæ... cantusque artesque » magarum, Quæque magas, Tel» lus, pollentibus instruis herbis. » IV Metam. 49, Nais *cantu nimiumque potentibus herbis* juvenes mutat in pisces. Vide et not. ad X, 397. — *Jam socer* etc. jam concipies et paries. Conf. vers. 448. — *Optati*, quod Heinsius ex Mazar. recepit, magis poeticum, quam vulgare *optatum*. Simillima varietas vers. 420 et 497, ubi vide not.

429. Illo tempore tam maligna erat nuptarum natura, ut raro liberos eniterentur. Sabinarum raptus sæpe *injuriæ* nomine notatur. Liv. I, 13: « Sabinæ mulieres, quarum » ex injuria bellum ortum. » — *Vires*, multitudinem civium. — *Nurus*, mulieres. — Sex MSS et pr. Ed. *non rapuisse*, quod Dan. Heins. placebat.

435. *Lucus Junonis* Lucinæ memoratur et a Varrone de L. L. d. l. — *Incæduus*; sylvas sacras *cædere*

Junonis magnæ nomine lucus erat.
Huc ubi venerunt, pariter nuptæque virique
Suppliciter posito procubuere genu :
Quum subito motæ tremuere cacumina silvæ,
Et Dea per lucos mira locuta suos :
Italidas matres, inquit, caper hirtus inito.
Obstupuit dubio territa turba sono.
Augur erat : nomen longis intercidit annis ;
Nuper ab Etrusca venerat exsul humo.
Ille caprum mactat : jussæ sua terga maritæ
Pellibus exsectis percutienda dabant.
Luna resumebat decimo nova cornua motu ;
Virque pater subito, nuptaque mater erat.
Gratia Lucinæ : dedit hæc tibi nomina lucus,

nefas erat. III Metam. 28 : « Sylva » vetus stabat, nulla violata securi. » A Plinio, V, Epist. VI, 7, *Nemora antiqua* et *sylvæ cæduæ* sibi oppon. — *Tremore* tali Dii et indignationem, et favorem suum significabant. III, XLVII ; IX Metam. 782, ubi vid. not.

441. *Italidas*. Sic II ex Ponto, III, 84, *Italis ora* ; Virgil. Æn. XI, 656, Larina et Turna *Italides*. Multi tamen h. l. ex melioribus *Italias*. Farnes. *Etalides*. Inde Heinsius conj. *Œbalidas*, ut III, 230, *Œbalides matres*, ubi quatuor MSS *Italides*. Hoc loco Regii codices A et B habent *Italidas* ; C *Italides* ; et III, 230, A et B *Œbaliæ* ; at C *Œbalidæ*. Ed. — Mox *caprum hirtum* debemus Heinsio, qui eum accepit a Mazar. duobus Vatic. et Strozzæ libro ; nam cæteri exhibent, *sacer hircus*. — *Caper* quum castratum hircum significet, a quo iniri mulieres non poterant, monitum Junonis ex hac lectione tanto majorem *obstupescendi* causam præbebat, tantoque magis *dubium sonum*, ambigua verba, reddebat. Et mox *caper* mactatur. — *Intercidit* eleganter, non pervenit ad nostra tempora. — *Etruria* sedes artis auguralis. Liv. I, 34 : « Tanaquil » perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier, » et I, 56, « quum ad publica prodigia » Etrusci tantum vates adhiberentur. » Cf. Cic. Legg. II, 9. — *Exsectis*, in lora sectis. Supra vs. 31, *secta pelle*.

447. *Moveri* etiam pro accrescere dici, atque adeo *motu* bene se habere, quum alii *cursu* aut *mense* præferant, docet Gronov. Obs. III, 1, p. 336. Alibi Nostro formula *implere* aut *replere orbem* in hac re solemnis ; vs. 175 ; III, 121. Vide ad II Metam. 455. — De Junone *Lucina* cf. III, 255. — *Nomina lucus*. Sic et Plin. XVI, 85. Alteram etymologiam amplexus est Plutarch. Quæst. Roman. p. 139 : Λουκίναν Ἥραν καλοῦσιν, οἷον φαεινὴν, ἢ φωτίζουσαν. Totum autem figmentum inde explicat, quod sub

Aut quia principium tu, Dea, lucis habes.
Parce, precor, gravidis, facilis Lucina, puellis;
Maturumque utero molliter effer onus.
ORTA dies fuerit : tu desine credere ventis;
Perdidit illius temporis aura fidem.
Flamina non constant : et sex reserata diebus
Carceris Æolii janua laxa patet.
JAM levis obliqua subsidit Aquarius urna;
Proximus ætherios excipe, Piscis, equos.
Te memorant, fratremque tuum, nam juncta micatis
Signa, duos tergo sustinuisse Deos.
Terribilem quondam fugiens Typhona Dione,
Tunc quum pro cælo Jupiter arma tulit,
Venit ad Euphratem comitata Cupidine parvo,

plenilunium mulieres facillime prolem eniti crederentur. — *Puellæ*, nuptæ.

453. *Ventorum inconstantia* inde ab eodem die, quo Lupercalia. Plinius, H. N. XVIII, 65 : XIV *Kal. Martii triduum varie*, scil. varia tempestas. — Libri tres veteres *prodidit fidem*, quod Heinsio non minus elegans videbatur. Ego præfero alterum. *Prodere fidem* est, non servare fidem datam. Qui id sæpius facit, is *perdit fidem*, non amplius ei *creditur*; quæ notio h. l. optime convenit. — *Carcer Æolius*, antrum in quo venti, Æolo imperante, inclusi, et in quod, tamquam in carcerem, a Jove damnati sunt. Ovidius, IV Metam. 662 : « Clauserat Hip» potades æterno carcere ventos, » ubi vide not.—*Laxa* pro *lata* ex uno Ambros. et Gottorph. Heinsius dedit. Vide Bentl. ad Horatium Art. Poet. 209. — *Reserata patet*, plenius quam, *patet*.

457-474. *Aquarii occasus et Solis ingressus in Piscium signum*, *cujus signi origo narratur*. — *Levis*, quia aquarius juvenis, I, 652. — Urnam tenet *obliquam*, ut aqua inde effluere possit. — Pisces duo *junguntur* nodo illo, qui *σύνδεσμος τῶν ἰχθύων* vocatur, et, quia totius sphæræ esse videbatur, ab Arato *σύνδεσμος ἐπουράνιος*, a Cic. *nodus cælestis*. Hygin. P. A. III, 29. De nominibus eorum vide III, 402. Fabulam seq. Hygin. P. A. II, 30, ex Diogeneta Erythræo similiter refert. Aliter narrat Schol. Germanic. p. 112.

461. De *Typhone* scil. *Typhæo* gigante vid. III Metam. 303; V, 321 sqq, ubi emissus ima de sede terræ cunctos Deos in fugam vertit, et, quum in Ægyptum usque eos persecutus esset, effecit, ut variarum animantium figuras sumerent, Venus pisce lateret.—*Pro cælo*. Gigantes enim affectabant cæleste regnum. —*Euphrates* vocatur *Palæstina aqua*, quia Syriam alluit, cujus pars olim Palæstina. Hygin. d. l. « in Syriam

Inque Palæstinæ margine sedit aquæ.
Populus et cannæ riparum summa tenebant,
Spemque dabant salices, hos quoque posse tegi.
Dum latet, intonuit vento nemus : illa timore
Pallet, et hostiles credit adesse manus.
Utque sinu natum tenuit, Succurrite Nymphæ,
Et Dìs auxilium ferte duobus, ait.
Nec mora, prosiluit; Pisces subiere gemelli :
Pro quo nunc, cernis, sidera munus habent.
Inde nefas ducunt genus hoc imponere mensis,
Nec violant timidi piscibus ora Syri.
PROXIMA lux vacua est : at tertia dicta Quirino;

» ad flumen Euphratem venit. » Ovidio IV Metam. 46, *Palæstini* sunt Syri.

466. *Hos quoque.* Hæc verba plures Intt. offenderunt; et parum placent. Heins. conj. *his quoque* vel *hic*, quia in uno Vatic. *hoc*, in quatuor aliis *se*. Burm. malit *his* vel *sic* i. e. Venerem inter salices, licet humiles essent, et summa tantum tenerent riparum, tamen posse latere. Idem conj. *os quoque*, non tantum inferioris corporis partes, sed et caput.—*Tegi* autem monet dictum esse, ut Liv. XXI, 54 : « Locus equiti » quoque tegendo satis latebrosus. » — *Intonuit*, id quod *insonuit*, quod alii MSS exhibent et prætulit Mitscherl. Eadem varietas, XI Metam. 161, atque alibi. Boreas, VI Metam. 695, de se et fratribus, *nostris concursibus intonat æther*. Sed III Trist. x, 45, *Boreas jactatis insonat alis*. — Hoc loco Regius noster C habet *intonuit*; duo alii *insonuit*; et pro *dum latet*, quidam, ut Burmannus docet, habent *dum jacet*. Ed.

468. Secundum Hygin. d. l. Typhon revera apparuit : quo facto, Venus cum filio in fluvium se projicit, ibique figuram piscium forma mutat. — *Subiere*, tergo sustinuere atque vexere Deos. — *Sidera*, ut sidera, inter sidera relati. Ex Voss. Arond. Mazar. et tribus aliis Heinsius recepit *dignum sidera munus*; quamquam putat, posse et *cælum* rescribi. Verum Gronov. Obs. IV, 18, retinet vulg. *cernis*, sed signis parentheseos inclusum. Bene. Passim Ovid. aliique poetæ *cernis* et *vides*, scil. ut διασταλτικῶς inserunt.—*Genus hoc*, nempe animantium.—*Syros* piscium esu abstinuisse plures tradunt. Vide Neap. Etiam Hygin. d. loco : « Itaque Syros, qui his locis » sunt proximi, destitisse pisces esi» tare, quod vereantur eos capere, » ne simili causa aut Deorum præ» sidia impugnare videantur, aut eos » ipsos captare. » — Hinc vocantur *Timidi*, reverentes Deorum.—*Violare*, quia talis esus nefarius.

475–512. *Quirinalia*, post Romuli excessum instituta, et XIII Kalend. Mart. sive die 17 Febr. celebrata.— *Vacua*, nempe sacris adeoque profesta. — *Dicta*, consecrata. — *Qui-*

Qui tenet hoc nomen, Romulus ante fuit.
Sive quod hasta curis priscis est dicta Sabinis,
Bellicus a telo venit in astra Deus,
Sive suum regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis junxerat ille Cures.
Nam pater armipotens, postquam nova mœnia vidit,
Multaque Romulea bella peracta manu,
Jupiter, inquit, habet Romana potentia vires;
Sanguinis officio non eget illa mei:
Redde patri natum: quamvis intercidit alter,
Pro se, proque Remo, qui mihi restat, erit.
Unus erit, quem tu tolles in cærula cæli;
Tu mihi dixisti; sint rata dicta Jovis.
Jupiter annuerat: nutu tremefactus uterque

rinus dictus, ut Deus; *Romulus*, ut homo. Inde Cicero, III Offic. 10, « quod pace vel Quirini, vel Romuli » dixerim. » Apud Plutarchum, Vit. Rom. 28, in colloquio cum Julio Proculo ipse se *Quirinum* appellat. — *Hasta curis*. Festus: « Curis Sa- » binis est hasta: unde Romulus » Quirinus, qui eam ferebat, est dic- » tus. » Sic et Varro, Plutarch. et alii. Inde et Sabini Martem primo *Curinum*, deinde tractu temporis *Quirinum* appellarunt.—*In astra*, in cælum. — *Telum*, hasta. Si venit ab hasta, hastatus dici meruit; III, 186, Romulus *e stipula* in astra venisse dicitur.—*Sive... Cures*. Livius, I, 13: « Ut Sabinis tamen aliquid daretur, » Quirites a Curibus appellati. » Ab initio scribebatur *Curites*. — Male ergo est in nostris Regiis tribus *Quiris priscis*; litera enim *q* non utebantur Sabini. *Ed.*

481. Romuli apotheosis, causa Quirinalium. Traditioni vulgari poeta de suo præmittit Martis preces pro filio in cælum recipiendo. — *Nam* connectit orationem cum vs. 475, et reliqua quasi per parenthesin sunt interposita.—*Habet* etc. Romana potentia satis corroborata est, neque adeo diutius filii mei officio indiget. —*Sanguis*, filius, ut V Metam. 513, Cereris *sanguis*, filia. —*Redde patri natum*, recipe natum in cælum. Sumtum hoc a liberis humanis, qui aliquamdiu abfuerunt a domo paterna. — Morientes dicuntur *decidere*, et, si non perveniunt ad maturam ætatem, *intercidere*.—*Pro se* etc. instar duorum mihi erit. Ita apud Livium, *pro hoste*, *pro victis* esse. Vide Drak. ad III, 17.— *Cærula cæli*, cælum cæruleum. Ennius: « Unus » erit, quem tu tolles ad cærula cæli » templa. » Inde accepit et Lucr. I, 1089; V, 770, *cærula cæli* et *mundi*. Cf. et XIV Metam. 814, ubi eædem Martis preces ad Jovem pro Romulo in cælum recipiendo.

489. Hæc ad notum illum Homeri locum Il. A, 529, sqq adumbrata.

Est polus, et cæli pondera sensit Atlas.
Est locus; antiqui Capream dixere paludem;
Forte tuis illic, Romule, jura dabas.
Sol fugit; et removent subeuntia nubila cælum:
Et gravis effusis decidit imber aquis:
Hinc tonat, hinc missis abrumpitur ignibus æther:
Fit fuga; rex patriis astra petebat equis.
Luctus erat, falsæque patres in crimine cædis,
Hæsissetque animis forsitan illa fides:
Sed Proculus longa veniebat Julius Alba;

Vide I Metam. 179. — *Cæli pondera sensit* propter concussionem cœli. Aliter, IX Metam. 272, *sensit Atlas pondus*, Herculem cælo additum.

491. *Est locus* in campo.—Paludem et *Capræ* et *Capream* dixere. Itaque variant et auctores ipsi et librarii, ut h. l. Heinsius prætulit *Capream*, ut alibi legimus « viam Appiam, Carmentem portam, aquam » Marciam : » at Plutarch. Romulo, 27, *περὶ τὸ καλούμενον αἰγὸς ἢ ζορκὸς ἕλος.* Ibi Romulus ad exercitum recensendum concionem habebat. Livius, I, 16; sed Ovidius generali illa formula usus est, *jura dare*, imperium exercere quocumque modo.

493. Liv. « Subito coorta tempestas » cum magno fragore tonitribusque » tam denso regem operuit nimbo. » Fœdiorem etiam illam tempestatem Plutarchus describit. Tenebras tantum memorat Dionysius, I, 56. — *Sol fugit* non de defectu solis capiendum, ut Scaliger et cum eo *Desaintange* putabant; sed *sidera fugere* dicuntur, quum nubibus tecta obscurantur; IV Metam. 487.—Pro *et removent* Heinsius malit, *en remov.* — *Abrumpi*, scindi, fulminibus cælum passim dicitur. Præiverat Lucretius, II, 214, « abruptis nubibus ignes » concursant. » Virgil. Æneid. III, 199 : « Ingeminant abruptis nubi- » bus ignes. » Vid. Drakenb. ad Silium, III, 196.

496. A *fuga* multitudinis dies ille *populi fugium* dictus, ἡ τροπὴ τοῦ πλήθους. Dionys. I, 56. Livius ait, Romulum *sublimem raptum*; Dionys. ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἄρεως τὸν ἄνδρα ἀνηρπάσθαι. Hinc figmentum poeticum accessit, eum, ut Ariadne Bacchi lyncibus, sic Martis *equis* in cælum assumtum. Etiam Horatius, III, Od III, 15 : « Hac Quirinus Martis equis » Acheronta fugit. » Plenius illud iter cæleste, XIV Metam. 816 sqq, describitur.

497. De *cæde* illa ejusque causis vide Dionys. I, 56. — *Falsæque*. Proprie debebat esse *falsoque*, quod et MS Putean. habet, sed illud magis poeticum, ut vs. 420, *promissi*, et vs. 428, *optati*. — *Fides*, opinio, cui fides habetur. Illico Patres populo persuaserunt, Romulum ad Superos raptum; cui persuasioni postea consilio Proculi fides addita. — *Julius Proculus* Romulo familiaris, unus ex iis, qui Alba cum eo commigraverant ad Romam condendam. Plutarch. d. l. Ei secundum Liv. Romulus apparebat *prima luce*. Sed Ovi-

Lunaque fulgebat; nec facis usus erat :
Quum subito motu nubes crepuere sinistræ.
Rettulit ille gradus, horrueruntque comæ.
Pulcher et humano major, trabeaque decorus
Romulus in media visus adesse via,
Et dixisse simul : Prohibe lugere Quirites,
Nec violent lacrymis numina nostra suis.
Tura ferant, placentque novum pia turba Quirinum;
Et patrias artes militiamque colant.
Jussit : et in tenues oculis evanuit auras.
Convocat hic populos, jussaque verba refert.

dius, sive aliam traditionem, sive suum commentum secutus, *lunam fulgentem* memorat. Scaliger, qui temere sumebat Romulum raptum esse deficiente sole, notat : oblitum sui esse Ovidium, qui in interlunio fulsisse lunam dicat. Ea nota motus Burmannus conjiciebat, vitium forte esse in illo *fulgebat*, et verbum forsan fuisse quo latuisse lunam Ovid. dixerit; in tenebris subito emicuisse fulgur, atque ita apparuisse Romulum. Sed hæc sine causa fingi elucet ex iis, quæ ad vs. 493 monuimus. Pro *fulgebat* Petavian. et multi alii *surgebat*, non improbante Heinsio. —De *facibus*, quibus noctu iter facientes uti solebant, vide ad I Met. 493.—*Crepare* de tonitru. Æn. XII, 922, « nec fulmine tanti Dissultant » crepitus. » — *Sinistra* auguria cur fausta fuerint, quærit Plutarchus, Quæst. Rom. p. 139. — *Horruerunt comæ*. Liv. « perfusus horrore vene» rabundusque. » Cf. III, 331 sq.

503. *Humano major*, forma augusta, quæ Diis tribui solebat. Livius, I, 7, « habitum formamque viri (*Her» culis*) aliquantum ampliorem au» gustioremque humana intuens. » Apud Plutarch. Romulus Proculo apparet *καλὸς καὶ μέγας, ὡς οὔποτε πρόσθεν, ὅπλοις δὲ λαμπροῖς καὶ φλέγουσι κεκοσμημένος*. Et arma satis decebant bellicosum Deum. — Sed Ovidius *trabea* eum decoravit, de qua vide ad I, 37. — *Dixisse simul*. Heinsius malit, *dixisse viro*.—*Nec violent* etc. exquisitius et divinitati Romuli convenientius quam, nec lacryment, defleant me.—*Rem militarem colere* Romani jubentur etiam apud Liv. alterum *tura ferant* etc. pertinet vel maxime ad consilium poetæ.

509. Livius : *hæc locutus, sublimis abiit*. Id Noster poetice exornavit. Etiam XIV Metam. 432, « inque » leves paulatim evanuit auras. » Frustra Heins. h. l. penitus assimilare illi Virg. Æn. IV, 278, volebat, « in tenuem ex oculis evanuit au» ram; » aut certe legere *evanuit ocius*. — *Populos* intelligunt Romanum et Sabinum. Sed possunt esse omnino cives. Vide ad I Met. edd. primæ et MSS quidam, *patres*; sed et apud Liv. *in concionem*, et apud Plutarch. *εἰς ἀγορὰν* prodit : atque civibus in primis hæc dici debebant. — Regii codices B et C *populos*;

Templa Deo fiunt, collis quoque dictus ab illo :
Et referunt certi sacra paterna dies.
Lux quoque cur eadem Stultorum festa vocetur,
Accipe; parva quidem causa, sed apta subest.
Non habuit tellus doctos antiqua colonos :
Lassabant agiles aspera bella viros.
Plus erat in gladio quam curvo laudis aratro :
Neglectus domino pauca ferebat ager.
Farra tamen veteres jaciebant, farra metebant :
Primitias Cereri farra resecta dabant.
Usibus admoniti flammis torrenda dedere,
Multaque peccato damna tulere suo.

codex A *populum*, quod placet ; jamdiu enim duo populi in unum convenerant. *Ed.*—*Collis quoque* etc. Sic quidam putabant. Contra disputat Festus, quo auctore id nomen monti hæsit, ex quo Sabini Curibus profecti eum occupabant. — *Referunt*, repetunt, ut I, 618.—*Relata sacra*. Erant ergo Quirinalia stata.

513-532. Quirinalia etiam *Stultorum feriæ* dicebantur; de quibus cf. Plutarch. Quæst. Rom. p. 150. Ejus nominis causam dum poeta affert, commode *Fornacalium* rationem inserit, quæ non stata erant, sed indictiva. Homines enim stulti, qui Fornacalibus deæ Fornaci sacra non fecerant, ea faciebant Quirinalibus. —*Stultorum* autem *festa* non verterim *das Narrenfest*, sed *das Fest der Einfaltigen*. — *Parva*, exigua, levis. —*Docti*, periti rerum ad victum pertinentium. De ruditate primorum Romanorum, cf. III, 101 sqq.

519. *Far*, quod adoreum veteres appellavere, Nostri *Duenkel*, ab antiquissimis Italiæ temporibus domesticum Italiæ fuit frumentum, et plura per sæcula unicum, quod coleretur, frugum genus, quum hordei et tritici usus esset nullus. Plinius, XVIII, 19 ; Heynius, in Opusc. Acad. vol. I, p. 330 sqq. — *Jacere*, serere. Etiam Virgil. *jactum semen*. Culturam farris tribus modis eloquitur, nec sine vi aut gratia τὸ *farra* ter repetit. — *Primitias Cereri*. Cf. I, 672, et Bentl. ad Horatium, IV, v, 18. — Frequens rusticorum negotium erat « torrere igni fruges et » frangere saxo ; » Virgil. Georg. I, 267. Ustione illa fruges facilius domare folliculisque suis nudare, quin adeo iis jucundum saporem conciliare poterant. Heynius, p. 367. — Auctor ejus rei fuit secundum Heminam Numa, qui et *Deam Fornacem* fecit, quam precabantur, ut in fornacibus farra recte torrerentur. Inde *Fornacalia*. Plinius, XVIII, 2. Festus : « Fornacalia, feriæ institu» tæ sunt farris torrendi gratia, quod » ad fornacem, quæ in pistrinis erat, » sacrificium fieri solebat. Fornaca» lia sacra erant, quum far in for» naculis torrebant. »—*Multa damna tulere*, sæpe frugum jacturam fecere ex ignota torrendi ratione. —

Nam modo verrebant nigras pro farre favillas;
Nunc ipsas igni corripuere casas.
Facta Dea est Fornax : læti fornace coloni
Orant, ut fruges temperet illa suas.
Curio legitimis nunc Fornacalia verbis
Maximus indicit; nec stata sacra facit :
Inque foro, multa circum pendente tabella,
Signatur certa curia quæque nota :
Stultaque pars populi, quæ sit sua curia, nescit;
Sed facit extrema sacra relata die.
Est honor et tumulis : animas placate paternas;

Nigras favillas, quia farra diutius valido igni dederant.—*Igni* pro *ignes* ex Ursini, Læti, Mazarini et octo aliis MSS Heinsius dedit, ut magis poeticum. Taubnero nec hæc, nec illa lectio placet. Domum *corripere igne* ei ab usu recedere, atque *ipsas ignes* aures offendere videtur. Mallet igitur transpositis verbis, *ipsas nunc ignes* etc. Krebs. antiquam lectionem tuetur, in qua sane nulla difficultas. Sin *igni* servas, per totum locum idem est subjectum, et *corripuere* dictum pro incenderunt, verbo ab ignibus ad incolas translato.

525. *Deam Fornacem*, virosque doctos celebrandis Fornacalibus operantes ridet Lactantius, Fals. Rel. I, 20.—*Temperet fruges*, justam temperiem frugibus det in furno. Quidam *vires temperet*, non improbante Taubnero. — *Legitima verba*, formula solemnis in aliqua re. Livius, IX, 9 : « Verba legitima dedentium » urbem. »

529. *Multa tabella*, multis tabellis, in quibus scriptum, in qua curia quævis populi pars sacra faceret. Omnem enim populum Romulus in triginta curias distribuerat, quibus totidem *curiæ* scilicet ædiculæ assignatæ, ubi curiales convenirent, de rebus communibus agerent, et per curionem suum sacra facerent. Triginta illis *Curionibus* præerat *Curio Maximus*. Sigonius, Ant. Jur. Civ. Rom. II, III, p. 52. — *Sed facit* etc. Quod reliqui cives die Fornaci consecrato fecerant, id stulti, suam curiam nescientes, Quirinalibus adimplebant. — *Relata*, dilata in diem extremum. Vulgo *relicta*, quod placet Taubnero.

533–570. *Feralia*. Mos antiquus et plurimis gentibus cultus, mortuis justa publice persolvere. In Italiam translatus est ab Ænea; vid. inf. 543. Numa Pompilius ea quoque sacra Pontifici subjecit; Liv. I, 20. Relata sunt in Februarium, ultimum olim mensem. De die et tempore durationis vid. ad versum 569. De nomine Festus : « Feralia Diis Manibus » sacrata festa, a ferendis epulis, vel » a feriendis pecudibus. » Varro, de Ling. Latina : « Feralia ab inferis et » ferendo, quod ferunt tunc epulas » ad sepulcrum, quibus jus ibi pa» rentare. » Cf. V, 419 sqq, ubi *Lemuria* describuntur.

Honor tumulis erat publice privatimque; publice his ipsis Feralibus,

Parvaque in exstinctas munera ferte pyras.
Parva petunt Manes : pietas pro divite grata est
Munere : non avidos Styx habet ima Deos.
Tegula projectis satis est velata coronis ;
Et sparsæ fruges ; parcaque mica salis ;
Inque mero mollita Ceres, violæque solutæ :
Hæc habeat media testa relicta via.
Nec majora veto : sed et his placabilis umbra est :
Adde preces positis et sua verba focis.
Hunc morem Æneas, pietatis idoneus auctor,
Attulit in terras, juste Latine, tuas.

privatim Novemdialibus et Denicalibus. — *Exstinctas* Heins. bene pro *exstructas* e Mazarin. et uno Vatic. recepit. Intell. tumuli, sepulcra. — *Pyra* enim, ut *bustum*, locus ubi mortuus et combustus et sepultus est. — *Grata* Heins. mutari volebat in *gratis ;* apud gratos Manes pietas est pro magno munere. — *Avidos*, magnorum munerum cupidos.

537. Memorat parva munera, de quibus I, 337 sq. — *Tegula* in tectis sepulcrorum. — De hoc *coronarum* usu vide Kirchman. de Funerib. p. 560, ubi et de floribus *solutis*, vagis, non in coronam coactis. Coronis non opus erat novis et arte factis ; huic pietati sufficiebant eæ, quæ, conviviis exactis, a convivis domum abeuntibus *projectæ* erant in viis. Heroid. XXI, 165 ; I Amorr. VI, 67. Recte igitur Heinsius *projectis*, quod alter Mazarin. pro diversa lect. habet, prætulit vulgari *porrectis*. Hoc vero Taubn. et Krebs. tuentur, quia *projicere* verb. in sacris solemne. Vid. Macrobium, III Sat. II. *Tegulam* autem Lenzius mavult tegumentum foci aut aræ intelligere, etiam mox *testam* eodem sensu capere, *projectas* denique interpretari in aram conjectas. — *Velare* verbum sacrum de coronis et vittis. — De *mica salis* vide ad I, 338. — *Hæc habeat* etc. hæc apponantur vel in vili testa vasis fracti et in publicum projecti. — Pro *relicta* Heins. legi vult, *relecta*, recollecta ; sed sine causa. Alterum bene convenit superiori *projectis*. De *relegere* autem vid. Bent. ad Horatium, Epod. II, 69.

541. Sæpe impensissimo officio parentabant. Vide Kirchm. d. l. — *Sua verba*, illis sacris propria, e nota vi hujus pronominis ; sed quum unus Petav. *in sua vota*, et Herculan. *et pia verba* habeant, Burm. conjicit *et sua* (vel *pia*) *vota*. Sane, *preces* et *vota* sæpe conjunguntur. — Regii nostri habent *et sua verba focis*, id est, debita numini. *Ed.*

543. *Pius Æneas ;* accommodate h. l. *pietatis idoneus auctor :* vir tantus, pietate sua inclytus, merito piorum rituum auctor exstitit. Patri, quem apud Drepanum sepeliverat, sequenti anno in Sicilia sacrum fecit anniversarium, quod Æneid. V, 94 sqq, describitur. Ibi incertus est, « Geniumne loci, famulumne pa» rentis Esse putet. » — *Justus* epitheton frequens regum et aliorum

Ille patris Genio solemnia dona ferebat :
  Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis
  Bella, parentales deseruere dies.
Non impune fuit : nam dicitur omine ab isto
  Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo : bustis exisse feruntur,
  Et tacitæ questi tempore noctis avi :
Perque vias urbis, Latiosque ululasse per agros
  Deformes animas, vulgus inane, ferunt.
Post ea præteriti tumulis redduntur honores ;
  Prodigiisque venit funeribusque modus.
Dum tamen hæc fiunt, viduæ cessate puellæ :
  Exspectet puros pinea tæda dies.

apud Nostrum. — *Populi*, Latini. — Excerpta Douzæ et Putean. *addidicere*. Neapol. ex uno MS malebat, *edidicere novos*. — Regii nostri A et B *edidicere pios* ; codex C *addidicere pios*. Ed.

548. *Parentales*, quibus parentalia celebrantur. — *Deserere*, non celebrare. — Ille neglectus fuit mali *ominis*. E correctione fluxit, quod habet Strozzæ MS *crimine*. — *Roma* etc. multitudinem morientium indicat, propter quam in suburbanis locis tot rogi erant comburendi, ut inde ipsa Roma incalesceret. — Parentalibus reductis, *modus venit funeribus*. — *Latios* agnoscunt Voss. et tres Medic. Alii *latos*. — *Deformes* etc. defunctorum umbræ, luctu deformes. Post Julii Cæsaris necem « simulacra modis pallentia miris Visa sub obscurum noctis : » Virgilius, Georg. I, 477. Lenzius contra *deformes* intellig. non certam formam habentes, inanes. — *Præteriti*, neglecti. — *Venit* iis *modus*, cessant prodigia, et ipsa rariora fiunt funera.

557. Feralibus non fas est nubere. Etiam alii dies nuptiis copulandis religiosi sive devitandi habebantur ; III, 393. — *Viduas puellas* Marsus intelligit puellas nuper nuptas, quæ cessare a concubitu, secubare a viro jubeantur. Immo, de solis nuptiis nunc sermo est. Quum aliæ feriæ magis *viduis*, quam *virginibus* idoneæ esse crederentur ad nubendum, (Plutarch. Quæst. Rom. p. 161 ; Macrob. Sat. I, 15), Feralibus Ovid. et has et illas abstinere jubet a nuptiis. Quamquam *viduæ puellæ* etiam dici possunt innuptæ ; Propert. II, XXIV, 17, « quid prodest viduas dormire puellas ? » — Pro *pinea* nonnulli *spinea* malunt ; sane fax e spina alba, quæ plurimum in avertendis malis valere credebatur, præferri in nuptiis solebat. Vid. Plin. XVI, 30, ubi, « spina, nuptiarum facibus auspicatissima. » Varro apud Carisium I, p. 117 : « Fax ex spina alba præfertur, quod purgationis causa ad-

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
  Comat virgineas hasta recurva comas.
Conde tuas, Hymenæe, faces; et ab ignibus atris
  Aufer : habent alias mæsta sepulcra faces.
Dî quoque templorum foribus celentur opertis;
  Ture vacent aræ; stentque sine igne foci.
Nunc animæ tenues, et corpora functa sepulcris
  Errant; nunc posito pascitur umbra cibo.
Nec tamen hæc ultra, quam tot de mense supersint
  Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
Hanc, quia justa ferunt, dixere Feralia lucem :
  Ultima placandis Manibus illa dies.
Ecce anus in mediis residens annosa puellis,

» hibetur. » Festus : « Patrimi et matrimi pueri prætextati tres nubentem deducunt : unus, qui facem præfert ex spina alba, quia noctu » nubebant. » Sed et *pinea* tæda in usu. — *Puri dies*, quibus non aguntur res sepulcrales, aut tristes. — *Exspectet*; alii dant *exoptat*.

559. *Cupida*, cupiens accelerari filiæ nuptias. — *Hasta recurva*. Arnob. adv. Gentes, II, p. 91, « Nubentium crinem cælibari hasta mulcetis. » Plutarchus, Quæst. Rom. p. 148, quærit, cur *τῶν γαμουμένων αἰχμῇ δορατίου τὴν κόμην διακρίνουσιν*, cur nubentium comam parvæ hastæ cuspide discriminent; ejusque rei causas plures affert. — *Facum* usus etiam tam in funeribus, quam in parentalibus. Vide Kirchm. de Fun. II, 3. Eas faces poetæ passim sic comparant cum nuptialibus, ut v. c. infaustas nuptiis prælatas *de funere raptas* dicant; VI Metam. 430. — Tempore funesto etiam statuæ Deorum in viis panno velabantur, *templorumque fores* claudebantur, ne Dii adspectu tristi polluerentur. — Umbræ defunctorum etiam XIV, 411, *animæ tenues*, et IV, 435, *corpora functa sepulcris* dicuntur. — *Cibus*, epulæ Manibus appositæ.

567. Locus varie tortus et explicatus. *Nec tamen hæc ultra*, non diutius hæc sacra durent, *quam tot* etc. quam donec tot dies supersint. Vulgo, *quum tot ... supersunt*, quo dic tot dies supersunt. — *Feralia*, scil. ultimam placandis Manibus diem, collocat Kalend. vet. in XII Kalend. Mart. s. 18 Febr. Quem diem si more Romano simul numeras, supersunt undecim mensis dies; et totidem *pedes* habent et hæc *carmina* Ovidii. Itaque et antecedentium dierum quidam placandis Manibus dicati fuerint necesse est. Sex pedes carminis intelligi nunc non possunt, ut Feralia VIII Kalend. Mart. finita sint, propter vers. 686 et Kalend. vet. — *Justa*, quæ debentur alicui, nominatim mortuis, quibus *justa* vel *fieri*, vel *solvi* dicuntur.

Sacra facit Tacitæ : vix tamen ipsa tacet;
Et digitis tria tura tribus sub limine ponit,
Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata ligat cum fusco licia rhombo;
Et septem nigras versat in ore fabas :
Quodque pice adstrinxit, quod acu trajecit ahena,
Obsutum mænæ torret in igne caput.
Vina quoque instillat : vini quodcumque relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa, bibit.
Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora,

571-616. Cum Feralibus conjuncta sacra *Tacitæ* magica. Ea præerat compescendis detrahentium linguis. Numa unam ex Camœnis peculiariter et religiosissime coli voluit, quam *Tacitam* nominavit. Plutarch. Num. 8, qui addit, eo silentium Pythagoreum esse expressum et honoratum. Sed hæc nostra garrula ab illa diversa est. Ovidius primum ejus sacra vers. 572-582, tum ipsam describit; conf. quos laudamus ad vers. 599. — *Anus annosa* parum placet Heinsio; itaque mavult *anus vinosa*, quod sane confirmatur vers. 579 sqq. — *Brevis*, parvus, exiguus.

575. *Rhombus* in rebus magicis trochus erat, seu turbo, qui rotabatur *liciis*, scil. filis nunc versicoloribus (Virg. Ecl. VIII, 73), nunc pullis nexus, *eine Zauberspindel.* I Amorum, VIII, 7, de maga : « Scit » bene, quid gramen, quid torto » concita rhombo Licia. » Propert. III, IV, 26 : « Straminea rhombi ducitur ille rota, » ubi Broukh. multos laudavit, qui de rhombo egerunt. Idem, II, XXI, 35 : « Deficiunt ma» gico torti sub carmine rhombi. » Martial. XII, 57, maga *rhombo* lunam de cælo detrahit. Non male igitur Heins. h. l. hoc nomen ex Patav. ubi pro diversa lect. exstat, adoptavit; quamquam non negat, etiam vulg. *plumbo* locum habere, quia et plumbi nigri usus in magicis fuerit. Et hoc tuetur Voss. ad Virgil. Ecl. VIII, 68, eique assentitur Krebsius. Ego vero arbitror *licia* melius convenire *rhombo*. — Idem Heins. *ligat* pro *tenet* ex multis MSS dedit. — *Cantata*, incantata. — *Septenarius* numerus, ut ternarius, etiam in magicis solemnis. — De *fabis* conf. infra V, 436.

578. *Mæna*, μαίνη, μαινίς, pisciculus marinus, qui sale conditus cibus erat tenuiorum hominum. Cic. Fin. II, 8; Persius, III, 76. Usus ejus etiam in sacris inferis, ut Hecatæ; Eustath. in Hom. I, 206. Neque mirum, mutum animal Tacitæ Deæ fuisse sacrum. Tanto rectius Heinsius ductu MSS Zulich. et a manu prima Mazar. ubi *menæ*, hoc recepit, quum alii vel *obsuto mento*, vel *obsutum mento caput* præferant, non improbante Taubnero. Vulgo, *menta*. — *Aheneis* instrumentis utebantur in re magica. Vide ad VII Metam. 227, ubi *falx ahena;* et de *acu* confer III Amorum, VII, 30; saga « medium tenues in jecur egit » acus. » — *Vincire* de magis, quæ

Dicit discedens; ebriaque exit anus.
Forsitan a nobis, quæ sit Dea Muta, requiras:
Disce, per antiquos quæ mihi nota senes.
Jupiter, indomito Juturnæ captus amore,
Multa tulit, tanto non patienda Deo.
Illa modo in silvis inter coryleta latebat,
Nunc in cognatas desiliebat aquas.
Convocat hic Nymphas, Latium, quotcumque tenebas;
Et jacit in medio talia verba choro:
Invidet ipsa sibi, vitatque, quod expedit illi,
Vestra soror summo jungere membra Deo.
Consulite ambobus: nam quæ mea magna voluptas,
Utilitas vestræ magna sororis erit.
Vos illi in prima fugienti obsistite ripa,
Ne sua fluminea corpora mergat aqua.

arte sua quemquam functione sua prohibent.

583. Deæ *Mutæ* aut *Tacitæ* originem e fabulis antiquis narrat.—*Forsitan requiras* formula in tali transitu solemnis. Non male igitur Heinsius eam ex duobus MSS recepit. Vulgo, *Protinus requiras*. — *Antiqui*, natu grandes. Plinius, paneg. XV, 5, *vetustus miles*.—De *Juturna* vide ad I, 463, 708, unde et apparet, quo jure hic *cognatæ aquæ* commemorentur. — *Indomitus amor*, ut Horat. III, Od. xxiv, 28, *indomita licentia*; et Epod. XII, 9, *indomita rabies*, ἀδάμαστος. — *Coryleta*. Hic quoque MS antiq. Neapol. *coruleta*; quæ scriptura apud Virg. vicit.

589. *Latium*, Tiberis et Anien. vers. 597 sq. — *Quotcumque tenebas* habet quidem non nisi unus cod. unde Heins. recepit, et alius *quotcumque tenebat*, sed illud magis poeticum et Ovidianum, quam vulg. *quæcumque tenebant*, quod Krebs. servari vult.—*Jacit*. Heins. in *facit* mutari vult; sed sine causa. *Jacere verba* bona locutio, nec prosaicis magis, quam poetis usitata. Livius, VII, 2, *versum jacere*, facere. Inde et *jacere* simpliciter pro dicere; VI, 14, *vera an falsa jaceret*. Vide Bauer. ad Liv. p. 225. Apud Nostrum infra VI, vers. 408, longe plurimi, *ebria verba jacit*, et 786: *talia verba jacit*, ubi nulla varietas notatur. — *Invidet ipsa sibi*, fraudat se ipsa magna voluptate. Plin. II, Ep. x, 1, « tibi maxima laude invidebis, » ubi vide not. nostram. — *Jungere membra*, ut X Metam. 464, *jungere corpora*, pro *concubuisse*, quod h. l. olim vulgabatur, et quod Taubnero magis placebat, ut castis auribus animisque accommodatius. Immo, *jungere membra* verecundius dictum.

595. *In prima ripa*, simul ac tetigerit ripam.—*Mergat*. Duo *mandet*.

Dixerat : annuerunt Nymphæ Tiberinides omnes ;
Quæque colunt thalamos, Ilia diva, tuos.
Forte fuit Nais, Lara nomine : prima sed illi
Dicta bis antiquum syllaba nomen erat,
Ex vitio positum : sæpe illi dixerat Almo,
Nata, tene linguam : nec tamen illa tenet.
Quæ simul ac tetigit Juturnæ stagna sororis,
Effuge, ait, ripas ; dicta refertque Jovis.
Illa etiam Junonem adiit ; miserataque nuptam,
Naida Juturnam vir tuus, inquit, amat.
Jupiter intumuit : quaque est non usa modeste,
Eripuit linguam ; Mercuriumque vocat.

Hinc Heinsius et suadet *fluminea aquæ*. Mihi h. l. *mergat* gravius videtur illo altero. — Mox revocavi *Nymphæ Tiberinides omnes ;* namque Heins. quum multi cod. *omnes Tiberinides undæ* habeant, *omnes Tiberinides udæ* e conjectura sua invexerat, quod mihi parum placebat, nec Taubnero, quamquam et Bentleius ad Horat. I, Od. x, 1, etiam infra V, 663, *Pleias uda* corrigi vult. —*Iliam*, Romuli matrem, etiam III Amor. VI, 45, facit Anienis uxorem ; sed alii Tiberi jungunt, ut Horat. I, Od. II, 17 ; Claudian. I, 225. Nempe Amulii eam jussu alii Aniene, alii Tiberi mersam tradebant.—*Thalamos tuos*. Antrum, ex quo fons prodibat, habere fingebatur *thalamos* sive cubicula Deorum. Vide Virg. Georg. IV, 333. Male Krebsius ripam Tiberis intel. in qua Ilia dormiens conceperit gemellos ex Marte. III, 13.

599. Lactant. de Falsa Relig. I, XX, 35 : « Hanc (Deam Mutam) » esse dicunt, ex qua sint nati Lares, » et ipsam Laram nominant, vel Larundam. » Sic et Varro vocat. — *Dicta bis*. Non *Lalara*, ut Neapol. putabat, illa olim dicta, sed *Lala*, locutuleia, quæ tacere nunquam vult, loquendi vices nunquam aliis tradere. Vide Casaub. ad Theophr. Char. 3 init. Plato, λαλιὰ, ἀκρασία λόγου ἄλογος. Jam litera *l* a Græcis in pluribus vocabulis mutata est in *r*. Ex ποδαλγία fecerunt ποδαργία, ex ἀμέλγω, ἀμέργω etc. Vide Schol. Aristoph. ad Plut. 1. A Macrob. Sat. I, 7, extr. præeunte Varrone, eadem *Mania* vocatur, quia Manium mater credebatur; Arnob. adv. Gentes, III, p. 124. — *Ex vitio*, a loquacitate.

601. *Almo*. MSS Ambros. et Patavin. *Almon*. — Tres Regii nostri *Almo*. Ed. — *Tene*, retine, coerce. —*Effuge*, vita, cave, ne accedas ad ripas. — *Nuptam*. Vulgo *nuptas ;* Strozzæ liber, *maritas*, ut sit sententia generalis, quæ tamen h. l. non satis commoda. Nais unius Junonis misericordia se tangi declarat, quod nupta sit.

607. *Modeste*, modice, moderate. — *Mercuriumque vocat*. Heins. rectius videtur, quod octo MSS exhibent, *Mercuriumque monet ;* tum ma-

Duc, ait, ad Manes : locus ille silentibus aptus :
  Nympha, sed infernæ Nympha paludis, erit.
Jussa Jovis fiunt : accepit lucus euntes :
  Dicitur illa duci tum placuisse Deo.
Vim parat hic : vultu pro verbis illa precatur ;
  Et frustra muto nititur ore loqui :
Fitque gravis, geminosque parit, qui compita servant,
  Et vigilant nostra semper in æde, Lares.
PROXIMA cognati dixere Caristia cari,
  Et venit ad socias turba propinqua dapes.

lit : *Duc hanc ad Manes, Ducat ut ad Manes*, aut, quum versu seq. libri nonnulli *Nympham hæc infernæ* habeant, *Duc hanc ad Manes* (*locus... aptus*) *Nympham, ait : infernæ* etc. Sed Burmann. scaberrima hæc judicat. *Monet* recepit Mitsch. Equidem non video, quid opus sit correctione, quum vulgata bene se habeat. Etiam II Metam. 836, Mercurium, fidum ministrum, « sevocat » Jupiter. Munus, quo nunc fungi jubetur, aptum ei, quum etiam defunctos ad inferos duceret.

611. *Accipit* nos locus, quem ingredimur ; *mittit* nos, per quem transimus. Virg. Georg. IV, 362 : « Accepitque sinu vasto, misitque » sub amnem. » — *Lares* erant et publici et privati. Hi, θεοὶ κατοικίδιοι, ut in glossariis vocantur, tecta custodiebant, illi vicos et itinera, unde *compitales* et *viales* dicti, cultique in *compitis*. Confer V, 139. Et *compita Larium* Romæ erant 265, auctore Plin. Hist. Nat. III, IX, pag. 156, Hard. Compitalia et ludos Laribus primus instituit Servius Tullius ; Dionys. Hal. IV, 14 ; Plin. XXXVI, 70 : restituitque Tarquinius Superbus ; Macrob. I, Sat. 7. — *Vigilare*, ut *custodire*, de Diis tutelaribus. — Heinsius, approbante Taubnero, invexerat *in urbe* e libris antiquis. Ita h. l. non nisi publici Lares describerentur. Sed nos revocavimus *in æde*, id est in domo, quo sensu hic singularis Augusti ætate frequentabatur ; Horat. I, Od. XXX, 4. Vide Vitruv. V, 1. Sic ergo noster locus vim omnium Larium, et publicam et privatam, complectitur. V, 135, de iisdem, *præsunt mœnibus Urbis* et paulo post, *servant domum*. Restant statuæ Laribus *pro salute et incolumitate domus* positæ.

617–638. Die XI Kal. Mart. sive die 19 Febr. erant *Caristia*, quæ breviter et perspicue describuntur a Valer. Max. II, 1 : « Convivium » etiam solemne majores instituerunt, idque Caristia appellaverunt, cui præter cognatos et affines nemo interponebatur : ut, si » qua inter necessarios querela esset » orta, apud sacra mensæ et inter » hilaritatem animorum, fautoribus » concordiæ adhibitis, tolleretur. » — Ovidius primum causam reddit, eamque satis probabilem, cur post Feralia statim Caristia sint celebrata, et epitheto *cari* originem nominis indicat. — *Socias dapes* illustrat Heins. Sic *sociare hospitia*, men-

Scilicet a tumulis, et, qui periere, propinquis,
Protinus ad vivos ora referre juvat;
Postque tot amissos, quidquid de sanguine restat,
Adspicere, et generis dinumerare gradus.
Innocui veniant: procul hinc, procul impius esto
Frater, et in partus mater acerba suos;
Cui pater est vivax, qui matris digerit annos,
Quæ premit invisam socrus iniqua nurum.
Tantalidæ fratres absint, et Iasonis uxor,
Et quæ ruricolis semina tosta dedit:
Et soror, et Procne, Tereusque duabus iniquus;
Et quicumque suas per scelus auget opes.
Dîs generis date tura bonis: Concordia fertur
Illo præcipue mitis adesse die.

sas etc.—*Sanguis*, gens. — *Dinumerare*, numerare.

623 sqq. Quo animo celebrari debeant. Bene utitur poeta formula, qua profani summoveri a sacris voce sacerdotis aut præconis solebant. — *Impius* et *acerbus*, qui de morte aut cæde suorum cogitat. — *Vivax*, qui alteri nimis diu vitam protrahere videtur. — *Digerere*, ordinare, disponere. Sed nunc exprimit operam eorum, qui per numeros Babylonios sive rationes Chaldaicas ex horoscopo annum reperire volunt, quo moritura sit mater: quod studium tunc vulgare. Tacit. Hist. I, 22; Ovid. I Metam. 143: « Filius ante diem pa» trios inquirit in annos. » — *Premere* de omni vexationis genere dicitur.

627. Docte catalogum impiorum cognatorum, quos antiquitas habet, struit. — *Tantalidæ fratres*, Atreus et Thyestes, Pelopis filii, Tantali nepotes. — De Medeæ in liberos impietate vide VII Metam. 396, ibique not. — *Ino*, Athamantis uxor, odio in Phrixum et Hellen, Athamanti ex Nebula natos, impulsa, ruricolis fruges tostas in sementem dedit, ne surgerent, et ut, quum penuria frugum esset, civitas tota interiret; Hygin. fab. 2. Latius hoc infra III, 851 sqq narratur. — *Iniquus*, duriore sensu, crudelis. De illa crudelitate vide VI Met. 412-676.

631. *Di boni*, ἀγαθοὶ δαίμονες, dicti sunt Genii et omnino Dii familiares aut domestici. Nunc ipsi Lares intel. quibus pro salute generis supplicabatur. — Nonnulli *boni*, ut ad sacrificantes referatur. Hoc Mitscherl. recepit. — Veteres etiam in conviviis ante, quam ipsi inciperent cibum potionemque capere, partem cœnæ Diis consecrabant. Hoc est *libare*, quod Græci pluribus verbis exprimebant; nam de liquoribus adhibebant σπένδειν et λείβειν, de cibis ἀπάρχεσθαι. — Cibi reponebantur in *patella*, lance Diis propria. Cic. Fin. II, 7: « ita non religiosi, ut edant » de patella. » Idem, IV, Ver. 22,

Et libate dapes: ut grati pignus honoris
  Nutriat incinctos missa patella Lares.
Jamque ubi suadebit placidos nox ultima somnos,
  Parca precaturæ sumite vina manus,
Et, Bene nos, patriæ, bene te, pater, optime Cæsar,
  Dicite, suffuso per sacra verba mero.
Nox ubi transierit, solito celebretur honore,

« patellam *vocat* insigne penatium » hospitaliumque Deorum. » — Illam cœnæ partem vocat *dapes*, quo nomine, Festo auctore, proprie religiosæ epulæ significantur. Etiam Liv. XXX, 43 : « Inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, » ubi bene precari mos esset. » — Dapes in patella positæ *mittebantur* ad focum, ut *nutrirent* (vide supra vs. 566) Lares, qui ibi, ut etiam ex monumentis apparet, stabant *incincti*, id est, succincti. Infra V, 217, *pictis incinctæ vestibus Horæ*. Itàque Heinsius recte *incinctos* hic restituit, quum antea *intinctos cibos* ederetur, pro quo MSS *incinctos cibos*, aut *intinctos Lares* aut aliter exhibebant. — *Honores*, τιμαὶ, dicuntur etiam libationes et preces. Æneid. I, 736, « laticum libavit » honorem. »

635. *Nox ultima*, ultima noctis pars, attingens primam lucem. Eo usque sæpe protrahebantur convivia, tam solemnia, quam familiaria; inprimis hæc Caristia, gentibus tam salutaria, sic extendi vult Ovidius. *Ultima* igitur, quod Voss. Arond. Mazar. et alii præferunt, multo melius est quam *humida*; quorsum enim nunc *humor* memoretur? — Satiatis edendo convivis, *vinum* apponebatur. — Tum *libatio* facta domestica, *parco* vino in mensam aut terram effuso, et appellato numinum nomine, additis precibus, votis, etiam hymnis. Augusto libationes et publicæ et privatæ decretæ sunt. Dio, LI, XIX, pag. 457. Hinc Horat. IV, Od. V, 32 sqq : « et alteris Te mensis adhibet Deum : » Te multa prece, te prosequitur » mero Defuso pateris; et Laribus » tuum Miscet numen. » Ibi vide Int. item ad III, Od. XIX, 9, ubi Lunæ et Nocti sic libatur; sed et amicis idem honor habitus. — Formulæ in hac re solemnes, *Bene nos*, *bene vos*, *bene illum*, scilicet valere precor. Tibullus, II, I, 31 : « Bene » Messalam, sua quisque ad pocula » dicat. » Quamquam et dativ. addebatur; Plaut. Pers. V, I : « Bene » mihi, bene vobis, bene amicæ » meæ. » Burm. dubitat, utrum h. l. *nos*, an, quod alii habent, *vos* præferendum sit. Tum *nos* intelligit de voto pro salute populi. Equidem intelligo votum pro salute convivantis familiæ. Heins. qui *vos* præfert, id refert, ad salutem Larium. — *Patriæ* cum *pater* junge. — In verbis *Dicite... mero* notanda est varietas et MSS et Intt. Quidam veteres, *post sacra verba*; Mazar. Voss. Læti, pr. Ambros. atque alii, *sint bona verba*; tres, *sint sacra*; plurimi, *in sacra*, hiante versu. Hinc Heins. improbante Burman. suadebat, *sint rata verba*, vel : *ter rata verba*, aut, *ter bona*. Burman. si quid mutandum,

Separat indicio qui Deus arva suo.
Termine, sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes ab antiquis, sic quoque numen habes.
Te duo diversa domini pro parte coronant;
Binaque serta tibi, binaque liba ferunt.
Ara fit : huc ignem curto fert rustica testu
Sumtum de tepidis ipsa colona focis.
Ligna senex minuit, concisaque construit alte;

malit *per sua* (illi solemnitati congruentia) aut *bona verba*. Verum *sacra* possunt et esse fausta, felicia, ut Tibul. II, v, 82, « sacer annus. » Me vero offendit durior usus et verbi *suffundi* et præposit. *per*. Sensus tamen apertus.—Paulo ante pro *precaturi manu* Heins. quum duo *precatura manu*, unus *manus* exhiberet, dedit *precaturæ manus*. Servavi hoc, quamquam emendatione non opus fuisset.

639-684. *Terminalia* VII Kalend. Mart. Numa lapides poni jusserat in agrorum finibus, qui sacri essent Jovi Terminali, et sacra addiderat, quæ quotannis die stato ad illos lapides fierent; quin, publicos etiam agros terminis complexus erat; Dionys. II, cap. 74. Confer Plutarch. Num. cap. 16, et Quæst. Rom. tom. VII, p. 83; Lactant. de Fals. Rel. I, xx, 37 sqq. Noster Deum ipsum, et latius ejus sacra describit, hymnum adjicit, constantiam ejus in resistendo celebrat, precesque ad eum fundit. Desinit in Terminum imperii romani.

641. *Sive lapis* etc. Lactant. « lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus... qui Deus non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. » Confer Tibul. I, I, 11. Hos ipsos Terminos Deos esse credebant; Dionys. θεοὺς ἡγοῦνται τοὺς τέρμονας. — Hinc additur *sic quoque* etc. vilitas materiæ non impedit, quo minus numen habeas : *sic quoque* agnoscunt Gottorph. et tres alii; cæteri, *tu quoque*.

643. Sacra Termini diligenter et jucunde descripta. — *Duo domini*, agrorum utrimque possessores, te coronant, uterque in parte agro suo obversa. In trifinio tres domini hunc honorem habebant Deo.—*Libis* cultum esse Terminum etiam e Juvenal. Satir. XVI, 39, apparet. *Liba* igitur præstat alteri lectioni *dona*. — *Bina* Lenzius dictum putat pro, duo. — In *testa* ferri solebant ignes aut carbones. Auct. ad Heren. IV, 6, « ipse a vicinis quum testa ambulans carbunculos corrogaret. »— Tum *curtum* frequens esse vasorum epitheton, exemplis docet Heinsius. Pro *testa* veteribus etiam *testu* in usu fuisse certum est. Vid. h. l. antiquiores Intt. Et sic hoc loco optimi codd. magno numero.—*Tepidis*, scilicet ex igne hesterno.

647. Cf. cum sqq infra V, 506; et VIII Metam. 641 sqq. Præiverat Virgil. Æn. I, 174.—*Minuit*, confringit, ut breviora sint. — *Alte* ex Ursini libro bene receptum; nam *arte*, quod alii exhibent, ligna illa esse constructa, parum credibile videtur. Altitudinis notio latet et in illo Horat. Epod. II, 43, « Sacrum

Et solida ramos figere pugnat humo.
Dum sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer, et manibus lata canistra tenet.
Inde, ubi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parva favos.
Vina tenent alii : libantur singula flammis;
Spectant, et linguis candida turba favent.
Spargitur et cæsa communis Terminus agna;
Nec queritur, lactens quum sibi porca datur.
Conveniunt, celebrantque dapes vicinia simplex;

» vetustis exstruat lignis focum. » Neque assentior Heins. qui, quum alter Patav. *aræ* habeat, malit, *concisa superstruit aræ*. — Idem *ramos* intelligebat stipitem scilicet palum, qui pro termino esset. Immo stipes aut lapis jam adstabat; et nunc sacra describuntur, quæ ibi fiebant. *Rami*, ut jam Marsus vidit, sunt pali, quibus fixis congeries lignorum firmatur, ne dilabatur. — Nisum senis *figentis* bene exprimit *pugnat*, cui sic infinit. additur, ut I Metam. 685, *pugnat evincere*, ubi vide not. *Pugna* autem tali opus nunc erat, quia *solida* terra, non mollita fodiendo.

649. *Dum* Heins. dedit ex Vatic. pro *tum*.—*Irritat flammas*, eas suscitat. Met. VIII, 642, « foliisque et » cortice sicco Nutrit et ad flammas » anima producit anili. »Grutero hic cum aliis libris *invitat* placebat. Hoc in se eleganter dictum foret; sed sedulitati, qua hæc sacra fiunt, non convenit.—Ut hic *lata*, sic Metam. dicto loco, *patula* canistra. Præter πελάνους Δήμητρος, liba Cerealia, offerebant Termino καὶ ἄλλας τινὰς καρπῶν ἀπαρχάς.—*Filia parva favos*. Hæc forte expressa e Tibul. I, x, 23, de paupere cultu antiquorum, « Atque » aliquis voti compos liba ipse fere» bat, Postque comes purum filia » parva favum. »—Fuere, qui *porrigit* in *porricit* mutari vellent, quia *porrici* dicuntur, quæ aræ imposita dantur Deo; sed Heinsius monet, filiam patri porrexisse favos, ne paternas partes perperam occuparet.—*Candida* veste paterfamilias cum suis inter sacra indutus; Tibul. II, 1, 16. Cf. infra IV, 906. — MSS quidam *Spectat et in linguis*; unde Heinsius conjicit *Spectat et elinguis ... favet*.

655. Numa putaverat, Deum Terminalem, quum pacis custos esset et justitiæ præses, cæde purum esse debere : hinc noluerat ei animantia mactari. Itaque sacra ejus diu erant ἀναίμακτα; Plutarchus, Dionys. Sed post accessit agnæ et porcæ immolatio. Inde et Horat. Epod. II, 53, « agna festis cæsa Terminalibus. » —*Simplex* se tuetur multorum MSS auctoritate, et bene convenit colonis religiosis; sed *supplex* aliorum locum non habet, quia de dapibus celebrandis sermo est. Eadem autem varietas, I Metam. 92, et alibi reperitur. — *Conveniunt* ex Numæ instituto, qui jussit θυσίας ἐπιτελεῖν ἀναιμάκτους ἐπὶ τὸν τόπον συνερχομένους. — De *dapibus* vide ad versum 362.

Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.
Tu populos, urbesque, et regna ingentia finis:
Omnis erit sine te litigiosus ager.
Nulla tibi ambitio est: nullo corrumperis auro:
Legitima servas credita rura fide.
Si tu signasses olim Thyreatida terram,
Corpora non leto missa trecenta forent;
Nec foret Othryades congestis lectus in armis.
O quantum patriæ sanguinis ille dedit!
Quid, nova quum fierent Capitolia? nempe Deorum

659. Tales hymnos Noster et alibi inseruit, ut IV Met. 11, in Bacchum; et VII Metam. 434, in Thesei laudem.—*Finis*, finibus includis, fines regnorum signas. Unus, *signas*. — *Ambitio*, studium gratiæ colligendæ. — *Legitimum*, legibus consentaneum, legibus constitutum.

663. Docte rem exemplo antiquo illustrat.—*Thyreaticus* ager inter Argivum et Laconicum ad mare pertinens. Thucydid. II, 27. Vicus aliis *Thyrea*, aliis *Thyræa* scribitur. Vide Intt. ad Thucydid. IV, 56. Incolæ *Thyreatæ*, monente Stephano de Urb. a quo et femin. *Thyreatis* memoratur. Thucydides modo *Thyreatida* terram vocat, modo Cynuriam, quia Thyrea pars Cynuriæ. Contentione de hujus agri finibus aliquando inter Argivos et Lacedæmonios orta, ex utroque populo *treceni* juvenes lecti sunt, qui armis de ea re decernerent. Ex eo prælio duo Argivi superstites fuere, Alcenor et Chromius, atque unus Lacedæmonius, *Othryades*. Illi Argos avolarunt, victoriam nuntiaturi; hic mansit, spoliavitque occisos. Hinc, quum victoria ambigua esset, novum prælium commissum est, in quo vicerunt Lacedæmonii. *Othryades* antequam animam exhalaret, tropæo clypei hostilis inscripsit, digitis cruore oblitis: Κατὰ Ἀργείων Ὀθρυάδης καὶ Λακεδαιμόνιοι. Herodot. I, 82; Thuc. V, 41; Pausanias Corinth. p. 201. Hinc Barth. *tectus* in *lectus* mutari volebat, idque Heinsius vel invitis libris recipiendum putabat, præsertim quum etiam apud Statium Theb. IV, 47, reperiatur: « Et Lacedæmonium Thyre lectura cruorem. » Non dubitavi ei obtemperare.—*Signare* similiter fere I Metam. 136, « Cautus humum longo signavit limite mensor. »

667. L. Tarquinius Priscus, ut vota solveret, quæ in postremo cum Sabinis prælio nuncupaverat, templum Jovi, Junoni et Minervæ exstruere voluit, idque in monte Tarpeio, multis Deorum aris et sacellis occupato. Ut libera a cæteris religionibus area esset, exauguranda fana erant. Sed quum omnium exaugurationes admitterent aves, in *Termini* et Juventutis fanis non addixerunt. Hi soli nullis augurum precibus flecti potuerunt, ut loco cederent. Itaque eorum aræ templi ambitu comprehensæ sunt; ut altera sita esset in Minervæ vestibulo, altera in ipso templo. Vide Dionysium, III, 69;

Cuncta Jovi cessit turba, locumque dedit.
Terminus, ut veteres memorant, conventus in æde
Restitit; et magno cum Jove templa tenet.
Nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat,
Exiguum templi tecta foramen habent.
Termine, post illud levitas tibi libera non est:
Qua positus fueris in statione, mane.
Nec tu vicino quidquam concede roganti;
Ne videare hominem præposuisse Jovi.
Et, seu vomeribus, seu tu pulsabere rastris,
Clamato: Meus est hic ager, ille tuus.
Est via, quæ populum Laurentes ducit in agros,
Quondam Dardanio regna petita duci.
Illac lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
Sacra videt fieri sextus ab urbe lapis.

Liv. I, 55; Lactantium, de Fals. Rel. I, xx, 38.—*Conventus*, quum ad eum convenissent augures. Vetus lectio est *inventus*. Alterum Burmannus aut explicari vult, consultus; aut mutari in *tunc lentus*. Sed non opus est mutatione, quum *conventus* sæpe eo, quo diximus, sensu legatur. De lapide ejus in Jovis Capitolini templo, Servius ad Æn. IX, 448: « Unde » in Capitolio superna pars tecti pa- » tet, quæ lapidem ipsum Termini » spectat: nam Termino non nisi sub » divo sacrificabatur. » Confer Lactantium, I, xx, 40.

673. *Post illud*, post illam constantiam, qua in Capitolio restitisti. — *Levitas* est ejus, qui facile sinit se moveri, facile cedit aliis. — *Jovi*, quum Jovis templum moliretur Tarquinius. Erat lex Numæ: « Qui ter- » minum exarasit, ipsus et boveis sa- » crei sunto. » Erant tamen Horatii tempore, qui usque proximos revellerent agri terminos, et ultra limites clientium salirent; II, Od. XVIII, 24. Hos terreri et coerceri a Termino vult Ovidius. — In verbis *Ne videare* etc. grave argumentum. — *Meus est*. Sic Heinsius e Gottorph. et uno Medic. Hoc displicet Taubnero, quia Terminus non ipse agri possessor sit nec bene possessoris nomine loquatur. Verum talia non nimis urgenda sunt. Quidni Terminus agrum curæ suæ ac fidei concreditum tuens recte dicat, *Meus est?* Mihi certe hoc melius placet, quam vulg. *Tuus est hic ager, ille tuus*, aut aliorum multorum, *Tuus est hic ager, ille suus*. Heinsius præterea conj. *Meus est, est ager ille meus*.

679. De finibus imperii antiquis et sacris ibi faciendis. — *Dardanium ducem*, scil. Æneam, *classe Laurentem tenuisse agrum* vel ex Liv. I, 1, constat. Vide Heynii Excur. III ad Æn. VII. — Inter quintum et *sex-*

Gentibus est aliis tellus data limite certo :
  Romanæ spatium est urbis et orbis idem.
Nunc dicenda mihi regis fuga : traxit ab illa
  Sextus ab extremo nomina mense dies.
Ultima Tarquinius Romanæ gentis habebat
  Regna, vir injustus, fortis ad arma tamen.
Ceperat hic alias, alias everterat urbes ;
  Et Gabios turpi fecerat arte suos.
Namque trium minimus, proles manifesta Superbi,

tum viæ Laurentinæ *lapidem* olim fuisse imperii romani fines narrat et Strabo, V, p. 357, ubi et hujus sacrificii mentionem facit. Sed usque ad tempora Augusti imperium romanum immensis auctibus creverat. Hinc sæpe per *orbem terrarum* declarabatur.—Noster pro imperio *urbem* nominat, ut verbis *urbis* et *orbis* luderet. Lusit hic etiam Rutil. Itiner. I, 66, « Urbem fecisti, quod prius » orbis erat, » ex orbe terrarum unam civitatem fecisti, omnibus gentibus civitatis jure donatis.

686–852. *Regifugium.* Non proximam tantum fugæ causam canit, sed plures Tarquinii res. Hic loc. nonnullas partes habet bene elaboratas. —*Sextus*, ergo 24 Febr. Unus Hamb. *septimus*. Ex Kalend. romano in ed. Mitscherl. VIII Kalendas Martias ; Petavius in Dissertt. ad Op. de Doctrina Temporum, V, 9, contendit illam fugam incidisse in *quintum* diem. Atque ita ex antiquissimo libro suo Neapol. edidit. — Ne *ab* in hoc disticho bis occurrat, Heinsius suadet *in extremo*.

687. Tarquinium Ovidius notat, ut Liv. I, 53 : « Nec, ut injustus in » pace rex, ita dux belli pravus fuit. » —Pro *ad arma* Heinsius malebat *in arma*. Sine causa. Post adjectiva *ad* eleganter ponitur pro, quod attinet ad. — Secundum Dionys. Hal. IV, 49–53, Latinis, Hernicis et Volscis in societatem receptis, in Sabinos exercitum duxit, et, inde, vastatis hostium agris, in Pometinos, quorum urbem Suessam vi cepit, ejusque incolas, direptis bonis, partim interfecit, partim militibus in prædam concessit. Tum Sabinos eo redegit, ut urbes suas sponte dederent. Denique in agros Volscorum multas excursiones fecit. Hæc Ovidius sic complectitur, *Ceperat alias, alias everterat urbes*, in quibus *evertere* urgere nolim, præsertim quum. h. v. ut græcum καταστρέφεσθαι, etiam latiore sensu dicatur. MSS Naug. Erford. et unus Vatic. *averterat*, quod Heinsius vel furari, furto occupare, vel aversas sibi reddere interpretabatur. — Regii, *everterat*. Ed.

690. *Gabii*, urbs Latini nominis, Albanorum colonia, ab urbe centum stadia distans, de cujus amplitudine Dionys. IV, 53. Eam, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque spes ademta esset « postremo minime arte romana, fraude ac dolo, » aggressus est. » Liv. I, 53. — *Minimus*, Sextus Tarq. Dionys. maximum vocat.—*Proles manifesta*, moribus patris similitudinem referens.

In medios hostes nocte silente venit.
Nudarant gladios : occidite, dixit, inermem.
Hoc cupiant fratres, Tarquiniusque pater,
Qui mea crudeli laceravit verbere terga;
Dicere ut hoc posset, verbera passus erat.
Luna fuit : spectant juvenem, gladiosque recondunt,
Tergaque, deducta veste, notata vident:
Flent quoque, et, ut secum tueatur bella, precantur.
Callidus ignaris annuit ille viris.
Jamque potens, misso genitorem appellat amico,
Prodendi Gabios, quod sibi monstret iter?
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
Sectus humum rivo lene sonantis aquæ.

693. Cum his cf. verba ejusdem juvenis apud Livium, ubi plura ad Gabinos movendos et decipiendos apta; sed nihil de *verberibus*, quæ tamen et a Dionys. atque Floro I, 7, commemorantur. Dissidium a patre de bello finiendo simulaverat, atque virgis se cædi in foro passus erat. — Conjunctivus *cupiant*, quem Petav. Francof. et tres alii exhibent, melius se habet, quam vulg. *cupiunt*. Sino in simili fraude, Æn. II, 104: « Jam » dudum sumite pœnas: Hoc Ithacus » velit, et magno mercentur Atri» dæ. » Cf. et infra IV, 890.

698. Pro *deducta* Regius unus, Moreti et alius *diducta*. Vide ad XIII Met. 264, ubi Ulysses vulnera sua jactat, et ut verbis fidem faciat, « ves» tem manu deducit. » Sed et ibi in lectione variant MSS et Intt. Nos ibi *deducere*, a superiore corporis parte detrahere, prætulimus, quia *diduci*, in diversas partes trahi, tunica non potuit, nisi scissa. Ibi et nonnulla diximus de more sic ostentandi aut affirmandi vulnera. De voce *deducere* vide et ad III Metam. 480. — *Notæ*, cicatrices, quæ in cute discerpta manent. Horat. I, Od. XIII, 12; Tibullus, IV, III, 10, « hamatis » crura notare rubis. » — *Fletus* ille parum decet armatos hostes, inter quos Sextus eloquitur. — *Ut secum tueatur bella*, ut se adjuvet in bello fortiter gerendo et continuando. Livius, XXIII, 38, « pecunia ad clas» sem tuendam bellumque mace» donicum decreta. »

701. Liv. cap. 54, « tanta caritate » erat, ut non pater Tarquinius po» tentior Romæ, quam filius Gabiis » esset. » Noster *amicum* nominat, Dionysius famulum, τῶν θεραπόντων τινά. — *Appellat* alterum, qui cum eo agit, ab eo auxilium petit, eum rogat.

703. Hunc *hortum* ex ingenio sic exornavit Ovidius e præcepto illo, « irriguumque bibant violaria fon» tem. » — Tum papaveribus *lilia* substituit.—Pro *sectus* multi *septus*; nec Taubnerus audet pronuntiare, utrum verius. Equidem tueor *se-*

Illic Tarquinius mandata latentia nati
  Accipit, et virga lilia summa metit.
Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit,
  Filius, agnosco jussa parentis, ait.
Nec mora, principibus cæsis ex urbe Gabina,
  Traduntur ducibus mœnia nuda suis.
Ecce, nefas visu, mediis altaribus anguis
  Exit, et exstinctis ignibus exta rapit.
Consulitur Phœbus : sors est ita reddita : Matri
  Qui dederit princeps oscula, victor erit.
Oscula quisque suæ matri properata tulerunt,
  Non intellecto credula turba Deo.
Brutus erat stulti sapiens imitator, ut esset

ctus, quia rivi interfluentes melius *secare humum*, quam *sepire* dicuntur; Æn. VIII, 717 : « Quos secans interluit Allia. » Et *secans* rivus irrigare melius hortum potest, quam *sepiens*.—*Lene*, leniter, ut *dulce ridens*. Horatius, I, Od. 1, 22, eodem sensu, « aquæ lene caput. »—*Illic accipit*. Secundum historicos illuc traduxit nuntium. — *Latentia*, arcana. —*Lilia summa metit*. Sic tacitis ambagibus respondet. Dionysius comparat simile Thrasybuli Milesii factum. — *Agnosco*, intelligo. — *Nuda ducibus*. Livius « orba consilio auxilioque. »

711. De hoc prodigio cf. I, 56. Pertinet ad consilium poetæ propter Apollinis responsum et Brutum. Pestis causa pueros regios missos esse Dionys. IV, 69, narrat.—*Anguis* Livio auctore e lignea columna exiit. *Anguis* adspectus in ædibus aut in itinere triste prodigium : v. Schwarz. ad Theophrast. 16.—Hinc *nefas visu*, et apud Livium, « portentum terribile, » quod terrorem fugamque in regiam fecerit, dignumque habitum sit, de quo Delphicus adeo Apollo consuleretur. Ovid. tria tristia addidit, altaria, exta rapta, ignem exstinctum. Errat Krebsius, quum docere vult, serpentem hunc exta rapientem eximium bonum portendisse. — Narrationibus prodigiorum et alibi *ecce* præmitti solet, ut Virg. Æneid. II, 203.

713. Ovidius nimio brevitatis studio obscurus, aut falsus adeo factus est. Perfectis patris mandatis, regii juvenes sciscitantur, ad quem eorum regnum sit venturum. Tum demum hoc, quod sequitur, responsum redditur. Eo moti apud Livium constituunt rem sorti permittere; apud Dionys. ambo simul osculari matrem. — *Properata*, propere. — *Turba* de duobus.

717. *L. Junius Brutus* Tarquinia, regis sorore, natus, quum fratrem suum una cum primoribus civitatis ab avunculo interfectum audivisset, contemtu *tutus ab insidiis* esse voluit. — Ergo de industria *stulti* si-

Tutus ab insidiis, dire Superbe, tuis.
Ille tacens, pronus matri dedit oscula Terræ,
Creditus offenso procubuisse pede.
Cingitur interea Romanis Ardea signis,
Et patitur lentas obsidione moras.
Dum vacat, et metuunt hostes committere pugnam,
Luditur in castris : otia miles agit.
Tarquinius juvenis socios dapibusque meroque
Accipit, atque illis rege creatus ait :
Dum nos difficilis pigro tenet Ardea bello,

mulationem induit, se suaque prædæ esse regi passus est, neque *Bruti* (stupidi) cognomen abnuit ; Liv. et Dionys.—*Superbus* hic spectatur, ut nomen proprium. Etiam Livius, II, 1 : « Superbo exacto rege. » — Additur *dirus*, ut III Metam. 354, in Narcisso « dira superbia. » Silius, XIV, 126, « dirus Læstrigon, » Antiphates crudelis.—*Pronus*, prolapsus facie humum, vel quum exisset e templo, vel Italiam ingressus. Dionys. d. l.—*Tacens* simulationi Bruti bene convenire videtur Burm. Vulgo *jacens*, quod Ciofan. defendebat, et quod Mitscherl. servavit, atque, interpunctione sublata, cum *pronus* conjunxit : non male. Heinsius malebat *cadens* : etiam hoc bene. Liv. « velut si prolapsus cecidisset. » I Metam. 375, « procumbit uterque » Pronus humi, gelidoque pavens » dedit oscula saxo ; » ibidem, vers. 508, « ne prona cadas. »

721. Propius accedit ad regifugium. — De *Ardeæ*, urbis Rutulorum, obsidione cf. Dionys. IV, 64; Livius, I, 57. — *Cingitur* obsidione, postquam primo impetu capi non potuit. — Inde *lentum* magis, scil. longum, quam acre bellum. De voc. *lentus* vide Bent. ad Horat. I, Ep. 1, 21. — *Vacat*, quies est.—*Ludere* de rebus non seriis, quæ fiunt temporis fallendi causa. Livius, « Regii » juvenes interdum otium conviviis » comessationibusque inter se tere» bant. » — Tum iter eorum, quod noctu Romam et Collatiam fecerant, *nocturnum ludum* vocat.

725. De hoc convivio, certamine ibi accenso, itinereque communi nihil habet Dionys. —*Socios*, sodales.—*Accipit*, ut sæpe.—*Atque illis*. Olim edeb. *ex illis* : tum Heinsius corrigi volebat, *juvenes socios*, ut Tarquinius pater juvenes convivio excepisset, atque ex illis juvenibus Sextus, *rege creatus*, sermonem intulisse narraretur. Sed hoc adversatur Livio, apud quem, « Forte po» tantibus his apud Sextum Tarqui» nium, ubi et Collatinus cœnabat » etc. » *Atque illis* agnoscunt sex MSS.—Regii nostri codices, *ex illis* : quod etsi reciperetur, Heinsii tamen correctio non videtur necessaria. *Ed.*

727. Livius tantum : « incidit de » uxoribus mentio. » Ovidius definit, qualis illa fuerit.—*Difficilis*, scilicet aditu, expugnatu, bene se habet, quamquam Taubnerus non improbat alterum *sollicitos*. — *Pigrum*, longum. Horat. I, Ep. 1, 21,

Nec sinit ad patrios arma referre Deos:
Ecquid in officio torus est socialis? et ecquid
Conjugibus nostris mutua cura sumus?
Quisque suam laudant: studiis certamina crescunt;
Et fervent multo linguaque corque mero.
Surgit, cui clarum dederat Collatia nomen;
Non opus est verbis, credite rebus, ait.
Nox superest: tollamur equis, urbemque petamus.
Dicta placent: frenis impediuntur equi.
Pertulerant dominos: regalia protinus illi
Tecta petunt; custos in fore nullus erat.

« ut piger annus pupillis. »—*Socialis*, conjugalis. Ipsæ uxores intell.—*In officio est.* Liv. VIII, 19: « Fundanos in officio esse, » in fide, fideles; V Trist. XIV, 26, « nihil officio, nupta, quod obstet, habet. » — *Cura* dicitur, et is, qui amatur. Tibullus, II, III, 31, « cui sua cura » puella est. » Virg. Georg. IV, 354, « tua maxima cura » de filio amato. — Eodem sensu Cæsar, in Bello Alex. *mutuum sentire.* Ed.

731. *Studia* eorum sunt, qui favent alicui, ejusque causam fortiter agunt. Livius, XXIX, 19, « accensis » studiis pro Scipione. » — *Fervent* etc. incaluerant et sermonibus et animo.—*Surgit* Heinsius vel invitis membranis in *Surgite* mutari vult, ut Collatini socios alloquentis oratio hinc incipiat; non assentior. *Surgit* optime de eo, qui calidus iter illico faciendum suadere vult: is ante omnes surgere solet. *Surgite* melius locum haberet post verba, *nox superest.* — *Collatia* Sabinis a Tarquinio Prisco ademta; Egerius, cujus filius hic *Collatinus*, in præsidio ibi relictus est; Liv. I, 34 et 38. Inde *Collatini* cognomen ei inditum, Dionys. IV, 64, quod hac ipsa rerum commutatione *inclaruit.* Mentem Collatini multo apertius declaravit Livius, « paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet » Lucretia sua. Quin conscendimus » equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato » viri adventu occurrerit oculis. » — *Tollamur equis*, avehamur equis. XI Metam. 441, « Me quoque tolle simul, » ubi vide notam.

736. *Frenis impedire equos*, pro vulgari, frena addere equis. Dictum, ut *comas impedire sertis.* — *Custos*, janitor, cujus erat custodire et servare domum. Viris gravibus laudi ducebatur, custode tali carere; Sagittarius de Januis, p. 95. Sed nunc absentia ejus effecta erat luxu, quo omnia in regia miscebantur.—Convivium, quo nurus regis tempus cum æqualibus terebat, invidiose notatum *mero*; vini enim usus mulieribus romanis interdictus erat. — Ac illæ quidem, genium suum placaturæ, *coronas*, adeo sumserant, quæ coercere comas solebant, sed in ebriis *fundebantur*, solutæ delabebantur

Ecce nurum regis fusis per colla coronis
  Inveniunt posito pervigilare mero.
Inde cito passu petitur Lucretia; nebat:
  Ante torum calathi, lanaque mollis erant.
Lumen ad exiguum famulæ data pensa trahebant;
  Inter quas tenui sic ait ipsa sono:
Mittenda est domino, nunc nunc properate, puellæ,
  Quamprimum nostra facta lacerna manu.
Quid tamen audistis? nam plura audire soletis.
  Quantum de bello dicitur esse super?
Post modo victa cades: melioribus, Ardea, restas,
  Improba, quæ nostros cogis abesse viros.
Sint tantum reduces: sed enim temerarius ille
  Est meus; et stricto quolibet ense ruit.

per colla. — *Fusus* de rebus negligenter dependentibus dicitur. Multi non *coronis* habent, sed *capillis*, quod Modio placebat. Sed *fusis capillis*, quod et Burm. monet, domi esse vel castissimæ solebant, ut vers. 772, ipsa Lucretia.—Regii tres nostri habent *fusis* per *colla capillis*; at in codice B additur *vel coronis*; verum quidem quod dicit Burmannus; sed, ut fatetur ipse, innumeri codices habent *capillis*, et nullum *coronis* habentem notat. *Ed.*

741. *Nebat.* Bene sic uno verbo indicat, qualem invenerint Lucretiam. Plura habet Livius, sed singula cum pondere, « nocte sera deditam lanæ » inter lucubrantes ancillas in me» dio ædium sedentem inveniunt. » — De *calathis*, in quibus *pensa* sua reponebant lanificæ, dictum ad IV Metam. 10.

744. Sequitur ingeniosum figmentum. — *Tenuis* est vox muliebris; II Metam. 373, Cycno in avem transeunti virilis vox *tenuata est*. Cicer. Or. III, 11, *mollis* illa vox vocatur. —*Lacerna*, qua muniretur in castris adversus frigora et imbres. Etiam Propert. IV, III, 33, mulier scribit: « Noctibus hibernis castrensia » pensa laboro. » — Bene ancillarum mores notant illa, *nam plura audire soletis*.

749. Sensum horum verborum Burmannus bene constituit: Certo cades postea; sed mora me cruciat, per quam viro careo; *restas*, resistis, fortioribus. Sine causa igitur Heinsius hæc de mendo suspecta habebat, atque corrigi volebat: *Dummodo victa cadas, melioribus, Ardea, resta.*—*Sed enim* objicientis est. —Pro *ille* unus Vatican. *esto*. Hinc Heins. conjicit *temerarius est ô, Est meus*. Non bene. *Ille* cum vi dictum; is, cujus temeritas satis nota. — *Quolibet*. Alii *qualibet*. — Sed in verb. sequenti Heins. et Burm. dissentiunt. Ille præfert *furit* e conjectura sua, quod verbum passim, etiam addito voc. *ense*, de strenuis

Mens abit, et morior, quoties pugnantis imago
Me subit : et gelidum pectora frigus habet.
Desinit in lacrymas, intentaque fila remittit,
In gremio vultum deposuitque suum.
Hoc ipsum decuit : lacrymæ decuere pudicam ;
Et facies animo dignaque parque fuit.
Pone metum, venio, conjux ait : illa revixit ;
Deque viri collo dulce pependit onus.
Interea juvenis furiales regius ignes
Concipit, et cæco raptus amore furit.

bellatoribus occurrit ; hic verb. *ruit* melius τῷ *quolibet* convenire monet, et *ruere* proprie temerariorum. Bene. — *Mens abit* perturbatis animo. IV Metam. 175, « mens excidit. » — *Pugnantis imago me subit*, pugnantem cogito. — *Subeunt*, quæ oriuntur in animo.

755. *Intenta* habent multi MSS et ed. Ald. posterior ; sed cæteri *incœpta* præferunt, ut VI Metam. 34, « incœptaque fila relinquit. » Mihi h. l. *intenta fila* melius verbo *remittit* convenire videntur. Cæterum similia figmenta memoravimus ad II Metam. 601. — *Decus* illud Noster passim notavit IV Met. 230 : « Ipse » timor decuit ; » et vers. 330 : « Sed » et erubuisse decebat. » Vide ad Met. VIII, 25. Post *decuit* igitur cum vi additur, *lacrymæ decuere pudicam*, quibus optime conveniunt sqq *et facies* etc. Merito igitur hanc lection. revocasse nobis videmur. Nam Heinsius ex MSS Ursin. Naug. et octo aliis *lacrymæ cecidere pudicæ*, quæ verba post superiora *Desinit in lacrymas* admodum languent. — Propter decus in flendo *facies digna* erat *animo*. Hæc optime inter se cohærent.

759. Repente se prodit vir, qui adhuc latens cum comitibus verba conjugis amantia audiverat. Ita et dictis et factis constabat, quantum Lucretia præstaret cæteris. — Pro *venio* Neapoli non displicet alia lectio, *veni*. In se utrumque habet locum ; sed MSS plerique ex præstantioribus *venio* præferunt. *Venire* autem simili modo legitur VI Metam. 43 : « Tum Dea, venit, ait. »

761. Exornat usque ad vers. 779, quod Livius tenuiter narrat : « Ibi » Sextum Tarquinium mala libido » Lucretiæ per vim stuprandæ capit : tum forma, tum spectata castitas incitat. » — Malam illam libidinem Noster graviter *furiales ignes* vocat. Heinsius *furiatos* invexerat, quia nonnulli MSS *furiatus* habent. Quæ causa mutandi non satis gravis mihi videtur. Adde, quod *furialis* sæpe apud Nostrum legitur, ut *furialis cædes, furiales mensæ, furialia arma*, sed *furiatus* nunquam. Revocavi igitur alterum, quod et a Mitscherl. factum video, et a Lenzio. — *Raptus* istis ignibus melius convenit, quam *captus* aliorum. — Pro *furit* Heins. dedit *ruit* ; Burman. nescit, unde hoc sumserit, quum in nullo scripto aut edito libro exstet. Heinsium tamen sequitur Mitscherl.

Forma placet, niveusque color, flavique capilli,
Quique aderat nulla factus ab arte decor.
Verba placent, et vox, et quod corrumpere non est:
Quoque minor spes est, hoc magis ille cupit.
Jam dederat cantum lucis prænuntius ales,
Quum referunt juvenes in sua castra pedem.
Carpitur attonitos absentis imagine sensus
Ille: recordanti plura magisque placent.
Sic sedit: sic culta fuit: sic stamina nevit:
Neglectæ collo sic jacuere comæ.

763. Forma hujus matronæ pendet a criticorum judicio. Namque 1° pro *niveusque* unus Vatic. *vivensque*; hinc Heins. suadebat *vivusque*; equidem nihil muto: *niveus color* Ovidio in puellis satis placuit; supra I, 427, *nivea Nympha*; Heroid. XX, 120, *niveo lætus in ore rubor*; atque his *niveis*, III Art. Amat. 309, artes quasdam tradit: 2° *Flavi capilli* non placent Burm. quia meretriculis et libidinosis mulieribus a poetis adscribantur; itaque mavult cum uno cod. Heins. *nigrique capilli*, ut ita niveo oris colori capilli nigri juncti efficiant emendatissimæ formæ decus. Papæ! Ovidius tamen et pudicis *flavos* capillos tribuit; infra V, 609, Europæ « flavi capilli; » Heroid. V, 122, Œnone ipsa « flaventes co» mas » suas jactat; XX, 57, magnam vim habebant Cydippæ « flavi crines » *et* eburnea cervix. » VI Metam. 118, Ceres « flava comas. » Et Minerva satis casta passim *flava*, ut infra VI, 652: 3° *Decorem* Neapolis ad ruborem refert, qui non fuerit a fuco et pigmento, sed naturalis. Et plures MSS habent *color*. Sed *decor*, qui mox vers. 774, a vultu, facie, colore diserte distinguitur, in habitu, gestu, motu corporis cernitur. Vide Bentl. ad Horat. IV, Od. XIII, 17, ubi *color* et *decens motus*. — In codice Regio A, hoc loco legitur *color*, et versu 774 *decor*. Ed.—Hic quoque decor *artibus* comparabatur. Vide III Art. Amat. 257 sqq, ubi longus catalogus talium *artium*, quibus decor in ridendo, lacrymando, incedendo conciliatur. Propert. I, 4, « multis decus » (Bentl. corrigit *decor*) artibus. » —*Quod corrumpere non est*, scilicet, pudor. Lenzius: placet in ea id, quod se corrumpi non patitur.

767. *Cantum dare*, cantum edere, ut Tibull. III, IV, 40. Gallus cantu suo « evocare Auroram » dicitur XI Metam. 598. — Mox vis phantasiæ et impuræ libidinis verissime notatur. *Carpi amore* aut *igne* formula obvia. Eamdem vim *carpendi* habebat etiam *imago*, cogitatio mulieris amatæ. Etiam Remed. 723, « imagine muta carpi. » — *Plura* bene se habet. Non igitur erat, cur Heins. ex uno suo *pulchra* probaret. — In tribus nostris Regiis legitur *plura*; conjectura Heinsii ut multæ ejusdem nulla auctorit. nititur. *Ed.*

772. *Neglectæ*. Alii *injectæ* habent. De qua varietate confer Heinsium et Burmannum.—Pro *vultus* Taub-

Hos habuit vultus : hæc illi verba fuere :
  Hic decor, hæc facies, hic color oris erat.
Ut solet a magno fluctus languescere flatu ;
  Sed tamen a vento, qui fuit, unda tumet :
Sic, quamvis aberat placitæ præsentia formæ,
  Quem dederat præsens forma, manebat amor.
Ardet ; et injusti stimulis agitatus amoris,
  Comparat indigno vimque metumque toro.
Exitus in dubio est : audebimus ultima, dixit ;
  Viderit, audentes forsne Deusne juvet.
Cepimus audendo Gabios quoque. Talia fatus,
  Ense latus cingit ; tergaque pressit equi.
Accipit ærata juvenem Collatia porta,
  Condere jam vultus sole parante suos.
Hostis, ut hospes, init penetralia Collatini :

nero ex Puteano et duobus aliis placebat *cultus*. At præcessit modo, *sic culta fuit*. *Vultus* autem a *facie* et *oris colore* differt. — Nullus ex nostris Regiis habet *cultus*. Ed.

775. *A flatu*, post flatum. Hanc similitudinem non vulgarem illustrat Gellius, Noct. Att. II, 30, ubi de austro vel africo : « Quibus jam » nihil spirantibus undæ tamen factæ » diutius tument, et a vento qui- » dem jamdudum tranquillæ sunt, » sed mare est etiam atque etiam » undabundum. »

779. Heins. cui *injusti* voc. nimis leue in hac re videbatur, id in *incesti* mutari volebat : sine causa. Liv. I, 59, hoc ipsum Tarquinii facinus *regiam injuriam* vocat. III Metam. 267, Juno, « injuria thalami nostri. » — *Comparat*, parat. — *Indigno*, qui talia non merebatur. — *Metumque*. Heins. ex MSS pluribus recepit *dolumque* : idque tuetur etiam Burm. quia Liv. XXIII, 35, scripsit, « do- » lum ad capiendos eos comparat. » Hoc nihili est : non enim quæritur, an scriptor aliquis *dolum comparare* dixerit, sed quid Tarquinius Lucretiæ paraverit. De *dolo* nec Ovid. quidquam in sqq habet, nec historici ; in *metu* contra, quem mulieri incusserit, omnes consentiunt. — Bene in nostris cod. tribus legitur *metumque*. Ed.—Paulo post volebat dicere, audentibus omnia succedunt. Vulgo successum illum *Fortunæ* tribuebant, *fortes Fortuna juvat* : Sexto perinde est, quis hoc faciat, *Forsne Deusne*. — *Viderit* vox ejus, qui curam rei in alium rejicit. Vide Heinsium ad I ex Ponto, II, 9.

785. *Accipit* nos locus, quem ingredimur.—*Ærata*, ære obducta.— *Hostis, ut hospes*. Hic lusus, in quo vis inest, placuit etiam Livio, qui « hostis pro hospite mihi sibique etc. » — *Collatini* Heins. unius Medic. au-

Comiter excipitur : sanguine junctus erat.
Quantum animis erroris inest ! parat inscia rerum
Infelix epulas hostibus illa suis.
Functus erat dapibus : poscunt sua tempora somni :
Nox erat, et tota lumina nulla domo.
Surgit, et auratum vagina liberat ensem ;
Et venit in thalamos, nupta pudica, tuos.
Utque torum pressit : Ferrum, Lucretia, mecum est,
Natus, ait, regis, Tarquiniusque loquor.
Illa nihil : neque enim vocem, viresque loquendi,
Aut aliquid toto pectore mentis habet.
Sed tremit, ut quondam stabulis deprensa relictis
Parva sub infesto quum jacet agna lupo.
Quid faciat ? pugnet ? vincetur femina pugna :
Clamet ? at in dextra, qui necet, ensis adest :

ctoritate in *Collatina* mutavit, quia et Virg. Æn. VI, 744; « Collatinas » arces » dixit. At Virg. totam urbem intellexit, Noster unius Collatini domum.—*Excipitur*. Burmannus, si paulo ante *Excipit* cum quinque MSS legatur, hic *accipitur* præferat e Mazar. et undecim aliis, quia Ovid. hæc Livii, XXIII, 33, « Hostes pro » hospitibus comiter accepit » ante oculos habuisse videbatur. Sed quis credat, Livium a poeta nostro expressum esse in talibus minutiis ?— Regii tres paulo ante habent *Accipit*, et hoc loco *excipitur*. — *Sanguine junctus*. Egerius, Collatini pater, frater Tarquinii Prisci fuerat, cujus nepos Sextus Tarquinius.

793. Tam hic, quam VI Metam. 551, alii MSS habent *deripit ensem*. Sed nunc sermo non est de vehemente impetu. — In verbis Sexti Liv. hæc habet : « Sextus Tarquinius » sum. » Pro iis Ovid. *Tarquiniusque* vel *vocor*, vel e lect. Pembroc. Reg. Petav. et aliorum, quam Burmannus recepit, *loquor* ; quæ duo eodem sensu capi possunt. Burm. tamen vim quærit in voce *loquor* : Sextum, ut vim adderet verbis, dixisse sublata insolentius voce, se loqui, Tarquinium et filium regis. Apud Dionys. juvenis libidine accensus inepte in longiorem orationem excurrit.

797. Livius : « Pavida ex somno » mulier. » — *Mens*, sensus. III Metam. 628, is cui guttur pugno ruptum, hæret aliquamdiu *amens*, post *redeunt in pectora sensus*.—In similitudine *quondam* est id quod, fere. Eadem autem similitudo VI Metam. 527.

801. Nullam opem videbat, nullum salutis remedium. Id deliberatione quadam bene describitur. — *Pugnet*. Callisto « quidem contra, » quantum modo femina possit, pu- » gnat : sed quæ superare puella,

Effugiat? positis urgentur pectora palmis,
  Nunc primum externa pectora tacta manu.
Instat amans hostis precibus, pretioque, minisque:
  Nec prece, nec pretio, nec movet ille minis.
Nil agis; eripiam, dixit, pro crimine vitam:
  Falsus adulterii testis adulter erit:
Interimam famulum, cum quo deprensa fereris.
  Succubuit famæ victa puella metu.
Quid, victor, gaudes? hæc te victoria perdet:
  Heu quanto regnis nox stetit una tuis!
Jamque erat orta dies: passis sedet illa capillis,
  Ut solet ad nati mater itura rogum:
Grandævumque patrem fido cum conjuge castris
  Evocat; et posita venit uterque mora.
Utque vident habitum, quæ luctus causa, requirunt;
  Cui paret exsequias, quove sit icta malo?

» Quisve Jovem poterat; » II Metam. 434.—*Positis* etc. Liv. « sinis» traque manu mulieris pectore op» presso. » —*Urgetur* Heinsius ex vetere Modii libro dederat. Sed unius libri auctoritate græcismum illum, quem Heins. ubique cupide arripit, nolim infarcire. — Bene *Gierig* rejecit *urgetur*, quod, vel omissa vel erasa supra litera *e* lineola, potuit legi. *Ed.* — *Externa*, viri alieni.

805. *Instat* etc. Sic et Liv. — Pro *movet* Voss. Vatic. Stroz. *valet*, non improbante Burmanno. — *Nil agis*, frustra adversaris. — *Pro crimine*, ut causam habeam criminandi, te accusandi. Nisi malis, tamquam crimen admisisses. Sabin. I, 79: «Tyn» daris has illi læso pro fœdere pœ» nas Struxerat. » Heins. præferebat vulg. *per crimina.* Burman. objicit, hoc fore sceleste, nefarie vitam eripere. Itaque e pluribus libris alterum recepit, et præterea *sub crimine* conjicit. — *Falsus*, fictus, simulatus, ut passim in Metam. Verba Livii apertius et ad terrendum gravius etiam Sexti mentem declarant: « Cum mortua jugulatum servum » nudum positurum ait, ut in sor» dido adulterio necata dicatur. »

810. *Victrix libido* etiam apud Liv. —*Nox* de concubitu. — *Hæc te* etc. Talia minari solent injuriam passi. Nunc poeta eadem vaticinatur. — *Passi*, id est, soluti et circa collum fluentes capilli signum erant luctus, in mulieribus potissimum. Heroid. X, 187. Vide Kirchm. de Funer. pag. 200.

815. *Patrem* Roma evocavit, auctore Livio. Apud Dionys. ipsa carpento vehitur Romam ad patrem. *Evocat*, qui aliquem aliunde ad se venire jubet.—*Icta*, percussa, perculsa.—Codices nonnulli *icta modo*;

Illa diu reticet, pudibundaque celat amictu
  Ora : fluunt lacrymæ, more perennis aquæ.
Hinc pater, hinc conjux lacrymas solantur ; et orant,
  Indicet : et cæco flentque paventque metu.
Ter conata loqui, ter destitit : ausaque quarto,
  Non oculos adeo sustulit illa suos.
Hoc quoque Tarquinio debebimus? eloquar, inquit,
  Eloquar infelix dedecus ipsa meum.
Quæque potest narrat : restabant ultima ; flevit,
  Et matronales erubuere genæ.
Dant veniam facto genitor conjuxque coacto.
  Quam, dixit, veniam vos datis, ipsa nego.
Nec mora ; celato figit sua pectora ferro ;

alii *acta ;* Regii nostri *icta malo :* cave quicquam mutes ; Stat. Theb. IX, 351, « At genitrix cœtu glaucarum cuncta sororum Protinus » icta malo, vitrea de valle solutis » Prosiluit furibunda comis. » Apud Valerium Flaccum, VIII, 35 « icta » timore gravi ; » apud Lucretium, « icta dolore ; » Petronius etiam, de Bello civili dixit simpliciter « icta » mens, » id est, territa et consternata. *Ed.* — *Lacrymas* verbo attingit Livius, qui multo melius animum et affectum mulieris generosæ descripsit. Etenim mulierem nil nisi lacrymantem et res turpes eloqui dubitantem, tum viros lacrymantem solantes notare quis non valet ? Ineptior etiam inducitur a Dionys. Halic. Tales ineptiæ facillime sentiuntur comparatione cum exemplo illustri instituta.

821. *Lacrymas solari*, consolari lacrymas fundentem, bona locutio. —*Cæcus*, cujus causa latet.

825. *Hoc* Neapol. intel. stuprum illatum ; Constant. Fanens. et Burman. vero eloquium illius dedecoris. *Hoc*, quod cogor ipsa dedecus meum eloqui. Huic interpretationi non video, cur Krebsius intolerabilem duritiem tribuerit. Minus verecunda est apud Dionys. ubi λέγει ἅπαν τὸ πρᾶγμα, ἐξ ἀρχῆς ἀναλαβοῦσα. Apud Liv. eloquitur, quæ scire opus erat : « Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo... Sextus » est Tarquinius, qui hostis pro » hospite etc. »

829. *Dant veniam* etc. Melius consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti : mentem peccare, non corpus. — *Coacto*. Ciofan. Taubn. Lenzius et Krebs. sex MSS auctoritate præferunt *coactæ*, ut ὁμοιοτέλευτον in cæsura et in fine versus vitetur. Bene ; quamquam Ovid. et II Metam. 398 : « colligit amentes, et adhuc terrore paventes » similem negligentiam admisit. — In tribus codicibus nostris Regiis legitur *coactæ*, quod venustius et magis poeticum sane mihi videtur. *Ed.*

Et cadit in patrios sanguinolenta pedes.
Tunc quoque jam moriens, ne non procumbat honeste,
Respicit : hæc etiam cura cadentis erat.
Ecce super corpus communia damna gementes,
Obliti decoris, virque paterque jacent.
Brutus adest; tandemque animo sua nomina fallit;
Fixaque semanimi corpore tela rapit;
Stillantemque tenens generoso sanguine cultrum,
Edidit impavidos ore minante sonos :
Per tibi ego hunc juro fortem castumque cruorem,
Perque tuos Manes, qui mihi numen erunt;
Tarquinium pœnas profuga cum stirpe daturum.
Jam satis est virtus dissimulata diu.
Illa jacens ad verba oculos sine lumine movit;
Visaque concussa dicta probare coma.
Fertur in exsequias animi matrona virilis;

832. *In pedes*, pro ad pedes. — *Honeste*, decenter, εὐσχημόνως. Julius Cæsar, quum interficeretur, « sinum ad ima crura deduxit, quo » honestius caderet. » Præeunte Eurip. Hec. 568, veteres passim hanc cadentium curam notarunt, ut ad III Metam. 479, et ad Plin. IV, Ep. XI, 9, jam monuimus. Poterat igitur, ut res trita, nunc omitti.

837. *Nomen* Bruti, sive stupidi, quod ei per contemtum inditum erat, et cujus vim adhuc simulando expresserat, nunc tandem *fallit animo*, consilio ac virtute ostendit, se esse ingenio longe alio. Hinc cæteri stupebant, « unde novum in Bruti » pectore ingenium. »

841. *Per tibi ego*. In obtestationibus et juramentis sæpe hic ordo verborum perturbatus reperitur. Virg. Æn. IV, 314 : « Per ego has la» crymas. » Liv. XXIII, 9 : « Per » ego te, fili, quæcumque jura etc. » — *Virtus dissimulata*, celata, quia Brutus tyranni metu se stultum simulaverat. *Ed.*

845. *Ad verba*. Octo veteres, *adversa*, quod placet Heins. Sed etiam III Metam. 245, Actæon a canibus dilaniatus, quum comites eum clamarent, « ad nomen caput refert, » et IV, 145, Pyramus « ad nomen » Thisbes oculos jam morte gravatos » erexit. » Hinc h. l. nolim quidquam mutari. — Regius codex C solus, *adversa*. — *Sine lumine* id quod morte gravatos, per quos jam nihil cernebat. — *Concussa coma* approbat, ut Jupiter apud Homer. Sed inepte hunc lusum, aut hoc figmentum huic tali narrationi subjectum arbitror. Melius I Metam. 566, de Daphne in laurum mutata simile figmentum additum.

847. *Fertur in exsequias* pro, *ef-*

Et secum lacrymas invidiamque trahit.
Vulnus inane patet : Brutus clamore Quirites
Concitat, et regis facta nefanda refert.
Tarquinius cum prole fugit : capit annua consul
Jura : dies regnis illa suprema fuit.
FALLIMUR? an veris prænuntia venit hirundo,
Et metuit, ne qua versa recurrat hiems?
Sæpe tamen, Procne, nimium properasse quereris ;
Virque tuo Tereus frigore lætus erit.
JAMQUE duæ restant noctes de mense secundo,

fertur. Scaliger conjicit *Exsequias fertur,* ut dictum sit quemadmodum *exsequias ire.* — *Secum invidiam et lacrymas trahit*, quatenus ii, qui adsunt, lacrymas fundunt, *invidiaque*, odio, exardescunt in Tarquinium. Pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. — *Inane*, apertum. Hoc in foro omnibus conspiciendum præbebatur. — Erat ante curiam corpus Lucretiæ ; vulnus patebat : convenerant jam non modo qui in foro erant, sed in tota urbe ; congregato ergo populo omni, Brutus longam habuit orationem, quam Dionysius refert. *Ed.*—*Annua jura*, annuum imperium. Etiam Liv. novam civitatis formam per *annuos magistratus* declarat : et, quum consules omnia jura, omnia insignia regis tenerent, diserte monet II, 1, libertatem in eo fuisse, quod *annuum* imperium consulare fuerit. — *Dies suprema* fuit ann. u. c. 244.

853. *Hirundinis reditus.* Columel. XI, 2, ad diem VII Kal. Mart. hirundinem conspici ait. Plin. II, 47 : « Favonium quidam a. d. VIII Kal. » Mart. Chelidoniam vocant ab hi» rundinis visu. » Vocatur *veris prænuntia* ; Ælianus, Hist. Anim. I, 52, *τῆς ὥρας τῆς ἀρίστης ὑποσημαίνει τὴν ἐπιδημίαν* ; Oppian. Halieut. III, 244, *εἰαρινὴ Ζεφύρου πρωτάγγελος ὄρνις* ; Horat. I, Epist. VII, 13, vernum tempus indicaturus : « Cum Zephy» ris et hirundine prima. » Favonii secundum Columel. die septimo, secundum Plin. sexto ante Februarias Idus spirare incipiebant, et mollire hibernum cælum. Is dies igitur principium habebatur veris. Sed quoniam molliti cæli vis serius sentiebatur, hirundo poterat veris *prænuntia* vocari.—Ad finem etiam vergente Februario, *hiems* identidem *recurrebat*, et Kal. Mart. demum cedebat. III, 235. — *Qua*, qua parte. — Hirundines interdum damno suo reditum *properant.* Plin. XVIII, 57 : « Notatum est, advenas volucres ad » diem » VI Kal. Febr. « spem ve» ris attulisse, mox sævissima hieme » conflictatas. » —De *Procne*, *Terei*, regis Thraciæ, uxore in hirundinem mutata, vide VI Metam. 425 sqq. *Progne* deterior scriptura est, quam tamen h. l. omnes libri tuentur. Est verior Πρόκνη *Procne.* Vide Heins. ad Metam. d. l.

857. *Equiria* III Kal. Mart. scil. die 27 Febr. De iis Festus : « Equi» ria, ludi, quos Romulus Marti » instituit per equorum cursum,

Marsque suos junctis curribus urget equos.
Ex vero positum permansit Equiria nomen,
Quæ Deus in campo prospicit ipse suo.
Jure venis, Gradive; locum tua tempora poscunt:
Signatusque tuo nomine mensis adest.
Venimus in portum, libro cum mense peracto:
Naviget hinc alia jam mihi linter aqua.

» qui in campo Martio exercebantur. » — Pro *suos junctis* Pembr. *citis junctos*, quod non displicet Taubnero. Sed Mitscherlich. dedit *citos junctis*. Tres MSS habent *citus junctis*. Nec male *citi* vel equi, vel currus hic memorantur. — *Ex vero*, ex re ipsa. — *Tua tempora*, mensis a te dictus. — *Locum poscunt*, volunt jam a me cani, exacto mense Februario. Non bene Heinsius *tua* in *sua* mutari volebat.

LIBRI TERTII

ARGUMENTUM.

Invocatio Martis, 1-8. Romuli et Remi fortuna inde a natalibus usque ad urbis initia; Martis cultus; Martii mensis nomen, 9-86. De ordine hujus mensis apud varios populos, 87-98. De numero mensium apud priscos Romanos, et de auctione eorum per Numam; tum de Cæsaris anno solari, 99-166. Matronalia, quorum descriptioni raptus Sabinarum insertus, et verni temporis vis, 167-258. Saliorum origo et festum; ancile de cælo delapsum, 259-398. Occasus alterius piscis, 399-402. Arctophylacis occasus et Vindemitoris ortus, 403-414. Vestæ sacra et Augusti Pontificatus, 415-428. Vejovis ædes dedicata, 429-448. Pegasi collum oritur, 449-458. Ortus Coronæ, Thesei et Ariadnes fabula, 459-516. Altera Equiria, 517-522. Annæ Perennæ sacra; Dido et Anna, et hujus adventus in Latio; secessio populi Romani, 523-696. Nex Julio Cæsari illata, 697-710. Scorpii medii occasus, 711, 712. Liberalium origo et ritus, in quibus solemnia togæ virilis; tum Bacchi laudes, 713-790. Processio ad Argeos, 791, 792. Milvi sideris origo et quædam ex Titanomachia, 793-808. Quinquatria Minervæ, 809-850. Solis ingressus in Arietem; Phrixi et Helles fabula, 851-876. Æquinoctium vernum, 877-878. Festum Jani, Salutis, Concordiæ, Pacis, 879-882. Lunæ cultus in Aventino, 883, 884.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER TERTIUS.

Bellice, depositis clypeo paulisper et hasta,
  Mars, ades; et nitidas casside solve comas.
Forsitan ipse roges, quid sit cum Marte poetæ:
  A te, qui canitur, nomina mensis habet.
Ipse vides manibus peragi fera bella Minervæ:
  Num minus ingenuis artibus illa vacat?
Palladis exemplo, ponendæ tempora sume
  Cuspidis: invenies et quod inermis agas.
Tum quoque inermis eras, quum te Romana sacerdos

1–8. *Martis invocatio.* Ut libri I, et IV initia Jani et Veneris laudibus dedit, sic nunc, Martium mensem describere aggrediens, *Martem*, qui modo advenerat II, 861, appellat, quamquam Deum poetis alienum, comparatione cum *Minerva* commode facta. — Pacis opus tractanti dum Mars adest, ut *deponat* arma rogatur, quod idem et respirationis causa facit; Statius Theb. VII, 10. Confer infra vers. 171, ubi ex parte paret precibus poetæ.—*Nitidas*, pulchras, nunc tantum ornat. Etiam Homerus heroibus suis dat membra λιπαρά. — *A te* etc. non docet Martem, unde mensis nomen habeat, sed hoc sibi vult: adsis mihi, hoc enim jam ago, ut mensem a te dictum canam. — *Manibus*, virtute et armis. Vide Cort. ad Sallust. Jug. XXXIX, 1.—*Sumere tempora* bona locutio, de qua Vorstius, de Latinitate falso suspecta, cap. 15. — *Palladis* autem exemplum quam vim habeat, vide vers. 176.—Pro *cuspidis* multi MSS *cassidis*. Nil refert, utrum præferas. Aliter res se habet vers. 171. — *Invenies* etc. Sic commode viam sibi munit ad sqq.

9–166. Quod Ovidius, I, 27–44, cursim præceperat, id nunc uberius declarare vult, Martium a Romulo primum factum esse anni mensem, annum autem non nisi decem menses habuisse, cui Numa duos addiderit; Julium Cæsarem denique ad solis cursum annum accommodasse. Verum hic in Romuli et Remi origines excurrit, inde a Martis cum

Cepit, ut huic urbi semina digna dares.
Silvia Vestalis, quid enim vetat inde moveri?
Sacra lavaturas mane petebat aquas.
Ventum erat ad molli declivem tramite ripam,
Ponitur e summa fictilis urna coma.
Fessa resedit humi, ventosque accepit aperto
Pectore, turbatas restituitque comas.
Dum sedet; umbrosæ salices, volucresque canoræ,
Fecerunt somnos, et leve murmur aquæ.
Blanda quies victis furtim subrepit ocellis:

Ilia concubitu exorsus; atque adeo plura, quæ jam II, 383 sqq, retulerat, repetit. Duplex vero illa repetitio, quæ h. l. inest, poetam non satis exactum arguit.

Primum Mars recognoscit suum furtum; accessus ejus ad Silviam dormientem in nummis quoque expressus est. Noster phantasiæ suæ ope rem exornavit.—*Silvia* revocavimus quia non nisi Arondel. *Ilia* habet, atque alterum h. l. etiam Priscian. p. 864 et 920, agnoscit. Et infra vers. 45, servatum est etiam ab Heins. et Burm. De *Silvia* autem vide ad II, 383. — Vocatur *romana sacerdos*, quatenus inde origo Romani nominis. Etiam Horatius, III, Od. IX, 8, *Romana Ilia*. Sine causa igitur Heinsius *Trojana sacerdos* volebat; quamquam eadem Amorr. III, VI, 54, « ab Idæo Laomedonte genus » vocatur, atque adeo paulo post vers. 65, ex MSS pluribus *Trojana propago* exhibetur. Krebsius suadet *regina sacerdos*, ut Virg. Æn. I, 273. —*Moveri*, incipere. Livius, II, 58, « motam, *cœptam*, remittere industriam; » V, 24, *movere actionem*, incipere. — Solemne munus Vestalium erat *aquas petere* ad *sacra* vasa lavanda, et penetralia lustranda; in quem usum iis Numa fontem assignavit. Plutarch. Num. 13. Sed frustra quærunt, unde Silvia hauserit. Res Albæ gesta est.

13–20. Locus probabilis præ cæteris.—*Mollis*, eleganter leniter descendens vocatur, qui et *clemens* dicitur. Satis fuisset, *molliter declivem ripam*; sed maluit plenius loqui. Nonnulli, *mollem declivi*. Quidam *declivam* aut *declivo*.—Vertice gestari solebant et sacra in pompis; II Met. 712. De Vestali etiam Propert. IV, IV, 15, « at illi Urgebat medium fictilis urna caput. »

16. MSS Bonon. et Moreti, *composuitque comas*, quod placet Heins. quia *componere* in hac re sæpe. Sed Burm. alterum recte tuetur, quia coma majori in otio et ad speculum *componitur*; turbata raptim *restituitur*. — *Umbrosæ* etc. Talis locus ad somnum invitans describitur et ab Horat. Epod. II, 25: « Labuntur altis interim ripis aquæ; Queruntur in silvis aves; Frondesque (e conj. Markl.) lymphis obstrepunt manantibus; Somnos quod invitet leves. »—*Subrepit ocellis* melius nunc placet, quam aliorum *victos oppressit ocellos*. *Opprimere* minus bene convenit vocab. *blanda* et *furtim*. Etiam

Et cadit a mento languida facta manus.
Mars videt hanc, visamque cupit, potiturque cupitam,
Et sua divina furta fefellit ope.
Somnus abit : jacet illa gravis : jam scilicet intra
Viscera, Romanæ conditor urbis, eras.
Languida consurgit ; nec scit cur languida surgat ;
Et peragit tales arbore nixa sonos :
Utile sit faustumque, precor, quod imagine somni
Vidimus : an somno clarius illud erat ?
Ignibus Iliacis aderam : quum lapsa capillis
Decidit ante sacros lanea vitta focos.
Inde duæ pariter, visu miserabile, palmæ
Surgunt : ex illis altera major erat ;
Et gravibus ramis totum protexerat orbem ;

Stat. I Silv. IV, 57, « fessos penitus » subrepit in artus Insidiosa quies. »

21. *Cupere* sic sæpe in Metam. Interdum *connubia* additur. Et repetitio ejusdem verbi, qualis est in *videt, visam; cupit, cupitam*, grata et familiaris Ovidio ; etiam celeritas rei peractæ hic satis expressa, fere ut V Metam. 395, in raptu Proserpinæ. De voce *potiri* cum quarto casu vide Heins. — *Fallit*, qui clam aliquid agit, vel ut non innotescat, vel, ut hoc loco, ut non sentiatur. — Liberi *intra viscera* dicuntur concipi, unde et ipsi *viscera* vocantur ; V Metam. 18. — *Jam eras*. Quanto melius hoc, quam ; jam conceperat ! — Regii tres nostri habent *erat;* alterum dedit Heinsius ex tribus libris. *Ed.*

27-38. Somnium Silviæ, quod ipsius geminæque prolis fata portendebat, egregie fictum, et nunc loco positum. — *Utile* etc. ad formulam solemnem : quod bonum, felix faustumque sit. — *Imago somni*, somnium, ut et VIII Met. 824. — *Videre* usitatum de somniantibus. — *Somno clarius*, plus quam somnium. — *Iliaci ignes*, sacra Vestæ, ut vers. 142, *Iliaci foci;* nam Æneas Ilio « vit» tas, Vestamque potentem, æter» numque ignem » attulit, Æneid. II, 296. — In *vitta lapsa* omen erat ; vitta enim convictæ Vestali adimebatur. *Labi* et *cadere* sic sæpe junguntur ; Liv. I, 56, « velut si pro» lapsus cecidisset. » Pro *quum lapsa* plurimi libri *collapsa*.

31. Astyages e natalibus filiæ per somnum vidit vitem enasci, cujus palmite omnis Asia obumbraretur ; Justin. I, 4. A vitibus et oleis proximam nobilitatem *palmis* tribuit Plinius, Hist. Nat. XXIII, 51 ; idemque XVII, 38, palmas memorat prodigii loco ex aris et statuis enatas ; ut alias victoriam et triumphum portendebant, sic nunc magnitudinem imperii. Non autem hoc loco apparet, unde palmæ exierint, utrum ex foco, an ex vitta lapsa, nam *inde* ad utrumque referri potest. —

Contigeratque nova sidera summa coma.
Ecce meus ferrum patruus molitur in illas;
Terreor admonitu, corque timore micat.
Martia, picus, avis gemino pro stipite pugnant,
Et lupa: tuta per hos utraque palma fuit.
Dixerat: et plenam non firmis viribus urnam
Sustulit: implerat, dum sua visa refert.
Interea crescente Remo, crescente Quirino,
Cælesti tumidus pondere venter erat.
Quo minus emeritis exiret cursibus annus,
Restabant nitido jam duo signa Deo.
Silvia fit mater: Vestæ simulacra feruntur
Virgineas oculis opposuisse manus.
Ara Deæ certe tremuit, pariente ministra;
Et subiit cineres territa flamma suos.

Coma nova, vertice, frondibus modo natis.—*Contingere summa sidera*, aut cælum, omnino augustam altitudinem declarat. Apud Virgilium, Georg. II, 427, pomiferæ arbores « ad sidera raptim nituntur. »

35. *Molitur*, vibrat, jactat; præeunte Virgilio, Georg. IV, 321, « validam in vites molire bipennem. »— Etiam *picus*, ut *lupus*, Marti sacer. Plin. X, 20 : « Pici Martio cognomento insignes et in auspicatu magni. » — Ut *lupa* Romulo et Remo expositis mammas præbebat, ita *picus* frequenter ori eorum buccas inserebat. Vide vers. 54; Plutarch. Rom. IV; Quæst. Rom. p. 89.—*Stipite*, arbore, palma.

41. Romulum in utero jam *Quirinum* vocat. — Repetitionem, qualis est in voc. *crescente*, amat etiam Livius; sic, II, 5, « vetuere reddi, » vetuere in publicum redigi, » et centies. — *Emeritus*, qui mereri desiit, eo, quod fieri debebat, perfecto; ergo, absolutus. IV, 688. — *Nitidus Deus*, Phœbus. — Pro *Silvia* Moreti et Franc. *Ilia*. — *Vestæ simulacra*. Scripsisse hæc Ovid. videtur, quo tempore nondum sciebat, in Vestæ templo nullum esse simulacrum; VI, 295 sqq. Neque erat in templis græcis; Pausan. Corinth. cap. 53. Extra templum autem statuæ ei ponebantur; vid. Lipsius de Vesta, cap. 3. — *Opposuisse manus*. Idem figmentum VI, 614. Similiter Minerva oculos avertit, quum in templo ejus Ajax Cassandræ vim inferret; Fragm. Callim. p. 419.—*Tremor aræ* aut aliarum rerum sacrarum signum præsentiæ, et vel iræ, vel benevolentiæ divinæ. Vid. ad IX Metam. 781.—*Subiit cineres*, adeoque bene exstincta est. Exstinctus illic ignis plus aliis prodigiis terrebat animos Romanorum, Liv. XXVIII, 11; eratque, monen-

Hæc ubi cognovit contemtor Amulius æqui,
Nam raptas fratri victor habebat opes,
Amne jubet mergi geminos : scelus unda refugit;
In sicca pueri destituuntur humo.
Lacte quis infantes nescit crevisse ferino,
Et picum expositis sæpe tulisse cibos?
Non ego te, tantæ nutrix Larentia gentis,
Nec taceam vestras, Faustule pauper, opes.
Vester honos veniet, quum Larentalia dicam :
Acceptus geniis illa december habet.
Martia ter senos proles adoleverat annos,
Et suberat flavæ jam nova barba comæ :
Omnibus agricolis armentorumque magistris

te Dionysio, signum ἀφανισμοῦ τῆς πόλεως. Lipsius de Vesta, cap. 8.

49. Revolvitur eo, quod jam II, 385 sqq, copiosius narravit.—*Opes*, regnum. Sic *Deorum opes*, Liv. I, 4. —In verbis *scelus unda refugit* non malum figmentum. — De *pico* vide ad versum 37.

55. *Faustulus*, vir bonus, regii pecoris magister, ab ipsis Arcadibus Evandri comitibus, genus ducebat, montemque incolebat Palatinum : Dion. I, LXXIX, p. 204 et 218, Reisk. —Ejus uxor hoc loco non nisi in uno Medic. et altero Mazar. pro diversa lectione *Larentia* vocatur; nam in cæteris libris *Laurentia* exstat. Variant sane in hoc nomine auctores : apud Dionysium non nisi unus cod. *Laurentia* habet; sed Plutarch. Rom. IV, et Quæst. Rom. p. 105, *Accam Larentiam* vocat; atque ita et a Macrob. I, Sat. x, Macro auctore, scribitur. Ab istis auctoribus et alia *Larentia* commemoratur, culta et ipsa a Romanis, quæ Anco regnante vixerit, populoque romano agros quosdam reliquerit.—*Gentis nutrix*; quia gentis auctorem nutriverat.— *Opes* ipsos pueros educatos intellige. Vocat *opes*, quæ bene *paupertati* opp.—*Larentalia*, ab aliis *Larentinalia* vocantur : agebantur X Kal. Jan. — *Acceptus geniis*, ubi indulgetur genio conviviorum hilaritate. Virg. G. I, 300 : « Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur, Mutuaque inter se læti convivia curant : Invitat genialis hiems. » Bene igitur Decembrem hoc epitheto ornavit.— *Non taceam te*; solemne in hymnis. Horat. I, Od. XII : « Neque te silebo, Liber. » Vide Bentl. ad IV, Od. IX, 31. Cæterum Noster et alibi præmonet, quid libris postremis cantaturus sit, ut infra vers. 199. Et hoc loco merito id facit, quia series rerum narratarum nunc Faustuli mentionem exspectare jubebat.

59. Hunc ipsum annorum numerum habet Dionys. I, LXXIX, p. 205. —*Novam barbam*; Noster elegantius IX Metam. 398, eloquitur, « dubiaque tegens lanugine malas, »

Iliadæ fratres jura petita dabant.
Sæpe domum veniunt prædonum sanguine læti,
Et redigunt actos in sua rura boves.
Ut genus audierunt, animos pater editus auget;
Et pudet in paucis nomen habere casis :
Romuleoque cadit trajectus Amulius ense :
Regnaque longævo restituuntur avo.
Mœnia conduntur : quæ, quamvis parva fuerunt,
Non tamen expediit transiluisse Remo.
Jam, modo qua fuerant silvæ, pecorumque recessus,
Urbs erat; æternæ quum pater urbis ait :
Arbiter armorum, de cujus sanguine natus

et Virgil. Æn. VIII, 160 : « Tum » mihi prima genas vestibat flore » juventa. » — *Jura dare* aut *reddere* omnino est imperantis; *jura petere* subjecti. A populis hoc nunc translatum ad pastores eorumque præsules. Auctoritate quadam pollebant inter pastores, et indoles divina jam nunc in iis eminebat.

63. Liv. I, 4 : « In latrones præ» da onustos impetus facere, pas» toribusque rapta dividere. » — *Læti sanguine*, ut *lætus victoria*. — *Actos*, sibi abactos; nonnulli *raptos*. Heins. præfert alterum, quia respondeat *redigunt*. Abactos a prædonibus rursus agunt in sua rura. — Olim edeb. *in sua jura*, quod non displicet Taubn. Bene enim dicitur *redigere in sua jura*, ut *in potestatem redigere*. Alterum est huic loco convenientius. — In tribus nostris Regiis legitur *actos*.

65. Heinsius non improbat lect. Urs. duorum Patav. duorum Medic. *pater agnitus*. Burm. recte defendit *editus*, quod tamen non cum eo explicem, qui publice jam dicebatur ab omnibus pater, sed, quem Faustulus eis aperuerat. Hoc melius convenit iis, quæ historici habent. Et *edere* sic alibi; II Met. 43, « Cly» mene veros edidit ortus. » — *Nomen* de generis nobilitate etiam apud Cic. et alios. — *Paucis*. Olim edeb. *parvis* : sed alterum significantius est; duplicem enim pudoris causam exhibet, in casis, iisque paucis. — *Longævus* vocatur quia jam *avus*.

70. Vulgarem hanc traditionem Noster etiam II, 134, IV, 840, sequitur. — *Remi* necem per euphemismum tangit. — Pro *pecorumque* Burmannus e duobus MSS mallet, *nemorumque*, quia *silvæ* et *nemoraque* sæpe junguntur. Sed et *pecudum* commoratione vastitas declaratur; Horatius, III, Od. III, 40 : « Dum « Priami Paridisque busto Insultet » armentum. » Et pastores ibi degebant.

72. *Pater*, conditor, qui Martio mensi nomen imponit. Pro eo bene Romulum voventem inducit et loquentem. — *Æterna*, urbis epitheton Romanis admodum gratum : vide ad vers. 421. — *Arbiter*, præses. — *Pignora*. Phaethon. II Metam. 38 :

Credor; et, ut credar, pignora certa dabo;
A te principium Romano ducimus anno:
Primus de patrio nomine mensis eat.
Vox rata fit; patrioque vocat de nomine mensem;
Dicitur hæc pietas grata fuisse Deo.
Et tamen ante omnes Martem coluere priores:
Hoc dederat studiis bellica turba suis.
Pallada Cecropidæ, Minoia Creta Dianam,
Vulcanum tellus Hypsipylea colit;
Junonem Sparte, Pelopeïadesque Mycenæ;
Pinigerum Fauni Mænalis ora caput.
Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis;
Arma feræ genti remque decusque dabant.
Quod si forte vacas, peregrinos inspice Fastos:

« Pignora da, genitor, per quæ tua » vera propago Credar. » Etiam h. l. Mitscherl. *dato*. Sed Romulus hoc instituto posteris genus suum prodere volebat. IV, 24.

79. Neque tamen Romulus primus in istis locis aut Martis cultum invexit, aut mensem ei consecravit. Id dum poeta explicat, a narratione transit ad disputationem, induitque personam grammatici. — *Priores*, Latini ante Romulum.—*Diana*, ubi adoleverat, relicta Delo, *Cretam* profecta Dictynnæum montem inhabitavit, unde Dictynna dicta; Schol. ad Pindarum Pyth. argum. p. 185. Spanhem. ad Callim. Dian. XLI, h. l. legit *Minoia turba*, et intel. Cnossum insulam, quæ ab Homero, Od. I, 178, Minois regia dicta sit.—In insula Lemno, quum mulieres genus omne virorum interficerent, *Hypsipyle* Thoantem patrem clam navi impositum servavit; Hyg. Fab. XV. —*Sparte*...*Mycenæ*. Adde *Argos*, quæ tres urbes Junoni sacræ ad Homeri exemplum, infra VI, 47, et VI Metam. 414; uno versu comprehenduntur. — E consilio poetæ non nominandi fuissent, nisi populi, qui *studiis suis* ducti Deum aliquem tutelarem sibi elegerunt.—*Faunus*, Pan, qui « pinu caput præcinctus » acuta; » I Metam. 699. Eum omnis Arcadia colit. Vide ad II, 271. Hujus pars *Mænalia* cum oppidis quibusdam; Pausanias, p. 233. *Mænalis ora* ut *Ausonis ora* II, 94. — Armis *rem* (facultates) et *decus*, gloriam parari, et alibi legitur. Vide Burmannum.

87. Etiam Varro auctor fuerat, Romanos nomina mensium a Latinis accepisse, Martiumque mensem a Marte quidem nominatum, verum non quia ille Romuli pater fuerit, sed quia sic Latini; Censorin. de Die Nat. I, 20. De populorum sqq communi origine e genere Ausonio vide Heynii Excurs. IV ad Æn. VII. Eos quoque suos *Fastos* habuisse, etiam ex VI, 59, patet, et fragmenta

Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis; quintus fuit ille Faliscis;
Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constant,
Factaque Telegoni mœnia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Æquicolus asper,
A tribus hunc primum turba Curensis habet:
Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis
Convenit; hic genti quartus utrique Deus.
Romulus, hos omnes ut vinceret ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit,
Nec totidem veteres, quot nunc, habuere Kalendas.
Ille minor geminis mensibus annus erat.
Nondum tradideras victas victoribus artes,

quædam eorum recentioribus temporibus reperta sunt.

91. Inter Aricinos et Tusculanos valet eadem temporis divisio, quæ inter Albanos.—*Tempora* scil. menses *constant*, conveniunt, *inter Aricinos, Albanaque mœnia et facta Telegoni manu.* Taubner. monet, posse et *Albana* pro masculino capi, Albanos; et Krebsio *constat*. convenit, magis placet; quod Heinsius quinque MSS codd. auctoritate in *constant* mutavit. Tunc *Albana tempora* sunt Albani menses. Durities tamen quædam inest in illa conjunctione, Aricinos, Albana tempora, et Telegoni mœnia. — *Telegonus*, Circes filius, Tusculum condidit; Silius, VII, 692. Vid. Cluver. Ital. antiqua III, 4: et infra ad IV, 71.

93. *Æquicoli*, aut *Æquiculi* aut *Æqui*, ad utramque Anienis ripam incolentes, gens fera et agrestis, quæ armata terram exercebat, venatu et rapto vivebat; Æneid. VII, 746—749. Hinc *asper* Æquicolus. Æn. V, 730, « gens dura atque aspera cultu: » quæ vita *aspera* Æn. IX, 603—613, plenius describitur. Ante Heinsium edeb. *acer.* — *A tribus primus*, post tres menses primus, ergo quartus.—*Turba Curensis*, incolæ Curium, quæ fuit metropolis Sabinorum. Vulgo *Forensis*; tunc Scaliger, assentiente Neapol. Forulos intelligebat, Sabinorum oppidum; sed vide Burm. — *Sabini* antiquissimi stirpis Ausoniæ.—Ad eos *Peligni* cum aliis originem referebant; Heyn. Exc. IV, ad Æn. VII. Metropolis eorum Sulmo, patria Ovidii; III Amorr. xv, 8. — Peligni, ut Marsi vicini, fortes *milites* erant.

99. De numero mensium repetit, quod jam I, 27—44, tractavit. Ibi primam ejus numeri causam, inscitiam veterum Romanorum verbo tantum tetigit. Veram autem, nempe Albanos ita divisisse annum utroque loco omisit. — Verbis *victas victoribus* ludere voluit, ut Ho-

Græcia; facundum, sed male forte genus.
Qui bene pugnarat, Romanam noverat artem:
Mittere qui poterat pila, disertus erat.
Quis tunc aut Hyadas, aut Pleiadas Atlanteas
Senserat, aut geminos esse sub axe polos?
Esse duas Arctos; quarum Cynosura petatur
Sidoniis, Helicen Graia carina notet?
Signaque quæ longo frater percenseat anno,
Ire per hæc uno mense sororis equos?
Libera currebant, et inobservata per annum
Sidera: constabat sed tamen esse Deos.
Non illi cælo labentia signa movebant;

rat. II, Epist. 1, 156: « Græcia capta » ferum victorem cepit, et artes In» tulit agresti Latio. » Ubi populus vincitur, vincuntur etiam quæ ejus sunt. Similiter Ovid. supra I, 523, *victa tamen vinces* lusit. Krebsius *victas* interpr. spretas a Romanis. Heins. vero lect. unius Med. et Vat. *doctas victoribus artes* simpliciorem et apertiorem credit. Idem porro, quum in uno Medic. *actas* reperisset, *auctas* conjecit, non improbante Burm. quia e principio Tusc. Quæst. firmari possit. Ita vero non *auctas*, sed *augendas* artes victoribus tradidissent. — *Male forte*, parum forte, molle, quatenus succubuit Romanis.

105. Astronomiam potissimum nominat, quia inde temporis divisio pendet. — *Sub axe*, in fine utroque axis. — *Cynosura*, Arctos minor. Hygin. Poet. Astron. II, 2, pag. 366: « Omnes qui Peloponnesum inco» lunt, priore utuntur Arcto; Phœ» nices autem quam a suo inventore » (Thalete) acceperunt, observant » Cynosuram: et hanc studiosius » perspiciendo, diligentius navigare » existimantur. » Ibi vide Munker. — *Notet*. Similiter III Metam. 595, nauta ait: « oculis sidera notavi. » — *Petatur*, quam sequantur. — *Ire per hæc* etc. Quoniam cursus lunæ non multum declinat a cursu solis (verius terræ) propterea et ipsam duodecim signa zodiaci percensere cernimus. Hunc cursum diebus 27, horis 8, conficit; respectu solis autem diebus 29, horis 13.

111. *Libera* eleganter eadem quæ *inobservata*. Sumtum hoc ab hominibus aut pecudibus, quæ, dum *non observantur*, *libere* errare dicuntur. — Recte Burm. improbat rationem Heinsii mox corrigentis *tamen esse suos*, aut *esse diu*, quia in Zulichem. *Deos* a manu sec. erat, erasa veteri scriptura. Quamquam veteres cursum horum siderum non observabant, tamen ea credebant esse numina; idque sufficiebat ruditati Romanorum. — *Non illi* etc. non illi astronomiæ studebant, sed rei militari. — *Signa* habet et cælum, et exercitus. Hinc ille lusus; in quo tamen *movebant* justo durius etiam ad signa cælestia relatum. Taubner. cui Krebsius assentitur, revocandum

Sed sua; quæ magnum perdere crimen erat:
Illaque de fœno; sed erat reverentia fœno,
Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica suspensos portabat longa maniplos;
Unde maniplaris nomina miles habet.
Ergo animi indociles et adhuc ratione carentes,
Mensibus egerunt lustra minora decem.
Annus erat, decimum quum Luna repleverat orbem:
Hic numerus magno tunc in honore fuit,
Seu quia tot digiti, per quos numerare solemus;
Seu quia bis quino femina mense parit;

putat e plurimis MSS et edd. ante Heins. *tenebant*, quod sit utrisque signis aptum, sed diversa notione: cælestia observari, intelligi; militaria custodiri. Non male. Sæpe tamen in ejusmodi lusibus aliquid duri reperitur. *Signa movebant* erat formula solemnis; jam hic luxurians Ovidii ingenium interponit, non cælestia, sed sua. — *Cælo labentia*, ut Virgil. Georg. I, 6, « labentem » cælo quæ ducitis annum. »—*Prodere* pro *perdere* non nisi alter Bonon. habet, sed melius convenire signis, quæ deserantur a militibus, videbatur Bentl. ad Hor. I, Ep. xvi, 67, qui comparat Cæsarem, B. G. IV, 25: « Deserite, si vultis, aqui» lam atque hostibus prodite. » Hinc recepit Burm. Sed ego revocavi *perdere*, quod et a Mitscherl. factum video. Majorem enim signorum curam indicat, si *perdere* adeo ea crimen erat. Apud Livium, anno u. c. 283, post prœlium cum Volscis, antesignani, qui signa *perdiderant*, partim fustibus necati; confer Dionys. Halicarn. IX, 50, qui addit: Αὕτη Ῥωμαίοις πάτριός ἐστι κατὰ τῶν προεμένων τὰς σημείας ἡ κόλασις.

115—118. Hæc melius abessent; nihil enim ad rem pertinent, quum hoc unum moneatur, priscos Romanos astronomiæ fuisse ignaros. — *Fœni* autem *manipulos* e perticis suspensos fuisse signa antiquissima et aliunde apparet. Plutarch. Rom. VIII: *χόρτου καὶ ὕλης ἀγκαλίδας κοντῷ περιηρτημένας* memorat. Ab illis ipsis fœni *manipulis* partes legionis nomen traxerunt. Heinsius cum altero Puteano mallet, *Illa quidem a fœno*. — *Aquilis* magna reverentia, præsertim quum ornatæ essent Deorum Imperatorumque imaginibus. Vide ad Plinium paneg. X, 3.—*Manipulares*, milites ejusdem signi.

119. *Ratio*, doctrina, scientia siderum.—*Lustra* quinquennalia tum nondum condebantur a Romanis.—*Annus erat* etc. Idem jam bis dixit, vers. proximo et 100. — *In honore sunt*, quæ crebro adhibentur; Horat. de Art. Poet. 70: « Cadentque » Quæ nunc sunt in honore vocabu» la. »—Heins. e Vossian. et Mazarin. probaverat *Hic nostris*. Ita *hic* vel ad *orbem*, vel ad *annum* referendum esset: sed neutrum ferri potest. —*Femina parit*. Confer I, 27 sqq,

Seu quod ad usque decem numero crescente venitur,
Principium spatiis sumitur inde novis.
Inde pares centum denos secrevit in orbes
Romulus, hastatos instituitque decem;
Et totidem princeps, totidem pilanus habebat
Corpora; legitimo quique merebat equo.
Quin etiam partes totidem Titiensibus idem,
Quosque vocant Ramnes, Luceribusque dedit.
Adsuetos igitur numeros servavit in anno:
Hoc luget spatio femina mœsta virum.
Neu dubites, primæ fuerint quin ante Kalendæ
Martis; ad hæc animum signa referre potes.
Laurea Flaminibus, quæ toto perstitit anno,
Tollitur, et frondes sunt in honore novæ.
Janua nunc regis posita viret arbore Phœbi:
Ante tuas fit idem, curia prisca, fores.

ibique notata. — *Spatia*, decades numerorum.

127. *Pares*, non *patres*, legendum esse conjecerant Scaliger et Lipsius de militia Rom. II, 2, idque MSS potioribus comprobatum Heinsius recepit. Sed id quoque ad senatores retulerunt, quos Romulus ætate et censu *pares* elegerit. Verum ille senatores suos in decem decurias descripsisse nusquam legitur. Laudat quidem Krebs. Liv. I, 17. Verum ibi de interregno sermo est, quo ineunte, patres ipsi decem decurias fecerunt. Neque Ovidius Patres simpliciter *pares* dicturus fuisset, neque eos tam arcte conjuncturus cum *hastatis* et reliquis. Sermo igitur est de militibus, quos ætate et habitu corporis pares in quavis legione in *centum denos orbes*, in denas centurias sive ordines divisit, in decem ordines hastatorum, totidem principum, totidem pilanorum, ut adeo quævis legio tribus millibus militum constaret. Vid. Lipsius d. l.—In quavis legione trecenti erant equites, qui *equo publico* merebant, quem Ovidius *legitimum* vocat, legibus constitutum. Ii quoque in *decem* turmas descripti sunt.—*Hoc luget* etc.; confer supra I, 35.

135. Redit ad vers. 97 seq. et *signis*, argumentis quibusdam probare conatur usque ad vers. 150, quod supra posuerat, Martium fuisse mensem primum. Conf. Plutarch. Num. IX; Macrob. I, Sat. XII.—*Animum referre*, animum advertere.—De *laureis* etiam Macrob. « eodem quoque » ingrediente mense, in regia, curiis» que atque Flaminum domibus lau» reæ veteres novis laureis muta» bantur. » Cf. Solin. c. 3.—Pro *viret* nonnulli *nitet* quod sane bene de lauro dicitur: vide I Met. 552, sed

Vesta quoque ut folio niteat velata recenti,
Cedit ab Iliacis laurea cana focis.
Adde, quod arcana fieri novus ignis in æde
Dicitur; et vires flamma refecta capit.
Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores;
Anna quod hoc cœpta est mense Perenna coli.
Hinc etiam veteres initi memorantur honores
Ad spatium belli, perfide Pœne, tui.
Denique quintus ab hoc fuerat Quintilis: et inde
Incipit, a numero nomina quisquis habet.
Primus, oliviferis Romam deductus ab arvis,
Pompilius menses sensit abesse duos;
Sive hoc a Samio doctus, qui posse renasci

mox *niteat* sequitur.—*Iliaci foci*, ut vers. 29, *ignes Iliaci*. —*Cana*, vetus.

143. Macrob. d. l. « Hujus etiam » mensis die prima ignem novum » Vestæ aris accendebant, ut inci- » piente anno cura denuo servandi » novati ignis inciperet. » Quomodo illum ignem accenderint, docet Lips. de Vesta cap. 8. — Penetralia templi adire non licebat viro. Ibi res arcanæ servabantur; hinc *arcana ædes*. —*Fides*, id quod fidem facit, argumentum.—*Anna Perenna* fuit ex numero indigetum, et indicabat fausta anni initia. Macrob. dicto loco: « Et » publice et privatim ad Annam Pe- » rennam sacrificatum itur, ut an- » nare perennareque commode li- » ceat. » De hac Dea vide infra vers. 523 sqq, ubi et ejus sacra describuntur, et varia de Dea ipsa referuntur.

147. *Honores* sive magistratus non eodem semper tempore Romæ sunt initi. Primi coss. munus auspicati sunt, quo tempore reges ejecti, ergo Februario ad finem vergente; II, 685. An. u. c. 291, id Kalendis Sextilibus fieri solebat; an. 304, Idibus Maiis; Livius, III, 6, 36: sed inde an. 600, Q. Fulvio Nobiliore, T. Annio Lusco coss Kal. Jan. Liv. Epit. XVII. Ovidius igitur non satis accurate scripsit.—*Perfidus Pœnus*, Hannibal, in quo *perfidia plus quam Punica*; Livius, XXI, 4. —*Quintus ab hoc* etc. Eodem argumento usi sunt etiam Plutarch. Macrob. et Solin.

151. *Deducere* esse verbum officii et honoris, ubi cum magno et splendido comitatu aliquem prosequimur, notavit Burmannus. Et Numæ, Curibus relictis Romam venienti, senatum populumque Rom. obviam isse, ut eum sic deducerent, constat; Dionys. II, 60; Plutarch. Num. VII. Male igitur Heinsio Mazarin. lectio *devectus* placebat. — *Olivæ Sabinæ* magno pretio erant; Columella, V, VIII, 5. Inde et Mutusca in Sabinis *olivifera* a Virg. Æn. VIII, 711, dicta.—*Samio* Pythagora, cujus institutione Numa vulgo, sed falso, usus esse credebatur, ut jam ad XV Metam. 7, monuimus. Confer et Dio-

Nos putat; Egeria sive monente sua.
Sed tamen errabant etiamnum tempora; donec
Cæsaris in multis hæc quoque cura fuit.
Non hæc ille Deus, tantæque propaginis auctor
Credidit officiis esse minora suis;
Promissumque sibi voluit prænoscere cælum,
Nec Deus ignotas hospes inire domos.
Ille moras solis, quibus in sua signa rediret,
Traditur exactis disposuisse notis.
Is decies senos ter centum et quinque diebus
Junxit, et e pleno tempora quarta die.

nys. II, 59. Pythagoram a metempsychosi circumloquitur, *qui posse renasci nos putat.*—*Egeria*, Nympha aut Musa, ad cujus velut congressum Numa sæpe, sine arbitris, in lucum quemdam se contulisse, atque sapientiæ præcepta accepisse ab ea credebatur; Dionys. II, 60. Plura vide ad vers. 261 et 276. Secundum Plutarch. Num. XVIII, ipse rerum cælestium studium libaverat.—*Menses duos;* confer I, 44.

155. *Errabant tempora*, confusa erat anni dimensio, turbati erant fasti pontificum vitio per intercalandi licentiam; Censorin. de D. N. XX. Et erat tanta perturbatio, ut neque messium feriæ æstati, neque vindemiarum autumno competerent; Sueton. Jul. Cæs. XL. « Inconstantiam temporum, vagam adhuc et incertam » vocat Macrob. Errant autem Livius et Plutarchus qui a Numa jam cyclum quatuor et viginti annorum invectum esse putant. Omnino quid Numa in digestione anni lunaris mutaverit, quid non, docet Ideler. in libro : *Historische Untersuchungen über die astronomischen Beobachtungen der Alten*, in additamentis, p. 346 sqq. — An. u. c. 708, qui fuit XV mensium, aut 445 dierum, *C. Julius Cæsar*, Pontifex M. a M. Flavio et Sosigene adjutus, ad cursum solis accommodavit annum, mutuans eam rationem ab Ægyptiis : Sueton. Cæs. XL; Plin. XVIII, 57; Macrobius, I, Sat. XIV; Scaliger de Emend. Temp. lib. IV, init. Ideler. p. 363. — Illo tempore Cæsar nondum erat *Deus*, sed Ovidius apotheosin admiscere, reique quam tractat, accommodare voluit. —*Promissumque* etc. Mortui Cæsaris anima in stellam crinitam abiisse credita est; Suetonius, LXXXVIII. Hinc ille lusus.

161. *Moræ*, tempora, quibus sol in singulis zodiaci signis moratur, post quæ in primum signum revolvitur. Secundum Macrob. M. Flavius scriptos dies singulos ita ad dictatorem retulit, ut et ordo eorum inveniri facillime posset, et invento certus status perseveraret. —*Exactis*, certis.—*Is ... junxit.* Sensus facilis : is effecit annum solarem 365 dierum. Tamen hic hæsit Taubnerus qui, quum nonnulli *auxit* et mox *expleto* exhibeant, etiam ante mal-

Hic anni modus est : in lustrum accedere debet,
 Quæ consummatur partibus, una dies.
Si licet occultos monitus audire Deorum
 Vatibus ; ut certe fama licere putat ;
Quum sis officiis, Gradive, virilibus aptus,
 Dic mihi matronæ cur tua festa colant ?
Sic ego ; sic posita dixit mihi casside Mavors ;
 Sed tamen in dextra missilis hasta fuit :

let, *decies senis*, hoc sensu : is ter centum et quinque dies, quibus Romuli constabat annus, diebus auxit decies senis, et *tempora quarta*, hoc est, annum quartum, *die expleto*, integro, auxit. Immo Romuli annus 304 dies habuisse dicitur, et *tempora quarta* sunt quarta pars *diei pleni*, sive 6 horæ. Plinius, XVIII, 15, vocat « intercalarios diei noctisque » quadrantes. » Accuratius hæc tradit Censorinus : « Præterea pro quadrante diei, qui annum verum » suppleturus videbatur, instituit, » ut peracto quadriennii circuitu » dies unus post Terminalia intercalaretur. »—*Consummare*, ex partibus componere, ut totum efficiatur. Tota illa dies componitur senis illis horis, quæ singulis annis superant. Bene hoc verbum revocavit Burman. quum Heinsius *consumatur* tuitus esset. Cæterum miror Ovidium hic desiisse, nec quidquam de novo errore dixisse, quem Augustus correxit; de quo Macrob. d. l.

167-258. *Matronalia*, quæ Kal. Mart. a matronis Romanis celebrabantur. Die illo satis religioso sacra fiebant Junoni pro matrimonii felicitate, atque munera mittebantur tum uxoribus a maritis, tum aliis ab aliis; Plutarch. Rom. XXI; Horat. III, Od. VIII init. Tibullus, III, 1 init. ibique Intt. Sacra ipsa paucis Ovid. attingit in fine, sed totus est in causis eorum quinque afferendis.

Jam in principio libri Martem, ut sibi per hunc mensem adesset, invocaverat. Nunc denuo eum appellat, et, ut I, 89 sqq, multa ex Jano, sic hoc loco causas Matronalium ex ipso sciscitatur, et hunc quoque Deum facilem habet. — *Si licet* etc. si poetis licet res abditas cognoscere a Diis.—*Monent* Dii, quum hominibus aliquid revelant quocumque modo.—*Fama putat*. namque, præeunte Homero, multi deinceps poetæ, et in primordio, et in singulis operis partibus, Deos canere jusserunt argumenta proposita. — *Quum sis... aptus*, quum a viris coli soleas.—*Officium*, cultus, honos, qui alicui habetur, ut I, 5, libro dedicando. Ut clientes et amici *in officio Consulis* aut *Prætoris esse* dicebantur, quum eos deducendo colerent, sic et cultus Deorum simili modo exprimi poterat. Itaque et nunc *officia virilia* opponuntur *festis matronarum*. Lenzio contra *virilibus officiis aptus* est is, qui negotiis viril. præest.

171. Fit, quod poeta vers. 1, 2, 7, precibus poposcerat, ex parte; namque *cassidem* deponit Mars, *hastam* retinet. Ac *cassis* quidem deponi in conventu aliorum solebat a militibus, ut os vultusque cerni possent, ne vocis iter præpediretur, ne-

Nunc primum studiis pacis, Deus utilis armis,
  Advocor; et gressus in nova castra fero:
Nec piget incœpti: juvat hac quoque parte morari;
  Hoc solam ne se posse Minerva putet.
Disce, Latinorum vates operose dierum,
  Quod petis; et memori pectore dicta nota.
Parva fuit, si prima velis elementa referre,
  Roma: sed in parva spes tamen hujus erat.
Mœnia jam stabant, populis angusta futuris;
  Credita sed turbæ tunc nimis ampla suæ.
Quæ fuerit nostri, si quæris, regia nati;
  Adspice de canna straminibusque domum.

ve ipsi terribiles viderentur. *Hastam retinet*, ut divinitatis et officii sui signum; sed Heins. defendit *cuspide* quod pr. Ambros. Zulich. et quinque alii habent, idemque recepit Mitscherl. Tunc sensus est: lanceam quidem deposuit, sed ejus loco jaculum sumsit. Atque ita cepit Int. Gallicus, qui vertit, *Le dieu garde en ses mains un de ses javelots, Et déposant sa lance* etc. et jacula etiam decoris causa gestabantur; VII Metam. 672 sqq. Sed quum etiam jaculum *cuspide* fulgeret, non bene *cuspis* et *missilis hasta* sibi oppon. Nec video, cur, quæ potissimum fieri debebat, cassidis depositæ mentio nulla facta sit. Adde quod XIV Metam. 806, idem Mavors *posita casside* Jovem alloquitur. — *Studiis pacis advocor*, invocor, ut poetæ partem carminis suppeditem. Omni enim seq. loco Mars loquitur. — *Utilis armis*, idoneus armis tractandis; sic Curius *utilis bello*, Horat. I, Od. XII, 42. — Operam hanc suam bene *ingressum in nova castra* vocat, ut Ovid. II, 9, suum studium *militiam* et *arma*. — Pro *morari* uterque Mazar. Zulich. Gottorph. et alii quatuor, *moveri*, quod Heins. duobus aliis Nostri locis illustrat. Sed et apud prosaicos notionem incipiendi habet, (vide Bent. ad Horat. III, Od. VII, 20,) quæ h. l. verbis *incœpti* et *nova castra* non male convenit. — *Minervam* Ovidius ipse vers. 7, in exemplum vocavit, idque nunc pungit Martis animum. — *Vates operose dierum* etiam I, 101, legitur. — *Memori pectore nota dictum*, ut Horat. Art. Poet. 367, *hoc tibi dictum Tolle memor*, percipe et memoria tene.

179-232. Prima causa, eaque vera, quam etiam Plutarchus, dicto loco, habet, cui referendæ Noster diu immoratur: *Matronæ sub Romulo bellum cum Sabinis diremerunt.* — *Elementa*, origines urbis. — *Hujus*, qualis nunc est, amplissimæ, optimi MSS præferunt; nonnulli, *urbis*. — Regii tres nostri *hujus*; nullus habens *urbis* nominatur. *Ed.* — *Spes* illa erat etiam e vaticiniis, v. c. Evandri; Livius, I, 7. — *Populi* sæpe incolæ unius urbis. — De *regia* Romuli vide ad I, 199. Ovidii ætate adhuc spectabatur; hinc *ad*-

In stipula placidi carpebat munera somni;
  Et tamen ex illo venit in astra toro.
Jamque loco majus nomen Romanus habebat:
  Nec conjux illi, nec socer ullus erat.
Spernebant generos inopes vicinia dives;
  Et male credebar sanguinis auctor ego.
In stabulis habitasse, boves pavisse, nocebat,
  Jugeraque inculti pauca tenere soli.
Cum pare quæque suo coeunt volucresque feræque,
  Atque aliquam, de qua procreet, anguis habet.
Extremis dantur connubia gentibus: at, quæ
  Romano vellet nubere, nulla fuit.
Indolui; patriamque dedi tibi, Romule, mentem:
  Tolle preces, dixi: quod petis, arma dabunt.

spice.—*In stipula.* Cf. I, 205 sq. Nunc quidem hæc non pertinent ad rem propositam. — *Carpebat* Heins. recepit e melioribus quibusdam MSS, quum antea *capiebat* ederetur. Burman. monet, etiam *capere somnum* recte dici; nempe hoc obdormiscere significat. Taubn. putat, *munera* rectius dici *capi*, quam *carpi*, quia et Homer. ὕπνου δῶρον ἕλοντο dixit. Sed hoc nihil est. *Carpere* pr. de floribus dicitur quos quis colligit, sed deinde ad alia transfertur, *carpere gramen*, *pabula*, *alimenta*, *auras vitales*, atque omnino frui notat; Horatius, I, Od. XI, 8, « carpe diem. » *Carpere somnum*, *soporem*, *quietem* passim quoque apud Virgilium legitur. — Regii tres nostri *capiebat*; sed τὸ *carpebat* bene defendit *Gierig.* Ed.— *Munera somni*, ipse somnus. — *Et tamen* etc. in tenuitate illa vitæ tamen immortalitatem meruit. Sententia Romanis luxuriosis admodum commendanda. II, 478, Romulus *a telo venisse in astra* legitur.

187. Sequitur raptus Sabinarum, qui accidit anno quarto ab urbe condita. Cf. Dionys. II, 30 sqq; Plutarch. Rom. XIV; Liv. I, 9.—*Majus.* Sed illa magnitudo hominis ætatem duratura erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent; Liv. d. l. qui idem et verba contumeliosissima affert, quibus finitimi contemtum declaraverint. Non tam boves pavisse, quam convenas esse, colluviem hominum, nocebat. — *Male*, vix, parum.

193. Vim illius contemtus monstrat. Pluribus hæc Art. Amat. II, 481-488, persequitur.—*Procreet* absolute positum. — *Extremis*, vel remotissimis, adeoque gentibus in toto terrarum orbe. — *Dantur connubia*, permittitur e populo vicino uxores ducere.

197. *Patriam mentem*, quæ vim et arma spectat.—*Tolle preces*, ut XIII Met. 556, « tolle moras; » Horat. I, Epist. XII, 3, « tolle querelas. »

Festa para Conso : Consus tibi cætera dicet,
Illo facta die quum sua sacra canet.
Intumuere Cures, et quos dolor attigit idem :
Tum primum generis intulit arma socer.
Jamque fere raptæ matrum quoque nomen habebant ;
Tractaque erant longa bella propinqua mora.
Conveniunt nuptæ dictam Junonis in ædem ;
Quas inter mea sic est nurus orsa loqui :
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus,
Non ultra lente possumus esse piæ :
Stant acies ; sed utra Dî sint pro parte rogandi,
Eligite ; hinc conjux, hinc pater arma tenent.

— *Consus*, nomen Neptuni equestris ; Livius, I, 9. Secundum Dionys. I, 33, jam Arcades in Italia Neptuno Hippio templum consecrarunt, diemque ei sacrum Hippocratia dixerunt, Romani autem consualia; unde post ludi circenses. Cf. idem II, 31 ; Plutarch. Rom. XIV. — *Illo... canet.* Sic hæc verba edidi e conjec. Gronov. Obs. II, 21, probata etiam Heinsio. Hoc enim sibi vult Mars : quid illo die festo factum sit, jam tibi, Naso, non narrabo ; ipse Consus dicet, ubi libro operis tui octavo, mense sextili, a te invocatus, sacra sua tibi referet. Sic omnia plana. Vulgo : *Ipso festa die dum sua sacra canes.* Sed *festa sacra* non bene dicuntur, neque *ipso* habet, quo commode referatur. Multi *illo* aut *illa.* —Tum MSS variant in *dum* et *quum*, porro in *canes*, *canas*, *facis*, *coles*, item in *festa*, *gesta*, *facta*. Inde Gronov. suam lect. composuit. Ac raptum hunc mulierum Noster etiam Art. Amat. I, 101 sqq cecinit.

201. *Cures*, Sabini, quorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit ; Liv. — *Quos dolor* etc. Cæninenses, Crustumini, Antemnates.—Verbis *tum primum* etc. Douzæ videtur poeta dissimulanter sugillasse belli civilis auctores, Pompeium et Cæsarem affines. Impietas illius belli sic notatur etiam a Liv. I, 13, ubi mulieres orant, « ne se » sanguine nefando soceri generi- » que respergant. »

203. *Matrum nomen.* Nempe triennium exactum erat ab initio belli usque ad reditum in gratiam.—*Mora* scilic. Sabinorum : « Mora trahi » bellum » dicitur etiam Livio IX, 27. — *Dictam*, constitutam. — *Nurus* Martis *Hersilia*, quam et ipsam, tamquam virginem, quum nupta esset, raptam esse nonnulli tradiderant. Dionys. II, 45, qui proxime ad verum videtur accedere, Hersiliam cum filia rapta sponte in urbe mansisse. Is quoque hanc mulierum concionem et Hersiliæ consilium refert ; quin addit, eamdem duxisse mulierum turbam in castra, et ibi quoque verba fecisse. In Antemnatium causa Liv. I, 11, ei partes quasdam dat. — *Commune* scil. nomen. — *Lente piæ*, quas pietas æqua in

Quærendum, viduæ fieri malimus, an orbæ:
  Consilium vobis forte piumque dabo.
Consilium dederat: parent; crinemque resolvunt;
  Mœstaque funerea corpora veste tegunt.
Jam stabant acies ferro mortique paratæ;
  Jam lituus pugnæ signa daturus erat;
Quum raptæ veniunt inter patresque virosque;
  Inque sinu natos, pignora cara, ferunt.
Ut medium campi passis tetigere capillis,
  In terram posito procubuere genu:
Et, quasi sentirent, blando clamore nepotes
  Tendebant ad avos brachia parva suos.
Qui poterat, clamabat avum, tum denique visum:
  Et qui vix poterat, posse coactus erat.
Tela viris animusque cadunt; gladiisque remotis
  Dant soceri generis, accipiuntque manus.
Laudatasque tenent natas; scutoque nepotem

patres et in maritos frigide sedere jubet, nec quidquam moliri patitur. — *Quærendum* etc. Sic et apud Livium mulieres: « Melius peribimus, » quam sine alteris vestrum viduæ, » aut orbæ vivemus. » — *Consilium* ipsum non memoratur, sed quale fuerit, jam e sqq apparet. Similiter Virgilius, Æneid. I, 50 sqq.

214. Etiam apud Dionysium et Plutarchum, vestibus lugubribus indutæ, infantesque in sinu gestantes avolant in castra, ibique procumbunt in terram. Sed magis illæ placent, quales a Livio notantur: « Cri» nibus passis scissaque veste, ausæ » se inter tela volantia inferre, ex » transverso impetu facto » etc. — Non erat, cur Heinsius *lituus* in *liticen* mutari vellet. Æque recte instrumentum signum dare dicitur, ac is qui illo canit.

219. Pro *tetigere* octo MSS *tenuere*, quod multis illustrat Heinsius. —Tum pro *passis* vulgo *scissis*, alii *sparsis*. — *Quasi sentirent* nempe, quid ageretur. — *Clamabat avum*, clamando appellabat avum.—*Posse coactus erat*; incitabatur a matre, ut avum balbutiret. Fluxit e luxuria ingenii Nasoniani. Taubnerus putat, matres dolores creasse natis, ut clamarent, *Ah væ!* (*au weh!*), quod fere sonaret, ut *ave*. Sic et Krebsius.

225. Repentina animorum mutatio. Omnes, qui aderant, cum omnibus armis suis memorantur, breviter tamen.—*Tela... cadunt*. et iræ virorum molliuntur, et tela ad mortem inferendam parata deponuntur. IV Metam. 175, Vulcano obstupefacto « et mens, et quod opus fabri» lis dextra tenebat, Excidit; » ubi v. not. — *Tenere* idem fere, quod

Fert avus : hic scuti dulcior usus erat.
Inde diem, quæ prima, meas celebrare Kalendas
Œbalides matres non leve munus habent.
An, quia, committi strictis mucronibus ausæ,
Finierant lacrymis Martia bella suis?
Vel, quod erat de me feliciter Ilia mater;
Rite colunt matres sacra, diemque meum.
Quid? quod hiems, adoperta gelu, nunc denique cedit,
Et pereunt victæ sole tepente nives.
Arboribus redeunt detonsæ frigore frondes :
Uvidaque e tenero palmite gemma tumet.
Quæque diu latuit, nunc se, qua tollat in auras,

amplecti, quo cum verbo interdum conjungitur, ut notatum ad Plinii VI, Ep. VII, 1. Affectus avorum jucundo figmento proditur. — *Scutoque*. Burman. dubitat, utrum mox *scuti* legendum sit, an cum quibusdam *scutis*, quia *usus* utrumque casum patitur. — *Œbalides*, quia Sabini ex opinione vulgari genus ducebant e Lacedæmoniis, quorum rex antiquissimus *Œbalus*. Vide ad I, 260. Quatuor tamen MSS h. l. *Italides* habent.

231. Si paulo ante *inde* interpretaris, propterea, hi duo versus *An... suis* otiose additi sunt. Malim igitur, *inde*, ab illo tempore. Jam hic dubitat, utrum id factum sit, quia mulieres *committi* etc. an propter Romuli partum ex Ilia. Etenim *an* pauci tantum MSS habent; cæteri *aut* exhibent. — *Committi*, se committere, se inferre inter strictos gladios. — *Sacra, diemque meum*, primum mensis a me dicti diem, quo mihi sacra fieri debent. Secundam igitur causam uno versu attigit.

235. Tertia causa : « Tempore fe» cundo pars est matronas fecundi» tatem precibus exposcere a Juno» ne. » Cum hac vernæ vicissitudinis descriptione cf. I, 151 sqq. Singula nunc bene delecta e consilio poetæ, suaviter etiam ornata. — *Adoperta gelu*, glacialis Virg. dicitur. — Hiems jam Febr. die septimo *cedere* credebatur, sed sæpe recurrebat; II, 150, 854. Recurrebat etiam, auctore Columella, identidem per totum Martium. — *Pereunt victæ*, liquescunt, contabescunt. *Perire* sic de nivibus etiam Plinius, I, Ep. XV, 2. In sqq ante oculos habuisse videtur Horat. IV, Od. VII : « Diffugere nives : re» deunt jam gramina campis, Ar» boribusque comæ. » — Bene *detonsæ frigore*, præsertim quum frondes sæpe cum coma comparentur. « Tonsa oliva » Virgil. Georg. III, 20. Deterius ergo h. l. aliorum *excussæ* est, quod Heins. pluribus illustrat. — Etiam *uvida*, nempe a succis, bene se habet, neque in *vivida*, quod Heins. e libris nonnullis præferebat, mutandum. — Nec scio, an idem jure, quamquam multorum MSS auctoritate, *gravido* in *tenero* mutaverit. Alterum pleniorem effi-

Fertilis occultas invenit herba vias.
Nunc fecundus ager : pecoris nunc hora creandi :
Nunc avis in ramo tecta laremque parat.
Tempora jure colunt latiæ fecunda parentes,
Quarum militiam votaque partus habet.
Adde, quod excubias regi Romanus agebat,
Qua nunc Esquilias nomina collis habet.
Illic a nuribus Junoni templa latinis
Hac sunt, si memini, publica facta die.
Quid moror, et variis onero tua pectora causis?
Eminet ante oculos, quod petis, ecce tuos.
Mater amat nuptas ; matris me turba frequentant :

cit imaginem, atque sic legitur etiam I, 152, ubi idem fere versus.—*Herbæ* incrementa suaviter descripta.—*Occultas* illas *vias* Virg. Georg. I, 89, « cæca spiramenta » vocat, quamquam et *vias* atque *venas*.

241. Calpurn. Ecl. V, 22, de verno tempore : « Tunc Venus et calidi scintillat fervor amoris, Lascivumque pecus salientes accipit hircos. » — *Larem* etiam apibus tribuit Virg. Georg. IV, 43, et *penates* vers. 155.— *Quarum militiam* etc. Taubn. explicat : quarum proles vel militis officio fungatur, vel sacerdotio, sive *votis*, oportet. Int. Gallicus : *les mères des Romains nés pour vaincre le monde.* Krebsius : *da ihre Niederkunft Kampf und Gelübte fordert.*—Immo *partus*, actus pariendi, quem uxores in votis habent, et in quo *militia* earum (conf. II, 9), cernitur.

245. Quarta causa, quam etiam Festus memorat : « Martias Kalendas matronæ celebrant, quod eo die Junonis Lucinæ ædes coli cœpta sit. » Posita autem illa ædes in eo Esquiliarum vertice fuit, qui Cispius dictus. De illo monte etiam Varro, IV, 8 : « Esquilia Salii scripserunt ab excubiis regis dictas. » Hanc etymologiam Noster quoque afferre voluit : excubiæ ibi agebantur Romulo, quum Titum Tatium infidæ societatis suspectum haberet. Olim edeb. *excubias ubi rex Romanus agebat.* Sed pro *agebat* multi ex melioribus *habebat*. Hinc, mutata paululum interpunctione, legendum puto, *excubias ubi rex Romanus habebat, Qua nunc Esquilias nomina collis habet, Illic* etc. Sic hæc verba melius juncta sunt ad causam rei propositæ reddendam. Et vidi idem fere et Taubn. placuisse.

249. Quinta causa, eaque Marti maxime decora : « Junonis amor in nuptas, et inde harum amor adversus Martem. » — *Mater* mea Juno.—*Matris turba*, turba matronarum matrem colentium, *me frequentant*, celebrandum sibi sumserunt primum mei mensis diem : qua pietate ergo simul color. Taubnero videtur his verbis et hæc sententia subjici posse : ideo, quod mater quælibet filias suas amat, me *matrum*

Hæc nos præcipue tam pia causa decet.
Ferte Deæ flores : gaudet florentibus herbis
Hæc Dea : de tenero cingite flore caput.
Dicite, Tu lucem nobis, Lucina, dedisti;
Dicite, Tu voto parturientis ades.
Si qua tamen gravida est; resoluto crine precetur,
Ut solvat partus molliter illa suos.
QUIS mihi nunc dicat, quare cælestia Martis

(sic ante Heins. edeb.) turba frequentant, ut cladem a generis avertam. Etiam Krebsius tuetur *matrum*, forsan vere, nam *matris* in nullo MS reperitur. Tantum nonnulli *matres* habent, unde Heinsius suam lectionem exsculpsit. — Regii nostri *matrum*, quod bene se habet; alterum vix intelligitur. *Ed.*

253. Exhortatio ad Deam rite et pie colendam.—*Herbis*. Duo Farnes. *arvis;* inde Heins. conjicit *florentibus aris*, aris floribus incinctis. Aras florentibus coronis cingi solitas esse certum est; nihil tamen mutandum arbitror : nam *florentes herbæ* sunt ipsi flores; Virg. Ecl. IX, 19; « humum florentibus herbis spargere. » In Matronalibus, ut in aliis sacris, flores esse adhibitos etiam ex Horatii d. l. patet. Quomodo adhibendi sint, jam additur, *de tenero cingite flore caput* effigiem Junonis. Et *de tenero flore* dictum, ut « canitiem » largo de pulvere turpat » apud Claudianum, XIX, 25. — *Si qua tamen* etc. Heinsius malit persona secunda *es*, *preceris*, *tuos*. Verum Noster apostropha prope abutitur. Nolim igitur eamdem ei figuram etiam invitis libris obtrudi.—De *Lucina* confer II, 449.

259–398. *Saliorum origo et festum.* Secundum Plutarch. Num. cap. 13, octavo regni Numæ anno, quum pestis per Italiam sæviret, atque Romam etiam exhauriret civibus, pelta ænea e cælo delabitur. Numa ex Egeria Musisque se ait comperisse, missam illam esse in urbis salutem, servandamque cum undecim aliis scutis ejusdem formæ. Quo facto, morbus cessavit. Hinc rex Salios instituit, peltarum istarum custodes et ministros. Dionys. II, 71, hoc unum narrat, scutum quoddam in Numæ regia inventum esse, a nullo mortali illatum. Verum Ovidius vel ipse, vel alios auctores secutus, aliud miraculum immiscuit, quod Plutarch. cap. 15, refert. Arnobius autem, lib. V, pag. 154, ex Antiate repetit et exagitat. Namque fulmina quum aliquando plurima cecidissent, Numa, monente Egeria, Picum et Faunum, vi adhibita, consulit de iis expiandis. Horum arte Jupiter cælesti e sede ad colloquium cum Numa elicitur, eumque docet, qua ratione fulmina sint procuranda; quin pignora imperii certa ei promittit. Promissum fides sequitur; altero enim die inter tonitrua et fulgura scutum leniter, populo spectante et acclamante, decidit. Id ne furto auferri possit, Mamurius opifex jubetur plura scuta ejusdem figuræ facere.

259–262. Nova invocatio. *Marti Gradivo* lecti erant Salii, Liv. I, 20,

Arma ferant Salii, Mamuriumque canant?
Nympha, mone, nemori stagnoque operata Dianæ:
Nympha, Numæ conjux, ad tua facta veni.
Vallis Aricinæ sylva præcinctus opaca
Est lacus, antiqua relligione sacer.
Hic latet Hippolytus furiis direptus equorum;

et in æde ejus arma cælestia servabantur.—De *Mamurio* vide vers. 383. —*Canant.* Vulgo *vocent*, quod vers. 392, legitur. Nunc meliores MSS alterum præferunt.—Regius codex B solus habet *vocent;* in hac varietate ex numero codicum majori servetur τὸ *canant. Ed.* — Egeria mox *Nympha* aut *Dea* vocatur; mox Musis annumeratur; Dionys. II, 60. A Liv. I, 21, concilia Musarum cum Egeria memorantur. Idem eamdem et *conjugem* Numæ vocat, ubi Strothio hæc vox forte sine causa suspecta erat. Secundum alios scriptores non nisi nocturnos cum ea congressus habuit in antro quodam. Ea nunc commode invocatur, quippe pars fabulæ seq. — De *nemore* et *stagno Dianæ* mox plura. — Ibi Egeriam *operari Dianæ* recte dici negat Heins. quia potius gemitu questuque « sacra » Dianæ impedit, » XV Metam. 489. *Operari* etiam est operam dare; sed tunc fere nomen rei additur, non loci. Eric. Doux. Putean. et quinque alii, *adoperta*, quod Heins. præfert, quia Metam. dict. loc. *latere* dicitur *abdita silvis:* idque nec Taubn. improbat. Ita et Marsus edidit, sed in notis habet *operosa*, quam officiosam interpretatur. Duriter tamen abdita silvis *nemori stagnoque adoperta* vocatur. Cæterum eadem varietas reperitur Tibul. II, III, 36.—Mox revocavi *facta*, quod Heins. abolevit, quum veteres nonnulli *festa* aut *sacra* haberent. Nempe formula solemnis, qua Dii ad sacra sua aut festa venire dicuntur, hic decepit librarios. In seqq autem non de *festis*, sed de *facto* quodam Egeriæ sermo est. *Ad tua facta veni*, ades ad facta tua mihi suppeditanda.

263 – 275. Nemus Dianæ prope Ariciam, urbem Latii, et in eo Egeriæ fons describitur. Conf. XV Met. 479 sqq; Virg. Æn. VII, 761 sqq, et inprimis Strabo, lib. V, pag. 239. Non pertinet hic locus ad rem, sed insertus est varietatis et copiæ causa. —Prope *Ariciam*, sub Albano monte, *nemus* erat cum *lacu*, in quo nemore *Diana* colebatur peregrino more, qui Scythicum ritum referebat. Hinc fabula nata videtur de Diana Taurica ab Oreste, Thoante rege interfecto, illuc translata. In eodem templo Dianæ heros indigena Virbius cultus, ex quo seriores *Hippolytum* fecere. Vid. Heynii Exc. VIII ad Æn. VII.—De *Hippolyti* fatis et tristi morte vid. ad Met. dict. loc.—*Direptus.* Alii *distractus*, quod Mitscherl. recepit. Utrumque verbum de Hippolyto legitur. Vid. Heins.—*Furiis*, furore, gravius est quam, quod olim edebatur, *loris*, quamquam apud alios auctores *lororum* quoque mentio fit, ubi Hippolyti necem narrant.—Recte *latet*, non *jacet*, ut alii habent. Metam. dict. loc. Virbius, « Numine sub domina lateo. » Apud Virg. Trivia eum « secretis recondit sedibus, » ubi « solus in silvis ævum exigat. »

Unde nemus nullis illud initur equis.
Licia dependent, longas velantia sæpes,
Et posita est meritæ multa tabella Deæ.
Sæpe potens voti, frontem redimita coronis,
Femina lucentes portat ab urbe faces.
Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces;
Et perit exemplo postmodo quisque suo.
Defluit incerto lapidosus murmure rivus:
Sæpe, sed exiguis haustibus, inde bibes.
Egeria est, quæ præbet aquas, Dea grata Camenis:
Illa Numæ conjux, consiliumque fuit.
Principio nimium promtos ad bella Quirites

Sequentia *nullis initur* (vulgo *aditur*) *equis*, notat etiam ipse Virgil. causa addita: « Unde etiam Triviæ » templo lucisque sacratis Cornipe- » des arcentur equi, quod litore » currum Et juvenem monstris pa- » vidi effudere marinis. »

267. Sic superstitio veterum colere solebat loca sacra. VIII Metam. 744: « Vittæ mediam (arborem) » memoresque tabellæ Sertaque cin- » gebant, voti argumenta potentis. » —*Tabellæ* illæ effigie Deæ titulisque insignitæ erant. Vide Heyn. ad Tibul. I, III, 28.—*Velare* verb. pr. in hac re.—Mulieres *potentes voti*, compotes factæ voti, Dianæ vota solvebant etiam sic, ut facibus delatis ardentibus lucum ejus illustrarent. Vid. Wernsdorf. Exc. VII ad Gratii Cyneg. Matronis se immiscebant etiam puellæ amantes. Itaque Propert. II, XXIII, 39, suæ exprobrat, quod velit « accensis currere tædis » In nemus, et Triviæ lumina ferre » Deæ. » — Sacerdos Dianæ in illo nemore *Rex Nemorensis* dictus. Id sacerdotium servi fugitivi (*pedibus fugaces*, δραπέται Strab.) ad se rapiebant, ita quidem, ut *manu fortior* priorem sacerdotem interficeret: quem morem Strabo d. l. βαρβαρικὸν καὶ Σκυθικὸν ἔθος vocat. Conf. Art. Amat. I, 260, ubi « parta per » gladios regna nocente manu. »

273. *Egeria*, Numa mortuo, in illo nemore abdita, præ mœrore in *fontem* mutata est; Metam. dict. loc. — *Incertum*, quia adstantibus non apparet unde sit. Strabo de lacu Dianæ, αἱ δ' ἀποῤῥύσεις ἐνταῦθα μὲν ἄδηλοι εἰσὶν etc. — *Bibes* Heins. prætulit e Mazar. et Zulich. quum antea ederetur *bibi*.—*Exiguis haustibus*, forte quia ei vis quædam peculiaris tribuebatur. —*Grata Camenis*; vid. ad vers. 259.—*Consilium*. Dionys. vocat eam διδάσκουσαν τὴν βασιλικὴν σοφίαν. Et simulabat Numa, ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; Liv. I, 19.

277–284. Summa meritorum Numæ, qui conatus est τὴν πόλιν, ὥσπερ σίδηρον, ἐκ σκληρᾶς καὶ πολεμικῆς μαλακωτέραν ποιῆσαι καὶ δικαιοτέραν· Plutarch. Num. 8, ubi plura de audacissima civium ferocia. Etiam a Dionys. 62, εὐσέβειαν πρῶτον διδάσκων,

Molliri placuit jure, Deûmque metu.
Inde datæ leges, ne firmior omnia posset :
Cœptaque sunt pure tradita sacra coli.
Exuitur feritas, armisque potentius æquum est :
Et cum cive pudet conseruisse manus.
Atque aliquis, modo trux, visa jam vertitur ara ;
Vinaque dat tepidis salsaque farra focis.
Ecce Deûm genitor rutilas per nubila flammas
Spargit, et effusis æthera siccat aquis.
Non alias missi cecidere frequentius ignes :
Rex pavet, et vulgi pectora terror habet.
Cui Dea, Ne nimium terrere ; piabile fulmen

ἄκεστα δικαιοσύνῃ Numa inducitur. — Leniter Noster cives notavit *nimium promtos ad bella*, ut I Metam. 126, « promtior ad arma ; » gravius Liv. I, 19, « efferatos militia animos. » — *Firmior*, robustior, viribus valentior ; Plin. III, Epist. IX, 11, « robustissimus et firmissimus. » Olim h. l. vulgabatur *fortior* : quæ duo sæpissime inter se permutata sunt. Vid. Heins. et nos ad Plin. I, Ep. 12. — *Sacra* et a Romulo *tradita* renovavit Numa, et ipse plura addidit ; Dionys. 63. — *Pure* id quod pie. Tibul. I, III, 25 : « Pie dum sacra » colis, pureque lavari Te, et puro » secubuisse toro. » Hoc loc. pro *pure* Mazar. Ambros. et alii *merito* habent. — *Exuitur.* Burm. cum MSS Farnes. et Ambros. tamquam verb. efficacius malit, *exigitur*. Mihi vero alterum verbum satis grave et elegans videtur ; Claudian. XV, 397 : « Naturamque simul, fratremque » cruentus Exuit. » Silius, XIII, 120, « exuta feram, » ferinam indolem. — *Atque aliquis* etc. Vim religionis in mentibus Quiritium declarat ; itaque vis in voc. *modo* et *jam* inest. — *Vertitur* rectius cum Burman. interpretaberis, mutatur, quam cum Neap. corpus dextrorsum circumagit more adorantium. — *Trux* ad ingenium violentum referendum. — *Salsa farra*. Patav. et Strozzæ, *farraque fracta*, unde Heinsius faciebat *fricta* ; sine causa.

285. Nunc demum narratio ipsa incipit, cujus prior pars simillima reperitur iis, quæ Virg. Georg. IV, 387 sqq, de Cyrene, Aristæo et Proteo habet. Neque tamen hæc adsimilavit Ovid. sed hausit ex Antiatis libro secundo, ficta, ut Plutarch. monet, a superstitione antiquissimæ ætatis. Liv. igitur I, 20, iis spretis, auguriis Numam consuluisse Jovem Elicium narrat, quæ suscipienda essent atque procuranda. — Jupiter *per nubila* flammas spargens, minus terribilis, quam « per purum tonantes equos agens ; » Horat. I, Od. XXXIV, 8. Itaque Julio Cæsare interfecto, « Non alias cælo ceciderunt plura sereno Fulgura ; » Virg. Georg. I, 487. — De formula *pectora terror habet*, vide ad IX Met. 291.

289. *Dea*, Egeria. — *Piare*, *expiare*

Est, ait; et sævi flectitur ira Jovis:
Sed poterunt ritum Picus Faunusque piandi
Prodere, Romani numen uterque soli.
Nec sine vi tradent : adhibeto vincula captis,
Atque ita, qua possint, erudit, arte capi.
Lucus Aventino suberat niger ilicis umbra,
Quo posses viso dicere, Numen inest.
In medio gramen, muscoque adoperta virenti
Manabat saxo vena perennis aquæ.
Inde fere soli Faunus Picusque bibebant.
Huc venit, et fonti rex Numa mactat ovem :
Plenaque odorati disponit pocula Bacchi;

et vers. 343, *procurare fulmen* Arnob. d. l. sic circumloquitur: « Scire » remedia, quibus averti possint, » quæ per fulminis jactum in hu» manis fieri *Jupiter* constituerit re» bus. » — *Faunus, Pici* filius, Aboriginum rex, vir prudens, quem Romani, ut Deum patrium atque fatidicum, sacrificiis et carminibus colebant; Dionys. I, 31. Sed jam ante Romam conditam, oraculum ejus consulebatur; Æn. VII, 81: « At rex sollicitus monstris, oracula » Fauni, Fatidici genitoris, adit. » Sed in societatem honoris divini etiam *Picus* venit. Plutarch. dicto loc. iis medicamentorum scientiam tribuit, atque artium magicarum. Vid. Heynii Exc. V ad Æn. VII. — Disputant editores, utrum *prodere*, an *tradere*, an *edere* legendum sit. *Prodere* Heins. ex Ursin. Voss. Mazarin. Zulich. et sex aliis adoptavit, quod sit verbum sacris frequenter adhibitum. Burman. vult, aut hic, auctoritate Puteani multorumque aliorum, *edere* legendum, aut vers. 294, *edidit* pro *erudit*. *Edere* enim non minus esse in sacris proprium, quæ in vulgus proferantur. Sic sane Tibul. I, IV, 73: « Hæc mihi, quæ » canerem Titio, Deus edidit ore. » III, IV, 42, de Apolline: « Edidit » hæc dulci tristia verba modo. » Neque tamen hæc verba sacris propria crediderim. Plutarch. *τὸν ἐπὶ τοῖς κεραυνοῖς ἐκδιδάξαι καθαρμόν*, pro quó mox *ὑποθέσθαι*. Arnob. de hac eadem re: « Perdocuisse regem, » quamquam et, « non ipsi edidere quæ» renti. » Cum sqq, *nec sine vi* etc. conf. Virg. Georg. IV, 398 sq.

295. Fauni oraculum in luco Albuneæ erat; Virg. Æn. VII, 81 sqq, ubi vide Int. Sed nunc prior lucus memoratur, sub *Aventino*, quem olim largos habuisse *fontes, lucosque* opacos, e Plutarchi dict. loc. discimus. — *Niger*, a nigricante ilicis virore; IX Metam. 664, « nigraque » sub ilice manat. » Cul. 138, « Ili» cis et nigræ species. » Sic melius capies, quam de umbra obscura. — *Inde soli... bibebant*, quia ipsis sacer. Arnob. « illis aquandi solemne » iter huc fuit. »

301. *Odoratus Bacchus*, vinum odorum, adeoque generosum, etiam

Cumque suis antro conditus ipse latet.
Ad solitos veniunt silvestria numina fontes;
Et relevant multo pectora sicca mero.
Vina quies sequitur : gelido Numa prodit ab antro ;
Vinclaque sopitas addit in arta manus.
Somnus ut abscessit ; tentando vincula pugnant
Rumpere : pugnantes fortius illa tenent.
Tum Numa : Dì nemorum, factis ignoscite nostris,
Si scelus ingenio scitis abesse meo ;
Quoque modo possit fulmen monstrate piari.
Sic Numa; sic quatiens cornua Faunus ait :
Magna petis ; nec quæ monitu tibi discere nostro
Fas sit : habent fines numina nostra suos.
Dî sumus agrestes, et qui dominemur in altis
Montibus : arbitrium est in sua tela Jovi.

Georg. IV, 279. Arnob. « liquoribus odoratis fragrantia pocula. » — Sed pro *Dis ponit*, quod Heins. non nisi ex ingenio suo dederat, *disponit* revocavi, etiam propter Arnob. apud quem Numa pocula « non parvi numeri » vino mulsoque complet. Apud Plutarch. vero fontem ipsum, ex quo illi bibere solebant, vino miscet et melle. — *Cum suis*. Nempe castos duodecim juvenes secum ductos celavit apud aquam cum vinculis ; Arnob. dict. loc. — *Antrum* forte illud ipsum, in quo congressus cum Egeria habebat ; etenim id quoque sub Aventino.

305. *Vina quies sequitur*. Sopor gravis ex ebrietate intel. Vid. Arnob. Secundum Plutarch. hi capti, æque ac Proteus, in varias se mutarunt formas, oculisque horrendas objecerunt imagines. Hæc Noster omisit, forte quia nolebat cum Virgilio concertare. — *Tentando pugnant* bene Heinsius ex prim. Ambros. Læti et plurimis aliis, prætulit alteri *pugnando tentant* ; illud magis est poeticum, et *pugnare* sæpe infinitivo junctum legitur ; vide ad I Met. 685. Heins. tamen et suadebat, *luctando pugnant*. Sine causa. *Tentare*, periculum facere, an possis aliquid efficere. — *Fortius tenent*, arctius continent ; II Metam. 127, *fortius utere loris*, de auriga.

312. Concussio capitis nunc difficultatem rei propositæ indicat. Lenzio signum esse videtur furoris fatidici jamjam incipientis. Verum talis furor, qui sane hominum vaticinantium esse solet, Deum dedecet, nec ullum ejus vestigium hoc loco apparet. Immo sanus est et satis moderatus omnis Fauni monitus. — *Nec quæ monitu* etc. Tradiderant tamen nonnulli, didicisse hanc procurationem Numam ab ipsis. Vide Plutarch. — *Numina nostra*, vis, po-

Hunc tu non poteris per te deducere cælo :
　At poteris nostra forsitan usus ope.
Dixerat hæc Faunus : par est sententia Pici.
　Deme tamen nobis vincula, Picus ait.
Jupiter huc veniet, valida deductus ab arte :
　Nubila promissi Styx mihi testis erit.
Emissi quid agant laqueis, quæ carmina dicant,
　Quaque trahant superis sedibus arte Jovem,
Scire nefas homini : nobis concessa canantur,
　Quæque pio dici vatis ab ore licet.
Eliciunt cælo te, Jupiter, unde minores
　Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
Constat Aventinæ tremuisse cacumina silvæ :
　Terraque subsedit pondere pressa Jovis.

testas nostra divina. — *Hunc tu non poteris* etc. Apud Arnob. instituunt regem, quibus ipse Jovem modis et sacrificiis ad terras eliciat. — *Deducere* verb. pr. magarum, quæ et lunam « cælo deducere » poterant. Plutarch. καταγαγεῖν τὸν Δία μαγεύσαντας.

321. Lectio *deductus ab arte* verissima mihi videtur; namque *deducere*, quod vers. 317, præcesserat, hic commode repetitur, et *valida* bene convenit τῷ *arte*, et *ab arte* est ope artis. Male Taubn. putat, hunc usum præpositionis *ab* inusitatum esse. Vid. Cortius ad Sallust. Jug. XXXI, 2. Neque video, cur *arx* Jovis *valida* dicatur. De *arte* sermo est in seqq. Et tuentur hæc se multorum MSS auctoritate. Olim edeb. *perductus ab arce*. Sed *arte* jam Nauger. notabat ex nonnullis. *Deductus* primus Scaliger e codice vet. protulit, probatum et Daniel. Heinsio atque Neap. postea plures MSS hæc duo confirmarunt. — *Nubila*, quia nebulas exhalat iners; II Met. 435.

323 sqq. Excusat se Ovidius, quod non enarrat, quid Dii illi egerint, ut IV, 552. — *Carmina* Neap. intel. verba Pontificis, quum fulmina condebat. Immo formula incantationis cogitanda, qua illi Jovem eliciebant; II, 426. — De formula *scire nefas*, de iis, quæ scire conari impium est, vid. Bentl. ad Horat. I, Od. XI, 1. — *Disci* Burm. e conject. Heinsii dedit, quamquam nec *duci* ex uno Voss. improbat. Cæteri *dici*, quod revocavit Mitsch. et defendit Krebs. Recte, propter MSS auctoritatem; alioquin *disci* defendi posset e versu 313.

327. Liv. I, 20 : « Ad ea elicienda » ex mentibus divinis, Jovi Elicio » aram in Aventino dicavit, Deum» que consuluit auguriis, quæ sus» cipienda essent. » — *Minores*, posteri. — De *tremore* illo, divinæ præsentiæ signo, alibi dictum ; conf. II, 439. Numam horror ille sacer corripit, Deo viso ; et in precibus solemnis erat illa conditio, si te pie

Corda micant regis : totoque e pectore sanguis
Fugit; et hirsutæ diriguere comæ.
Ut rediit animus, Da certa piamina, dixit,
Fulminis, altorum rexque paterque Deûm;
Si tua contigimus manibus donaria puris;
Hoc quoque, quod petitur, si pia lingua rogat.
Annuit oranti : sed verum ambage remota
Abdidit, et dubio terruit ore virum.
Cæde caput, dixit : cui rex, Parebimus, inquit :
Cædenda est hortis eruta cepa meis.
Addidit hic, Hominis : Summos, ait ille, capillos.
Postulat hic animam : cui Numa, Piscis, ait.
Risit; et His, inquit, facito, mea tela procures,
O vir colloquio non abigende meo.
Sed tibi, protulerit quum totum crastinus orbem
Cynthius, imperii pignora certa dabo.
Dixit, et ingenti tonitru super æthera motum

colui. Et cultum nunc per *donaria*, pietatem per *puras manus* exprimit. — *Da piamina*, edoce piamina.

337. *Ambages* de ambiguis et obscuris oraculorum verbis dici, notum est; IV, 668; VII Metam. 761. At qui verum abdit, dubioque alterum terret ore, is ambages illas non removet. Obscuritas nunc erat a brevitate, qua Jupiter Numæ sapientiam tentabat; itaque *ambages* circuitionem interpretabimur; colloquium autem illud, auctore Plutarcho, sic fere informabimus. J. Fulmina procura capitibus. N. ceparumne? J. hominis. N. crinibusne? J. animalis. N. mænis? J. ridens, His facito etc. Atque tribus illis rebus Plutarchi adhuc ætate Romani procurabant. — De *mæna*, genere *piscium*, vid. ad II, 578. — Vulgatam *sumes* Heins. MSS Naugerii et quatuor suorum auctoritate recte in *summos* mutavit. Secunda enim persona *sumes* in hoc colloquio parum placet. — Sed *colloquio meo* non nisi Arondel. pro diversa lect. tum duo alii habent. Itaque forsan e cæteris *Deûm* revocandum.

346. *Pignora imperii*, munera Deorum fatalia, quorum conservatione perpetuitas et salus imperii nitebatur. Vid. Bœcler. de pignoribus imperii. Ea erant Palladium et, quod nunc promittitur, scutum cæleste. Male Rutil. Itin. II, 55, libros Sibyllinos addit. Vid. Wernsdorf. Exc. VIII extr. — Dii, quando e conspectu hominum avolabant, signa quædam dabant divinitatis suæ; Heyn. Excurs. XIII ad Æn. I. Jupiter nunc cum *tonitru* aufertur. — Eo *moveri*

Fertur, adorantem destituitque Numam.
Ille redit lætus, memoratque Quiritibus acta:
Tarda venit dictis, difficilisque fides.
At certe credemur, ait, si verba sequatur
Exitus: en, audi crastina, quisquis ades.
Protulerit terris quum totum Cynthius orbem,
Jupiter imperii pignora certa dabit.
Discedunt dubii, promissaque tarda videntur;
Dependetque fides a veniente die.
Mollis erat tellus rorataque mane pruina:
Ante sui populus limina regis adest.
Prodit, et in solio medius consedit acerno:
Innumeri circa stantque silentque viri.
Ortus erat summo tantummodo margine Phœbus:
Sollicitæ mentes speque metuque pavent.
Constitit, atque caput niveo velatus amictu,

cælum sæpe dicitur, ut multis docet Heins. — *Destituit*, reliquit.

350. Vix, nec nisi eventus postquam promissis constitit, fidem ei habent Quirites. — *Creditur* is, cui fides habetur. Bene igitur Heinsius ex Sarrav. et duobus aliis MSS *credemur* adoptavit, quum alii *credemus, credamus* aut *credetis* habeant. —*Crastina*, quæ cras evenient. Non opus est, ut ex Heinsii ingenio, *crastine*, quisquis cras aderis, scribamus.

357. Burmanno hæc terræ affectio commemorari ideo videtur, quod inde omen captatum sit, id certe factum esse ab Augusto; Sueton. August. LXXXII. Nisi poetam credas tempus tantum matutinum describere voluisse. Orto contra sole « pruinosæ siccantur herbæ, » IV Metam. 82; et nocte « sparsa cælesti » rore madet humus » supra I, 312. Dedimus autem, non *rorata*, sed *rorataque*, quod plurimi MSS ex melioribus et prima editio agnoscunt, quod Burmannus probavit, recepitque etiam Mitscherl. — De *solio* hoc *acerno* vide ad IV Metam. 486; occurrit etiam Æneid. VIII, 178. Male igitur primus Farnesianus, Ambrosian. et tres alii, *eburno*. — *Silentium*, signum cupidæ exspectationis. Ejus et vim et tempus, quo maxime crevit, bene poeta notavit, *Ortus... pavent*. Similis exspectationis vim Livius I, 25, sic expressit: « erecti, suspensi erant; torpebat » vox spiritusque. »

363. *Niveum* illum *amictum* Neapolis, Taubnerus et Schirach. galeam sacerdotalem intellexerunt; at illa *amictus* dici non potest. Precantes et sacra facientes capite obvoluto erant, ne quid mali ominis eos turbaret: id quod passim his nostris verbis exprimitur. Virg. Æneid. III,

Jam bene Dîs notas sustulit ille manus;
Atque ita, Tempus adest promissi muneris, inquit:
Pollicitam dictis, Jupiter, adde fidem.
Dum loquitur, totum jam sol emerserat orbem:
Et gravis ætherio venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit.
Credite dicenti : mira, sed acta, loquor.
A media cælum regione dehiscere cœpit:
Submisere oculos cum duce turba suos.
Ecce levi scutum versatum leniter aura
Decidit : a populo clamor ad astra venit.

405 : « purpureo velare (memento) » comas adopertus amictu, » et ib. vers. 545 : « capita ante aras phry- » gio velamur amictu. »—*Pollicitam* etc. confirma, quod verbis promisisti ; XI Metam. 107, *pollicitam fidem tentat*, periculum facit, an fides habenda sit promissis, ubi vide notam.

367. *Emerserat*, e mari protulerat. *Emergere* active dici, atque casum quartum habere adjunctum, multis exemplis docuit Heinsius, qui id ex Vaticano uno et Thuano recepit. Nonnulli, *evolverat*. Vulgo, *emoverat*. Infra vers. 517, *demergere orbem*. —Pro *et gravis* Heins. mallet, *en gravis* et mox ex altero Puteano *vergit* præfert alteri *venit*.—*Sine nube*, quo notabilius hoc tonitru esset, quum naturalibus ex causis profectum non videretur.—*Ter tonuit*. VII Metam. 619, *Tonitru secundum* vocatur.

371. *A media regione*, a summo cælo, ubi arx Jovis. Mazar. et Voss. *A media subito cælum discedere visum est*. quam lect. elegantem Heinsius judicat, quum *discedere cælum* formula sit in hac re solemnis. Perinde est, utrum verbum eligas. Plinius, VI, Epist. xx, 9, « nubes atra » in longas flammarum figuras de- » hiscebat. » Utrumque conjunxit Seneca, Nat. Quæst. I, 19 : « Chas- » ma est, quum aliquod cæli spatium » discedit, et flammam dehiscens » velut in abdito ostentat. »—Ad fulgura sane homines *submittere oculos* solent ; sed ita illi *scutum levi versatum aura* spectare non potuissent. Unus Petavii, *surrexere manus cum duce turba suas*, quod Burmannus minime ab indocto librario profectum putabat : namque *surgere* etiam active pro *surrigere* poni ; et rectius fiduciæ Numæ convenire, ut oculos intentos in cælum teneat, et deinde, viso ancili, tollat manus ad cælum : *suo* tamen posse retineri. Verum illa lectione non opus est, namque etiam *submittere* sursum tollere notat ; Silius, XII, 640 : « Summissas ten- » dunt alta ad Capitolia dextras, » ubi vide Drakenb. Quid, quod et notio τοῦ *furtim* h. v. inest, (Livius, XXVI, 44, « subsidia submissa e » castris ») quæ hoc loco bene convenit. MSS meliores (et Regii nostri) habent *suos*. quod cum Mitscherlichio prætulimus.

Tollit humo munus, cæsa prius ille juvenca,
  Quæ dederat nulli colla premenda jugo;
Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est;
  Quaque notes oculis, angulus omnis abest.
Tum, memor imperii sortem consistere in illo,
  Consilium multæ calliditatis init.
Plura jubet fieri simili cælata figura,
  Error ut ante oculos insidiantis eat.
Mamurius, morum fabræne exactior artis,
  Difficile est, illud, dicere, clausit opus.
Cui Numa munificus, Facti pete præmia, dixit:
  Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Jam dederat Saliis, a saltu nomina ducunt,

377. Secundum Jubam, quem Plutarch. dicto loco excerpsit, scribendum foret *ancyle*, idque a græco ἀγκύλον, curvum, derivandum. Sed Plutarchus ipse de hac etymologia dubitat, pluresque alias affert. In libris latinis ubique *ancile* scribitur; et sic scribendum est ex Ovidii derivatione, quacum consentiunt, quæ Festus habet: « Ancile » vocatum, quia ex utroque latere » erat recisum, ut summum infi- » mumque latus pateret. » Similiter fere Varro lib. IV. Secundum eumdem lib. VI, p. 78, in carmine Saliari *ancisia* scriptum erat. Forma apud Plutarchum pluribus describitur: orbis non est, nec, qualem pelta, circuitum habet; sed sinus refert lineæ tortuosæ, cujus apices flectuntur, et densitate in se concurrunt. Dionysius, II, 71, negat usquam ante visam esse in Italia talem figuram.

381.—*Plura*, permulta Dionysius ait.—*Cælata* nunc nil nisi sculpta.— Pignoribus imperii *insidiari* populi finitimi solebant. *Ut error ante oculos eat.* Sic exornavit illud, ut jam insidians dubius hæreat. *Error* etiam de incertitudine dicitur. — *Mamurium* (quem multi MSS *Marmurium*, nonnulli *Mammurium*, Dionysius Μαμόριον, vocant) Plutarchus ab *arte* tantum laudat, ἕνα τῶν ἄκρων δημιουργῶν, sed *morum* etiam fama floruerit necesse est. — Is *clausit*, absolvit, *opus*, ad quod post alios accessit. Lenzius *clausit* interpretatur, ab omni parte rotundum fecit, orbe certo inclusit. Sed *claudere* etiam notionem absolvendi habere, docet Drakenb. ad Silium, XIII, 686.—*Illud opus* Heinsius ex Ursini codice prætulit. Vulgo *ulli*, quod Krebsius tuetur. Nonnulli *illi*. In Heinsii lectione sane trajecta non bene sunt verba; sed nec *ulli* magnopere placet. —*Exactus*, perfectus, nunc secundum casum adjunctum habet.

387. *A saltu*, a tripudiis, quibuscum ancilia gestabant, per urbem. Plutarchus, ἀπὸ τῆς ὀρχήσεως ἀλτικῆς; Dionysius, ἀπὸ τῆς συντόνου κι-

Armaque, et ad certos verba canenda modos.
Tum sic Mamurius : Merces mihi gloria detur,
Nominaque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
Præmia persolvunt, Mamuriumque vocant.
Nubere si qua voles, quamvis properabitis ambo,
Differ : habent parvæ commoda magna moræ.
Arma movent pugnam : pugna est aliena maritis ;
Condita quum fuerint, aptius omen erit.
His etiam conjux apicati cincta Dialis
Lucibus impexas debet habere comas.
TERTIA nox emersa suos ubi moverit ignes ;
Conditus e geminis Piscibus alter erit.
Nam duo sunt : austris hic est, aquilonibus ille
Proximus : a vento nomen uterque tenet.
QUUM croceis rorare genis Tithonia conjux

νήσεως.—Ad tibiæ *modos* citatos armati saltabant, modo omnes simul, modo per vices, atque *carmina* canebant. Instructi erant æneis et balteis et galeis et tegumentis in pectore, atque pugionibus, quibus identidem ancilia pulsarent. — Præter *Mamurium* serius et aliorum nomina carmini Saliari incerta esse, docet Neapolis ad hunc locum. — *Sonent*; X Metam. 205 : « Te lyra, te carmina nostra sonabunt. »

393. Eodem tempore et iter facere religiosum erat. Vide Lipsium in Antiq. Lect. V, 16. — *Condi* ancilia dicebantur, ubi templo reddebantur. — Flamen *Dialis* solus albo galero aut *apice* insignitus erat, neque sine eo licebat ei sub dio versari. — *Conjux* ejus Flaminica venenato operta et rica redimita prodibat. Erat autem *venenatum* pallium flammeo colore, et *rica* peculiare capitis cingulum. Vide Gellium Noct. Att. X, 15, ibique Iutt. — Hinc et nunc *cincta* vocatur, quod Heinsius tuetur verbis Festi : « Cincta Flaminica veste velata. » Nam alii *sancta*, *capitis distincta* aut *discincta* etc. habent. Jam Flaminica multis legibus tenebatur, de quibus Gellius dicto loco et Schwarzius ad Plinium, paneg. LXXXIII, 5. In iis erat, ne certis temporibus caput comeret, ungues resecaret etc. Confer IV, 226.

399-402. *Piscis alterius occasus vespertinus* die 3 Mart. sive V Nonas. Sideris hujus, magnum cæli spatium occupantis, originem habes, II, 458 sqq. Alter Piscis Notius vocatur, alter Boreus ; Hyginus, Astr. Poet. III, XXIX, 40. — *A vento*. Unus Heinsii et tres alii cum edit. principe et aliis *a ventis*. Reg. et Petav. *utrumque*. Burmannus conjicit *a vento nomen utroque*.

Cœperit, et quintæ tempora lucis aget:
Sive est Arctophylax, sive est piger ille Bootes,
Mergetur, visus effugietque tuos.
At non effugiet Vindemitor : hoc quoque causam
Unde trahat sidus, parva docere mora est.
Ampelon intonsum, Satyris Nymphaque creatum
Fertur in Ismariis Bacchus amasse jugis.
Tradidit huic vitem pendentem frondibus ulmi,
Quæ nunc de pueri nomine nomen habet.
Dum legit in ramo pictas temerarius uvas,
Decidit : amissum Liber in astra vehit.
SEXTUS ubi oceano clivosum scandit olympum

403-414. *Arctophylacis et Vindemitoris ortus* die quinto Martii.—In *Arctophylace*, qui idem et *Bootes* dicitur (vide ad II Met. 176,) lapsus est Ovidius : occidit enim Maio exeunte, V, 733; sed die 5 Martii vespere oritur. Secundum Euctem. *ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει καὶ προτρυγητής.* Sic et Ptolemæus, *ἀρκτοῦρος ἑσπέριος ἐπιτέλλει.*—Frustra Taubnerus post *tuos* signum interrogandi poni volebat, ut hæc interrogatio vim negandi haberet. — Pro *rorare* Zulich. Mazar. unus Vatic. pro diversa lectione *rutilare.* Sic et Sarrav. et unus Heinsii. Duo, *rorare comis.* Hinc Heinsio placebat *rutilate comis.* Ita V Metam. 440 : « rutilis Aurora capil» lis. » Sed *rorare* nunc bene se habet; XIII Met. 622 : « Aurora toto » rorat in orbe ; » Æneid. I, 493, Memnonis mortem « Aurora hodie» que matutino rore flere dicitur. » Vide et ad vers. 357.— *Aget*, adferet ; III Metam. 150, « reducit lu» cem. » — *Piger :* II Metam. 176, *tardus* vocatur, ubi vide notam.

407. *Vindemitor*, græcis *προτρυγητὴς*, stella in Virginis ala septemtrionali ; Hyginus Poet. Astr. III, 24.—*Intonsus* nunc ad teneram ætatem referendum, ut VI Met. 254, non ad comam promissam ; Horat. I, Od. XXI, 2. — *Satyris* ex optimis et plurimis MSS recepit Burmannus, ut Ovidius oblique Nympham vulgato corpore infamem tetigerit. Mitscherl. vero *Satyro* revocavit. — *Ismarus*, mons Thraciæ, jam Homeri ætate vitibus nobilis : Od. IX, 196 ; Virg. Georg. II, 37.—Sequens distichon *Tradidit ... habet*, judice Heinsio, adulteram et nugatoriam manum sapit : nec mihi placet, quamquam non omnino damnaverim; eo enim sublato, manca videtur narratio. Et quum *Ampelos* Græcis vitem significet, non incredibile est, Ovidium aliquid de *nomine* addidisse. — *Vehit* ex Voss. Arond Zulich. Mazar. et pr. Farn. accepit Heinsius, ut Bacchus eum, æque ac Ariadnen, tigribus suis in cælum *vexisse* dicatur. Cæteri *tulit.* — Regius noster A *tulit* ; alii *vehit.*

415-428. *Vestæ sacra* pridie Nonas, sive sexto die, quo eodem *Augustus Pontifex Maximus* factus est.

Phœbus, et alatis æthera carpit equis:
Quisquis ades, canæque colis penetralia Vestæ;
Cratera Iliacis turaque pone focis.
Cæsaris innumeris, quem maluit ille mereri,
Accessit titulis pontificalis honos.
Ignibus æternis æterni numina præsunt
Cæsaris: imperii pignora juncta vides.
De veteris Trojæ dignissima præda favilla,
Qua gravis Æneas tutus ab hoste fuit;
Ortus ab Ænea tangit cognata sacerdos
Numina: cognatum, Vesta, tuere caput.
Quos sancta fovet ille manu, bene vivitis ignes;
Vivite inexstincti, flammaque, duxque, precor,

—*Alati*, ut *alipedes* II Metam. 48, omnino sunt veloces. Quidam MSS *elatis* scilicet e mari.—*Canæ* præstat alteri lectioni, *castæ*; est enim solemne illius Deæ epitheton, ut Heinsius docet.—*Penetralia Vestæ* etiam Æneid. V, 744, pro Vesta ipsa ponuntur. In iis velata et ab hominum adspectu intacta colebatur.—In cultu Deorum etiam *crateres positi*. Virgilius, Eclog. V, 68: « Craterasque » duo statuam tibi pinguis olivi. »— De *Iliacis focis* vide vers. 29 et 142.

419. An. u. c. 741, pridie Nonas Martias Augustus, Lepido mortuo, *Pontificatum Maximum* accepit, qui honos unus ei defuerat; Dio l. LIV, cap. 15; Suetonius August. XXXI. Idem notavit Kalend. vetus atque Verrius Flaccus. Hoc Ovidius summa reverentia et in maximam Augusti laudem, more sæculi Augustei, extollit. Bene hoc cum Vestæ sacris conjunctum; Pontifex Maximus enim præerat Vestalibus. Cf. IV, 949.—*Quem* Heinsius ex Mazar. Zulich. et Strozzæ MSS prætulit τῷ *quos*. — Elogium *æterni* non imperio tantum datum, sed et Cæsari. Vide Schwarz. ad Plinii paneg. 67. In Vestæ templo non *ignes* tantum *æterni*, sed et Palladium, *imperii pignus*, VI, 421 sqq, quæ duo sæpe junguntur. Livius, V, 52: « Quid » de æternis Vestæ ignibus, signo» que, quod imperii pignus custodia » ejus templi tenetur, loquar? » XXVI, 27: « Vestæ ædem petitam, » et æternos ignes, et conditum in » penetrali fatale imperii pignus. » Sed nunc accessit novum *pignus*, Augustus. En laudem maximam! « Æneas, » Ilio ardente, « Vestam» que potentem Æternumque ady» tis effert penetralibus ignem. » Æn. II, 296 sq. Vid. Heynii excursum IX ad Æneid. II.—*Gravis*, gravatus, onustus. — Ab Ænea domus Julia, in quam Augustus adoptatus; IV, 20 sqq. Hinc illa *cognatio*, quam Ovidius celebrat. — *Caput* eleganter sic in commendatione pro ipso homine. — *Fovet*, alit. — *Vivite inexstincti*. Alterum ab homine ad ignem, al-

UNA nota est Martis Nonis : sacrata quod illis
  Templa putant lucos Vejovis ante duos.
Romulus ut saxo lucum circumdedit alto :
  Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.
O quam de tenui Romanus origine crevit!
  Turba vetus quam non invidiosa fuit!
Ne tamen ignaro novitas tibi nominis obstet,
  Disce, quis iste Deus, curve vocetur ita.
Jupiter est juvenis : juveniles adspice vultus :
  Adspice deinde manum ; fulmina nulla tenet.
Fulmina, post ausos cælum affectare Gigantas,
  Sumta Jovi : primo tempore inermis erat.

terum ab igni ad hominem translatum.—*Dux*, Cæsar. Vide Heinsium et Burmannum ad II, 39.

429-448. *Vejovis ædes Nonis dedicata* a Romulo. De eo autem Deo quum variæ essent sententiæ, ut ex Gellii Noct. Att. V, 12, apparet, et nos inde mox videbimus, Ovidius quid ipse sentiat in medium affert.

Martis Nonis. Revocavi hanc lectionem cui Heinsius ex vetustis quibusdam MSS substituerat, *Marti : Nonis.* Non enim toti Martio, sed Nonis ejus *una* tantum *nota* adscripta erat in Kalendaribus Fastis. Merito igitur etiam Krebsius hanc lectionem probavit. — Dionysius, II, 15, auctor est, Romulum loco inter capitolium et arcem (v. ad II, 70), qui suo adhuc tempore dicebatur *μεθόριον δυοῖν δρυμῶν* (Livius, I, 8, « inter duos lucos ») atque olim nomen a re acceperit, asylum aperuisse, apposito templo, in quod supplices et convenæ confugerent : sed cui Deo consecratum fuerit illud templum, certo se dicere non posse. *Vejovis* ædem fuisse, non modo Ovidius dicit, sed et alii. Vitruvius, IV, 7, ubi de structura templorum loquitur, « uti est Castoris » in Circo Flaminio, et inter duos » lucos Vejovis. » Gellius Noct. Att. V, 12 : « Est autem ædes Vejovis » Romæ inter arcem et capitolium. » Adde P. Victorem in VIII Reg.

432. Revocavi *quilibet huc*, quod satis bene dictum, neque ab Heinsio debebat non nisi duorum MSS Moreti et Jun. auctoritate in *Cuilibet : Huc* mutari. Et confugit huc ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset. — *Tenuis*, humilis; Liv. II, 1, « illa » pastorum convenarumque plebs, » transfuga ex suis populis. »—*Novitas nominis*, inusitatum et obscurum nomen. — *Obstet*, offendat.

437. Sentential dicit in fine loci vers. 447, præmissis argumentis. — *Jupiter juvenilis*; statua Vejovis juvenem refert.—*Post ausos* etc. Immo prius, in bello cum Titanibus, Cyclopes Jovi fulmina suppeditarunt, quibus telis et postea contra *Gigantas* et Typhæum usus est. Apollodorus, I, 11, 1. Sed ex Titanomachia multa sunt a poetis trans-

Ignibus Ossa novis, et Pelion altior Ossa
Arsit, et in solida fixus Olympus humo.
Stat quoque Capra simul : Nymphæ pavisse feruntur
Cretides : infanti lac dedit illa Jovi.
Nunc vocor ad nomen : vegrandia farra coloni,
Quæ male creverunt, vescaque parva vocant.
Vis ea si verbi est, cur non ego Vejovis ædem,
Ædem non magni suspicer esse Jovis?
Jamque, ubi cæruleum variabunt sidera cælum,

lata in Gigantomachiam. — De ordine, quo *Olympus*, *Ossa*, *Pelion* montes congesti apud poetas leguntur, vide quæ in varr. lectionibus ad I Metam. 155 diximus. — In Gigantomachia arserunt *ignibus novis*, fulminibus a Jove modo sumtis. — *Capra* Amalthea, cujus lacte *Nymphæ* Adrastea atque Ida Jovem tenerum nutrivere; Apollodorus, I, 1, 3. Ejus figuram juxta Vejovis simulacrum stetisse, observat etiam Gellius dicto loco.

445. Argumentum etymologicum. — *Vocor* exquisitius, quam quod exhibent duo MSS, *venio*. — Particula *ve*, observante Gellio dicto loco, duplicem significatum, eumdemque diversum habebat, quum et augendæ et minuendæ rei inserviret. Ovidius *Vejovem* explicuit, qui non juvandi potestatem, sed vim nocendi habet. Hanc interpretationem eo adjuvat, quod simulacrum hujus Dei sagittas teneat, quæ sint paratæ ad nocendum. — Heinsius ex uno Erford. *colonæ* invexit; sed non video cur *colonæ* potissimum memorentur. Restitui ergo *coloni*. — *Vegrandia*. Etiam Festus « vegrandem fabam minutam » dici tradit. Varro de R. Rust. II, 2, « vegrandes et imbecillæ oves. » — De voce *vescus* vide Gellium, XVI, 5; Phylargyr. ad Virgilium, Georg. III, 175, et IV, 131; et Festum, a quibus inter alia minutum, exile, macrum explicatur. Plinius, VII, 20, « vesco corpore, sed eximiis viribus. » Ac Festus quidem etiam Vejovem interpretatur cum Nostro *parvum Jovem*.

449-458. *Pegasi collum oritur* heliace. Kalendaria nonnulla et hunc ortum, et Vejovis templum superiori diei tribuunt. Hic quoque sideris originem refert, quam IV Metam. 784, ut fontem ab eo factum V Met. 256 sq paucis attigit. Etiam nunc justo brevior est et subobscurus. Cf. Hesiodus Theog. 280 sqq et 325; Apollodorus, II, III, 2; et IV, 2; Hyginus, Poetic. Astron. II, 18, qui varias de hac re fabulas collegit. — *Variabunt*, dispersa variam formam dabunt cælo, eleganter dictum: eodem sensu « varium cælum, » II Metam. 189: « variabant tempora cani, » XII Met. 465: « varians capillos gemma, » I Amorr. II, 41. Heinsius ex quatuor Farnes. Zulichem. et tribus aliis dederat *vallabunt*; sed *vallare* est cingere tamquam vallo. Virgil. Cir. 79, « vallata canibus Scylla; » Claudianus, XXVI, 188, « vallata mari rupes. »

Suspice : Gorgonei colla videbis equi.
Creditur hic cæsæ gravida cervice Medusæ
Sanguine respersis prosiluisse jubis.
Huic supra nubes, et subter sidera lapso
Cælum pro terra, pro pede penna fuit.
Jamque indignanti nova frena receperat ore;
Quum levis Aonias ungula fodit aquas.
Nunc fruitur cælo, quod pennis ante petebat;
Et nitidus stellis quinque decemque micat.
PROTINUS adspicies venienti nocte Coronam
Gnosida : Theseo crimine facta Dea est.

Id vero hoc loco non convenit. Itaque displicuit Burmanno et Krebsio atque expulsum est a Mitscherl. — *Medusa*, una *Gorgonum*, *gravida* erat ex Neptuno. Amputato ejus collo, fœtus cum sanguine exsiluit, neque Pegasus tantum, sed et Chrysaor frater; vide Hesiodum et Apollodorum, dict. locc. Ac ille quidem nomen inde accepit, quod prope oceani fontes, πηγὰς, natus est. — *Prosiluisse*, Hesiodus, ἐξέθορε, quod deinde et alii servarunt. Eo a Minerva accepto Bellerophon adversus Chimæram vectus est. Inde victor reversus, quum ad cælum evolare contenderet, Pegasus a Jove irritatus, œstro immisso, excussit equitem; Pindar. Isthm. Z, 60 sqq; Hyginus, dicto loco. Hinc Horatius, IV, Od. XI, 27, « ales Pegasus ter» renum equitem gravatus. »—*Lapso*, celeriter evecto.—Hippocrenen, fontem in Helicone, monte *Aoniæ*, id est Bæotiæ, Metam. dict. loc. dura ungula *rupit*, hoc loco *fodit*. Sic etiam Rutil. Itin. I, 264 : « Musa» rum ut latices ungula fodit equi. » Plures MSS ex melioribus hoc loco *fudit*, quod multo rectius de terra aquam emittente diceretur. Virgilius, Georg. I, 12, « cui prima fre» mentem Fudit equum magno tel» lus percussa tridente. » Similiterque in hac ipsa re adhibuit Avienus in Arati Phæn. Equo, « cornuque » excita repente Lympha Camena» lem fudit procul Hippocrenen. » Sidus esse jussit Jupiter. — *Quinque decemque*. Hodie 89 stellæ in eo sidere numerantur.

459—516. Die octavo, sive VIII Idus, *ortus Coronæ vespertinus*. Hujus sideris originem, quam VIII Metam. 175—182 breviter narravit, nunc latius persequitur. Confer. Art. Amat. I, 531-564; Arat. Phæn. 71; Lactantius, instit. I, 10; Virgil. Georg. I, 222. Hæc quoque fabula varie tradita, ut vel ex Hygini poet. Astronom. II, 5, patet. Partem ejus priorem, quæ ad *Thesea* pertinet, habet Heroid. X, quæ epistola scripta fingitur ab Ariadna in litore Diæ. — *Corona* est sidus boreale prope Bootem.—*Gnosis* vocatur, quia Minos, pater Ariadnæ, rex Cretæ, cujus urbs *Gnosus*. Etiam Virg. Georg. I, 222, « Gnosia ardentis stella co» ronæ. »—*Theseo crimine facta Dea*

Jam bene perjuro mutarat conjuge Bacchum,
 Quæ dedit ingrato fila legenda viro.
Sorte tori gaudens, Quid flebam rustica? dixit,
 Utiliter nobis perfidus ille fuit.
Interea Liber, depexus crinibus, Indos
 Vincit, et Eoo dives ab orbe redit.
Inter captivas facie præstante puellas
 Grata nimis Baccho filia regis erat.
Flebat amans conjux, spatiataque litore curvo
 Edidit incultis talia verba comis:

est, justo brevius dictum. Ariadne, cujus illa inter sidera relata corona fuit, Thesei crimine facta Dea est, quatenus Theseus hanc comitem in Dia insula, quæ serius Naxos dicta, deseruit: quæ causa fuit, cur Bacchus eam duceret. Ea fuit vulgaris traditio. Secundum Homerum, Od. Λ, 320 sqq, qui est fons fabulæ, Diana Ariadnen detinuit in illa insula, ducta Bacchi contra eam testimonio; alii aliter. Vide Plutarch. Thes. 20.—*Perjuro.* Vossian. *pro juro.* Hinc Heinsius conjicit *pro duro.* Nil muta. Ep. X, 73, ipsa Ariadne: « Quum mihi dicebas, per ego ipsa » pericula juro, Te fore meam. » Cf. et mox vers. 473.—*Conjuge Bacchum* pro, *conjugem Baccho.* Solent enim poetæ verbo *mutare* accusat. rei acceptæ, et ablat. relictæ addere. —*Legere* pro *relegere*, quod de hac eadem re Metam. dicto loco; Hygin. fab. 42, *licium revolvere.* Rem ipsam ingeniose circumloquitur Epist. X, 104: « Fila per adductas sæpe recep» ta manus. » Olim hoc loco male edebatur *regenda.*

463. *Sors tori* potest esse et conjugium et ipse conjux; VI, 30, *Saturni sors* est proles Saturni. — *Quem flebam* Burman. ex uno codice Franc. adoptavit, quia sensum rotundiorem efficeret; sed et vulgata, *quid flebam rustica?* bene se habet. Heinsius volebat, *quid flebas rustica?* ductu MSS septem, in quibus, *quid fles ah rustica?* De *fletu* illo vide Ep. X, 43 sqq. Jam Art. Amat. dicto loco inter illos fletus et querelas repente adest Bacchus cum tympanis et cymbalis, querentique et conjugium et cælum promittit. Nec mora, currui impositam aufert secum. Verum hoc loc. post matrimonium initum Liber expeditionem Indicam suscipit. — *Depexus crinibus*, comtis, diligenter compositis capillis. Bacchus [illegible]; III Metam. 421, « dignos Baccho » crines; » et eum decet « madidus » myrrha crinis, » ibidem vers. 555, ubi vide notam. *Depexus* autem Burmannus e Mazar. codice et multis aliis recepit, quum antea *depexis* ederetur eodem sensu, quamquam hoc et ad Indos referri posset, ad quos hoc epitheton utique referre voluerunt librarii, qui *depexos* scripserunt.

468. *Nimis* bene convenit consilio poetæ. Non erat igitur, cur Heinsius *animis* suaderet. — *Incultis comis.* Talem etiam post Thesei profectionem descripsit Ep. X, XVI, 47; ubi « diffusis errat sola capillis » in lito-

En iterum similes, fluctus, audite querelas:
En iterum lacrymas accipe, arena, meas.
Dicebam, memini, perjure et perfide Theseu!
Ille abiit: eadem crimina Bacchus habet.
Nunc quoque nulla viro, clamabo, femina credat.
Nomine mutato causa relata mea est.
O utinam mea sors, qua primum cœperat, isset!
Jamque ego præsenti tempore nulla forem!
Quid me desertis perituram, Liber, arenis
Servabas? potui dedoluisse semel.
Bacche levis, leviorque tuis, quæ tempora cingunt,
Frondibus; in lacrymas cognite Bacche meas;
Ausus es ante oculos adducta pellice nostros
Tam bene compositum sollicitare torum?
Heu! ubi pacta fides? ubi quæ jurare solebas?
Me miseram, quoties hæc ego verba loquor!

re. Vero autem parum simile est eam quamdiu Bacchus in India esset, in insula Dia mansisse. In sqq, dolore, zelotypia et pudore uritur, quod bis deserta, et quod fusca sibi pellex prælata; sub finem autem ad preces convertitur misera et inops. Motus illi animi bene expressi sunt. — Sola quum esset, et gravissime commota, bene *fluctus* et *arenam* alloquitur. — *En* Heinsius hic et vers. sq, in *eu*, id est, *heu* mutari volebat; sed etiam *en* ingemiscentis est; conf. Virgilius, Eclog. I, 72 sq, ubi bis sic, ut hoc loco.

475. *Nunc quoque* etc. Sententiam hanc a Catullo, Nupt. Pelei uberius esse expositam, Neapolis observavit. — *Relata* vel narrata, vel repetita. Posteriore sensu jam supra aliquoties legimus. — *Dedolere*, finire dolorem, nempe morte.

481. *Levis*, inconstans in amore. Talis et mobilis dici potest; hinc comparatio cum *frondibus* hederæ. Bacchus *κισσοκόμης*, *κισσοστέφανος*. Auctore Plinio Hist. Nat. XVI, 4, omnium primus coronam sumsit, et quidem ex hedera. — *Adducta*. Francof. *deducta*. Sane *deducere*, ut *perducere*, sæpe turpi sensu legitur de iis, qui scorta ad aliquem ducunt concubitus causa; vid. Torrent. ad Sueton. Cæs. 49, et Ernesti in Clave Cicer. Sed recte Burmannus ad Heroid. IX, 121, ubi idem fere versus occurrit, docuit, *ante oculos deducere* non bene dici, *adducere* vero eodem sensu legi, et passim verba *ante oculos* adjuncta habere. Quid? quod notio illa obscæna in hoc loco non cadit, sed *adducere* id quod simplex *ducere*. — *Compositum*, concors conjugium.

486. *Loquor*. Unus Petav. *queror*; hinc Heinsius *vera* vel *sera queror*.

Thesea culpabas, fallacemque ipse vocabas:
Judicio peccas turpius ipse tuo.
Ne sciat hoc quisquam, tacitisque doloribus urar;
Ne toties falli digna fuisse puter.
Præcipue cupiam celari Thesea, ne te
Consortem culpæ gaudeat esse suæ.
At, puto, præposita est fuscæ mihi candida pellex.
Eveniat nostris hostibus ille color!
Quid tamen hoc refert? vitio tibi gratior ipso est.
Quid facis? amplexus inquinat illa tuos.
Bacche, fidem præsta; nec præfer amoribus ullam
Conjugis adsuetæ semper amare virum.
Ceperunt matrem formosi cornua tauri;
Me tua: at hic laudi est; ille pudendus amor.
Ne noceat, quod amo: neque enim tibi, Bacche, nocebat,
Quod flammas nobis fassus es ipse tuas.

Non video quare: dolet, quod bis similiter decepta jam iterum *eadem verba* loqui cogatur.—*Ne sciat*, utinam hoc nemo resciscat.

493. De *fuscis* Indis vide ad IV Metam. 21. *Colorati* vocantur IV Georg. 293. *Fuscam* autem nunc se vocat, vel pellicis colorem sibi ironice tribuens, vel illum *fuscum* colorem intelligens, quem Noster II Amorr. IV, 40 etiam in Romanis puellis laudat.—*Si* Heinsius non nisi ex uno Ambros. Vulgo, *tibi*, quod ego revocavi; placuit et Krebsio. — *Inquinat amplexus*, turpes sunt ejus amplexus. — *Adsuetæ* e codd. nonnullis protulit Nauger. Hoc recepit Heinsius, quum etiam in uno Farnes. *assuetum* reperisset. Antea *adsuevi* vulgabatur, ut sententiæ essent divisæ. Nec hoc male.

499. *Cornua tauri*, taurus ille, quem Pasiphaë, mater Ariadnæ amavit, unde Minotaurum peperit; Hyginus, fab. 40.—De *pudendo* illo amore vide VIII Metam. 132.—De *cornibus* Bacchi dictum ad IV Metam. 19. Sed hic incipit poetæ ingenium luxuriare; cuique enim personæ propria ubique admiscere gestit. Idem valet de sqq, *ortus in igne*, etc. Respicit autem fab. qua Semele arsit, quum Jupiter fulmine armatus intraret, ille autem imperfectum Bacchi corpus ex utero rapuit; III Met. 309 sqq. — *At hic laudi est* servavi, quamquam profectum non nisi ab Heinsii ingenio, quia comparatio filiæ et matris amantis hoc loco non mala est. Antea edebatur *sed lædit ille pudendus amor*. id est, infamiam affert, sensu non incommodo. Quidam *Me tua me laudant* aut *laudat*, unde Heinsius suam lectionem exsculpsit, in qua Taubnerus duriorem synalœphen observat.

Nec, quod nos uris, mirum facis : ortus in igne
  Diceris, et patria raptus ab igne manu.
Illa ego sum, cui tu solitus promittere cælum.
  Hei mihi, pro cælo qualia dona fero!
Dixerat : audibat jamdudum verba querentis
  Liber, ut a tergo forte secutus erat.
Occupat amplexu; lacrymasque per oscula siccat;
  Et, Pariter cæli summa petamus, ait.
Tu mihi juncta toro, mihi juncta vocabula sumes.
  Jam tibi mutatæ Libera nomen erit.
Sintque tuæ tecum faciam monumenta Coronæ,
  Vulcanus Veneri quam dedit, illa tibi.
Dicta facit; gemmasque novem transformat in ignes.
  Aurea per stellas nunc micat illa novem.
SEX ubi sustulerit, totidem demerserit orbes,

507 sqq. Simile figmentum II, 759 sqq. — *Audibat* per syncopen non inusitatam. Vulgo, *audierat*. — Regii tres nostri codices habent *audierat*, quod servari jubent τὰ *dixerat*, et *secutus erat* : alterum ex quatuor codd. invexit Heinsius. *Ed.* — *Occupat amplexu*, ut alibi *impedit amplexu*.—*Cæli summa*, cælum, quatenus in alto.

511. Heinsius ex altero Petav. *sume* dederat; sine causa: *sumes* bene convenit τῷ *erit* vers. sq. Fabula autem hæc varie tradita. E vulgari traditione, quam Ovidius Met. dicto loco sequitur, corona tantum Ariadnæ inter sidera relata. Secundum alios ipsa, Libera dicta, honore divino affecta est; Seneca, Œd. 498; Lactantius, dict. loc. apud Propert. III, xv, 8, *lyncibus in cælum vecta* legitur. Sic et apud Nostrum Art. Amat. I, 550. Hoc loc. et ipsa et corona ejus memorantur; similiter a Probo dict. loc. De *corona* varias traditiones collegit Hyginus, Poet. Ast. II, 5.—*Monumenta coronæ*, corona, quæ vim habeat monumenti. Hyginus : « Coronam dicitur inter astra » collocasse, ut æterna memoria no- » minis efficeretur. » — Coronam ex *auro* et Indicis *gemmis* factam *Vulcanus* dedit *Veneri*.—Mox quæritur, utrum *tibi* legendum sit, an cum Burmanno, ex uno Moreti MS. *mihi*. Auctores apud Hyginum utroque trahunt; namque ab initio Ariadne coronam muneri a Venere et Horis accepit, quum omnes Dii in nuptiis ejus dona conferrent; sic et apud Theon. in Arat. p. 11; sed paulo post Bacchus coronam a Venere accepisse narratur. Hinc *dotalis corona* apud Claudianum, X, 272.—*Novem*. Hodie huic sideri una et viginti stellæ tribuuntur. Intelligitur enim Corona, non australis, sed borealis inter Engonasin et Ophiuchum; Metam. VIII, 182.

517—522. *Altera Equiria* pridie

Purpureum rapido qui vehit axe diem :
Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tibris curvis in latus urget aquis.
Qui tamen ejecta si forte tenebitur unda,
Cælius accipiat pulverulentus equos.
Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,
Haud procul a ripis, advena Tibri, tuis.
Plebs venit, ac virides passim disjecta per herbas
Potat, et accumbit cum pare quisque sua.
Sub Jove pars durat : pauci tentoria ponunt :

Id. sive XIV die Martii. De prioribus vide II, 857. Rem tenuem admodum ornavit verbis.—*Axis*, currus Solis; *rapidus* vel ab incitato cursu, vel a rapida Solis flamma dictus. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem notat; *purpureum* solis *lumen* Æn. VI, 641.—*Demerserit* est ex emendatione Heinsii; nam MSS valde hic variant, *omiserit*, *emiserit*, *demiserit*, *remiserit*, *dimerserit*, *dimiserit*, *demserit*, *deserit* aut *deseret* : sed vers. 367, e bonis MSS sol *emerserat orbem* de ortu; et Lucan. III, 40, Titan « multum demerserat orbis » de obitu. — A *gramine* et alibi Campus Martius designatur. Horatius, Art. Poet. 162, « gaudet gramine Campi. » — *Curvis* propter obliquum fluviorum cursum. — *In latus urgere* bene de alluente flumine; I, 242, *radit Tibridis unda latus*.—De *Tiberis* crebris exundationibus vide ad Plinium, VIII Ep. 17 Argum.—*Ejici* de aqua cum vi prorumpente; vide Cortium ad Plinium dict. loc. s. 3. Ibi Tiberis, qui alveum excessit, « premit » valles, innatat campis, » hoc loco *tenet campum*. Pro *ejecta* Puteanus *erepta*. Hinc Burman. conjicit *erecta*, vel *adjecta*.—Quod hic de *Cælio* monte narratur, id Festus confirmat : « Martialis campus in Cælio » monte dicitur, quod in eo Equi- » ria solebant fieri, si quando aquæ » Tiberis campum Martium occu- » passent. »

523—696. *Annæ Perennæ sacra* Idibus. Deæ hujus mentio jam vers. 146 facta. Nunc, 523—542, sacra ejus jucunde describuntur, et 543—674, de Anna ipsa copiose exponitur. Tandem ad sacra ejus reditur. Laberius mimum scripserat nomine Annæ Perennæ, qui a Gellio Noct. Att. XVI, 7, et a Nonio Marcello in voce *collabella* laudatur.

Geniale, quo genio indulgetur. Vide ad vers. 58. — *Advena Tibris* etiam II, 68. Festum hoc in nemore Annæ, haud procul a Tiberi, inter Anienis confluentem et pontem Milvium celebrabatur. Potantes non tantum e plebe, sed et ex aliis ordinibus, sæpe strati, fusi, reclinati, abjecti, negligenter in gramine jacebant; Horat. II, Od. III, 6. Hinc *disjecta*, passim fusa.—*Par*, ut IV, 98. De animantibus supra vers. 193.

527. Omnis hic locus scenam habet e vita plebis romanæ. —*Sub Jove durat*, ut II, 299. — Pro *ponunt* unus Medic. *tendunt*, unus Moreti

Sunt, quibus e ramis frondea facta casa est:
Pars sibi pro rigidis calamos statuere columnis,
Desuper extentas imposuere togas.
Sole tamen vinoque calent: annosque precantur,
Quot sumant cyathos; ad numerumque bibunt.
Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos:
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.
Illic et cantant, quidquid didicere theatris;
Et jactant faciles ad sua verba manus;
Et ducunt posito duras cratere choreas,
Cultaque diffusis saltat amica comis.
Quum redeunt, titubant; et sunt spectacula vulgo;

figunt.—Heinsius *e ramis* sine auctoritate librorum in *e ramo* mutaverat, ne in verbis *quibus e ramis* ambiguitas esset. Nimis caute.—*Frondeæ* illæ *casæ* suo nomine *umbræ* dicebantur, atque, ut e Sexto Pompeio constat, etiam Neptunalibus figebantur; quemadmodum e vestibus umbracula in Palilibus a Tibullo, II, v, 97, memorantur: « e veste » sua tendent umbracula sertis Vin- » cta. »—*Rigidis* bene se habet; tribuitur enim hoc epitheton passim rebus e ligno aut saxo factis. Heinsius volebat *Phrygiis*, e marmore Phrygio factis; sed non apparet, cur hoc potissimum poeta nunc commemorarit.—Pro *sibi* MSS plures *ibi*, quod recepit Mitscherl. Sed Heinsius maluit *ubi*, quo sane hic vers. melius jungitur cum sequenti, sed auctoritate destituitur illa lectio.—*Ad numerum bibunt*, numerant cyathos, quos exhauriunt. In sacris *Perennæ* pro perennitate vitæ bibunt. Vide Macrobii verba ad vers. 146 allata.—*Sibylla vivax;* IV, 875. De illa vivacitate ejus vide XIV Metam. 131 sqq, ubi ipsa narrat, sæcula jam septem sibi acta, et restare tria. Hinc mulieribus Sibyllæ annos precabantur veteres, ut viris *Nestoris;* Ovid. II ex Ponto, VIII, 41, ad Augusti filium: « Sic pater in Pylios, Cu- » mæos mater in annos Vivant. »

535. *Theatris*, in theatris. Male Taubnerus in usum theatrorum, ut in theatris recitentur.—*Jactare manus* de gesticulatione manuum in dicendo etiam Quintil. VI, III, 54; X, III, 21, et de histrione XI, III, 179. Neapolis hæc de saltatione capiebat. Sed de hac, disticho seq. agitur. — *Faciles*, quæ facile obsequuntur.—*Posito cratere.* Interpres Gallicus: *On dépose le verre.* Etiam Schirachius explicat, remotis crateribus, finitis conviviis. Equidem hic, ut vers. 418, *cratera* in Deæ honorem *positum* esse arbitror, in eumdemque *choreas* institutas. — *Duræ choreæ;* Virg. Georg. I, 350: « motus » incompositi » rusticorum, quum urbani « mollia brachia moveant; » Art. Amat. III, 305, « rusticus al- » ter Motus in incessu; mollior al- » ter erit; » II Amorr. IV, 23, « Mol- » liter incedit; motu capit: altera

Et fortunatos obvia turba vocant.
Occurri nuper : visa est mihi digna relatu
Pompa : senem potum pota trahebat anus.
Quæ tamen hæc Dea sit, quoniam rumoribus errat,
Fabula proposito nulla tegenda meo.
Arserat Æneæ Dido miserabilis igne;
Arserat exstructis in sua fata rogis :
Compositusque cinis, tumulique in marmore carmen
Hoc breve, quod moriens ipsa reliquit, erat :
Præbuit Æneas et causam mortis, et ensem :
Ipsa sua Dido concidit usa manu.
Protinus invadunt Numidæ sine vindice regnum,
Et potitur capta Maurus Iarba domo;

» dura est. » — Mox revocavi cum Mitscherl. *cultaque*, nam Burman. ex uno Patavin. *multaque* invexerat, quia *culta* non conveniat duris choreis, nec appareat, unde cultus in turba rustica. Quæ nihili sunt, quod etiam Krebsius vidit.

541. Facile assentior Heinsio et Burmanno putantibus, post hoc distichon plura excidisse, forte, quum lasciviora essent, puris castisque monachorum manibus deleta. Etenim voc. *visa est mihi digna relatu Pompa* longiorem narrationem exspectare jubent.

543. Ad *Annam* ipsam convertitur, et varias de ea traditiones recenset. E prima, quam copiosissime et operosissime usque ad vers. 656, tractavit, illa fuit Didus scil. *Elissæ* soror, quæ ad Æneam in Latio degentem pervenit, a quo benigne est accepta; sed metuens Laviniæ insidias noctu fugit, excipiturque a Numicio amne.—*Errat*, dubia, incerta est; I, 468, *ne tuus erret honos.* Heinsius e sex MSS *errant* invexit, ut referatur ad *fabulas*. — Idem e primo Zulichem. Ambros. et decem aliis *tegenda* mutavit in *tacenda*; sed et alterum bene se habet; XIII Metam. 748 : « Neve tui causam tege doloris. » Metuit etiam Heinsius ne quid mendi hic lateret, quia Mazar. *Quæ tamen hæc dixi.—Fabula nulla*, traditionum variarum nulla.

545. De *Didonis* amore in Æneam et de *Anna* sorore vide Virgil. Æn. IV, et de morte, quam illa sibi conscivit, inde a vers. 630. De Annæ fuga et fatis, Silius, VIII, 50 sqq, qui tamen in nonnullis a Nostro dissentit. — Nota hic duplicem sensum verbi *ardere.—Exstructis.* Heinsius malit *et structis.—Componi*, quod de omni cura dicitur quæ cadaveri efferendo impenditur, nunc est condi. — *Ensem* illum Didoni dono dederat Æneas. Vide Burmannum ad Virg. Æn. IV, 495, 647, ubi arripit *Dardanium ensem*. Silius, 50 : « profugi donum exitiale mariti. »

552. De *Iarba*, Jovis Ammonis filio, rege *Numidarum*, *despecto* a Didone, vide Virgilium, Æn. IV, 36, 198 sqq; Justinum, XVIII, 6.

Seque memor spretum, Thalamis tamen, inquit, Elissæ
En ego, quem toties reppulit illa, fruor.
Diffugiunt Tyrii, quo quemque agit error: ut olim
Amisso dubiæ rege vagantur apes.
Tertia nudandas acceperat area messes;
Inque cavos ierant tertia musta lacus:
Pellitur Anna domo: lacrymansque sororia linquit
Mœnia; germanæ justa dat ante suæ.
Mixta bibunt molles lacrymis unguenta favillæ;
Vertice libatas accipiuntque comas.
Terque, Vale, dixit: cineres ter ad ora relatos
Pressit, et est illis visa subesse soror.
Nacta ratem, comitemque fugæ, pede labitur æquo,
Mœnia respiciens, dulce sororis opus.

Secundum Servium, Dido bellum ab eo metuens se combussit.—*Vindex*, defensor. — In *thalamis* lusus est, quia *thalami* et de conjugio. — *Reppulit*, repudiavit nuptias ejus petentem.

555. *Error*, perturbatio mentis. Alibi, *qua impetus agit* aut *trahit*.— De *apibus* Virgil. Georg. IV, 213. — *Amisso rege rupere fidem*. Comparatio non mala; etenim « Regem » non sic Ægyptus, nec ingens Ly- » dia, nec populi Parthorum obser- » vant, » quam apes suum.

557. Annorum numerus a messibus et mustis; sic et XIV Met. 146. —*Messes* nunc sunt grana, quæ *nudantur*, quum palea exuuntur. Heins. ex primo Ambros. probabat *mandatas*, quia alibi: *terræ semina mandare*. Verum tunc *terræ* hic quoque addendum fuisset: neque sensus commodus inde oritur. Taubnerus non improbat aliorum *nudatos*, idque explicabat, quibus agri nudati.— *Lacus*, alibi *labra*, vasa ad recipiendum mustum. Apud Silium Anna maturius fugit, *tepido* adhuc sororis *rogo*.

561. *Mixta* etc. Hoc suaviter dictum. Cf. V, 454; Horat., II, Od. VI, 22, « Ibi tu calentem debita sparges lacryma favillam Vatis amici.» Cineres collectos non lacrymis modo, sed et odoribus vinoque irrigare nonnunquam solebant; Kirchm. de Funeribus Roman. p. 365.—*Libatæ*, resectæ, de *vertice* comæ vel tumulis imponi solebant, vel addi cineribus. — Etiam *oscula* mortuis et cineribus dabantur. — Pro *illis* MSS fere omnes (et Regii tres nostri codices) *illi*; hinc Heinsius conjicit *et his illi*.

565. In nave *pedes* sunt funes, quibus interiores veli anguli versus puppim trahuntur. Inde *pedibus æquis*, leni vento; Cic. Attic. XVI, 6, ubi vide Grævium; Æn. IV, 587, pro eo est, « æquatis classem procede- » re velis. » Mirum ergo est, ipsum Burmannum hoc loco hæsisse.—*Co-*

Fertilis est Melite, sterili vicina Cosyræ
Insula, quam Libyci verberat unda freti.
Hanc petit, hospitio regis confisa vetusto :
Hospes opum dives rex ibi Battus erat.
Qui postquam didicit casus utriusque sororis;
Hæc, inquit, tellus quantulacumque tua est.
Et tamen hospitii servasset ad ultima munus;
Sed timuit magnas Pygmalionis opes.
Signa recensuerat bis sol sua : tertius ibat
Annus; et exsulibus terra petenda nova est.
Frater adest, belloque petit : rex arma perosus,
Nos sumus imbelles, tu fuge sospes, ait.
Jussa fugit; ventoque ratem committit et undis.

mitemque Heinsius e sex MSS pro *comitesque* dedit.

567. *Melite*, insula inter Africæ litora et Siciliam, *Melite Africa* aut *Sicula* dicta; Diodorus, V, 12; hodie *Malta*. Colonia erat Phœnicum, qui ad Oceanum usque navigantes hanc insulam sibi perfugium esse voluerunt, quod et portubus commoda, et in medio mari sita esset; Bochart. Geogr. Sacr. I, 26. Inde *hospitium*, quod mox memoratur. Quidam male cogitarunt de Melita Illyrica in mari Adriatico, hodie *Meleda*. Ab illa altera stadiis quingentis distabat *Cosyra*, cujus ambitus non ultra centum quinquaginta stadia patebat. Hinc *parva* vocatur a Silio, XIV, 272. — *Sterilem* cum Nostro dixit et Seneca Consol. ad Helv. 6, ubi asperrimis insulis annumeratur; hodie vocatur *Gozzo*. Vide Bochart. dict. loc. A Silio *Cossyra* scribitur; in nummis *Cossura*. — *Verberat*, ut Æn. III, 423, « sidera verberat unda. »

570. Etiam apud Silium, vers. 51. Anna a *Batto* excipitur rege miti et lacrymas facile dante casibus humanis, sed is eum regem Cyrenes facit, de quo conf. Herodotus, IV, 135; Justinus, XIII, 7. — *Et tamen* displicuit Heinsio qui suasit, *Ne tamen hospitii servaret ad ultima munus, Extimuit*. Krebs. emendat, *Et tantum*. Frustra. *Tamen* nunc significat utique, certe; Livius, « Tenuere tamen arcem Sabini, » ubi vide Bauer. — De *Pygmalionis* et Elissæ odio mutuo vide Virgilium, Æn. I, 340; Justinum, XVIII, 4.

575. Etiam apud Silium ibi manet, « dum flavas bis tondet messor aristas. » — *Bello petit*, bellum minatur; sumto verbo a gladiatoribus, ut in : *telis*, *insidiis petere*. Burmanno rectius videbatur, quod Mazar. habet, *belloque ferox*, quia *adest* sufficiat, quod de repentino adventu dicatur, et quia *petenda* præcessit; male. — Bene *Gierig* defendit τὸ *petit*, quod habent Regii nostri : tamen non invenusta est oppositio in altera lect. *Ed.* — *Imbellis* opp. et belli peri-

Asperior quovis æquore frater erat.
Est prope piscosos lapidosi Crathidis amnes
Purus ager: Cameren incola turba vocant.
Illuc cursus erat: nec longius abfuit inde,
Quam quantum novies mittere funda potest.
Vela cadunt primo, et dubia librantur ab aura:
Findite remigio, navita dixit, aquas.
Dumque parant torto subducere carbasa lino,
Percutitur rapido puppis adunca Noto:
Inque patens æquor, frustra pugnante magistro,
Fertur, et ex oculis visa refugit humus.
Adsiliunt fluctus, imoque a gurgite pontus

to, et armis valido; Liv. XXII, 39; IX, 19. — *Asperum* mare, commotum. Ea commotio cum ira hominum comparatur; unde vicissim mare *iratum*.

581. De his locis Silius nihil habet, sed Anna statim Laurentes in oras expellitur. — *Crathis* Thuriorum in magna Græcia fluvius, vim rutilandi comas habens; XV Met. 315. — *Purus* ager etiam *patens* et *vacuus* dici solet; III Met. 709: « Purus ab arboribus spectabilis undique campus; » Livius, I, 44, « Purum ab humano cultu solum; » XXIV, 14, « puro ac patenti campo; » Homerus, Il, Ψ, 61, καθαρὸς χῶρος. Ita autem hoc loc. ex Voss. et Arond. dedit Heinsius, quum cæteri *parvus* exhibeant. Non dixerim, utrum verius, quum naturam illius loci non aliunde cognitam habeamus. Errat autem Krebs. quum negat, τὸ *purus* nunc locum habere. — *Quam quantum* etc. Hanc mensuram jam Homer. Il. Π, 589, adhibuit; confer VIII Metam. 695. — *Mittere* absolute positum, intellige lapidem.

585. *Cadunt* vela in locis vadosis, ut remis navis ad terram agatur. — *Librantur*; a vento agitata varios motus dant; I Metam. 528, *vibrabant flamina vestes*, quemadmodum et hoc loco e solemni horum verborum confusione MSS septem, *vibrantur*; Plinius, paneg. LXXXI, 4, *fluitantia vela*. — *Dubia*, quæ nunc hinc spirat, nunc illinc, variabilis. — In verbis, *Findite* etc. numeri duriores Heinsio videbantur; et quia ante *dubia* copula *et* abest a MSS nonnullis, propterea suadebat: *cadunt. Primo dubia librantur ut aura*, *Findite* etc. Burmannus vero malebat, *vela cadant, et ne dubia librentur ab aura*, *Findite* etc. Sine causa et justo audacius uterque.

587. *Subducere*, in altum trahere. Subducta subnectuntur antennis; XI Metam. 483. Inde *deducuntur*, quando iis opus est. — Funes, quibus utrumque fit, h. l. *tortum linum*, ut alibi *torti funes*. — *Magister*, rector navis, ut Æneid. I, 115; VI, 353: paulo ante *navita*. — Poetæ ita loquuntur, quasi venti mare usque ad *imum gurgitem* movere valeant.

Vertitur, et canas alveus haurit aquas.
Vincitur ars vento; nec jam moderator habenis
Utitur, at votis: hic quoque poscit opem.
Jactatur tumidas exsul Phœnissa per undas;
Humidaque opposita lumina veste tegit.
Tum primum Dido felix est dicta sorori,
Et quæcumque aliquam corpore pressit humum.
Figitur ad Laurens ingenti flamine litus
Puppis; et expositis omnibus hausta perit.
Jam pius Æneas regno nataque Latini
Auctus erat, populos miscueratque duos.

Pro *vertitur* Heinsius mallet *verritur*; utrumque recte dicitur. *Verrere* de ventis et fluctibus arenas tollentibus; XI Metam. 499: *fulvas ex imo verrit arenas;* quamquam ibi vulgo *vertit.* Virgilius, Æn. I, 43, *evertit æquora ventis.* Pro eo Noster I Trist. IV, 6; *Eruta ex imis arena vadis.* Nunc præstat MSS consensum sequi. — Regii nostri *vertitur;* de verbo *verritur* vide quæ cl. *Gierig* fusius dixerit ad locum dict. Metam. *Ed.* — *Canas* a spuma.

593. Sic et II Met. 185, navis: « cui » victa remisit Frena suus rector, » quam Dis, votisque reliquit, » ubi vide notam. Hoc loc. olim vulgabatur, *at votis is quoque poscit opem*, qua lectione Taubnerus nihil clarius esse putabat; sic et Krebsius. Immo non accommodata est loci seriei. Heinsius igitur ex Mazar. et uno Medic. dedit, quod et nos servavimus, quia melius nihil habebamus, *at votis: hic quoque*, quod non probabilius vulgata. Suadet etiam: *vix quoque*, item: *ut votis usque reposcit opem. Deorum* hic non male fieret mentio; et MSS nonnulli, *votis Dis quoque;* inde Burmannus mallet: *Utitur; a votis Disque reposcit opem.* Quamquam et tentat: *sic quoque poscit opem.* Forte, *his quoque.*

596. *Humida lumina.* Ergo et Ovidius hic et XI Metam. 539, credidit, in tali periculo posse lacrymas prorumpere, ejusque auctoritas tuetur lectionem *siccis oculis* apud Horatium, I, Od. III, 18. — *Dido* ante *miserabilis* dicta vers. 545, nunc primum *felix*, quæ prædicatio usitata tali tempore; Homerus, Od. E, 299; Virgilius, Æn. I, 93. In fluctibus laborantes beatos prædicabant eos, quibus contigisset in terra mori, ubi rite sepeliri potuissent; XI Metam. 540. Huc refer et nostra: *Et quæcumque aliquam corpore pressit humum;* quæ formula etiam VII Met. 608, de mortuis legitur: *inhumata corpora premunt terras.* Apud Silium, Anna « agitur pelago, Divis » inimica sibique, » quod « se non de- » derit comitem in suprema sorori. »

599. *Figi, infigi, configi, affigi* de nave dici, quæ magno cum impetu litori illidatur, docet Heinsius ad hunc locum. — *Miscuerat populos.* Hoc explicat Liv. I, 2: « Æneas, » ut animos Aboriginum sibi conci-

Litore dotali, solo comitatus Achate,
Secretum nudo dum pede carpit iter,
Adspicit errantem, nec credere sustinet Annam
Esse : quid in Latios illa veniret agros?
Dum secum Æneas; Anna est, exclamat Achates :
Ad nomen vultus sustulit illa suos.
Quo fugiat? quid agat? quos terræ quærat hiatus?
Ante oculos miseræ fata sororis erant.
Sensit, et alloquitur trepidam Cythereius heros;
Flet tamen admonitu mortis, Elissa, tuæ.
Anna, per hanc juro, quam quondam audire solebas
Tellurem fato prosperiore dari;
Perque Deos comites, hac nuper sede locatos,
Sæpe meas illos increpuisse moras.
Nec timui de morte tamen; metus abfuit iste :
Hei mihi! credibili fortior illa fuit.
Ne refer : adspexi non illo pectore digna
Vulnera, Tartareas ausus adire domos.

» liaret, ne sub eodem jure solum, » sed etiam nomine essent, Latinos » utramque gentem appellavit. » — Cum solo *Achate*, comite fido, Æneas ambulat etiam Æn. I, 312. Apud Silium vs. 71, Annam Æneas videt *sacro comitatus Iulo.* — *Quid*, scilicet petens, quo consilio, cur *veniret*.

608. *Sustulit.* Libri permulti, *rettulit* quod respuit Burmannus. Sed et III Metam. 245 : « Ad nomen caput ille refert; » et infra IV, 2 : *ad vatem vultus rettulit illa suos.* — *Quos terræ quærat hiatus?* Silius, IV, 332 : « Fugere infixum est, terræque optantur hiatus. » Aliter hæc ficta a Silio vs. 73; ibi Æneas « terræ defixam oculos, et multa » timentem, Ac deinde allapsam » genibus lacrymantis Iuli, Attol» lit. » — De *fletu* heroum haud indecoro vide Heynium ad Æn. I, 92.

613. Italiam circumloquitur, quæ *fato* ei destinata; imitatus Nostrum est Silius vers. 105 : « Tellurem hanc » juro, vota inter nostra frequenter » Auditam vobis. » — *Deos comites*; Penates, quos secum Troja elatos Latio intulit; Æn. I, 6; XII, 192. — *Increpuisse*, signis quibusdam datis.

619. Æneas quum in orcum descendisset, ibi etiam Didonem vidit recentem a vulnere, et cum ea collocutus est; Æn. VI, 450 sqq. Sed longiore oratione Anna nunc ei Didonis fata narrat apud Silium. — *Non digna illo pectore*, quæ tale pectus non meruerat, quum tale pectus meliorem sortem meruisset.

At tu, seu ratio te nostris adpulit oris,
Sive Deus; regni commoda carpe mei.
Multa tibi memores, nil non debemus Elissæ:
Nomine grata tuo, grata sororis, eris.
Talia dicenti, neque enim spes altera restat,
Credidit, errores exposuitque suos.
Utque domum intravit Tyrios induta paratus,
Incipit Æneas; cætera turba silet:
Hanc tibi cur tradam, pia causa, Lavinia conjux,
Est mihi: consumsi naufragus hujus opes.
Orta Tyro, regnum Libyca possedit in ora;
Quam, precor, ut caræ more sororis ames.
Omnia promittit, falsumque Lavinia vulnus
Mente premit tacita, dissimulatque fremens:
Donaque quum videat præter sua lumina ferri
Multa palam, mitti clam quoque multa putat.
Non tamen exactum, quid agat: furialiter odit;
Et parat insidias, et cupit ulta mori.
Nox erat: ante torum visa est adstare sororis

—*Ratio*, consilium tuum certum.—*Carpere*, frui. Etiam Dido quondam Æneæ sociis: « Urbem, quam sta- » tuo, vestra est; » Æn. I, 573. —*Memores debemus*, grato animo meminimus, nos tibi debere. Burmannus e Servio notat, etiam ab Anna Æneam amatum esse. Verum de hoc nunc non est sermo, sed de beneficiis acceptis.

627. *Paratus*, apparatus, amictus, ornamenta corporis; VI Met. 451: « Magno dives Philomela paratu, » Divitior forma. » — *Tradere*, commendare. — *Pia causa* refertur ad gratiam referendam.

633. *Vulnus*, dolor ex zelotypia.—*Falsum* sine causa Heinsius, quum unum cod. *captumque* habere vidisset, in *cautumque* mutari volebat. *Falsum*, quia temere angebatur. —*Premit*, occultat; Æneid. IV, 332: « curam sub corde premebat. » —*Fremens*, indignans. Vulgo, *metus*. Bern. *præterea tacitos dissimulatque metus*. — *Ferri* præstat, quia MSS veteres fere omnes sic habent, et quia bene convenit verbis *præter sua lumina*, pro quibus septem MSS *propter sua limina*. Ante Heinsium vero *mitti* vulgabatur. Is etiam sic distingui volebat, *ferri: Multa palam mitti, clam quoque multa putat*. Non male.

637. *Exigere*, perpendere quid agas, quid exsequaris. — *Visa est*

Squalenti Dido sanguinolenta coma,
Et, Fuge, ne dubita, mœstum fuge, dicere, tectum.
Sub verbum querulas impulit aura fores.
Exsilit; et velox humili super arva fenestra
Se jacit : audacem fecerat ipse timor :
Quaque metu rapitur, tunica velata recincta,
Currit, ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc cupidis rapuisse Numicius undis
Creditur, et stagnis occuluisse suis.
Sidonis interea magno clamore per agros
Quæritur : apparent signa notæque pedum.

adstare etc. Idem figmentum habet Silius vs. 165, ubi Dido plura verba facit. Etiam Didoni in somnis apparuerat Sychæus interfectus, eamque fugere jusserat; Æn. I, 353.— Post *coma* maximam interpunctionem in minimam mutavimus, atque etiam post *Et* incidimus. Sic facilis procurrit oratio: visa est adstare Dido et dicere, Fuge. Vulgo : *Effuge, ne dubita, mæstum, soror, effuge tectum*; alii aliter. Heinsius hærebat in voce *mæstum*, itaque paulo audacius locum sic refingi volebat : *Heu fuge, ne dubita, funestum, ait, heu fuge tectum*. Verum *mæstum* ab effectu dictum, quod mœrorem injicit; Livius, V, 43, *mæsta fortuna*.

642. *Sub verbum* Marsus male explicat, quasi in fine verborum illius. Immo *sub verbum* id quod *ad verbum*, audito hoc verbo.—*Querulas*, ut sonum ederent. —*Recincta*, sine zona, quia e lecto exsilierat. Alias *succinctæ* currebant, quo expeditiores essent. Etiam VII Metam. 182: *vestes induta recinctas*. Apud Silium, 188, Anna fugit, « tenui corpus velamine tecta. » Cæterum Heins. conjicit *Quoque metus rapuit*.

647. *Numicium* amnem, qui inter Laurentum et Lavinium decurrebat, Noster describit XIV Metam. 602 sqq. Lacubus multis interceptus erat, et leni motu similis *stagno*. Hinc etiam Æn. VII, 150, « fontis stagna Numici. » — *Corniger* solemne epitheton fluviorum, quibus vel propter mugitum aquarum, vel propter curvaturas earum, capita aut cornua taurina tribui solebant : *Corniger Tiberis*, Æneid. VIII, 77; ipse Numicius *Corniger* XIV Met. 602.—Olim edebatur *tumidis undis*, quas alii imbribus auctas interpretabantur, alii ad amoris affectum referebant; sed bene Heinsius ex Arondel. Mazar. Zulich. pr. Farnes. et tribus aliis, tum ex Voss. qui sic pro diversa lectione habet, *cupidis* recepit, quod bene studio convenit, quo Numicius opem ferebat laboranti. Heinsius et Broukhus. etiam *undis* in *ulnis* mutari volebant, quod et Taubnerus ad prosopopœiam putat aptius esse. Sic sane XI Metam. 63, Orpheus Euridicem *cupidis amplectitur ulnis*. Sed de fluvio bene *undæ* memorantur; Silius vers. 191 : « Donec arenoso, sic fama, Numi-

Ventum erat ad ripas : inerant vestigia ripis,
 Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est : Placidi sum Nympha Numici :
 Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris;
 Et celebrant largo seque diemque mero.
Sunt quibus hæc Luna est, quia mensibus impleat annum :
 Pars Themin; Inachiam pars putat esse bovem :
Invenies, qui te Nymphen Atlantida dicant;
 Teque Jovi primos, Anna, dedisse cibos.
Hæc quoque, quam referam, nostras pervenit ad aures
 Fama; nec a veri dissidet illa fide.

» cius illam Suscepit gremio, vi- » treisque abscondidit antris. »

652. Clamantibus illis in ripa, tacet Numicius, loquitur Nympha. Pro *tacuit* plenius *sustinuit tacitas aquas*. Frustra igitur alii MSS *tenues* aut *rapidas* aquas memorant. —*Placidus* frequens epitheton fluviorum, etiam Numicii XIV Metam. 601; idemque sæpe in laudibus Deorum hominumque ponitur; itaque et hoc placet præ aliis lect. *rapidi* aut *placiti*. Silius vs. 198 : « ab » alto Amnis aquas cursumque ra- » pit; tum sedibus imis Inter cæ- » ruleas visa est residere sorores Si- » donis, et placido Teucros affarier » ore. » — Si Nympha antea *Anna* dicta, non opus erat ab *amne* nomen suum deducere.—*Celebrant se* Marsus explicat : se reddunt celebres ebrietate. Taubnerus : sua, vel genii sui causa frequentes adsunt. Immo, curant ut bene sibi sit, largiter genio suo indulgent.

657. Aliæ opiniones de Anna Perenna. Ab *anno* utrumque Deæ nomen deduci potuit. *Inachiam bovem*, Isidem. Sed hoc nihili est. Anna haud dubie fuit una e Deabus veteris Italiæ. *Atlantida*. Taubnerus putat, quia nonnulli Jovem in Arcadia natum tradiderint, *Atlantida* ab Atlante rege dictam esse unam ex Arcadicis Nymphis, quæ Jovis fuisse nutrices perhibeantur. Verum in illis nulla *Anna* memoratur. Burmannus nomen *Atlantida* corruptum censet, quia Noster primam in *Atlante* corripere solet. Musæus tradiderat, Jovem a *Themide* et *Amalthea* Nympha nutritum esse; quibus eum Ops mater tradidisset; Hyginus, Poet. Astronom. II, 13; Eratosth. Καταστ. 13. Confer Heyn. ad Apollodorum, II, VII, 5; et Munkerum ad Hyginum, fab. 182, ubi Amalthea Oceani filia. Secundum alios Jupiter ab Adrastea et Ida, Melissei filiabus, Amaltheæ lacte est nutritus. Hoc loco MSS Jun. Putean. et alii, *Athalantida*; quidam *Nilanida*.

661-674. Anna, mulier Latina, ob alimenta quondam populo præbita fit Dea.—Quæ vera sunt, adeoque fidem merentur, *a veri fide non dissidere* dicuntur; alia sunt *veri ma-*

Plebs vetus, et nullis etiamnum tuta tribunis
    Fugit; et in sacri vertice montis erat.
Jam quoque, quem secum tulerant, defecerat illos
    Victus, et humanis usibus apta Ceres.
Orta suburbanis quædam fuit Anna Bovillis
    Pauper, sed multæ sedulitatis, anus.
Illa, levi mitra canos redimita capillos,
    Fingebat tremula rustica liba manu;
Atque ita per populum fumantia mane solebat
    Dividere: hæc populo copia grata fuit.
Pace domi facta signum posuere Perennæ,
    Quod sibi defectis illa tulisset opem.
Nunc mihi, cur cantent superest obscæna puellæ

jora fide, III Metam. 660, aut *veri vix habitura fidem*. Hoc loco Heins. ex pluribus MSS *vera* dedit, quod et ipsum recte dicitur.—*Mons* trans Anienem, tria passuum millia ab urbe distans, in quem plebs anno u. c. 260 secessit, nec inde rediit, nisi *tuta tribunis*, id est, magistratibus suis sacrosanctis, quibus auxilii latio adversus consules esset; Livius, II, 32; Dionysius, VI, 45. — *Etiamnum* est ex emendatione Heinsii; vulgo *etiam nunc*. MSS quidam vel *etiam tum*, vel *etiam tunc*. — Pro *erat* Heinsius ex Urs. primo Ambrosiano, Mazar. prim. Farnes. et aliis nonnullis *abit* recepit, quod mihi durum videbatur. — *Sacer* dictus est ex illo tempore.— In *vertice* montis, ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας, eos castra habuisse narrat et Dionys. cap. 90.

667. *Bovillæ* aut *Bovilla*, oppidum Latinorum haud procul ab urbe ad viam Appiam. Vide Broukh. ad Propertium, IV, 1, 33, quo loco et ipso *suburbanæ Bovillæ*. Horatius, I, Ep. VII, 77, *suburbana rura* in Sabinis.—*Sedulitas* eorum est, qui alteri impigre officia præstant, adsunt, apparent; Gronovius, Obs. I, 23. — Pro *multæ* Heinsius ex uno suo, Mazar. atque e Zulich. a manu prima invexit *mundæ*. Ego alterum revocavi, quia in alimentis inter tot homines distribuendis *multa* sedulitate opus erat. *Munditiam* contra rustici fame laborantes parum curant. Placuit *multæ* etiam Krebsio.

669. *Mitra*. Etiam XIV Metam. 654, Vertumnus anum assimilans, *picta redimitus tempora mitra* venit; de qua fascia vide Salmasium ad Solinum, pag. 392. — *Copiam* de alimentis capio; quemadmodum apud historicos *copiæ* de commeatu, frumento dicuntur.

673. *Signum* illud posuere haud dubie in vertice montis, in quo consecrato etiam Jovi Δειματίῳ aram exstruxerunt; Dionys. VI, 90.—*Defectis*, deficientibus; vide Heinsium.

675. Redit ad festum geniale Annæ, quod 523-542 descripsit, atque causam reddit, cur eo tempore *puel*

Dicere : nam coeunt, certaque probra canunt.
Nuper erat Dea facta : venit Gradivus ad Annam ;
Et cum seducta talia verba facit :
Mense meo coleris : junxi mea tempora tecum ;
Pendet ab officio spes mihi magna tuo.
Armifer armiferæ correptus amore Minervæ
Uror ; et hoc longo tempore vulnus alo.
Effice, Dì studio similes coeamus in unum :
Conveniunt partes hæ tibi, comis anus.
Dixerat : illa Deum promisso ludit inani ;
Et stultam dubia spem trahit usque mora.
Sæpius instanti ; Mandata peregimus, inquit :
Evictas precibus vix dedit illa manus.
Gaudet amans, thalamosque parat : deducitur illuc
Anna tegens vultus, ut nova nupta, suos.
Oscula sumturus subito Mars adspicit Annam :

læ obscœna cantent. Vera origo sine dubio repetenda est ex moribus priscorum hominum rudibus, unde et Fescennina licentia ; Horatius, II, Ep. 1, 145 sqq. Sed Ovidius more suo fabulam petulantem intexere maluit. Atque ita Mars, quem initio hujus libri advocavit, ignominiam suam recognoscit.—*Certa*, ejusdem semper generis et carmine consignata.—*Seducere*, ut II Metam. 836 *sevocare.*—Beneficium Martis verba *junxi mea tempora tecum* habent, pro quo vicissim aliquid petit. — *Officium*, operam lenæ.

686. Primus Ambrosian. Mazar. et Serv. *stultum dubia speque moraque trahit*, quod Heinsius non improbat. Mihi utrumque, et *stultam spem trahere* et *dubia mora* satis eleganter dictum videtur : *stulta spes*, spes ejus, qui non sentiebat se trahi. Altera lectio similis foret illi Livii, XLIV, 26, *multitudinem trahi spe posse.*—Paulo post Taubnerus vulgatam præfert, *Evicta est precibus ; vix* etc. quia non bene dicatur *manus precibus vinci* ; Noster tamen V Metam. 215, *confessas manus tendens* de victo dixit. Si vulgata retinenda sit, propter MSS consensum retineam ; etenim alteram Heinsius non nisi ex MSS Regio et Sarrav. sumsit. Id. docet, *evincere* passim pro *vincere* poni. Krebsius malit elisa litera *e* legere *evicta 'st.*—Regii tres nostri habent *Evictas precibus* etc. *Ed.*

689. *Gaudet* Heinsius dedit ex Mazar. Voss. Arond. et aliis. Cæteri *credit*, quod nec ipsum damnat. Etiam Burmann. dubitabat utrum præferret. Mihi *gaudet* placet ; nam *stultam*, scil. credulam spem poeta jam ante notavit. — *Deduci* solemne de feminis, quæ concubitus causa, ad aliquem in thalamum deducun-

Nunc pudor elusum, nunc subit ira, Deum.
Ridet amatorem caræ nova Diva Minervæ;
Nec res hac Veneri gratior ulla fuit.
Inde joci veteres obscænaque dicta canuntur;
Et juvat hanc magno verba dedisse Deo.
Præteriturus eram gladios in principe fixos,
Quum sic a castis Vesta locuta focis:
Ne dubita meminisse; meus fuit ille sacerdos:
Sacrilegæ telis me petiere manus.
Ipsa virum rapui; simulacraque nuda reliqui:
Quæ cecidit ferro, Cæsaris umbra fuit.
Ille quidem cælo positus Jovis atria servat;
Et tenet in magno templa dicata foro.
At quicumque nefas ausi, prohibente Deorum
Numine, polluerant pontificale caput,

tur.—*Ridet.* Taubnerus tuetur vulgatam *Ludis*, ut poeta hac apostropha ad *elusum* alludat. Rectius nunc sensus Deæ memoratur. Ridebat et illa et *Venus*, cujus vetus amator sic deceptus.

697–710. *Cædes Julii Cæsaris* facta Idibus Martii anno 707; qui dies inde *parricidium* dictus; Suetonius Cæs. 88. Hanc rem ingeniose Ovid. tractavit, 1° quod cædi apotheosin Cæsaris substituit, quum ille etiam persuasione vulgi, propter stellam crinitam, quæ illo tempore fulsit, ad Deos abiisse crederetur; 2° quod *Vestam* loquentem, et tam Cæsaris divinitatem, quam parricidarum pœnas sibi tribuentem, Augusti denique laudes addentem, induxit. Apotheosin jam vers. 159 attigit.

699. *Meus sacerdos*, quia pontifex maximus præerat Vestalibus. Itaque et v. 419, Vestæ sacra et Augusti pontificatus conjunguntur. — Figmentum non malum, quo non *vir*, Cæsar ipse interfectus, sed *simulacrum*, imago ejus, dicitur. *Umbra* autem et *simulacrum* ita junguntur.— *Nuda*, mera. Cæterum Dii interdum homini, quem servare vellent, corpus substituebant, ut Diana Iphigeniæ immolandæ cervam XII Met. 24.

703. Minores Dii nobilium *atria celebrant* I Metam. 172; hinc Cæsar *Jovis atria servat*. *Servat* locum, qui ibi versatur, habitat; Æn. VI, 556, Tisiphone *vestibulum* Tartari *servat.* Deterior est lectio vulgata *atria vidit*, quam Taubnerus non spernit. — *Templum* Cæsari post triennium ab obitu positum anno 712.

705. *Prohibente*, prohibere volente, detestante; V Metam. 45: *ea, se prohibente, moveri.*—*Polluerant* Heinsius in *polluerunt* mutari vult; tum ex Zulich. *pontificale decus* probat, aut *sacrum* ex uno Vaticano. Sed et in *pontificale caput*

Morte jacent merita : testes estote Philippi ;
  Et quorum sparsis ossibus albet humus.
Hoc opus, hæc pietas, hæc prima elementa fuerunt
  Cæsaris, ulcisci justa per arma patrem.
POSTERA quum teneras Aurora refecerit herbas,
  Scorpios a prima parte videndus erit.
TERTIA post Idus lux est celeberrima Baccho.
  Bacche, fave vati, dum tua festa cano :
Nec referam Semelen, ad quam nisi fulmina secum
  Jupiter adferret ; parvus inermis eras :
Nec, puer ut posses maturo tempore nasci,

satis dignitatis est. — *Morte jacent merita.* Etiam rerum scriptores observant, parricidas illos triennio præterlapso omnes interiisse ; Suetonius Cæs. 88 : « Percussorum autem fere, neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua manu defunctus est. Damnati omnes, alius alio casu periit etc. » — Memorabile prælium *Philippense* in Thessalia, in quo Brutus, Cassius, Cascæ fratres sua manu perierunt ; Plutarchus Cæs. 26. — *Albet humus ossibus*, ubi plures sepulti aut insepulti jacent ; Æneid. XII, 36, « campi ingentes ossibus albent. » — Bellum Philippense autem *pro ultione paterna* suscepit *Cæsar* Augustus ; Suetonius August. 29. — *Prima elementa*, initia imperii et rerum gerendarum.

711. *Scorpii medii occasus* cosmicus XVII Kal. Aprilis. Sed Columella, XI, 2 : « Idibus Martii Nepa incipit occidere. » Plin. XVIII, 65 : « Cæsar et Idus Martias ferales sibi adnotavit Scorpionis occasu. »

713–790. *Liberalia* tert. post Idus sive XVI Kal. Aprilis. Præmissis Bacchi laudibus, vers. 715–724, poeta causas expromit, cur iis festis et liba populo offerantur ab anu hedera cincta 725–770, et toga libera pueris detur 771–790.

715. Non hymnum canam in Bacchum. Hymnis enim natales, virtutes, res gestæ Deorum celebrabantur. Hymnum in Bacchum habes IV Met. 11 sqq. Confer Horatium, II, Od. 19. De *Baccho* universe disputat Heynius ad Apollodorum, III, 5 init. De natalibus vide III Metam. 273. — *Semele* quum Jovis *fulminibus* arderet, Jupiter utero ejus Bacchum eripit, femori suo insuit, ut materna tempora impleat, atque Nyseidibus educandum tradit. — *Ad quam* etc. ad Semelen, te utero ferentem, nisi Jupiter fulmina secum adtulisset, tu esses quid ? Hic responderi non potest, *parvus inermis* : id enim nec latinum est, nec sensum habet justum. Nec multum proficitur, si ex Heinsii conjectura *partus inermis eras* legas. Quidam ex melioribus, *erat*, ut ad Jovem referatur ; sed hæc lectio pari difficultate laborat. Locus igitur corruptus est. — Difficultas non tolletur, quamvis interpungas, *parvus, inermis eras.*

Expletum patrio corpore matris onus.
Sithonas, et Scythicos longum enumerare triumphos;
Et domitas gentes, turifer Inde, tuas.
Tu quoque Thebanæ mala præda tacebere matris,
Inque tuum furiis acte, Lycurge, genu.
Ecce libet subitos pisces Tyrrhenaque monstra
Dicere: sed non est carminis hujus opus.
Carminis hujus opus, causas expromere, quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet.
Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt,

Ed.—*Matris onus*, tu, quem mater aliquot menses utero tulerat, *patrio corpori*, femori, insutus, *expletus*, ad maturitatem perductus es, ut justo tempore nasci posses. Frustra igitur Krebsius impugnat *τὸ onus*; ipse defendit *opus*; et *opus explere* expletum officium matris suscipere. Quod et ipsum ferri potest. — *Maturus* et de ventre onus ferente, et de matre partui vicina, et de tempore ad pariendum idoneo dicitur.

719. Res gestæ Bacchi. Furore ei a Junone injecto, Ægyptum, Syriam, Phrygiam peragravit, et inde per Thraciam ad Indos devenit, a quibus Thebas rediit. Hoc iter breviter narravit Apollodorus, III, v, 5; copiosius Diodorus Siculus, IV, et Nonnus in Dionysiac. — *Sithones* sive *Sithonii*, gens Thraciæ ad pontum Euxinum, eaque compotationibus dedita; Horat. I, Od. xviii, 9. Multi *Bistonas*, qui et ipsi Thraciam incolebant; Plinius, IV, 11.— De *ture* Plin. XII, 30: « tura, præ» ter Arabiam, nullis, ac ne Arabiæ » quidem universæ. » Nempe Saba regio turifera; v. sup. ad I, 341. Sed *India* antiquis omnis terra orientalis, inprimis in australibus partibus sita. Vide Cuperi Observat. IV, 7.

721. De *Pentheo*, *Thebanorum* rege, quem, quum Bacchi sacra nollet accipere, ipsa *mater* Agave, in furorem adacta, dilaceravit, vide III Metam. 511 sqq.—*Præda*, nam Pentheus matri videbatur aper. — Pro *mala* Heinsius suasit cum primo Ambros. et Læti cod. legere *male*, quod recepit Mitscherl. — *Lycurgus*, Edonum in Thracia rex, vites omnes excidit, Bacchique nutrices bipenni persecutus est. De pœna ei illata dictum ad IV Metam. 22. Secundum nonnullos crura sibi amputavit falce: sic *actus* est in *genu* suum.—*Subitos pisces* etc. Tyrrhenos nautas subito in delphinas transformatos: III Metam. 597 sqq. —Unus Medic. *Tyrrhenia monstra*, quæ oppositio elegans Heinsio videbatur. — In tribus nostris Regiis *Tyrrhenaque*; non displicet lectio Medicei. *Ed.*

726. Varro lib. V de Ling. Latina: « Liberalia dicta, quod per to» tum oppidum eo die sedent sacer» dotes Liberi, hedera coronatæ » anus, cum libis et foculo pro em» tore sacrificantes. » Horum igitur singulorum causæ hic expromuntur. De origine et progressu sacrorum cf. I, 337 sqq, quæ ab his discre-

Liber, et in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange totoque Oriente subacto,
Primitias magno seposuisse Jovi.
Cinnama tu primus, captivaque tura dedisti,
Deque triumphato viscera tosta bove.
Nomine ab auctoris ducunt libamina nomen,
Libaque; quod sacris pars datur inde focis.
Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus ille
Gaudet, et a Baccho mella reperta ferunt.
Ibat arenoso Satyris comitatus ab Hebro:
Non habet ingratos fabula nostra jocos;
Jamque erat ad Rhodopen, Pangæaque florida ventum;
Æriferæ comitum concrepuere manus.
Ecce novæ coeunt volucres tinnitibus actæ;
Quaque movent sonitus æra, sequuntur apes.
Colligit errantes, et in arbore claudit inani

pant. — *Gelidis*, etc. In focis *herbæ* enascebantur, quia nunquam accendebantur. — Pro *seposuisse* MSS plurimi *supposuisse*; sed alterum eleganter de iis, quæ destinantur ad usum aliquem. Vide nos ad Plinium, panegyr. LVII, 4. — *Cinnamum* mittebat Æthiopia; Plinius, XII, 19. — De *bove* mactari cœpto conf. XV Metam. 129 sq.

733. Mira etymologia *libaminum* et *liborum*. Apud Plutarchum contra, Quæst. Rom. tom. VII, 161, ed. Reisk. nomen duxit Liber a *libis*, ὅτι τὴν λοιβὴν παρέσχεν, *quia liba exhibuit*. *Libis* lac et *mella* addebantur; Tibullus, I, VII, 54: « liba » dulcia Mopsopio melle. » Sic egreditur narratio in mellis inventionem, de qua variæ traditiones. Vide Intt. ad Virgilium, Georg. IV init. et ad versum 150.

737. *Satyri* et *Silenus* perpetui atque fideles Bacchi comites. — Eorum *manus ferebant* cymbala, *æra* concava, quæ inter se concussa *crepitum*, sive *tinnitum* acutum dabant. E tali sonitu voluptatem apes capere credebantur; Aristot. Hist. Anim. IX, 40; Plinius, XI, 22. Itaque et Curetum olim sonitum crepitantiaque æra secutæ erant; Virg. Georg. IV, 151. — *Pangæa*, mons Thraciæ, *florida* propter herbas apibus gratas. Heinsius ex V Trist. VI, 37, *florida Hybla* comparat. — De composito *concrepuere* vide Heins. Vulgo, *quum crepuere*. — *Actæ*, ductæ, impulsæ. Burmannus mallet *ictæ*, quia alterum posset de abactis, fugatis intelligi. — Burmanni conjecturæ deest auctoritas, quare nihil mutandum. *Ed.* — *In arbore claudit inani*. Etiam apud Virgil. Georg. IV, 64, apes cymbalorum tinnitu colliguntur, et in alvearia coguntur.

Liber; et inventi præmia mellis habet.
Ut Satyri, levisque senex tetigere saporem,
Quærebant flavos per nemus omne favos.
Audit in exesa stridorem examinis ulmo :
Adspicit et ceras; dissimulatque senex :
Utque piger pandi tergo residebat aselli,
Applicat hunc ulmo, corticibusque cavis.
Constitit ipse super ramoso stipite nixus;
Atque avide trunco condita mella petit.
Millia crabronum coeunt; et vertice nudo
Spicula defigunt, oraque summa notant.
Ille cadit præceps, et calce feritur aselli;
Inclamatque suos, auxiliumque rogat.
Concurrunt Satyri, turgentiaque ora parentis
Rident : percusso claudicat ille genu.
Ridet et ipse Deus; limumque inducere monstrat :
Hic paret monitis, et linit ora luto.
Melle pater fruitur; liboque infusa calenti

745. E comitibus nunc quoque Silenus partes primas agit, *senex levis*, id est calvus, *vertice nudo*, ut mox vocatur; quemadmodum et imberbes *leves* dicuntur Horatio IV, Od. VI; Tibullo I, IX, 31. — *Tangere*, gustare. — *Flavos favos.* Ut ὁμοιοτέλευτον vitetur, Heins. et Taubnerus ex uno Vatic. *dulces favos* præferunt, quamquam ille et *niveos* suadet. Sed nil mutandum; talia enim optimo cuique poetæ exciderunt, ut ad II Metam. 398 monuimus. Conf. et infra VI, 553.

747. *Exesa*, quæ ante *inanis*, mox *cava*.—In *pandi aselli tergo* non fortiter hærere Silenus solebat; IV 27. — Pro *nixus* Petav. pr. Ambrosianus et Læti *nexus*; hinc Heins. suadet *nexum*, ut ad asellum referatur. Immo *constitit nixus* plenius quam, innixus est. — *Notare*, ut Tibullus, IV, III, 10 : « hamatis crura notare rubis. »—Pro *summa* olim vulgab. *prima*, quod Heinsius in *sima* mutari volebat. Puto, poetam denuo verticem indicare voluisse, spicula vertice defigunt, eumque notant.

757. *Concurrunt.* Heinsius, quia quatuor libri *occurrunt* præferunt, *accurrunt* suadet : sine causa. Satyri dispersi erant per nemus vers. 746; ad clamorem et casum Sileni jam *concurrunt.*—Etiam *limum inducere* bene se habet, dictumque, ut *inducere nubes, tenebras, pallorem, aurum.* Non igitur erat, cur Heinsius *limoque* mallet, ut e seqq. *ora* subintelligeretur, quod durum.

Jure repertori candida mella damus.
Femina cur præstet, non est rationis opertæ :
Femineos thyrso concitat ille choros.
Cur anus hoc faciat, quæris ? vinosior ætas
Hæc est, et gravidæ munera vitis amans.
Cur hedera cincta est ? hedera est gratissima Baccho :
Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.
Nysiades Nymphæ, puerum quærente noverca,
Hanc frondem cunis apposuere novis.
Restat, ut inveniam, quare toga libera detur
Lucifero pueris, candide Bacche, tuo.
Sive, quod ipse puer semper juvenisque videris,
Et media est ætas inter utrumque tibi :

763. *Anus* liba illa præbebat. Noster igitur separatim et de sexu et de ætate ejus quærit. Revocavi antiquam lectionem *præstet*, id est exhibeat prætereuntibus; nam supra dixerat, *vocat ad sua liba*. Heinsius e MSS Ursin. Petav. et uno Patav. *presset* invexerat, quod vix hoc loco convenit. Quidam *pressit*, unde Ciof. *præsit* fieri volebat. — *Hoc faciat*. Burmannus ad *hoc* intelligit libum, monetque *facere* esse verbum culinarium. Immo : cur hoc faciat, ut liba præstet ?

769. *Nysa*, urbs et mons Indiæ, ubi *Nyseides Nymphæ*, quæ Bacchum in antro quodam educarunt; III Metam. 314.—Mitscherl. recepit *opposuere*, quod Mazarin. Zulich. Voss. Arond. primus Ambros. et unus Vaticanus præferunt, quodque etiam Taubnerus probavit, quia Nymphæ id fecerunt pueri obtegendi causa : bene ; sed et *apposuere* defendi potest. Bacchus diligere hanc frondem cœpit, quia sibi *apposita* erat.—*Noverca*, Juno.

771. Quatuor causæ, cur toga virilis illo die detur. Quæ ut locum haberent, togam illam *liberam* potius dixit, quam virilem; *liberior* vocatur IV Trist. x, 28. Datam eam sæpe esse Liberalibus, etiam e Cicerone ad Atticum, VI, Ep. 1, p. 691 Ern. constat : « Quinto togam puram Liberalibus cogitabam dare ; mandavit enim pater. » — *Lucifero*. Taubnerus malebat cum Daniel. Heinsio et Bersm. e MSS quibusdam legere : *Luce geri ... tua*; ut *detur* sit, permittatur, et *geri* dictum sit pro, ut geratur. Sed *Lucifero* habent Ursin. Mazar. Zulich. primus Ambrosian. et sex alii ; neque hoc insolens : etiam I, 46; II, 568, *Lucifer* de die.—*Candidus* solemne Bacchi epitheton ob virgineam oris pulchritudinem.

773. IV Metam. 17 : « tibi inconsumta juventas, Tu puer æternus : » id quomodo intelligendum sit, ex nostro loco cognoscitur : *media est ætas inter utrumque*. Etiam tempus, quo toga virilis sumebatur,

Seu, quia tu pater es, patres, sua pignora, natos
Commendant curæ numinibusque tuis:
Sive, quod es Liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, et vitæ liberioris iter.
An, quia, quum prisci colerent studiosius agros,
Et patrio faceret rure senator opus,
Et caperet fasces a curvo consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus,
Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem?
Sed Dìs, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos uvæ commentor habebat,
Quos cum tædifera nunc habet ipse Dea.
Ergo ut tironem celebrare frequentia possit,

medium erat inter pueritiam et juventutem.—*Patres* omnes Dii dicebantur, sed Bacchus inprimis; idem *Liber Pater.* Sed Noster de utroque nomine separatim loquitur. — *Numina* sæpe de uno Deo; III Metam. 290, *Stygii numina.* Conjungi autem cum mutatione illa togæ, ut re gravissima, religiones solebant.

778. *Liberioris*, quum, custode remoto, suo arbitrio vivunt.

779. De hoc *studio* priscorum Romanorum confer I, 204 sqq.—*Patrio*, a majoribus hæreditate accepto, nullis accessionibus aucto; Horatius, I, Od. 1, 11; Epod. II, 3. — *Opus facere* præcipue de agricolis dicitur. — *Ab aratro*, stans ad aratrum, innixus aratro, aut, posito, relicto aratro: I, 207; Florus, I, XI, 12: « Lucius Quinctius, ille dictator ab aratro .... patricium virum innixum aratro suo lictor in ipso opere deprehendit. »—Seriore tempore *duræ manus* crimini erant; sed Seneca de Vita beata cap. 7, virtuti *callosas manus* tribuit.—De *rusticis* ad *ludos* in urbem venientibus confer Horatium, Art. Poet. 210 sqq.—*Studiis*, arti poeticæ et musicæ. — *Tædifera Dea*, Ceres, quæ tædam præ se ferens raptam filiam quæsivit; IV, 417 sqq; V Metam. 442. — *Tiro*, puer qui accipit togam virilem, unde et dies ille solemnis *dies tirocinii* dictus est.—Eum *celebrat frequentia;* magna cognatorum, amicorum, clientum multitudo honoris causa deducit, aut comitatur in forum, et inde domum, qui dicebantur *in officio togæ virilis* esse. Ea frequentia id sine incommodo suo maxime tempore ludorum facere poterat. Cæterum Taubnerus post *togæ* signum interrogationis posuit, atque omnem hunc locum inde a vers. 779 ita jungit, ut una periodus sit, cujus apodosis verbis *ergo ut* incipiat. At Ovidii ingenium respuit periodos tam longas, neque eas hoc carminum genus patitur.—Verba *Sed Dìs... honos* obiter tantum, et quasi per parenthesin addita. — Cæterum *tironem* Heinsius dedit ex MSS Ursin.

Visa dies dandæ non aliena togæ.
Mite, pater, caput huc placataque cornua vertas;
Et des ingenio vela secunda meo.
Itur ad Argeos, qui sint, sua pagina dicet,
Hac, si commemini, præteritaque die.
Stella Lycaoniam vergit proclinis ad Arcton,
Miluus: hæc illa nocte videnda venit.
Quid dederit volucri, si vis cognoscere, cælum;
Saturnus regnis ab Jove pulsus erat.
Concitat iratus validos Titanas in arma;
Quæque fuit fatis debita, poscit opem.
Matre satus terra, monstrum mirabile, taurus
Parte sui serpens posteriore fuit.
Hunc triplici muro lucis incluserat atris

Mazar. Polit. atque tertio Medic. in quo sic pro diversa lectione. Castigavit ita et Gronovius, Obs. II, 21, hunc locum; probavit Burmannus; sed vulgo *tironum*.

789. Preces, sis mihi *mitis* et *placatus*, formæ Bacchi accommodare voluit, cui a poetis *cornua*, potentiæ symbolum, eaque parva tribuebantur; IV Metam. 19. Heinsius hoc loco suadebat *pacata*. Dii et *pacari* et *placari* dicuntur, et plerumque hæc duo in MSS confusa sunt; vid. Lambinum ad Lucretium, I, 9.—*Et des* etc. sic et Propert. III, xv, 2: « Da mihi bacchato vela secunda pater. »

791. Liv. I, 21, de Numa: « Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. » Cur ita dicta sint, certo dici nequit. Vide Conrad. ad Gellium, Noct. Attic. X, 15, ubi flamen *ire ad Argeos* dicitur.—Verbum *commemini* Heinsius optimorum scriptorum auctoritatibus tuetur; alii, *sicut memini* aut, *si quid memini*.—*Sua pagina dicet*, suo loco dicetur; *pagina* de fastis inprimis ponebatur. Vide Schwarz. ad Plinium, panegyr. 92.

793–808. *Milui sideris origo*. De eo Plinius, XVIII, 65: XV *Kalend. April. Italiæ Miluum ostendi.*—*Proclinis*, vocab. vix alibi obvium Heinsius ex uno Mediceo et uno Farnesiano dedit, quia sic *acclinis*, *declinis*, *reclinis*; sed Mitscherl. maluit cum Ursino, Vossiano, primo Ambrosiano, Læti, primo Farnesiano *proclivis*; vulgo *declivis*.

796. Sequitur pars Titanomachiæ, celebratæ olim Eumeli, Thamyridis, Lini carminibus. Secundum Hyginum, fab. 150, Juno Titanas in arma concitat, ut regnum, Jove pulso, Saturno restituant.—Pro *poscit* alii *tentat*.—Heinsius *fuit* mutari vult in *sibi*.

801. Etiam Æneid. VI, 549 apud inferos *mœnia* (locus) *triplici circumdata muro, quæ Phlegeton flammis ambit torrentibus*. Ibi Tisiphone

Parcarum monitu Styx violenta trium.
Viscera qui tauri flammis adolenda dedisset,
Sors erat, æternos vincere posse Deos.
Immolat hunc Briareus facta ex adamante securi;
Et jam jam flammis exta daturus erat.
Jupiter alitibus rapere imperat: adtulit illi
Miluus; et meritis venit in astra suis.
UNA dies media est; et fiunt sacra Minervæ;
Nominaque a junctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat; nec fas concurrere ferro:
Causa, quod est illa nata Minerva die.
Altera tresque super strata celebrantur arena:

sedem habet. — *Sors*, vaticinium.

805. *Briareus*, unus e Centimanis, quem propter fortitudinem generum sibi sumsit Neptunus; Hesiodus, Theog. 816. — *Adamas*, ferrum. Etiam Saturno Terra dedit ἀδαμαντίνην ἅρπην; Apollodorus, I, 1, 3.

809 – 850. *Quinquatrus* aut *Quinquatria*, festum Minervæ, inde a XIV Kalend. April. sive d. 18 Martii. Ovidius exponit, quid illis diebus fieri soleat, quæritque, 837–846, unde Minervæ cognomen *Captæ* sit inditum.

Et fiunt. Heinsius malit, *ut fiant*, aut cum MS Helmst. *post fiunt*; sine causa. — Varro et Festus putant, quinquatrus *nomen* habere inde, quod celebrata sint hæc solemnia post diem quintum Iduum, similiterque apud Tusculanos *Triatrus*, *Septimatrus*, et apud Faliscos *Decimatrus* dictos. Heinsius suadet *Nomina quæ*, ut melius hæc jungantur antecedentibus, vel, quum Moreti codex *Muneraque adjunctis* det, *munera quæ junctis* etc. *quæ* sacra *munera* gladiatoria *habent*, et quidem *junctis*, sese excipientibus, *quinque diebus*. Utrumque et Taubnerus vulgatæ præfert. Equidem spreverim *munera*; partim quia non est credibile, Ovidium nihil de *nomine* horum sacrorum admonere voluisse, partim quia *munera* non omnibus illis diebus edita. Krebsio placet, *Nomina quæ a junctis*.

812. Illa die *nata Minerva*, quatenus ei templum in Aventino dedicatum, quod notat Verrius. Etiam Kalendarium Vindob. *N. Minervæ*. Vide Gesenii Symbolas, pag. 32. — *Sanguinis* pro ludis gladiatoriis. Idem denuo dicit, *concurrere ferro*, (quibus vocibus non, ut Neapolis putabat, prælusiones respexit, quæ rudibus fiebant), et tertio, *super strata arena*; in amphitheatris enim solum *stratum* erat *arena*; II Trist. 282: « Martia quum durum sternit arena » solum. » Neapolis eo refert, quod principes quidam circum chrysocolla constraverint. At hoc serius factum, ab insanis tantum imperatoribus. Suetonius Calig. 18. Plures MSS hoc loco *rasa*, ut sit æquata. De *altera* die Noster ait etiam IV Trist. x, 13: « Hæc est armiferæ

Ensibus exsertis bellica læta Dea est.
Pallada nunc pueri, teneræque ornate puellæ :
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.
Pallade placata, lanam mollire puellæ
Discant, et plenas exonerare colos.
Illa etiam stantes radio percurrere telas
Erudit; et rarum pectine denset opus.
Hanc cole, qui maculas læsis de vestibus aufers;
Hanc cole, velleribus quisquis ahena paras :

» festis de quinque Minervæ, Quæ » fieri pugna prima cruenta solet. » — Quarto variavit ludorum notionem *ensibus exsertis*, strictis.

815-834. Diebus illis plurimi Minervam precibus exposcebant, ut operum, quibus præesset, successus sibi daret. Sic multi eloquium et famam Demosthenis aut Ciceronis sibi totis Quinquatribus orabant; Juvenalis, Sat. x, 118. Hinc pendet hæc excitatio, quam poeta in fine exemplo suo comprobat. — *Ornate* nempe coronis, quod fieri solebat diebus festis; Tibullus, II, 1, 54: « Ornatos ante Deos carmen dicere. » Male igitur in editis quibusdam *orate*. — *Doctus*, peritus operis in suo genere.

817. Propter multidudinem inventorum Athenienses primi Minervam Ἐργάνην cognomento appellaverunt; Pausanias Attic. cap. 24; Diodorus Siculus, tom. I, pag. 340. Hinc eam et Arnobius adv. Gentes, III, pag. 118, « Magisteriis artium » et disciplinarum varietatibus eru- » ditam » appellat. Eam ob causam opifices ei supplicasse, observat Lactantius de fals. Relig. I, XVIII, 23. Inde pendet locus sq. In iis artibus prima est ὑφαντικὴ, texendi ars; Ælianus, Histor. Anim. VI, 57. Quapropter *operari Minervæ* dicuntur puellæ operi textorio operam dantes; Tibullus, II, 1, 65. — *Mollitur* lana, quum trahitur ut tenuior fiat, hoc loco, quum trahitur in stamina. — Pro *plenas* Heinsius mallet *enetas* aut *impletas*; quod Burmannus merito improbat. Etiam Heroid. III, 76 : « Et minuent plenas stamina » nostra colos; » Tibullus, I, III, 86 : « Deducat plena stamina longa » colo. » — Præterea Heinsius dedit, *mollite, puellæ : Discite jam*. Hoc posterius *Discite jam* sane Mazarin. duo Farn. et totidem alii præferunt.

819. Confer VI Metam. 54, sqq. — *Tela*, trama staminum, series duplex staminum, *der Aufzug*. Dicitur *stans* et alibi *pendula*, quia stamina ad perpendiculum extendebantur. — *Radius*, *das Webschiff*. Ejus ope in transversum immittitur subtemen, *der Einschlag*. — Tum *opus* adhuc *rarum pectine*, *der Kammlade*, feritur, ut *densum* fiat. — *Denset*, non *densat*, habent vetustiores, et est forma antiqua et poetica. Vide Giphanii Ind. Lucret. in *densere*.

821. Descriptio fullonis, qui et *læsas* sive sordidas vestes lavando atque calcando purgabat, et, creta sive cimolia adhibita, candidas reddebat. — In *ahenis* infectores fucos

Nec quisquam invita faciat bene vincula plantæ
 Pallade : sit Tychio doctior ille licet ;
Et licet antiquo manibus collatus Epeo
 Sit prior ; irata Pallade mancus erit.
Vos quoque, Phœbea morbos qui pellitis arte,
 Munera de vestris pauca referte Deæ.
Nec vos turba Deam censu fraudata magistri
 Spernite : discipulos adtrahit illa novos ;

ad lanam imbuendam coquere solebant; VI Metam. 61, ubi *Tyrium ahenum*.

823. *Vincula plantæ*, calceamenta. Secundum Plinium, VII, 56, *Tychius*, Hyla Bœotius, *sutrinam* invenit. Ab Homero, Il. H, 221, idem σκυτοτόμων ὄχ' ἄριστος vocatur, qui Ajacis scutum fabricaverit; confer. Strabo, IX, pag. 408. Nempe σκυτοτόμος, quicumque coria tractat, sutor, lorarius, ephippiarius. Sed librarii, quum hoc nomen ignorarent, novum sutorem crearunt *Titium* aut *Pitium*.—Porro *Epeus* monitu Minervæ equum Trojanum miræ magnitudinis fecisse traditur. Virgilius, Æn. II, 264; Hyginus, fab. 108. Paulo aliter Plinius, VII, LVII, pag. 416 : « Equum (qui nunc aries » appellatur) in muralibus machinis » Epeus ad Trojam » reperit.—*Mancus*, opera manuum; qui iis minus valet aut excellit, *mancus* dicitur.—*Irata*. Multi *invita*, quod Heinsius posthabuit, quia modo præcessit.

827. Etiam Minerva medicæ arti præerat, unde et ipsa *Medica* dici solebat, quod Neapolis e marmore quodam Placentino comprobat. — *Nec vos ... Spernite*. Hanc lectionem etiam Burmanno probatam non dubitavi e tribus MSS recipere, et *censu fraudatam* intelligo pauperem. Nam *fraudatus* omnino est privatus, destitutus, et *census*, opes ; sic omnia mihi clara videntur. Vos magistri, licet pauperes sitis, ne dubitate Deæ munera afferre ; adtrahet illa novos discipulos, atque ita pietatem vestram remunerabit. Nihilo tamen minus hic locus valde vexavit interp. Vulgatur : *Nec vos turba feri censu fraudata magistri Spernite*. Neapolis ex Macrobii I, Saturn. 11, notabat, hoc mense solutum esse didactrum a discipulis ; deinde fingebat, pueros, qui illud didactrum sibi a parentibus datum tempore feriarum ludis et bellariis impenderint, postea metu et pudore non ausos esse ad scholam accedere ; sic magistros *censu*, stipendio, esse fraudatos et Ovidium eos propterea consolari. Gronovius, de Pec. vett. IV, 2, emendabat : *Nec vos ture feri censum fraudare magistri Spernite* ; Heinsius corrigebat : *Nec vos ære brevem censum fraudare magistri Spernite*, vel etiam *ære brevi*, i. e. stipe exigua novorum discipulorum ; eam magistros Quinquatribus Minervæ consecrasse nomine Minervalis. Taubnero arridebat et ratio Neapolis, et lectio *sensu fraudata* ; etenim *feros* magistros ferme esse *sensu fraudatos*, et in parvo honore fuisse plagosos Orbilios. Hinc satis intelligi arbitror, quo falsa lectio viros etiam doctos deducat.

Quique moves cælum; tabulamque coloribus uris;
Quique facis docta mollia saxa manu.
Mille Dea est operum: certe Dea carminis illa est,
Si mereor, studiis adsit amica meis.
Cælius ex alto qua mons descendit in æquum,
Hic ubi non plana est, sed prope plana via est;
Parva, licet, videas Captæ delubra Minervæ,
Quæ Dea natali cœpit habere suo.
Nominis in dubio causa est: capitale vocamus
Ingenium sollers: ingeniosa Dea est.
An, quia de capitis fertur sine matre paterni
Vertice, cum clypeo prosiluisse suo?
An, quia perdomitis ad nos captiva Faliscis
Venit, et hoc ipsum litera prisca docet?
An, quod habet legem, capitis quæ pendere pœnas
Ex illo jubeat furta reperta loco?

831 sq. Sculptores, pictores, marmorarios complectitur. — *Cælum*, instrumentum sculptorum, quamquam et aliorum artificum. Vide Heynium in *Antiq. Aufsaetzen*, P. II, pag. 136. Sed Taubnerus de cæli sphæra arte facta, qualis fuerit Archimedis, cogitabat. — Encaustæ *tabulam urebant coloribus*, h. e. ceras inurebant expansas super loco pingendo; Plinius, XXXV, 4. — *Mollia* signa etiam Cic. Brut. 18, sunt bene elaborata, polita.

835. *Cælius* mons, quem urbi addidit Tullus Hostilius; Livius, I, 30. Ibi Minervæ *Captæ* delubrum fuisse, etiam P. Victorius de Regionibus testatur. — *Nominis causas* Ovidius miras proponit, et Heinsius miratur, eum non et capti Palladii meminisse. — *Capitalis*, ingeniosus, etiam Cic. ad Quint. fratr. II, 12. Vide Mureti Varr. Lect. II, 11. — *De capitis* etc. Arnob. adv. Gent. IV, pag. 137: Minerva, « cui Coryfasiæ » nomen est, vel ex Coryfæ matris » signo, vel quod ex vertice summo » Jovis parmam ferens emicuit, at» que armorum accincta terroribus. »

843. *Falisci* se Camillo dediderunt ann. u. c. 361; Livius, V, 24. Capta urbe quadam, Dii ejus deduci solebant; ibid. 22. — *Litera prisca*, libri antiqui, annales. Krebs. vertit: *die alte Benennung*. — *An, quod habet legem* etc. Locus difficilis atque haud dubio corruptus. *Reperiri* esse deprehendi, satis docuit Heinsius: sed quid est *ex loco reperiri?* Illis verbis melius convenit vulgat. *recepta*. Neque apparet, quis *locus* intelligatur. Denique durissimum est illud: *furta reperta pendere pœnas capitis*. Festus habet hæc: « Capitalis lucus, ubi si » quid violatum est, capite violato» ris (duo MSS *vigilatoris*, quod

A quacumque trahis ratione vocabula, Pallas,
Pro ducibus nostris ægida semper habe.
Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
Admonet, et forti sacrificare Deæ.
Nunc potes ad solem sublato dicere vultu;
Hic here Phryxeæ vellera pressit ovis.
Seminibus tostis sceleratæ fraude novercæ,
Sustulerat nullas, ut solet, herba comas.
Mittitur ad tripodas, certa qui sorte reportet,
Quam sterili terræ Delphicus edat opem.

» melius) expiatur. » Itaque Burmannus conjicit voc. *vigil* latere in illis *ex illo*, pro quibus in plurimis cod. *exilio*. Præterea e Mazar. *pœnis* recipiendum putat, et subintelligend. *fures*; fures pendere sua furta pœna capitis.—*A quacumque ratione*, undecumque.

849. *Tubilustrium* X Kal. Aprilis sive die 23 Martii etiam in Kalendario notatur. Lustrabantur autem tubæ secundum Varronem et Festum in atrio Sutorio. — Pro *Deæ* Ursin. Mazarin. et a manu prima Zulich. *Deo*, ut Mars intelligatur, cui sacra fuerint hæc priora tubilustria, ut altera mensis Maii Vulcano. Ei lectioni sane aliquantum auctoritatis addunt Verrius et Lydus, quorum ille, *Feriæ Marti*, hic, Καθαρμὸς σάλπιγγος, τιμαὶ Ἄρεος καὶ Νερίνης. Itaque Gesen. p. 33 non dubitat eam præferre vulgatæ: sed vir doctus in Ephem. Halens. ann. 1808, n. 74, hanc tuetur, ut *fortis Dea* sit vel Minerva, vel potius Nerine, Martis uxor. Eam enim e propria nominis sui Sabini potestate *fortem Deam* dici posse. Lydus; νερίνη γὰρ ἡ ἀνδρία.—*Summa*, ultima.

851–876. *Sol ingreditur arietem.* Hujus sideris origo narratur. Ino, Cadmi filia, Athamantis uxor, quum Phryxum et Hellen, quos Athamas ex Nephele genuerat, odio haberet, dolis malis effecit, ut illi ad aram deducerentur immolandi. Ereptis Nephele mater dat arietem aureo vellere, quo per freta avehantur. Is, ubi litus attigit, fit sidus, vellusque ejus aureum deportatur in Colchida.

Nunc. Non est, ut Neapolis putabat, primo Quinquatruum die, sed ultimo, de quo in proximis sermo. Ergo *heri* est XI Kal. et Æquinoctium, quod vs. 877 memoratur, in VIII Kal. Aprilis, sive in diem 24 Martii incidit. Sic Noster consentit cum Kalend. vet. et Plinio, XVIII, 26. — Sol *premit* loca, ad quæ accedit, XIV Metam. 416, atque adeo sidera, quæ ingreditur; IX Metam. 286, quum *decimum premeretur sidere signum.*

853. Hæc de *seminibus tostis* Noster jam II, 628, attigit. Ino mulieres impulit, ut clam maritis fruges, quas in sementem darent, torrerent, ne nascerentur, ita ut civitas tota fame periret.—*Nullas sustulerat comas*, non creverat in aristas; Apollodorus καρποὺς ἐτησίους γῆ οὐκ ἀνεδίδου. Nuntio, quem eam ob causam Athamas Delphos misit, Ino

Hic quoque corruptus, pro semine nuntiat Helles
   Et juvenis Phryxi funera sorte peti.
Utque recusantem cives, et tempus, et Ino
   Compulerunt regem jussa nefanda pati;
Et soror, et Phryxus, velati tempora vittis,
   Stant simul ante aras; junctaque fata gemunt.
Adspicit hos, ut forte pependerat æthere, mater;
   Et ferit attonita pectora nuda manu:
Inque draconigenam nimbis comitantibus urbem
   Desilit; et natos eripit inde suos.
Utque fugam rapiant, aries nitidissimus auro
   Traditur: ille vehit per freta longa duos.

præcepit, ut falsum responsum referret. Hinc *corruptus* vocatur, et quidem e vulgat. lectione, *cum semine*, quem Ino æque corruperat, ac ante semina: quod durum. Burmannus igitur unius cod. lectionem recepit, *pro semine peti funera*, semina recte surrectura esse, si Phryxus et Helle mactentur. Mitscherl. servavit alteram. Probavit et Krebs. — *Cives* Athamanta cogunt etiam apud Apollodorum, sed juxta Hyginum Phryxus ultro ac libens pollicetur se unum civitatem ærumna liberaturum.— *Utque* recepit Heinsius e MSS duobus, sed et *usque* servari potest, quod et Krebs. monuit.—Pro *vittis* Heinsius ex Ursin. Nauger. Mazarin. Zulich. Arondel. primo Ambros. et primo Farnes. *ramis* dedit. Non male; constat enim victimas coronari etiam solitas. Sæpius tamen *vittarum* mentio fit in victimis; VII Metam. 429, boves mactandi « vincti cornua vittis; » XII, 151: « Pallada vittatæ placabat » sanguine vaccæ; » XV, 131: « vit- » tis præsignis et auro Sistitur ante » aras; » Æn. II, 133, Sinoni jam jam mactando « circum tempora vittæ; » Lucretius, I, 88: « infula » virgineos circumdata comtus. » Contra *rami* nunquam a Nostro sic memorantur.

863. *Mater*, Nephele, quæ latinis mythographis *Nebula* dicitur.—Nebulæ aut nubes *pendere* dicuntur; Virgilius, Georg. I, 214.—Pro *forte* Mitsch. *sorte*. Apud Hyginum nuntius misericordia adolescentis tactus Inus consilium Athamanti aperit. — Quos Cadmus in condenda urbe socios habuerat, e satis serpentis dentibus nati tradebantur; III Metam. 161 sqq. Hinc ibidem vs. 531, Thebani *anguigenæ* vocantur, atque nunc urbs eorum *draconigena*; VII Metam. 212, *serpentigena* legitur.— *Desilire*, ut *delabi*, de Diis in terram descendentibus.

867. *Rapiant* pro *capiant* Burmannus sumsit ex tribus MSS, quia passim *rapere viam*, *iter*, *fugam* ad declarandam celeritatem. Silius, IX, 33: « Dux sibi quisque viam rapito, » ubi vide Intt. Itaque hoc loco *fugam rapiant* non minus graviter dictum, quam quod Cicer. III, Or. 40, ex

Dicitur infirma cornu tenuisse sinistra
  Femina, quum de se nomina fecit aquæ.
Pæne simul periit, dum vult succurrere lapsæ
  Frater, et extentas porrigit usque manus.
Flebat, ut amissa gemini consorte pericli,
  Cæruleo junctam nescius esse Deo.
Litoribus tactis Aries fit sidus: at hujus
  Pervenit in Colchas aurea lana domos.
TRES ubi Luciferos veniens præmiserit Eos,
  Tempora nocturnis æqua diurna feres.
INDE quater pastor saturos ubi clauserit hædos,
  Canuerint herbæ rore recente quater;
Janus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
  Et Romana Salus, araque Pacis erit.
LUNA regit menses: hujus quoque tempora mensis
  Finit Aventino Luna colenda jugo.

Ennio tantopere laudat: « oculis po- » stremum lumen radiatum rape. » Mitscherl. vero *capiant* servavit. — *Nitidissimus auro*, χρυσόμαλλος. Jam Hesiodus et Pherecydes ei aureum vellus dederant; Hygin. Poet. Astr. dicto loco. Apud eumdem, fab. 3, mater arietem inauratum adducit, Neptuni et Theophanes filium. Purpureum illud vellus Acusilaus vocat in Schol. ad Apollonium, IV, 1147. Vide Vossii *Mytholog. Briefe*, tom. I, pag. 254: Apollodoro et Tzetze in Lycophr. pag. 7, auctoribus, aries dorso impositos *vexit* non *per freta*, sed per aera. Omnino hæc fabula maxima varietate relata est.

877. *Æquinoctium vernum* VIII Kalend. Aprilis. Vide ad vers. 851. Plinius, XVIII, 66: « Æquino- » ctium vernum ad diem VIII Kal. » Aprilis peragi videtur. » Varie autem olim æquinoctia constituebantur: Columella, IX, 14, « Nec me » fallit Hipparchi ratio, quæ docet » solstitia et æquinoctia non octavis, sed primis partibus signorum » confici. Verum in hac ruris disci- » plina sequor nunc Eudoxi et Me- » tonis, antiquorumque fastos As- » trologorum, qui sunt aptati pu- » blicis sacrificiis. »

879. Circumloquitur V Kalend. Aprilis sive diem 27 Martii, quo die *Festum Jani*, *Salutis*, *Concordiæ*, *Pacis*. — *Salus*, valetudo. Augustus tres statuas posuit Ὑγιείας δημοσίας, καὶ Ὁμονοίας καὶ Εἰρήνης· Zonaras, X, 34. — De *ara Pacis* vide I, 709.

883. *Lunæ* ædes in *Aventino*. Livius, XL, 2; Rufus in Regione XII. Etiam Tacitus Annal. XV, 41, templum *Lunæ* memorat, quod Servius Tullius condiderit.

LIBRI QUARTI

ARGUMENTUM.

Invocatio Veneris, 1–18. Germanici nobilitas et origo a Venere per Æneam; causa, cur Aprilis olim secundum locum habuerit, 19–60. De nomine Aprilis duæ sententiæ; de potentia Veneris, 61–132. Festum Veneris et Fortunæ Virilis; Venus Verticordia, 133-162. Occasus Scorpii, 163–164. Pleiadum occasus et numerus, 165–178. Megalensia; omnis mythologia de Matre Deûm, et quomodo e Phrygia Romam arcessita, 179–372. Fortunæ Publicæ ædes dedicata; Victoria Cæsaris de Juba; Libræ et Orionis occasus; imbres, 373–388. Cereris ludi et merita; raptus Proserpinæ, 389-620. Jovi Victori templum, et Libertati atrium datum, 621–624. Grando; Victoria Cæsaris ad Mutinam, 625–628. Fordicidia; eorum ritus et origo inde a Numa, 629–672. Augustus Imperator dictus, 673-676. Hyadum occasus, 677–678. Vulpium in Circensibus combustio, 679-712. Solis transitus ex Ariete in Taurum, 713-720. Palilia, 721–806. Natalis Urbis; ejus origo et Remi occasus, 807–862. Vinalia; auxilium Mezentii Turno latum, 863–900. Ver medium, Arietis occasus; imbres; exortus Canis, 901–904. Robigalia, 905–942. Floralia et Vestæ in Palatium translatio, 943–954.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER QUARTUS.

ALMA, fave vati, geminorum mater Amorum :
Ad vatem vultus rettulit illa suos.
Quid tibi, ait, mecum? certe majora canebas :
Num vetus in molli pectore vulnus habes?
Scis, Dea, respondi, de vulnere : risit; et æther
Protinus ex illa parte serenus erat.
Saucius, an sanus, numquid tua signa reliqui?

1-18. *Invocatio Veneris et colloquium poetæ cum Dea.* Paulo petulantius hoc est, at convenientissimum poetæ, qui, amoribus deditus, familiaritatem quamdam cum Venere contraxit. Sensus : Te semper canere soleo; olim in rebus ludicris te cecini, nunc in seriis de te cogito; et justa mihi nunc causa te implorandi, tuus enim mensis describitur.—*Amores gemini*, Cupido, Ἔρως, et Jocus, Ἵμερος. Hesiodus, Theog. 201; Anacr. LI, 26. Inde Horatius, I, Od. II, 33 : « Quam Jocus circumvolat et Cupido. » Sed interpr. Gallicus hic Amorem inhonestum et impurum reperit, neque latius vult explicare, quæ *la décence ordonne de taire.* Lenzius aut Amorem cælestem et terrestrem e Platone vult intelligi, aut Amorem utriusque sexus.—*Vati* bene Heinsius ex quatuor MSS pro *dixi* revocavit. *Vatem* se in hoc opere Ovidius sæpe vocat, ut I, 25, et 101; III, 177. *Dixi* contra nunc inepte et importune intrusum; Krebsius putat, ellipsin ejus hoc loc. fore admodum duram : minime.—*Vultus rettulit*, quod alibi *respexit*; vid. ad III, 608. Nam etiam h. l. duo libri, *sustulit.*

3. *Certe* dubitanter affirmat, putabam te canere; Horatius, I, Sat. IX, 67 : « Certe nescio quid secreto » velle loqui te Aiebas mecum. » — Pectus ad amorem proclive bene *molle* vocat; quo *mollius* corpus, eo facilius *vulneratur.* — *De vulnere*, quod attinet ad vulnus, id scis. Vide Grævium ad Cic. Ep. ad Div. I, 2. Heins. volebat, *Scin Dea?*—*Æther serenus.* Hanc vim habet etiam in Jove serenitas oris; Virgil. Æn. I, 255, ubi « vultu, quo cælum tempestatesque serenat, » oscula natæ libat.—*Sanus*, integer, illæsus; nam

Tu mihi propositum, tu mihi semper opus.
Quæ decuit, primis sine crimine lusimus annis:
Nunc teritur nostris area major equis.
Tempora cum causis, annalibus eruta priscis,
Lapsaque sub terras, ortaque signa cano.
Venimus ad quartum, quo tu celeberrima, mensem:
Et vatem, et mensem scis, Venus, esse tuos.
Mota Cytheriaca leviter mea tempora myrto
Contigit; et, cœptum perfice, dixit, opus.
Sensimus; et subito causæ patuere dierum:
Dum licet, et spirant flamina, navis eat.
Si qua tamen pars te de Fastis tangere debet,
Cæsar, in Aprili, quo tenearis, habes.

opponitur *saucio*. — *Tua signa reliqui*; Tibullus, II, VI, 6, ad Cupidinem: « iterum erronem sub tua » signa voca. » Militabat Noster sub Venere, atque in militiam ejus sacramento adactus erat. Itaque et canens scribensque de ea semper cogitabat.

8. *Propositum* et *opus*, materia, quam tracto; abstracta sic solent de personis dici; exempla collegit Drakenb. ad Silium, XVI, 504. Sed pro *opus* unus Vaticanus *honos*, quod Heinsio placet. — Primos ætatis annos *decere* putabant talem lasciviam; Amorum III, XV, 4: « Nec me de- » liciæ dedecuere meæ. » Horatius, I, Ep. XIV, 36: « Nec lusisse pudet, » sed non incidere lusum. » Mitsch. e MSS Ursin. et Ambros. uno *Qua decuit*; sed oppositio est in *nunc* et in *primis annis*. Iis lusit, quæ decuit ludere. — Operam suam etiam II, 360, cum decursu in circo comparat, cujus spatium *area* dicitur; III Amorum, XV, 18, tragœdiam scribere aggressurus ponit hæc: *Pulsanda est magnis area major equis*. — *Tempora... cano*. Hæc repetita e lib. I, 1 seqq.

15. Ut puellæ petulantes amatorem re levi, quam manu tenent, feriunt, sic Venus Ovidium *myrto contigit*; qui tactus vim institutionis habebat. Neque adeo erat, cur poetam ita instrueret, ut Janus, lib. I. Similem autem vim in animo poetæ, III Art. Amat. 53, folium habebat et grana de Veneris myrto data. — Formam *Cytheriaca* pro *Cytheræa* Heinsius ex Zulichem. et quatuor aliis dedit.

19-60. *Cæsari* Germanico, cui hoc opus consecratum, supra I, init. nobilitatem suam commendat, et causam simul aperit, cur Aprilis olim secundum locum habuerit. Hic seriem intexuit regum et Trojanorum et Albanorum. Locus est historicus et tenuiter scriptus. — *Aprilis* Veneri sacer, cujus nepos Iulus, a quo originem repetebat Julia gens, in cujus *nobilitatem adoptatus* erat Augustus, post etiam Cæsar Ger-

Hic ad te magna descendit imagine mensis;
Et fit adoptivâ nobilitate tuus.
Hoc pater Iliades, quum longum scriberet annum,
Vidit; et auctores rettulit ipse suos.
Utque fero Marti primam dedit ordine sortem,
Quod sibi nascenti proxima causa fuit;
Sic Venerem, gradibus multis in gente repertam,
Alterius voluit mensis habere locum:
Principiumque sui generis, revolutaque quærens
Sæcula, cognatos venit ad usque Deos.
Dardanon Electra nesciret Atlantide cretum

manicus, I, 10. Interpres Gallicus illum nunc intelligit; sed rectius hunc intelliges. Cæsari enim Germanico totum opus poeta consecravit, eumdemque etiam vers. 81 alloquitur.—*Descendit ad te*, serie majorum deducitur ad te, apparet ad te quoque illum mensem pertinere. Sumtum hoc vocabul. nunc a stemmate, quod a primo gentis auctore *descendit* ad posteros. In stemmate Cæsaris nomen erat Veneris, quod, quia maximam nobilitatem dabat, poeta e sermone Romano *magnam imaginem* dixit. Aprilis igitur præ cæteris carus Cæsari esse debebat. Sed illud carum esse expressit verbis *tangere* et *teneri*, quæ passim oblectationis notionem habent. Itaque Heinsius *quo tenearis* recte prætulit alteri lectioni *quod tuearis*; sed idem sine causa *tangere*, ductu codicis Mazar. (in quo *dicere*), in *ducere* mutari volebat.

23. *Pater Iliades*, Romulus, Iliæ filius, hoc *vidit*, respexit, spectavit. Non igitur verti debebat, *das sah der Vater*. — *Scriberet*, describeret in menses. — *Longus* solemne anni epitheton.—*Auctores suos*, quos vs. 57, *parentes suos* vocat, Martem et Venerem. — Burmanno elegantior videbatur lectio in cod. Francofurt. *prætulit*, prodidit, tradidit posteris ordine illo et instituto parentes suos; Vers. 59: *Neve secutari possent nescire nepotes, Tempora Dis generis continuata dedit.* — *Ferus* ut *sævus*, bellatorum sunt epitheta.—*Sortem*, locum.—*Gradibus multis*; ut a Venere prognatum se reperiret, per gradus multos adscendendum erat in stemmate. Cæterum de hac sententia confer Macrob. I, Saturn. 12, cujus verba ad vers. 61 dedimus.

29. Non a Venere tantum, sed longius adeo ab ipso Jove repetit Romuli originem.—Principium generis *quærebat* sic, ut sæcula præterlapsa *revolveret*, per ea rediret ad principium; Æn. X, 256: « revoluta ruebat dies, » revolvebatur, redibat. De gentis Juliæ progenitoribus Trojanis confer Virgil. Georg. III, 35, ubi *demissa ab Jove gens* vocatur. Fons autem illius genealogiæ est Homer. Il. XX, 215. E serioribus adde Apollodorum, III, XII, 1.—A *Jove* et *Electra*, *Atlantis* filia, (vide vs. 174), omnes regum Tro-

Scilicet; Electram concubuisse Jovi?
Hujus Erichthonius : Tros est generatus ab illo :
Assaracon creat hic : Assaracusque Capyn :
Proximus Anchisen; cum quo commune parentis
Non dedignata est nomen habere Venus.
Hinc satus Æneas, pietas spectata per ignes,
Sacra, patremque humeris, altera sacra, tulit.
Venimus ad felix aliquando nomen Iuli,
Unde domus Teucros Julia tangit avos.
Postumus huic; qui, quod silvis fuit ortus in altis,
Silvius in Latia gente vocatus erat.

janorum stirpem repetunt.—*Dardanus*, relicta Samothrace, in Asiam trajecit, ubi a *Teucro*, Scamandri et Idææ Nymphæ filio, exceptus, partem regni accepit, urbemque Dardaniam aut Dardanon condidit. Teucro mortuo, omnis illa terra Dardania dicta. Dardano successit *Erichthonius*, ejus filius, rex opibus clarus. A *Troe* rege illa Troja dicta. Is Ilum, *Assaracum* et Ganymedem genuit. Ex Ilo Laomedon et deinceps Priamus, qui non pertinebant ad consilium nostri poetæ; Æneas enim ab *Assaraco*, cujus filius *Capys Anchisen* genuit. Itaque et apud Virgil. *Assaracus* potissimum memoratur inter Æneæ majores; Æn. I, 284; VI, 650; IX, 259, 643. Anchisæ δι' ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν Ἀφροδίτη συνελθοῦσα, Αἰνείαν ἐγέννησεν. Apollod.

37. De hac *pietate* Æneæ confer I, 527. Nunc ipse graviter *pietas* vocatur. Bene *spectata per ignes*; etenim Æn. III, 148: « phrygii penates, Quos mecum a Troja, mediisque ex ignibus urbis Extuleram. » —Pro *hinc* unus Vaticanus *hoc*, quod Heinsius malit, aut *huic* : sed non video quare. — *Unde*, per quem.— *Teucrorum* nomen apud Homerum non occurrit, nec frequentatur cæteris græcis poetis; latinis vero poetis admodum usitatum. Vide de eo paulo ante ad vers. 31; Livius, I, 3, ubi de Ascanio, Æneæ successore, loquitur : « Haud nihil ambigam, » hiccine fuerit Ascanius, an major, » quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem » Julia gens auctorem nominis sui » nuncupat. » Majorem fuisse etiam Virgilius et Dionysius, I, 65, volunt. Ea origine valde lætabatur *Julia domus*; Virgilius, Æneid. I, 288: « Julius, a magno demissum nomen » Iulo. » Confer Dionysium, I, 70.

41. Seriem regum Albanorum habes etiam XIV Metam. 609 sqq. De ea vide Ryckii Dissert. XI, p. 453. — *Postumus* ille *Silvius* secundum Dionysium, I, 70, erat Ascanii frater, ex Lavinia post obitum Æneæ natus. Lavinia quum eum utero ferret, metueretque Ascanium, a pastore regio in *silvas* desertas deducta est, ubi *Silvium* clam peperit, quod nomen omnibus deinceps ejus posteris adhæsit. Livius vero eum vo-

Isque, Latine, tibi pater est: subit Alba Latinum:
  Proximus est titulis Epitos, Alba, tuis.
Ille dedit Capyi recidiva vocabula Trojæ;
  Et tuus est idem, Calpete, factus avus.
Quumque patris regnum post hunc Tiberinus haberet,
  Dicitur in Tuscæ gurgite mersus aquæ.
Jam tamen Agrippan genitum, Remulumque nepotem
  Viderat; in Remulum fulmina missa ferunt.
Venit Aventinus post hos; locus unde vocatus,

eat Ascanii filium, casu quodam in silvis natum. — *Isque, Latine* etc. Ovidius hic et Metam. dicto loco, *Æneam Silvium* omisit, patrem Latini. — *Subit*, succedit *Alba Latino.* — *Epitos* Livio *Atys*, Dionysio *Capetus* dicitur.

45. *Recidiva*, quæ, antea jam usurpata, ad rem novam adhibentur. — *Capys* olim nominatus erat non modo Æneæ avus, Assaraci filius, sed et unus e sociis Æneæ; Æn. I, 183. De vocabulo *recidivus,* Heinsius qui id valde amabat, latius egit ad Claudianum, XLIV, 66. Hoc loco, recepit ex primo Ambrosiano et tribus aliis; in quatuor aliis pro diversa lectione scriptum erat. Cæteri habent *repetita,* ut XIV Metam. 611: « tenuit repetita Latinus Nomina, » quamquam et ibi Heins. e conject. alterum volebat. Idem, hoc loco, totum versum sic constituendum putabat: *Edidit ille Capyn, recidiva vocabula Trojæ*, vel: *Ille Capyn genuit.*—Pro *Calpete* hic et XIV Metam. 613, *Capete*, atque ita et Livius; sed Neapol. metri causa hoc loco e Dionysio et Eusebio invexit *Calpete.*—*Tusca aqua*, Albula fluvius, qui inde Tiberis nomen accepit; confer II, 389. —Vers. antecedens, *Quumque patris* etc. Heinsio nec sic, nec ut in multis MSS legitur, *Accipiens regnum post hunc Tiberinus ab illo*, nitori Ovidiano respondere videbatur, nisi legeretur: *Accipiens... Tiberinus avitum.*

49. De *Agrippa* et *Remulo* aut *Romulo* sic etiam Livius: « Agrippa inde, Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. » Dionysius Remulum *Alladem* vocat, nec memorat cujus filius fuerit. Sed Ovidius a se ipso XIV Metam. 616 dissentit, ubi Remulus et Acrota sunt fratres, Tiberini filii. Remulus natu major, homo ferox, prior regnat, eique succedit moderatior Acrota. Itaque Gronovius ad Livium d. l. hunc locum emendabat, *Remulumque priorem;* Heinsius vero *Remulumque ferocem.* Verum apparet, Ovidium nunc alios auctores esse secutum. Illo altero loco Remulus *imitator fulminis* vocatur; quod Dionysius pluribus narrat, hunc contemtorem Deorum, tyrannum Diis invisum, machinas excogitasse, quibus fulmina imitaretur, hominesque, tamquam Deus, terreret, sed inter imbres et fulmina diluvio ipsum periisse cum domo.

51. De *monte*, ubi Aventinus sepultus est, consentiunt rerum scri-

Mons quoque : post illum tradita regna Procæ;
Quem sequitur duri Numitor germanus Amulì :
Ilia cum Lauso de Numitore sati :
Ense cadit patruo Lausus ; placet Ilia Marti ;
Teque parit, gemino juncte Quirine Remo.
Ille suos semper Venerem Martemque parentes
Dixit ; et emeruit vocis habere fidem.
Neve secuturi possent nescire nepotes,
Tempora Dìs generis continuata dedit.
Sed Veneris mensem Graio sermone notatum
Auguror ; a spumis est Dea dicta maris.

ptores : sed de alio *loco*, aut, ut unus Heinsii, Moreti et quinque alii habent, *lacu*, silent, etiam Ovidius Metam. d. l.—Pro *unde* Mitsch. *inde* e MSS quibusdam. — *Numitorem* Dionysius et Eusebius omittunt. Secundum Livium, eo pulso, *Amulius* regnat ; etiam apud Plutarchum Rom. 3, Numitor prior regnat. Amulius, III, 49, *contemtor æqui* vocatur, nunc *durus*, aut, quod Heinsius ex quinque MSS prætulit, *dirus*. Sed prius mihi vocab. satis grave videtur. Vide Metam. XIV, 244, « inexora» bile durus Exerces odium. » Frequentat tamen Noster et alterum. —*Lausus*, Dionys. lib. I, 76, Ægistus, quem in venatu Amulius ex insidiis interfici jusserit. — *Placet Ilia Marti*; vide III, 9 sqq.—Paulo post pro *nepotes* alter Moreti pro varia lectione *minores*; ita in Æneid. I, 733, Dido optat, hunc diem velis « nostros meminisse minores. » De re ipsa vide ad I, 39. — Regii codices *nepotes* ; codex B male a manu prima *parentes* ex repetitione. *Ed.*

61. *De nomine Aprilis* duæ erant veterum sententiæ, quum aliis a nomine Veneris græco *Aphrodite*, aliis a verbo *aperire* ductum videretur ; vide ad I, 39. Non mirum est, Nostrum, etiam Juliæ gentis causa, priorem amplexum esse, eamque acriter defendisse. Ne autem quis objiceret, parum credibile videri, antiquissimis temporibus græcum nomen mensi Romano impositum esse, catalogum struit Græcorum, qui olim in Italiam migraverint. — De ortu Veneris e *spuma maris* locus classicus apud Hesiodum Theogon. 190, sqq. Illa spuma circumdabat testiculos Saturni resectos et in mare dejectos. Inde Venus non modo Ἀφροδίτη ; sed et Ποντία Ἀναδυομένη dicta. De hac autem, quam Noster affert, etymologia confer Macrobium Saturn. I, 12 : « Secundum » mensem nominavit (Romulus) » Aprilem, ut quidam putant, cum » adspiratione, quasi Aprilem a spu» ma, quam Græci vocant ἀφρὸν, » unde orta Venus creditur. Et hanc » Romuli asserunt fuisse rationem, » ut primum quidem mensem a pa» tre suo Marte, secundum ab Æneæ » matre Venere nominaret, et hi » potissimum anni principia serva» rent, a quibus esset nominis Ro-

Nec tibi sit mirum Graio rem nomine dici :
Itala nam tellus Græcia major erat.
Venerat Evander plena cum classe suorum;
Venerat Alcides; Graius uterque genus.
Hospes Aventinis armentum pavit in herbis
Claviger; et tanto est Albula pota Deo.
Dux quoque Neritius : testes Læstrygones exstant;
Et, quod adhuc Circes nomina litus habet.
Et jam Telegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant, Argolicæ quod posuere manus.

» mani origo. » Cæterum pro *Graio* hic multi MSS *Græco;* sed alteram formam amarunt etiam Virgilius et Horatius. Posteriore loco Heinsius sine causa malebat *patrio nomine*, nempe quia Italia Græciæ nomine insignita erat.

64. Non omnis Italia, sed ejus ora *Græcia major*, scil. *magna* dicta, quæ, a colonis Græcis occupata, amplitudine Hellada, scil. Græciam proprie sic dictam, superabat. De coloniis græcis in eam Italiæ partem deductis vide Heynii Prolusiones XV in Opusculis Acad. vol. II. Sed Ovidius viros tantum quosdam insignes, a poetis celebratos, memorat. — De *Evandri* et *Herculis* adventu vide I, 470 sqq; I, 543; V, 643. *Evander* sexaginta annos ante bellum Trojanum Arcadum coloniam in Latium deduxit, oppidumque in Palatino monte condidit; Dionysius Halic. I, 31. *Hercules* non ibi consedit, tantum boves Geryonis per illa loca egit. *Albulam*, scilic. Tiberim (vers. 48), *armentum* præ se agens nando trajecit, locoque herbido, ut boves *pabulo* læto reficeret, procubuit; Livius, I, 7.

69. *Neritius*, Ulysses, a *Nerito*, monte Ithacæ, a quo et tota insula dicta; Homerus, Od. IX, 22. Is et ad *Læstrygonas*, Gigantes et Androphagos, Formias Campaniæ incolentes, pervenit, atque ex sociis ejus unus devoratus est ab Antiphate rege; Homerus, Od. X, 120 sqq; conf. XIV Met. 233 sqq.—*Circen*, Æetæ sororem; Homerus, Od. X, 135, juxta litus Italiæ collocat, ubi postea *Circæum* promontorium. Ea ex Ulyssis sociis quosdam in sues mutavit. Confer XIV Metam. 244.

71. Omnium prope urbium Italicarum origines Romani repetebant a Græcis. Ad *Telegonum*, Ulyssis a Circe filium, Tusculi initia referebant. Is Ithacam petiit, sed, quum inscius patrem occidisset, redux in Italiam urbem illam condidit; Hyginus, fab. 127. Inde Horatius, III, Od. XXIX, 8 : « Telegoni parricidæ » juga, » Tusculum in colle situm. Apud eumdem II, Od. VI, 5 : « Tibur Argeo positum colono. » Nempe Tiburnus, Catillus et Coras fratres eo deduxerunt coloniam Argivorum; Plinius, XVI, 44; Heynius Exc. 8 ad Æn. VII. *Udum Tibur* etiam Horatius, III, Od. XXIX, 6, propter Anienem, rivos et fontes; ibi igitur et « uda mobilibus pomaria rivis » I, Od. VII, 13.

Venerat Atrides fatis agitatus Halesus;
  A quo se dictam terra Falisca putat.
Adjice Trojanæ suasorem Antenora pacis,
  Et generum Œniden, Appule Daune, tuum.
Serus ab Iliacis, et post Antenora, flammis
  Adtulit Æneas in loca nostra Deos.
Hujus erat Solimus, Phrygia comes exsul ab Ida,
  A quo Sulmonis mœnia nomen habent.

73. *Halesus* ex posteris *Atrei*, Agamemnone interfecto, patriam reliquit, Falerios in Italia condidit, atque incolas Junonia sacra docuit; III Am. XIII, 31. — Ut hic *Atrides*, sic Æn. VII, 723, *Agamemnonius* vocatur; quod tamen non ad patrem referendum, nam X, 417, a patre vate in silvis eductus traditur. Burmannus ex Ursini, Naugerii, multisque aliis MSS hoc loco malit *Atridæ*, ut *fata Atridæ* sint cædes Agamemnonis, aut ut fata et infortunia Agamemn. in posteros ejus transiisse dicantur; ei obsecutus est Mitscherl. Non male. Eum autem *Faliscorum* in Etruria conditorem faciunt etiam Solinus cap. 8; Servius ad Æn. VII, 695. Eorum oppidum *Falerii*, quod nomen facile ex *Haleso* fieri potuit. Vide Spanhemium de Usu et Præstant. Num. Diss. II, p. 107; Heynii Excurs. VIII ad Æneid. VII, p. 139.

75. De *Antenore* et *Ænea* etiam Livius, I, 1, « pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant. » Adde Horatium, I, Ep. II, 9. Orationem, qua id suadet, habet Homerus, Il. H, 348 sqq. Is cum multitudine Henetum in intimum maris Hadriatici sinum venit, ibique Patavium condidit; Æn. I, 242. — *Daunus*, rex Apuliæ, Diomedis socer; Strabo V, 283 sq. Ab eo Apulia *Daunias* dicta Horatio I, Od. XVI, 14; III, Od. XXX, 11. — Diomedes *Œnides*, Œnei, regis Ætoliæ, nepos, Tydei filius. In Apulia olim *Diomedis campi*, item *Diomedea insula* contra litus Apulum, Diomedis tumulo et delubro nobilis; Plinius, III, 30; X, 61.—*Æneas* venit *serus*. Secundum Virgilium, septem fere annos per maria et terras erravit. Vide Heynii Excursum II ad Æn. III, quamquam Virgilius ipse in tot annos ejus errores digessit.— *In loca nostra*. Burmannus venustum judicat, quod codex Bononien. habet, *loca tuta*; sed notio primaria hoc loco est, *ad nos* venit. — Regii tres nostri codices habent *loca nostra*; quod epitheton hoc loco non otiosum servari bene suadet *Gierig*, etsi τὸ *tuta* alibi non invenustum; quare nihil sollicitandum est. *Ed.*

79. Sulmonis origines. *Sulmo*, metropolis Pelignorum, distans ab urbe millia novies decem passuum, parva, sed irriguis salubris aquis; Trist. IV, X, 4; infra vs. 685 sqq; Amorum II, 16, init. Eam conditam esse a *Solimo*, aut, ut alii quos Mitscherl. secutus est, scribunt, *Solymo*, Æneæ comite, narrat et Silius IX, 70, sqq. Glossæ in MSS Vaticc. addunt, hunc Solymum uxorem duxisse filiam Æneæ; sed Cluverius, Ital. Antiq. II, 14, fictam monet

Sulmonis gelidi, patriæ, Germanice, nostræ.
  Me miserum! Scythico quam procul illa solo est!
Ergo ego tam longe? sed supprime, musa, querelas;
  Non tibi sunt mæsta sacra canenda lyra.
Quo non livor abit? sunt qui tibi mensis honorem
  Eripuisse velint, invideantque, Venus.
Nam, quia ver aperit tunc omnia, densaque cedit
  Frigoris asperitas, fœtaque terra patet,
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum;
  Quem Venus injecta vindicat alma manu.

hanc fabulam e vocabulorum similitudine.—*Gelidus Sulmo* etiam apud Silium VIII; *gelidæ* Sulmonis *undæ* IV Trist. x, 3. Commode delatus est rerum serie ad patriam; commode etiam ea gemitum expressit, quum in exsilio hæc retractaret. — *Scythico solo;* I Trist. III, 61: «Scy» thia est, quo mittimur;» III Trist. x, 55: « Quid mihi cum Siculis in» ter Scythiamque Getasque?» Aposiopesin seq. constitui e Zulich. et Mazar. quam lectionem etiam Heinsius elegantem judicavit. Editi, vel *Ergo ego?* vel *Ergo age*, et mox *tam longas sed supprime* etc.

85. Altera etymologia Aprilis mensis affertur, quam poëta *invidiæ* tribuit. Macrobius vero I Saturn. 12, narrat, Cincium et Varronem argumentis non contemnendis Veneri hunc honorem eripuisse, quum nullum sacrificium insigne ei per hunc mensem a majoribus institutum esset, et quum nomen ei sub regibus nec græcum, nec latinum fuerit: « sed, quum fere ante æqui» noctium vernum triste sit cælum » et nubibus obductum, sed et ma» re navigantibus clausum; terræ » etiam ipsæ aut aqua, aut pruina, » aut nivibus contegantur, eaque » omnia verno hoc mense aperian» tur; arbores quoque, nec minus » cætera, quæ terra continet, ape» rire se in germen incipiant, ab his » omnibus mensem Aprilem dicime» rito credendum, quasi Aperilem: » sicut apud Athenienses ἀνθεστηριὼν » idem mensis vocatur ab eo, quod » hoc tempore cuncta florescant.»— *Quo abit*, quousque progreditur; XV Metam. 111: « Longius inde nefas » abiit. » — *Honor mensis*, honor, quo tibi mensis consecratus est; vers. 115, « titulus mensis. »—*Quia ver... patet.* Frigus hibernum omnia *densat* et constringit; verno autem tempore solvitur terra, ut semina, quibus repleta est, e gremio ejus facile exire possint. Non probo, quod Mitscherl. e tribus MSS *terra parit* recepit. Causam nominis *Aprilis* reddere vult poeta; ea est non in eo, quod terra *parit*, sed quod *patet* aperta. — *Fœta* autem, ut sup. I, 162: *seminibus fœtus ager.* — *Injectio manus*, ritus quo Romani utebantur in vindiciis agendis; Servius ad Æn. X, 419: « Manus injectio, quotiens, » nulla judicis auctoritate exspecta» ta, rem nobis debitam vindica» mus. » Suavitas autem est in *livore* grammaticorum et in hac *vindi-*

Illa quidem totum dignissima temperat orbem;
  Illa tenet nullo regna minora Deo;
Juraque dat cælo, terræ, natalibus undis;
  Perque suos initus continet omne genus:
Illa Deos omnes, longum enumerare, creavit;
  Illa satis causas, arboribusque dedit;
Illa rudes animos hominum contraxit in unum;
  Et docuit jungi cum pare quemque sua.
Quid genus omne creat volucrum, nisi blanda voluptas?
  Nec coeant pecudes, si levis absit amor.

catione Veneris; cui et vers. 115 *spoliare* bene convenit.

91. Argumentum a *dignitate* Veneris. Lætitiam veris veteres Veneri tribuebant, quæ tunc terram revisere, choros agere, atque omnia exhilarare credebatur; Horatius, I, Od. IV, 7. Etiam Macrob. I Saturn. 21: « Quum sol vernalis æquinoctii transgreditur fines, augendo » diem, tunc et Venus læta, et pul- » chra virent arva segetibus, prata » herbis, arbores foliis; ideo majo- » res nostri Aprilem mensem Ve- » neri dicaverunt. » Secundum Hesiodum, Theog. 120, in principio rerum Chaos erat et *Eros*, qui omnium Deorum omniumque hominum animos domat; inde seriores effecerunt Venerem. Inprimis Lucretius, I, 1—24, hanc vim Veneris celebravit, quem locum longe suavissimum Noster ante oculos habuit. —*Temperat*, regit, ut Jupiter « ma- » re temperat ac terras variisque » mundum horis; » Horatius, I, Od. XII, 15. Et mox pro eo *jura dare.*— *Natalibus*, unde ipsa orta; vers. 131, « materna æquora. » Dat autem illa jura amoris voluptate, quam omnibus cæli, terræ, undarum incolis instillat, qua eos *init*, perfundit, implet, et ad coitus impellit. *Inire* etiam mox de re venerea. Sed apud Lucretium, dicto loco, adventum notat.—*Continere* de conservatione rerum etiam apud Ciceronem legitur. Lucretius: « Quæ mare navi- » gerum, quæ terras frugiferentes » Concelebras; per te quoniam ge- » nus omne animantum Concipitur » visitque exortum lumina solis... » per maria ac montes, fluviosque » rapaces, Frondiferasque domos » avium, camposque virentes, Om- » nibus incutiens blandum per pe- » ctora amorem, Efficis, ut cupide » generatim sæcla propagent... re- » rum naturam sola gubernas, Nec » sine te quidquam dias in luminis » oras Exoritur, neque fit lætum, ne- » que amabile quidquam. » — Lectionem *longum enumerare* Heinsius ex uno Vaticano accepit; vulgo, *longum est narrare.* — *Causæ*, ea, unde aliquid oritur aut alitur; vide Heynium, Observat. ad Tibullum, II, IV, 29.

97. *Contraxit in unum*, amore conjunxit; latiore sensu *contrahere* homines est vs. 811.—*Levis amor* etiam Tibullus, I, VII, 44, ut *levis Venus* ibid. I, 1, 73, quia amor levem ætatem decet.—Etiam *jocosa* eamdem

Cum mare trux aries cornu decertat; at idem
  Frontem dilectæ lædere parcit ovis.
Deposita taurus sequitur feritate juvencam,
  Quem toti saltus, quem nemus omne tremit.
Vis eadem, lato quodcumque sub æquore vivit,
  Servat; et innumeris piscibus implet aquas.
Prima feros habitus homini detraxit: ab illa
  Venerunt cultus mundaque cura sui.
Primus amans carmen vigilatum nocte negata
  Dicitur ad clausas concinuisse fores;
Eloquiumque fuit duram exorare puellam:
  Proque sua causa quisque disertus erat.
Mille per hanc artes motæ; studioque placendi,
  Quæ latuere prius, multa reperta ferunt.
Hanc quisquam titulo mensis spoliare secundi
  Audeat? a nobis sit procul iste furor.

ob causam dicuntur quæ ad amorem pertinent. De vi amoris in bestiis confer Virgilium, Georg. III, 217 sqq. — Pugna *taurorum*, quæ ibi et Æn. XII, 715 sqq, describitur, ostendit, quam *tremendi* illi sint. — *Parcit lædere* elegantius quam, non lædit; sic *parce nocere* Tibullus, III, v, 6. — Pro *tremit* Heinsius dedit *tremunt*, quia sic cod. Vossii. Ego alterum revocavi propter codd. reliquorum consensum. Etiam Bentleius ad Horat. IV, Od. XI, 9, eo nomine vituperat Heins. quod ubique plurales numeros introduxerit.

107. Venus addocuit artes. — *Habitus*, ad externam vivendi rationem, vestitum, supellectilem pertinet. Horatius, I, Od. X, 2, Mercurio hoc tribuit, quod « feros cultus » hominum voce formarit et decoræ » more palæstræ. » Elegantia, quæ agresti illi et inhumanæ negligentiæ opponitur, *munditia*, *mundus cultus*, et hoc loco *cultus*, *mundaque cura sui* dici solet; namque et *cura* de studio ornandi corporis adhibetur. Vide Gronovii Observat. p. 143. — *Carmen vigilatum*, nocte vigilata decantatum, ut I Trist. I, 108, « vi» gilati labores. » — *Nox negatur* iis, qui noctu non admittuntur ab amata. Ab iis ad fores clausas κλαυσίθυρον canebatur, quale XIV Metam. 718, legitur. — *Pro sua causa*, non, ut oratores forenses, pro aliena. — *Moveri* etiam incipere notat; III, 11; hinc artes *moventur*, quando initia capiunt, inveniuntur. Sed pro *motæ* primus Ambrosianus *initæ*, quod nec ipsum Heinsius damnat, qui et *natæ* suadet. — Regii tres nostri dant *notæ*; ita plerique; non displiceret *natæ*, si codicum auctoritate fulciretur. *Ed.* — *Titulo mensis*; denominatio mensis a Venere.

Quid? quod ubique potens, templisque frequentibus aucta,
 Urbe tamen nostra jus Dea majus habet.
Pro Troja, Romane, tua Venus arma ferebat,
 Quum gemuit teneram cuspide læsa manum;
Cælestesque duas Trojano judice vicit:
 Ah! nolim victas hoc meminisse Deas!
Assaracique nurus dicta est, ut scilicet olim
 Magnus Iuleos Cæsar haberet avos.
Nec Veneri tempus, quam ver, erat aptius ullum:
 Vere nitent terræ; vere remissus ager:
Nunc herbæ rupta tellure cacumina tollunt;
 Nunc tumido gemmas cortice palmes agit:
Et formosa Venus formoso tempore digna est;
 Utque solet, Marti continuata suo.
Vere monet curvas materna per æquora puppes

117—124. Veneris merita de Romanorum majoribus.—*Potentes* Dii, qui summa religione coluntur: Venus *diva potens Cypri*; Horatius, I Od. III, 1. Itaque interpretationem habent verba *templis frequentibus aucta*; nam *augetur* Dea *templis*, ut homo honoribus, commodis, augeri dicitur.—*Urbe*, scil. in.—*Jus* poscendi cultum. — *Tua* Troja, quæ ad te quoque pertinebat, quia inde originem ducis; vide ad III, 9.—*Veneris*, quum Æneæ periclitanti opem ferret, *manum* summam Diomedes hasta vulneravit; quo vulnere accepto, valde illa clamavit; Homerus, Il. E, 335 sqq. Causa, cur pro Trojanis staret, quod *cælestes duas*, Junonem et Minervam, forma vincere *judicata* erat a Paride, qui inde *fatalis judex* ab Horatio III, Od. 3, vocatur. Hoc judicium Junoni inprimis alta mente repostum manebat, Æn. I, 27; unde magnæ calamitates, etiam Æneæ; et verendum erat, ne odii illius vis etiam ad Cæsares aliquando redundaret; hinc illa averruncandi formula, *Ah! nolim* etc.—De *Assaraco* vide versum 34.

125 — 332. Argumentum a veris suavitate.—*Nitere* de læto colore et jucunda facie terræ verno tempore: Plautus Truc. II, 4, de puella: «Ver » vide; ut tota floret! ut nitide ni- » tet! » Confer et infra V, 207. De herba, *nitere* est XV Metam. 202; Horat. I, Ep. x, 19.—*Remissus*, qui remittit, relaxat sinum suum, quem frigus contraxerat. Cum sqq confer III, 238—240.—*Tumido* etc. ut Virgilius, Ecl. VII, 48: « læto turgent » in palmite gemmæ, » idemque Georg. II, 363: « se lætus ad auras » Palmes agit. »—De *continuata* vide versum 60. — *Vere monet* etc. A III Iduum Novemb. ad VI Iduum Martii, maria clausa erant, id est, non navigabant veteres, navibus in litus

Ire; nec hibernas jam timuisse minas.
Rite Deam Latiæ colitis matresque nurusque,
Et vos, quìs vittæ longaque vestis abest.
Aurea marmoreo redimicula solvite collo:
Demite divitias: tota lavanda Dea est.
Aurea siccato redimicula reddite collo:
Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est.
Vos quoque sub viridi myrto jubet illa lavari;
Causaque, cur jubeat, discite, certa subest.
Litore siccabat rorantes nuda capillos:
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam.
Sensit, et opposita texit sua corpora myrto.

subductis. Vere redeunte, siccas carinas machinæ trahebant in mare; Horatius, I Od. IV, 3. Et quia Venus e mari orta, propterea imperium quoddam in mare ei tribuebatur. — Tempestates etiam Virgilius *minas cœli* et *maris* dixit.

133—162. *Festum Veneris et Fortunæ Virilis Kalend. Aprilis*; quod etiam in Kalendario vet. memoratur. Hoc est illud ipsum, quod veteres nonnulli docebant, Aprilem a Venere nomen traxisse; Plutarchus, Numa, cap. 19.—*Quis vittæ* etc. Ita meretrices etiam II Trist. 248, et ex Ponto III, III, 54, circumloquitur. Eæ togam gestabant, non *longam vestem*, nempe stolam, vestem matronarum usque ad talos demissam, cujus oram limbus aut instita cingebat; Tibullus, I, VI, 67: « Sit » modo casta, doce, quamvis non » vitta ligatos Impediat crines, nec » stola longa pedes. » — Pro *abest* plures codd. *adest*, et Neapolis dubitabat, utrum verius esset; frustra. Illæ enim quibus longa vestis *adest*, non differunt a *matribus nuribusque*, hoc est honestis matronis. In uno adeo Kalend. meretrices solæ memorantur, quæ se sub myrto laverint.

135. De *lotionibus* statuarum divinarum, et ornamentis, quibus illæ tectæ apud Græcos vide Spanhem. ad Callim. hymn. Pallad. init. Etiam in Kalendario Romano plures lotiones ejus generis notatæ. De hoc Veneris festo Plutarchus Num. 19, tantum: *θύουσι τῇ θεῷ*: sed addit: *ταῖς καλάνδαις ἐστεφανωμέναι αἱ γυναῖκες μυρσίνῃ λούονται*. — *Redimicula*, fimbriæ aut fasciæ e mitra descendentes, quæ subter mentum colligari solebant; Æn. IX, 616. Vide Servium ad Æn. IV, 216. — Male MSS plures *tota juvanda* aut *levanda*, et mox *levari* pro *lavari*. — *Divitiæ*, ornamenta pretiosa, quibus Veneris statua locupletata fuisse videtur; confer Lenzium.

139. *Sub myrto* male cepit interpres Gallicus; vertit enim: *un ruisseau, que le myrte couronne*. Immo, myrto coronatæ lavabantur, ut e Plutarchi dicto loco apparet.—*Siccare capillos* solemne negotium Dearum marinarum, etiam aliarum post lotionem. — *Opposita*; Heinsius e

Tuta fuit facto; vosque referre jubet.
Discite nunc, quare Fortunæ tura Virili
Detis eo, calida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas;
Et vitium nudi corporis omne videt.
Ut tegat hoc, celetque viros, Fortuna Virilis
Præstat; et hoc parvo ture rogata facit.
Nec pigeat niveo tritum cum lacte papaver
Sumere, et expressis mella liquata favis.
Quum primum cupido Venus est deducta marito;
Hoc bibit: ex illo tempore nupta fuit.
Supplicibus verbis illam placate: sub illa
Et forma, et mores, et bona fama manet.
Roma pudicitia proavorum tempore lapsa est:

primo Ambrosiano, Læti et novem aliis *apposita* dedit. Sæpe hæc duo verba inter se permutata sunt a librariis, ut III, 770; et interdum perinde est, utrum præferas; sed arbor, post quam quis latere vult, non bene *apponi* dicitur. — *Referre*, repetere, ut I, 618; II, 512.

145. *Fortunæ* sub variis cognominibus Servius rex plura templa posuit, *Virili* unum in ripa Tiberis: Plutarchus, Quæst. Rom. tom. VII, p. 135; Dionysius Halicarn. IV, 27. Anco Martio consecrationem illius templi Plutarchus de Fortuna Roman. p. 265, tribuit. — Mox dubites, utrum *calida* an *gelida* præferas, quum non constet, quo loco illa lotio facta sit. *Calida* debemus Heinsio, qui sic ex Ursin. Mazar. prim. Farnes. et duodecim aliis maluit. — Sed *accipit* melius est, quam aliorum *adspicit*. *Accipere* nos locus dicitur quem adimus. — Pro *parvo*, Heins. suadet *parco*; vide II, 538.

157. De *Venere Verticordia* obiter. Anno u. c. 639, M. Acilio Balbo, M. Porcio Catone coss. Elvia virgo, Elvii, equitis Romani filia, equo vehens fulmine icta est, ut non modo ipsa cum equo exspiraret, sed et utriusque corpus nudum, omnibus tegumentis et ornamentis disjectis, reperiretur. Vates consulti responderunt, eo infamiam virginum Vestalium, equitumque Romanorum portendi; et mox servus quidam indicavit, Vestales tres, Æmiliam, Liciniam et Martiam, diu jam consuetudinem cum equitibus quibusdam incestam habuisse. Patres inde non supplicia modo ab illis sumserunt, sed et libros Sibyllinos consuli jusserunt. Ii vero monebant, ut mali avertendi causa, primum peregrinis quibusdam Diis duo Græci totidemque Galli vivi defoderentur, deinde *Veneri Verticordiæ* simulacrum consecraretur, quo facilius mulierum mentes a libidine ad pudicitiam converterentur. Simulacrum dedicavit Sulpicia, Fulvii Flacci uxor, quæ

Cumæam, veteres, consuluistis anum.
Templa jubet Veneri fieri: quibus ordine factis,
Inde Venus verso nomina corde tenet.
Semper ad Æneadas placido, pulcherrima, vultu
Respice; totque tuas, Diva, tuere nurus.
Dum loquor: elatæ metuendus acumine caudæ
Scorpios in virides præcipitatur aquas.
Nox ubi transierit, cælumque rubescere primo
Cœperit, et tactæ rore querentur aves;
Semustamque facem vigilata nocte viator

omnibus aliis sanctitatis laude antecellebat; vid. Plutarch. Quæst. Roman. tom. VII, pag. 144; Plinius, Hist. Nat. VIII, 35; Valerius Maximus, VIII, 15; Julius Obsequens cap. 97; Orosius, VI, 12.

Roma .... lapsa est, Romani aut Romanæ a pudicitia lapsæ sunt; mores eorum corrupti sunt ad libidinem. *Labi* de rebus, quæ in deterius mutantur; Cicero, Leg. II, 15: *mores lapsi ad mollitiem;* Livius præfat. « labente paulatim disciplina, » et paulo post: « ut mores magis ma» gisque lapsi sint. » Neque *labi a pudicitia* vitiose dictum; Plinius, V, Epist. 10: *ab hoc archetypo labor et decido.* Sic igitur ferri hæc lectio potest. — Multo minus offendere quemquam debet apostrophe, quæ est in voce *veteres.* Burmannus vero fatetur, nescire se, quo illud *veteres* referendum sit, nec sibi intelligi antecedentia *Roma* etc. Quum igitur *est* a libris quibusdam absit, suadet: *Roma, pudicitia... lapsa, Cumæam haud temere consuluistis anum.* Namque *Roma consuluistis* eleganter et ex more Ovidiano esse dictum pro: Romani consuluistis. Ego vero elegantiam illam non intelligo, atque conjectura *haud temere* temeraria mihi videtur. — De *Cumæa anu* vide ad XIV Met. 101. — *Jubet*, nempe Sibylla. — *Ordine*, rite. Cæterum Pausanias Bœot. cap. 16, pag. 742, perantiquum signum Veneris Apostrophiæ memorat, additque, eam sic dictam, ut homines a libidine inconcessa impurisque factis averteret.

163. *Occasus Scorpii matutinus.* Occidere cœperat jam ad diem XVII Kal. Aprilis; vide III, 711. De hoc sidere accommodate ad scorpii animalis naturam loquitur. Cauda enim ejus elata in curvatam cuspidem desinit, et semper in motu est, ne quando desit occasioni; Plinius, XI, 25. Etiam II Metam. 199: *vulnera curvata minitatur cuspide.* — Pro, hoc ipso die, maluit varietatis causa, *dum loquor.*

165. IV Nonar. *Pleiadum occasus vel heliacus, vel vespertinus.* Illud vult Neapolis, hoc Taubnerus, qui heliacum post tertium demum diem fieri contendit. — *Pleiades*, latine *Vergiliæ*, septem stellæ in dorso Tauri, Atlantis filiæ; Hyginus, fab. 192.

Nox ... opus. Pluribus tempus matutinum designat. — *Queri* de cantu avium; Horat. Epod. II, 26, *Queruntur in silvis aves.* Etiam de molli et suavi tibiæ sono dicitur; Lucre-

Ponet; et ad solitum rusticus ibit opus:
Pleiades incipiunt humeros relevare paternos;
Quæ septem dici, sex tamen esse solent.
Seu quod in amplexum sex hinc venere Deorum;
Nam Steropen Marti concubuisse ferunt;
Neptuno Halcyonen, et te, formosa Celæno;
Maian, et Electran, Taygetenque Jovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit:
Pœnitet; et facti sola pudore latet.
Sive quod Electra Trojæ spectare ruinas
Non tulit; ante oculos opposuitque manum.
TER sine perpetuo cælum versetur in axe;
Ter jungat Titan, terque resolvat equos:

tius, IV, 588; Horatius, III, Od. VII, 30.—De *facibus* viatorum vide ad II, 500. — *Humeros* etc. Atlas, Pleiadum pater, humeris gestat cælum. Ubi igitur filiæ occidunt, paterni humeri relevantur. Contra, quum novum sidus cælo additur, *Atlas sentit pondus;* IX Metam. 273. Quæ jam de nominibus et numero Pleiadum memorantur, in iis consentit Noster cum reliquis mythologis et astronomis.; vide Hyginum, fab. 192; Poet. Astr. II, 21, et, quæ ad priorem locum Munkerus collegit. Hyginus ipse: « Nec unquam ullius oculis certum est, sex an septem existimentur. » Schol. Pindari ad Nem. 13, ait κατὰ τὴν ἱστορίαν esse *septem*, sed κατὰ τὴν ὄψιν *sex*. Inde hoc sidus etiam ἑξάστερον dictum. Omnes porro dubitabant, obscurata stella Electra esset, an Merope.—*Sterope* nonnullis *Asterope* scribitur. — *Quod Trojæ spectare ruinas non tulit*, aut, quod, mœrens Ilii excidium, a choreis sororum se removit, atque in circulo Arctico passis capillis constitit, unde ei Cometæ nomen inditum; Hyginus. — Pro *opposuit* hic quoque tres MSS *apposuit*.

179–372. *Megalensia aut Megalesia* in honorem Matris Deûm *pridie Non.* Hic primum sacra illa describit 181–188; tum a musa edoctus originem rituum in illis repetit, 189–244; post, unde cultus Deæ apud Romanos venerit, enarrat 247–349. Adduntur alia nonnulla de ritibus 350–372. De Matre Deum ejusque cultu confer Lucretium, II, 598–623; Virgil. Æneid. III, 104; VI, 785; X, 252. Sed loca classica sunt apud Strabonem, lib. X, pag. 466; Diodorum, V, cap. 64; Dionysium Halicarn. II, 19; unde apparet, prætores Romæ ista sacra quotannis instituisse, et Phrygios solos, non Romanos peregisse.

Ter... equos. Ab initio non hoc die, sed pridie Idus celebrabantur, auctore Livio, XXIX, 14, quamquam Neapol. ibi quoque *pridie Nonas* scribi vult. — *Cæli versationem*

Protinus inflexo Berecyntia tibia cornu
 Flabit; et Idææ festa parentis erunt.
Ibunt semimares, et inania tympana tundent;
 Æraque tinnitus ære repulsa dabunt.
Ipsa sedens molli comitum cervice feretur
 Urbis per medias exululata vias.
Scena sonat, ludique vocant: spectate, Quirites;
 Et fora Marte suo litigiosa vacent.

aut inversionem et alii poetæ habent ad temporis decursum notandum; Æn. II, 250: *Vertitur interea cœlum*. Vide Heynii Excurs. II.—*Perpetuum axem* Noster etiam currui tribuit XV Metam. 522.

181. In medium festi strepitum nos rapit. — *Idæa Parens* aut *Mater* passim vocatur. Lucretius, dicto loco: « Hanc variæ gentes antiquo » more sacrorum Idæam vocitant » matrem. » Sed *Ida* mons et Cretæ et Trojæ; nec satis constat, ab utro sit dicta. Etenim aut in Cretam sacra ejus Dactyli Idæi transtulerunt e Phrygia, aut Phryges accepere religiones illas a Curetibus ex Creta. Omnino Cretenses et Phryges communes habuerunt origines. Vide Heynii Excurs. V ad Æneid. III. Sed eadem et in *Berecynto*, Phrygiæ monte colebatur, unde et ipsa *Berecyntia mater*, Æneid. VI, 785, et *Berecyntia tibia* in sacris ejus adhibita; Horatius, IV, Od. I, 24. Ea erat tibia Phrygia, inventa a Mida rege, incurva, cornu addito; quo sonus ejus augebatur; XI. Met. 16; Horatius, I, Od. XVIII, 13, *Berecyntium cornu*. Sonus ejus erat acer et veluti pungens, unde vers. 341, *furiosa* vocatur. Vide Vulp. ad Catullum, LXII, 22. — *Semimares*, Galli, sacerdotes exsecti; vide vers. 242.—Ab iis et *tympana*, orbes intenti corio maxime bobulo, (hinc vers. 342 *taurea terga*) manibus tundebantur, unde sonus raucus, et *æra ære*, cymbala concava inter se, concutiebantur, quæ *tinnitum* acutum dabant; vide Bentleium ad Horatium I, Od. XVI, 8. Sonum et vim horum instrumentorum bene expressit Lucretius II, 618-620. Eadem in sacris Bacchicis adhibebantur; III Metam. 532 sqq. Et omnino multæ religiones utrique numini communes.

185. Vir Phrygius et mulier Phrygia circumferebant Cybeles signum, (Dionysius, II, 19), idque a turba concursante cum *ululatu*, ἰαχαῖς, ὀλολυγμοῖς, furibundo clamore, excipiebatur; Herodianus, I, x, 5. Signum autem erat ipse ille lapis, quem Attalus miserat, inclusus muliebris oris argento; Arnob. p. 253; Prudent. Perist. X, 156; de quo lapide vide ad vers. 276.—*Mollem* cervicem Lenzius eo refert, quod Galli semimares vers. 243, *molles ministri* dicuntur. Potest et naturam cervicis exprimere; vers. 342 *molles manus*. —De *ludis scenicis* consentit et Livius, XXIX, 14, et XXXVI, 36, ubi *hos primos scenicos* fuisse monet. — *Marte suo*, disceptationibus forensibus. Hæc quoque postrema concursationem et studia populi bene notant.

Quærere multa libet : sed me sonus æris acuti
Terret, et horrendo lotos adunca sono.
Da, Dea, quas sciter, doctas, Cybeleia, neptes.
Audit; et has curæ jussit adesse meæ.
Pandite, mandati memores, Heliconis alumnæ,
Gaudeat assiduo cur Dea magna sono.
Sic ego : sic Erato; mensis Cythereius illi
Cessit, quod teneri nomen amoris habet :
Reddita Saturno sors hæc erat : optime regum,
A nato sceptris excutiere tuis.
Ille suam metuens, ut quæque erat edita, prolem
Devorat; immersam visceribusque tenet.
Sæpe Rhea questa est toties fecunda, nec unquam
Mater, et indoluit fertilitate sua.
Jupiter ortus erat : pro magna teste vetustas
Creditur : acceptam parce movere fidem.

189. *Quærere* e Dea, ut in libris superioribus, e Jano, Marte et Venere. — *Lotos*, tibia e loti, Libycæ inprimis, arundinibus. Vide Gronovium, Observat. IV, 15. In illo strepitu bene sibi consulit poeta. — *Neptes*, Musæ, nam Cybele eadem, quæ Rhea, Jovis mater. Ut hic *doctæ neptes*, sic V Metam. 255, Musæ, *doctæ sorores*. — *Curæ*, cupido cognoscendi causas illorum rituum. — *Cybeleia* a monte Phrygiæ, qui et *Cybelus*, et *Cybele*, et *Cybelon* scribitur; notissimus fuit Matris Deûm religione. Vide Hemsterhus. ad Lucianum, tom. I, pag. 308 sqq, edit. Bipontinæ.

195. *Erato* a Virgilio, Æn. VII, 37, pro quacumque Musa invocatur; sed Noster de industria eam elegit, ejusque delectus causam reddit probabilem. Propter *nomen amoris* eamdem et Art. Amat. II, 16, sibi adesse vult. — *Sortem* illam Cæli et Terræ, antiquissimorum vatum, qua fatale *Saturno* erat a filio domari, habet Hesiodus Theog. 464; confer Apollodorum, I, 1, 3. — *Excuti sceptris*, ut XV Metam. 524, *excuti curru*. — *Immergere*, *demergere*, *mergere*, solemnia de cibis, qui devorantur; vide ad VI Metam. 646. Devoravit autem Saturnus Vestam, Cererem, Junonem, Plutonem, Neptunum.

203. I Metam. 400 : « Quis hoc » credat, nisi sit pro teste vetustas? » ubi adi not. — *Magna*, gravi. Sic Heinsius ex uno Patavino; Krebsius stat pro vulgat. *magno*. — *Fides* etiam id, quod facit, ut aliquid pro vero habeamus, inde hoc loco, traditio. — Ea *movetur*, quando dubia redditur. — *Parce*, noli. — *Veste... sedit*; in re nota usus est summa brevitate. Pro Jove Rhea saxum ei ob-

Veste latens saxum cælesti viscere sedit :
  Sic genitor fatis decipiendus erat.
Ardua jamdudum resonat tinnitibus Ide,
  Tutus ut infanti vagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes :
  Hoc Curetes habent; hoc Corybantes opus.

tulit, quod ille devoravit. Sed poeta pro antecedente posuit consequens, *viscere sedit*; *viscere* Heinsius ex uno Zulich. dedit; sed Mitsch. vulgatum *gutture* revocavit. Mihi vero Saturnus parum placet, cui lapis, ut os lupo apud Phædrum, *gutture* sedet; Krebsius putat, *gutture sedit* simpliciter esse, devoravit. At *sedere* notionem durationis involvit. Si quid mutandum esset, equidem cum Mazarinæo et duobus aliis *gurgite* præferrem. Cum *gurgite* enim non male componitur venter, qui tot jam liberos hausit. Sic *vorago ventris* VIII Metam. 843. — *Veste latens saxum* Hyginus, fab. 139, *lapidem involutum* vocat, Græci λίθον ἐσπαργανωμένον. Præiverat Hesiodus Theog. 485. Nomine proprio lapis ille dictus βαίτυλος et *Abadir*. Vide Burmannum.

207. De Jovis patria disputabant veteres, quum et Cretenses et Arcades ejus natales ad se traherent, quin et Phryges in certaminis societatem venirent. Ne Cretenses quidem de monte consenserunt; namque aliis in Dicta, aliis in *Ida* natus dicebatur; unde mox Dictæus, mox Idæus vocatur. Fluctuat etiam Callimachus hymno Jov. IV, 6. Hanc litem nonnulli ita dirimere voluerunt, ut Jovem in Dicta natum, in Ida educatum esse contenderent. Et jam apud Hesiodum Theog. 482, primum absconditur in antro Lycti, deinde educatur in Ægeo, qui fuit collis montis Idæi. Sed et ambiguitas vocis *Ida* magnam in omni hac fabula confusionem peperit. Vide Spanhem. ad Callim. dicto loco. — *Jamdudum*, continuo.

210. *Curetes* nonnulli eosdem cum *Corybantibus* et Idæis Dactylis faciebant, alii pro cognatis habebant. Vide quos Spanhem. ad Callimachum hymn. Jov. vers. 52, et Munkerus ad Hygini fabul. 139 laudant. Eorum historiam Epimenides Cretensis carmine complexus erat. Primi armatam saltationem instituerunt, quam Græci πυῤῥίχην vocant: Dionysius Halicarn. II, 70; VII, 72; Strabo, X, p. 466; Callimach. hymn. Jov. 52, ibique Spanh. — *Clypeos* ξοῖς δόρασι, ἐγχειριδίοις, *hastis* pulsasse Apollodoro I, 1, 3; Dionysio, II, 70; Hygino fab. 139 dicuntur. Apud Nostrum dubia est lectio : olim vulgabatur *clypeos manibus*, quod ferri non potest; *manibus* enim tympana potius pulsabant. Mazar. et Zulich. *rudibus*, quod Burmannus recepit, quia, ut veteres clypeos gladiis soliti sint pulsare in veræ pugnæ prolusione, ita credibile sit Corybantas in simulacro pugnæ *rudes* sive hebetes enses adhibuisse. Sed potuere et *sudibus* uti, quæ arma antiquissimorum hominum seriore tempore in exercitiis bellicis et ludicris certaminibus usurpabantur : vide Cortium ad Sallustii Bellum Civile LVI, 3. Et *sudibus* habent non modo MSS, prim. Am-

Res latuit patrem; priscique imitamina facti,
Æra Deæ comites raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.
Desierat; cœpi: Cur huic genus acre, leones,
Præbent insolitas ad juga curva jubas?
Desieram; cœpit: Feritas mollita per illam
Creditur: id curru testificata suo est.
At cur turrita caput est ornata corona?

brosianus, Læti, unus Vaticanus, sed etiam Lactantius, Inst. I, 21 ubi hos versus laudat. Hoc ergo prætuli. —*Inanes*, non capiti impositas.

211. Res mansit, tantum instrumenta sunt mutata. Lactantius, Inst. XXI, 39: « Quidquid est gestum in » abscondendo puero, id ipsum per » imaginem geritur in sacris. » Vide tamen et Lucretium, II, 640 sqq. Taubnero non displicet cum multis MSS et Lactantio, *Res latuit priscique manent imitamina facti*. Sed *patris* mentio hic male desideraretur; ejus enim fallendi causa res instituta. Tum facile subintelligi potest, quæ sint *imitamina*, ad imitationem. Hoc elegantius, quam alterum IV Metam. 445: « Pars alias artes » celebrant, « antiquæ imitamina vitæ, » idque faciunt ad imitationem prioris vitæ.—*Terga*, tympana, quibus raucus sonus.—*Phrygios modos*; Lucretius dicto loco, « Phrygio stimulat » numero cava tibia mentes; » Tibullus, II, 1, 86: « Phrygio tibia » curva sono. » Nullos autem ille sonus modulos habebat. Aristot. Probl. XIX, §. 49. Vide ad XI Metam. 162, ubi *barbaricum carmen* est cantus Phrygius.—De *tibia* illa dictum supra ad versum 181.

215. Insignia Deæ, de quibus consule Pignorii libr. de Magnæ Deûm matris et Attidis initiis.—De *leonibus* Lucretius dicto loco: « Hanc ve- » teres Graium docti cecinere poetæ » Sublimem in curru bijugos agitare » leones, » causamque addit hanc: « Adjunxere feras, quia quamvis » effera proles Officiis debet molliri » victa parentum. » Aliis Cybele symbolum naturæ videtur, cujus vim *leones* indicent. — *Genus acre, leones* dedit Heinsius ex Ursin. uno Vaticano et Nauger. MSS, atque ex edit. Bersm. Prætulerim tamen vulgat. *genus acre leonum*, quod apud Lucretium, V, 860 legitur, unde Ovidius sumsisse videtur, ut Virgilius, Georg. II, 151, *sæva leonum semina* ex eodem III, 741.—*Præbent* dedi cum Mitscherlich. quod etiam Taubnero probabatur, quia interrogatio directa præstat; Heinsius vero e MSS plurimis *præbeat* tamquam mollius, receperat.

219. Magna Mater est Terra, cui curæ *turrigeræ* urbes (Æn. X, 253), quas sustinet, unde et ipsa *turrita* dicitur Æneid. VI, 786; Lucretius dicto loco: « Muralique caput summum cinxere corona, Eximiis mu- » nita locis quod sustinet urbeis. » Pro *turrita* ante Heinsium vulgabatur *turrifera*. Sed alterum satis usi-

An Phrygiis turres urbibus illa dedit?
Annuit: Unde venit, dixi, sua membra secandi
Impetus? ut tacui, Pieris orsa loqui:
Phryx puer in silvis, facie spectabilis, Attis
Turrigeram casto vinxit amore Deam.
Hunc sibi servari voluit, sua templa tueri;
Et dixit, Semper fac puer esse velis.
Ille fidem jussis dedit; et, Si mentiar, inquit,
Ultima, qua fallam, sit Venus illa mihi.
Fallit; et in Nympha Sagaritide desinit esse,

tatum de hac Dea. Etiam Servius ad Æn. III, 113: « Quod autem turritam gestat coronam, ostendit superpositas esse terræ civitates, quas insignitas turribus constat. » — Tum dubites, an non antiquiorum editorum lectio præstet: *caput est onerata*, quæ *turritæ* convenire videtur.—*Phrygiis* Heinsio placuit ex Ursini libro et uno Vaticano; cæteri *primis*.

221. Lubricam de *mutilatione* Gallorum quæstionem Musæ virgini proponit; neque tamen illa dubitat eam expedire. Initium fit ab *Atti*, puero Phrygio, de quo confer Pausan. Achaic. p. 566; Lucianum de Syria Dea 15; Arnobium adv. Gentes, I, p. 24; V, p. 159 et 184. Carmine etiam celebratus est a Catullo. — In MSS quibusdam male *Atthys* scribitur. Pausaniæ et Luciano est Ἄττης. Hesych. Ἄττης, τὸν λέγουσιν Ἄττιν οἱ Λάκωνες. Arnobius nomen deducit a Phrygia voce *attagus*, hircus. Fabula de eo varie narratur. — In *facie* ejus consentiunt scriptores; fuit ei κάλλος πλέον ἢ κατὰ εἶδος ἀνθρώπου. Pausan.—*Lydum* eum facit Lucianus, sive e frequenti illarum gentium confusione, (confer Neapol.), sive, quia Attis, ut Hermesianax in elegis scripserat, adultus in Lydiam migravit, ibique Matris Idææ mysteria docuit. — In *silvis* educatus est, et a capella nutritus.—Formulam *vincire amore* comprobat Heinsius.—*Hunc sibi servari*, hunc abstinere ab amore aliarum, suo cultui addictum. De conjuge fida VII Metam. 735: *Ego uni servor, ubicumque est*. — *Templa tueri*, non est: *die Tempel schützen*, sed ædituum esse, ut VIII Metam. 707, 710. Secundum Lucianum dicto loco, primus orgia Rheæ docuit. — *Esse velis* urbanius quam, sis. — *Puer*, castitatis notionem nunc habet. In versione german. mirum est votum: *O wünsche doch immer Knabe zu bleiben!*

228. Heinsius e MSS nonnullis dederat, *quam fallam*. Ego revocavi *qua*; concubitus, quo *fallam fidem*, sit mihi ultimus. Formulæ solemnes jurantum, *si mentiar, si sciens fallam*.—*Sagaris* id. quod *Sangarius*, amnis ex Adoreo monte per Phrygiam fluens; Solinus, cap. 43: « Sagaris fluvius, dictus a plerisque Sangarius. » Apud Pausan. et Arnobium, Nana Sangarii amnis filia, mater est Attidis, quem miro modo concepit, quum amygdali, ex virilibus Agdestis resectis enatæ, fru-

Quod fuit : hinc pœnas exigit ira Deæ.
Naïda vulneribus succidit in arbore factis.
Illa perit : fatum Naïdos arbor erat.
Hic furit ; et, credens thalami procumbere tectum,
Effugit, et cursu Dyndima summa petit.
Et modo, Tolle faces ; Remove, modo, verbera, clamat :
Sæpe Palæstinas jurat adesse Deas.
Ille etiam saxo corpus laniavit acuto ;
Longaque in immundo pulvere tracta coma est,
Voxque fuit, Merui : meritas do sanguine pœnas.
Ah pereant partes, quæ nocuere mihi !
Ah pereant ! dicebat adhuc : onus inguinis aufert ;
Nullaque sunt subito signa relicta viri.

ctus in sinum collegisset ; sed et reliqua ab his Ovidianis discrepant.— *Hinc* Heinsius mutavit in *huic*, auctoritate Ursini, primi Ambros. Mazar. et trium aliorum. Nympha fuit una ex Hamadryadibus, quæ una cum arboribus suis interire credebantur ; VIII Met. 761—773. Igitur et hæc, vulnerata arbore, *succiditur* ipsa. — *Arbor fatum erat*, fatum ejus pendebat ab arbore.

233. *Furorem* ei injecit secundum Pausan. et Arnobium Agdestis, qui ante amore ejus arserat, eo quidem tempore, quo Attis Pessinunte erat, Midæ regis filiam ducturus. — *Palæstinas Deas* Furias intelligi vix dubium est ; earum enim sunt *faces* et *verbera*, scilicet flagella ; sed quæritur, quo jure sic sint dictæ. Marsus e codice antiquo Julii Cæsaris ostendit, *Palæsten* urbem fuisse Epiri ; in Epiro autem Furias habuisse templum. Equidem vocabulum *Palæstinas* corruptum arbitror ; codices vero non adjuvant nos ad verum inveniendum. Neque facile sit conjectura consequi, quo vocabulo furens puer usus sit. Unus Heinsii *Palestrinas* ; Ambrosian. *Palatinas*. — *Ille etiam*, idem, ponitur quum de eodem plura prædicantur ; sine causa igitur Burmannus *Inde etiam* suadebat. — *Saxo acuto*. Apud Arnobium *testulam* rapit. — *In immundo* etc. Talia fere leguntur de iis, qui humi jactantur ; Æneid. XII, 611 : « Canitiem immundo perfusam pul» vere turpans. » Ibid. 99 : « Semi» viri Phrygis fœdare in pulvere cri» nes. » — Et Attis *longa* coma conspicuus erat. — Heinsius sine causa *do* in *dem* mutavit, quia unus Mediceus *dum* habet. Neque paulo post Burmanno assentior legenti : *dicebat. Ad hoc*, aut *ad hæc*, quum hæc diceret. Vulgatum enim rei peractæ celeritatem bene exprimit. Interdum *adhuc* omittitur ; V Met. 294 : « Musa loquebatur. Pennæ sonue» re » etc. — *Onus*, quidquid gestatur, etiam pars corporis.—In *subito* hærebat Heinsius, forte quia negationi additum ; suadebat : *subi-*

Venit in exemplum furor hinc, mollesque ministri
Cædunt jactatis vilia membra comis.
Talibus Aoniæ facunda voce Camenæ
Reddita quæsiti causa furoris erat.
Hoc quoque, dux operis, moneas, precor; unde petita
Venerit : an nostra semper in urbe fuit?
Dindymon, et Cybelen, et amœnam fontibus Iden
Semper, et Iliacas mater amavit opes.
Quum Trojam Æneas Italos portaret in agros,
Est Dea sacriferas pæne secuta rates.
Sed nondum fatis Latio sua numina posci
Senserat; adsuetis substiteratque locis.
Post, ut Roma potens opibus jam sæcula quinque

to viro, quod recte refutatum a Burmanno. Hermesianacte auctore, ipsa mater Attin filium sic mutilavit. Apud Arnobium ipse sub pinu genitalia sibi desecat; hincMaterDeûm in solatium mœroris sui pinum consecrat.

243. *Veniunt in exemplum*, quæ ab aliis imitatione exprimuntur. Heinsius sine causa malebat, *ivit in exemplum*. Alibi, *ire per exempla* aut *ire exemplis*, idem vel pati, vel facere, quod alii; vide ad IV Metam. 430. —*Molles* sæpe cinædi, pathici, nunc semimares. — *Vilia*, quæ vilia ipsis videntur, quia cædunt. Non erat, cur Heinsius *lævia* suaderet.—A Lucretio dicto loco alia hujus mutilationis causa affertur : « Gallos attri» buunt, quia numen qui violarint » Matris, et ingrati genitoribus in» venti sint, Significare volunt in» dignos esse putandos, Vivam pro» geniem qui in oras luminis edant. »

247. *Cybele Romam deducta*. Confer Livium, XXIX, 11, 14; XXXVI, 36; Valerium Maximum, VIII, xv, 3; Herodianum, I, 11; Arnobium advers. Gentes, VII, pag. 253; et e poetis Silium, XVII, initio. Conf. etiam similis deductio Æsculapii XV Metam. 622—744. — *Petita venerit* plenius quam, arcessita sit; Horatius, I, Sat. IV, 79 : « Unde peti» tum Hoc in me jacis? » — *Ide* a *fontibus* nobilis; II Met. 218, ubi vide not. — *Iliacas opes*, regnum Trojanum. Hic mirari quis poterat, quod non Æneam *secuta* sit.—*Quum Trojam* etc. ex Æn. I, 68 : « Ilium » in Italiam portans, victosque Pe» nates, » et vers. 6 : « dum infer» ret Deos Latio. » — *Sacriferas*, quæ Penates et Vestam ferebant.

255. Anno 549, P. Cornelio Scipione, P. Licinio Crasso coss. tempore belli Punici secundi, quum crebrius de cælo lapidatum esset, in libris Sibyllinis id carmen inventum est : « Quandoque hostis alienigena » terræ Italiæ bellum intulisset, eum » pelli Italia vincique posse, si ma» ter Idæa a Pessinunte Romam ad» vecta foret. » Hinc patres id co-

Vidit, et edomito sustulit orbe caput,
Carminis Euboïci fatalia verba sacerdos
Inspicit : inspectum tale fuisse ferunt :
Mater abest ; matrem jubeo, Romane, requiras :
Quum veniet, casta est accipienda manu.
Obscuræ sortis patres ambagibus errant,
Quæve parens absit, quove petenda loco.
Consulitur Pæan ; Divûmque arcessite matrem,
Inquit : in Idæo est invenienda jugo.
Mittuntur proceres : Phrygiæ tum sceptra tenebat
Attalus : Ausoniis rem negat ille viris.
Mira canam : longo tremuit cum murmure tellus ;
Et sic est adytis Diva locuta suis :
Ipsa peti volui : ne sit mora ; mitte volentem :
Dignus Roma locus, quo Deus omnis eat.
Ille soni terrore pavens, Proficiscere, dixit ;

gitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset, præsertim quum Delphicus quoque Apollo monuisset, magnam victoriam adesse populo Romano. Legati Asiam petentes in itinere oraculum Delphicum denuo consuluerunt, a quo responsum tulerunt : « Per Attalum regem » compotes ejus fore, quod pete» rent. Quum Romam Deam de» vexissent, tum curarent, ut eam, » qui vir optimus Romæ esset, hos» pitio exciperet. » Sic Livius, a quo in nonnullis dissentit Ovidius.—*Carmen Euboicum*, libri Sibyllini. Nota erat Sibylla Cumæa ; vide vers. 158. Cumæ autem originem trahebant a Chalcide Euboica ; vide ad Metam. XIV, 155. — *Sacerdos*, Decemviri.

261. *Ambages* sæpe de oraculorum ambiguitate ; vers. 668 ; VII Metam. 761. — Non erat, cur Heins. *errant* in *hærent* mutari vellet ; namque et *errare* de dubitatione et fluctuatione animi dicitur ; Livius, I, 24 : « in » re tam clara nominum error ma» net ; » IX, 15 : « Sequitur hunc » errorem alius error, Cursorne Pa» pirius » etc. Vide et ad vers. 669. — De *consulto Pæane* modo dictum ad versum 255.

265. *Proceres* illi erant M. Valerius Lævinus consularis, M. Cæcilius Metellus prætorius, Sulpicius Galba ædilitius, et duo quæstorii. — *Attalus*, Pergami rex, quocum propter commune adversus Philippum bellum cœpta jam Romanis erat amicitia, legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem Matrem Deam incolæ esse dicebant, tradidit ; Livius. — *Phrygiam* Noster latiore sensu ponere potuit, sed, quum Attalum rem negasse Romanis ait, alios auctores secutus est. Nec mi-

Nostra eris : in Phrygios Roma refertur avos.
Protinus innumeræ cædunt pineta secures
Illa, quibus fugiens Phryx pius usus erat.
Mille manus coeunt : et picta coloribus ustis
Cælestum matrem concava puppis habet.
Illa sui per aquas fertur tutissima nati ;
Longaque Phryxeæ stagna sororis adit ;
Rhœteumque rapax, Sigeaque litora transit ;
Et Tenedum, et veteres Eetionis opes.

ror, miraculum ab eo in hac narratione prælatum.

272. *Nostra eris*, scilicet sic quoque. Quod supra vers. 32 sqq docuit, a Phrygibus originem suam repetere Romam, id hic repetit. Etiam Herodianus, I, 11, ait, Romanos, propter τὴν συγγένειαν καὶ τὴν ἀπ' Αἰνείου τοῦ Φρυγὸς εἰς αὐτοὺς διαδοχὴν, facile impetrasse Cybeles simulacrum. Secundum Livium Romanæ naves Matrem deduxerunt; sed Ovidius eam maluit suæ arboris nave avectam. Respexit autem Æn. IX, 80 sqq, ubi Dea Æneæ, *Phrygi pio*, quum classe indigeret, pineam silvam sibi sacram dedit, Jovem precata, ut ne naves inde factæ vento ullo vincerentur ; conf. XIII Metam. 535. Et Ida magnum habebat materiæ proventum. *Idæis navibus* etiam Paris vehitur apud Horatium I, Od. XV, 2.—Sæpe *picta* navis occurrit ; hoc loco explicatur, qualis pictura illa fuerit. Nempe ceræ liquefactæ et colore tinctæ penicillo illinebantur navibus ; Plin. XXXV, 41 : « Tertium accessit, resolutis igni » ceris penicillo utendi, quæ pictura » in navibus nec sole, nec sale, ven» tisque corrumpitur. » — Quid autem Attalus miserit Romanis, narrat Arnobius, p. 253 : « Ex Phry» gia nihil quidem aliud scribitur » missum rege ab Attalo, nisi lapis » quidem non magnus, ferri manu » hominis sine ulla impressione qui » posset coloris furvi, atque atri, an» gellis prominentibus inæqualis. »

277. Iter describitur.—Pro *tutissima* Heinsio ex MSS quibusdam *cultissima* placebat, ut a Diis marinis culta esse diceretur. Burmannus conjicit *lætissima*. Ego tueor vulgat. In tot enim tantisque navigationis periculis non mirum est hoc moneri, *tutissimam* fuisse Neptuni favore illam navem ; IX Met. 590 : « tuto » mari decurrere ; » XI, 747 : « Tum » via tuta maris. » — *Longaque* etc. Hellespontus, sic dictus ab Helle, *Phryxi sorore* : III, 870. Ejus sinus quidam non longe ab Ilio litus incurvabat.—Ibi *Rhæteum* et *Sigeum*, duo promontoria cum oppidis cognominibus ; confer XI Met. 197.—Sigeo adversa protenditur *Tenedos* insula, XL stadiis a continente distans ; Strabo, XIII ; Plinius, V, 39. — *Eetion*, Andromaches pater, Theben habebat, a Troade ad austrum versus Adramyttum sitam ; Hom. Il. A, 336 ; Z, 395 ; X, 480. — Ante *veteres* cum Taubnero *et* recepimus, quod Burman. omiserat. Heinsius scripserat *Et Theben*,

Cyclades excipiunt, Lesbo post terga relicta;
Quaque Carysteis frangitur unda vadis.
Transit et Icarium, lapsas ubi perdidit alas
Icarus, et vastæ nomina fecit aquæ.
Tum læva Creten, dextra Pelopeïdas undas
Deserit; et Veneri sacra Cythera petit:
Hinc mare Trinacrium, candens ubi tingere ferrum
Brontesque, et Steropes, Acmonidesque solent,
Æquoraque Afra legit, Sardoaque regna sinistris
Prospicit a remis; Ausoniamque tenet.
Ostia contigerat, qua se Tiberinus in altum
Dividit, et campo liberiore natat.

veteres Eetionis opes; sed non credibile est, Nostrum *Tenedum* notissimam fama neglexisse in hoc catalogo. Quum igitur MSS in eo nomine conspirent, nil mutandum.

282. *Carystus* in litore australi Eubœæ insulæ. Ex Hellesponto autem venientibus Eubœa prius adeunda, quam *Cyclades*. — De *Icaro* et *Icario* scilicet mari, vide VIII Metam. 183 sqq.—Pro *lapsas*, plurimi codd. *lassas*, quod Mitscherl. placuit; Bersmanno *laxas*, id est, a sole laxatas. Verum *lassitudine* minime victus est Icarus audaci volatu gaudens; sed *labi* dicuntur, quæ vel intereunt, vel in pejus mutantur. Itaque alæ, quarum ceræ liquefactæ sunt a sole, bene et *dilapsæ* et *lapsæ* dici possunt; VII Metam. 550: *dilapsa liquescunt*, putredine dissolvuntur; XIV Met. 825: corpus *per auras dilapsum*; Virgil. Georg. III, 557: *dilapsa cadavera tabo*. Cæterum etiam Art. Amat. III, 238, pro *lapsas comas* alii *lassas*, alii *laxas* habent.—*Vasta aqua* circumlocutio maris.—*Cythera* insula eo ipso loco, quo Pelopeides undæ adeuntur.

287. Nomina Cyclopum etiam Hesiodus Theog. 140, habet, sed tertius ei est *Arges*; sic et Callimachus, hymn. Dian. 68; Apollodorus, I, 1, 2; Plinius, XXXV, 36. Qui *Pyracmon* Virgilio Æn. VIII, 425, Nostro *Acmonides* dicitur aut *Agmonides*, id est, Acmonis filius. — *Tingentes* ferra lacu sæpe Cyclopes et fabri inducuntur, ut docet Heinsius; igitur posthabenda est lectio unius Bononiensis et unius Vaticani, *fingere ferrum*. — Quum non auderent illi fretum Siculum transire, legunt *æquora Afra*. *Legere æquora* æque recte dici ac *legere* litora, contra Heinsium docet Burmannus.

291. *Ostia* Lenzius Ostiam urbem intelligit; sic insolenter locutus esset Ovidius; Livius, XXIX, 14, de hac ipsa re: « postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset. » — Idem Lenzius verbum *dividit* ad duo ostia refert, quibus Tiberis se exoneravit in mare. Putem, etiam fluvium, qui ex unius ostii angustiis exeat, et jam latius diffundatur, *dividere se in altum* dici posse. Quod nisi voluisset poeta, non addidisset

Omnis eques, mixtaque gravis cum plebe senatus
  Obvius ad Tusci fluminis ora venit.
Procedunt pariter matres, natæque, nurusque;
  Quæque colunt sanctos virginitate focos.
Sedula fune viri contento brachia lassant:
  Vix subit adversas hospita navis aquas.
Sicca diu tellus fuerat; sitis usserat herbas:
  Sedit limoso pressa carina vado.
Quisquis adest operi, plus quam pro parte laborat;
  Adjuvat et fortes voce sonante manus.
Illa velut medio stabilis sedet insula ponto:
  Attoniti monstro stantque paventque viri.
Claudia Quinta genus Clauso referebat ab alto;
  Nec facies impar nobilitate fuit.

in altum, nec *campo liberiore* (ut I Metam. 41) *natat.* Vide omnino ad versum 330. — Advenienti navi omnem effusam fuisse civitatem obviam, etiam Livius dicto loco narrat; nam Valerius, unus ex legatis, prægressus, actutum Deam in Italia fore nuntiaverat. — *Os*, de ostio fluvii non minus, quam de fonte dicitur; Virgilius, Georg. IV, 292.

297. Studium Romanorum in attrahenda nave copiosius describendum erat, quo magis miraculum in Claudia editum elucesceret.—*Hospita*, peregrina. — *Sitis usserat herbas*; marcidas herbas, quibus succi ademti, describit. Virgil. Georg. I, 77, *urit lini campum seges*, exsiccat. — *Pressa* navigia alias sunt mercibus onerata, ut Virg. Georg. I, 303; nunc potius impressa limo, hærentia in limo; sic *pressum aratrum* alibi, impressum. Heinsius e MSS quibusdam *fessa*, et e conjectura sua *prensa*, malebat. Immo vulgat. huic loco accommodatissimum. — *Quam pro parte*; Liv. VII, 7: « plus sibi, » quam pro virili parte, adnitendum » scirent. » Vide Bauer. ad præfat. p. 2.—*Monstrum*, mira res prodigii vim habens.

305. Locus satis moratus sequitur, idemque singula diligenter persequitur.—*Atta* aut *Attus Clausus*, quinto a regibus ejectis anno, Regillo in Sabinis Romam migravit, ubi inter patres lectus est; tum *Appio Claudio* ei fuit nomen; Livius, II, 16.— *Alti* et antiqui et nobiles dicuntur. —*Referebat*, repetebat. Erat Appii Cæci neptis, ut docet Abram. ad Ciceronem pro Cælio, 14. Virgo e *Clausorum* gente etiam infra V, 155, occurrit. — Vocabula *par* et *impar* etiam ablativo jungi, docet Burmannus. Quæ de *Claudia Quinta* hic narrantur, ea et Livius, dicto loco attingit: « Matronæ primores » civitatis, inter quas unius Claudiæ » Quintæ insigne est nomen, signum » accepere: cui dubia, ut traditur, » antea fama, clariorem ad posteros

Casta quidem ; sed non et credita : rumor iniquus
    Læserat, et falsi criminis acta rea est.
Cultus, et ornatis varie prodisse capillis,
    Obfuit ; ad rigidos promptaque lingua senes.
Conscia mens recti famæ mendacia risit :
    Sed nos in vitium credula turba sumus.
Hæc ubi castarum processit ab agmine matrum,
    Et manibus puram fluminis hausit aquam,
Ter caput irrorat, ter tollit in æthera palmas ;
    Quicumque adspiciunt, mente carere putant :
Submissoque genu, vultus in imagine Divæ
    Figit, et hos edit, crine jacente, sonos :
Supplicis, alma, tuæ, genitrix fecunda Deorum,
    Accipe sub certa conditione preces.
Casta negor : si tu damnas ; meruisse fatebor ;
    Morte luam pœnas judice victa Dea.

» tam religioso ministerio pudicitiam fecit. » Pudicitia ejus etiam a Cicer. Harusp. 13 memoratur, et a Suetonio, Tib. 2, ubi multa de ejus gente. Cum sqq confer Silium, XVII, 33. — *Læserat* famam ejus, infamiam contraxerat ; Horatius, I, Sat. IV, 78 : *lædere gaudes*. — *Agi ream*, accusari.

309. *Varietas* illa ornatus erat a positu capillorum ; II Metam. 412 : *positu variare comas* ; Medicam. Faciei, 19 : *odoratos positu variare capillos* ; II Amor. VIII, 1 : *Ponendis in mille modos perfecta capillis*. Hæc adversantur alteri lectioni, quam hoc loco nonnulli habent, quamque Taubnerus laudat, *ornatos varie fudisse capillos*. Etiam *prodire* in publicum maxime ad rem pertinet, quum castæ mulieres fere essent domisedæ. — *Promta*, præceps, libera et ad quælibet expedita ; Livius, XXII, 44 extr. « Videret, ut quibus lingua tam promta ac temeraria, æque in pugna vigerent » manus. » Sallustius Catil. X, 5 : « in lingua promtum habere. » Cicer. Planco, 14 : « et vultu promtum habuit et lingua. » — *Ad rigidos*, apud severos. — *Nos turba sumus*, ex ironia Socratica, turba est ; Horat. I, Ep. II, 27 : *Nos numerus sumus* ; Art. Poet. « Maxima pars » vatum decipimur specie recti. »

314. *Purum*, quod habet vim purificandi ; vide I, 338. In rebus puris etiam aqua fluvialis propter sanctitatem fluviorum. Aqua autem lustralis, qua Deos adituri caput et vestes conspergere solebant, *ros* dicebatur ; I Metam. 371 : « ubi libatos irroravere liquores Vestibus et capiti ; » ubi vide not. et infra ad vs. 778. — *Crinis* in collo *jacens* signum amentiæ ; Heroid. XV, 140 : « Illuc

Sed, si crimen abest, tu nostræ pignora vitæ
Re dabis; et castas casta sequere manus.
Dixit; et exiguo funem conamine traxit:
Mira, sed et scena testificata loquar:
Mota Dea est; sequiturque ducem, laudatque sequendo.
Index lætitiæ fertur in astra sonus.
Fluminis ad flexum veniunt: Tiberina priores
Ostia dixerunt, unde sinister abit.
Nox aderat: querno religant a stipite funem;
Dantque levi somno corpora functa cibo.
Lux aderat: querno solvunt a stipite funem;
Ante tamen posito tura dedere foco.
Ante coronatam puppim sine labe juvencam

» mentis inops, ut quam furialis » Erichtho Impulit, in collo crine » jacente feror; » II Metam. 673, de muliere vaticinantis furore correpta, « utque vagi crines per colla » jacebant. » *Jacentibus* opponitur *adstricti* III Art. Amat. 146.

323. *Pignus*, argumentum, signum, quo comprobatur aliquid.— *Vitæ* Gronovius, Obs. II, 21, in *vittæ* mutari volebat, quia *vitta* insigne pudicitiæ et erat, et a Nostro I Art. Amat. 33 vocatur. Sed durissimum, meo quidem sensu, *pignus vittæ*. — In paregmeno illo *castas casta* vis inest. — *Scenicam* fabulam fuisse, qua argumentum illud esset tractatum, ex hoc loco apparet. Acta forsan Megalesibus. — *Sequitur ducem*, facit, ut navis pareat mulieris trahentis conamini, *laudatque* eam, sequendo dat testimonium pudicitiæ ejus. *Laudationes* etiam in judiciis testimonia dicebantur. — *Sonus*, acclamatio adstantium. — *Index lætitiæ*, ut Liv. VII, 37: « Clamor om- » nium assensus index; » XXIII, 46, « Clamor favoris index. »

330. *Sinister abit* bene dictum, flexus ad sinistrum latus relinquit terram et in mare exoneratur. Nempe Tiberis per duos alveos in mare effluit, dextrum et sinistrum. Navigantes priscis temporibus cum maxime, qui mare prospectanti *sinister* esset, frequentasse videntur, ita ut hic potissimum *Ostia* diceretur; vide Wernsdorf. ad Rutilii Itin. I, 179. *Tiberina Ostia* tamquam nomen proprium sæpe; XV Metam. 728; Virgil. Æn. I, 14; Plinius, Hist. Nat. III, 6, 12; Pomponius Mela, II, VII, 181.—*Querno religant a stipite*, quum alias saxa perforata, εὐνὰς, ejicerent, atque ab iis funes religarent; Homerus, Il. A, 436. Nota similitudinem, quæ est in versibus 331 et 333.

335. *Coronatam puppim* prætuli cum Mitscherlichio, quia sic quinque MSS, quia vulgat. *coronarunt* et Ambrosiani *coronarum* facile ex illa lectione oriri potuerunt, et quia *coronata puppi* non nisi e conjectura

Mactarunt, operum conjugiique rudem.
Est locus, in Tiberin qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit ab amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos
Almonis dominam sacraque lavit aquis.
Exululant comites, furiosaque tibia flatur;
Et feriunt molles taurea terga manus.
Claudia præcedit, læto celeberrima vultu;
Credita vix tandem teste pudica Dea.
Ipsa sedens plaustro porta est invecta Capena;
Sparguntur junctæ flore recente boves.

Heinsii fluxit. Krebs. defendit *coronarunt*. Nostra lectio brevitatis commendationem habet et convenit antecedenti *posito foco*. *Coronari* autem puppis in re læta aut sacra, salvo reditu, die festo solebat; Virg. Georg. I, 304.—*Operum rudis*, nullum jugum passa. — *Conjugium* de coitu; vide ad I Metam. 490 et 660.

337. *Almo*, fluviolus, quem Tiberis recipit prope Romam; XIV Metam. 329, *cursu brevissimus* vocatur. Hunc Cybele Phrygiæ amnibus prætulisse fertur; Claudian. XV, 119. — *Lubricus* omnino amnium epitheton; VI, 238, *lubricus Tiberis*. Adde III Amor. VI, 81.—*Perdit a magno*, perdit propter magnitudinem ejus, in quem influit. *A* sæpe causam indicat. Vid. Ern. Gloss. Liv. —*Canus sacerdos*, Archigallus senex, quem *purpurea veste* indutum fuisse Neapolis docet. — Per *dominam* et *sacra* Neapolis et Taubnerus eamdem rem intelligunt, ipsam Deam, ipsum illum lapidem sacrum. Sed *sacra* sæpe sunt, quæ cultui Deorum inserviunt, Diis consecrata sunt.— Ex Ammiano, XXIII, 4, apparet, et simulacrum et carpentum Magnæ Matris ablui solitum; *lotio* enim illa quotannis repetebatur Phrygio more in Almone, quo Dea essedo vehebatur; Prudentius Perist. X, 156; Silius, VIII, 365. Vide omnino Cluverium Ital. Antiq. II, X, p. 718, ubi et de Almone, et de hoc festo agit. Adde Spanhemium ad Callimachum Pal. init. — *Furiosa*, furorem incutiens.—*Molles manus*; vide ad vers. 185, ubi *mollis cervix* comitum.—*Taurea terga*, tympana.

345. *Capena porta* ea, unde via Appia ducebatur.—*Boves* jungi solebant Matri Deûm. Orpheus hym. XIII, 2, ubi *ταυροφόρον ἅρμα* ejus.— De *floribus* sparsis Lucretius, II, 627: « Ningunt rosarum Floribus, » umbrantes Matrem comitumque » catervas. » — Secundum Livium, XXIX, 14, P. Cornel. Scipio, adolescens nondum quæstorius, quem virum bonorum optimum in tota esse civitate judicarant (ad vs. 255) cum omnibus matronis obvius ire jussus Deæ, signum ejus a sacerdotibus *accepit*, extulitque in terram. Perlatum est in ædem Victoriæ, quæ erat in Palatio, pridie Idus Aprilis, isque dies festus fuit. Le-

Nasica accepit; templi tunc exstitit auctor.
  Augustus nunc est; ante Metellus erat.
Substitit hic Erato: mora fit, si cætera quæram.
  Dic, inquam, parva cur stipe quærat opes?
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
  Fecit, ait: dandæ mos stipis inde manet.
Cur vicibus factis ineant convivia, quæro,
  Tum magis, indictas concelebrentque dapes.

ctisternium et ludi fuere, Megalesia appellata. Anno seq. M. Cornelio Cethego, P. Sempronio Tuditano coss. ædem ei faciendam ex senatusconsulto locaverunt censores, quam tredecim annis post dedicavit M. Junius Brutus. Ludi ob eam dedicationem facti, quos primos scenicos fuisse, Antias auctor fuerat; Megalesia appellata; Livius, XXXVI, 36. — *Templi exstitit auctor.* Fortasse eo auctore senatusconsultum factum est de templo exstruendo; Burmannus suadebat: *Templi pater exstitit auctor;* ut hæc Claudia fuerit filia Claudii Neronis censoris, qui cum collega Livio locavit ædem; sed proxime, hoc loco, præcessit *Nasica*, non *Claudia;* Krebsius defendit antiquam lectionem *non perstitit auctor*, non mansit solus.—*Augustus* de se ipse in Mon. Ancyr. « Ædem » Matris Magnæ in Palatio feci. » — *Metellum;* puto L. Metellum Dalmaticum intelligi, an. u. c. 634 cos. eumdemque censorem, a quo et porticus et Castoris ædes exstructa. Cæterum de P. Scipione, viro optimo, sacra illa sanctissimis manibus accipiente, vide Ciceronem, Harusp. 13; Valerium Max. VII, 5; VIII, 15; Silium, XVII, 5.

349. Olim edebatur *sic cætera quæro.* Sed hæc potius a librario profecta videntur, quam elegantiora illa, *si cætera quæram.* — *Stipem* vir Phrygius et mulier Phrygia, Deam circumferentes, et imagunculas pectori alligatas gestantes, colligebant; quod proprio verbo *μητραγυρτεῖν*, de quo vide Ruhnkenium ad Timæi Gloss. pag. 6. Meminit Noster hujus *stipis* etiam I ex Ponto, 1, 40, ubi addit: « Unde tamen vivat, vaticinator habet. » Non adeo *parvam* illam stipem facit Lucretius, II, 626: « Ære atque argento sternunt iter » omne viarum, Largifica stipe ditantes. » Sed errat Ovidius, quum inde *dandæ stipis morem mansisse* ait; etenim ἀγείρειν Θεῷ, stipem Deo alicui colligere, admodum solemne erat, ut apparet e Ruhnkenii dicto loco.

353. Megalensibus principes civitatis *mutua* inter se convivia agitare solebant, quod verbo proprio *mutitare* dictum; Gellius, Noct. Attic. II, 24, ubi lex sumtuaria memoratur mutitantibus olim lata. Cato apud Cicer. de Senect. 13: « Sodalitates autem, me quæstore, con» stitutæ sunt sacris Idææ Magnæ » Matris acceptis. Epulabar igitur » cum sodalibus modice. » Vocem propriam etiam hoc loco Heinsius dare volebat, quum *tum magis* in *mutuita* mutaret; sed Gronovius ad Gellii dict. locum negat hoc adjectivum in usu fuisse. Foggin. ad Ver-

Quod bene mutarit sedem Berecyntia, dixit;
 Captant mutatis sedibus omen idem.
Institeram, quare primi Megalesia ludi
 Urbe forent nostra : quum Dea, sensit enim,
Illa Deos, inquit, peperit : cessere parenti,
 Principiumque dati mater honoris habet.
Cur igitur Gallos, qui se excidere, vocamus,
 Quum tanto Phrygia gallica distet humus?
Inter, ait, viridem Cybelen, altasque Celænas
 Amnis it insana, nomine Gallus, aqua.
Qui bibit inde, furit : procul hinc discedite, quîs est
 Cura bonæ mentis : qui bibit inde, furit.
Non pudet herbosum, dixi, posuisse moretum

rium *mutita* adeo malebat, quia Verrius convivia illa *mutitationes cœnarum* vocat. Assentitur Gesenius in Symb. pag. 53; male. Ea enim lectione recepta, verba *vicibus factis* redundarent. Iis ipsis circumloquitur Ovidius mutitationes cœnarum. Adde, quod correctio illa hiatum efficit. *Tum magis* intellige, eo festo potius, quam alio tempore. — *Indictas*, ad quas non vocantur, sed quas ipsi convivæ indicunt; vide Burmannum.

357. *Institeram*, institueram, quærere volebam. — *Deos peperit*, nempe sex Deos majorum gentium; Virgilius, Æn. VI, 787 : « Læta Deûm » partu, centum complexa nepotes, » Omnes cœlicolas, omnes supera » alta tenentes. »

361. *Se excidere*, virilia sua exsecuerunt. — *Tanto Phrygia* pro *tantum a Phrygia* recepit Heinsius ex Ursino, Petaviano et alio. *A* abest etiam ab aliis. — *Viridis* epitheton ornans montium; Hor. I, Od. XXI, 8 : *viridis Cragus*. — *Celænæ* mons et urbs, caput quondam Phrygiæ, e cujus arce summa Mæander fluvius oriebatur; nec procul inde Marsyas amnis. Fama tenebat, Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse; Livius, XXXVIII, 13; Strabo, XII, p. 612. — *It*, decurrit; plenius II Metam. 456, *labens ibat rivus*. — *Gallum*, Phrygiæ fluvium Plinius, XXXI, 5, auctore Callimacho, in iis numerat, qui calculosis medeantur. Tum addit : « Sed » ibi in potando necessarius modus, » ne lymphatos agat. » Vibius Sequester de Flumin. « Gallus in Phry» gia, unde qui bibit, insanit more » fanatico. » Inde Gallos nomen accepisse, testatur etiam Stephanus Byzantinus ubi de hoc fluvio agit : *ἀπὸ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσιν.*

367. *Moretum*, *μυττωτόν*, edulii rustici genus ex allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, caseo, oleo et aceto confectum, quo stomachus vellicaretur; vide Scholiast. Aristophan. ad Vesp. 312, et Virgilii Mo-

In dominæ mensis? an sua causa subest?
Lacte mero veteres usi memorantur, et herbis,
Sponte sua si quas terra ferebat, ait.
Candidus elisæ miscetur caseus herbæ,
Cognoscat priscos ut Dea prisca cibos.
POSTERA quum cælo motis Pallantias astris
Fulserit, et niveos Luna levarit equos,
Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
Hac Fortuna die Publica, verus erit.
TERTIA lux, memini, ludis erat: at mihi quidam

retum. Etiam Neapolis hoc loco quædam de hoc cibo collegit.—*Sua*, justa aut propria.—*Si quas* non dubitantis est, sed affirmantis pro, quas.—*Elisæ*, contritæ pastillo. Vide Heinsium. In temporis antiqui memoriam multa servata sunt in sacris veterum.

373–388. Hæc quoque ad tempus Megalensium pertinent, ad dies V et VI Aprilis, obiterque res duas narrant olim istis diebus gestas: *dedicationem templi Fortunæ Publicæ*, et *victoriam Cæsaris de Juba*, *tum Libræ imbres* et *Orionis occasum*.

Pallantias, Aurora; IX Metam. 420. Ea oriente *diffugiunt stellæ*, II Metam. 114; pro quo nunc *moventur*, scil. statione in cælo expelluntur, ut hostes *moveri* dicuntur quum e castris ejiciuntur; vide Drakenb. ad Liv. X, 4.—*Levare* scilicet jugo, solvere.—An. u. c. 549 Sempronius cos. principio pugnæ adversus Hannibalem, ædem *Fortunæ Primigeniæ* vovit, eamque decem annis post, *colle Quirinali sacravit*, dedicavit Q. Martius Ralla duumvir ad id ipsum creatus; Liv. XXIX, 36; XXXIV, 53; sed Noster etiam V, 720, VIII Kalend. Jun. *Fortunæ Publicæ* templum datum narrat; atque ita, et eodem die Kalendarium vetus, ubi FORTVN. PVBLIC. PR. IN COLL. id est, Fortuna Publica Primigenia in colle. Hinc Neapolis conjicit, duas Fortunas intelligi, quarum altera *Publica* tantum sit dicta, altera et *Primigenia* et *Publica*; hujus ædem mense Maio esse dedicatam, illius Aprili. Verrius: *Ludi Fortunæ Publicæ citerio... in colle.* Foggin. supplet *citeriori*, idque refert ad *Fortunam*; *Fortunam* autem *citeriorem* intel. eam, quam Plutarchus, Quæstion. Roman. ex voce latina *Brevis* Βρέβεμ vertit.—Male *Quirini* Heinsius in *Quirino* censet mutandum, quia sic etiam XIV Met. 836; Horat. II, Ep. 11.—Pro *colle* multi MSS ex melioribus *valle*, quod respuunt, quia et Liv. dicto loco, *collem Quirinalem* memorat, et Festus Rufus de Regionibus Urbis: *ædes Fortunæ Publicæ in colle.* Sed si duæ Fortunæ Publicæ cultæ sunt, alterius templum in *valle* esse potuit, alterius in *colle*.

377. Locum seq. bene explicuit Masson. in Vita Ovidii ad an. u. c. 732. *Tertia lux*, dies tertius Megalensium sive 6 dies Aprilis, non autem tertius ab ipsis Nonis. Is *erat*

Spectanti senior, contiguusque loco,
Hæc, ait, illa dies, Libycis qua Cæsar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Jubæ.
Dux mihi Cæsar erat, sub quo meruisse tribunus
Glorior : officio præfuit ille meo.
Hanc ego militia sedem, tu pace parasti,
Inter bis quinos usus honore viros.
Plura locuturi subito seducimur imbre :
Pendula cælestes Libra movebat aquas.
Ante tamen, quam summa dies spectacula sistat,
Ensiger Orion æquore mersus erit.
PROXIMA victricem quum Romam inspexerit Eos,

ludis, eo edebantur ludi scenici. Victoriæ, quæ jam commemoratur, memoria non celebrabatur Romæ. Ovidius tamen commode eam repetere voluit, itaque figmento ingenioso usus est.—*Contiguus*, pro quo multi *continuus*, bene se habet. Ut *contingere* aliquem propinquitate, amicitia dicimur, sic et *loco;* Claudianus, VIII, 481 : *aquas contiguas hostibus;* V, 219 : *Parcite contiguo hosti.*—*Jubam*, regem Mauritaniæ fidelissimum partibus Pompeii, et Scipionem Cæsar vicit ad Thapson. Post cladem acceptam Juba magnifice epulatus est cum Petreio, fugæ comite, atque inter pocula se interficiendum ei præbuit; Florus, IV, 2, 69; quamquam rem paulo aliter refert Hirtius Bello Afric. 94. Inde *magnanimus*, fortiter procurrens ad mortem.—*Contudit*, debellavit; Virgilius, Æn. I, 264 : *populosque feroces Contundet*; sed sic et historici; Liv. XXVII, 2 : *ferocem victoria Hannibalem contudisset;* Tacit. Annal. XII, 31, *prælio contusus*. Plura vide ad versum 628.

383. *Sedem*, non in Quatuordecim, ut Lipsius putabat, hanc enim Ovidius ex equestris ordinis jure obtinuisset, sed in orchestra; quam sedem ipse sibi *paraverat* munere *decemviratus*, quo forte anno ætatis 21 aut 22 functus est. Vigintiviratus erat gradus ad senatum. Inde tres viri erant rerum capitalium, tres signandæ pecuniæ, quatuor viarum curatores, decem judiciis centumviralibus præfecti, atque inde litibus judicandis dicti.

385. Plinius, XVIII, 66 : *Cæsari VI Id. significatur imber Libræ occasu;* Columella, IX, 2 : IV *Id. Aprilis, sole oriente, Libra occidere incipit, interdum tempestatem significat.* Hunc imbrem ingeniose poeta memoravit. — In theatris Romani sub dio spectabant. *Seducimur*, separamur, Heinsius e MSS quibusdam dedit. Sed et alterum *subducimur* defendi potest, si *imbri* legas. — *Pendula* bene *Libra* dicitur. — *Summa dies*, ultima Megalensium, quæ in Kalendario quodam vetere finiuntur IV Id. — *Ensiger* meliores, ut et II Art. Amat. 55; vulgo *ensifer*.

389-620. *Cereris ludi.* Hunc lo-

Et dederit Phœbo stella fugata locum,
Circus erit pompa celeber, numeroque Deorum;

cum ita tractat, ut primum ludos ipsos 391-393; tum Cereris merita et cultum, 394-416; tandem raptum Proserpinæ 417 usque ad finem narret. Quum olim vers. 393 ederetur: *Hinc Cereris*, quidam, etiam Taubn. in notis ad Kalend. vetus, putarunt, *Circenses* hos ludos fuisse diversos a *Cerealibus*; illos editos esse per biduum, hinc secutos esse Cereales per octo dies. Verum ita Ovidius non indicasset, in cujus honorem Circenses sint exhibiti. Deinde, satis constat, Cereales fuisse Circenses; Tacitus, Annal. XV, 53: « Circensium ludorum die, qui Cereri » celebratur; » idem, cap. 74, decretum, ut « Circensium Cerealium » ludicrum pluribus equorum cur- » sibus celebraretur. » Dio, lib. 47, inter prodigia refert, quod ædiles Cereri, loco Circensium et equestrium, gladiatorios exhibuerint. Ergo et nunc Circenses et Cereales iidem intelligendi. Hac re motus Heinsius *hinc*, quum Ursinus et tres alii *hic* præferant, in *hi* mutavit. Forte sine causa; nam et *hinc* commode potest explicari, ab hoc die, quo circus celeber pompa, incipiunt ludi Cereris. Scio quidem, in Kalendario quodam vetere ad diem prid. Id. notatos esse *ludos Cereris*, et biduo ante *ludos in Circo*, sed alia Kalendaria nostram tuentur sententiam. Quæritur porro, *quo die* initium horum ludorum fuerit. Plerique intelligunt prid. Idus sive 12 April. quia sic Kalendaria nonnulla, et quia versu 377 *tertiam lucem* non recte ceperunt. Eam rationem Lipsius ad Tacit. Hist. II, 55, eo etiam adjuvari putat, quod ibi, Othone interfecto, *Cereales ludi* non interrupti, *sed ex more spectati* esse narrantur; mortem autem Othonis incidisse in XII Kalend. Maii, sive diem 20 April. ad quem duraverint illa ludicra. Broterius vero, approbante Ernestio, ad Taciti Annal. XV, 53, e Kalendariis docere conatus est, initium illorum ludorum fuisse XIII Kalend. Maii, seu die 19 Aprilis. Quæ ratio diserte ab Ovidio ipso refellitur. Etenim vers. 621, demum ad *Idus*, et 629, ad *lucem tertiam post Veneris Idus* progreditur. Nos cum Massono vers. 377, *tertiam lucem* tertium diem Megalensium, sive diem 6 Aprilis recte intellexisse nobis videmur. Ergo *proxima* hæc *Eos* diem 7 Aprilis, VII Idus indicat. Atque huic eidem diei Kalend. unum ludos Cereales assignat.

Inspicere etiam ex alto despicere; Æneid. II, 47: *machina inspectura domos*, de equo Trojano.—*Pompam Circensem* diligenter descripsit Dionysius Halicarn. VII, 72. Eam ducebant viri summi a Capitolio per forum in circum. Primi erant eorum filii adolescentuli equis insidentes. Hos sequebantur quadrigarii, bigarii, equorum singularium agitatores, athletæ, saltatorum chori, tibicines, citharistæ, alii. Pompam cogebant plurimorum *Deorum* simulacra, quæ hominum humeris portabantur; inde sane *celebritas* circi. De simulacris Deorum in pompa, locus jucundus est III Amor. 2. Pro *celeber* novem MSS et ed. quædam *celebris*, quod et ipsum rectum esse Burmannus monet. — Regii tres nostri codices habent *celeber*, quæ forma primi casus est usitatior. *Ed.* — *Ventosi* audacter di-

Primaque ventosis palma petetur equis.
Hi Cereris ludi : non est opus indice causæ :
Sponte Deæ munus, promeritumque patet.
Messis erant primis virides mortalibus herbæ,
Quas tellus, nullo sollicitante, dabat :
Et modo carpebant vivaci cespite gramen ;
Nunc epulæ tenera fronde cacumen erant.
Postmodo glans nata est : bene erat jam glande reperta ;
Duraque magnificas quercus habebat opes.
Prima Ceres homini, ad meliora alimenta vocato,
Mutavit glandes utiliore cibo.

ctum, ventos post terga relinquentes ; Silius, XVI, 336.

393. Heinsius e MSS ediderat *indice causa*, eumque reliqui editores secuti sunt. Ego vero priorem lectionem revocavi, quam mens poetæ postulat. Is supra passim Deos invocavit, ut sibi *causas* rerum *indicarent*, sed nunc *indice* divino hujus *causæ* opus non erat ; *sponte* enim e poetis et mythis Græcorum patebat, cur Cereri ludi fierent ; sic et Krebsius. — *Promeritum*, meritum. — *Patet* plerique codices. Heinsius autem ex uno Mediceo *patent* dederat.

395-400. Alimenta ante Cererem. Vulgaris traditio erat, glandibus primos homines esse pastos ; sed nunc poeta, a victu etiam inhumaniore et infeliciore rem repetit ; confer II, 293 ; Amor. dict. loc. et Art. Amat. II, 475, ubi rem verbo tetigit, dum *herbas cibum* fuisse dixit. Pro *cibo* nunc *messem* exquisitius posuit ; XI Metam. 113, Midas *arentes Cereris decerpsit aristas : Aurea messis erat*. Bene igitur Heinsius hoc vocab. e Zulich. et Mazarin. a manu prima, tum Patavino uno et Francof. pro vulgari *panis* recepit. —*Nullo sollicitante :* I Metam. 103, sic *nullo cogente ;* et Virg. Georg. I, 128, *nullo poscente*. Ut nauta mare *sollicitat* remis, Georg. II, 503, sic rusticus tellurem *sollicitat* aratro, ibid. 418 ; nam *sollicitare* est sæpius movere.—*Vivax*, qui non facile enecatur aut marcescit. — *Cacumen tenera fronde*, teneræ frondes arborum.—*Bene esse* ei dicitur qui commode aut laute vivit ; V Trist. XII, 41 : « Non adeo est bene nunc, ut » sit mihi gloria curæ. » Vide Casaub. ad Persium, IV, 29. Huic bene convenit alterum *magnificas* quod Heinsius male in *munificas* mutari volebat.

400. De hoc merito Cereris confer III, Amor. 10 ; V Metam. 342 sqq ; Virg. Georg. I, 147 : quæ loca omnia, quasi ex composito, ordiuntur verbis *Prima Ceres*. — *Vocavit hominem ad meliora*, quum modum monstravit mitia sibi alimenta comparandi per agriculturam, cujus partem, arationem, mox circumloquitur.—*Mutavit*, permutavit ; doctius et ornatius Virg. Georg. I, 8 : Cereris munere tellus « Chaoniam pin-

Illa jugo tauros collum præbere coegit:
Tum primum soles eruta vidit humus.
Æs erat in pretio; chalybeia massa latebat:
Heu! quam perpetuo debuit illa tegi!
Pace Ceres læta est: at vos optate, coloni,
Perpetuam pacem, perpetuumque ducem.
Farra Deæ micæque licet salientis honorem
Detis, et in veteres turea grana focos:
Et, si tura aberunt, unctas accendite tædas:
Parva bonæ Cereri, sint modo casta, placent.
A bove succincti cultros removete ministri;

» gui glandem mutavit arista. » — *Eruta*, versa aratro. — *Soles vidit*; Georg. I, 48: *solem et frigora sensit.* — Cæterum paulo ante *homini* Heinsius e Mazar. Zulich. Vossian. prim. Ambros. et tribus aliis recepit, quum cæteri *homine* habeant. Idem paulo audacius suadet: *Prima Ceres hominum victu ad meliora vocato*, quia τὸ *alimenta* a tribus abest.

405. *Æneis* tum instrumentis agricolæ utebantur; Hesiodus Ἔργ. 150: χαλκῷ δ' ἐργάζοντο· μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος. Ferri Noster præstantissimum genus nominat, a gente *Chalybum* ad Thermodoonta fluvium, dictum; Virgil. Georg. I, 58. — *Debuit tegi*, nempe propter abusum ejus in bello; confer vers. 923 sqq. Sed ante, *ære* sic abutebantur, et ante æs repertum unguibus, pugnis et fustibus; Horatius, I, Sat. III, 101. Scilicet non chalybeia massa in culpa est, sed rabies hominum, sed historiæ stultitia, quæ, quum vastatores terrarum *Magnos* mentiri amet, funestam illam rabiem accendit.—*Pace læta est*, ut, qui aravit, idem metat; Callimach. hymn. Cerer. 138. Vide locum pulcherrimum apud Tibullum I, X, 45 sqq. —*At vos* dedit Heinsius ex Arond. Vossian. et tribus aliis, nam reliqui *et vos* exhibent. Taubnerus sic capit: at non pro pace modo, sed et pro ducis perpetua vita vota faciatis. Malim: si cæteri bella serunt, vos saltem coloni etc. *At* eleganter sic cum pronominibus personæ ponitur; Livius, III, 17, *at vos veremini Deos vestros.* — *Perpetuum* præstat alteri lectioni *pacificum*, quia Ovidius et alibi optat, ut dux cum pace perennet; I, 289, 721; III, 428.

409-416. Cultus Cereris. *Farra* etc. confer I, 338.—*Veteres focos*; Horatius, Epod. II, 43: *Sacrum vetustis exstruat lignis focum.* — *Tædarum* usus in sacris Cereris, quia ipsa, quum filiam quæreret, tædam accendit. Tres h. l. *faces.* Utrumque Burmann. putat glossam esse ejus, quod Patavin. habet, *pinus.* — *Unctas*, pice oblitas; Æneid. VIII, 91: *uncta abies.* — *Parva*, ut Manibus, II, 535.—*Casta,* puro animo oblata. —*Ministri*, popæ, victimarii, qui, quum victimas mactarent, *succincti* esse solebant; vide ad I, 319. —De *bove aratore* non mactando vide ad

Bos aret : ignavam sacrificate suem :
Apta jugo cervix non est ferienda securi;
Vivat, et in dura sæpe laboret humo.
Exigit ipse locus, raptus ut virginis edam :
Plura recognosces; pauca docendus eris.
Terra tribus scopulis vastum procurrit in æquor
Trinacris; a positu nomen adepta loci.
Grata domus Cereri : multas ibi possidet urbes,
In quibus est culto fertilis Henna solo.

I, 362. — De *sue*, lib. I, vers. 349.

417. *Raptus Proserpinæ* pars gravissima hymnorum in Cererem, idemque multis carminibus celebratus. Confer V Met. 341 sqq. Nam ibi quoque Noster eum copiosissime cecinit. Antiquissimus auctor fuerat Pamphus, quem hymni Homerici in Cererem auctor secutus esse videtur. Confer et Callim. hymn. Cerer. init. Apollodor. I, v, 1; Pausan. I, 38 sqq; Anton. Liberal. 24; Hygin. fab. 146, 147; Arnob. adv. Gentes, V, p. 173 sq. Sed in multis illi inter se dissentiunt. Eum raptum putabant allegoricam seminis in terra reconditi significationem habere. Arnobius, V, p. 183.

Exigit ipse locus, hac occasione narrandus est mihi raptus. Verum si abesset, non magnopere desideraretur, quum hic de munere tantum et promerito Cereris agatur.— *Edere*, indicare, narrare. Vide ad II Metam. 43. — Mox Heinsius mallit, *recognoscis;* non video quare; I, 7 : *Sacra recognosces* et paulo post *invenies*. Nonnulli MSS *recognoscens*, quod Burmanno non improbabatur. Immo sunt duo membra divisa.

419. In hym. Homerico in Cerer. 17, Proserpina e campo Nysæ, quod Cariæ oppidum, rapitur. Vid. et Strabo, XIV, p. 969. Alii in Attica, aut in Cyllene Arcadiæ monte, aut in Creta id factum esse narrabant. Vide Schol. Hesiodi, pag. 303, et Spanhem. ad Callimachum Cerer. 9. Noster hic et Metam. V, *Siciliam* prætulit. Sic plurimi, ut Cicero, Verr. IV, 48, qui e monumentis Græcis huic traditioni fidem addit, et Claudianus. De nomine Siciliæ Plinius, III, 14 : « Sicilia, Sicania » Thucydidi dicta, Trinacria pluri- » bus, Triquetra a triangula specie. » —*Scopuli*, ἄκραι, promontoria, quæ versu 479 memorantur. — *Positus*, ut alibi *situs*, forma.—*Grata domus Cereri;* Cicero, dicto loco : « Vetus » est hæc opinio, quæ constat ex an- » tiquissimis Græcorum literis atque » monumentis, insulam Siciliæ to- » tam esse Cereri et Liberæ conse- » cratam. Nam et natas esse has in » his locis Deas, et fruges in ea terra » primum repertas arbitrantur, et » raptam esse Liberam ex Ennen- » sium nemore. » — Dii *urbes*, in quibus præcipua religione coluntur, *possidere*, ibique *habitare* dicuntur. Sic et Ilium *divûm domus*, Æn. II, 241.—*Henna* aut *Enna*, quia in media insula sita, *umbilicus Siciliæ*, ὀμφαλὸς Σικελίας, dicta. Cic. dicto lo-

Frigida cælestum matres Arethusa vocarat :
  Venerat ad sacras et Dea flava dapes.
Filia, consuetis ut erat comitata puellis,
  Errabat nudo per sua prata pede.
Valle sub umbrosa locus est, adspergine multa
  Uvidus ex alto desilientis aquæ.
Tot fuerant illic, quot habet natura, colores;
  Pictaque dissimili flore nitebat humus.
Quam simul adspexit; Comites, accedite, dixit;

co; Callimach. Cerer. 15; Diodorus Sicul. V, p. 287.—Pro *culto* Neapolis ex suo MS *celso* laudat, quia *Henna* loco excelso sita; Cic. dicto loco; Livius, XXIV, 37; sed τῷ *fertilis* melius convenit *culto*; merito autem poeta ex urbibus Siciliæ *Hennam* potissimum nominavit. *Hennensis* enim *Ceres* per totam Siciliam mira religione, privatim ac publice, colebatur; Cicero, dicto loco.

423. Absente matre rapta est virgo.—De *Arethusa*, *frigido* fonte Syracusarum vide Met. V, 409. Ejus fontis Nympha sacra faciebat Deabus, ut Virgil. Georg. IV, 380, Cyrene Oceano; supra II, 247, Phœbus Jovi; et omnino Dii minores majoribus. — Qui sacra faciunt, *vocare Deos* dicuntur; Horat. I, Od. XXX, 2: *vocans ture te multo.*—Vocati *veniebant* ad *dapes*, de quibus ad II, 362, dictum. — *Flava* sæpe Ceres vocatur a colore maturi frumenti.

425. Locum, unde rapta Proserpina, ex ingenio suo describit V Metam. 385 sqq; e rei natura Cic. dicto loco: « In loco summo est æquata » agri planities, et aquæ perennes. » Tota vero ab omni aditu circum» cisa atque diremta est: quam circa » lacus lucique sunt plurimi, et læ» tissimi flores omni tempore anni. » Conf. et Diodor. Sicul. V, p. 287.—Florum genera, quos collegit, recensentur in hym. Homer. vs. 5 sqq. Noster suaviter *colores* vocat, eique voci bene convenit *picta*. Heinsius hic suadet *Tot vernant illic*, et mox, *flore renidet humus*; utrumque perplacuit Taubnero. *Vernare* eleganter quidem sic ponitur; sed MSS invitis omnibus non obtrudendum est auctori, qui simplicius scribere maluit. *Nitere* vero nunc non minus eleganter dictum, quam *renidere*; VI Metam. 65: « In quo diversi ni» teant quum mille colores; » XV, 202: « herba nitens. » Neque ager tantum cultus *nitidus* dicitur, Cic. Verr. III, 18, sed et in *picturis*, unde nunc sumta verba, alia *nitida* sunt, alia horrida; Cic. Orat. I, 18. — *Dissimilis* varius.

431. Pampho auctore, quem deinceps cæteri secuti sunt, rapta est παίζουσα καὶ ἄνθη συλλέγουσα. Mores autem et studia comitum bene hic notata, ut V Metam. 391 sq, ipsius Proserpinæ sedulitas. — *Comites* et in hymno Homer. vers. 5, dantur Oceani filiæ, sed vers. 424, Minerva et Diana adduntur, quæ et ipsæ virgines; sic et Diodorus Sicul. V, p. 332; Pausan. Arcad. 31, et alibi; Hyginus d. l. et Claudianus, Rapt.

Et mecum vestros flore replete sinus.
Præda puellares animos prolectat inanis,
Et non sentitur sedulitate labor.
Hæc implet lento calathos e vimine textos;
Hæc gremium, laxos degravat illa sinus.
Illa legit calthas; huic sunt violaria curæ;
Illa papavereas subsecat ungue comas.
Has, Hyacinthe, tenes: illas, Amarante, moraris:
Pars thyma, pars casiam, pars meliloton amant.

Proserp. I, 227, et II, 15 sqq, etiam Venerem memorant. — *Vestros flore* etc. Sic Heinsius ex MSS nonnullis. Cæteri æque bene *plenos flore referte sinus*. — *Præda inanis* jucunde de floribus decerptis. — *Prolectat* exemplis comprobatum Heinsius e Petaviano et Ursino recepit, quamquam idem et alii quidam voluerunt, in quibus *projectat* legitur. Vulgo *oblectat*. — *Non sentitur* etc. VI Met. 60, *studio fallente laborem*.

435. De *calathis* ad IV Met. 10. In iis etiam Virg. Ecl. II, 46, Nymphæ flores ferunt. — Pro *textos* vulgo *nexos*; sed *texere viminibus* aut *virgis* formula solemnis. — *Gremium* et *sinus*, ut grammatici docent, ita differunt, ut *sinus* sit inter pectoris et brachiorum, *gremium* inter femorum complexum. — *Laxos sinus* habebant *βαθύκολποι*, ut a poetis græcis vocantur, et ipsæ Proserpinæ comites hymn. Homer. vers. 5. Quidam *lapsos*, de qua varietate vid. Heynii Observat. ad Tibul. I, VI, 18. — *Caltha* in floribus passim memoratur, ut Virgil. Eclog. II, 50: « Mollia luteola pingit vaccinia cal» tha, » ubi vide Martin. Plinius, XXI, 15, postquam e violis luteis marinam descripsit et calathianam minuto folio, pergit: « Proxima ei » caltha est concolori amplitudine. » Vincit numero foliorum mari» nam, quinque non excedentem. » Eadem odore superatur, est enim » gravis calthæ. » Esse eam et ipsam e genere violarum lutearum, ibi docet Harduin. — *Violaria*, loca violis consita, nunc ipsæ violæ. — *Comæ*, folia et flores plantarum dicuntur; Calpurn. Ecl. II, 32: « At mi» hi Flora comas parienti gramine » spargit, » ubi vid. Wernsdorf. — *Tenere* et *morari* oblectationis notionem habent. — De *hyacintho* veterum vide ad X Met. 212, ubi de ejus origine ex Hyacintho juvene. — De *amaranto*, flore purpureo, nunquam marcescente, Plinius, XXI, 8. Sed primus Ambrosian. et Læti *Narcisse*; atque etiam Claudianus, Rapt. Proserp. II, 130, *Hyacinthum* et *Narcissum* propter similem originem conjungit. Itaque et nunc altera illa lectio placere possit, præsertim quum *narcissus* in hac fabula a cæteris poetis diserte memoretur.

440. *Casia*, non Arabiæ frutex hujus nominis, sed herba coronaria nunc intellig. quam Martin. ad Virgil. Eclog. II, 49, Thymelæan esse docet. Hanc *casiam* debemus Ursini libro et Nauger. unde Heinsius recepit. Antea vulgab. *rorem*; quem-

Plurima lecta rosa est; et sunt sine nomine flores:
Ipsa crocos tenues liliaque alba legit.
Carpendi studio paulatim longius itur;
Et dominam casu nulla secuta comes.
Hanc videt, et visam patruus velociter aufert;
Regnaque cæruleis in sua portat equis.
Illa quidem clamabat: Io, carissima mater,
Auferor! ipsa suos absciderat que sinus.
Panditur interea Diti via; namque diurnum
Lumen inadsueti vix patiuntur equi.
At chorus æqualis cumulatis flore canistris,
Persephone, clamant, ad tua dona veni.
Ut clamata silet, montes ululatibus implent;
Etf eriunt mœsta pectora nuda manu.

admodum Virgil. dicto loco, *casias roremque*, nempe marinum, conjunxit, quamquam Heynius ibi dubitat, an *ros* simpliciter ita dicatur. — *Meliloton*, etiam *sertula campana*, in Campania frequens, sertis conficiendis adhibebatur, et odore et flore similis croco, *κροκίζων καὶ εὐώδης*; Dioscor. III, 48; Plinius, XXI, 29.

442. *Ipsam* Pamphus tradiderat non violis, sed narcissis deceptam esse; Pausan. Bœot. pag. 773. Sic et auctor hymn. Homer. in Cerer. qui vers 8—14, narcissi illius pulchritudinem, amplitudinem et odorem describit. Hos duces deseruit Noster hic et V Metam. 392.

445. Cicero dicto loco: « Propter » est spelunca quædam conversa ad » aquilonem, infinita altitudine, qua » Ditem patrem ferunt repente cum » curru exstitisse, abreptamque ex » eo loco virginem secum asportas- » se, et subito non longe a Syracu- » sis penetrasse sub terras, lacum- » que in eo loco repente exstitisse. » Confer V Metam. 395-408. — *Cærulei*, nigri, *κυανότριχες* Orpheo. Nomina eorum habet Claudianus Rapt. Pros. I, 282. — *Patrui* cor, Venere impellente, Cupido sagitta acutissima vulneraverat, quum Siciliæ fundamina ambiret et exploraret; Metam. dict. loco, 355 sqq. — In hymno Homer. vers. 3, Jupiter eam dat fratri; ibi et multa de *clamore* raptæ. —*Absciderat*, disciderat. Multi, *exsciderat*. Metam. V, 398, *ut summa vestem laniarat ab ora*. — *Namque* Heinsius unius sui cod. auctoritate in *jamque* mutavit.

451. *Æqualis*, æqualium, comitum. Argutatur Neapolis qui ex hoc nomine docere vult, comites ejusdem fuisse ætatis.—*Ad tua dona* bene se habet, ad flores, quos tibi donare volumus. Heinsio vero *ad tua vota* venustum videbatur, quod in primo Ambros. exstabat.—Mox revocavi veterem lection. *mæsta manu*. Taubnero placebat, *mæstæ... manu*,

Adtonita est plangore Ceres; modo venerat Hennam;
  Nec mora, Me miseram! filia, dixit, ubi es?
Mentis inops rapitur, quales audire solemus
  Threicias passis Mænadas ire comis.
Ut vitulo mugit sua mater ab ubere rapto,
  Et quærit fœtus per nemus omne suos;
Sic Dea; nec retinet gemitus; et concita cursu
  Fertur; et e campis incipit, Henna, tuis.
Inde puellaris nacta est vestigia plantæ,
  Et pressam noto pondere vidit humum.
Forsitan illa dies errori summa fuisset,
  Si non turbassent signa reperta sues.
Jamque Leontinos, Amenanaque flumina cursu

quod non satis poeticum. Heinsius de suo scripsit, *mæstæ... manus.* — Regii tres *mæsta manu.* Ed.

457. Hymn. Homerico 43, mater divulsis vittis, cyaneoque velamento injecto, *rapitur*, ὥστ' οἰωνὸς ἐπὶ τραφερήν τε καὶ ὑγρὴν μαιομένη. Hoc, quod vers. 482 expressum et ornatum est, melius, quam comparatio cum *Mænadibus Threiciis*, quarum furor et jactatio comarum XI Metam. init. describitur. Burmann. hic prætulit *fusis comis*, quod melius, quam *passis*, Mænadibus congruat. Hoc non puto; IV Met. 520, Ino furens *passis fugit male sana capillis*; VI, 531, Philomela insaniens *passos laniat capillos*; V, 513, Ceres *Ante Jovem passis stetit invidiosa capillis.* — *Mugit* etc. Similia Remed. Amor. 183; sonant *silvæ mugitibus altæ, Et queritur vitulum mater abesse suum.* Atque etiam hoc loco, unus Vaticanus *queritur*; sed verbo *quærere* inest notio desiderii et doloris e jactura aliqua; II Metam. 239. Desiderium autem illud matris vitulum quærentis egregie notavit Lucretius, II, 352–365.

463. *Notum pondus*, corpus filiæ, cujus vestigia matri nota. — *Summa*, ultima. — *Errori* Heinsius non nisi ex uno Zulichemiano dedit. Nauger. *errorum*; cæteri *erroris*. — *Sues* melius poeta omisisset in hac narratione. — *Turbare*, confundere; VIII Metam. 160, Dædalus *turbat notas*.

467–480. Catalogus locorum Siciliæ, quæ Ceres prætererit. Conf. Virgil. Æneid. III, 687, qui locus paulo ornatius est scriptus. Non autem putandum est, Ovidium justo ordine iter aliquod designasse, aut, quæ erat interpretis gallici opinio, serie locorum neglecta, perturbationem animi, qua Ceres erraverit, indicare; sed satis habuit, quod et in Met. opere aliquoties fecit, plura loca memorabilia congerere; Diodorus Siculus, V, p. 288, Cererem narrat ἐπελθεῖν ἐπὶ πολλὰ μέρη τῆς οἰκουμένης. — *Leontini* aut *Leontium*, urbs in ora maris Siculi inter Catanam et Syracusas; Plinius, III, 14. — *Ame-*

Præterit, et ripas, herbifer Aci, tuas:
Præterit et Cyanen, et fontem lenis Anapi;
Et te, vorticibus non adeunde Gela.
Liquerat Ortygien, Megareaque, Pantagienque,
Quaque Symætheas accipit æquor aquas,
Antraque Cyclopum positis exusta caminis,
Quique locus curvæ nomina falcis habet,
Himeram et Didymen, Acragantaque, Tauromenonque,
Sacrorumque Melan pascua læta boum.

nanus prope Catanam, de quo fluvio XV Metam. 279. — *Acis* ex Ætna profluens undas suas gelidissimas magno cum impetu in mare devolvit; Plinius, dict. loc. — *Anapus* aut *Anapis*, ubi *Cyanen* recepit, in portum Syracusarum majorem se exonerat; V Metam. 412. — *Gelas* fluvius, ad cujus ostium Gela urbs; vide Dorvil. Sic. p. 129. Virgil. Æn. III, 702: *Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.* A *vorticibus* Phœnicibus *bela* dictus putatur. Bochart. Chan. I, 29.

471. *Ortygie*, insula, in qua pars Syracusarum sita, ubi et fons Arethusa; V Metam. 499. — *Megara* aut *Megaris*, quæ et Hybla minor, urbs prope Syracusas ad mare; Stephan. Μεγαρὶς ἐν Σικελίᾳ, ἡ πρότερον Ὕβλα; Plinius, IV, 7. De scriptura nominis vide Pintian. ad Melam, II, VII, 152. — *Pangies* aut *Pantagias*, parvus fluvius prope Leontinos; Plin. III, 14; Vibius Seq. Cluver. Sic. I, 11; Virgilius, Æneid. III, 689, *ostia Pantagiæ, Megarosque sinus Thapsumque* conjungit. — *Symæthus* (Σύμαιθος) fluvius in orientali Siciliæ parte ultra Catinam; Strabo lib. VI, p. 272; Plin. d. l. Cluver. I, 10.

473. Etiam Plinius, dicto loco, in parte Siciliæ orientali *Cyclopum scopulos* collocat; aliter Homerus. — *Exusta*, sicut Horatius, I, Od. IV, 8. *Dum graves Cyclopum Vulcanus ardens urit officinas.* — *Curvæ falcis.* Messana olim Zancle dicta a forma *falcata*, quam promontorium habet urbis portum includens ad fretum Siculum; XV Metam. 290. Fortasse tamen *Drepanum* innuit quum δρέπανον ut ζάγκλη falcem denotet, quod antiquum retinebat adhuc nomen. — *Himera*, quam Hannibal diruit, in parte septemtrionali Siciliæ ad ostium fluminis cognominis. Revocavi autem *Himeram*, quum recentiores edd. *Himera* præferrent. Vide Harduin. ad Plinium, dicto loco; Bochart. Chan. I, 27. Possis et *Hieram* legere, quæ fuit, ut *Didyme*, una ex insulis Æoliis ex adverso promontorii Tyndarii; Plin. III, 9. — *Acragas*, Agrigentum, in parte meridionali inter Pachynum et Lilybæum, in monte cognomini; Virgil. Æn. III, 703: « Arduus inde Acragas ostentat maxima longe » Mœnia. » Libri variant inter *Acragas* et *Agragas*. Vide Heinsium. — *Tauromenon*; Plin. dicto loco, *colonia Tauromenium, quæ antea Naxos;* Græcis Ταυρομένιον. Sita in parte orientali infra Messanam.

476. *Melas* fluvius e finibus Mes-

Hinc Camerinan adit, Thapsonque et Heloria Tempe;
  Quaque patet zephyro semper apertus Eryx.
Jamque Peloriaden, Lilybæaque, jamque Pachynon
  Lustrarat, terræ cornua prima suæ.
Quacumque ingreditur, miseris loca cuncta querelis
  Implet; ut amissum quum gemit ales Ityn:
Perque vices, modo Persephone, modo Filia, clamat;
  Clamat, et alternis nomen utrumque ciet.
Sed neque Persephone Cererem, neque filia matrem
  Audit, et alternis nomen utrumque perit.
Unaque, pastorem vidisset, an arva colentem,
  Vox erat, Hac gressus si qua puella tulit?

sanensium versus septemtriones profluens. Inde non longe aberant *Mylæ*, oppidum, hodie *Milazzo*, in peninsula. Ea regio *pascua* habebat miranda. Hinc *boves sacri* Solis ibi fuisse tradebantur; Theophr. Histor. Plant. VIII, 3; Bochart. Chan. lib. I, cap. 27. De *pascuis lætis* vide Bentleium ad Horat. III, Od. XI, 9.—*Camerina* aut *Camarina* in litore meridionali inter Agrigentum et Pachynum. — *Thapsus* peninsula haud procul a Syracusis sinum Megarensem includens.—*Helorum* oppidum ad ostium *Helori* amnis non procul a Pachyno; Plinius, III, 14, *flumen Elorum*; sed Stephanus Ἕλωρος. — *Eryx*; Solinus, cp. 5: « Eminet Sicilia montibus Ætna et Eryce: Vulcano Ætna sacer est, Eryx Veneri. » Mela VI, 7: « Montium Eryx maxime memoratus ob delubrum Veneris ab Ænea conditum. » — Finem catalogi faciunt *cornua*, ἄκραι, promontoria, quorum *Pelorus* Italiam spectat, *Pachynum* aut *Pachinus* Græciam, *Lilybæum* Africam. *Pelorus* scribitur etiam *Pelorum*, *Peloris* et *Pelorias*. Vid. Gronovium ad Melam, II, VII, 143. Heinsius quem deinde alii secuti sunt, *cornua trina* e conjectura Ulitii dedit; MSS omnes *prima*, quod nos revocavimus. Promontoria, quæ longissime in mare procurrunt, bene dicuntur *prima* insulæ. Vidit hoc et Krebsius.—Hic, ut fere semper, rejiciendæ conjecturæ. *Ed.*

482. *Itys* Terei et Procnes filius a matre occisus et patri appositus; Metam. VI, 620 sqq. Mater vocatur *ales*, quia in hirundinem mutata; ibid. 667. — In seqq *Perque vices*... *perit* ludit ingenium Ovidianum. Repetitio verbi *clamat*, in qua nulla vis, mihi non placet. Editt. plurimæ, sed invitis MSS, *modo filia, mater Clamat*, quod Burmannus sequentibus non male convenire putat. Sed si poeta hæc sequentibus satis accommodare voluisset, etiam in priore hujus versus membro *Cereris* nomen ponendum fuisset.—*Ciet*, exclamat; Livius, XLV, 38: *triumphum nomine ciere*, exclamare Io triumphe!—*Perit* nomen, quod non auditur. — *Si qua*, an qua. Editt. antiq. *ecqua*.

Jam color unus inest rebus; tenebrisque teguntur
Omnia: jam vigiles conticuere canes.
Alta jacet vasti super ora Typhoeos Ætne,
Cujus anhelatis ignibus ardet humus.
Illic accendit geminas pro lampade pinus;
Hinc Cereris sacris nunc quoque tæda datur.
Est specus exesi structura pumicis asper;
Non homini regio, non adeunda feræ.
Quo simul ac venit, frenatos curribus angues
Jungit; et æquoreas sicca pererrat aquas.
Effugit et Syrtes, et te, Zanclæa Charybdi;
Et vos, Nisæi, naufraga monstra, canes;
Adriacumque patens late, bimaremque Corinthon.
Sic venit ad portus, Attica terra, tuos.

489-494. Etiam in hymno Homerico 48, errat αἰθομένας δαΐδας tenens, easque λαμπάδας apud Diodor. Sicul. V, p. 288, quoque ἐκ τῶν κατὰ τὴν Αἴτνην κρατήρων accendit, et apud Cicer. dicto loco, *iis ignibus, qui ex Ætnæ vertice erumpunt*. Ibi *tædæ* vocantur, sed hoc loco et Metam. V, 442 *pinus*, et Claudiano, Rapt. Proserp. III, 376, *cupressus*. Hinc *tæda* in Cereris sacris adhibebatur; etenim multi ritus memoriam facti alicujus, mimice illud exhibendo, servabant.—De *Typhoeo*, monstro immani, Jovis fulmine vulnerato, et Ætna monte obruto vide ad III Metam. 303; V, 321, 348. —Pro *anhelatis* Cantabrigiensis *ab elatis*; sed et Æn. VIII, 421, *fornacibus ignis anhelat*. — Paulo ante *canum* non satis commode mentio facta. — Cum altero *color unus* etc. comparari potest Virgilii Æn. VI, 272: *rebus nox abstulit atra colorem*.

495-498. De *anguibus* vel alatis, vel non alatis, quibus Ceres vehebatur, dictum ad V Met. 642: vide et Voss. in Epist. mythol. II, p. 123. Apud cæteros auctores iis non utitur in quærenda filia; at nunc *specus* inaccessus et mare locum dant iis adhibendis. — *Pumex*, omnis lapis aut rupes excavata; unde poetis etiam saxa sic dicuntur, quibus Deorum Nympharumque antra constructa, etiam saxa erosa in ædificiis ad imaginem specus arte reddendam; Plinius, XXXVI, 21. *Exesus* solemne in hac re; Virgil. Georg. IV, 418: « Est specus ingens Exesi latere in » montis. »

499. De *Syrtibus* ad VIII Metam. 120; de *Charybdi* et *Scylla* ad VII, 63 dictum. Scyllæi nunc vocantur *Nisæi*, quia Scylla Nisi filia; ibid. VIII, initio. — *Naufraga*, ad quæ naufragia fiunt.—De *bimari* Corintho ad V Metam. 407.

502. Errantem Cererem in *Atticam*, in Eleusinios quidem agros venisse, in eo consentiunt quos supra laudavi, scriptores. Quamquam

Hic primum sedit gelido mœstissima saxo :
  Illud Cecropidæ nunc quoque triste vocant.
Sub Jove duravit multis immota diebus ,
  Et lunæ patiens , et pluvialis aquæ.
Fors sua cuique loco est : quo nunc Cerealis Eleusin,
  Dicitur hoc Celei rura fuisse senis.
Ille domum glandes , excussaque mora rubetis
  Portat , et arsuris arida ligna focis.
Filia parva duas redigebat rupe capellas ;
  Et tener in cunis filius æger erat.
Mater , ait virgo, mota est Dea nomine matris,
  Quid facis in solis incomitata jugis?

et alii populi Cereris adventum , sationisque principium ad se trahebant , Argivi , Arcades , Siculi. — Prope Eleusinem consedit in *saxo* sub olea juxta puteum mœstissima. Saxum Cecropidæ vocarunt *Ἀγέλαστον*, (Apollod. Hesych.) quod Noster *triste* interpretatus est. Ad puteum , haud dubie eumdem, postea mulieres chorum instituerunt, dixeruntque Καλλίχορον; vide Ilgen. ad hymn. Homeric. vers. 99.

507. A *Metanira* , *Celei* uxore, excipitur etiam in hymno Homerico, 105 sqq , præeunte Pampho (Paus. I, 39) et apud Apollodorum. Alii, ut Hyginus , Eleusinum regem substituunt. Etiam Celeum cæteri faciunt regem , Noster rusticum. Secundum Arnobium , Eleusinum agrum tum Triptolemus , Dysaules , Eubuleus et Eumolpus incoluerunt , quorum primus boum jugator , alter caprarius , tertius porcorum custos , quartus opilio fuerit. In hymno Homer. vers. 153 sq , Triptolemus , Dioclus , Polyxemus , Eumolpus , Dolichus et Celeus, proceres terræ , nominantur. — *Fors* ad vicissitudines rerum referenda.—*Eleusinem* urbem Eleusin heros condidit , cujus ætas incerta erat ; Pausanias , Attic. p. 93. — *Quo... hoc* scilicet loco. — *Dicitur* pro *dicuntur*, quod exemplis comprobat Heins. qui lectionem hanc e MSS composuit ; nam antea vulgabatur : *Qui nunc Cerealis Eleusis Dicitur, hic Celei rura fuere senis.*— *Glandes* : vide vers. 399.—*Excutere* omnino demere , amovere ; Fast. V , 215 : *foliis excussa pruina* , nempe radiis solis.—*Rupe* pro *monte* habent quidem non nisi Ursinus et unus Patavinus ; sed bene Heinsius recepit , quia sæpe apud poetas capellæ *de rupe pendere* , aut *in rupe pasci* dicuntur.

513 sqq. Hæc omnia aliter , sed perquam jucunde priscæque ætatis moribus convenienter in hymn. Homer. 105 sqq , narrantur. Ibi a Celei filiabus ad Metaniram matrem Dea deducitur, ejusque filiolum unicum Demophonta educandum et alendum recipit ; sic et Apollodorus. —*Juga* in agro Eleusino me offendunt. Recepit hoc nomen Heinsius ex Vossiano et nonnullis aliis ; cæ-

Restitit et senior, quamvis onus urget; et orat,
Tecta suæ subeat quantulacumque casæ.
Illa negat; simularat anum, mitraque capillos
Presserat; instanti talia dicta refert:
Sospes eas, semperque parens; mihi filia rapta est.
Heu! melior quanto sors tua sorte mea!
Dixit: et, ut lacrymæ, neque enim lacrymare Deorum est,
Decidit in tepidos lucida gutta sinus;
Flent pariter, molles animi, virgoque, senexque.
E quibus hæc justi verba fuere senis:
Sic tibi, quam raptam quereris, sit filia sospes:
Surge; nec exiguæ despice tecta casæ.
Cui Dea; Duc, inquit; scisti, qua cogere posses.
Seque levat saxo, subsequiturque senem.
Dux comiti narrat, quam sit sibi filius æger;
Nec capiat somnos, invigiletque malis.
Illa soporiferum, parvos initura penates,
Colligit agresti lene papaver humo.

teri *locis*, quod præferendum videtur. Etiam VII Met. 819, *loca sola*.

517. *Simularat anum*. In hymno Homerico sedet *γρηΐ παλαιγενεῖ ἐναλίγκιος*. Sic et apud Pamphum; sed apud Hyginum nutricem lactantem simulavit.—De *mitra*, vetularum insigni, ad III, 669.—*Presserat*, texerat. — *Semper parens*, nunquam amittas liberos.

521. *Neque lacrymare* etc. Confer II Metam. 622. Alibi in luctu Deorum lacrymis substituuntur gemitus, hoc loco *lucida gutta*. — *Molles animi*. Homines ut interdum *corpora*, sic et *animi* dicuntur; I, 297: *felices animi*. Male Taubner. hoc loco *animi* pro genitivo haberi volebat, quemadmodum *dubius animi* legitur. Vulgo, *animis*. — *Flent pariter*; vis sympathiæ. — *Justus*, frequens epitheton senis; Heroid. I, 29; VIII Metam. 704.—*Sic tibi* etc. Precor te per salutem filiæ raptæ, ut surgas. *Sic* ponitur ita in obtestationibus, quibus alteri quo fortius eum impellamus ad aliquid faciendum, grata quædam precamur; Tibullus, II, V, 121: « Adnue; sic tibi sint in» tonsi, Phœbe, capilli. » Celeus igitur et graviter et humaniter urget Cererem.

531–536. De jejunio diuturno Cereris in illo errore consentiunt veterês. In hymno Homerico primum respuit cibos Metaniræ delicatiores; tum vers. 210, cinnum (Γλήχωνα) bibit. Similiter fere V Met. 450, et Arnob. dicto loco, qui e Clemente addit, in Mystarum symbolis fuisse,

Dum legit, oblito fertur gustasse palato,
  Longamque imprudens exsoluisse famem.
Quæ quia principio posuit jejunia noctis,
  Tempus habent mystæ sidera visa cibi.
Limen ut intravit, luctus videt omnia plena:
  Jam spes in puero nulla salutis erat.
Matre salutata, mater Metanira vocatur,
  Jungere dignata est os puerile suo.
Pallor abit, subitæque vigent in corpore vires:
  Tantus cælesti venit ab ore vigor!
Tota domus læta est: hoc est, materque, paterque,
  Nataque: tres illi tota fuere domus.
Mox epulas ponunt, liquefacta coagula lacte,
  Pomaque, et in teneris aurea mella favis.
Abstinet alma Ceres, somnique papavera causas
  Dat tibi cum tepido lacte bibenda, puer.

Jejunavi atque ebibi cyceonem. Apud Servium ad Georg. I, 212, *papavera* sumit ad oblivionem doloris. — *Mystæ*, initiati mysteriis minoribus, quæ in honorem Proserpinæ celebrabantur. Ab iis diversi *Epoptæ*, initiati mysteriis majoribus in honorem Cereris; vid. Meursius de Eleusiniis, item Fisch. in indice Æsch. ad vocem μυεῖσθαι.

539. Nomen *Metanira* librarii corruperant in *Melalina*, *Menalia*, *Melania*, *Materna*; sed Heinsius e græcis scriptoribus verum nomen restituit. Iis accedit hymn. Homeric. 161 auctoritas. Apud Pausaniam corrupte *Meganira*; corrupte etiam in Marmore Arondel. I, 23, *Neæra*. Alia nomina mulieris habet Munkerus ad Hygini fabulam 147. — *Jungere*, alii *tangere*; æque bene.

541. *Subitæque vigent.* Hanc Vaticani codicis lectionem, ut elegantiorem, recepit Burmannus. Cæteri, *subitasque vident.* — Verba *hoc est* Heinsius in *domus est* mutari volebat. Ita vox *domus* in duorum versuum ambitu ter legeretur, quod est nimium. — *Tres illi* etc. ut VIII Metam. 636: *Tota domus duo sunt.* — De *coagulis* consule notam ad Met. XIII, 830. Ea sumenda dilui solebant lacte. — *Teneris*, vulgo *ceris*. Heinsius conjicit *cereis*; sed hoc foret satis otiosum epitheton favorum. — Regii nostri habent lect. vulgat. *et in ceris aurea mella suis*, quæ bene se habet. *Ed.*

547. Ceres puerum, quum immortalem reddere vellet, noctu in igne posuit, et quod ignis absumserat, id interdiu inungendo corpus ambrosia restituit: sic ille quotidie mirifice crescebat. Mater quum e thalamo suo observans, filium igni impositum videret, ejulavit. Quo

Noctis erat medium, placidique silentia somni;
Triptolemum gremio sustulit illa suo:
Terque manu permulsit eum; tria carmina dixit,
Carmina mortali non referenda sono:
Inque foco pueri corpus vivente favilla
Obruit, humanum purget ut ignis onus.
Excutitur somno stulte pia mater; et amens,
Quid facis? exclamat; membraque ab igne rapit.
Cui Dea; Dum non es, dixit, scelerata fuisti,
Irrita materno sunt mea dona metu.
Iste quidem mortalis erit; sed primus arabit,
Et seret, et culta præmia tollet humo.
Dixit: et egrediens nubem trahit, inque dracones
Transit, et aligero tollitur axe Ceres.

facto, Ceres ignem exstinxit, matri stultitiam exprobravit, puero Demophonti, quum immortalem reddere jam non posset, honorem incorruptum promisit, sibique sacra institui jussit. Sic hymn. Homeric. vers. 235–274; sic fere et Apollod. Secundum illum *Triptolemus* æque ac Celeus, fuit incola Atticæ, vers. 155; secundum hunc senior Metaniræ filius. Hunc plurimi arationis et sationis auctorem in Græcia faciebant; hordeum ab eo in agro Rhario satum esse, Pausanias I, 38, narrat.—*Carminum*, id est formularum quarumdam, quarum magnus usus erat et in rebus magicis; VII Met. 137; X, 397. — *Mortali* etc. conf. III, 323 sq. — *Purget ut ignis onus*; Burmannus ex uno Heinsii codice *opus* mallet; corpus enim humanum opus esse, ut anima, cæleste; quod est paulo argutius; XIV Met. 149: « consumtaque membra senecta Ad » minimum redigantur onus. » Et *obruere igne* de hac eadem re etiam Hyginus, Servius et Lactant. usurparunt.

557. Hoc oxymoron Ovidius, III Metam. 5; IX, 408, sic expressit: « facto pius et sceleratus eodem. » Quamquam scelerata *non es*, quia unice amas filium, æque tamen ei nocuisti, ac si eum odisses. Pro *es* alii *vis*, quod fluxit ab iis, qui non cepere vim acuminis.

561. Apud Apollodorum, ἑαυτὴν ἔδειξε, se exhibuit Deam, idque in hymn. Homerico 275, fecit deposita senectute, resumta forma augusta, odore grato et splendore quodam. Hic *nubem trahit*, id est, attrahit, et incedit circumdata nube. — *Inque dracones* etc. Heinsius malebat *inde dracones Scandit*; male. Nube circumdata in currum transit, cui dracones juncti. De sacris ei jam ab Eleusiniis institutis, de quibus hymnus multa habet, Noster nihil tradit, sed catalogum rursus locorum struit, quæ Dea pererraverit; amabat enim tales catalogos.

Sunion expositum, Piræaque tuta recessu
 Linquit, et in dextrum quæ jacet ora latus.
Hinc init Ægæum, quo Cycladas adspicit omnes;
 Ioniumque rapax, Icariumque legit.
Perque urbes Asiæ longum petit Hellespontum;
 Diversumque locis alta pererrat iter.
Nam modo turilegos Arabas, modo despicit Indos,
 Hinc Libys, hinc Meroe, siccaque terra subest.
Nunc adit Hesperios, Rhenum, Rhodanumque, Padumque,
 Teque future parens, Tibri, potentis aquæ.
Quo feror? immensum est erratas dicere terras:
 Præteritus Cereri nullus in orbe locus.
Errat et in cælo; liquidique immunia ponti
 Alloquitur gelido proxima signa polo:
Parrhasides stellæ; namque omnia nosse potestis,
 Æquoreas nunquam quum subeatis aquas;
Persephonen miseræ natam monstrate parenti.

563. *Sunion* promontorium a portu *Piræeo* XLV millia passuum abest, (Plinius, IV, 11) finitque id litus Hellados, quod spectat orientem; Mela, II, III, 99. — *Expositum* fluctibus, procurrens in mare. Plenius, Æneid. X, 694: *rupes exposta ponto.* — *Init ... legit.* De cursu in aere locutus est, ut de navigatione in mari. — *Ionium* sic absolute poni solet. Vide Bentleium ad Horatii Epod. X, 19: non autem hic intelligas mare, quod vulgo *Ionium* dici solet, inter Græciam et Italiam, sed quod *Ioniam*, Asiæ partem alluit, a quo non longe abest *Icarium*. Neque IV Metam. 534, vulgari sensu legitur. Krebsius hoc loco totum mare intelligit quod inter Græciam, Siciliam, Phœnicen et Ægyptum patet. Immo angustiore sensu capi debet, quippe positum inter *Ægæum* et *Icarium*. — *Diversum locis iter*, diversa loca.

570. *Meroe*, insula Æthiopum, quam Nilus facit; Mela, I, IX, 10: « Nilus, quum diu simplex sævusque descendit, circa Meroen late » patentem insulam in Æthiopiam » diffunditur. » Adde III, IX init. — *Hesperios* sive occidentales fluvios; sic etiam II Met. 259, conjungit, ubi addit: « cuique fuit rerum promissa potentia, Thybrim. »

575. Etiam XIII Met. 293, *immunem æquoris Arcton*. Jam Homerus, Il. Σ, 489: Οἴη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο. In Ursam majorem Callisto mutata, Lycaonis Arcadis filia; Arcadia autem olim *Parrhasia* dicta. — *Namque*; etiam Homerus et Virgilius post appellationem ope

Dixerat : huic Helice talia verba refert :
Crimine nox vacua est : Solem de virgine rapta
Consule, qui late facta diurna videt.
Sol aditus ; Quam quæris, ait, ne vana labores,
Nupta Jovis fratri tertia regna tenet.
Questa diu secum, sic est affata Tonantem ;
Maximaque in vultu signa dolentis erant ;
Si memor es, de quo mihi sit Proserpina nata :
Dimidium curæ debet habere tuæ.
Orbe pererrato, sola est injuria facti
Cognita : commissi præmia raptor habet.
At neque Persephone digna est prædone marito,
Nec gener hoc nobis more parandus erat.
Quid gravius victore Gyge captiva tulissem,
Quam nunc, te cæli sceptra tenente, tuli ?
Verum impune ferat ; nos hæc patiamur inultæ :
Reddat, et emendet facta priora novis.

particularum γὰρ et *namque* rationem eorum quæ secutura sunt, præmittunt. Vide Ernest. ad Od. M, 320 ; Heynium ad Æneid. I°, 731.

580. De *Helice* dictum ad III, 108. In hymno Homerico, Ceres decimo erroris die primum ex Hecate, lunam tenente, de filia quærit ; tum, quum illa rem ignoraret, vers. 62, ad *Solem* contendit : θεῶν σκοπὸν ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν ; V Metam. 487 sqq, ex Arethusa raptum discit ; apud Apollodorum ex Hermionensibus. Adeo hæc variata sunt. — *Qui late* etc. Sol πανδέρκης. — Codex Bononiens. *furta diurna*, quod Burmanno valde placet ; altera lectio latiorem habet sententiam. — Hymno Homerico 69, Ceres Solem ita alloquitur : Σὺ γὰρ δὴ πᾶσαν ἐπὶ χθόνα καὶ κατὰ πόντον Αἰθέρος ἐκ δίης καταδέρκεαι ἀκτίνεσσι. Raptum Sol ita indicat, ut fomentum matri dolenti adferat : *Nupta Jovis fratri* etc.

585. Confer cum oratione seq. V Metam. 512 sqq, quæ ei simillima. Ibi stat ante Jovem *toto nubila vultu*, et *passis invidiosa capillis*, rogatque, *neu sit tibi cura vilior illius.* — Burmannus quum dubitaret, an *injuria facti* recte diceretur, malebat *injuria matri* ; Taubnerus contra ex Æneid. I, 31, *spretæ injuriam formæ* comparat.

591. Pro *prædone* quidam *raptore* ; sed etiam Metam. dicto loco, *non prædone marito filia digna.* Et præda de rapina dici solet. Etiam lupi *prædari* dicuntur Virgilio. — *Gyges* unus ex Centimanis ; Hesiodus, Theog. 149 ; Apollodor. I, 1. Sed hoc loco inter Gigantas relatus est, qui cum

Jupiter hanc lenit, factumque excusat amore;
  Nec gener est nobis ille pudendus, ait.
Non ego nobilior: posita est mihi regia cælo;
  Possidet alter aquas; alter inane chaos.
Sed si forte tibi non est mutabile pectus,
  Statque semel juncti rumpere vincla tori,
Hoc quoque tentemus, siquidem jejuna remansit:
  Sin minus; inferni conjugis uxor erit.
Tartara jussus adit sumtis Caducifer alis;
  Speque redit citius, visaque certa refert.
Rapta tribus, dixit, solvit jejunia granis,
  Punica quæ lento cortice poma tegunt.
Haud secus indoluit, quam si modo rapta fuisset
  Mœsta parens; longa vixque refecta mora est.
Atque ita, Nec nobis cælum est habitabile, dixit;

Jove de imperio certarunt. Magna igitur vis et plurimum acerbitatis est in hac comparatione. Scaliger malebat hoc loco *Gye*; sine causa. Vide Heinsium ad II Amor. I, 12; Bentleium ad Horatii II, Od. XVII, 14; Munker. ad Hyginum, p. 2.

598. Hymn. Homerico, 83, Sol Cererem sic solatur: *οὔτοι ἀεικὴς Γαμβρὸς ἐν ἀθανάτοις πολυσημάντωρ Ἀϊδωνεύς.* — *Non ego nobilior.* Se cum uno Plutone comparare debebat; sed placuit obiter et alterum fratrem addere. — Pro *regia cælo* Heinsius suadebat, *regia*, *cælum*. Immo in altera lectione intelligitur *in*; I Metam. 174, de Diis, ibi, in cælo, *clari suos posuere penates*. Hoc loco Gottorph. codex *cessit mihi regia cœli*, quod fluxit ex aliis locis, ubi Noster sic loquitur, ut IV Metam. 532; V, 368.—*Inane*, in quo inanes umbræ; IV Metam. 509; *inania regna Ditis* ex Virgilio, Æneid. VI, 269.

603. Metam. dicto loco additur: *nam sic Parcarum fœdere cautum.* Erat lex fatorum, ut nemini ab inferis redire liceret, qui ibi aliquid gustasset. Pluto igitur Proserpinam prius, quam dimitteret, granum punicei mali, *ῥοιῆς κόκκον*, edendum dedit; hymn. Homer. 335; 371-412; Apollodorus, dicto loco. Sed Metam. dicto loco, Proserpina ambulans sponte septem grana comedit. Eam autem ob causam Thesmophoriazusæ abstinebant a malis puniceis. Cæterum ejus generis arbores etiam Homerus, Od. Λ, 589, apud inferos finxit. — *Caducifer* in hymno Homer. vs. 335, in Erebum mittitur, ut Plutonem deliniat, Proserpinamque inde reducat.

611. Taubnerus sic distingui vult, *Atque, Ita nec nobis* etc. Sed *atque ita* nunc quoque potest esse, quo facto, tum, ut sæpe.—*Non habitabile*, obstinatum mihi est non am-

Tænaria recipi me quoque valle jube.
Et factura fuit; pactus nisi Jupiter esset,
Bis tribus ut cælo mensibus illa foret.
Tum demum vultusque Ceres, animumque recepit;
Imposuitque suæ spicea serta comæ.
Largaque provenit cessatis messis in arvis;
Et vix congestas area cepit opes.
Alba decent Cererem; vestes Cerealibus albas
Sumite: nunc pulli velleris usus abest.
OCCUPAT Apriles Idus cognomine Victor
Jupiter: hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro

plius habitare in cælo; hymn. Homer. 331: Οὐ μὲν γάρ ποτε φάσκε θυώδεος Οὐλύμποιο πρίν γ' ἐπιβήσεσθαι, πρὶν γ' ἴδοι ὀφθαλμοῖσιν ἑὴν εὐώπιδα κούρην. —Mox olim edebatur *Tartarea*; sed *Tænara* pro *Tartara* poni, docent Heinsius et Burmannus. — *Pactus esset*, promisisset. Perdidisset Ceres totum genus humanum, nisi *Jupiter* succurrisset. Is, quum frustra Deos deinceps omnes Eleusinem misisset ad Deam arcessendam, tandem per Rheam ei offert conditionem hanc, ut filia tertiam cujusque anni partem cum Plutone sit, duas reliquas cum matre in cælo; hymn. Homer. 305 sqq, 445; sic et Apollod. Sed *bis tribus mensibus* est etiam Metam. dicto loco, et Hygino, fab. 146.

615. Mater, filia recepta, ἤϊξ', ἠΰτε μαινὰς ὄρος κάτα δάσκιον ὕλης, nec filiæ gaudium minus; hymn. 385 sqq. — *Cessatis in arvis*, nam antea apud Siculos, perfregerat aratra, occiderat colonos cum bubus, arva jusserat fallere depositum, seminaque vitiaverat, ut fertilitas cassa jaceret; V Metam. 476; conf. hymn. Homer. 305.—*Alba decent* etc. Causam poeta ipse V, 357 reddit, *quia maturis albescit messis aristis*. De matura segete I Met. 110, *canere*; alibi fere *flavescere*; verba colorum a veteribus satis vage usurpantur. Burm. conjicit *festis Cerealibus alba Sumite*, quia inconcinnum sit eodem versu *alba* et *vestes albas* dicere; quod ego non video. — Codex Regius A habet, ut multi, *vestis... albas*; unde Burmannus conjecit *festis ... alba*; repetitio τοῦ *alba* non displiceret si codic. auctoritas adesset. *Ed.* — *Nunc pulli velleris* etc. Itaque in luctu publico sacra Cereris Romæ intermittebantur, quia lugentes matronas iis interesse nefas habebatur: Livius, XXII, 56; XXXIV, 6; vide Spanhem. ad Callimachum Cer. 18.

621-624. *Idibus Jovi Victori templum, et Libertati atria data.* — *Victori* anno 457, Q. Fabius Maximus antequam ad castra Samnitium pergeret, ædem vovit; Livius, X, 29. *Libertatis ædem* Tiberii Gracchi, qui tempore belli Punici secundi vixit, pater in monte Aventino faciendam curavit dedicavitque; Li-

Atria Libertas cœpit habere sua.
LUCE secutura tutos pete, navita, portus :
Ventus ab occasu grandine mixtus erit.
Sit licet et fuerit, tamen hac Mutinensia Cæsar

vius, XXIV, 26. Quod forte factum circa annum 515, quo ille consulatu functus est. *Atrium Libertatis* anno u. c. 559, a Pæto et Cornelio Cethego censoribus refectum est ; Livius, XXXIV, 44. In eo erant tabellæ publicæ, certe Tib. Gracchi tempore ; Livius, XLIII, 16. Etiam Asinius Pollio *atrium Libertatis exstruxisse* a Suetonio August. 29 narratur, quod haud dubie ad instaurationem ejus et exornationem referendum.

625–628. *Die 14 Aprilis, grando. Eodem die Antonius victus ad Mutinam.* Etiam Columella, XI, 2 : XVIII *Kalend. Maii ventosa tempestas et imbres, nec hoc constanter.* — Consilium illud *tutos pete portus* jucundius Virgil. Georg. I, 456 expressit : *non illa quisquam me nocte per altum Ire, neque a terra moneat convellere funem.*

Mutinensia arma. Antonius, quum Decimum Brutum *Mutinæ* obsideret, a senatu, Cicerone inprimis auctore, hostis patriæ judicatus est, missique sunt contra eum ann. u. c. 710, Hirtius et Pansa coss. atque Octavianus *Cæsar* proprætor. Priori prœlio Pansa vulneratus est, posteriori Hirtius eodem die fortiter pugnans cecidit : quo facto quum Octavianus victoria uti vel nesciret, vel nollet, Antonius ad Ligures elapsus est ; Appianus de Bell. Civ. III, 50 sqq ; Dio Cassius, XLVI, 39 sqq. Nimis igitur poeta Cæsarem laudat, quum eum *contudisse arma Mutinensia* ait. Nonnullis tamen interpretibus ne hoc quidem verbum satis grave visum est, itaque prætulerunt, tamquam fortius, *perculit*, quod Voss. Ambrosianus, Mazarinæus, Zulich. Ursinus Petav. et alii habent. Laudat hoc vir doctus in Ephem. Lips. anno 1807, n. 97. Improbat vir doctus in Ephem. Heidelb. vol. XI, p. 397. *Percellere*, quod proprie subvertere, evertere (vide Gronov. ad Livium, III, 30) sane passim de devictis et a conatu resistendi dejectis legitur ; Cicer. Catilin. II, 1 : « se perculsum atque abjectum sentit. » Sed etiam *contundere* est verbum et grave et elegans, de quo vide Drakenb. ad Silium, VIII, 321 ; Cortium ad Sallustium, Jug. 43 ; Ernest. ad Tacitum Annal. XII, 31. Nec scio, an satis bene dicatur *arma percellere* ; at *arma contundere* sæpe legitur, etiam apud Nostrum supra vs. 380 ; VI, 361 ; I ex Ponto III, 69 ; Propert. IV, XI, 52. Bene autem hanc victoriam cum tempestate illius diei conjunxit verbis *Sit licet et fuerit*, sit ita, ut eo die interdum grando cadat, *et fuerit* ita et olim. Hanc igitur lectionem antiquam et vulgatam, etiam Taubnero probatam, quum sensum fundet optimum, revocare non dubitavi. Burmannus ex Mazar. Zulich. primo Ambros. Vossian. Arondel. et aliis invexerat *Sit licet ut fuerit*. Heinsio cum quibusdam MSS placebat *Scilicet ut fuerit*, quamvis fuerit. Hoc igitur Gesenius in Specimine suo recepit, eique tribuit vim digito quasi intendendi ad sequen-

Grandine militia contudit arma sua.
Tertia post Veneris quum lux surrexerit Idus,
Pontifices forda sacra litate bove.
Forda ferens bos est, fecundaque, dicta ferendo:
Hinc etiam fetus nomen habere putant.
Nunc gravidum pecus est; gravidæ nunc semine terræ:
Telluri plenæ victima plena datur.
Pars cadit arce Jovis: ter denas Curia vaccas
Accipit; et largo sparsa cruore madet.
Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis,
Igne cremat vitulos, quæ natu maxima, Virgo;

tia, ecce.—*Militia*, monente Burmanno vel expeditione sua, vel militibus suis; sed de die restat aliqua difficultas. Galba enim apud Ciceronem ad Div. X, 30, prius prœlium XVIII Kal. Maii commissum scribit. Itaque aut erravit Ovidius aut, quod et Gesenius monuit, apud Ciceronem numerus corruptus est.

629–672. *Die* 15 *Apr. Fordicidia.* Hic nomen explicat, sacra ipsa describit, originemque eorum repetit inde a Numa. *Forda bos*, vacca prægnans. Festus: « Fordicidiis boves » fordæ, id est gravidæ, immola» bantur, dictæ a fetu. » Varro de Ling. Lat. V: « Fordicidia a fordis » bubus. Bos forda, quæ fert in ven» tre. » Glossæ *fordas* explicant *ἐγκυμονούσας*, et *fordicidia θυσίας ἐγκύμονος βοός*. De vaccis peculiariter hoc vocab. dictum monet Bentleius ad Horatium, III, Od. 27; Festus et Varro de Re Rust. II, 5, scribunt et *horda* atque *hordicidia*; vide omnino Schneider. ad Varronis dictum locum.—*Litare*, grato sacrificio satisfacere Diis, placare Deos. Negat quidem Servius, *litare sacra* recte dici; sed vide Schwarz. ad Plinium, pan. LII, 3.—*Ferens* nempe in utero. Ab antiquo *feo* putant fluxisse vocabula *fero*, *fetus*, *fecundus*, *fordus*. Vir doctus in Ephem. Heidelb. d. l. voc. *fordus* deducit a græco, φορὸς, φοράδος, laudatque in eam rem Vossii Etymol.

633. Tempori accommodatum hoc sacrum. *Tellus* cur hic commemoretur e vs. 665 patet; adde I, 671–674. Hostia ei propria erat sus prægnans; Macrobius, I, Sat. 12. *Plenæ*, gravidæ seminibus, *plena*, gravida, victima datur; *plenus uterus* III Metam. 73; *plena patris thalamis excedit* X, 469. — *Arx Jovis*, delubrum Jovis in Capitolio; VI, 18; vide ad I, 85; II, 70. — *Curia*, Varro de Ling. Lat. V: « Ea die publice immo» lantur boves prægnantes in curiis » complures. » Erant autem Romæ, quod constat, curiæ triginta.—*Ministri*, victimarii, ut vers. 413. — *Rapuere*, quia celerrime ea res peragebatur.—*Natu maxima Virgo* eadem dignitate maxima erat, unde a Plinio, IV, Epist. II, 6, *maxima vestalis* vocatur; ubi vide notam

Luce Palis populos purget ut ille cinis.
Rege Numa, fructu non respondente labori,
Irrita decepti vota colentis erant.
Nam modo siccus erat gelidis aquilonibus annus;
Nunc ager assidua luxuriabat aqua.
Sæpe Ceres primis dominum fallebat in herbis;
Et levis obsesso stabat avena solo:
Et pecus ante diem partus edebat acerbos;
Agnaque nascendo sæpe necabat ovem.
Silva vetus, nullaque diu violata securi,
Stabat, Mænalio sacra relicta Deo.
Ille dabat tacitis animo responsa quieto
Noctibus: hic geminas rex Numa mactat oves.

nostram. — *Luce Palis*, Palilibus, de quibus mox vers. 721 sqq.—*Purgare*, expiare lustrando. De *purgaminibus* II, 35. In iis *cinis* etiam apud alios populos. Vide Spencer. de legibus ritualibus Hebr. tom. II, p. 77.

644. *Ager assidua luxuriabat aqua* posset esse, ob aquam assiduam segetes oneratæ fertilitate procumbebant; Plinius, XVIII, XLIV, 2. Verum huic malo succurri potuisset depascendo; Virgil. Georg. I, 112. Ergo *luxuriare aqua*, nimia aquæ copia laborare: *luxuries* omne nimium; Plinius, IX, 1, *humoris luxuria*. — *Primis in herbis*. Pro eo Virgilius, Georg. I, 113, *tenera in herba*, *Quum primum sulcos æquant sata*.—Quæ sic plenam messem pollicebantur, ea cæli humore degenerabant in *avenam* folliculis vacuis; Plinius, XVIII, XVII, 1. De *avena* illa *levi* aut inani vide intt. ad Virgilium, Georg. I, 154, ubi *infelix lolium* et *steriles avenæ* conjunguntur.—*Stabat obsesso solo*, stabat sic, ut omne solum repletum teneret.—*Acerbus* a pomis immaturis translatum ad alia immatura, (Nonius, IV, 41) nunc ad partus immature editos. Sed ita redundare videtur *ante diem*. Possis igitur putare, *acerbos* dictum pro *acerbe*, cujus explicationem in versu sequenti *necabat* habeat. Malim tamen partus pecori dolores adferentes intelligere.

649. Locus sq pendet a Virgilio, Æn. VII, 81 sqq, ubi prope Albuneam lucus, in quo Fauni fatidici oraculum, a quo gentes Italæ dubiis in rebus responsa petebant, ita quidem, ut cæsis ovibus sub nocte silenti, pellibus incubarent stratis, somniaque exspectarent. De ea re verbum proprium *incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι.—*Silvam sacram*, ut hic, sic etiam III Met. 28, circumloquitur; vide ibi notam. — *Mænalius Deus*, Faunus, quem passim poetæ latini cum Pane, Deo Arcadum, confundunt. De *Fauno* autem vide III, 84 et 291 sqq, quo loco et ipse Numa ei sacra facit. — *Animo quieto* dativo casu, animis quiescentibus,

Prima cadit Fauno; leni cadit altera Somno:
Sternitur in duro vellus utrumque solo.
Bis caput intonsum fontana spargitur unda;
Bis sua faginea tempora fronde premit.
Usus abest Veneris: nec fas animalia mensis
Ponere; nec digitis annulus ullus inest.
Veste rudi tectus supra nova vellera corpus
Ponit, adorato per sua verba Deo.
Interea placidam redimita papavere frontem
Nox venit, et secum somnia nigra trahit.
Faunus adest; oviumque premens pede vellera duro,

in somnis.—*Somno* etiam Romanos sacra fecisse, hinc videmus. Nunc Numa facit, quia in somnis oraculum exspectabat.

654-660. Qui somnia exspectabant, ita se præparare solebant, ut abstinerent ab omnibus, quæ ventrem gravare, sanguinis motum accelerare, atque phantasiam excitare possent, a Venere, ab usu carnium, tum ut aqua viva se lavarent. Vide Potteri Archæol. I, pag. 682, edit. Ramb. — De *fontana aqua* vide ad vs. 778.—*Intonsum*, quia tum nondum tonderi solebant Romani; II, 30; *intonsus Numa* est VI, 264.—*Fago* religio quædam erat; Plinius, XVI, 14; Festus « Fagutal, sacel» lum Jovis, in quo fuit fagus ar» bor, quæ Jovi sacra. » —*Premit*, quod Heinsius ex Voss. Mazarin. et aliis prætulit, elegantius sane vulgato *tegit*; legitur sic etiam vs. 517, et alibi. — *Digitis annulus*. Nempe incubantes soluti esse debebant omni vinculo cinctus, calceorum, annulorum.—*Rudis*, e lana rudi contexta vestis nocturna.—*Tectus* (scil. Numa) revocavi, quia sic MSS in quibus *Veste rudi*. Nam alii *Vesper ubi est, tectum*; Heinsius, qui *veste rudi tectum* dedit, corpus subintelligebat.—Regii tres nostri dant, *Vesper ubi est textus, supra nova* etc. *Ed.* —*Nova*, recentia.—*Sua verba*, solemnia in tali re; II, 542.

661. Plenius Noctis adventum describit Tibullus, II, 1, 87, ubi in ejus comitatu *incerto Somnia nigra pede*. Μελανοπτέρυγες ὄνειροι sunt apud Euripidem, Hec. 71. Sed nunc Somniorum usus nullus, quandoquidem Faunus ipse responsa dabat. —*Papaver*, nigrum inprimis, quia vim soporificandi habet, Somno tribuebatur; XI Met. 605; Sil. Italicus, X, 353; Statius, II Theb. 143; ergo et *Nocti*. Non autem nunc illud effundit e cornu, sed frontem eo redimitam habet. — *Trahit* bene de comitatu; I Met. 219, « traherent » quum sera crepuscula noctem. »

663. *Durum* Gesenius interpretatur corneum. Talis pes sane Fauno dabatur, quando confundebatur cum Pane, ut II, 361. Sed et pes humanus, quo premimus, calcamus aliquid, *durus* dici solet, ut II Metam. 852. Similiter XII Metam. 140, « genibusque premens præ-

Edidit a dextro talia dicta toro:
Morte boum tibi, rex, Tellus placanda duarum;
Det sacris animas una necata duas.
Excutitur terrore quies; Numa visa revolvit;
Et secum ambages cæcaque jussa refert.
Expedit errantem nemori gratissima conjux;
Et dixit, Gravidæ posceris exta bovis.
Exta bovis dantur gravidæ: felicior annus
Provenit, et fructum terra pecusque ferunt.
Hanc quondam Cytherea diem properantius ire

» cordia duris. » — *A dextro*, quia propitius monet, quid agendum sit. —Mox unus Medic. *Det satis*, id est, frugibus, quod Heinsio non displicebat. — Pro *necata* multi *juvenca*; supra I, 380, *mille animas una necata dedit.* — In tribus Regiis legitur: *Detque sacris animas una juvenca duas*; pauci tantum habent *necata*; unus *satis*; ego nihil mutaverim. *Ed.*

667. Multi *visa resolvit*. Male. Æn. II, 101, *ingrata revolvo*, retracto. Confusa autem sæpe hæc duo esse, docet Drakenb. ad Silium, I, 369. —*Ambages* et *cæca jussa*, obscurum responsum; I Metam. 388, « cæcis » obscura latebris verba datæ sortis.» *Ambages* sic et III, 337, et IV, 261, ubi *obscuræ sortis Patres ambagibus errant.* Et ibi, et hoc loco Heinsius *errare* in *hærere* mutari volebat. Immo *errare* sæpe est fluctuare, dubitare. — Dubitans *expeditur*, quum certior redditur, edocetur. Sæpe autem oraculorum ambages interprete indigebant. — *Conjugis* Egeriæ ope Numa etiam III, 275, sqq, utitur.—*Annus*, proventus annuus; vide Schwarz. ad Plin. Pan. XXIX, 3. — *Felicior* ex Zulichemiano et quatuor Vaticanis Heinsius dedit pro *fecundior*, quia *felix* ita dicitur.

673-676. *Die* 15 *Aprilis, Augustus Imperator dictus.* De triplici sensu vocis *Imperator* vide Casaub. ad Suetonium Cæsar. 76. Ob res feliciter gestas numerumque hostium occisorum lege definitum Augustus semel et vicies a victore exercitu Imperator salutatus est; Tacitus, An. I, 9: sed Julius Cæsar primus cæpit hoc nomen, ut prænomen, ita sibi arrogare, ut eamdem, quam αὐτοκράτωρ et κύριος, vim haberet, summumque imperium indicaret; Dio, XLIII, 22. Hinc etiam Augustus ann. u. c. 724, quum ex Ægypto rediisset, idem prænomen eodem sensu assumsit, atque inde imperii sui annos numeravit; Dio, LII, 41 extr. —In honoris lætitiæque illius societatem *Cytherea* in primis venire debebat, a qua gens Julia genus ducebat (supra vers. 20), quapropter et apud Virgilium, Georg. I, 28, eadem Augusti cælum intrantis tempora myrto cingit. — Qui cupide sollemnia læta exspectat, ei dies antecedens tarde decedere videtur. Eumdem igitur sensum, ut transitus ad sequentia ingeniosus esset, nec vulgaris, poeta Veneri tribuit; quæ vero diem illum *properantius*

Jussit, et ætherios præcipitavit equos;
Ut titulum imperii quam primum luce sequenti
Augusto juveni prospera bella darent.
SED jam præteritas quartus tibi Lucifer Idus
Respicit: hac Hyades Dorida nocte petunt.
TERTIA post Hyadas quum lux erit orta remotas,
Carcere partitos circus habebit equos.
Cur igitur missæ vinctis ardentia tædis
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi.
Frigida Carseolis, nec olivis apta ferendis,
Terra, sed ad segetes ingeniosus ager.

ire non modo cupit, sed, ut Dea, etiam *jubet*. — Quum autem *ætherios equos*, equos Solis, *præcipitat*, festinanter decurrere jubet, Phœbi partes sibi vindicat. Pro *ætherios* Neapolis ex uno MS *admissos* affert. Sic *admitti* de celeri cursu equorum, VI Metam. 237, et *admisso passu sequi*, I Metam. 532. *Præcipitare* verbum in hac re solemne, inprimis tamen de occasu, ubi præceps Solis via; IV Metam. 91, « lux » tarde decedere visa, Præcipitatur » aquis. » Æn. II, 9: « Nox cælo » præcipitat. » Cæterum simile figmentum habemus V, 545. — Mox Burmanno ex uno Patav. *titulum imperii, sua præmia*, placet. Immo *quam primum* optime convenit cupiditati Veneris. — *Juveni*. Natus tum erat annos triginta tres.

677. *Die* 17 *Aprilis*, sive *die* XV *Kalend. Maii Hyades occidunt*; sic et Cæsar Germ. apud Plin. XVIII, 26. — Plerique veteres MSS *quartus ubi*; vulgo *ubi quartus*. Sed Heinsius prætulit *tibi* e primis edd. tum MSS Mazar. Petav. aliisque nonnullis. — *Doris*, filia Oceani, conjux Nerei, mater quinquaginta Nympharum; Hesiod. Theog. 240: nunc pro ipso mari, ut *Thetys* alibi.

679-712. *Die* 19 *April. vulpes in Circencibus comburuntur*; cujus rei causam ab hospite cognitam poeta narrat. — *Carcere...equos*, in circo decurrunt equi, antea duodecim *carceribus* distenti. — *Partitus* passivo sensu. Intelliguntur autem Circenses Cereris pridie Idus, vs. 390, cœpti et ad hunc usque diem continuati, quod etiam Kalendaria docent. — *Missæ*, emissæ in circum. — *Ferre terga*; vide ad II, 284. — *Vinctis* dedit Heinsius cum Ursini libro; vulgo *junctis*, æque bene; quinque *unctis*, ut vers. 411.

683. Ut rerum graviorum causas a Diis, sic levem hanc fabellam a rustico Carseolano sibi traditam varietatis causa fingit. *Carseoli* ad viam Valeriam, quæ Roma ducebat ad Pelignos. Heins. e conjectura dedit *Carseoli*, ut esset appositio. Etiam in Tuscis « cælum hieme frigidum » et gelidum myrtos et oleas adspernatur ac respuit; » Plinius, V, Ep. VI, 4. — *Ingenium* sæpe de natura et indole cujuscumque rei; nunc tamen nove *ingeniosus*, na-

Hac ego Pelignos, natalia rura, petebam,
Parva, sed assiduis humida semper aquis.
Hospitis antiqui solitas intravimus ædes:
Demserat emeritis jam juga Phœbus equis.
Is mihi multa quidem, sed et hæc narrare solebat,
Unde meum præsens instrueretur opus:
Hoc, ait, in campo, campumque ostendit, habebat
Rus breve cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum: sive usus aratri,
Sive cavæ falcis, sive bidentis erat.
Hæc modo verrebat stantem tibicine villam;
Nunc matris plumis ova fovenda dabat:
Aut virides malvas, aut fungos colligit albos;
Aut humilem grato calfacit igne focum.

tura sua aptus, *ad segetes* ferendas. Cæterum hæc terræ Carseolanæ notatio nihil ad rem pertinet, obiter tantum adjecta est. Quod valet etiam de *Pelignis*, qui sic ab aquarum salubritate et copia et alibi commendantur, ut II Amor. XVI, 1: « Pars me Sulmo tenet Peligni ter» tia ruris, Parva, sed irriguis ora » salubris aquis. » Adde III Amor. XV, 11. Heinsius h. l. maluit *uvida aquis*; sed non nisi unus Oxon. sic pro diversa lectione; multi *obvia*; quod ego non spreverim; Plinius, II, Epist. XVII, 25, de Laurentino suo: « quocumque loco moveris hu» mum, obvius et paratus humor » occurrit. » Talis terra bene *obvia aquis* dici potest.

687. *Solitas* bene se habet, causam enim continet, cur nunc intraverit; neque audiendi sunt MSS qui *fidas* præferunt. — *Emeriti*, qui cursum diurnum absolverunt: conf. III, 43.—*Multa quidem, sed et hæc*; græco more, cum multa, tum hæc. — *Instrueretur*, exornaretur, augeretur. — *Breve*, exiguum. — *Durus*, laboribus perferendis adsuetus; XII Metam. 515, *duri humeri*. Sic *duri* messores, juvenci etc. — Grata sequitur imago diligentis et coloni et colonæ. — *Peragere humum* mihi non satis placet; codd. tamen nihil varietatis suppeditant. — *Sive usus* etc. ita ut nunc aratro uteretur, nunc falce.—*Falcis* usus erat etiam ad premendas umbras ruris opaci; Virgil. Georg. I, 155 sqq; unde apparet, describi hic diligentissimum colonum.—*Cavæ*, quod Heinsius ex pr. Ambros. Læti, pr. Farnes. et sex aliis, tum a manu prima Mazar. et Zulich. recepit, ingeniosius sane est, quam *curvæ*, quod Krebsius retineri vult.—*Bidens*, rastrum duobus dentibus, quo glebæ confringebantur.

695. *Tibicines*, rectæ in ædificiis trabes, quibus tecta ruinam minitantia sustinentur; vide Neap. VIII Met. 700, *furcæ* dicuntur. — *Malvæ* in cibis rusticis etiam Horat. Epod.

Et tamen assiduis exercet brachia telis;
Adversumque minas frigoris arma parat.
Filius hujus erat primo lascivus in ævo;
Addideratque annos ad duo lustra duos.
Is capit extremi vulpem sub valle salicti:
Abstulerat multas illa cohortis aves;
Captivam stipula fœnoque involvit, et ignes
Admovet: urentes effugit illa manus.
Qua fugit, incendit vestitos messibus agros;
Damnosis vires ignibus aura dabat.
Factum abiit; monumenta manent: nam vivere captam
Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat.
Utque luat pœnas gens hæc, Cerealibus ardet;
Quoque modo segetes perdidit, ipsa perit.
Postera quum veniet, terras visura patentes,
Memnonis in roseis lutea mater equis:
E ducè lanigeri pecoris, qui prodidit Hellen,

58: « gravi malvæ salubres corpori, » ubi rustica « Sacrum vetustis ex» struit lignis focum Lassi sub ad» ventum viri. » — *Exercet*, occupata tenet. Ut hic lanifica, sic XV Metam. 471, ovis « horriferum con» tra Borean arma ministrat. »

703. *Extremi... salicti*, in extrema vallis parte salicto obsita. Vulgo *convalle*; quidam *in convalle*: nonnulli *de valle*.—*Cohors*, cors. Varr. de Re Rustica, III, 3: *in plano cohors, in qua pascebantur gallinæ*. Gallinæ nunc *aves* dicuntur ut ὄρνιθες Græcis.

709. Facti illius diu præteriti *monumenta manent*. *Monumenta* autem legem intelligit, cui factum originem dedit, quæque adeo memoriam ejus servat. Pro *manent* Heinsio ex uno Moreti *patent* non displicebat; sed major oppositio est in *abiit* et *manent*.

713-720. XII *Kalend. Maias* sive die 20 April. *Sol ex Ariete in Taurum transit*, quod Gassendus pridie fieri docet. Male autem, ut Neapolis jam monuit, octo hi versus post vers. 678 collocati in libris nonnullis leguntur. — Aurora etiam XIII Metam. 579, *Memnonis lutea mater*, et passim, ut VII Met. 703, *lutea*, scilic. crocea, vocatur a *luto*, herbæ genere, cujus succo flavæ inficiuntur vestes. Tum *in roseis fulgebat lutea bigis* etiam Æneid. VII, 26.—Respectu siderum despectantium *terræ* recte *patentes* dicuntur. — *Arietis* signum descripsit ex mytho, quem III, 867 sqq, habes; sed quum *Tauri* sidus *victimam majorem* vocat, quia taurus animal in victimis majoribus est, argutatur.— *Prodidit*, non, ut vulgo fit, *perdidit*

Sol abit : egresso victima major adest.
Vacca sit, an taurus, non est cognoscere promtum :
Pars prior apparet : posteriora latent.
Seu tamen est taurus, sive est hoc femina signum,
Junone invita munus amoris habet.
Nox abiit, oriturque Aurora : Palilia poscor.

legendum esse, Heinsius evicit non optimorum modo MSS fide, sed aliorum etiam scriptorum auctoritate, qui arietem illum *prodidisse Hellen* constanter dicunt, aut *proditorem Helles* vocant. Nempe hoc inde est, quia equi sessorem, quem excutiunt, *prodere* dicuntur.

717. Tauri signum, ut hodie, ita et olim sic pingebatur, ut priores tantum ejus partes expressæ apparerent. Putabant veteres hoc ideo fieri, quia sexus ejus incertus esset, quum alii Io vaccam, alii taurum, qui Europam in Cretam trañsvexerit, inter sidera relatum existimarent; Eratosthius, cap. 18; Hygin. Poet. Astr. II, 21. Hoc igitur et Ovidius secutus est tam hic, quam V, 619 sq, ubi hujus sideris origo narratur; utrumque autem animal et Jovis *amori* inservierat, et *muneris* causa, *Junone invita*, in cælo collocatum dici poterat. — MSS Puteanus, Bernensis, quinque alii, *Posteriorque latet*; Taubnerus dubitat, utrum verius.

721–806. XI *Kal. Maias Palilia. Pales*, Dea antiquissima pastorum, quamquam nonnulli masculini generis ministrum Jovis ac villicum intelligi malebant; Arnobius adv. Gentes, lib. III, p. 123; Servius ad Virgilium, Ecl. V, 35. Ejus sacra et *Palilia* dicebantur, et *Parilia* vel a partu Iliæ, vel quod eo tempore arbores et herbæ parturiunt, pariuntque, vel denique per mutationem literarum. Vid. Charisius, lib. I; Victorin. in Arte Gram. lib. I; Probus ad Virgilium, Georg. III, 1; quorum verba Broukhusius ad Propertium, IV, IV, 71, dedit. Apud scriptores veteres utraque scriptura occurrit. Etiam h. l. MSS utroque trahunt; certe Petav. et Mazarin. *Parilia* præferunt. Sed nunc utique altera forma præstat, quia additur, *si favet alma Pales*. Et si Ovidius *Parilia* dedisset, sine dubio aliquid de hoc etymo addidisset. Eorum ipsorum sacrorum (sive ante jam receptorum, sive tunc primum institutorum) die, Romulus urbi condendæ manum admovit. Id diserte tradunt Dionysius Halicarn. I, 88; Plutarchus, Rom. 12; Cicero de Div. II, 47; Tibullus, II, V, 28; Propertius, IV, IV, 71; Velleius, I, VIII, 4. Hic itaque dies, Romanis simul Natalis patriæ, *γενέθλιον τῆς πατρίδος*, summa religione lætitiaque celebrabatur. Non mirum igitur videri debet, Ovidium in his sacris canendis esse satis longum. Canit autem ita, ut, 1° Deam invocet, seque excitet 721–730; 2° suffimen illius diei memoret 731–734; 3° lustrationes 735–642; 4° dapes et Deæ et rusticorum 743–745; 5° preces ad Deam et saltum per ignem 746–782; 6° originem illorum solemnium 783–862 : qui locus postremus in originem urbis precesque pro Romani imperii incolumitate desinit.

721. *Abiit, oriturque.* Duo MSS

Non poscor frustra, si favet alma Pales;
Alma Pales, faveas pastoria sacra canenti,
Prosequor officio si tua festa pio.
Certe ego de vitulo cinerem, stipulasque fabales,
Sæpe tuli plena, februa casta, manu.
Certe ego transilui positas ter in ordine flammas;
Virgaque roratas laurea misit aquas.

abit exoriturque, quod Taubnerus metri causa malit. — *Poscor*, ordo rerum jubet me Palilia canere. *Posci* verbum solemne de iis, qui canere aut dicere jubentur; V Met. 333, *Poscimur Aonides*; Horatius, I, Od. XXXII, 1, ad lyram, *Poscimur*; vide ibi Bentleium. — *Non poscor frustra*, idoneus sum iis canendis. Burmannus suadebat *non poscar*; sine causa. — Pro *pastoria* alii *pastorum*; Tibullus, dicto loco, vers. 87: « Sua festa Palilia pastor Con- » cinet. » Porro multi habent, *persequor officio*. Nempe *officium* nunc cernitur in describendis illis sacris. Qui autem singulas cujusdam rei partes ordine explicat, is eam et *persequi* et *prosequi* oratione dicitur; vide ad II, 15, ubi eadem varietas. Quoniam autem *officio* nunc simul honoris habendi notio inest, propterea *prosequor* præferendum videtur.

725. In precationibus veteres, ut flecterent Deos, pietatis suæ signa commemorare solebant, quod ex Homero, multisque deinceps poetis notum est. Nunc quidem poeta ea signa jactat, quæ ad hæc ipsa sacra pertinent, et in sqq repetuntur. — Voculæ *si* varietatis causa nunc substituit *certe*. — De *cinere* illo vituli vide supra 637 sqq; adhibebatur, ut et *stipulæ fabales* scil. fabalia, suffiminis loco, vers. 733 sq; sed addit *februa*, piamina, II, 19, quia illa ipsa suffimenta vim purgandi habebant. Jam Romulus, quum id ageret, ut urbem conderet, ignes ante tentoria accendi, populumque expiationis causa transilire flammas jussit; Dionysius dicto loco. Idem ergo et post tenuit, ut sacris epulisque peractis (vers. 781 sqq), stipularum et fœni acervi accenderentur transiliendi. Varro: « Palilia tam » publica, quam privata sunt. Et est » genus hilaritatis et lusus apud ru- » sticos, ut congestis cum fœno sti- » pulis, ignem magnum transiliant, » his Palilibus se expiari credentes. » Alia dabimus ad vers. 781. Heinsius *stipulaque fabali* legi volebat. *Fabalium* siliquarumque *cinerem* in medicamentis quidem Plin. XXII, 69, memorat, sed eumdem etiam in suffimentis aut februis fuisse non alibi me legere memini. — *Lauro* autem hunc usum fuisse, quum vis averruncandi ei inesse crederetur, docet Casaub. ad Theophrast. charact. 16. Et ramo lauri adspergere se solebant aqua lustrali; infra V, 677: *Uda fit hinc laurus: lauro spargun- tur ab uda*. Quamquam olivæ etiam rami eamdem in rem adhibebantur; Æneid. VI, 229: « Idem ter socios » pura circumtulit unda, Spargens » rore levi et ramo felicis olivæ. » Etiam hoc loco MSS *uda*, quod vero Heinsius in *virga* mutavit. Forte alterum revocandum. — De *roratis*

Mota Dea est; operique savet: Navalibus exi,
  Puppis; habent ventos jam tua vela suos.
I, pete virginea, populus, suffimen ab ara;
  Vesta dabit: Vestæ munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique savilla;
  Tertia res, duræ culmen inane sabæ.
Pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra:
  Unda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus et fixis decorentur ovilia ramis;

aquis vide ad vers. 778.— Pro *spargere* nunc est *mittere*.

729. Hic poëta operam suam cum navigatione rursus comparat; conf. I, 4, et Cerdam ad Virg. Georg. II, 41. — *Suos*, secundos, ut *sui Dii* sunt propitii. — *Tua* est e Mazarin. Zulichem. et, qui sic pro diversa lectione, Voss. pro *mea*; hinc Heinsius etiam *exit* in *exi* mutavit. Sane Ovidius apostrophen mirum in modum amat. Krebsius vero veterem lectionem retineri vult.

731. Suffimina e Vestæ templo et a Vestalibus petebantur, vs. 639. — Pro *eris* quidam *abis*, unde Heinsius *abi* conjicit. Melius poeta indicat, quid futurum sit. — Nominativus *populus* pro vocativo hic, ut I, 319, offendisse librarios quosdam videtur; itaque *populo*, aut *populis* aut *popule* scripserunt; Horatius, Art. Poet. 292: *Vos, o Pompilius sanguis*. — Pro *purus*, quod frequentissimum in hac re, alii *mundus*, *tutus* aut *totus*. Inde Burmannus male conjicit *lotus*; februis enim, quæ jam nominantur, lavari non solebant. — *Sanguis equi*. Neapolis observat, hinc refelli Solinum, qui id servatum tradat: « Ne qua hostia » Parilibus cæderetur, ut dies iste » a sanguine purus esset. » Verum *equus* non eo die cæsus est, sed *sanguis* intel. qui de cauda *equi*, mense octobri in campo Martio Marti immolati, destillaverat, et in Vestæ templo servabatur; vide Festum in *Equus October*. Referunt huc etiam verba Propertii, IV, 1, 29: « Annuaque accenso celebrare Palilia » fœno, Qualia nunc curto lustra » novantur equo. » — *Culmen* pro culmo. — *Inane*, demtis fabis.

735. Lustrabantur et oves et ovilia sub noctem. Etiam in Kalendario vetere hæc lustratio notata. — Pro *unda* Heinsius non nisi ex Ulitii conjectura et Læti codice invexit *uda*. ut ad *virgam* referretur, quia V, 677: *Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda Omnia*. Equidem puto *undam* et *virgam* nunc melius separari. — Ritum *verrendi* in omni sacro lustrali usitatum fuisse, Neapolis monet. Quum Patav. et a manu prima Zulich. *vergat* præferant, Heinsius suadet *tergat*. Immo *verrere* solemne in hac re; sic et *verrere templum crinibus*, quod in summo luctu fiebat; Lipsius Elect. II, 6. Et *everræ* purgationes domus dicebantur. — *Frondes* et *fixos ramos* posse Lenzius putat umbracula intelligi ante ovilia collocata, ex Tibullo, II, v, 97; verum sub um-

Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant vivo de sulphure fumi,
Tactaque fumanti sulphure balet ovis.
Ure mares oleas, tædamque, herbasque Sabinas;
Et crepet in mediis laurus adusta focis.
Libaque de milio milii fiscella sequatur;

braculis illis potius discumbebant rustici. — *Longæ*, e postibus dependentes, *festons*. — *Tegere*, ut *velare*, verbum in hac re proprium.

739. *Sulphuris* usus præcipuus in lustrationibus; Homerus, Od. x, 481; Tibullus, I, v, 11: « Ipseque » ter circum lustravi sulphure puro. » — *Vivum* quid sit sulphur, explicat Plinius, XXXV, 50, ubi quatuor sulphuris genera recenset; « Vi» vum, quod Græci apyron vocant, » nascitur solidum, hoc est gleba. » Cætera liquore constant et confi» ciuntur oleo incocta. » Sed Gesenius negat, illud nunc intelligi posse, quia Plinius addat: « Vivo » solum ex omnibus generibus me» dici utuntur; » se igitur, si lectio sana sit, *vivum* capere de celeritate, qua sulphur a flamma corripi soleat, ut *vivacia sulphura* III Metam. 374. Hæc vero Plinius ipse dicto loco refellit. Ubi enim monuit, *vivum sulphur* vitiligines tollere, pergit: « Habet et in religionibus locum ad » expiandas suffitu domos. » Cæterum *vivo* Heinsius ex Voss. Arondel. Mazar. Zulich. et aliis accepit, quum cæteri *puro* habeant, quod Burmannus lustrationi non male convenire putabat. Et *purum sulphur* est Tibulli, I, v, 11; *pura unda* Æneid. VI, 229: *sal purum* apud Nostrum supra I, 338. Sed hoc loco tueor *vivo*, quod facile a librariis in notius *puro* mutari potuit. *Sulphur cæruleum* in purgationis descriptione habet Claudianus, XXVIII, 325. — *Tangere* verbum solemne in hac re, ut Heinsius exemplis docuit; sic et vers. 790.

741. *Oleæ* æque ac lauri usus in purgationibus; Æneid. VI, 230. — Arbores etiam Plinius XVI, 19, in *mares* et *feminas* dividit. Idem XII, 32, ubi de *ture masculo* agit, addit: « Religioni tributum, ne sexus alter » usurparetur. » Sed Mitscherlich. e Mazarin. Zulichem. aliisque MSS *maris rores*, Gesenius e Naugerii libris *maris rorem* prætulit. *Maris ros*, sive rosmarinus, græce λιβανωτίς. Laudant hujus lectionis defendendæ causa Virgil. Cul. 402, ubi *ros marinus* et *herba Sabina* itidem conjunguntur. Sed altera lectio doctior est, quam ut a librario proficisci potuerit. — *Pinum* in lustrationibus esse adhibitam, supra II, 25, vidimus. Nunc cognata arbor memoratur, *tæda*, pinus silvestris, quam Plinius XVI, 19, « flammis ac lu» mini sacrorum gratam » vocat. — De *herbis Sabinis* et de *crepitante lauro* dictum ad I, 343.

743. Sacra Deæ non cruenta et obvia. — E *milio* Itali panem prædulcem faciebant, Plinius, XVIII, 24, sed et *liba;* Festus: « Suffimenta » dicebant, quæ faciebant ex faba » milioque mellito, mulso sparso. « — *Fiscella* aut *fiscina*, calathus, quem rustici otiosi e juncis et viminibus texebant varium in usum; Virgil. Georg. I, 266; Tibullus, II,

Rustica præcipue est hoc Dea læta cibo.
Adde dapes mulctramque suas; dapibusque resectis,
Silvicolam tepido lacte precare Palen.
Consule, dic, pecori pariter pecorisque magistris;
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Sive sacra pavi, sedive sub arbore sacra;

III, 15. — *Est hoc Dea læta cibo.* Hanc lectionem vetustiorem cum Mitscherl. revocavi; placuit etiam Krebsio. Quoniam Mazarin. vocem *est* bis habet, etiam in fine, propterea Heinsius fecerat, *quo Dea læta cibo est.*

745. Hæc verba negotium fecere intt. qui omnes *dapes* intellexere de sacris Deæ oblatis. Heins conjicit, *Adde dapi mulctramque suæ;* verum e Tibull. II, v, 99, discimus, rusticos, sacris peractis, sibi *dapes* parasse: « At sibi quisque dapes et festas ex» struet alte Cespitibus mensas, ces» pitibusque torum. » Eadem convivia etiam Propert. IV, IV, 74, memorat, « Quum pagana madent fer» cula deliciis, » et Noster in Terminalibus, II, 657. Neque credibile est, Ovidium illa omisisse. Inter cibos etiam *mulctra* apponebatur lacte repleta. Tunc *suas* in *tuas* mutandum arbitror — In *resectis* MSS valde variant: habent enim *relictis, paratis, remotis, refectis;* Ciofanus *resectis* explicat, divisis; Lenzius, parte dapum libata; Burmann. conjicit *peractis;* Schirachius præfert *paratis*, sed id interpretatur, peractis. Ego lego *refectus;* ita sensus oritur optimus. Ex *refectus* primum factum est *refectis*, inde *resectis*. Quod quum offenderet, alius aliud ex ingenio suo substituit. — Regius codex A habet *dapibusque paratis;* codex B *dapibusque relictis;* C *dapibusque refectis:* hoc postremum in pluribus legitur. *Ed.* — Pro *mulctramque* olim edebatur *in utrumque*, quod Daniel Heinsius non spernebat. Sed nec locum nunc illa habent, nec vas potum continens abesse ab his debebat. Crateris loco adstabat *mulctra.* — *Silvicolam;* quia in silvis pecudes pascuntur. — *Tepido lacte*, scil. sparso, libato; Tibullus, I, I, 36: « placidam soleo spargere lacte » Palem. » Inter libandum preces fiebant. Ordo autem rituum est hic: primum Deæ cibus apponitur; tum sibi dapes parant pastores; iis refecti, lotis manibus (vide ad vers. 778), libant lac; mox preces faciunt: tandem ipsi se proluunt lacte et sapa, vers. 779 sq.

747-776. Carmen precationis. — *Magister* omnino præfectus, ergo et præfectus pecori, de quo Varro Re Rust. I, 2. *Magister regii pecoris* Livius, I, 4. Sequitur magnus catalogus delictorum, quibus sacra violari Deosque offendi superstitio veterum credebat. — *Sacra pavi;* Neapol. invexit *sacra*, in loco consecrato, quod approbat Burmannus. Sed justo durior est omissio præpositionis, et in loco sacro pascere, vers. 750 sequitur. Revocavi ergo vulgat. *sacra*, quamquam Taubnerus putat, adjectivum incommode versu bis dici. Immo vis inest ei repetitioni, sacra sub arbore si pavi, sub sacra si sedi. Solebant autem pastores, dum greges in pascuis errabant, sub arbore sedere, ut e bu-

Pabulaque in bustis inscia carpsit ovis;
Seu nemus intravi vetitum, nostrisve fugatæ
Sunt oculis Nymphæ, semicaperve Deus:
Seu mea falx ramo lucum spoliavit opaco,
Unde data est ægræ fiscina frondis ovi:
Da veniam culpæ: nec, dum degrandinat, obsit
Agresti fano supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus: ignoscite, Nymphæ,

colicis notum. — De *bustorum* religione vide Kirchmannum de Funeribus, III, 21. Religiosum erat *busto insultare armentum*; Horatius, III, Od. III, 40. *In bustis* carpere pabula Burmannus æque eleganter dictum putabat ac *bibere in Nilo*. Sed hæc differunt. Ovis vel incedens *in bustis*, vel nascentia *in bustis* pabula carpit. Neapolis e libro perantiquo scribi *e bustis* volebat.

751. *Seu* pro *si* Heinsius ex uno Vaticano dedit, atque etiam vers. 753, eamdem voculam substituit. —*Vetitum*, quippe Deo sacrum. Qui forte in talem locum deferebantur, pavido murmure, ut noxam a se averterent, Faveas mihi! dicere solebant; VI Metam. 327. — *Nostris oculis fugatæ* bene dictum, fugientes nostrum adspectum.—*Semicaper* et V, 101; XIV Metam. 515.—*Lucos* ferro temerare grave scelus; VIII Metam. 743. Id tamen fieri Cato permisit, sacrificio prius facto; Re Rust. cap. 139; Plinius, XVII, 28. Qui lucum *ramo spoliabat opaco*, eum, auctore Festo, *sublucare* (veluti subtus lucem mittere) dicebant, et, qui ipsas arbores succidebat, *conlucare*. — *Fiscinæ* illæ *frondariæ* vocabantur; Plinius, XVIII, 74: « Unus frondator quatuor frondarias fiscinas complere in die justum » habet. » — Pro *ægræ* Neapolis notat et *teneræ* legi. Nil interest, utrum præferas; nam et teneris et ægris ovibus frondes adferebantur.

755. *Degrandinat* vix alibi legitur; itaque disputant de ejus vi. Heinsius vituperat eos, qui explicant, desinit grandinare. Potest sane et pro simplici *grandinare* positum esse, ut *depluere* pro *pluere*, et finem grandinis notare; namque etiam *detonare* est desinere tonare, unde Quintilian. XII, IX, 4, consuetudinem quamdam ait inter plausores suos *detonuisse*, desiisse. Burmannus qui posteriore sensu sumebat, *degrandinet* malebat, quia *dum* pro donec subjunctivum postulet: quod vero non semper fit. Heinsius cui verbum insolens *degrandinat* displicuisse videtur, suadebat, *dum*, *Dea*, *grandinat*. — *Agreste fanum*, non modo Silvani, ut Dan. Heins. volebat, sed et cujuscumque Dei templum in agris. Veteres plerique *agresti Fauno*, et ita Scaliger legendum putabat. Burmannus addit lectionis confirmandæ causa, *agrestem Faunum* etiam II, 193 legi. Bene; sed hoc non impedivit poetam, quo minus alibi *agreste fanum* commemoraret. Idem ex III, 730, *supposuisse Jovi* adfert; at vera lectio ibi est *seposuisse*, et ibi de primitiis sermo est. *Pecus* autem *supponere Fauno* sensum turpiter ambiguum habet;

Mota quod obscuras ungula fecit aquas.
Tu, Dea, pro nobis Fontes fontanaque placa
Numina: tu sparsos per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianæ;
Nec Faunum, medio quum premit arva die.
Pelle procul morbos: valeant hominesque gregesque;
Et valeant vigiles, provida turba, canes.
Neve minus multas redigam, quam mane fuerunt;

Æn. VI, 24; VII, 283.—*Mota ungula* bene se habet; describitur enim pastor per lacus aut in lacus sacros pecora agens; VI Met. 363: « ipsos » etiam pedibusque manuque Tur- » bavere lacus; imoque e gurgite » mollem Huc illuc limum saltu mo- » vere maligno. » Sic et volantes aera *movent pennis*, navigantes mare remis; Heinsius vero, quum Arondel. *nota* præberet, *lota* malebat, ut lotio ovium in lacu intelligeretur. Quam rationem etiam Lenzius et Gesenius secuti sunt; sed quando lectio omnium prope codd. sensum bonum suppeditat, non opus est conjecturis; neque induci possum, ut credam Ovidium lotionem ovium ita elocuturum fuisse. — *Obscura* aqua opponitur limpidæ.

759. *Fontes* et *fontana numina* non differunt. Prætulerim e codice Farnesiano *montanaque*; etiam XIV Met. 326 sq, *montana* et *fontana* numina junguntur.—Pro *placa* Mazar. Zulichem. et duo alii *præsta*, quod Heinsius non improbat, nulla tamen causa addita. Nempe *præstare* etiam absolute sic ponitur, ut sit exhibere aut reddere talem, qualis haberi velit aut debeat; Schwarz. ad Plinii panegyr. LXXXIII, 3. — Regii nostri codices habent *placa*, quod recte et bene contra Heinsium defendit *Gierig*. Ed. — *Nec Dryadas* etc. Prisco sæculo mortales impune cernere poterant Deas, etiam nudas; Propertius, III, XI, 38, ibique Broukhusius. Seriore pœna afficiebantur, qui Deos invitos viderant. — *Labra Dianæ* etiam Ibide 479; *labra* vasa majora variis rebus recipiendis, ut musto expresso, inservientia; Virg. Georg. II, 6; sed erant et labra balnearia, in quibus lotio fiebat. Itaque Cicero ad Div. XIV, 20, curari vult, ut *labrum* sit in balneo. Nunc fontes intelliguntur, in quibus Diana venatu fessa virgineos artus liquido perfundere rore solebat, qualem Noster III Metam. 161 describit. *Dianæ* autem potissimum *labra* memorat propter miserum Actæona. Heins. conjicit etiam *Dryadum*; sed Dryadum labra non erant memorabilia. — *Premit arva*, cubat in arvis; Pan enim τὸ μεσαμβρινὸν ἀπ' ἄγρας κεκμακὼς ἀμπαύεται Theocritus, Id. I, 15.

763. Incipiunt preces ad mala averruncanda et ad bona advertenda. Simile precationis carmen verbis vetustis conceptum habet Cato Re Rust. 141.—*Minus multas* scil. oves; quod non satis commode omissum. Heins. ex pluribus MSS *minus multo* recepit, eumque Mitscherlichius secutus est; sed ita nihil lucramur. Lenzius suadet, *neve minus* (scilicet ovium) *mulctro redigam*. — Regii

Neve gemam referens vellera rapta lupo.
Absit iniqua fames; herbæ frondesque supersint;
Quæque lavent artus, quæque bibantur, aquæ.
Ubera plena premam; referat mihi caseus æra;
Dentque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax aries; conceptaque semina conjux
Reddat: et in stabulo multa sit agna meo.
Lanaque proveniat, nullas læsura puellas,
Mollis, et ad teneras quamlibet apta manus.
Quæ precor, eveniant; et nos faciamus ad annum
Pastorum dominæ grandia liba Pali.
His Dea placanda est: hæc tu conversus ad ortus

codic. dant *minus multo;* sed *minus multas* facilius capitur. *Ed.—Gemam referens;* Sarravii MS et quinque alii, *gemens referam;* fortasse ex interpretatione.—*Rapta*, erepta. Felicior est rusticus apud Horatium, Epod. II, 60, qui comedit *hædum ereptum lupo.* Etiam Tibullus dicto loco precatur: « a stabulis tunc pro» cul este lupi. »—*Iniqua*, damnosa.—*Lavent artus* nempe ovium; solebant enim *balantum gregem fluvio mersare salubri;* Virgil. Georg. I, 272; III, 445 sqq; Varro Re Rust. II, 1, 23. Quæ lotio in Kalendario antiquo notatur mense Maio.

769. *Ubera premere;* XV Metam. 472: « Ubera manibus pressanda: » Virgil. Eclog. III, 98: « si lac præ» ceperit æstus, Ut nuper, frustra » pressabimus ubera palmis. » — De *ære ex caseo*, Ecl. I, 35: « Quam» vis... Pinguis et ingratæ premere» tur caseus urbi, Non unquam gra» vis ære domum mihi dextra redi» bat. » — *Vimina*, fiscinæ in usum cogendi lactis; Tibullus, II, III, 15: « Tunc fiscella levi detexta est vimi» ne junci, Raraque per nexus est » via facta sero; » Calpurn. Eclog. IX, 33: « Ipse ego nec molli jun» co, nec vimine lento Perfeci cala» thos cogendi lactis in usus. » Conf. XII Metam. 436. — *Reddat*, enitatur. Sacra illa fiebant περὶ γόνυς τετραπόδων· Dionysius dicto loco. — *Lanam mollem* bene circumloquitur etiam Tibullus, II, 1, 61: « tene» ris curam exhibitura puellis. » — *Lædere*, secare, dolores creare; Tibullus, IV, III, 8: « teneras læde» re velle manus. »—Lenzius monet jungendum *quamlibet apta*, i. e. aptissima; sic et Gesenius. Ego jungo *quamlibet teneras*, adeo mollis, ut ne teneras quidem manus lædat. *Quamlibet*, quantumvis; vid. Longolius ad Plinii Epp. X, LXXXXVII, 2.—Verba *quæ precor, eveniant* vim habent Christiani *amen;* Tibullus, II, 1: « Eventura precor. » — *Ad annum*, anno præterlapso. — Heins. suadebat, *evenient; at nos.* Non video quare.

777. *Ad ortus* ex more antiquo atque etiam a Christianis recepto; vide *Hildebrand* de sacris publicis, p. 18. Etiam Krebsius nonnulla de hoc

Dic ter, et in vivo perlue rore manus.
Tum licet, apposita, veluti cratere, camella,
Lac niveum potes, purpureamque sapam:
Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos
Trajicias celeri strenua membra pede.

ritu ejusque origine adfert.—*Dic ter* recepit Heinsius ex Læti cod. et primo Ambrosiano; cæteri, *dic quater, et vivo.* Immo *ternarius* numerus sacer erat; II, 573; V, 435; VI, 155. —*In vivo rore* Lenzius vertit *im frischen Abendthau*; quod non est; immo *ros*, *rorata aqua*, δρόσος, est aqua lustralis; Valken. ad Euripid. Hippolytum, p. 180. Et *irrorare* de iis dicitur qui se lustrant aqua; Æn. VI, 230: *rore levi spargens socios*; vide ad vers. 315. Neque *vivus* est recens, ut et Gesenius explicat, sed fluvialis aut fontanus; Æn. II, 719: « donec me flumine vivo Abluero, » pro quo IV, 635: *fluviali spargere lympha*; Liv. I, 45: « Quin tu ante » vivo perfunderis flumine? infima » valle præfluit Tiberis. » Supra vers. 655, est *fontana aqua.* Krebsius hoc epitheton, etiam quum *sulphuri* et *saxo* additur, semper vertit *lebend*; non bene. Tali aqua templum ingressuri, preces aut sacra facturi vel vestes, vel *manus* caputque lavare solebant. Qui *manus* laverant, *puris manibus* accedere dicebantur. *Perluere* amat Ovidius in hac re; III Met. 173: « dum ibi perluitur soli» ta Titania lympha; » IV, 310: « fonte suo formosos perluit artus. » Etiam infra V, 435, plurimi libri: *Terque manus puras fontana perluit unda*; sed Burmannus qui ibi *perluit* tuetur, hoc loco ex uno Sarrav. *prolue* dedit, eumque secutus est Mitscherl. Putant, *perluere* esse penitus madefacere, *proluere*, leviter adspergere; Drakenborchius ad Silium XVII, 300. Sed hoc est nihili; Virgilius, Georg. I, 481: Eridanus « Proluit insano contorquens verti» ce silvas; » III, 543: « naufraga » corpora fluctus Proluit. »

779. In mensis veterum *crater* stare solebat, sed in his conviviis ejus loco *camella*, vasis lignei genus; de qua voce rariore vid. Varro Fragm. pag. 240 Bip. et Turneb. Advers. XXVI, 7. A Gellio Noct. Att. XVI, 7, inter singularia Laberii refertur; Tibullus dicto loco 98, de his epulis, « coronatus stabit et ante calix. » —*Sapa* quid fuerit, docet Plinius, XIV, 11: « Siræum, quod alii hep» sema, nostri sapam appellant, in» genii, non naturæ opus est, mus» to usque ad tertiam partem men» suræ decocto: quod ubi factum ad » dimidiam est, defrutum voca» mus. » Varro vero et Nonnius mustum ad mediam partem decoctum *sapam* vocant. Potionem e sapa et lacte compositam veteribus dictam esse *burrhanicam*, Neapolis docet. Festus; « Burrhanica potio, lac com» mistum sapa, a rufo colore, quem » burrhum vocant. »—De saltu per flammas conf. ad vers. 727; transiliebant bene poti; Tibullus, dict. loco 89: « Ille levis stipulæ solennes » potus acervos Accendet, flammas » transilietque sacras. » Propertius, dicto loco: « Quumque super raros » fœni flammantis acervos Trajicit » immundos ebria turba pedes. » Heins. hoc loco scribi volebat: *Mox*-

Expositus mos est : moris mihi restat origo.
  Turba facit dubium, cœptaque nostra tenet.
Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis
  Excoquit : idcirco cum duce purgat oves.
An, quia cunctarum contraria semina rerum
  Sunt duo discordes, ignis et unda, Dii,
Junxerunt elementa patres; aptumque putarunt
  Ignibus et sparsa tangere corpus aqua?
An, quod in his vitæ causa est; hæc perdidit exsul;
  His nova fit conjux : hæc duo magna putant?

que ter ... Transilias celeri strenua turba pede; sine causa.

783. Moris origo. Hic *turba*, multitudo causarum eum reddebant dubium, et cursum orationis retinebant : V, 6, *copia ipsa nocet*. Multa hic et mira cumulat.—*Ignis* propter vim *purgandi* jam apud antiquissimos in lustrationibus locum habebat; Plutarchus, Quæst. Rom. 1 : τὸ πῦρ καθαίρει, τὸ ὕδωρ ἁγνίζει.—*Excoquit*, ut Virg. Georg. I, 89 : agris « omne per ignem Excoquitur vi» tium. »—*Ducem gregis* apud poetas ubique, etiam apud Ovidium esse vel arietem, vel hircum, vel taurum, non autem pastorem, atque etiam hoc loc. arietem intelligi, observat Heynius ad Tibull. I, x, 10. Pastor potius *sequitur* oves; VI, 14; sed quia Palilibus non grex modo, sed pastor quoque purgabatur, nunc quidem hunc intelligere possis; Tibullus, I, 1, 35 : « Hic ego pasto» remque meum lustrare quotannis, » Et placidam soleo spargere lacte » Palem. »

787. *Semina rerum*, elementa, etiam I Metam. 9. Vim *contrariorum* illorum *seminum* declarat ibid. vs. 432 : « Quumque sit ignis aquæ pugnax; » vapor humidus omnes Res creat, » et discors concordia fetibus apta » est, » ubi vide notam.—*Discordes* Heinsius in *dissortes* mutari volebat. Non assentior; veteres enim de *discordi concordia* rerum disputabant. Neque *aptum* mutari debet, quamquam Burmanno non ineptum videbatur cum MS Pembroc. a manu secunda *sanum* legere, aut *faustum*.—De *tangere* vide ad vers. 740. —*An, quod* etc. Festus tradit aquam et ignem interdici solere damnatis, permitti vero nuptis; « videlicet » quia hæ duæ res humanam vitam » maxime continent; » Servius ad Æneid. VII : « Ad facienda fœdera » aqua et ignis adhibentur, unde » contra, quos arcere volumus e no» stro consortio, eis aqua et igni in» terdicimus, id est rebus, quibus » consortio copulamur. » Interdictio autem illa, quam auctore Dionysio Halic. II, 53, Romulus jam instituit, hanc vim habebat, ut intra fines imperii romani nemini liceret exsuli vel aquam, vel ignem præbere.—Pro *perdidit* Heinsius mallit, *perdit et*; male : qui in exsilio est, is jam *perdidit* illa. Hinc exsules interdum hac circumscriptione vocantur, quibus aqua et igni interdictum est; non, interdicitur.—*Nova con-*

Vix equidem credo : sunt qui Phaethonta referri
  Credant, et nimias Deucalionis aquas.
Pars quoque, quum saxis pastores saxa feribant,
  Scintillam subito prosiluisse ferunt :
Prima quidem periit; stipulis excepta secunda est :
  Hoc argumenti flamma Palilis habet.
An magis hunc morem pietas Æneia fecit,
  Innocuum victo cui dedit ignis iter?
Hoc tamen est vero propius, quum condita Roma est,
  Transferri jussos in nova tecta Lares :
Mutantesque domum tectis agrestibus, ignem
  Et cessaturæ supposuisse casæ ;
Per flammas saluisse pecus; saluisse colonos;

jux et maritus aquam et ignem tangebant, quia secundum Plutarch. Quæst. Rom. 1, his duobus omnia gigni credebantur. Adde Varronem de Ling. Lat. IV, 10.

793. Verba *vix equidem credo* Lenzius et interpr. gallicus ad seqq referunt; equidem ad antecedentia refero, eique rationi interpunctionem accommodavi. — *Referri*, exprimi, adumbrari. — *Credant*, quia *credo* præcedit, Heinsius in *edant*, aut *prodant*, aut *tradant* mutari vult; sed vide ad I, 245. — Eidem et Burmanno displicet *nimias aquas*. Hic ergo suadet *tumidas*, ille *veteres*, quia unus codex *veras*. Me vero *nimiæ aquæ* minime offendunt, iis enim bene diluvium Deucalioneum declaratur.

795. Revocavi *feribant* (pro *feriebant*) quod etiam Lenzius et Gesenius præferunt. Namque *terebant* est non nisi a manu Heinsii, quia MSS plerique *ferebant* habent. Sæpe quidem *lapidem lapide terere* apud veteres legitur; sed inde non sequitur, etiam pastores illos idem fecisse; potuerunt enim casu lusure *ferire* saxa saxis.—*Stipulis* pro fomite; Æneid. I, 174 : « silici scintillam excudit Achates, Suscepitque » ignem foliis, atque arida circum » Nutrimenta dedit, rapuitque in » fomite flammam. » — *Hoc argumenti habet*, hoc indicat, hoc sibi vult : *argumenti* recepit Heinsius e MS Juniano; vulgo, *argumentum*. — *Innocuum* etc. quem ignis tutum se transire passus est, qui incolumis per incendia Trojana abiit; vide supra ad vers. 37. — Non video cur Heinsius *cui* in *cum* mutari voluerit.

801. *Hoc tamen* verum esse puto; quibus verbis Ovidius, postquam multa dubitanter protulerat, tandem aliquid certius subjicere volebat; idem et Krebsius præfert. Multi MSS *Nunc tamen*, unde Heinsius *Num tamen* fecit, quod Lenzius tuetur. — *Saluisse* pro *saliisse* Heinsius auctoritate et Prisciani lib. I, pag. 906, et meliorum codd. reposuit. — Jam debebat dicere : Quod fit nunc

Quod fit natali nunc quoque, Roma, tuo.
Ipse locus causas vati facit : urbis origo
Venit : ades factis, magne Quirine, tuis.
Jam luerat pœnas frater Numitoris ; et omne
Pastorum gemino sub duce vulgus erat.
Contrahere agrestes, et mœnia ponere utrique

quoque Palilibus ; sed melius dixit: *natali Roma, tuo.* Ita enim commode transit ad *originem urbis*, quæ in Palilium diem incidebat, ut jam ad vers. 721 admonitum.—*Ipse locus* etc. Sic Heinsius e MSS Ursino, uno Vaticano, Patavino, et Naugeriano dedit. Hoc sic explicant: ipse locus carminis dat causas canendi, quæ jam sequuntur. Ita hæc ex parte similia forent illis versus 417 : *Exigit ipse locus, raptus ut virginis edam.* Sed non video, cur ea quæ jam sequuntur, *causas* appellarit. Antea *causas* commemorarat, cur Romani aquam et ignem in lustrationibus adhibeant ; atque hinc pergit : *Ipse locus causas vati facit.* Hæc verba igitur, si sana sunt, equidem ad antecedentia refero : quid ego altius *causas* illius ritus arcesso, quum *ipse locus*, quem incolimus, aut, si ita mavis, in quo tractando jam versor, eas mihi suppeditet? Id si cui displicet, videat an ex altera lectione meliorem sensum fingere possit. Olim enim edebatur, *Ipse locum vati casus facit*, quod Marsus interpretatur, quasi casu venimus in hunc locum, ut de initiis urbis agendum sit. Immo ordine rerum in illum locum deducebatur. Lectionem autem illam MSS veteres plerique confirmant, quamquam in iis ordine inverso, *casus vati.* Heinsius scribi vult, *Ipse locus casu vati facit*, atque adiri notam suam ad II, Epist. 39, ubi docet, *facere alicui* dici pro *facere ad aliquem.*

807-862. *Natalis urbis.* Hic de muris positis et Remi interitu. Heinsius ex ingenio invexerat *festis*, quamquam et *fastis* aut *sacris* suadebat. Ego non dubitavi *factis* revocare. Urbis originem canere vult ; ergo non *festa* aut *sacra*, sed *facta* Romuli. In urbis origine desinit etiam locus vers. 857.—*Pœnas* Amulii jam attigit poeta III, 67 ; nunc festinat. De Romuli Remique dissidiis atque hujus nece, variæ erant Romanorum traditiones, quas apud Dionysium Halicarn. I, 85, Plutarchum Vit. Rom. 9 sq, et reliquos rerum romanarum scriptores habes. Admodum credibile est, quod Dionysius tradit, multitudinem omnem in duas divisam fuisse partes, quarum altera Romulum ducem sequeretur, altera Remum ; hinc et fratrum animos dissociatos esse, eorumque dissidia maxime patuisse, quum locus urbi condendæ quæreretur.—*Pastores* constanter primi Romæ incolæ vocantur, quibus mox, asylo aperto, convenæ accesserunt ; Livius, II, 1. Et erat regio illa pastoribus inprimis opportuna ; Dionysius, II, 2. Zulichem. *pastoris ;* hinc Heins. suadet, *pastores... erant.*

811. Qui urbes condunt, eorum est « dissipatos homines in societa» tem vitæ convocare ; » Cicer. Tuscul. V, 2 ; aut « dispersos homines » unum in locum congregare ; »

Convenit : ambigitur, mœnia ponat uter.
Nil opus est, dixit, certamine, Romulus, ullo.
Magna fides avium est : experiamur aves.
Res placet : alter init nemorosi saxa Palati ;
Alter Aventinum mane cacumen adit.
Sex Remus ; hic volucres bis sex videt ordine : pacto
Statur ; et arbitrium Romulus urbis habet.
Apta dies legitur, qua mœnia signet aratro.
Sacra Palis suberant : inde movetur opus.
Fossa fit ad solidum ; fruges jaciuntur in ima ;

Orat. I, n. 33. — *Convenit*, complacet ex pacto. De syntaxi vid. Heins. et Burmann. ad Remed. Amor. 471. Nisi hoc loco malis per conducit interpretari. — *Mœnia ponat* agnoscunt Ursinus, Petavian. et multi alii ; cæteri *nomina ponat*. Dubitare possis, utrum verius. Livius, I, 6 : « Quoniam gemini essent, nec æta» tis verecundia discrimen facere » posset, ut Dii, quorum tutelæ ea » loca essent, auguriis legerent, qui » nomen novæ urbi daret, qui con» ditam imperio regeret. » Dionysius, I, 85 : ambigebant, *ὁποτέρου χρὴ τὴν ἀποικίαν λέγεσθαι καὶ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν.* Ennius : « Certabant, » urbem Romamne Remamne vo» carent. » Nunc forsan *mœnia* jure præfertur ; ubi enim Romulus vicit, *apta dies legitur, qua mœnia signet aratro*, vers. 819.

813. Ab avo admoniti, auspiciis rem dirimendam committere voluerunt ; Dionys. dicto loco. — *Experiamur*, consulamus ; Plinius, II, Ep. XX, 4 : haruspex, « quem sum » frequenter expertus. » — *Init...adit* ; alii MSS ordine inverso, *adit... init*, quem ordinem Mitsch. prætulit. — *Aventinus* ab eo dictus *Remuria*, aut, ut Græci scribunt *Ῥωμορία*. — *Volucres*, nempe vultures, quibus, quoniam nec pecori, nec satis nocent, Romani in auspiciis plurimum tribuebant ; Plutarch. dicto loco. In auspiciis illis aliquid fraudis commissum esse a Romulo, Dionysius prolixe narrat ; inde contentionem esse ortam, quam multitudo accenderit ; in pugna utrimque multos cecidisse, etiam Remum et Faustulum, quum iram dirimere vellet. Sed Ovidius famam sequitur, quam Livius, dicto loco vulgatiorem vocat, ex qua Remus, muris jam positis, periit. — *Arbitrium urbis habet*, pendet ab eo jus ponendæ urbis, quocumque loco vellet. — *Qua mœnia ;* Lenzius e Juniano et sex aliis præfert *quæ*, scilicet dies.

821. Ritus, quibus urbs condita. Ritus et illos et alios Romani ab Etruscis sumserunt. Festus : « Ri» tuales nominantur Etruscorum li» bri, in quibus perscriptum est, » quo ritu condantur urbes, aræ, » ædes sacrentur, » etc. Varro de Ling. Lat. IV : « Oppida conde» bant in Latio Etrusco ritu multa, » id est junctis bubus, tauro et vac» ca, interiore aratro circumage» bant sulcum. » Plenius illos ritus memorat Plutarchus dicto loco. —

Et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plenæque imponitur ara;
Et novus accenso finditur igne focus.
Inde premens stivam designat mœnia sulco :
Alba jugum niveo cum bove vacca tulit.
Vox fuit hæc regis : Condenti, Jupiter, urbem,
Et genitor Mavors, Vestaque mater, ades;
Quosque pium est adhibere Deos, advertite cuncti :
Auspicibus vobis hoc mihi surgat opus!

Fossam illam mundum vocabant, in eamque et primitias omnium rerum et particulas terræ, ex qua quisque regione venerat, commixtas deferebant. Tum conditor æneo vomere, junctisque bubus, mari et femina, profundum ducebat sulcum, et, ubi porta designanda erat, ibi exempto sublatoque vomere, spatium relinquebat. Qui eum sequebantur, ii excitatas aratro glebas intro vertebant. Adde Columellam, VI præf. — *Ad solidum* Lenz. interpretatur, in loco solido, locum enim illum maxima ex parte fuisse palustrem ; sed quid fiet his locis? Valerius Maximus, II, 1 : « Fundamentorum consti- » tuendorum gratia, terram ad so- » lidum fodere. » Columella, IV, 30 : « salices » deponere eo usque, « dum ad solidum demittantur. » Iis locis fossæ altitudo innuitur, qua res demissæ firmum fundamentum habent. Noster XI Metam. 72 : « in » solidam detrusit acumine terram. » Mitscherlich. prætulit *ad solitam*, quod plurimi veterum agnoscunt.

824. *Finditur* revocavi, quia sic vetustiores plerique ; *findi* enim solum æstu solet ; II Metam. 159 : « Fissa tellus agit rimas ; » vs. 211, Phœbus « findit vaporibus arva. » Virgil. Georg. II, 353 : « findit Ca- » nis æstifer arva. » Heinsius vulg. *fungitur* defendit, quia *fungi* dicantur, quæ officium suum præstent ; nonnulli *funditur* aut *fingitur*. — *Stiva*, german. *die Sterze*, lignum per burim in dentale descendens, cujus ope arator flectebat aratrum ; Virg. Georg. I, 179. — *Premens*, ut vomer alte descendat ; profundum enim sulcum, ἄυλακα βαθεῖαν, faciebant.

827–832. Preces Romuli, de quibus historici nihil habent ; victimam tamen ejus Dionysius memorat. — De *Vesta* Latio illata vide III, 426. — *Mater* commune Dearum epitheton, ut *pater* Deorum. — *Adhibere* in auxilium, implorare ; etiam apud Florum, I, 1, 6, Romulus urbem conditurus, *Deos adhibet*, nempe auspiciis. — *Advertite* Taubnerus explicat, animadvertite. Immo deest, *numina vestra*, quod interdum additur, ut Æn. IV, 611. Et passim hoc verbum absolute ponitur ; Drakenborch. ad Silium, I, 288. — *Auspicibus vobis*, vestro auxilio, ductu, consilio ; unus MS *auspiciisque bonis*, ut I, 513, *bonis avibus* ; plures, *auspicibusque bonis*. — *Surgere* sic et apud Virgil. ut in illo : « O for- » tunati, quorum jam mœnia sur- » gunt ! » *Æternitas* imperii et *potentia* rerum ubique Romanorum

Longa sit huic ætas, dominæque potentia terræ;
 Sitque sub hac oriens occiduusque dies.
Ille precabatur: tonitru dedit omina lævo
 Jupiter; et lævo fulmina missa polo.
Augurio læti jaciunt fundamina cives;
 Et novus exiguo tempore murus erat.
Hoc Celer urget opus, quem Romulus ipse vocarat;
 Sintque, Celer, curæ, dixerat, ista tuæ:
Neve quis aut muros, aut factam vomere fossam
 Transeat; audentem talia dede neci.
Quod Remus ignorans, humiles contemnere muros
 Cœpit; et, His populus, dicere, tutus erit?
Nec mora, transiluit: rutro Celer occupat ausum.
 Ille premit duram sanguinolentus humum.

animis obversabantur. — *Domina*, quæ habet imperium in omnes; vide vers. 859. — *Dies* pro regione.

833. Etiam apud Dionysium, II, 4, quum Romulus, ut rex declararetur, victimas mactaret, precesque faceret, ἀστραπὴ διεξῆλθεν ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιά· tum latius disputat, cur fulmina a læva ad dextram tendentia Romanis fausta sint habita. Breviter Plin. II, 55: « Læva » fulmina prospera existimantur, » quoniam læva parte mundi ortus » est. » Ex interpretatione fluxit, quod hoc loco quidam habent, *læto* aut *læta*; unus *dextra*. Etiam Æn. II, 692: « subitoque fragore Intonuit lævum. » Sed supra III, 369, aliter Jupiter promissis fidem addit: *Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit.*

837. *Celer*, unus e sociis Romuli et præfectus operi, τις τῶν ἑταίρων et ἐπιστάτης τῶν ἔργων, secundum Plutarch. et Dionysium. — Is *urget opus*; itaque Lenzius putat, eum a celeritate operis perfecti nomen accepisse; Plutarchus contra auctor est, veloces ab eo dictos esse *celeres*. — In vocc. *factam vomere fossam* variant MSS: *factos sulcos*, *versam terram*, *pressam terram*. — Regii codices habent *factam fossam*; hanc lect. vulgat. mutare temerarium putavit Burmannus, quia paulo ante *fossa fit ad solidum*. Ed. — Remus, indignans, quod dolo circumventus esset a fratre, et risit, et impedivit, et transiluit muros; Dionysius dicto loco. Secundum eumdem *Celer* tum forte stabat in muro. — *Rutrum*, rusticum instrumentum et ad fodiendum et ad subigendum, de quo Nonius et Varro. *Rutro* Remum esse occisum, et alii auctores narrant, quos laudant Neapol. et Heinsius; Dionysius σκαφείῳ aut σκαφίῳ habet. Noster in Ibide 635, pro *rutro* omnino *rustica tela* memorat. — *Occupat*, ut I, 675, *Occupat Alcides clava*; et XII Met. 343: « conantem » stipite querno Occupat Ægides. »

Hæc ubi rex didicit, lacrymas introrsus obortas
Devorat, et clausum pectore vulnus habet.
Flere palam non vult, exemplaque fortia servat;
Sicque meos muros transeat hostis, ait.
Dat tamen exsequias : nec jam suspendere fletum
Sustinet; et pietas dissimulata patet.
Osculaque applicuit posito suprema feretro;
Atque ait : Invito frater ademte, vale.
Arsurosque artus unxit; fecere, quod ille,
Faustulus et mœstas Acca soluta comas.
Tum juvenem nondum facti flevere Quirites;
Ultima plorato subdita flamma rogo.

845. Etiam Floro, I, 1, 6, *dubium videtur*, *an jussu fratris* occisus sit. Apud Livium contra Romulus ipse iratus eum interficit, additis verbis, quæ Ovidius, 848, respexit : « Sic » deinde, quicumque alius transi- » liet mœnia mea. » Noster id sedulo agit, ut facinus illud velet, Romulumque a ferocia defendat. Non ita Cicero, Off. III, 10 : « Species enim » utilitatis animum pepulit ejus; cui » quum visum esset utilius, solum » quam cum altero regnare, fra- » trem interemit. » Cum sqq autem confer V, 451, ubi hoc argumentum continuatur. — Verbis *lacrymas ... devorat* Noster vim gravissimi doloris etiam XI Met. 635 descripsit. Mœrore illo actus Romulus semetipsum interfecisset, nisi eum Laurentia precibus deterruisset; Dionysius dicto loco.—*Exempla fortia servat* ; sequitur exemplum virorum fortium in devorandis lacrymis et in dolore intus claudendo. Interp. gallicus aberravit a mente poetæ, quum Romulum putat exemplum legis servandæ proponere voluisse.—Dubitat Heinsius an veteres *dare exsequias* dixerint; suadet igitur aut *dat inferias,* aut *it exsequias,* quia in cod. Mazarin. erasa erat vetus lectio, et restabat litera *I.* De *inferiis* quidem sermo hic esse non potest : tum nimis tenue esset, eum *isse exsequias;* melius ipse eas instituit; *dare* autem pro facere, parare, concedere ponitur.

852. *Ademtus*, qui invito ereptus est; sic *ademtus Hector* Horatius, II, Od. IV, 10; et *ademtus mystes* Od. IX, 10. — De *unctione artuum* vid. Bentleium ad Horatium, Epod. XVII, 11. — *Faustulus* secundum alios in certamine periit. — *Acca*, Laurentia, quæ a Plutarcho *Acca Larentia* vocatur; vide ad III, 55. — *Nondum facti Quirites.* Sic solet Ovidius res aut homines ab iis, quæ serius evenerunt, designare; II Met. « nondum Œagrius Hæmus. » — *Ultimam* Lenzius explicat ultimo loco, post reliquos exsequiarum ritus; immo *ultima, suprema, sera* dicuntur, quæcumque fiunt in honorem mortui; sic paulo ante *suprema oscula.* Humatus autem Remus est in Remuria monte.

Urbs oritur, quis tunc hoc ulli credere posset?
  Victorem terris impositura pedem.
Cuncta regas; et sis magno sub Cæsare semper;
  Sæpe etiam plures nominis hujus habe:
Et quoties steteris domito sublimis in orbe;
  Omnia sint humeris inferiora tuis.
Dicta Pales nobis: idem Vinalia dicam:
  Una tamen media est inter utramque dies.
Numina vulgares Veneris celebrate puellæ:
  Multa professarum quæstibus apta Venus.
Poscite ture dato formam, populique favorem;
  Poscite blanditias, dignaque verba joco:
Cumque sua dominæ date grata sisymbria myrto,

857. Confer I, 515 sqq. — *Victorem ... pedem*, cui terræ subjectæ erunt et parebunt. Sumta formula a consuetudine antiquissima, qua victores victis pedem imponere solebant, quam etiam Turnus in exanimum Pallanta servat; conf. Virg. Æn. X, 495. — *Et quoties* etc. Insignis est proceritas ejus, qui non capite tantum, sed *humeris* quoque supereminet omnes, ut Diana Nymphas, Musæus (Æneid. VI, 668) reliquam turbam. Hoc idem translatum ad urbis Romanæ altitudinem declarandam.

863-900. IX *Kalend. Maias Vinalia* in honorem Jovis, aut, ut vulgo putabant, Veneris. Masurius apud Macrobium, Saturn. I, 4: « Vinaliorum dies Jovi sacer est, non, ut quidam putant, Veneri. » Varro de Ling. Lat. V: « Vinalia a vino: hic dies Jovis, non Veneris. » Errore illo Græcis dicta sunt Ἀφροδίσια et Plutarcho, Quæst. Rom. p. 115. Reisk. — *Veneralia*. Noster, ubi meretrices excitavit ad festum illud in Erycinæ Veneris templo celebrandum, originem festi narrat.

866. *Professarum*. Hoc referunt eo, quod feminis Romanis vulgare corpus licebat, ubi id *professæ* erant apud Ædiles, quo facto, inter togatas numerabantur, de quibus supra vers. 134. Vide Sueton. Tiber. 35; Tacit. Annal. II, 85, ibique Lipsium; sed Herald. ad Arnobium adv. Gentes, pag. 133, conjungit *multa professarum*, monetque *multa* et τὰ πολλὰ dictas esse voluptates venereas. Non tamen hoc approbavit Heinsius, qui aut *multa Venus* conjungit, aut *multa* in *culta* mutari vult; quæ conjectura non mala est. Celebrate Venerem, nam *culta*, si celebratur, apta est quæstibus. — *Ture dato* maxime coli solebat Venus; Horatius, I, Od. xxx, 2. — *Poscere* solemne de precantibus. — *Joco*, lusu Venereo. Passim apud Nostrum *verba apta joco*. Hoc loco vulg. *loco*, quæ varietas etiam I, 395. — *Sisymbrium* etiam thymbræum appellatum. Quod in sicco nascitur,

Textaque composita juncea vincla rosa.
Templa frequentari Collinæ proxima portæ
Nunc decet : a Siculo nomina colle tenent.
Utque Syracusas Arethusidas abstulit armis
Claudius, et bello te quoque cepit, Eryx :
Carmine vivacis Venus est translata Sibyllæ ;

id odoratum est, et a veteribus coronis inserebatur ; Plinius, XX, 91. De coronis e *myrto*, Veneri sacra, res nota ; Horatius, I, Od. IV, 9 ; XXXVIII, 5 ; II, Od. VII, 8 ; Tibullus, I, X, 27.—De *junci* generibus vide Plinium, XXI, 69 sqq. In iis quædam odorata, quorum odor vicinus nardo. — Iis *vinciebantur* et *rosæ* in serta. Sertis autem et Dii ante rem sacram ornabantur ; Horatius, III, Od. XXIII, 15 : « Parvos » coronantem marino Rore Deos » fragilique myrto. » Cæterum poeta hic cumulavit verba, et sono imitari voluit illud Virgilii, « Mollia » luteola pingit vaccinia caltha ; » Eclog. II, 50.

871. Templum Erycinæ Veneris prope *Collatinam portam* Ovidius etiam Remed. 549 memorat ; atque illud ipsum, bello Ligustino a Lucio Porcio cons. votum, a L. Porcio, L. F. Licinio duumviro, ad portam Collinam dedicatum fuisse Livius, XL, 34, narrat. Adde Strabonem, lib. VI. Eadem autem dea in *Eryce*, monte Siciliæ supra Drepanum, templum habebat nobilissimum a Trojanis conditum ; Æn. V, 759 ; de quo locus classicus apud Diodor. Siculum, lib. IV, extr. Vide Heynii Excurs. II ad illum Æneid. librum. E Sicilia autem Erycina Venus jam prius *translata* erat Romam, tempore belli Punici secundi. Ann. u. c. 535 enim, quum peccatum esset a C. Flaminio cos. decemviri *libros Sibyllinos* adire jussi sunt, ut quæ piacula iræ Deorum essent, cognosceretur. Ii, inspectis libris fatalibus, inter alia retulerunt et hæc : « ædes » Veneri Erycinæ ac Menti voven- » das esse ; » Livius, XXII, 9. Mox ædes illæ votæ sunt. Veneris Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit, Mentis T. Otacilius prætor ; ibid. 10. Iidem viri anno 537, duumviri creati sunt ædibus illis dedicandis ; Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ dedicavit. Ambæ in capitolio erant, canali uno discretæ ; Livius, XXIII, 31. Jam Neapolis putat, Ovidium duo templa Veneris diversa confudisse, quasi templum ad Collinam portam jam tempore belli Punici dedicatum esset. Mihi vero distinxisse distinguenda videtur. Primum de templo ad Collatinam portam loquitur, deinde obiter de prima illius Deæ translatione. Sed et alius erroris Ovidium Neapolis coarguit. Templum antiquius anno 537 dedicatum est ; sed *Syracusæ* anno 540 demum a *Claudio* Marcello captæ ; Livius, XXV, 31. Fortasse tamen Noster, more poetarum, a parte bellum Punicum secundum indicare voluit. — *Tenent*, pro *tenet* ex plurimis. — *Abstulit*, cepit et militi diripiendas dedit.—*Eryx* e primo maxime bello notus ; inde enim Hamilcar præsidium, quod ibi clausum, deducere coactus fuerat ; Livius, XXI, 10, 41.—De *vivace Si-*

Inque suæ stirpis maluit urbe coli.
Cur igitur Veneris festum Vinalia dicant,
Quæritis, et quare sit Jovis ista dies?
Turnus, an Æneas Latiæ gener esset Amatæ,
Bellum erat: Etruscas Turnus adoptat opes.
Clarus erat, sumtisque ferox Mezentius armis;
Et vel equo magnus, vel pede major erat.
Quem Rutuli Turnusque suis adsciscere tentant
Partibus: hæc contra dux ita Tuscus ait:
Stat mihi non parvo virtus mea: vulnera testes;
Armaque, quæ sparsi sanguine sæpe meo.
Qui petis auxilium, non grandia divide mecum

bylla vide ad III, 534; *Cumæa anus* vocatur IV, 158.

879. Cum *Ænea* advena Latinus rex mature et pacem junxit et affinitatem, Lavinia filia in matrimonium data. *Turnus*, Rutulorum rex, cui *Amata*, Latini conjux, favebat, sponsam sibi ereptam dolens, arma infesta Latino intulit, victusque ad *Mezentium*, Etruscorum regem aut Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus vocat) confugit. Cære ille (olim Agylla) imperitabat, oppido haud longe a Tiberi opulento, quod Dionys. Halicarn. III, 58, εὐδαίμονα καὶ πολυάνθρωπον vocat, unde Tarquinii Prisci tempore magnus exercitus exierit. Sed et nunc *equo*, equitibus, et *pede*, peditibus, valens erat; conf. Livii I, 2, qui et ipse de magnis Mezentii opibus agit. Virgil. Æneid. VIII, 478: « Saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinæ sedes: ubi lydia quondam Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio et sævis tenuit Mezentius armis. » Vid. et Dionys. Halicarn. I, 64 sq; Justinum, XLIII, 1. — *Adoptat*, adsciscit, sibi adjungit, vi propria vocis *optare*, quæ eligere significat. Id autem Heinsius ex uno Zulichemiano adoptavit. Nam cæteri *adorat* exhibent, quod et ipsum ferri posse Taubnerus censet. Eidem placet, quod Junianus habet, *vel equo dubium, vel pede*. — *Testes* a manu prima Mazar. et tres alii habent, idque elegantius Heinsio videbatur vulgato *testor*, quod Mitscherlich. revocavit, et quod minus durum Taubnerus judicat. Alterum Heinsius locis pluribus testatur.

887. Memoria exilis rei servata est inter veteres, sed varie. Plinius, XIV, 14: « M. Varro auctor est, » Mezentium, Etruriæ regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse, vini mercede, quod tum in » Latino agro fuisset. » Secundum L. Cæsarem et A. Postumum, quos Auctor de Orig. Gent. Roman. cap. 14 sqq, laudat, et secundum Dionysium, I, 65, Mezentius Latinos Lavinii obsessos ita in deditionem accipere voluit, ut omne vinum Latini agri quotannis sibi inferretur.

Præmia, de lacubus proxima musta tuis.
Nulla mora est operæ : vestrum dare ; vincere nostrum est.
Quam velit Æneas ista negata mihi!
Annuerant Rutuli. Mezentius induit arma :
Induit Æneas ; alloquiturque Jovem :
Hostica Tyrrheno vota est vindemia regi,
Jupiter, e Latio palmite musta feras.
Vota valent meliora : cadit Mezentius ingens,
Atque indignanti pectore plangit humum.
Venerat Autumnus calcatis sordidus uvis :
Redduntur merito debita vina Jovi.
Dicta dies hinc est Vinalia : Jupiter illam

At Ascanii, qui patri successerat, auctoritate, vino ex omni vindemia Jovi voto consecratoque, Latini urbe eruperunt, interfectoque Lauso, Mezentium fugarunt. Quæ hi de Ascanio narrant, ea Plutarchus, Quæst. Rom. pag. 115, ad Æneam refert. Macrobius, Saturn. III, 5, e Catonis Origg. rem sic narrat: « Mezentium Rutulis imperasse, ut » sibi offerrent, quas Diis primitias » offerebant, et Latinos omnes, si» milis imperii metu ita vovisse : Ju» piter, si tibi magis cordi est, nos » ea tibi dare potius, quam Mezen» tio, ut ei nos victores facias. » Hinc addit, illum propterea a Virgilio *contemtorem Deorum* esse dictum. Vide omnino Heynii Excurs. III ad Æneid. VIII.

888. *Lacus*, vas torculari suppositum, in quod mustum defluit; Plinius, IX, Ep. xx, 2, « gustare » de lacu mustum. » — *Nulla... operæ*, ne diu fluctuetis, quid faciendum sit. Olim edebatur *operi*.— *Quam velit* etc. argumentum grave movendi. Simile est illud Æn. II, 104 : « Hoc Ithacus velit, et magno » mercentur Atridæ! » Cf. II, 694.

894. Heins. ex uno Petaviano *feras* prætulit, quia voventis est; cæteri *feres*. Etiam futurum in votis poni solet; quin hoc præstare Krebsius putat. — *Ingens* vel corpore, quali sunt heroes veteres, vel opibus. — *Plangit humum*; sic passim de morientibus e vulnere; III Met. 125 : « sanguineam trepido plangebant » pectore matrem; » Æn. X, 720 : « calcibus atram Tundit humum ex» spirans. » Apud Dionys. Halicarn. dict. loc. Mezentius, pace impetrata, in Latinorum amicitia constanter permansit; sed Æneid. X, extremo, « Undanti animam diffun» dit in arma cruore. »—Pro *sordidus* Arondel. Petavian. et tres alii *horridus*. Hoc sane opponitur culto, nitido; sed illud melius. Etiam II Met. 21, hæc ipsa verba *calcatis sordidus uvis* leguntur; Virg. Georg. II, 8 : « tingere crura musto. »—Noli *vina* ex Ambrosian. Gott. et duobus aliis in *vota* mutare. — Quæ quis vovit, ea *debere* dicitur; Horatius III, Od. xxvii, 30 : « debita Nymphis coro» na; » Tibullus, IV, iv, 23 : *Quum*

Vindicat, et festis gaudet inesse suis.
Sex ubi, quæ restant, luces Aprilis habebit;
In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustra pecudem quæres Athamantidos Helles;
Signaque dant imbres; exoriturque Canis.
Hac mihi Nomento Romam quum luce redirem,
Obstitit in media candida pompa via.

debita reddet Certatim sanctis lætus uterque focis. Cæterum Plutarchus dicto loco, etiam hoc tradit, illo die multum vini effundi ad templum Veneris.

901–904. VII *Kalendas Maias*, sive *die* 25 *Aprilis*, *Ver medium*, *Arietis occasus*, *imbres*, *exortus canis.* Plura igitur memorabilia habet ille dies.—*Sex ubi, quæ restant* etc. id est, quo sex dies Aprilis restant. — *Ver medium* Columella in ipso Palilium die XI Kalend. ponit; initium ejus die 9 Februarii; II 150. Arietem hic quoque, ut vers. 715, e fabula circumloquitur, quam III, 851 sqq, narravit. — *Signa dant*, ostendunt se, cadunt, ut I, 315.—*Canem* hoc die non exoriri, sed occidere et Ovidium lapsum esse, certatim monuerunt interprett. Columella XI, 2: *Pridie Kalendas Maias Canis se vespere celat.* Farnesianus tamen cod. hoc loco, *occidit atque Canis*, pro quo Taubnerus malit, *occideritque Canis.* Neapolis vero aliter succurrere huic loco volebat, quum suaderet, *effugietque Canis.*

905. *Robigalia* ad avertendam a frugibus robiginem. De his Plinius, XVIII, 69, §. 3: « Tria tempora » fructibus metuebant » prisci, « pro-» pter quod instituerunt ferias dies-» que festos, Rubigalia, Floralia » (de quibus mox vers. 943) « Vina-» lia » (quæ vers. 863) « Rubigalia » Numa instituit anno regni sui XI, » quæ nunc aguntur ad VII Ka-» lend. Maii, quoniam tunc fere se-» getes rubigo occupat. Hoc tempus » Varro determinat sole Tauri par-» tem decimam obtinente, sicut » tunc ferebat ratio; sed vera causa » est, quod post dies undeviginti ab » Æquinoctio verno per id quatri-» duum, varia gentium observatio-» ne, in IV Kal. Maii Canis occi-» dit; sidus et per se vehemens, et » cui præoccidere Caniculam neces-» se sit. » Varro de Ling. Latin. V, pag. 47: « Robigalia dicta a Robigo. » Secundum segetes huic Deó sacri-» ficatur, ne robigo occupet sege-» tes. » Adde eumdem de Re Rust. I, 1, 6; Columellam X, 343; ad quæ loca vide Schneider. Disputant autem utrum *rubigo*, an *robigo* scribendum sit. Pro *Robigine* Dea, alii *Robigum* Deum habent, ut Varro, Festus, ac Servius ad Georg. I, 151, ubi hæc notat: « Inde et Robigus » Deus, et sacra ejus septimo Kal. » Maias Robigalia appellantur. » Cæterum Græci Deos ἐρυσιβίους habebant ad avertendam robiginem.

Hac mihi ... via. Similia figmenta vers. 685, et III, 541.—*Nomentum*, Sabinorum oppidum, a quo via Nomentana dicta, quæ incipiebat a Viminali porta; Servius ad Æn. VI, 773; VII, 712. Ea ducebat in *lucum Robiginis.*—Olim *candida turba* ede-

Flamen in antiquæ lucum Robiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.
Protinus accessi, ritus ne nescius essem.
Edidit hæc Flamen verba, Quirine, tuus:
Aspera Robigo, parcas Cerealibus herbis;
Et tremat in summa læve cacumen humo.
Tu sata sideribus cæli nutrita secundi
Crescere, dum fiant falcibus apta, sinas.
Vis tua non levis est: quæ tu frumenta notasti,
Mœstus in amissis illa colonus habet.
Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres;

batur, quam Neapolis de flaminibus capiebat, quorum fuerint vestes candidæ; sed sive *turba* legas, sive cum Heinsio e MSS, primo Ambrosian. Mazar. et septem vel octo aliis *pompa*, omnis cœtus intelligitur ad sacra procedentium; etiam Tibullo, II, 1, 15, *candida turba* est familia, quæ agnum in Ambarvalibus ad aram comitabatur; vide ad I, 79; II, 654. —*Antiquæ*, inde a Numæ temporibus cultæ.—De immolatione *canum* vide ad I, 389. In Robigalibus catulus rufus et lactens offerebatur; Columella, X, 342, qui nil de ove habet. Etiam ante Catulariam portam ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufas canes esse immolatas, e Festo discimus.—*Flamen* autem *Quirinalis* hæc agebat, ut Flamen Dialis Lupercalia II, 282.

911. Accedit Ovidius, dum Flamen precationis carmen peragit, quod ita est conceptum, ut omnes festi illius causas indicet. Tales precum formulas plures et Noster et Tibullus habent; eæque substitui poterant rudibus priscorum carminibus; confer cum his I, 675 sqq.—*Aspera* et 921, *scabræ* manus Robiginis ab effectu, quia et fruges et ferrum *scabrum asperumve* reddit; Virgil. Georg. I, 495: « Exesa inveni et scabra robigine pila. » Confer supra I, 687.—*Cereales herbæ*, ut *Cereales culmi*, Virgil. Georg. II, 517.—*Tremunt* culmi, quos ventus mulcet.—*Læve*, sive *leve* recte Heinsius pro *lene* MSS nonnullorum auctoritate restituit. *Lævia* opponuntur scabris. Unus Moreti interpretatur *sine robigine*.—*Secundi*, quod Arondel. Francofurt. et plerique vetustiores agnoscunt, melius est, quam cæterorum *secundis*, quod Gesenius servavit.

915. In morbis segetum etiam Virgil. I, Georg. 150, *malam robiginem* memorat, et Plinius, XVIII, 45, « maximam segetum pestem » vocat. Est autem *robigo*, ἐρυσίβη, μίλτος, pulvis rufus et glutinosus culmos adedens et enecans, quod vitium in vitibus et arboribus *carbunculus* dicitur.—*Notare* et inficere, et lædere significat.—Vim mali Noster per comparationem adeo illustrat. *Venti*; Virgilius, Georg. I, 444: « Urget ab alto Arboribusque satisque Notus pecorique sinister; »

Nec sic marmoreo pallet adusta gelu;
Quantum, si culmos Titan incalfacit udos.
Tum locus est iræ, Diva timenda, tuæ.
Parce, precor, scabrasque manus a messibus aufer;
Neve noce cultis : posse nocere sat est.
Nec teneras segetes, sed durum contere ferrum :
Quodque potest alios perdere, perde prior.
Utilius gladios, et tela nocentia carpes :
Nil opus est illis : otia mundus agat.
Sarcula nunc, durusque bidens, et vomer aduncus,

et viderat idem ipse vs. 318 : « Omnia ventorum concurrere prælia, » Quæ gravidam late segetem ab » radicibus imis Sublime expulsam » eruerint. — *Urere* de frigore I, 680, in precibus similibus, quas cum his conferas. Unde malum frugibus frigore illatum et *uredo* dicitur. — *Marmoreum* propter colorem album pruinæ, et niveum. — *Pallere* de colore flavo, quem trahunt fruges frigore morsæ; I, 688, de hac robigine, « Nec vitio cæli palleat » ægra seges. » — *Si culmos* etc. ipsam robiginem intellige; Plinius, XVIII, 68, 3 : « Plerique dixere, » rorem inustum sole acri frugibus » rubiginis causam esse, et carbun» culi vitibus : quod ex parte falsum » arbitror, omnemque uredinem » frigore tantum constare, sole in» noxio. » Humorem tamen non exclusit; nam ib. 20, §. 3 : « ros robigi» nem facit, » et 44, §. 2 : « Fre» quentissima hæc in roscido tractu » convallibusque, ac perflatum non » habentibus. »

921. *Aufer*, retine; veteres, quæ mala remota esse a se cuperent, ea in alios detestabantur; Horatius, I, Od. xxi, 13. Hoc igitur sensu ductus, etiam Ovidius Robiginem precatur, ut vim suam in *ferro* potius exserat propter abusum illum, de quo ad vers. 405, et propter quem crebro in ferrum invehitur. Sed dubites, utrum *contere*, an *amplectere* præferas. Illud Burman. ex primo Ambros. et Læti cod. recepit, ut sit græcum ἀμᾶν, hoc cæteri tuentur, defendit Krebs. atque Mitscherl. et Gesenius servarunt; neque Taubnero displicebat. Mihi vero *amplectere* nunc nimis lene, neque verbis *noce*, *perde* et *inquinet* satis conveniens esse videtur. — *Prior* habent duo Vatic. Ursin. et Statii; vulgo *prius*; alii, *precor*. — *Carpere* bene de robigine, paulatim absumere, rodere. — *Otia agere*, pace frui, bona locutio; I, 68 : sed revocavi *agat*, qui modus optantis etiam Taubnero magis placebat, quam vulgatum *agit*. Generaliter nunc loquitur; neque mundus semper otia agit. Adde, quod conjunctivi modi sequuntur, *niteant*, *inquinet* etc.

927. Similia apud Tibullum, I, xi, 49 : « Pace bidens vomerque ni» tent (alii *vigent*); at tristia duri » Militis in tenebris occupat arma » situs. » — *Sarculum* instrumentum rusticum, quo purgantur agri, I, 699. — *Durus*, gravis, ut Horatius,

Ruris opes, niteant: inquinet arma situs:
Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,
Adstrictum longa sentiat esse mora.
At tu ne viola Cererem; semperque colonus
Absenti possit solvere vota tibi.
Dixerat: a dextra villis mantele solutis,
Cumque meri patera turis acerra fuit.
Tura focis vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque obscænæ, vidimus, exta canis.
Tum mihi, Cur detur sacris nova victima, quæris?
Quæsieram: causam percipe, Flamen ait.
Est canis, Icarium dicunt, quo sidere moto
Tosta sitit tellus, præcipiturque seges.

I, Satyr. I, 28, *durum aratrum*. A gravitate noti *bidentes*, sive rastri; Terentius Heaut. I, I, 40. — *Situs* pro robigine. — *Vomer*; unus *vomis*, quæ varietas et alibi. — *Ducere*, educere, quod plurimi MSS habent. — *Adstrictum*, robigine adhærens vaginæ. Cæterum confer cum hoc loco I, 699-704.

933. *Mantele*, erat laneum, habebatque in superficie texti *villos*, sive lanuginem, cirros, unde *villosa mantelia* commemorantur, *λάσια χειρόμακτρα*. Nobiliores curabant, ut mantele, *villis tonsis*, esset læve ac molle. Talia mantelia Aristæo Nymphæ ferunt germanæ apud Virgil. Georg. IV, 377. — Pro *a dextra* Prisciani lib. VI, p. 681, *ad dextram*; ita et unus Neapolis cod. Quidam *at dextra*. — *Fibræ* omnino exta. — *Obscæna* canis nunc non dicitur ab ululatu, qui mali in auspiciis ominis, (quamquam Virgil. Georg. I, 470, sic capi potest) sed quia canis veteribus symbolum impudentiæ. Hinc et exta ejus *turpia*. Etiam Plin. II, 5. *Obscæna animalia*. — *Nova*, inusitata.

936. *Icarus*, sive *Icarius*, Atheniensis, Erigone, ejus filia, et Mæra canis inter sidera relati sunt, ita ut Icarus Bootes, Erigone Virgo et Mæra Canicula sive Procyon esset; Hyginus, fab. 130; Poet. Astron. II, 4; Apollod. III, XIV, 7. Jam terra australis, Sirio inprimis, stella in Cane majore, *moto*, id est, orto, æstu intolerabili premitur; Virgil. Georg. IV, 425: « Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos Ardebat. » Et ad Sirium placandum plures populi sacra faciebant; Apollonius Rhodius, II, 500. Vide Interp. ad Virgil. Georg. I, 14. Sed illam vim torrendi etiam Caniculæ, sive Procyoni poetæ tribuunt; Horatius, III, Od. XIII, 9: « Flagrantis atrox hora Caniculæ; » XXIX, 18: « Jam Procyon furit. » — *Tosta* multo gravius, quam, quod alii habent, *tota*. — *Præcipi* dicitur *seges*, quando ante maturitatem arescit: quam formulam Heins. Columellæ

Pro cane sidereo canis hic imponitur aræ;
Et, quare pereat, nil nisi nomen habet.
QUUM Phrygis Assaraci Titania fratre relicto,
Sustulit immenso ter jubar orbe suum:
Mille venit variis florum Dea nexa coronis;
Scena joci morem liberioris habet:
Exit et in Maias sacrum Florale Kalendas.

exemplis confirmat; Calpurnius, Eclog. IV, 115, sic *præfocari* dixit: « nec præfocata malignum Messis » habet lolium. » Vide Wernsdorfium ad Gratii Cyneg. vs. 388. Male igitur alii *præripitur*. Et Gesenius etiam alteri lectioni eamdem vim tribuit, ut *præcipitur* sit, quasi præcipitur agricolæ. Fruges a Canicula affectæ φυτὰ ἀστροβόλητα dicebantur, affectio ipsa ἀστροβολία et *sideratio*.

943–954. IV *Kalend. Maias* sive *die* 28 *Aprilis*, *Floralia incipiunt*, *et Vesta in palatium translata est*. De *Floralibus* Plin. XVIII, 29: « Itaque iidem Floralia IV Kalend. » ejusdem Maii instituerunt, urbis » anno 516 ex oraculis Sibyllæ, » ut omnia bene deflorescent. » Numeros anni corruptos esse, Neapol. et Harduinus docuerunt; Velleius enim, I, XIV, 8, ubi narravit, Torquato Sempronioque coss. colonos missos esse Brundisium, et post triennium Spoletium, addit: « quo » anno Floralium ludorum factum » est initium. » Id ergo incidit in annum 513.

Quum ... relicto. Similiter fere I, 461: « Proxima prospiciet Tithono » nupta relicto. » Nunc *Titania* vocatur Aurora, quia Hyperionis, Titanum unius, filia, Phœbi et Lunæ soror. Tithonus, conjux ejus, secundum Diodorum Sicul. Hygin. fab. 270, Apollod. et alios, fuit Laomedontis filius; secundum Servium ad Æn. VI, 493, ejus frater. Laomedontis pater fuit Ilus, *Assaraci* frater. Sic ergo apparet, quo sensu hoc loco *fratris* nomen capiendum sit; sed *Assaracum* inserere voluit, qui ille in Æneæ, atque adeo et Augusti majoribus erat: vide ad vers. 34 et 123. Olim autem hoc loco edebatur, non *Titania*, sed *Tithonia*. Aurora sane *Tithonia conjux* vocatur III, 403; Æneid. VIII, 384: sed non simpliciter *Tithonia* dici potest; sic enim patronymice capiendum esset. Heinsius igitur et hic et multis aliis locis, ubi hoc occurrit, *Titania* substitui voluit; et hoc loco Puteanus et unus Moreti ejus conjecturam confirmant.—*Immenso orbe*; sex, *immenso ore*; Puteanus *emerso orbe*; Heins. legi vult *emerso ore*. quod et mihi placet; Ulitius legebat *emenso*.—*Necti coronis*, ornari coronis nexis; Æneid. V, 309: « *Flavaque nectentur oliva*. » Sed de hac Dea, de Floralibus, de *jocis liberioribus* vide V, 183 sqq, in quem locum poeta illa omnia distulit. *Liberiores joci* potius lascivi erant, ut ad V, 331, videbimus. — *Exeunt* in tempus quoddam, quæ ad id durant; Plinius, II, Epp. XI, 18: « Exierunt probationes in tertium » diem. » Floralia durarunt in diem tertium Maii. *Exire* sic etiam V, 189, pro quo 185, *transire* positum.

Tunc repetam ; nunc me grandius urget opus.
Aufert Vesta diem : cognato Vesta recepta est
Limine : sic jussi constituere patres.
Phœbus habet partem ; Vestæ pars altera cessit :
Quod superest illis, tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaque quercu
Stet domus : æternos tres habet una Deos.

— *Sacrum* habent vetustiores ; cæteri *festum*.

949. Anno u. c. 741, die 6 Martii, Augusti titulis honos pontificis maximi accessit ; III, 415 sqq. Sed quum ita esset institutum, ut pontifex maximus in domo publica juxta Vestam habitaret, Augustus palatii sui partem publicam esse jussit, atque Vestæ hoc die dedicavit ; Dio Cassius, LIV, 27 : vide et Lipsium de Vesta, cap. 4. — *Aufert*, sibi vindicat. — *Cognato*, quod Arondel. et quatuor alii agnoscunt, magis poeticum est, quam reliquorum *cognati*. Lucem autem hoc epitheton accipit ex III, 425 : « Ortus ab Æenea tangit cognata sacerdos Numina : cognatum, Vesta, tuere caput. » Plurimus esse voluit poeta in laudando Augusto. — *Constituere patres* ; factum enim hoc ex senatusconsulto ; Verrius ad hunc diem : « Feriæ ex S. C. quod eo die ædes et Vestæ in domu Imp. Cæsaris Aug. pontificis maximi dedicata est Quirinio et Valgio coss. » — Pro *jussi patres* undecim habent *jussi senes*, multi *justi senes*. Inde Mitscherlichius quem Gesenius secutus est, *justi patres*. Equidem non ausim dicere, utrum verius ; etenim poeta et memorare potuit, patres id *jussos* fecisse, et laudare patres a justitia. — *Phœbus habet partem*, in alia palatii parte templum est Apollinis Palatini, quod longe celeberrimum ; vide Propertium, II, 23. — De *lauris* et *corona querna* ante fores palatii, I, 614. — *Prætexta* dictum ut V, 567 : « Augusto prætextum nomine templum. » Quæ enim in anteriore parte ornata sunt aliqua re, ea *prætexta* dicuntur ; Seneca, Epp. 89 : « Fluminum ripas ædificia prætexunt. » Plinius, panegyr. 52, 1 : « postibus prætexi ; » de iis, quorum statuæ ante fores collocantur : vide ibi Schwarzium. — *Æternos Deos* ; III, 421 : *Ignibus æternis æterni numina præsunt Cæsaris*, ubi vide notam.

LIBRI QUINTI

ARGUMENTUM.

Tres sententiæ de nomine Maii, 1–110. Ortus Capellæ et origo, 111–128. Præstites Lares, eorumque ara constituta, 129–146. Bonæ Deæ templum, 147–158. Argestes ventus et Hyadum tam ortus, quam origo, 159–182. Ludi Florales, fata, potentia, cultus Floræ apud Romanos, ratio Floralium; his inserta fabula de Martis ortu, 183–378. Centauri sideris ortus et fabula de Chirone, 379–414. Lyræ et Scorpii ortus, 415–418. Lemuria nocturna et Remi sepultura, 419–492. Orionis occasus, natales, relatio inter sidera, 493–544. Templum Martis Ultoris, Crassi clades, signa a Parthis relata, 545–598. Pleiadum ortus et æstatis initium, 599–602. Tauri sideris ortus et origo, 603–620. Simulacra scirpea de ponte mittuntur; Hercules in Latio, 621–662. Hymnus in Mercurium; ejus festum: preces mercatorum ad eum, 663–692. Sol transit in Geminos; horum origo, Pollucis et Castoris pugna cum Lynceo, 693–720. Agonalia iterum; Canis sideris ortus, 721–724. Tubilustria; 725, 726. Quatuor notæ in Kalendario, 727, 728. Fortunæ Publicæ templum, 729–732. Bootes occidit, Hyades oriuntur. 733, 734.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER QUINTUS.

QUÆRITIS, unde putem Maio data nomina mensi?
  Non satis est liquido cognita causa mihi.
Ut stat, et incertus qua sit sibi nescit eundum,
  Quum videt ex omni parte viator iter:
Sic, quia posse datur diversas reddere causas,
  Qua ferar, ignoro; copiaque ipsa nocet.
Dicite, quæ fontes Aganippidos Hippocrenes,
  Grata Medusæi signa tenetis equi.

1-110. Missa præfatione, statim de *Maii nomine* dicit; resumit autem et latius tractat, quod I, 41, verbo tetigerat. Quæstioni huic grammaticæ plurimum dignitatis et gratiæ addidit. Musas invocat, ut sibi nominis causam aperiant, et, quum tres potissimum causæ ferrentur, ipsas Musas inter se dissentientes fingit, et tres ita inducit, ut sententiam deinceps dicant; ipse autem sub finem judicium suum cohibet: ita loco huic dramatis formam dedit. Simile ei est exordium lib. VI.

1. *Quæritis ... mensi?* Sic et alibi viam sibi pandit ad argumentum aliquod tractandum; II Metam. 512, Juno ad Deos marinos, « Quæritis, » æthereis quare regina Deorum Se» dibus huc adsim? »—*Liquido*, certo, ut nil dubitationis restet. Etiam Macrob. I, Sat. 12, fatetur, de nomine *inter auctores latam dissensionem esse.*—Quod IV, 784, tenuiter dixit, *Turba facit dubium, cœptaque nostra tenet*, id nunc similitudine quadam exornat, *Ut stat* etc. — Pro *qua* alii *quo*, solemni varietate. —*Posse datur*, res talis est, ut possim; facultas mihi est.

7. Pegasus, e sanguine *Medusæ* ortus, (IV Metam. 784) *Hippocrenen* ungula rupit. Ibid. V, 275. Interpr. gallicus hunc fontem et *Aganippida* (sic ille) pro eodem habet. Immo *Aganippe* alius fons Musarum et Apollinis in Helicone, isque ad Musarum lucum tendentibus ad

Dissensere Deæ ; quarum Polyhymnia cœpit
  Prima : silent aliæ ; dictaque mente notant :
Post chaos, ut primum data sunt tria corpora mundo,
  Inque novas species omne recessit opus ;
Pondere terra suo subsedit, et æquora traxit ;
  At cælum levitas in loca summa tulit.
Sol quoque cum stellis nulla gravitate retentus,

lævam ; Pausan. Bœot. p. 766. Itaque V Metam. 312 : *Fons Medusæus* et *Hyanthea Aganippe* diserte distinguuntur. Inde Musæ *Aganippides* dicuntur, et *Aganippis Hippocrene* nil est, nisi Hippocrene Musis sacra. — *Signa*, vestigia. — *Grata* Heinsius in *Graia* mutari volebat ; sed locorum, quos conjecturæ confirmandæ causa adtulit longe alia est ratio. Et *grata* optime se habet, quibus oblectantur, unde hauriunt Musæ. Eidem mox rectius videbatur, quod MSS Junianus et Bernensis habent, *Adsensere Deæ*, quia sequitur, *silent aliæ*. Male ; omnis locus sequens *dissensum* Musarum habet. Aliæ *silebant* tantum, quamdiu *Polyhymnia* canebat. Francof. *dissedere*, quod Burmanno ut elegantius placebat. Porro Heinsius *Polymneia* scribi volebat, quia Græci Πολυμνηΐα et Πολύμνεια· quod idem et apud Horatium, I, Od. 1, 33, Aldo et Cruquio videbatur. Verum et ibi, et hoc loco atque vers. 53, MSS in *Polyhymnia* conspirant, (nisi quod postremo loco Francof. et Voss. *Polimnia*) atque etiam grammatici veteres illa sic laudant. Apud Virgil. Cir. 55, tamen edd. vett. *Polymnia*, quod ibi Heynio doctius ac verius videtur, ut Musa sit memoriæ rerum servandæ invigilans. — *Mente notant*, qui cupide aliquid audiunt, ut teneant ; III, 178 : *memori pectore dicta nota ;* XIII Metam. 788 : « auribus ausi Talia dicta meis, auditaque mente notavi. »

11-54. Prima sententia, qua Maius a *Majestate*, Honoris et Reverentiæ filia, nomen habet. Macrob. Saturn. I, 12 : « Sunt, qui hunc mensem ad nostros Fastos transisse commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Jupiter, a magnitudine ac majestate dictus. » Hæc igitur Noster ingenioso figmento allegorico, quod haud dubie poetæ antiquiori debet, exornavit.

Post chaos ... equi. Ab initio rerum, a prima origine mundi, quam nobis per partes ostendit, ut I, 103 ; I Metam. 14 sqq ; XV, 239. Confer et Tibullum IV, 1, 19-23. *Post chaos*, postquam e rudi illa mole mundus effictus erat. In illis locis Ovidius quatuor *corpora* aut *species*, id est, elementa, cum Empedocle numerat, nunc *tria* ; aera enim et æthera *cæli* nomine complectitur. — *Opus* ; quidam *onus*, quod non spernendum arbitror ; intelligitur enim chaos, quod I Metam. 8, *pondus iners* vocatur. Id *recessit*, sectum est. Pro his supra I, 107 : *Ut semel hæc rerum secessit lite suarum, Inque novas abiit massa soluta domos.* Pro *subsedit*, dicto loco, *sederunt medio terra fretumque solo ;* Tibullus, dicto loco, « in immenso desedit aere

Et vos Lunares exsiluistis equi.
Sed neque terra diu cælo, nec cætera Phœbo
Sidera cedebant: par erat omnis honos.
Sæpe aliquis solio, quod tu, Saturne, tenebas,
Ausus de media plebe sedere deus.
Et latus Oceano quisquam deus advena junxit;
Tethys et extremo sæpe recepta loco est:
Donec Honos, placidoque decens Reverentia vultu
Corpora legitimis imposuere toris.

» tellus. » Hæc XV Metam. 241, plane explicantur, « Pondere in » inferius feruntur. » — De sole et luna *exsilire*, ut I Metam. de igne *emicare*.

17. Omnes pares erant dignitate. Hic miscet partes mundi et deos; illæ enim e cosmogonia antiqua personæ erant divinæ. Lenzius putat, describi hic paritatem in conviviis deorum, et respexisse poetam mores Romanorum in triclinio; quod ego non arbitror. Hoc unum vult, sedebant promiscue in conventibus. — De *plebe* Deorum, id est, Diis secundi ordinis, vide ad I Metam. 173.—*Oceanus*, unus ex Titanibus, Cæli et Terræ filius, adeoque *Saturni* frater. Ipse adeo et *Tethys* conjux in antiquissimis erant diis, quorum reverentia sæpe deos movit; II Metam. 510. Antiquis terrarum incolis opponebantur, cum contemtu plerumque, *advenæ*, id est, peregrini. Itaque poeta diis quoque antiquis *advenas*, novos et humiliores deos, opposuit. Lenzius putabat, plebeios ideo, *advenas* dici, quia longius a Jovis palatio habitarint; I Metam. 173. Verum illa cæli domiciliorumque cælestium descriptio Saturni tempore nondum erat; neque a regis domo longius remoti *advenæ* dici possunt. Heinsius metuebat, ut hic vers. esset ab Ovidii manu; Mazarin. *Nam latus Oceano quis quando leve tegebat;* multi *Nec latus*. Itaque idem legi volebat, *Nec latus Oceano, quamvis grandæva, tegebat Tethys*. Audacter, nec satis feliciter. Ut paulo ante *Saturnus* et unus *de plebe*, sic nunc *Oceanus* et *advena* bene sibi opponuntur. Burmannus legeret: *Et latus Oceano, quamvis deus advena, junxit*, addita hac interpretatione: licet et esset minorum gentium et adscititius quasi deus, qui longe stare ab Cceano deberet, sedit ille tamen eodem ordine, quo Oceanus.— *Recepta est*, sedes ei relicta est, cæteris jam considentibus.

23-34. Paulatim *honore* afficiebantur, *reverenter*que colebantur dii muneribus et meritis insignes; atque ita *majestas* illis accessit; ex hac sententia præclara allegoria effloruit. *Reverentia* bene describitur; ei enim *placidus vultus* convenit, isque *decorem* quemdam conciliat. — *Toros legitimos*. Lenzius intelligit lectos triclinares pro sua cuique dignitate convenientes. Krebs. vertit: *bis Ehre und die würdige Achtung mit gefaelligem Blicke die Koerper auf schickliche Sitze laegerten.*

Hinc sata Majestas; hos est dea censa parentes;
  Quaque die partu est edita, magna fuit.
Nec mora; consedit medio sublimis Olympo
  Aurea, purpureo conspicienda sinu.
Consedere simul Pudor, et Metus: omne videres
  Numen ad hanc cultus composuisse suos.
Protinus intravit mentes suspectus honorum:
  Fit pretium dignis; nec sibi quisque placet.

Putem, his verbis concubitum legitimum, conjugium describi. — Neapolis præferebat *composuere*; non bene.—*Hinc*, ex eo matrimonio, *sata Majestas*. — *Censeri aliquid*, in censum deferre, atque adeo possidere, habere; I ex Ponto, II, 138: « Est inter comites Marcia » censa suas, » habuit inter comites. Ita et Cicero pro Flac. 32 et alibi. Male igitur et hoc loco interp. quidam, et Lipsius ad Taciti Annal. I, 5, putarunt, passivum *censeri* poni pro activo. Vide Gronovii Obs. IV, 3. Hanc nostram autem lect. Mazar. unus Farnesian. Mediceus et forsan Zulichem. a manu prima exhibent. Cæteri: *quæ mundum temperat omnem*; quæ sine dubio profecta sunt ab eo, qui aut veram lectionem non intelligebat, aut in exemplari suo erasam reperiebat. Krebsio tamen hæc lectio verior videbatur, altera glossa.—*Quaque die* etc. Nempe majestas non crescit ab exiguis initiis. —*Medio*, in arce Olympi, inde *sublimis*. — *Aurea* etc. de hoc ornatu vide ad II, 310, ubi *Mæonis aurato conspicienda sinu*.

29. Qui majestate ornatus est, eum *metuunt* cuncti, id est, reverentur, coram eo timent aliquid facere *pudore* dignum; Livius, XXII, 3: « non modo Patrum majestatis, » sed ne deorum quidem satis me» tuens. » Hinc *Majestati* assident *Pudor* et *Metus*. Lenzius comparat Hesiodi Ἐργ. 200; ubi Αἰδὼς καὶ Νέμεσις, Pudor et Nemesis, relictis hominibus, deos adeunt. Confer ad versum 45.—*Cultus* Heinsius ex Ursini codice recepit pro, *vultus*; utraque lectio bona est. *Vultus* dicitur *componi*, quando affectionem quamdam animi præ se ferre incipit, idem animus affectionem illam sumens; exempla dedimus ad Plinium, Epist. VII, 1, 6, ubi: « ad » abstinentiam animum vultumque » composui. » Sed et *cultus*, id est, vestitus, bene dicitur *componi*; Plinius, IV, Ep. XI, 3: « Postquam se » composuit, circumspexitque ha» bitum. » Jam, qui alios reverenter adeunt, ii et vultum suum et cultum componunt, ut decorus sit. Etiam hoc figmentum egregium est. Krebsius *cultus composuisse* vertit: *ihre Sitten nach ihr einrichten*; at *vultus composuisse* quod verius putat, *ihr Antlitz nach ihr stellen*; utrumque male.

31. *Suspectus*, admiratio. — *Intrare*, ut alibi *subire*. de iis, quæ oriuntur in animo.—*Fit*; duo, *fert*, quod Heinsio eleganter dictum videbatur, ut Tacit. Annal. XI, 6: « Ut, quomodo vis morborum pre-

Hic status in cælo multos permansit in annos,
  Dum senior fatis excidit arce deus.
Terra feros partus, immania monstra, Gigantas
  Edidit, ausuros in Jovis ire domum.
Mille manus illis dedit, et pro cruribus angues;
  Atque ait: In magnos arma movete deos.
Exstruere hi montes ad sidera summa parabant,
  Et magnum bello sollicitare Jovem.
Fulmina de cæli jaculatus Jupiter arce,
  Vertit in auctores pondera vasta suos.
His bene Majestas armis defensa deorum
  Restat; et ex illo tempore firma manet.
Adsidet illa Jovi; Jovis est fidissima custos;

» tia medentibus, sic fori tabes pe» cuniam advocatis ferat. »—*Status*, rerum conditio. — *Dum senior* etc. donec Saturnus in tartara missus est.—De *fatis*, ex quibus id factum, vide ad IV, 197.

35. De *Gigantibus*, Terræ filiis, I Metam. 151 sqq.— Pro *feros* quidam *ferox* aut *ferax*; sed *feros* bene se habet. Etiam Seneca, Œdipo, 90: *feri Gigantes*; I Metam. 185, iidem *ferus hostis*, et Græcis ἄγριοι. — *Ausuros*, deposita reverentia, spretaque Jovis majestate. — *Ire in aliquem* etiam de hostili impetu. Matre impellente, regnum cæleste illi affectabant, et « centum quisque » parabant Injicere anguipedum ca» ptivo brachia cælo » I Metam. 183. — Sed hoc loco illa descriptio *Mille manus* etc. numeros Ovidianos parum referre Heinsio videbatur, licet eam etiam Scholiast. Statii ad V Theb. 569, sic exhibeat. Mallet ergo *Mille manus et mille dedit pro cruribus angues*. Parum tamen aberat, quin crederet, totum distichon ab interpolatoris manu esse; potest sane salvo sensu abesse. Idem *Atque ait* mutari vult in *Ite, ait*. Sed illud *atque* etiam vs. 212, et in Met. aliorum verbis sic præponitur, ut II, 426. — *Pondera vasta*, montes congestos, quos Jupiter vertit in *auctores suos*, eos, qui congesserant; unde illi *mole sua* obruti jacebant I Metam. 156.

43. Sic salva mansit majestas deorum, nec quisquam postea spernere eam ausus est. Ergo bene additur *firma manet*, aut, ut quatuor MSS habent, *tuta*; nec erat, cur Taubnerus vulgat. *culta* præferret. — *Adsidet* etc. Σύνθρονος Jovi est, ut apud Æschylum Cœph. 243, Κράτος καὶ Δίκη, quibus ille mundum regit; apud Callimach. hymn. Jov. 67, Βίη καὶ Κράτος, quibus imperium debet; et apud Horatium, I, Od. XII, 20, *Pallas*, quam in consilium adhibet. — Pro *custos* male quidam *conjux*, pro quo Heinsius *consors* mallet. *Custos* vocab. satis dignum. Etiam dii tutores et conservatores

Et præstat sine vi sceptra tremenda Jovi.
Venit et in terras : coluerunt Romulus illam
Et Numa ; mox alii, tempore quisque suo.
Illa patres in honore pio matresque tuetur ;
Illa comes pueris virginibusque venit ;
Illa datos fasces commendat, eburque curule ;
Illa coronatis alta triumphat equis.
Finierat voces Polyhymnia : dicta probarunt
Clioque, et curvæ scita Thalia lyræ.
Excipit Uranie : fecere silentia cunctæ ;
Et vox audiri nulla, nisi illa, potest :
Magna fuit quondam capitis reverentia cani,

rerum hominumque *custodes* dicuntur ; Horatius, I, Od. XXXVI, 3. — Pro *illa* Taubnero aliorum *inde* non displicebat ; sed jam antea adsederat. — *Præstat* etc. facit, ut omnes sola reverentia moti, metuant Jovem, neque ille *vim*, fulmina, rursus adhibere cogatur. — *Tremenda* ; multi ex melioribus *timenda* : vulgo, *tenenda* ; nonnulli *tenere* ; qui græcismus Burmanno et Taubnero non displicebat. Immo hoc satis languidum est ; *præstat tremenda* contra egregie summam Jovis majestatem declarat.

47. Etiam in terra regibus, magistratibus, aliisque hominibus majestas tribuitur. Ac *Romulus* quidem, ut leges latæ generi hominum agresti sanctæ essent, « se ipse venerabilem insignibus imperii fecit, et cum cætero habitu augustiorem, tum maxime lictoribus ; » Livius, I, 8. — *Coluerunt*, magni eam fecerunt, putarunt multum ea effici. — *In honore pio*. Aliorum *in honore suo* Burmannus ex vers. 58, *in suo pretio* illustrat. Nostra lectio melior ; majestas parentum *pietatem* liberis instillat ; eumdem sensum Lenzius etiam sqq *Illa comes..... venit* inesse putat. Dubito an vere ; etenim nec verba hoc permittunt, nec loci series. Reges, magistratus, patres matresque, pueri ac virgines, triumphantes denique eodem modo commemorantur, ita quidem, ut iis majestas quædam adesse dicatur. In pueris quidem hoc urgeri nolim. — *Alta*, sublimis in curru triumphali. — *Scita*, perita ; plurimi *docta*. — Duo e nostris Regiis *docta*, quod malim. *Ed.*

55–78. Altera sententia, quæ fuit Fulvii Nobilioris. Macrobius, Sat. dicto loco : « Fulvius Nobilior in » Fastis, quos in æde Herculis Mu- » sarum posuit, Romulum dicit post- » quam populum in majores mino- » resque divisit, ut altera pars con- » silio, altera armis rempublicam » tueretur, in honorem utriusque » partis hunc Maium, sequentem » Junium mensem vocasse. » Eam sententiam Ovidius, I, 41, amplexus est, et infra 527.

57. Priscis temporibus senectus in summo honore ponebatur, quia re-

Inque suo pretio ruga senilis erat.
Martis opus juvenes, animosaque bella gerebant;
Et pro dìs aderant in statione suis.
Viribus illa minor, nec habendis utilis armis,
Consilio patriæ sæpe ferebat opem:
Nec nisi post annos patuit tunc curia seros;
Nomen et ætatis mite senatus erat.

rum gravissimarum scientia non nisi diuturno usu comparari poterat. ὁ γὰρ χρόνος δίδαγμα ποικιλώτατον, Euripid. Belleroph. fragm. 22. Honestissimum ejus domicilium Lacedæmone erat; Cic. Senect. 18, ubi id agit, ut senectutis honoratæ auctoritatem in luce collocet. Noster quum dicit *canum caput* et *ruga senilis*, ut poeta et e sensu vulgi loquitur; Cicero contra dicto loco, ut philosophus: « Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt, » sed vita superior bene acta. Juventutem et senectam etiam Aristotel. Polit. VII, 9, sic comparat: ἡ μὲν δύναμις ἐν νεωτέροις, ἡ δὲ φρόνησις ἐν πρεσβυτέροις ἐστίν. Inde cuique sua tribuebant munera. Eurip. Melan. fragm. 17: Παλαιὸς αἶνος· Ἔργα μὲν νεωτέρων, Βουλαὶ δ' ἔχουσι τῶν γεραιτέρων κράτος. — In ἔργοις erat inprimis *Martis opus*, quod etiam ab Homero Ἄρεως ἔργον dicitur. — *Animosa*, ubi milites animos suos declarant. Ut hoc eorum opus commendaret, addidit: *pro dis aderant in statione suis*, pugnabant pro aris et focis. *Statio*, locus, ubi milites stant ejus defendendi causa. In *statione* igitur *adesse* aut est, ut Florus, I, 1, 15, de his ipsis juvenibus ait, « ad subita belli excubare, » aut latiore sensu, bella gerere.

61. Non statim apparet, quo referendum sit pronomen *illa*. Itaque Heinsius vers. sequenti *sæpe* in *turba* mutari volebat, aut simile quid; Burmannus *juventus* vult intelligi, quod lateat in voce *juvenes*; sed lapsus est; de senectute enim nunc est sermo. Taubnerus ad *rugam* referebat paulo durius. Equidem senectutem intelligo, cujus vis latet in *ruga*. — *Habendis*, tractandis. — *Consilio* etc. Cicer. Senect. 6: « Consilio, auctoritate, sententia res magnæ geruntur, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. » Adde reliqua, quibus docet, maximas respublicas ab adolescentibus esse labefactas, a senibus sustentatas.

64. Senatus dictus est a nomine *mitis*, sive maturæ ætatis. Juventus est *fervida*, senectus *mitis*; XV Metam. 209: « Excipit autumnus, posito fervore juventæ, Maturus mitisque, inter juvenemque senemque Temperie medius. » Dionysius Halicarn. II, 12, incertum relinquit, utrum ob senectutem, an ob virtutem γερουσίας sive *senatus* nomen acceperit; non ita dubitavit Cicero Senect. 6: « Consilium, ratio, sententia nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent senatum. » Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. » Sic et Plutarchus

Jura dabat populo senior : finitaque certis
Legibus est ætas, unde petatur honos.
Et medius juvenum, non indignantibus ipsis,
Ibat; et interior, si comes unus erat.
Verba quis auderet coram sene digna rubore
Dicere? censuram longa senecta dabat.
Romulus hoc vidit; selectaque pectora Patres
Dixit : ad hos urbis summa relata novæ.

in Romulo, 13, et alii. — *Finitaque* etc. Jam primis reipubl. roman. temporibus matura ætas spectabatur in magistratibus creandis. Hinc anno u. c. 539, Cornelio Scipioni ædilitatem spectanti obstiterunt tribuni plebis, quod nondum ad petendum legitima ætas esset; Livius, XXV, 2; sed serius Villius, trib. plebis legem annalem tulit, qua anni singulorum honorum definiti sunt. Vide Ducker. ad Livium dicto loco. *Finita* igitur, definita.

67. Non modo in republica, privatim quoque honorabatur senectus; Cicero Senect. 18 : « Hæc ipsa » sunt honorabilia, quæ videntur » levia atque communia, salutari, » appeti, decedi, assurgi, deduci, » reduci, consuli : quæ et apud nos, » et in aliis civitatibus, ut quæque » optime morata ita diligentissime » observantur. » — Locum *medium* fuisse apud Romanos aliosque populos honoratissimum, etiam ex Sallustio, Jugurt. XI, 3, et Minuc. Octav. 4, apparet. Reliqui duo *latus* medii *tegere* dicebantur. — *Juvenum*, inter juvenes. — *Non indignantibus ipsis*, forte per λιτότητα dictum, quum illi libenter id honoris concederent. Sic major est reverentia. — *Interior*, Horatius, II, Sat. v, 17 : « Ne tamen illi Tu comes ex» terior, si postulet, ire recuses; » ibi Gesnerus : « *Interior* de duobus una euntibus est, qui ad parietem it, sive dexter, sive sinister; *exterior*, qui ab illa exteriore parte, qua non ita munitus est, latus illi claudit vel tegit. » — *Censura*, jus castigandi turpiter vel loquentes, vel agentes cum respectu tamen ad censoris munus. Longa senecta quemque reddebat quasi morum magistrum; conf. Plutarchi Institut. Lacon. s. 3 et 4.

71. *Selecta*, præstantia. *Pectora*, *capita* et *corpora* ponunt Latini, ubi nos personas, homines dicimus. Vulgo legitur *corpora*; sed Heinsius *pectora* prætulit, quia de consilii, non virium præstantia agitur. *Selecta*; alii *delecta*. Velleius, I, 8, de Romulo : « Hic centum homi» nes electos, appellatosque Patres » instar habuit consilii publici. » Quæsitum jam olim, cur *Patres* dicti; Sallustius Catil. VI, 6 : « Hi » vel ætate, vel curæ similitudine » Patres appellati. » Plutarcho in Romulo, 13, credibile videtur, Romulum hoc nomine admonuisse et senatores, ut paterno affectu cives amplecterentur, et plebem, ne vel horrerent illos, vel inviderent iis. Quid Ovidius senserit, loci series indicat. Romulus *hoc vidit*, spectavit, effici voluit, ut plebs revereretur senatores. — *Summa urbis* in se est vel summum imperium ur-

Hinc sua majores posuisse vocabula Maio
  Tangor, et ætati consuluisse suæ.
Et Numitor dixisse potest; Da, Romule, mensem
  Hunc senibus; nec avum sustinuisse nepos.
Nec leve præpositi pignus successor honoris
  Junius, a juvenum nomine dictus, habet.
Tum sic, neglectos hedera redimita capillos,
  Prima sui cœpit Calliopea chori:

bis, vel urbs universa, vel id, unde salus urbis pendet. Quid Romulus ad senatores retulerit, e rerum scriptoribus patet; secundum Dionys. Halic. II, 12, elegit, quibuscum rempublicam administraret, *μεθ' ὧν πράττειν τὰ κοινὰ ἔμελλεν·* Eutropius, I, 1: « quorum consilio omnia » ageret. »

73. Pro *posuisse* vulgo *tribuisse*. — *Tangor*, inducor, ut credam. — *Ætati consuluisse suæ*, ætati suæ hunc honorem habuisse. — *Non sustinet* alterum, qui non potest non satisfacere ejus precibus; XIV Met. 788: « nec Nymphæ justa petentem » Sustinuere deam; » Liv. XXXI, 13: « Senatus querentes eos non sustinuit. » — Plures MSS *avo*, quod Heinsius non de nihilo putat, ut *negare*, vel simile quid, intelligatur. — *Nec leve* etc. eamdem etymologiam satis confirmat et hoc, quod mensis sequens Junius a juvenibus nomen habet. Sed *Junii* quoque nomen ambiguum; VI init. — *Pignus*, quidquid rem certam facit aut tutam, ergo et argumentum. Junius *succedit* ordine, ergo et *honore*; sic Lenzius. Potest tamen *honoris* cum *pignus* conjungi, quod melius puto. Lectionem autem nostram Heinsius composuit: *præpositi* habuit e MSS quinque; *successor* ex Zulichemiano, Mazarinæo a manu prima, tum ex uno Farnesiano et Mediceo; *habet* denique ex Mazarin. Zulichem. Ursin. et aliis. Idem nec *præposito honori* spernebat, quod Læti codex, primus Ambros. Francofurt. et tres alii exhibent; Taubnerus vero minus aptum putabat. Antea vulgabatur: *Nec leve propositi pignus successit honoris: Junius, a juvenum nomine dictus, adest.* — Regii tres libri lectionem vulgatam et meliorem meo judicio, habent. *Ed.*

79-110. Tertia sententia, ex qua mensis a Maia, Mercurii matre, dictus. Macrobius dicto loco: « Cincius mensem nominatum putat a » Maia, quam Vulcani dicit uxorem; » argumentoque utitur, quod fla- » men Vulcanalis Kalendis Maiis » huic deæ rem divinam facit; » et mox: « Contendunt alii, Maiam, » Mercurii matrem, mensi nomen » dedisse » etc. — Calliope *prima chori*, quia præerat epico carmini; V Met. 662, *maxima* Musarum vocatur; et ibid. 339, canere incipit: « immissos hedera collecta capillos. » Mulieres domi sedentes capillos in faciem immissos, aut sparsos per humeros et defluentes habebant; II, 772; cantaturæ colligebant eos nodo, ut dicturi togam componebant. — *Hedera* doctarum frontium decus.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.
Hinc sata Pleione cum cælifero Atlante
Jungitur, ut fama est; Pleiadasque parit.
Quarum Maia suas forma superasse sorores
Traditur, et summo concubuisse Jovi.
Hæc enixa jugo cupressiferæ Cyllenes,
Ætherium volucri qui pede carpit iter.
Arcades hunc, Ladonque rapax et Mænalos ingens
Rite colunt, luna credita terra prior.
Exsul ab arcadiis latios Evander in agros
Venerat; impositos adtuleratque deos.
Hic, ubi nunc Roma est orbis caput, arbor et herbæ,
Et paucæ pecudes, et casa rara fuit.

82. *Qui terram* etc. I Met. 187: « qua totum Nereus circumtonat » orbem. » Sed Heinsius hoc loco *Quæ* malit. Sane *Tethys* æque bene pro mari ponitur, ut *Amphitrite*, Neptuni uxor I Met. 14.—*Oceanus*, Cæli et Terræ filius, unus ex Titanibus, *Tethyn* sororem habuit, Iapetum fratrem. Iapeti filius *Atlas Pleionem*, Oceani filiam, duxit, quæ in Cyllene, omnium montium Arcadiæ altissimo, *Pleiadas* enixa est; Apollodorus, I, 1, 3; II, 3; III, x, 1.—*Atlas τοῖς ὤμοις τὸν οὐρανὸν ἔχειν* dicebatur; hinc passim a poetis latinis *cælifer* vocatur, quod Heinsius exemplis docet. Hoc ergo et nunc præferendum aliorum *stellifero*.—De *Pleiadibus* IV, 169 sqq. — Pro *concubuisse* Francof. *succubuisse*, quo Burmannus putat infirmas ejus vires adversus Jovem indicari. — Maia eo ipso in monte, in quo mater Pleiadas, Mercurium peperit, qui inde *Cyllenius* dicitur. —Arcadiæ montibus alias *pineta* tribuuntur; II, 275; I Metam. 217; sed nec *cupressi* in Arcadia infrequentes; Pausanias, p. 646; idem, pag. 519 et 633, de *cultu* Mercurii apud Arcadas agit. — *Ladon rapax* etiam II, 274; *Ladon* et *Mænalos* eum colunt, quia ad illum et in hoc templa habebat.—De Arcadibus *luna prioribus* ad I, 469 dictum.—Pro *credita* tres *condita*, non improbante Burmanno. Immo illud verum propter priorem illum locum. — Regii tres *credita*.

91. Mercurii cultus mature in Italiam translatus; itaque mensis a matre ejus dici potuit. — De adventu *Evandri* et vaticinio Carmentæ matris I, 499 sqq.— *Arcadiis*, scilicet agris maluit Heinsius quam *Arcadia*, quod ante eum vulgabatur.— *Impositos*, scilicet navi suæ; quos deos Latio *adtulerit*, Dionysius Halicarn. I, 32 sqq, narrat. — *Hic, ubi* etc. Hoc Ovidius sæpius repetit et inculcat; confer I, 515; II, 280; III, 71. — *Rara*; Junian. *parva*;

Quo postquam ventum; Consistite, præscia mater,
Nam locus imperii rus erit istud, ait.
Et matri et vati paret Nonacrius heros;
Inque peregrina constitit hospes humo.
Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis
Has docuit gentes, alipedisque dei.
Semicaper, coleris cinctutis, Faune, Lupercis;
Quum lustrant celebres vellera secta vias.
At tu materno donasti nomine mensem,
Inventor curvæ, furibus apte, fidis.

Vossian. *pauca.* — *Nonacrius;* vide ad I, 478; II, 167. — *Heros*, quia Mercurii et Nymphæ filius; I, 471. *Paret* Carmentæ duabus ex causis, quia *et mater, et vates.*—Pro *hospes* Vossian. Junian. et sex alii *exsul;* sed melius nunc cogitatur *hospes.*

99. *Sacra multa.* Dionysius Halic. I, 32, ubi plures deos ab Evandro et Carmenta allatos enumeravit, pergit: *πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τεμένη καὶ βωμοὺς καὶ βρέτη θεῶν καθίωσαν.* — *Alipedem deum* ille non nominat, sed quidni Evander patris sui cultum invexerit? — *Faunus* hic obiter tantum memoratur, quia *Lupercalia*, (de quibus II, 267–449), celeberrima. De *Fauno* dictum ad II, 267, ubi et *bicornis* vocatur. — *Semicaper*, ut IV, 752; XIV Metam. 515. Pro eo II, 361, *cornipes.* — *Cinctuti* quo sensu Luperci dicantur, apparet e Plutarcho, Quæst. Rom. tom. VII, p. 131, ubi currunt *ἐν περιζώμασι*, cincti subligaculis. Plurimi MSS *succinctis.* — *Vellera*, pelles caprarum mactatarum, quas Luperci sectas manibus tenebant, quibusque mulieres obvias verberabant; Plutarchus dicto loco, et in Rom. 21. Confer supra II, 425 sqq.—*Lustrant*, Lupercalia enim erant *καθάρσια*, lustralia. — Pro *vellera* veteres plerique *verbera.* Heinsius cum duobus *tergora* mallit, et, quum multi libri scripti in fine *manus* præferant, totum versum sic refingendum putat: *Quum lustrant steriles tergora secta manus*, quia steriles mulieres se obtulerunt Lupercis feriendas; male: illa enim verberatio mulierum non erat *lustratio.* — *Materno donasti* etc. Hoc quidam inde maxime probabant, quod hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter atque Mercurio sacrificabant; Macrobius, I, Saturn. 12; confer infra vers. 671 sqq. — *Inventor* etc. Horat. I, Od. x, 6: « Curvæ lyræ parens; » item: « callidus, » quidquid placuit, jocoso Condere » furto, » ubi vide Jani Excurs. qui philosophatur super Mercurii attributis, docetque eum fuisse symbolum rationis et orationis; eum adeo præfuisse omnibus, quæ multa ingenii solertia opus habeant; fuisse etiam deum doli ac fraudis, non inhonestæ, sed ejus, quæ leporis et acuminis plena animi causa committitur; inde eum *furem* et *furibus aptum* esse dictum; et quoniam veteres crediderint, ad formandos mores plurimum valere musicam,

Nec pietas hæc prima tua est : septena putaris,
   Pleiadum numerum, fila dedisse lyræ.
Hæc quoque desierat; laudata est voce sororum.
   Quid faciam? turbæ pars habet omnis idem.
Gratia Pieridum nobis æqualiter adsit;
   Nullaque laudetur plusve minusve mihi.
AB JOVE surgat opus : prima mihi nocte videnda

propterea eum etiam *lyræ inventorem* esse habitum. Primum lyram e testudine, intensis nervis vel ovium vel boum Apollinis abactarum fecit; Homer. hymn. Mercur. 25; Apollodor. III, x, 2. Lyra major *septem* chordarum erat; quem numerum Mercurius Pleiadibus dedisse ingeniose dicitur; sic ille *pius* in sorores; nunc *pietas* in matrem accessit. De ejus attributis plura infra 663 sqq. Et de *Pleiadibus* IV, 169 sqq. — Pro *numerum* vulgo *numero*.

107. Quatuor MSS *laudataque*; inde Heinsius fecerat *laudataque voce sororum est;* sed nos cum Mitscherlich. veterem lectionem servavimus. Mox paulo obscurius scripsit Ovidius, itaque dissentire interptt. videas in his verbis explicandis. Marsus : quasi unaquæque Musa habet idem in me juris, et quum singulæ singulis rationibus innitantur, nescio, quam magis adfirmem. Taubnerus : unaquæque Pieridum idem nunc habet sive existimat, quod jam Calliope dixerat; ergo nunc fas est, me quoque assentiri. Lenzius : quæque trium illarum canentium *habet idem turbæ*, id est, æqualem numerum sibi assentientium, nempe binas; ergo non audeo quidquam decernere. Sensus verborum *Gratia... mihi* certus est : nolo in hujus vel illius Musæ sententiam ire, quia omnes mihi favere volo. Qui sensus confirmatur etiam verbis VI, 97–99, in fine similis figmenti, ubi res clarius indicata est. Ergo etiam in prioribus explicandis *turbæ pars* etc. Lenzio assentior. Major pars nihil decernere poterat; vota erant paria. Sic et Krebsius. Cæterum alibi poeta Uraniæ assentitur, ut vers. 427; I, 41.

111–128. *Kalendis Maiis Capellæ ortus* vel heliacus, ut vult Neapolis, vel, quod Taubnero magis placet, matutinus. Secundum Plin. XVIII, 66, in VIII Iduum Maii incidit. Ad latus septemtrionale viæ lacteæ sidus est Heniochi, in cujus humero sinistro stella clarissima fulget, cui *Capellæ* nomen inditum; idemque manu *duos hædos* tenet duabus stellis formatos; Geminus, p. 45; Hyg. Poet. Astron. III, 12. Harum stellarum origo hic narratur; sed magna varietate olim hæc res tractata est, ut apparet ex Eratosth. cap. 13; Hygino, Poet. Astron. II, 13; Apollodoro, I, 1, 3; II, VII, 5.

Ab Jove, a Capella, Jovis nutrice. Sed maluit alterum, ut sententiam assimilaret illis : « A Jove » Musarum primordia » apud Arat. et *Ζηνὸς τί λώϊον ἀείδειν*, apud Callimach. hymn. Jov. 1. — *Surgat* elegantius quam, incipiat; II Trist. 559 : « Surgens ab origine prima » mundi opus. » — Pro *Jovis* Saravii MS et quinque alii *Jovi*.

Stella est in cunas officiosa Jovis.
Nascitur Oleniæ signum pluviale Capellæ:
Illa dati, cælum, præmia lactis habet.
Naïs Amalthea, Cretæa nobilis Ida,
Dicitur in silvis occuluisse Jovem.
Huic fuit hædorum mater formosa duorum,
Inter Dictæos conspicienda greges,
Cornibus aeriis atque in sua terga recurvis,
Ubere, quod nutrix posset habere Jovis.
Lac dabat illa deo: sed fregit in arbore cornu;
Truncaque dimidia parte decoris erat.
Sustulit hoc Nymphe; cinctumque recentibus herbis,

113. Musæus tradiderat, Jovem a Themide et *Amalthea* Nympha esse educatum; hanc capram habuisse in deliciis, quæ lac præberet. Theon. ad Arat. 64, ubi poeta Ὠλενίην αἶγα memorat, *Amaltheam* facit *Oleni* filiam. Parmeniscus, qui et ipse in Aratum commentatus erat, scripserat, ad Melissei, regis *Cretensium*, filias (quas Adrasteam et Idam Apollodorus vocat) Jovem nutriendum esse delatum; eas vero, quum lac non haberent, capram admisisse *Amaltheam* nomine; eam *geminos hædos* illo tempore esse enixam, qui cum matre inter sidera sint relati. Vide scriptores modo laudatos.

Nascitur, oritur. — *Pluvialis Capella* etiam Plinius, XVIII, 26, quia ortu suo pluviam nuntiat; III Metam. 594: « Oleniæ sidus plu- » viale Capellæ; » itaque et hoc loco quidam *sidus*, non *signum* habent; sed sidera eleganter *signa* vocantur; vide Ernest. Clav. Cicer. hac voce. Eadem *cælum habere* dicuntur; I Art. Amat. 557: *Munus habe cælum.* — Post *Cretæa* nonnulli addunt *et* aut *que*; inde Heinsius conjicit *Creteide* aut *Curetide*. — Copula *et* aut *que* abest a nostris Regiis.

119. *Aeria*, in aera se adtollentia, alta; sic *aerii montes*, *aeriæ arbores* apud poetas. — *Posset*; Francofurt. *debet*, non improbante Burmanno; alterum melius. — *Trunca*, privata; IX Metam. 1, *frons trunca*, cui alterum cornu revulsum. Ib. 98, hæc revulsio *ablati jactura decoris* vocatur. — Serta ex *herbis* aut floribus frequentior ornatus apud veteres. Pherecydes, qui in hac fabula nihil de capella habuerat, Amaltheam, Hæmonii filiam, tradiderat *cornu* habuisse, quod potulenta et esculenta largiter præberet; Apollodor. II, VII, 5. Et veteres cornibus varie utebantur, etiam ad fruges servandas; IX Met. 91, Nympha fert *totum prædivite cornu Autumnum*. Hoc igitur fundamentum fabulæ fuisse videtur; *cornu* fecit, ut mox *capella* interponeretur. — Olim edebatur *cinxitque decentibus herbis*; quidam *virentibus*, multi *decoribus*, quod Heinsius exemplis illustrat, ubi adjectiva *decor* et *indecor* occurrunt. Sed *recentibus* est e Patavino, Ma-

Et plenum pomis ad Jovis ora tulit.
Ille, ubi res cæli tenuit, solioque paterno
Sedit, et invicto nil Jove majus erat;
Sidera nutricem, nutricis fertile cornu,
Fecit; quod dominæ nunc quoque nomen habet.
Præstitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, signaque parva deûm.
Voverat illa quidem Curius: sed multa vetustas
Destruit, et saxo longa senecta nocet.
Causa tamen positi fuerat cognominis illis,
Quod præstant oculis omnia tuta suis.

zarin. Zulich. primo Ambrosiano, Læti et duodecim aliis. Et equidem *recentia serta* passim memorantur. *Cinctumque* non nisi unus Vaticanus agnoscit.

125. *Res cæli*, imperium cæli, ut Livius, I, 32, *res ad Patres redit*, aut cælum ipsum; II Metam. 513, Juno: *pro me tenet altera cælum*. Heinsius vero, quum Arondel. *rex cælum* præferret, conjicit *rex rerum*. —*Fertile*, quia plenum pomis. Neapolis in uno cod. *et nutricis* reperit.

129–147. *Kalendis iisdem Laribus Præstitibus ara constituta.* De *Laribus* vide ad II, 615; de *Laribus præstitibus* conf. Plutarch. Quæst Rom. tom. VII, Opp. p. 119, Reisk. qui πραιστίτας vocat, narratque non modo *canem* iis adstare, sed caninis etiam pellibus eos amiciri, ejusque rei causam adfert duplicem: 1° eamdem, quam Ovidius, eos præesse ædibus, curam canum agere, et terrere alienos, qualis et sit natura canum; 2° Lares esse genios diros ad puniendum factos.

Curius. Haud dubie Manius ille Curius Dentatus, qui Sabinos vicit, et de Pyrrho rege triumphavit. Cultus tamen Larium Romæ antiquior, ut ad II, 615, vidimus. Olim autem edebatur: *Ara erat illa quidem Curibus*; in quibus forte vera lectio latere potest. Nam primus ædem Laribus exstruxisse T. Tatius, Sabinorum rex, a Varrone traditur. Alteram tamen lectionem jam Ciofanus e MSS laudavit. Neapoli placebat e libro vetere: *Struxerat illa quidem Curius*.—*Multa* pro *longa* recte ex Mazarinæo, Zulich. multisque aliis Heinsius dedit. Ut vetustas multa destruit, ita et saxis nocet. Destructa esse illa signa, vs. 144 diserte dicit; nunc vero sententia generali utitur, cui similis est alia apud Plinium, paneg. LV, 9: « Arcus enim et statuas, aras etiam » templaque demolitur et obscurat » oblivio. » —*Senecta* pro vetustate.

134. Comparat Neapolis e Martiano Capella hæc: « Specialis singu» lis mortalibus genius admovetur, » quem et Præstitem, quod præsit » gerundis omnibus, vocaverunt. » Sed in vocabulis *Quod præstant*... *auxiliumque ferunt* multum redundantiæ est; singulæ enim formulæ eodem redeunt; namque etiam *præ-*

Stant quoque pro nobis, et præsunt mœnibus urbis,
 Et sunt præsentes, auxiliumque ferunt.
At canis ante pedes, saxo fabricatus eodem,
 Stabat : quæ standi cum Lare causa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
 Compita grata deo; compita grata cani.
Exagitant et Lar, et turba Diania fures;
 Pervigilantque Lares; pervigilantque canes.
Bina gemellorum quærebam signa deorum,
 Viribus annosæ facta caduca moræ :
Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos,
 Urbs habet; et vici numina trina colunt.
Quo feror? Augustus mensis mihi carminis hujus
 Jus dabit : interea diva canenda Bona est.

sentia dei in auxilio cernitur, quod nobis fert. *Præsunt mœnibus urbis;* erant enim etiam publici Lares, ut ad II, 615, admonitum.

138. *Stabat,* nempe ad Curii aram. — *Grata deo,* inde Lares Compitales dicti, et in compitis culti; Dionysius Halicarn. IV, 24. — *Grata cani;* in compita enim purgamenta et sordes abjiciebantur; Erhard. Symb. in Petronium, 134. Inde apud Phædrum, I, fab. XXVII, 11 : *Canis trivio conceptus.* — Lares dea Muta *gemellos* pepererat; II, 615. Eorum signa a Curio posita quum quæreret Ovidius, non reperit eadem, quippe caduca facta, alios vero *Lares mille* vidit. Erant enim Romæ 265 compita Larium, auctore Plinio, III, s. 9, p. 156 Harduini. Jam, quoniam Augustus *Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus et æstivis,* (Suetonius August. 31) propterea hic quoque poeta occasionem captat ei adulandi. Lares et *Genii* sæpe conjunguntur; *Genius* enim deus, in cujus tutela quisque vivit. *Genium* Cæsaris cives romani colere solebant. Minuc. Felix in Octav. XXIX, 6 : « Sic » ejus nomen vocant, ad imagines » supplicant, genium, id est dæ» monem ejus implorant. » Horatius, IV, Od. v, 34, ad Augustum : *Laribus tuum Miscet numen.* Atque etiam nunc *dux* est Augustus; etiam Persius, Satyr. VI, 48, *deos geniumque ducis* nominat. — *Numina trina;* ita et IV extr. Palatium *æternos tres deos* habebat, in quibus et ipsis Augustus.

148–158. *Kalendis Maiis etiam Bonæ deæ ædes dedicata.* Etiam de hac dea, quæ Græcis θεὸς γυναικεία dicta, variæ erant veterum opiniones. Cornelius Labeo auctor erat, Maiæ ædem Kalendis Maiis dedicatam esse sub nomine Bonæ Deæ; eamdem deam et Faunam, Opem, Fatuam dictam; Macrobius, I, Saturn. 12, ubi et aliæ sententiæ recensentur. Varro Fauni filiam tra-

Est moles nativa; loco res nomina fecit:
  Appellant saxum; pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
  Prima Palatinæ signa dedistis aves.
Templa Patres illic, oculos exosa viriles,
  Leniter adclivi constituere jugo.
Dedicat hæc veteris Clausorum nominis hæres,
  Virgineo nullum corpore passa virum.
Livia restituit; ne non imitata maritum
  Esset, et ex omni parte secuta virum.

diderat, adeo pudicam, ut extra gynæceum nunquam sit egressa, nec nomen ejus in publico fuerit auditum, ut nec virum unquam viderit, nec a viro sit visa; unde factum sit, ut viro templum ejus ingredi non licuerit; sed locus classicus de hac dea ejusque sacris est apud Plutarchum in Vita Cæsaris, cap. 9; secundum eum Phryges eam sibi vindicarunt domesticam, Midæ matrem, Romani autem Fauni conjugem dixerunt.

Est moles etc. Templum intelligi, in monte Aventino positum, certum est; ei enim monti *Remus institerat* aves consulturus; Livius, I, 6. Negat tamen Neapolis, qui putat designari alteram deæ ædem in regione duodecima. — *Signa* dedit Heinsius ex MSS Ursin. uno Patavino et Nauger. Sane aves augurales *signa dare* aut mittere dicuntur; Græcis *σημαίνειν*, *προσημαίνειν*. Sed in Romuli aves bene *regna dare* cadit, quod cæteri libri præferunt; infra vers. 461, Remus dicit: *si volucres habuissem regna jubentes*; Livius, I, 6: « ut dii auguriis lege» rent, qui conditam urbem impe» rio regeret. » — *Regna* in tribus nostris libris, et hoc bene defendit *Gierig.* Ed. — Pro *huic* Zulichem. a manu prima *hunc*, quod et ipsum recte dicitur. — *Oculos exosa viriles*, quia viris accessus non dabatur; Plutarchus dicto loco *Ἄνδρα δὲ προσελθεῖν οὐ θέμις, οὐδ' ἐπὶ τῆς οἰκίας γενέσθαι τῶν ἱερῶν ὀργιαζομένων·* Noster, III Art. Amator. 637: « quum fu» get a templis oculos Bona diva » virorum. » Quicumque vir illa sacra vel imprudens adspexisset, eum oculis orbari credebant; Tibullus, I, VI, 24. Causam ejus rei reddidit Varro, loco modo allato. — De *Clausorum* gente, et de Claudia Quinta, virgine sancta, illius nominis herede, vide ad IV, 305; quamquam nunc et alia virgo intelligi potest Claudia. — In codice Farnesiano pro diversa lectione *nullum passa nefas* vocatur; quod Heinsio rectius videtur, quia mox sequitur *secuta virum*, nisi *suum* ibi malis, ut ad *maritum* referatur. Præterea Sarravian. Mazarinæus, et plurimi alii, *est omni*; hinc Heinsius conjicit *ut est omni parte*. Taubn. vulgatam negat tautologiæ vitio laborare, majus enim esse omni ex parte sequi, quam imitari. Quidam *et est*, ut ἢ *et* vim explicandi habeat, et quidem. — *Liviæ* autem opus etiam I, 649, laudatur.

POSTERA quum roseam pulsis Hyperionis astris
In matutinis lampada tollit equis;
Frigidus Argestes summas miscebit aristas,
Candidaque a calabris vela dabuntur aquis.
At simul inducunt obscura crepuscula noctem,
Pars Hyadum toto de grege nulla latet.
Ora micant Tauri septem radiantia flammis,
Navita quas Hyadas graius ab imbre vocat.

159–182. *Die secundo, aut VI Nonarum Argestes ventus surgit, et Hyades oriuntur.*

Hyperionis et Thiæ filia Aurora; ei *lampas* tribuitur, sive fax et quidem *rosea;* eum enim colorem omnia referunt, quæ Auroræ sunt.— *Tollit in equis*, vecta equis, nempe bigis; Æneid. VII, 26, « Aurora » in roseis fulgebat lutea bigis; » Tibullus, I, III, 93 : « Luciferum ro» seis candida portat equis. » — *Argestes*, ventus ab occasu solstitiali, hoc est, septemtrionali, et *frigidâ* parte occidentis, flans, qui idem et Corus; Plinius, II, 47; sed Seneca Nat. Qu. V, 16, discrimen facit : « A solstitiali occidente Corus » venit, qui apud quosdam Argestes » dicitur. Mihi non videtur; quia » Cori violenta vis est, et in unam » partem rapax; Argestes fere mol» lis est, et tam euntibus commu» nis, quam redeuntibus. » In nostrum Argestem convenit, quod ille de Coro dicit; sed et Plin. XVIII, 77 : « Corus flat ab occasu solstitiali » et occidentali latere septemtrionis, » a Græcis dictus Argestes, ex fri» gidissimis et ipse. » — *Miscebit*, quod et Burmanno placebat, e Sarrav. et quatuor aliis recepimus. Dicitur enim de vehementioribus motibus tam ventorum, quam civitatum; XI Metam. 491 : « venti freta » indignantia miscent. » Ita et apud Virgil. Æneid. I, 124, 133; IV, 160 : *pontum, terram, cælum miscent.* Sed *mulcebit*, quod cæteri omnes habent, Zephyri potius lenitatem decet. — Burman. etiam vidit *a calabris* legendum esse, non, *a Capreis*, quamquam sic plurimi MSS, quia paucæ naves a Capreis solvebant, plurimæ contra e brundusino Calabrorum sinu; sed quum idem putat, *calabras aquas* dictâs esse pro quibuscumque, fallitur. Argestes enim, qui idem et Iapyx, secundus fuit e brundusino portu Græciam petentibus, quod vel ex Horatio, I, Od. III, constat, et quod situs illarum terrarum docet.

163. *Hyadum ortus.* Secundum alios non post solis occasum oriuntur, sed matutino; Plinius, XVIII, 66, 1 : VI *Nonas Maii Cæsari Suculæ matutino oriuntur;* Aetio id faciunt uno die ante : Μηνὶ Ἀρτεμισίῳ, ὅ ἐστι Μαΐῳ αἱ Ὑάδες ἅμα ἡλίου ἀνατολῇ ἐπιτέλλουσιν.—Taubner. monet, pro *latet* æque bene cum Bersm. *patet* legi, modo hæc de vespertino crepusculo intelligantur, et vs. 165 pro mera Hyadum descriptione habeatur. — *Pars nulla* pro nulla simpliciter; II, 156, *pars una chori*, una ex choro. — Crepuscula *inducunt noctem*, ut I Metam. 219, *trahunt.—Hyades*, septem stellæ in *ore*

Pars Bacchum nutrisse putat; pars credidit esse
  Tethyos has neptes, Oceanique senis.
Nondum stabat Atlas, humeros oneratus olympo,
  Quum satus est forma conspiciendus Hyas.
Hunc stirps Oceani maturis nisibus Æthra
  Edidit, et Nymphas; sed prior ortus Hyas.
Dum nova lanugo, pavidos formidine cervos
  Terret; et est illi præda benigna lepus.
At postquam virtus annis adolevit, in apros
  Audet et hirsutas cominus ire leas.
Dumque petit latebras fetæ catulosque leænæ;
  Ipse fuit libycæ præda cruenta feræ.

Tauri. De origine earum variæ veterum opiniones, quas Hyginus fab. 182, 192; Poet. Ast. II, 13, collegit. *Bacchi* eas *nutrices* fuisse, Pherecydes secundum Schol. Homeri ad Il. Σ, 486, dixerat, quem et Apollodorus, III, IV, 3, secutus est. Male veteres Romani *Suculas* eas appellarunt, quia Græcis ὗες *sues* sunt; vide Gellium, Noct. Attic. XIII, 9. Ex ea opinione etiam Noster *gregem Hyadum* dixit. Nonnulli nomen inde derivabant, quia in modum Υ literæ positæ sunt; sed certum est, eas a verbo ὕειν, *pluere*, appellatas, quia ortu suo pluvias adferre credebantur.—Pro *flammis* tres MSS *stellis*; vide ad vers. 167. — Nonnulli *putant*, quod Heinsio venustius visum est, et a Mitscherl. receptum. — *Putant* in nostris codicibus A et C; quod præferenti Heinsio adsentior. *Ed.*

168 sqq. Hæc et Hyginus Poet. Astron. dicto loco habet. — *Oceani* filius *Atlas*, de quo vide ad IV Met. 630, 656. — *Æthra* ab aliis Pleione vocatur.—Unus, *maternis nisibus*, quidam *maturis mensibus* exhibent. — *Nova*, prima. — *Formido* nunc non est metus, sed funis venatorius, versicoloribus plumis distinctus, quo cervi territi in plagas extensas irruebant; Seneca Hippol. 46: « Picta rubenti linea penna Vano cludat terrore feras. »—*Præda benigna;* acquiescit illa præda, majorem non appetit.—Pro *annis* plurimi *annos*, nonnulli *animis*, quod posterius Taubnerus non improbat. Immo *annis* melius est; opponitur enim *novæ lanugini*. Neque assentior Heinsio, *audet* in *gaudet* mutari volenti; adversus apros enim et leones *audacia* inprimis opus est; X Metam. 544, Venus ad Adonin, cui Hyas similis: *in audaces* (feras) *non est audacia tuta.*—*Leas* pro *feras* non nisi unus codex habet, sed recte, ut jam Gebhard. ad Propert. II, 19, vidit; namque *apri* et *feræ* non bene sibi opponuntur. Sed mox Heinsius e pluribus MSS bonæ notæ *feræ* prætulit, quum antea *leæ* rursus ederetur. Et *libyca fera* satis leonem designat; Africa enim *leonum arida nutrix* Horatio, I, Od. 22.—*Feta*, quæ modo enixa est.

Mater Hyan, et Hyan mœstæ flevere sorores,
  Cervicemque polo suppositurus Atlas.
Victus uterque parens tamen est pietate sororum:
  Illa dedit cælum: nomina fecit Hyas.
Mater, ades, florum, ludis celebranda jocosis:
  Distuleram partes mense priore tuas.
Incipis Aprili; transis in tempora Maii:
  Alter te fugiens; quum venit, alter habet.
Quum tua sint, cedantque tibi confinia mensum,
  Convenit in laudes ille vel ille tuas.
Circus in hunc exit, clamataque palma theatris:

180. Ad tædium usque repetit illud, Atlantem cælum portasse; verss. 83, 169.—*Victus est pietate*, minus pius est. Major pietas sororum fecit, ut inter sidera referrentur. Sed si nauta græcus Hyadas ab imbre vocavit, ut vers. 166 recte admonitum est, quid opus erat idem nomen etiam ex mythis repetere? Ita et poetæ sententia secum pugnat.

183-378. *Floralia*, de quibus ad IV, 943, ubi eorum initium. Post invocationem deæ usque ad vs. 192, ejus origo et potestas narratur 195-274; tum cultus usque ad finem. — *Matres* earum rerum dicuntur deæ, quibus præsunt.—*Ludi* illi impudici verius quam *jocosi*, ut ad vers. 331 videbimus. — Pro *celebranda* plerique MSS *celebrata*, quod Taubnero non displicebat, et quod Mitscherlichius recepit.—*Partes* alibi officium alicujus; quia persona, quam histrio agendam suscepit, ejus *partes*. Nunc etiam ea intellig. quæ Floræ debentur, quod omnis locus sequens docet. Substituit aliquis *laudes*, quod inde in tres codd. migravit.—*Incipis*, ludi tui incipiunt.—*In tempora Maii*, in diem tertium; hinc in Kalendariis ad omnes illos dies *Ludi* notantur. Hoc memorabile Ovidio visum est et lusu dignum; itaque ei rei inhæret per quatuor versus. — *Fugiens*, *μὴν φθίνων*, ad exitum vergens.—*Mensum* pro *mensium* etiam infra 424, et VIII Met. 500.—*Cedant*, sacra tibi sint.—*Ille vel ille* tuetur Burmannus quia et alibi sic occurrit; sed Heinsius e melioribus *vel iste* malebat, idque etiam Mitscherlichius prætulit.

189. Et ludi Circenses et scenici in hunc *exeunt*, durant, ut IV, 947. *Circus* Floræ proprius in regione sexta ut e Sexto Rufo apparet.—In ludis artificibus præstantissimis *palma* id est plausus maximo *clamore* a *theatris*, spectatoribus, dabatur; de clamore illo Arnobius adv. Gentes IV, p. 152: « conclamant et adsurgunt theatra, caveæ omnes concrepant fragoribus atque plausu. » Sed interp. gallicus longe alia dedit: *Mais le cirque en ce mois s'ouvre aux sceniques jeux; La palme est proclamée aux sons de la trompette.* Etiam Lenzius putabat, posteriora sic capi posse, palma palam a præconibus renuntiata spectatoribus.

Hoc quoque cum circi munere carmen eat.
Ipsa doce, quæ sis; hominum sententia fallax:
Optima tu proprii nominis auctor eris.
Sic ego; sic nostris respondit diva rogatis;
Dum loquitur, vernas efflat ab ore rosas:
Chloris eram, quæ Flora vocor: corrupta latino
Nominis est nostri litera græca sono.
Chloris eram, Nymphe campi felicis, ubi audis

Verum nec ludi scenici in circo fuere, nec hic mos romanis fuit, ut ad clangorem tubæ palma renuntiaretur. — *Munus* etiam de ludis et spectaculis. Ernest. Clav. Cicer. hac voce, observat semper de gladiatoriis dici; Ovidium autem, quum hoc loco *circi munus* dixerit, locutum esse ut poetam. Verum in Floræ circo etiam venatorii ludi dabantur; vers. 371. — *Cum circi munere carmen eat* Lenzius interpretatur: carmen meum tibi offeratur, tamquam munus, una cum Circensibus. Equidem malim accipere, ut II, 2: *Alter ut hinc mensis, sic liber alter eat.* — *Auctor*, interpres. — *Rosas*, odorem rosarum, qui odor mansit etiam, ubi discessit; vs. 376.

195–274. Jucundissima narratio de *Floræ origine et potestate*. Secundum Varronem de Ling. Lat. IV, 10, fuit antiqua Sabinorum dea, cujus cultum T. Tatius rex Romam transtulit. Scriptores ecclesiastici, Minuc. Felix, XXV, 9, Lactantius Inst. I, xx, 6, Arnobius adversus Gentes III, p. 113, parum honestam ei dant originem. Ex arte enim meretricia quum magnas opes quæsivisset, populum romanum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore natalis suus celebraretur ludis; sed senatus, ut pudendæ rei dignitas quædam adderetur, finxit deam, quæ floribus præesset, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus vitibusque florescerent. Quæ traditio ludorum, quibus Flora colebatur, lascivia confirmari videtur. Longe alia autem Ovidius habet; eo enim auctore, nympha fuit in campis fortunatis, olim *Chloris* dicta, quam Zephyrus duxit, et magna in flores potestate auxit, quamque Mars, quum ei ortum suum deberet, deam romanam fecit. Lenzius e Catulli carmine de Berenices coma colligit, fabulam de Chloride, Zephyri uxore, fuisse antiquam; eam poetas alexandrinos ad Arsinoen, Ptolemæi Philadelphi uxorem, transtulisse, et Ovidium forte e Callimachi carmine Αἴτια hausisse.

Chloris eram etc. *Flora* nomen aperte habet a floribus; sed Ovidius hæc finxit, ut e Chloride Floram facere posset. — Pro *corrupta*, cum Horatio Art. Poet. 53, *parce detorta* dicere potuisset. — *Chloris* est a græco χλωρὸς, viridis, vigens, florens, ut adeo hæc duo nomina sensu non multum inter se differant. — *Campi felicis*; intellige insulas fortunatas, quas præeunte Hesiodo Ἔργ. 170 sqq, Horatius, Ep. XVI, 41, describit, quamquam etiam Homerus, Od. Δ, 563, simile quid de campo elysio ad fines terræ tradi-

Rem fortunatis ante fuisse viris.
Quæ fuerit mihi forma, grave est narrare modestæ;
Sed generum matri repperit illa deum.
Ver erat; errabam: Zephyrus conspexit; abibam:
Insequitur; fugio: fortior ille fuit;
Et dederat fratri Boreas jus omne rapinæ,
Ausus Erechthea præmia ferre domo.
Vim tamen emendat dando mihi nomina nuptæ;
Inque meo non est ulla querela toro.

dit. In illis insulis, Μακάρων νήσοισι, juxta oceanum profundum, beati heroes, ὄλβιοι ἥρωες, sine curis habitant, iisque terra ter quotannis dulcem fructum profert. Auctore Plutarcho in Vita Sertorii, cap. 8, duodecies centena millia passuum ab Africa distant; et Barbari olim credebant campos ibi elysios et sedem fortunatorum fuisse, quam Homerus laudaverit. Putant designatas esse istis insulas, quæ hodie *Canariæ* dicuntur; vid. Heynii Opuscul. Acad. vol. I, p. 395, et Mitscherlichium ad Horatium dicto loco. — *Ante* Lenzius conjungit cum *viri*, ut οἱ πρὶν, οἱ πρόσθεν intelligantur. Ego jungo cum *fuisse*, olim fuisse, nempe ea ætate, quam Hesiodus heroicam vocat; sic infra vers. 222, *ante erat*.

199. Observa modestiam, qua formam suam laudat.—*Grave*, molestum. — Pro, maritum mihi repperit, maluit, ut minus vulgare, *generum matri repperit*. Similiter fere II Metam. 746, Mercurius ad sororem virginis, quam petebat: tu velis « prolis meæ matertera dici. »— In verbis *ver erat... fuit*, exemplum insigne habemus incisorum, sive brevium orationis membrorum. *Errare* de ambulantibus. *Fortior*, velocior; deest *cursu*, quod III Met. 219, additum. Zephyrus velocior erat, quippe ventus, et pennis Amoris adjutus, ut Phœbus I Met. 540. Interp. gallicus admiratur gratiam decoram in hac Floræ confessione. —Excusationem etiam marito repperit: *Et dederat* etc. vim et rapinam licere sibi putabat ad exemplum fratris.—De *Borea* Orithyam, *Erechthei*, regis atheniensis, filiam rapiente, VI Met. 677 sqq. Raptum formula lenissima exprimit *præmia ferre*, namque *præmium* etiam de præda dicitur; VI Metamorph. 518: « spectat sua præmia raptor; » et Horatius, Epod. II, 36: « jucunda captat præmia. »

205. *Vim emendat*, vim illatam compensat et honore et beneficiis. — Pro *nuptæ* alii *Nymphæ*. — Tum Heinsius etiam *numina* cum uno Patavino malit; sed *Nympha* Chloris jam ante fuerat, vers. 197; et in *nuptæ* satis honoris est: nam cæteri dii virgines, quibus pudorem rapuerant, non amplius curabant. — *Querela*. Douza observat, allusisse poetam ad formulam in epitaphiis obviam *vixerunt sine querela*.—Jam felicitatem suam efferre incipit. *Nitidissimus annus* etiam vs. 265 legitur. Hoc loc. prim. Patavinus, Far-

Vere fruor semper : semper nitidissimus annus :
  Arbor habet frondes, pabula semper humus.
Est mihi fecundus dotalibus hortus in agris :
  Aura fovet ; liquidæ fonte rigatur aquæ.
Hunc meus implevit generoso flore maritus ;
  Atque ait : Arbitrium tu, dea, floris habe.
Sæpe ego digestos volui numerare colores ;
  Nec potui : numero copia major erat.
Roscida quum primum foliis excussa pruina est,
  Et variæ radiis intepuere comæ,
Conveniunt pictis incinctæ vestibus Horæ ;

nes. Mazar. et a manu prim. Zulich. aliique, *tepidissimus*. Sane *tepor* de calore verno dicitur, sed *nitidissimus* magis commendat felicitatem Floræ. *Nitere* enim bene dicitur de læto colore et jucunda facie terræ, ut jam ad IV, 126 et 430, admonitum. — *Annus* ut alias de proventu terræ annuo legitur (Virgil. Georg. II, 516 : « pomis exuberat annus ; » Plinius, paneg. XXIX, 3 : « messibus nostris annus exuberat ») sic nunc de superficie terræ. *Semper nitidissimus* ; Burmann. *per me nitidissimus*, quia sic Zulich. Bernens. et duo alii, et quia sic solent dii beneficia sua jactare, ut I Met. 516 ; sed illud *per me* rectius versu 228 legitur, ubi Flora munera sua enumerat. Nunc autem felicitatem suam extollit. Neque, quæ proxime sequuntur, *arbor habet frondes* et *pabula humus*, Floræ opera efficiuntur ; sed unus Stroz. habet *vere*, et unus Moreti *vere est*, unde Heinsius *veri nitidissimus* conjicit. Sane *ver* hic optime repetitur ; vere semper fruor, vere nitidissimus est annus, etenim humus tum semper habet pabula.

209-228. De hortulo suo et floribus narrat facunde et suaviter. *Dotales agri*, ut XIV Metam. 459 : *dotalia arva*. — *Implevit* ; Zephyrus enim flores provocat. — Pro *generoso* Francius volebat, *numeroso* ; male ; *generosa* excellentissima in suo quæque genere dicuntur ; XIII Metam. 818, *pruna generosa* ; XV, 710, *generosos palmite colles* ; Virg. Æneid. X, 174, *insula generosa metallis*. — *Arbitrium*, potestas, imperium, ut III, 316 ; IV, 818. — *Colores* ; confer IV, 439. — *Digestos*, apte dispositos. — *Roscida pruina*, ros. — *Excussa* nil nisi amota, siccata. — *Comæ*, ut IV, 438 : *comæ papavereæ*. — Figmentum hoc de *Horis* et *Gratiis* aptum et ad horti præstantiam, et ad Floræ felicitatem declarandam. *Horæ*, Jovis et Themidis filiæ, Eunomia, Dice, et Irene, hominum operibus venustatem addunt ; Hesiod. Theog. 900 sqq : vide Grævium. Itaque et Ἐργ. 73, cum Gratiis adsunt ad Pandoram floribus vernis coronandam. Quin ab iis ipsis pulchritudo Græcis dicta est ὥρα. Incedunt *pictis vestibus incinctæ*, ut apud Orpheum hymn.

Inque leves calathos munera nostra legunt.
Protinus arripiunt Charites; nectuntque coronas,
Sertaque cælestes implicitura comas.
Prima per immensas sparsi nova semina gentes:
Unius tellus ante coloris erat.
Prima Therapnæo feci de sanguine florem:
Et manet in folio scripta querela suo.
Tu quoque nomen habes cultos, Narcisse, per hortos:
Infelix, quod non alter et alter eras!
Quid Crocon, aût Attin referam, Cinyraque creatum;

42, 6: πέπλους ἑννύμεναι δροσεροὺς ἀνθῶν πολυτέρπων. Heinsius hoc loco, intellig. vestes e floribus contextas, et tres MSS habent *pictis floribus*. Equidem malim de vestibus capere, quales in Cyprio carmine, quod Neapolis laudavit, describuntur. Ibi Gratiæ vestes factas ἔβαψαν ἐν ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν, ubi additur, οἷα φοροῦσ' Ὧραι. — *Leves*, nempe e vimine lento textos; IV, 435. — *Arripiunt* dedit Heinsius ex uno Zulichemiano; Mazarinæus *accipiunt*, quod mihi melius placet; non enim video, cur Gratiæ tam cupide *arripuerint* flores. Vulgo, *accedunt*.

221. Merita Floræ. Florum ex hominibus natorum creationem sibi vindicat, quia ejus opera intercesserat. — *Gentes;* alii *terras*. Solent hæc duo promiscue usurpari a poetis; Moret. *innumeras gentes*. — *Therapnæo de sanguine flos* est hyacinthus, factus ex Hyacintho, juvene lacedæmonio, quem Apollo sibi carissimum imprudens disco percussit, et in florem cognominem mutavit; X Metam. 162. Is mox *Amyclides* vocatur, mox *Œbalides*, nunc *Therapnæus* a Therapnis, urbe Laconiæ, quamquam nunc omnino lacedæmonium eo nomine indicari puto. Ita Callisto Arcas nunc *Tegeæa* vocatur, nunc *Mænalia*, nunc *Parrhasis* et *Nonacrina;* vide ad II, 167. Ita V, 89, Evander *Nonacrius*, qui fuit Pallanteo ortus; vide et ad I, 478. De hyacintho veterum dictum ad X Metam. 211; ibi quoque Phœbus *suos gemitus foliis inscribit, et ai ai Flos habet inscriptum funestaque litera ducta est*. Intelligunt nonnulli Delphinium Ajacis (*eine Art Rittersporn*) cujus folium candidum figuras AJ cæruleo colore refert; confer XIII Metam. 395.

225. *Narcissus* Thespiensis, juvenis pulcherrimus, suæ ipsius imaginis, quam in fonte quodam conspexerat, insano amore correptus, atque tabescendo in florem sui nominis mutatus est; III Metam. 339 sqq. — *Alter et alter* argute, tu et is quem amabas, non eratis diversi juvenes, sed unus idemque. — Fabula de *Croco* juvene in crocum florem mutato minus celebrata est; attingitur IV Metam. 283. — *Attis*, juvenis phrygius, de quo supra IV, 223. Is, X Metam. 104, a Cybele in pinum transformatur, hoc loco in florem, nempe violam; vide Arnob. advers. Gentes, V, p. 160. Heinsius legi vult *Attyn;* MSS quidam *Atym*

De quorum per me vulnere surgit honor?
Mars quoque, si nescis, per nostras editus artes:
Jupiter hoc ut adhuc nesciat, usque precor.
Sancta Jovem Juno, nata sine matre Minerva
Officio doluit non eguisse suo.
Ibat, ut Oceano quereretur facta mariti;
Restitit ad nostras fessa labore fores.
Quam simul adspexi; Quid te, Saturnia, dixi,
Adtulit? exponit quem petat illa locum;
Addidit et causam: verbis solabar amicis;
Non, inquit, verbis cura levanda mea est:
Si pater est factus neglecto conjugis usu
Jupiter, et nomen solus utrumque tenet:
Cur ego desperem fieri sine conjuge mater;

aut *Atyn*; et varie hoc nomen scribitur; olim edebatur *Acin*. Ille vero non in florem, sed in fluvium mutatus; XIII Metam. 753. — *Cinyra creatus*, Adonis, ab apro percussus Veneris beneficio in anemonen florem mutatus est; X Metam. 735. — *Honor*, flos, ut jam alibi notatum. — *Vulnere*; olim edebatur *sanguine*. Alterum agnoscunt veterrimi MSS maxima ex parte; atque etiam XIII Metam. 396: « Œbalio de vulnere natus. »

229. Mars a Junone sine Jove Floræ opera editus. Hæc commode inserta, quia causam habent, cur Flora sit dea romana, et quia vim ejus maxime illustrant. Fabulam autem hanc verbo attigit etiam Festus in *Gradivi* etymo: « vel, ut alii dicunt, quia gramine sit ortus. » Sed secundum Homerum, Il. E, 896; Hesiodum, Theog. 921; Apollodorum, I, III, 1, Jupiter cum Junone Martem genuit. Quamquam aliis Enyo mater Martis erat; Scholiast. ad Homerum dicto loco. Vulcanum contra alii sine patre ex Junone natum fingebant; Hesiodus, Theog. 925. — *Precor*, opto.

231. De Minerva sine matre nata III, 842. — Ad *Oceanum* senem auxilii aut consilii petendi causa descendebant interdum dii, etiam Juno II Metam. 509; via igitur occidentali per Floræ hortum descendit. — *Facta mariti*. Heinsius ex altero Petaviano *Furta* dedit. Sane *furtum* omne clandestinum, et *furta Jovis* sæpe clandestini ejus amores; sed de illis nunc non est sermo. Etiam Mitscherlich. servavit *facta*, quamquam id Taubnero minus aptum videbatur. — Regii nostri codices habent *facta*; Heinsii tamen lectio quibusdam magis placet. *Ed.*

241. Quum tres MSS habeant *despicerem*, propterea Heinsius conjicit *despuerim* aut *respuerim*; sine causa. Ad rem, quæ hic speratur, interp. gallicus comparat librum recentiorem: *Lucina sine concubitu*.

Et parere intacto, dummodo casta, viro?
Omnia tentabo latis medicamina terris;
Et freta, Tartareos excutiamque sinus.
Vox erat in cursu: vultum dubitantis habebam:
Nescio quid, Nymphe, posse videris, ait.
Ter volui promittere opem, ter lingua retenta est:
Ira Jovis magni causa timoris erat.
Fer, precor, auxilium, dixit; celabitur auctor:
Et Stygiæ numen testificatur aquæ.
Quod petis, Oleniis, inquam, mihi missus ab arvis
Flos dabit: est hortis unicus ille meis.
Qui dabat, Hoc, dixit, sterilem quoque tange juvencam,
Mater erit: tetigi; nec mora, mater erat.
Protinus hærentem decerpsi pollice florem:
Tangitur; et tacto concipit illa sinu;
Jamque gravis Thracen, et læva Propontidos intrat;

—*Viro* nempe meo. *Dummodo casta*, non cum alieno concumbens. — *Latis* nunc melius quam *lætis*, quod Mazarin. et Zulichem. præferunt.— *Sinus*, recessus remotiores. — *Excutiam*, perquiram.

245. Verba *vox erat in cursu* et ad Junonem et ad Floram referri possunt. Si ad illam, sensus: plura loqui volebat, ut VI, 362, *spes erat in cursu*, longius progredi posse videbatur. Sed interpres gallicus ad Floram retulit, *Ma bouche allait s'ouvrir*; sed *in cursu esse* potius notionem continuationis habet. Non autem audiendus est Taubnerus qui deam putat hæc locutam esse, quum curreret. — *Dubitare*, deliberare, ut Æneid. IX, 190: « Percipe quid » dubitem. »

251. Qualis flos intelligatur non constat.—*Olenus* et Achaiæ et Bœotiæ oppidum. — Quidam, *tibi missus*; alterum tuentur longe plurimi codd. — Mox olim edebatur, *Qui dabat hunc, dixit*; Neapolis ex suo codice, *Cui dabat hunc*. Sed Heinsio debemus nostram lectionem. — *Mater*, gravida. — *Hærere* frondes et poma dicuntur in arbore, flores in caule plantæ; ergo *hærentem* nunc plenitudinis tantum causa additum. — *Tangitur;* Neapolis legit, *Tangit et intacto*. Eum vituperat Heinsius, quia de Junone agitur, non de juvenca; sed Burmannus monet, non adeo ineptam esse hanc lectionem; eam capiendam esse de Junone, quæ tangat florem a Flora decerptum, et statim concipiat; se tamen malle: *Tangit ut, intacto concipit*. Neapolis lection. probat et Taubn.

257. *Gravis*, gravida. — In *Thracia* Mars natus; Vegetius, I, 28. Vulcani vinculis solutus in Thraciam migrat; Homerus, Il. Θ, 361.

Fitque potens voti; Marsque creatus erat.
Qui memor accepti per me natalis; Habeto
Tu quoque Romulea, dixit, in urbe locum.
Forsitan in teneris tantum mea regna coronis
Esse putes: tangunt numen et arva meum.
Si bene floruerint segetes, erit area dives:
Si bene floruerit vinea, Bacchus erit:
Si bene floruerint oleæ, nitidissimus annus;
Pomaque proventum temporis hujus habent.
Flore semel læso pereunt viciæque fabæque;
Et pereunt lentes, advena Nile, tuæ.

Ibi sedet alto in vertice Hæmi; Callimachus Del. 63. Thracia ad *læva Propontidos* sita.—*Potens voti*, quum fit quod optamus, etiam VIII Met. 80 et 409; *votum potens*, ibid. 745; *jussi potens*, postquam effecerat, quod jussa erat, IV Metam. 509. Hoc loco in Francof. *potens uteri*, quod IX Metam. 315 legitur, sed ab hoc loco alienum est.

261–274. Floræ potestas et regnum quam late pateat. Omnia amplectitur, quibus *flos* tribuitur. Hinc Floralia, auctore Plinio XVIII, 29, instituta, « ut omnia bene deflorescerent. » — *Coronas* posuit pro floribus. — *Tangere* nos dicuntur omnia quæ animum quocumque modo, etiam cura et sollicitudine commovent; *tangunt* ergo Heinsius non male ex Erford. et uno Patavino vulgato *tangit* prætulit, id est, adtingit, pertinet ad arva. — Pro *numen* Mitscherlich. *nomen*. — *Area dives*, quia in *area*, soli data agri parte, frumenta exterebantur et inde in granaria transferebantur; Horatius, lib. I, Od. 1, 10: « Quidquid de libycis verritur areis; » Virgilius, Georg. I, 190: « magna veniet tritura. » — *Oleæ* flos non copiam tantum olei, sed omnino *nitidissimum annum* portendebat, ut et flos abundans amygdali; Virgil. Georg. I, 187. *Nitidissimus annus* etiam vers. 207; pro eo vers. 327: *si bene floreat annus*.—Olim edebatur: *Poma quoque eventum temporis hujus habent*; Heinsius vero ex Naugerii, Ursin. et uno Patavino codice alterum dedit, quia *proventus anni* sæpe legitur. Sensus: pomorum proventus, copia, pendet a tempore, quo florent. — In tribus Regiis codicibus reperitur lectio vulgata: *Poma quoque eventum* etc. Hanc ego non mutaverim; sensus idem est. *Ed.*

267. *Lædi florem* omnium frugum putabant, si plenilunium in Floralia incideret; Plinius dicto loco. — *Nilus advena*, ut II, 68, *Tibris advena*, quia ex alia terra decurrit. — *Nili lentes*, quia magna earum et copia et præstantia in Ægypto; Martialis, XIII, 9: « Accipe Niliacam, » Pelusia munera, lentem. » Virgil. Georg. I, 228, ubi et ipse hæc tria frugum genera conjungit: « Si vero » viciamque seres, vilemque faselum, » Nec Pelusiacæ curam asper-

Vina quoque in magnis operose condita cellis
Florent; et nebulæ dolia summa tegunt.
Mella meum munus; volucres ego mella daturas
Ad violam, et cytisos, et thyma cana voco.
Nos quoque idem facimus tunc, quum juvenilibus annis
Luxuriant animi, corporaque ipsa virent.
Talia dicentem tacitus mirabar: at illa,
Jus tibi discendi, si qua requiris, ait.
Dic, dea, ludorum, respondi, quæ sit origo.
Vix bene desieram; rettulit illa mihi:
Cætera luxuriæ nondum instrumenta vigebant;

» nabere lentis. » — Quæ de *vino* sequuntur, ea melius abessent. *Flos* enim et *nebula* vini est spuma tenuis in summo vino natans; Plinius, XIV, 27: « Flos vini candidus pro» batur; rubens triste signum est, » si non is vini colos sit. » Columell. XII, 30: « Si vinum florere inci» piet, sæpius curare oportebit. » — *Operose*, diligenter.

271. *Mellis* donum rectius sibi vindicat propter succos, quos floribus indidit apibus colligendos. — *Violam*; itaque et Virgil. Georg. IV, 31, præcipit: circum alvearia *irriguum bibant violaria fontem*. — De *thymo* res nota; et fuit proverbium: *dum thymo pascentur apes*; Virgil. Ecl. V, 77. — *Cytisus* fruticis genus, jucundo foliorum et sapore et odore, quo tam capellæ quam apes delectantur; Virg. Ecl. X, 30: vide Martin. ad Georg. II, 431. — *Nos quoque idem facimus*: meum quoque munus est, quum juvenes florent. Male interpr. gallicus: *Comme elles, des plaisirs nous butinons la fleur.* Verbis *luxuriant* etc. describitur is, quem Horatius florente juventa fervidum vocat. — *Virent* Heinsius e Mazarin. et Zulichem. a manu prima laudavit, et Burmannus in textum recepit, quia mox *vigebant* sequitur. Et sane, *viriditas*, ut τὸ χλωρὸν, de vigore juvenili etiam in soluta oratione bene dicitur. Mitscherlichius tamen vulgatam *vigent* servavit. *Luxuriare* alias de succulentis et vegetis membris dicitur, ut VII Metam. 292; Virg. Georg. III, 81. Hoc loco de animorum vigore.

275-330. Ludorum Floralium origo ad veritatem historicam narratur. Anno u. c. 513, ut jam ad IV, 943, admonitum, Publicii Malleoli fratres, ædiles plebis, quum multi cives in publico pascerent, peculatus eos condemnarunt, atque e pecunia multatitia ludos Floræ instituerunt; ii vero diu intermissi, tandem anno u. c. 580, L. Postumio Albino, M. Popillio Lænate coss. a C. Servilio instaurati sunt, et quotannis deinceps celebrati; vide Spanhem. de Usu et Præstant. Num. tom. II, p. 146.

279. *Instrumenta luxuriæ*, quæ serviunt luxuriæ, ei alimenta ministrant; Plinius, IX, 13: « Pollio, » sagacis ad luxuriæ instrumenta in-

Aut pecus, aut latam dives habebat humum.
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est:
Sed jam de vetito quisque parabat opes.
Venerat in morem populi depascere saltus;
Idque diu licuit, pœnaque nulla fuit.
Vindice servabat nullo sua publica vulgus:
Jamque in privato pascere inertis erat.
Plebis ad ædiles delata licentia talis
Publicios: animus defuit ante viris.

» genii. » Sallustius, Catilin. xxv, 2: « psallere, saltare et multa alia, » quæ instrumenta luxuriæ. » Adde Justinum, xxx, 1; Cicero Catilin. II, 5, *instrumenta virtutis* similiter. — *Vigebant* dictum, ut Horat. I, Satyr. III, 61: *vigent ubi crimina.* — *Latam humum*, latos agros. — *Hinc etiam* etc. Sic et Plinius XVIII, 3: « Hinc et locupletes dicebant, » loci, hoc est agri plenos. Pecunia » ipsa a pecore appellabatur. » Columella VI præf. « Nomina pecu- » niæ et peculii tracta videntur a » pecore, quod non solum veteres » possederunt, sed adhuc apud quas- » dam gentes unum usurpatur di- » vitiarum genus. » Paulo aliter Plinius XXXIII, 3: « Signatum est » nota pecudum: unde et pecunia » appellata. » — *Sed jam* iis temporibus, quibus, judice Livio in præf. quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat, nitebantur in *vetitum*.

283. *Saltus*, pascua; vide Clav. Cicer. in hoc vocab. Et nunc publica pascua intelliguntur. Talia pascua habebat multa populus romanus, unde luculentum vectigal, quum, qui pascere in iis vellent, pro singulis pecoribus certam pecuniam solverent. Jus pascendi habebant, postquam nomina sua detulerant, atque apud publicanum subscripserant, unde vectigal illud *scriptura* dicebatur, quod diu unum vectigal fuit; vide Clav. Ciceron. hoc vocab. atque Burmannum de Vectigalibus, cap. IV. Sed multi se subtrahebant ei oneri, conniventibus iis, quibus ejus rei cura data, atque clam armenta illuc abigebant. Itaque *vulgus*, populus, *sua publica servabat nullo vindice*, sic habebat, ut nemo depascendi morem coerceret. *Licentia* illa eo progressa est, ut tamquam *inertes*, timidi, riderentur, qui in privato pascerent. Tò *publica* Burmannus bene tuetur adversus eos, qui ex interpretatione aut *pascua*, aut *pabula* præferunt. Illud enim recte *privato* opponitur. — Pro *servabat* Heinsius ex uno Patavino *servabant* recepit.

287. Ad *ædiles plebis* cura pascuorum pertinebat. *Publicios*; Festus Lucium et Marcum Publicios Malleolos vocat. — *Delata* e Naugerii libris recepit Heinsius: Taubnerus vulgat. *perducta* non damnat. *Deferre* nunc est indicis, qui rem ædilibus notam facit, ut eam ad populum perferant. — *Animus defuit ante*; tamen Livius, X, 23 et 47, narrat jam anno u. c. 457, ædiles plebis,

Rem populus recipit : mulctam subiere nocentes ;
Vindicibus laudi publica cura fuit :
Mulcta data est ex parte mihi ; magnoque favore
Victores ludos instituere novos.
Parte locant clivum, qui tunc erat ardua rupes :
Utile nunc iter est ; Publiciumque vocant.
Annua credideram spectacula facta ; negavit ;
Addidit et dictis altera verba suis :
Nos quoque tangit honor : festis gaudemus et aris ;
Turbaque cælestes ambitiosa sumus.
Sæpe deos aliquis peccando fecit iniquos ;
Et pro delictis hostia blanda fuit.

et an. 462, ædiles curules e multatitia pecunia, quam pecuariis damnatis exegissent, vel ludos fecisse, vel viam stravisse. *Pecuarios* Drakenb. et Burmann. publicanos intelligunt ; Stroth. et Ernest. in Glossar. Liviano, homines qui conductis pascuis publicis e re pecuaria quæstum faciebant. Sed non apparet, cur ab his mulctam exegerint. Sine dubio hoc nomine illis locis iidem designantur, quos Ovidius hoc loco notat. — *Recipit* judex nomen et causam, quæ ad eum defertur ; *rem populus recipit*, quia res in judicio populi acta est, quod ex alio Livii loco XXXIII, 42, patet : « Ædiles » plebis multos pecuarios ad populi » judicium adduxerunt, ex eorum » multatitia pecunia ædem in insula » Fauni fecerunt. » — *Vindices*, qui rem detulerant ad populum. — Ab hac *publica cura* Lenzius putat Publicios fratres nomen traxisse.

291. Floræ pars multæ data, quia et arva atque pascua ejus numen tangebant, vers. 262. Data autem ei pars duplex, namque auctore Tacito, Annal. II, 49 ; « juxta circum » maximum ædes Floræ ab L. et M. » Publiciis ædilibus constituta est, » quam Tiberius instauravit. — *Victores* in illa causa ; Heinsius malebat *ultores* ; unus ex ejus cod. *auctores*. — De *clivo* munito consentiunt Varro de Ling. Lat. IV, et Festus in hoc vocab. Ille enim hæc habet : « Clivus » Publicius ab ædilibus plebis Publiciis, qui eum publice ædificarunt. » Festus addit, eum a Publiciis munitum esse, ut in Aventinum vehicula venire possent. — *Locant*, quum muniendum redemtori addicunt, verbum in hac re solemne.

295. Ludi illi semel tantum exhibiti. — *Tangit*, oblectat, suaviter afficit : contra VIII Metam. 279, ubi Dianæ aræ cessant : *Tangit et ira deos*. — Ut hic *turba ambitiosa*, quæ cultum studiose affectat, ut honore valeat, sic VIII Metam. 277, *honos* ille ipse in plurimis MSS *ambitiosus* dicitur. — *Iniqui* dii sunt irati, *æqui* faventes. — Vocab. *blandus* solemne de placatione deorum, ita ut nunc sacra facientibus, nunc eorum victimis aut precibus tribua-

Sæpe Jovem vidi, quum jam sua mittere vellet
  Fulmina, ture dato sustinuisse manum.
At si negligimur, magnis injuria pœnis
  Solvitur, et justum præterit ira modum.
Respice Thestiaden; flammis absentibus arsit:
  Causa est, quod Phœbes ara sine igne fuit.
Respice Tantaliden; eadem dea vela tenebat:
  Virgo est; et spretos bis tamen ulta focos.
Hippolyte infelix, velles coluisse Dionen,
  Quum consternatis diripereris equis!
Longa referre mora est correcta oblivia damnis:
  Me quoque romani præteriere Patres.
Quid facerem, per quod fierem manifesta doloris?

tur; vide Bentl. ad Horat. III, Od. xxiii, 18. — *Sustinere*, retinere.

303. Vis iræ divinæ exemplis comprobatur.—*Solvitur injuria*, quando expiatur, quum pœnæ solvuntur ob injuriam factam.—*Præterit modum*, non servat, excedit modum. Diana, quum Œneus, Ætoliæ rex, ipsius aras sine ture reliquisset: « At non » impune feremus; Quæque inho- » noratæ, non et dicemur inultæ; » vid. Metam. VIII, 280. Tum agris calydoniis immisit aprum terribilem, ad quem interficiendum ex omni Græcia viri fortissimi concurrerunt. In ea venatione Meleager, *Thestii*, ex Althæa matre nepos, matris fratres interficit. Mater, ut fratrum cædem accipit, stipitem fatalem, in quo filii vita continebatur, comburit, eoque absumto Meleager, quamquam *absens*, extinguitur; VIII Met. 260-545. — *Tantalides*, Agamemnon, Tantali pronepos, cujus *vela*, classem in Aulide congregatam, Diana ob interfectam cervam sibi sacram irascens, vento adverso immisso, diu *tenebat*, retinebat; XII Metam. 1-38. Nonnulli *tela* legebant, atque de Niobe cogitabant, cujus filias Diana telis suis transfixit, ut Apollo filios; VI Met. 288 sqq.—*Virgo*, cui mitior animus convenit. — *Hippolytus*, furiis direptus equorum, jam supra III, 265, memoratus. Is, quum Dianam et studio venandi et castitate coleret, *Dionen*, sprevisse nunc dicitur, ut ad eam ejus interitus referri posset. *Dione*, Ætheris et Terræ filia, mater Veneris ex Jove, nunc ipsa Venus. — *Corrigere*, castigare, punire. *Oblivia*, neglectus deorum, *damnis*, calamitatibus immissis, punita sunt. Sed τὸ *correcta* primus Daniel Heinsius dedit, quum antea *collecta* ederetur, quod Fanens. et Burmann. per hypallagen dictum putabant, collecta damna oblivione; paulo durius. Quidam *collata*. — Regii tres *correcta*.

312. *Præteriere*. ludos meos intermiserunt; VIII Met. 278: *Præteritæ Letoidos aræ*.—*Manifesta do-*

Exigerem nostræ qualia damna notæ?
Excidit officium tristi mihi : nulla tuebar
Rura, nec in pretio fertilis hortus erat.
Lilia deciderant; violas arere videres,
Filaque punicei languida facta croci.
Sæpe mihi Zephyrus, Dotes corrumpere noli
Ipsa tuas, dixit : dos mihi vilis erat.
Florebant oleæ; venti nocuere protervi :
Florebant segetes; grandine læsa Ceres:
In spe vitis erat : cælum nigrescit ab Austris,
Et subita frondes decutiuntur aqua.
Nec volui fieri, nec sum crudelis in ira :
Cura repellendi sed mihi nulla fuit.
Convenere Patres; et, si bene floreat annus,
Numinibus nostris annua festa vovent.
Adnuimus voto : consul cum consule ludos

loris, manifestans dolorem.—*Qualia damna exigerem?* quales pœnas sumerem? quales calamitates immitterem? Sed vocab. *notæ* varie interptt. acceperunt. Plerique ignominiam aut injuriam Floræ illatam intellexerunt; Taubnerus, reprehensionem, castigationem. Sed rectius cum Burmanno hæc verba interpretaberis: quæ quidem a nobis profecta facile cognoscerentur. Vide eum ad Petronium, 83. — *Excidit officium mihi*, desii curare rura et hortos.—*Croco fila* tribuuntur et capillamenta, unde Græci eum ξανθότριχα dixerunt; vide Salmasium ad Solinum, pag. 749. — *Dotes*; vide ad vers. 209.—Sequentia, *Florebant oleæ* etc. respondent iis, quæ inde a versu 263 leguntur. — *Ceres*. Sic Heins. ex primo Ambrosian. et sex aliis; vulgo, *seges*, quod Taubnerus præfert, ut sit epiphora, sive verbi ejusdem in fine repetitio. — Pro *decutiuntur* primus Farnesianus et quinque alii *excutiuntur*, quod sane Nostro usitatius; III Art. Amat. 162 : « excutiens frondes Boreas; » X Metam. 738 : florem « male hæ» rentem, et nimia levitate cadu» cum Excutiunt venti; » XIV ibid. 764 : « nec excutiant rapidi floren» tia venti. » Sed et *decutere* bene se habet; Virgilius Georg. II, 404 : « silvis aquilo decussit honorem. » — Pro *frondes* alter Puteanus *flores*, ut supra 264 : *si bene floruerit vinea*. — *Crudelis in ira*, ut Ceres rapta Proserpina sæviens V Metam. 478-486.—*Repellendi* ventos, grandinem, pluvios austros.

327. *Annus*, arbores, vites, fruges illius anni. — *Adnuimus voto*, feci id, cujus causa illi votum nuncupaverant; Claudianus, XXIV, 212 : « votisque senatus Adnue, »

Postumio Lænas persolvere mihi.
Quærere conabar, quare lascivia major
His foret in ludis, liberiorque jocus:
Sed mihi succurrit, numen non esse severum,
Aptaque deliciis munera ferre deam.
Tempora sutilibus cinguntur tota coronis:

» diva, tui. » — *Consules* L. *Postumius* Albinus et M. Popilius *Lænas* anno u. c. 580, instituerunt ut quotannis ludi Florales exhiberentur. Primus autem exhibuit C. Servilius, ædilis plebis, quod nummus testatur; vide Spanhemium ad vs. 275 laudatum. — *Persolvuntur* proprie vota, hinc etiam res, quæ fiunt ex voto, aut instituuntur.

331–354. Unde *lascivia* in illis ludis? Celebrabantur illi cum omni obscænitate. Nam præter verborum licentiam, sono tubæ meretrices producebantur, quæ nudatis pudendis discurrerent, saltarent, lascivosque motus darent; et spectatores in theatra veniebant e lupanaribus; Lactantius, Inst. I, xx, 6; Arnobius adversus Gentes, III, p. 113; VII, p. 238; Schol. Juvenalis ad VI, 249. Aliquando, quum Cato illis ludis interesset, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit. Cato igitur discessit e theatro, ne præsentia sua spectaculi consuetudinem impediret: quem abeuntem ingenti plausu populus prosecutus, priscum morem jocorum in scenam revocavit; Valerius Maximus, II, 10. Postea ille librum de re Floria scripsit, qui a Gellio, Noct. Attic. IX, 12, laudatur. Obscænitatis illius causam multi repetunt inde, quod Flora olim meretrix fuerit, ut ad vers. 195 vidimus. Sed Ovidius lenius de ea re judicat; est dea *deliciis*, id est, voluptati inserviens, vultque sua sacra et plebi patere.

335. Non ea jam recenset quæ Floralibus facta sint; sed Floram deliciis munera ferre quovis tempore docet; *coronæ* enim, quibus illa flores ministrat, non a tristibus et severis, sed a lætis et voluptati indulgentibus sumuntur. *Sutiles coronæ*, in quibus mera folia rosarum consuta, quum *pactiles* de multiplici flore texerentur; Plinius, XXI, 8: « Summa auctoritas pactili coronæ. » Sutiles Saliorum in sacris inveni» mus, et solemnibus cœnis. Trans» iere deinde ad rosaria: eoque lu» xuria processit, ut non esset gra» tia, nisi mero folio: sutilibus mox » petitis ab India, aut ultra Indos. » Rosis eas consutas esse, etiam e Martiali, V, 65; IX, 91, 94, discimus, ubi *tempora rosis sutilibus* et *sutilis rosa* leguntur. Quidam hoc loco *tortilibus*, *nexilibus* etc.—Tum valde arridet Heinsii conject. *tota* in *pota*, id est, ebria, mutantis; omni enim hoc loco id urgetur, coronas inservire non nisi iis, qui genio indulgeant, aut *ebriis*; nihil contra ad rem pertinet, *tota* tempora cingi. —Taubnero non displicet *pinguntur* e codd. multis atque edd. Gryphii et Neapolis. Id illustrari possit e Nemesiani Eclog. I, 20: « dat pictas » Flora coronas. » Pictis coronis *pinguntur* etiam tempora; *cingi* tamen solemne in hac re. — Codex Regius B habet *Tempora tortilibus pinguntur tota coronis*; duo alii *sutilibus cin-*

Et latet injecta splendida mensa rosa.
Ebrius incinctis philyra conviva capillis
Saltat, et imprudens utitur arte meri.
Ebrius ad durum formosæ limen amicæ
Cantat : habent unctæ mollia serta comæ.
Nulla coronata peraguntur seria fronte;
Nec liquidæ vinctis flore bibuntur aquæ :
Donec eras mixtus nullis, Acheloe, racemis,
Gratia sumendæ non erat ulla rosæ.
Bacchus amat flores : Baccho placuisse coronam
Ex Ariadnæo sidere nosse potes.

guntur : non placet *pinguntur*. Ed. — *Latet mensa* etc. Immensa interdum florum copia et mensæ et convivæ obruebantur, e tecto etiam desuper dejectorum. Vide Salmasium ad Spartac. Ælium Verum, cap. 5.

337. *Saltatio* Romanis non omnino honesta ; Cornelius Nepos in Epaminonda, I ; vide Cortium ad Sallustium Catil. XXV, 2. — In conviviis *ebrii* fere saltabant. — *Philyra*, tenuis tiliæ membranula inter corticem et lignum, qua utebantur ad nectendas coronas convivales ; Plinius, XVI, 14 ; XXI, 3. Etiam Horatius, I, Od. XXXVIII, 2 : *nexæ philyra coronæ*. — Neapolis scribi volebat, *incinctus capillos* ; male. — *Merum* varias addocet *artes* ; Horatius, I, Ep. V, 18. Possis hoc loco de facundia capere, quæ *imprudenter* recludit arcana. Sed alii hoc quoque ad saltationem referunt, et *imprudentem* Lenzius explicat titubantem, incertis pedibus utentem. — *Utitur* Burmannus dedit e pluribus MSS et edd. Nam cæteri *vertitur*, quod et Mitscherlichius servavit. — *Ad durum* etc. Tales occentationes (*παρακλαυσίθυρα*) frequentes erant. In iis convicia faciebant januæ, eamque *duram* vocabant, quia puella *dura*, inexorabilis, quæ eos excludebat ; Tibullus, I, II, 5 sqq. Eamdem vero et *ungere* atque *sertis* velare solebant ; Lucretius, IV, 171 : « At lacrymans exclusus amator limina sæpe Floribus et sertis operit, postesque superbos Unguit amaracino. » Vide et Sagittar. de Januis, cap. 37. Itaque nihil certius mihi videtur emendatione Heinsii, *unctæ mollia serta fores*.

342. *Liquida* nunc ponitur pro : cui nihil vini admixtum. Meri aqua temperandi auctores plures nominantur ; vide Harduin. ad Plinium, VII, p. 415. In iis Cerasus Ætolus, qui *Acheloi* aquam adhibuisse in eum usum traditur ; Hyginus, fab. 274. Unde et Virgilius, Georg. I, 9 : « Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis » tellus ; ubi vide interpp. — Pro *vinctis* Taubner. malit *junctis*, quod nonnulli exhibent ; sine causa ; XI Met. 165 : « caput lauro Parnaside vinctus. » — De *corona Ariadnæa*, III, 513, unde apparet, eam, quum non esset florida, parum commode hic esse memoratam.

Scena levis decet hanc : non est, mihi credite, non est
  Illa cothurnatas inter habenda deas.
Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos,
  Non ex difficili causa petenda subest.
Non est de tetricis, non est de magna professis :
  Vult sua plebeio sacra patere choro.
Et monet ætatis specie, dum floreat, uti ;
  Contemni spinam, quum cecidere rosæ.
Cur tamen, ut dantur vestes Cerealibus albæ,
  Sic est hæc cultu versicolore decens ?
An quia maturis albescit messis aristis ;
  Et color et species floribus omnis inest ?
Adnuit ; et motis flores cecidere capillis,
  Accidere in mensas ut rosa missa solet.

347. *Hanc* ; respicit ad vers. 334, nam reliqua quasi per parenthesin interjecta, ut jam supra notatum. — *Levis* sæpe est et histrionum et scenæ epitheton, ut quæ voluptati inserviat ; Cicero Orat. I, 5 : *levis histrionum ars et scena*. Nunc autem hac voce respicitur ad ludos joculares et lascivos, quibus tragœdiarum gravitas opponitur, qua, quæ delectantur deæ, *cothurnatæ* hic dicuntur. Taubnerus in Ind. non bene deas majores et superiores interpretatur. Cæterum similem sententiam habemus infra versu 598, de Marte : *Non visa est fortem scena decere deum*. — Mox Heinsius *celebrent* non nisi ex primo Bononiensi edidit.—*Ex difficili petenda*, difficulter invenienda. *Subesse causa* sæpe dicitur, quod Heinsius exemplis docet. *Petenda* idem e duobus MSS sumsit ; plures habent *petita subest* ; plurimi *petita fuit*. Olim edebatur *cognita causa fuit* ; alii aliter.—Regii nostri habent *petita fuit*.

351. *Tetricus*, severus, horridus ; Livius, I, 18 : « Tetrica et tristis » Sabinorum disciplina. »—*Plebeius chorus*, ille ipse meretricum saltantium et discurrentium cœtus.—*Species*, pulchritudo, decor, quem gignit juventutis vigor.

355. De *vestibus* illis *albis* confer IV, 619. — *Cultu decens est*, habet vestem, eamque decoram. De *versicolore* vestimento Floræ ad vs. 217. Tali amictu uti mulieribus romanis interdictum erat lege Oppia ; Livius, XXXIV, 1. — Pro *Et color* primus Ambrosian. Læti, Mazarin. Zulichemian. et duo alii *At color*, quod placet Heinsio. Etiam *et* bene se habet, quia ad duplicem quæstionem respondetur. — *Accidere*, cadere, verbum bonæ notæ, ut Heins. ad hunc locum, et ad Silium, IV, 238, docuit ; et reperitur in MSS veteribus plerisque : vulgo autem *decidere* editur. Rosas dejectas esse in mensas convivantium jam vers. 336 vidimus. Hac igitur similitudine,

Lumina restabant, quorum me causa latebat;
Quum sic errores abstulit illa meos :
Vel quia purpureis collucent floribus agri,
Lumina sunt nostros visa decere dies :
Vel quia nec flos est hebeti nec flamma colore,
Atque oculos in se splendor uterque trahit :
Vel quia deliciis nocturna licentia nostris
Convenit; a vero tertia causa venit.
Est breve præterea, de quo mihi quærere restat,
Si liceat, dixi : dixit et illa, Licet.
Cur tibi pro libycis claudantur rete leænis
Imbelles capreæ, sollicitusque lepus?

rosarum e Floræ capillis cadentium multitudo declaratur.

361-368. Faces accensæ.—*Me latebat;* Burmanno latinius videtur, quod Mazarin. habet, *mihi latebat.* Vide Gronovium ad Senec. Œdip. 295. — Burm. accusativum *me* per græcismum excusari putat; quidvis ad hoc dicat, ego illi non adsentior. *Ed.* — *Errores*, incertitudinem, ut supra aliquoties. Fluctuationem poetæ referunt versus seqq usque ad *Convenit.* Tum Flora eum interpellat et certiorem reddit verbis : *a vero tertia causa venit.* — *Purpurei* flores poetis omnino sunt pulchri, colore splendido. *Collucent agri* hominum *operibus* dixit Cicero Nat. Deor. II, 39; sed nunc cum vi positum, quia *luminum* ratio redditur.—Pro *floribus* Marsus edidit *ignibus*, atque ita et unus Heinsii codex. *Ignes* autem posse flores igneis coloribus intelligi Burmannus exemplis docet.—*Hebes* color est obscurus, non lucidus; unde et *hebetare* pro obscurare ponitur. — *Causa venit;* unus Mediceus *fuit :* Heinsius conjicit *fluit.*

371. Venatorii ludi, haud dubie in circo Floræ. Eorum meminit et Martialis, VIII, 67 : « Floralitias » lasset arena feras. » Venatoriis ludis plerumque inserviebant belluæ *libycæ*, pantheræ inprimis, quæ et simpliciter *africanæ* dicebantur; Plinius, VI, Ep. XXXIV, 3. Sed in Floralibus mitia animalia committebantur; Cælius Rhodiginus Antiq. lect. XXV, 30 : Galba prætor « commissione ludorum Floralium » novum spectaculi genus, elephantos funambulos edidit. » In circo autem venationes esse editas et aliunde constat; Suetonius Calig. 18 : « Edi- » dit et Circenses, interjecto modo » africanarum venatione; » Claud. 21 : « permisit Circensium gratia » africanas importari. » — *Rete* pro *reti.* Feræ in arena ita agitabantur, ut in retia incurrerent; Plinius, Panegyr. LXXXI, 3, feras *emissas colligere* dixit. — *Cur claudantur*, scilicet quærere restat, e primo Ambrosiano, Læti et quatuor aliis Heins. dedit, ut superiora illa *si liceat* etc. ut est in Erford. per parenthesin legantur; cæteri *clauduntur.*—Regius unus a manu prima, *pro libycò*

Non sibi, respondit, silvas cessisse, sed hortos,
  Arvaque pugnaci non adeunda feræ.
Omnia finierat : tenues secessit in auras :
  Mansit odor; posses scire fuisse deam.
Floreat ut toto carmen Nasonis in ævo,
  Sparge, precor, donis pectora nostra tuis.
NOCTE minus quarta promet sua sidera Chiron
  Semivir, et flavi corpore mixtus equi.
Pelion Hæmoniæ mons est obversus in Austros;
  Summa virent pinu; cætera quercus habet.

leone. — *Silvas cessisse*, ut IV Met. 532, Neptuno *proxima cælo cessit potestas.* — Flora *tenues secessit in auras*, ut IX Æneid. 657, Apollo *in tenuem ex oculis evanuit auram*; et, ut dearum comæ aut totum corpus divinum quemdam odorem spirare solebant, sic Flora, cujus loquentis ex ore rosæ exibant, vers. 194, merito florum *odorem* reliquisse fingitur. — *Floreat* etc. aptum votum, quia omnia, quibus flos tribui solet, hujus deæ arbitrio subjecta sunt. — *Dona* Floræ sunt *deliciis apta* vers. 334; Lenzius juvenilem florem et vigorem intelligit.

379-414. *V Nonarum, sive die tertio, Centaurus oritur.* Ejus sideris origo narratur, ut hic, ita et ab Hygino, Poetic. Astron. II, 38. Fuit Chiron Centaurus tempore Argonautarum, multosque artium suarum habuit discipulos, in quibus Achilles; Clemens Alex. Strom. I, p. 360. — *Nocte minus quarta*, nocte tertia a Kalendis. — *Semivir*, et II Metam. 633 *semifer*; alibi etiam *geminus* et *biformis* vocatur ob naturam Centaurorum. De eo est locus classicus et ad hæc nostra intelligenda aptissimus Orphei in Argon. 375 sqq. Ibi Peleus Argonautis ostendit *Pelion* umbrosum, in cujus jugo medio *antrum* habeat Chiron, *justissimus* Centaurorum, qui et morbis sanandis operam det, et mox citharam Phœbi pulsans, mox phorminga Mercurii, vicinis jura reddat, Achillemque puerum educandum acceperit. His dictis ingrediuntur antrum. Ibi prope Chirona stat Achilles manibusque lyram tangit. De hac Achillis educatione vide etiam Apollonium, IV, 812; Pindarum N. III, 75 sqq; et de *antro* Chironis in *Pelio* monte, Callimachum, hymn. Del. 104. — *Justitiam* ejus Ovidius hoc loco bis laudat, verss. 384 et 413. Non igitur erat cur Heinsius et vers. 379, *minus* in *pius* mutari vellet, quamquam Chiron apud Euripid. Iphigen. Aul. 926, ab ipso Achille *εὐσεβέστατος ἀνὴρ* vocatur, atque apud Hyginum dict. loco: « Non modo cæteros Centauros, sed homines quoque justitia superasse, tum pietate sua effecisse ut inter astra numeraretur. » — Pro *obversus* Sarravianus et unus Heinsii *conversus*, unus *aversus*. Sed *obversus* bene se habet; XIII Met. 725, *obversa Pachynos ad Austros.* — Tum Heinsio ex uno suo et uno Mediceo *viret* placet, ut sit græci-

Phillyrides tenuit : saxo stant antra vetusto,
  Quæ justum memorant incoluisse senem.
Ille manus, olim missuras Hectora leto,
  Creditur in lyricis detinuisse modis.
Venerat Alcides exacta parte laborum;
  Jussaque restabant ultima pæne viro :
Stare simul casu Trojæ duo fata videres;
  Hinc puer Æacides, hinc Jove natus erat.
Excipit hospitio juvenem Philyreius heros,
  Et causam adventus hic rogat, ille docet.
Perspicit interea clavam spoliumque leonis,
  Virque, ait, his armis, armaque digna viro.
Nec se, quin horrens auderent tangere setis
  Vellus, Achilleæ continuere manus.
Dumque senex tractat squalentia tela venenis,

smus. Burman. vero *virent* tuetur, quia *cætera* sequitur. — *Phillyrides.* Etiam ab Orpheo, vers. 480, φιλλυρείδης vocatur a Philyra matre, quacum Saturnus, sumta equina forma, congressus habuit; Apollonius Rhodius, II, 1236; Virgil. Georg. III, 92. — *Missuras* etc. Achillis; Homerus, Il. I, 186 sqq. — *Detinuit*, occupatas tenuit, adeoque exercuit. Etiam Statius Achilleid. I, 116, de Chirone : « monstrare lyra » veteres heroas alumno. » Plures heroes a Chirone instituti memorantur. Achilles non musicam tantum, sed et mores integros, artem venandi, inprimisque artem medicam ab eo accepit; confer Claudianum, VII, 60 sqq. Et exstabat olim Chironis institutio ad Achillem versibus consignata; Pausanias, Bœot. p. 772. In arte medica plura et magistri et discipuli inventa a Plinio memorantur.

387. *Exacta* habent quidam vetustiores cum primo Ambrosiano; vulgo *exhausta.* Sic V Metam. 149: *Plus tamen exhausto superest.* Sed et *exigi* dicuntur, quæ ad finem perducuntur.—*Duo fata*, duo viri urbi trojanæ fatales; Hercules, Laomedontis perfidiam ulturus, Ilium expugnavit; Apollodorus, II, VI, 4; Hyginus, fab. 89. — *Philyreius heros* etiam II Metam. 676. A Philyra est Φιλυραῖος, et inde per diæresin Φιλυρήϊος.

393. *Perspicit* est e Zulichemiano et quatuor aliis. Qui rem diligenter spectat, tractat, examinat, eam *perspicere* dicitur; vulgo *respicit*; primus Ambrosian. *prospicit.*—*Auderent.* Namque Achilles puer admodum ad Chironem deductus erat. — *Continuere;* Moret. et Stroz. *Sustinuere.* — *Squalentia*, tincta; Virg. Georg. IV, 91, adeo, *squalentes auro maculæ.* Cæterum non de Chi-

Excidit, et lævo fixa sagitta pede est.
Ingemuit Chiron, traxitque e corpore ferrum;
Adgemit Alcides, Hæmoniusque puer.
Ipse tamen lectas Pagasæis collibus herbas
Temperat, et varia vulnera mulcet ope.
Virus edax superabat opem; penitusque recepta
Ossibus, et toto corpore pestis erat.
Sanguine Centauri Lernææ sanguis Echidnæ
Mixtus ad auxilium tempora nulla dabant.
Stabat, ut ante patrem, lacrymis perfusus Achilles;
Sic flendus Peleus, si moreretur, erat.
Sæpe manus ægras manibus fingebat amicis;
Morum, quos fecit, præmia doctor habet.

rone, sed de Pholo hæc narrant Philarg. ad Virgil. Georg. II, 456; Servius ad Æneid. VIII, 294. —*E corpore;* alii *e vulnere*, quod Taubn. prætulit.—*Adgemit* dedit Heinsius e tribus MSS. Quidam *ingemit;* vulgo, *Et gemit;* sed *adgemere* Heinsius comprobat similibus verbis *adstridere*, *adstupere*, *adtremere*, *admugire*, etc. Confer et Bentleium ad Horatium, Art. Poetic. 101.

401. *Pagasæ*, oppidum Thessaliæ ad Pelion montem, postea Demetrias dictum. In ejus portu Argo navis fabricata; Hyginus, Poetic. Astron. II, 37, ibique Munkerus. Sed nunc *Pagasæus* omnino Thessalicus. Thessalia autem ferax herbarum medicarum; VII Metam. 221. — *Temperare*, miscere herbas, et succos adhibere ad medicamen componendum. — *Mulcere*, ut *fovere*, gratam refectionem et curam indicat. — *Varia* bene se habet; sed vulg. *vana* respuenda est. Cura Chironis hic describitur; vanam fuisse eam in sqq demum monetur.

403. Secundum Plinium, XXV, 30, Chiron superavit ope virus: « Centaurio curatus dicitur Chiron, » quum Herculis excepti hospitio » pertractanti arma sagitta cecidisset » in pedem. » — Veneno *Echidnæ Lernææ* periit et Nessus, IX Met. 130, et ipse Hercules ibid. vs. 158. —*Dabant* pro *dabat* ex optimo Patavino et sex aliis Heinsius recepit. Quam locutionem ille inprimis elegantem vocat, eaque vitari *κακοφωνίαν*, quum *stabat* sequatur. Vid. ad I Metam. 320. — Affectus Achillis pueri in magistrum egregie hic notatus. *Sic flendus Peleus erat;* sic flendus pater: quasi dicat, non aliter patrem morientem flevisset. *Ed.* — *Fingere*, leviter tergere, mulcere; Heroidd. XX, 133: « Me » miserum! quod non medicorum » jussa ministro, Effingoque manus, insideoque toro. » Virg. Æn. VIII, 635, de lupa: « Mulcere alternos, et corpora fingere lingua. » Olim hoc loco edebatur *mulcebat*.— Heinsius valde metuit, ne versus

Oscula sæpe dedit : dixit quoque sæpe jacenti ;
Vive, precor; nec me, care, relinque, pater.
Nona dies aderat; quum tu, justissime Chiron,
Bis septem stellis corpora cinctus eras.
HUNC Lyra curva sequi cuperet ; sed idonea nondum
Est via : nox aptum tertia tempus erit.
SCORPIOS in cælo, quum cras lucescere Nonas
Dicimus, a media parte notandus erit.
HINC ubi protulerit formosa ter Hesperus ora,
Ter dederint Phœbo sidera victa locum ;
Ritus erit veteris, nocturna Lemuria, sacri ;
Inferias tacitis Manibus illa dabunt.

410, *Morum* etc. sit grammatici alicujus, aut pædagogi commentum, quum oscitantia librarii genuinus Ovidii esset omissus ; sed eum habere frigus et lenitatem semibarbaram. Ab eo Schirachius plane dissentit, negatque et versum frigere, et *facere mores* esse phrasin barbaram. Hoc certum est, sententiam esse veram, nec alieno loco adhibitam. Itaque vers. merito defenditur etiam ab Heinzio in Opusc. p. 234, cui et Krebsius assentitur.—*Jacenti*, ægrotanti. — *Vive* etc. vera vox teneræ ætatis in tali discrimine. — *Bis septem.* Schol. Germanici XX, Eratosth. et Hygin. Poet. Ast. III, 37, quatuor et viginti stellas in Centauro numerant, quæ tamen non omnes in conspectum nostrum prodeunt. — Cod. Nauger. et alii *tempora cinctus*, quod forsan verius.

415. *Lyra* III *Nonas oritur* ortu acronichio, sed Aetio pridie. Μηνὶ τῷ αὐτῷ δ' Λύρα ἑσπέριος ἐπιτέλλει.

417. *Scorpii pars altera pridie Nonas occidit cosmice.* Sic et Columella : « Pridie Nonas Maias Nepa me» dius occidit. »

419-492. *Lemuria inde a VII Id.* per triduum, sed non continuatum, ut e vers. 491 et Kalendario vetere apparet. *Lemures*, interprete poeta nostro vers. 483, sunt animæ Silentum ; auctore Nonio, larvæ nocturnæ et terrificationes imaginum et bestiarum. Ii his sacris placari credebantur, ut Feralia mense Februario ad placandos Manes valebant II, 533 sqq. Ovidius illius sacri ritus 421-444, et inde ejus originem describit.

Protulerit dictum ut III, 345. Alii, *sustulerit*, *prætulerit*, *pertulerit*. — *Victa*, quia diffugiunt, oriente Phœbo.—Pro *nocturna* quidam veteres *celebrare*, unus *celebrate*. Hinc Heinsius vellet : *Ritus eunt veteris*, *celebrate*, *Lemuria sacri*. Immo bene *nocturna* sacra statim ab initio notantur. Neque *celebrate* sic interpositum esset more Ovidiano.—*Inferiæ*; sacrificia quæ Manibus ad sepulcrum offerebantur, *dari*, *ferri*, *mitti* dicuntur. — *Taciti* Manes, ut alibi et apud cæteros *silentes* Umbræ. Mitscherlichius haud dubie operarum errore *tacitas* dedit.

Annus erat brevior ; nec adhuc pia februa norant ;
Nec tu dux mensum, Jane biformis, eras :
Jam tamen exstincto cineri sua dona ferebant ;
Compositique nepos busta piabat avi.
Mensis erat Maius, majorum nomine dictus,
Qui partem prisci nunc quoque moris habet.
Nox ubi jam media est, somnoque silentia præbet ;
Et canis, et variæ conticuistis aves :
Ille memor veteris ritus, timidusque deorum
Surgit ; habent gemini vincula nulla pedes ;
Signaque dat digitis medio cum pollice junctis ;
Occurrat tacito ne levis umbra sibi :
Terque manus puras fontana perluit unda :

423-428. Olim Maio, mense anni tertio, Feralia celebrabantur, quæ postea in Februarium translata sunt. Hinc eodem mense nunc Lemuria peraguntur. — Per *pia februa*, de quibus II, 19 sqq, Februarium notat.—*Norant* scilicet homines. Quidam *norat*, nempe annus. — *Mensum*, ut vers. 187.—*Exstincto cineri*; II, 534, *in exstinctas munera ferte pyras*. — Locus, in quo mortuus et combustus et sepultus est, *bustum* dicitur; vid. Kirchmannum de Funeribus pag. 312. *Piare busta*, ad busta placare Manes ; VI Met. 569, *piaculum* de inferiis.—*Compositi*, conditi.

429. Ritus in his sacris ; confer II, 571, de sacris Tacitæ ; VII Metam. 179 sqq, de Medeæ arte magica, et quæ ibi laudavimus. — Peragi illa solebant *media nocte*. (Horat. Epod. V, 51) quæ a poetis solet ita, ut hoc loco describi ; VII Met. 185 : « Homines volucresque ferasque solverat alta quies. » Virg. Æneid. IV, 522 : « tacent pecudes pictæque volucres ; » inde Noster *variæ*, versicolores, *aves*.—Pro *somnoque* etc. vulgat. minus eleganter, *somnosque silentia præbent*.

431. *Memor* est et is, qui retinet aliquid et imitatur. — *Timidus deorum*, religionibus deditus.—*Vincula*, calcei. Apud Virgilium, dicto loc. 518 : *Unum exuta pedem vinclis* ; VII Metam. 183, *nuda pedem*. — *Digitorum* usus varius in arte magica. Digitis pectinatim inter se junctis impediebant aliquid ; IX Met. 299; sed nunc crepitus intellig. quem digitus medius pollici junctus et deinde celeriter in palmam depressus edit. — *Levis*, tenui et umbratico corpore induta ; Horatius I, Od. x, 18 : *levis turba*.—*Tacito*, nudis pedibus et sine rumore incedenti. Tibullus, I, IX, 4 : « Sera tacitis Pœna venit pedibus. »

435. Metam. dicto loco, Medea « Ter se convertit ; ter sumtis flumine crinem Irroravit aquis. » Apud Horatium, Epod. V, 25, Canidia per totam domum spargit *Aver-*

Vertitur, et nigras accipit ore fabas;
Aversusque jacit; sed dum jacit, Hæc ego mitto;
His, inquit, redimo meque meosque fabis.
Hoc novies dicit, nec respicit : umbra putatur
Colligere, et nullo terga vidente sequi.
Rursus aquam tangit, Temesæaque concrepat æra;
Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.
Quum dixit novies, Manes exite paterni;
Respicit, et pure sacra peracta putat.
Dicta sit unde dies, quæ nominis exstet origo,
Me fugit : ex aliquo est invenienda deo.
Pleiade nate, mone, virga venerande potenti;

nales aquas. Confer Æn. IV, 512. — Rursus disputant, ut IV, 778, utrum *perluit* legendum sit, an *proluit* cum aliis; Mitscherlichius *proluit*, sed plurimi MSS alterum tuentur. Olim edebatur : *Quumque manus pure*. Alterum Heinsius codd. auctoritate adoptavit, et præterea mallet, *ubi perluit* aut *proluit*. — De *fabis* confer II, 576, ubi anus *septem nigras versat in ore fabas*. Etiam hoc loco alii, *accipit ore fabas*. Sed Burmanno veri non videbatur simile, timidum illum deorum *ore* fabas sumsisse, quas manibus jaceret. Itaque *ante* recepit, quod multi ex antiquis exhibent, sed Heinsius improbaverat.—*Redimo me*, ne domum meam turbetis et vexetis; Varro de Vita populi Romani : « Quibus temporibus in sacris fabam jactant noctu, ac dicunt se Lemures extra januam ejicere. » Festus : « Fabam nec tangere, nec nominare Diali flamini licet; quod ea putatur ad mortuos pertinere : nam et Lemuralibus jacitur larvis, et Parentalibus adhibetur sacrificiis; et in flore ejus luctus literæ apparere videntur. » — *Colligere* nempe fabas.

441. Heinsius ex uno Mazarinæo invexit *aqua tangit*, scilicet *æra*; sed hic ritus non aliunde notus est. Revocavi igitur *aquam*, quod etiam τὸ *rursus* confirmare videtur, respicere enim nos jubet vers. 435. — *Temesa*, urbs Bruttiorum jam Homeri ætate æris fodinis clara; Strabo, VI, p. 393; etiam VII Met. 207, *Temesæa æra* in usu magico. Æris autem tinnitum aptum esse habitum ad spectra ejicienda, docet Neapolis. — Pro *concrepat* primus Ambrosianus et Læti *concutit*. Sic I Metam. 143 : « crepitantia concutit arma. » Sed id nunc uno verbo expressum. — *Pure*, quod alias *rite*.

445. Nominis origo, ad quam inveniendam, more suo poeta deum invocat, et quidem Mercurium, cui res infernæ sunt notissimæ, et qui hoc mense colebatur; vers. 663; Plutarchus, Quæst. Roman. p. 148. — *Invenire*, perscrutari.—Pro *virga* Gottorp. *lingua*. Sane Mercurius *facundus* est nepos Atlantis, (Horatius, I, Od. X, 1) et *lingua* opus

Sæpe tibi Stygii regia visa Jovis.
Venit adoratus Caducifer : accipe causam
Nominis : ex ipso cognita causa deo est.
Romulus ut tumulo fraternas condidit umbras,
Et male veloci justa soluta Remo :
Faustulus infelix, et passis Acca capillis
Spargebant lacrymis ossa perusta suis.
Inde domum redeunt sub prima crepuscula mœsti,
Utque erat, in duro procubuere toro :
Umbra cruenta Remi visa est adsistere lecto,
Atque hæc exiguo murmure verba loqui :
En ego dimidium vestri parsque altera voti,

erat ad exponendam nominis originem; sed et alterum *virga*, in quo reliqui MSS omnes conspirant, hoc loco aptissimum; *virga*, insigne Mercurii *potens*, quo multa efficere potest, quo etiam umbras ad *Stygii Jovis*, sive Plutonis regiam deducit ψυχοπομπὸς Horat. dicto loco, vers. 17. — *Adoratus*, imploratus a me.

451. Etiam Porphyrio ad Horatium, II, Ep. II, 209 : « Lemures » dictos esse putant quasi Remures » a Remo, cujus occisi umbram frater Romulus quum placare vellet, » Lemuria instituit, id est Parentalia, quæ mense Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium : » ob quam rem Maio mense religio » est nubere. » Hæc fecunda Ovidii phantasia sic exornavit, ut Remi umbram nutritoribus suis in somnis adsistentem atque festum diem sibi poscentem fingeret. Cohærent autem hæc cum IV, 810–856, ubi de *Remi* nece et exsequiis, atque de *Faustuli* et *Accæ* erga eum pietate. — *Condidit*; sepulto corpore, *umbra* aut anima *sepulcro condi* dicebatur; Plinius, VII, Ep. XXVII, 11 : « Domus rite conditis Manibus caruit. » Vide et Servium ad Æn. III, 67. — *Male*, in suam ipsius perniciem.

455. *Sub prima crepuscula.* Ergo illæ exsequiæ tempore pomeridiano factæ, quum serius funera indictiva mane, tacita noctu instituerentur. Festus in vocab. *Vespillones.* — *Torus durus*, sponda non strata ulvis aut aliis rebus mollibus; vide ad I, 200; et mox vers. 519. *Ut erat* sine apparatu. Ambrosian. primus et Læti, *duro solo*, ut IV, 654; sed id nunc spernit Burmannus, quia *lectus* sequitur. Arondel. et Puteanus, *Sicut erant.* — *Visus est adsistere* aut *adesse* formula solemnis de iis, qui in somnis apparent. — *Dimidium et pars vestri voti*, alter alumnorum vestrorum; de *votis* parentum VIII Metam. 499. Eadem et nutricum erant; Horatius, I, Ep. IV, 8 : « Quid voveat dulci nutricula majus alumno? » *Dimidium* autem et *pars voti* dictum ut in illis : *animæ dimidium meæ* Horatii, I, Od. III, 8; et *animæ nostræ majo–*

Cernite, sim qualis; qui modo qualis eram!
Qui modo, si volucres habuissem regna jubentes,
In populo potui maximus esse meo.
Nunc elapsa rogi flammis, et inanis imago;
Hæc est ex illo forma relicta Remo.
Heu! ubi Mars pater est? si vos modo vera locuti,
Uberaque expositis ille ferina dedit?
Quem lupa servavit, manus hunc temeraria civis
Perdidit: o quanto mitior illa fuit!
Sæve Celer, crudelem animam per vulnera reddas;
Utque ego, sub terras sanguinolentus eas.

rem partem, Stat. Silv. III, 1, 7. — *Qualis eram* Heins. ex multis, iisque melioribus, prætulit, quia *qualis* pro *quantus* ponitur. Ante Heinsium *talis* edebatur, quo Taubnerus quasi digito nutritores monstrari putabat, talis, quales etiamnum vos estis; Puteanus *tantus eram*. — Regii nostri codices habent *talis*, quod bene fuit rejectum; hoc loco enim non friget modo, sed sensu caret. *Ed.*

461. *Regna jubentes* dictum, ut Sallust. Jugurth. 84, 1: « Postquam ei » provinciam populus jussit. » Aves autem *jubent*, dum portendunt, id est, divinitus significant. Atque ita Livius, I, 8, de Romulo: aves, *quæ augurio regnum portenderant*; ibidem 12, Romulus: *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic prima urbi fundamenta jeci.* — *Inanis imago*, umbra exsanguis sine carne et ossibus. Ea levitate sua bene dicitur *elabi* flammis. Plurimi, *sum elapsa*, — Pro *Remo* Regius et alii quatuor, *viro*; sed nomen proprium cum virtute sic ponitur.

465. *Ubi est* vox ejus, qui indignatur, cessare aut negligi aliquid; Phædrus, I, fab. 9: « Ubi pernicitas illa est? » — *Modo*; quidam *mihi*, quod non improbat Taubnerus. Sed et Phaeton in simili re: « si modo sum cælesti stirpe crea» tus. » — *Ille dedit ubera*, illius impulsu lupa dedit ubera. De Marte nunc sermo est; ad eum bene refertur illa nutritio. Hoc non intellexerunt librarii, qui *illa* dederunt; nec erat, cur Ulitius *ulla*, Heinsius vero *silva* conjicerent. De re confer III, 53. — *Mitior*; Livius, I, 4, lupam « submissas infantibus adeo » mitem præbuisse mammas, ut » lingua lambentem pueros magis» ter regii pecoris invenerit. »

469. De *Celere* vide ad IV, 837. — *Per vulnera reddere animam*, ut IV, 150: *per vulnera animam expellere.* Gravis autem hæc imprecatio. Servius ad Æneid. IV: « Phy» sici dicunt, eos, qui morte vio» lenta concidissent, non recipi in » originem suam, donec errantes » legitimum fati tempus comple» vissent. » — *Sanguinolentus* autem Remus humum premit IV, 844. Ibi et de *pietate* Romuli, qui primum *lacrymas* devorat, mox autem

Noluit hoc frater : pietas æqualis in illo est :
  Quod potuit, lacrymas in mea fata dedit.
Hunc vos per lacrymas, per vestra alimenta rogate,
  Ut celebrem festo signet honore diem.
Mandantem amplecti cupiunt, et brachia tendunt :
  Lubrica prensantes effugit umbra manus.
Ut secum fugiens somnos abduxit imago ;
  Ad regem voces fratris uterque ferunt.
Romulus obsequitur, lucemque Remuria dixit
  Illam, qua positis justa feruntur avis.
Aspera mutata est in lenem tempore longo
  Litera, quæ toto nomine prima fuit.
Mox etiam Lemures animas dixere silentum ;
  Is verbi sensus, vis ea vocis erat.
Fana tamen veteres illis clausere diebus ;
  Ut nunc ferali tempore operta vides.
Nec viduæ tædis eadem, nec virginis apta

fundit. — *Æqualis*, æque magna ac in me est ; Heins. volebat aliquando, *ah qualis*, aut *at*, aut *di*, aut denique *en qualis*. — Lacrymas dat *in* rem, qui eam lacrymis suis honestat. Vulgo editur : *lacrymas manibus ille dedit.*—*Honore signare* formula exquisita, honestare ; Plinius, V, Ep. 1, 11 : « factum meum nobili honore signavit. » Similiter paneg. XXIII, 1 : « honore nominum signare. » Ergo et nunc sensus, hunc honorem huic diei habeat, ut eum festum esse jubeat. Honoris illius notionem pluribus verbis expressit ; neque vero est, cur *festo* primi Ambrosiani et Læti codd. auctoritate in *nostro* mutemus.

476. Etiam Virg. Georg. IV, 501, Orphea inducit « prensantem nequidquam umbras » Eurydices, quæ, « ceu fumus in auras Commixtus tenues, fugit. » Ibi unus cod. male *pressantem*, ut hoc loco tres *pressantes*. Noster X Met. 58, de eodem Orpheo : « Brachiaque intendens prendique et prendere captans, Nil nisi cedentes infelix arripit auras. » Cedentem et fumi instar tactus fugientem *lubricam* nunc vocat.

477. Multi MSS *Visaque confugiens*. — *Positi*, qui vers. 426 *compositi* dicuntur. — *Lemures* in glossis explicantur *νυκτερινοὶ δαίμονες*. — *Fana claudebantur* Feralibus quoque ; confer II, 563.

487. Hic quoque mos Lemuriis et Feralibus communis ; II, 557. Etiam Plutarchus, Quæst. Roman. p. 147, vol. VII, narrat, mense Maio non facile matrimonia contrahi, sed in

Tempora : quæ nupsit, non diuturna fuit.
Hac quoque de causa, si te proverbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.
Sed tamen hæc tria sunt sub eodem tempore festa
Inter se nullo continuata die.
Quorum si mediis Bœotum Oriona quæres;
Falsus eris: signi causa canenda mihi.
Jupiter, et, lato qui regnat in æquore, frater
Carpebant socias, Mercuriusque, vias.
Tempus erat, quo versa jugo referuntur aratra;
Et pronum saturæ lac bibit agnus ovis.

Junium differri; ejusque rei causas plures adfert, etiam hanc, quod tunc mortuis parentent. Idem pag. 161, auctor est, publicis feriis *virgines* non nubere, sed *viduas*. — *Non diuturna fuit*, non diu vixit. — Pro *proverbia* duo *convivia*; inde Heinsius conjicit *ne te convicia tangant*; male. — *Inter se nullo* etc. Consentit Kalend. vetus. — *Tempore*; Mazarin. et septem alii *nomine*; sic et edit. Neapolis.

493–544. V *Idus Orion occidit*. Hic Orionis procreatio et relatio inter sidera narratur. Fabulam hanc absurdam et obscœnam habent etiam Apollodor. I, IV, 3; Palæphat. 5; Eratosthius, Καταστερ. 7 et 37; Anton. Liberalis, 25; Schol. Homeri ad Il. Z, 486; Hyginus, fab. 195; Poet. Astron. II, 26 et 34, aliique. E recentioribus eam tractavit Furmontius in Comment. Acad. Paris. tom. XIV, p. 16–41. Veteres magna varietate eam prodiderunt. Est autem *Orion* prope viam lacteam sidus egregium, cui hodie 78 stellæ tribuuntur.

Bœotum dedi, non *Bœoton*, quia omnes fere MSS sic exhibent. Oriundus autem erat Tanagra, oppido Bœotiæ; Palæph. Sed Pindarus in dithyrambis patrem ejus Chium fecerat; Aristomachus Thebanum; Hyginus, II, 26. — Plurimi MSS etiam *quæris*; I, 313 : *frustra quæruntur brachia Cancri*; sed II, 77 : *Dumque Lyram quæres* etc. Et futurum nunc præstat propter *eris*. — *Falsum esse*, errare; Terent. Eun. II, II, 43 : *ut falsus animi est!* Hoc loco non invenire quod quæris. — *Jupiter* et *Mercurius* sæpius ambulabant una in terris; nunc accessit *Neptunus*, quem tamen alii apud Hyginum, II, 34, omiserunt, et cui Tzetzes ad Lycophr. Cassand. 328, Apollinem substituit.

497. Tempus vespertinum describit fere ut Horatius, Epod. II, 61 : « Juvat pastas oves Videre properantes domum! Videre fessos vomerem inversum boves Collo trahentes languido! » Sed oves alia imagine exornavit, in qua tamen dubites, utrum *pronum* cum Mazarin. et Zulichemiano unde Heinsius accepit, an cum longe plurimis *pronus* præferas. *Pronum lac*, defluens ex ubere submisso; *pronus*

Forte senex Hyrieus, angusti cultor agelli,
Hos videt, exiguam stabat ut ante casam.
Atque ita; Longa via est, nec tempora longa supersunt,
Dixit, et hospitibus janua nostra patet:
Addidit et vultum verbis; iterumque rogavit.
Parent promissis; dissimulantque deos:
Tecta senis subeunt, nigro deformia fumo;
Ignis in hesterno stipite parvus erat.
Ipse genu posito flammas exsuscitat aura,
Et profert quassas comminuitque faces.

agnus contra, caput submittens ad ubera ore pressanda. Unus *promtum*, quod parum aberat, quin Taubnero placeret. Immo reliquæ duæ lectiones exquisitiores sunt.

499. *Hyrieus.* Varie hoc nomen corruptum est in MSS; sed Ursini codex veram scripturam servavit. Græcis est Ὑριεύς. Eum regem nonnulli faciunt, Noster pauperculum, et alterum Philemona, cujus fab. VIII Metam. 626 sqq; cum hac comparanda est. Interp. gallicus nescit, utrius exornationem præferat. Ego alterius in Metam. facile præfero; est enim multo et uberius et suavius tractata. — *Tempora longa* diei. — *Hospitibus.* Etiam a Palæphato φιλοξενώτατος vocatur.—*Addidit vultum*, vultu hilari adjuvit hæc verba; Met. dicto loco: « super omnia vultus Ac» cessere boni. »

506. Pro *parvus* Heinsius volebat *parcus*: sed *parva scintilla* est etiam VII Metam. 80.—*Hesterno* ex MSS nonnullis jam Ciofanus recepit; Mitscherl. servavit *extremo*, quod et Neapoli placebat: multi *externo*. *Hesterno* possis tueri ex Met. dicto loco 641: « foco tepidum cinerem di» movit, et ignes Suscitat hester» nos, » quos Baucis « ad flammas » anima producit anili. » Pro *anima* nunc est *aura*.—*Ignis in hesterno* etc. Sic explicat, quod Græci una voce Ζώπυρον. Regius A habet *extrema*; alii *hesterno*. Ed.—Formulam *exsuscitare ignem* multis exemplis comprobat Heinsius. Etiam Virg. Æn. VIII, 410: « cinerem et sopitos » suscitat ignes. » Male Taubnerus ait etiam vulgat. *excussit ab aura* bene se habere. — Tum *genu posito* pro *genu nixus* ex Læti, uno Farnesiano et primo Ambrosiano dedit Heinsius. Utrumque apud Nostrum occurrit; VI Metam. 346: « posito » genu terram pressit; » VIII Met. 182: « nixus genu. » Burmannus vero *Ipse* in *Inde* mutari volebat, nempe a stipite illo. — *Et profert* etc. Metam. dicto loco, Baucis « Mul» tifidasque faces, ramaliaque arida » tecto Detulit et minuit. » — *Quassæ* sunt non integræ, quas porro *minuit*, in fragmenta minuta concidit. Sarravianus et alius *siccas*; unus *cassas*, quæ varietas etiam III Metam. 508, ubi Burmannus *cassas* interpretatur resectas et aridas. — *Profert* recepi, quia sic multi e melioribus, et quia *promit* versu 518 rectius legitur. — Pro *comminuit* Taubnero e duobus *continuatque fa-*

Stant calices : minor inde fabas, olus alter habebant;
Et fumant testu pressus uterque suo.
Dumque mora est, tremula dat vina rubentia dextra:
Accipit æquoreus pocula prima deus.
Quæ simul exhausit; Da, nunc bibat ordine, dixit,
Jupiter : audito palluit ille Jove.
Ut rediit animus, cultorem pauperis agri
Immolat, et magno torret in igne bovem :
Quæque puer quondam primis diffuderat annis,
Promit fumoso condita vina cado.
Nec mora; flumineam lino celantibus ulvam,
Sic quoque non altis, incubuere toris.
Nunc dape, nunc posito mensæ nituere Lyæo :
Terra rubens crater, pocula fagus erant.

ces placet. — Regii nostri habent *quassas comminuitque faces*.

509. *Calices* nunc vasa in quibus cibi coquebantur.—*Habebant* Heinsius e Strozzæ libro, et *fumant* e multis dedit; cæteri singularem in utroque verbo præferunt.

517. *Diffundere* verbum proprium de vino, quando in dolia transfunditur condendum ; Horatius, I, Ep. v, 4 : Vina bibes iterum Tauro » diffusa. » Non igitur erat, cur Heinsius *desuderat* præferret. Nec eum sequor in eo, quod *promit* auctoritate Mazarin. unius Patavini, et Gottorph. in *prodit*, tamquam elegantius, mutavit ; *promere* solemne de rebus, quæ conditæ et servatæ proferuntur; Horat. Epod. II, 47 : « horna dulci vina promens » dolio ; » I, Od. IX, 7 : « benignius » Deprome quadrimum Sabina me- » rum diota. » Cadi apud veteres in fumariis reponebantur, ut fumo maturitatem contraherent; Tibullus, II, 1; 27 : fumosos veteris proferte » Falernos Consulis. » Horat. III, Od. VIII, 11 : « Amphoræ fumum » bibere institutæ consule Tullo. »

519. Metam. dicto loco : *In medio torus est de mollibus ulvis ;* confer supra I, 200. *Ulvam lino celabat torus ;* ulva, linteo tegumento inclusa, imposita erat toro. Taubnero ex uno cod. *lino celante dat ulvam* magis perspicuum videbatur.—*Alti* tori erant in ædibus beatiorum hominum ; Æneid. II, 2.—Duo veteres *discubuere*, quod Mitscherlichius recepit. Ita *discumbere toris* VIII Metam. 565 ; Virgil. Æneid. I, 700, 708. — Mox Heinsius *testa*, operculo, *rubens* legi volebat, quia *crater* semper fuerit ex ære. Immo crater pauperiorum erat fictilis ; Metam. dict. loc. 668, apponebantur « Om- » nia fictilibus; post hæc cælatus ea- » dem Sistitur argilla crater, fabri- » cataque fago Pocula, » ubi vide notam. Et *pocula fagina* etiam Virgilio, Ecl. III, 37; Tibullo, I, 1, 38, memorantur.

Verba fuere Jovis : Si quid fert impetus, opta ;
  Omne feres ; placidi verba fuere senis :
Cara fuit conjux, primæ mihi cura juventæ
  Cognita : nunc ubi sit, quæritis ? urna tegit.
Huic ego juratus, vobis in verba vocatis,
  Conjugio, dixi, sola fruere meo.
Et dixi, et servo ; sed enim diversa voluntas
  Est mihi : nec conjux, et pater esse volo.
Adnuerant omnes : omnes ad terga juvenci
  Constiterant : pudor est ulteriora loqui.
Tum superinjecta texere madentia terra :
  Jamque decem menses ; et puer ortus erat.
Hunc Hyrieus, quia sic genitus, vocat Uriona :

523. *Fert impetus*, cupis ; I Met. 1, *fert animus.* — Pro *opta* Francofurt. *ede.* Palæphatus : Ὁ *δὲ ἄτεκνος ὢν ᾐτήσατο παῖδα.* Id Noster ut poeta exornavit.—*Primæ juventæ.* Burmannus nesciebat, an satis latine diceretur : *Cara conjux fuit cura, cognita mihi prima juventa.* Ipse, si per libros veteres liceret, libentius legeret : *primæ mihi flore juventæ Cognita* ; certe vitium latere putabat. Taubnerus lectionem *primæ juventæ* tuetur, atque sensum sic constituit : cara fuit conjux, cognita a me, quam ut ducerem prima mihi juventa curandum putabam. Sunt et aliæ quædam varietates. Multi : *prima mihi cara juventa*, quod Krebsius præfert, monetque vim esse in repetita voce *cara.* Ursini liber : *caræ mihi prima juventæ* ; Bernensis, *cara mihi prima juventa* ; Junianus, *prima mihi grata.* Denique pro *cognita* Mazarin. Zulichemian. primus Farnes. et quatuor alii *condita*, quod Heinsius ad urnam referebat, sed male. Ego *condita* præfero atque cum sequentibus sic jungo : quæritis, ubi illa nunc abdita lateat, quum eam non cernatis ? *Cura* autem vel homo, quem amamus, vel res, qua oblectamur ; Virgil. Æn. I, 476, Anchises *cura deûm* ; III Metam. 136, vallis *cura Dianæ*, ubi Burmannus sine causa conjicit *cara.*—*Vocat deos in verba*, qui eos testes facit verborum suorum ; Virgilius, Æneid. V, 234 : *divos in vota vocare*, ubi vide Heynium. — *Sed enim*, at vero. — *Et pater* ; vulgo, *sed pater.* Taubnerus malit *at*, quia *sed* modo adfuit, et quia enuntiata sint adversa. Equidem sic capio, *et* non conjux, *et* pater. Notum est, *nec*...*et* sæpe legi.

531. Unus Farnesianus *constiterunt* ; tum Heinsius etiam *annuerunt* legi vult ; sed plusquamperfectum bene se habet, indicatque paratissimos fuisse deos ad ista facienda ; vide Clark. ad Homerum, Il. Δ, 37, p. 10. — Heinsius etiam putat, vaccam a diis esse initam, ideoque *juvencæ* dedit. Immo sumserunt : *τὴν τοῦ ἱερουργηθέντος αὐτοῖς βοὸς βύρ-*

Perdidit antiquum litera prima sonum.
Creverat immensum : comitem sibi Delia sumsit :
Ille deæ custos, ille satelles erat.
Verba movent iras non circumspecta deorum :
Quam nequeam, dixit, vincere, nulla fera est.
Scorpion immisit Tellus : fuit impetus illi
Curva gemelliparæ spicula ferre deæ.
Obstitit Orion : Latona nitentibus astris
Addidit ; et, Meriti præmia, dixit, habe.
SED quid et Orion, et cætera sidera mundo

σαι· Palæphat. *Mercurius de tauro, quem Hercules* (forte *Hyrieus*) *ei immolarat, corium protulit;* Hyginus, fab. 195. Reliqua idem Poet. Astron. II, 34, Pindari dithyrambis (Strabo, X, p. 620), sic narrat : « et quod fecerant urinæ in corium infudisse, et id sub terra » poni jussisse : ex quo postea natum puerum, quem Hyrieus e » facto Uriona nomine appellaret : » sed vetustate et consuetudine factum est, ut Orion vocaretur. » Palæphato dictus est Οὐρίων, διὰ τὸ οὐρῆσαι ὥσπερ τοὺς θεούς· ἔπειτα κατ' εὐφημισμὸν, Ὠρίων. Sic et alii, ut Servius ad Æneid. I, 539, qui putat, Dorica lingua ου mutatum esse in ο. Cæterum Pherecydes et Hesiodus Oriona Neptuni fecerunt ex Euryale, Minois filia, filium, atque adeo honestiorem ei dederunt originem. Nomen autem ab *Oreo* monte, in quo educatus, accepisse legitur apud Strabonem, X, p. 632.

537. *Creverat immensum.* Apollodorus dicto loco : τοῦτον γηγενῆ λέγουσιν ὑπερμεγέθη τὸ σῶμα. Secundum Eratosthium, Palæphat. et Theon. ad Arat. p. 80, Orion vim inferre voluit Dianæ venanti, illa vero irata scorpium e terra protulit ; a quo ictus Orion periit, sed a Jove inter sidera relatus est. Alii cum Callimacho narrabant, confixum eum esse sagittis Dianæ ; Hyginus, II, 34. Inde etiam Horatius, III, Od. IV, 71 : « integræ Tentator Orion » Dianæ, Virginea domitus sagitta. » Sed traditioni, quam Ovidius secutus est, similem fere habet Hyginus, II, 26. — *Gemellipara dea* Latona etiam VI Metam. 315 vocatur, et videtur hoc nomen ab ipso Ovidio compositum esse. — *Ferre deæ*, immittere spicula sua in deam ; Burmannus comparat *ferrum jugulo ferre* apud Silium, IX, 519. — Pro *meriti* Mazarinæus *meritis*.

545–598. IV *Idus, sive die* 12, *Ludi Circenses in honorem Ultoris*, cui Augustus in Foro suo templum posuit, votum illud in bello Philippensi ; Suetonius August. 29. Vide Masson. in Vita Ovidii ad annum 752. Poeta ludos verbo tangit, sed forum et templum describit 553–568 ; tum verba voventis memorat 569–577. Hinc commode ad cladem Romanorum a Parthis acceptam transit, quam et ipsam Mars per Augustum ultus est, quum illi signa Romanis ademta redderent.

Sed quid Orion etc. Ipsa sidera et

Cedere festinant, noxque coartat iter?
Quid solito citius liquido jubar æquore tollit
Candida, Lucifero præveniente, dies?
Fallor, an arma sonant? non fallimur; arma sonabant:
Mars venit; et veniens bellica signa dedit.
Ultor ad ipse suos cælo descendit honores,
Templaque in Augusto conspicienda foro.
Et deus est ingens, et opus: debebat in urbe
Non aliter nati Mars habitare sui.
Digna Giganteis hæc sunt delubra tropæis:
Hinc fera Gradivum bella movere decet;
Seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset;

sol cupide exspectant initium illorum solemnium. Simile figmentum habes IV, 673. *Orionis* autem nexus causa, cæterum non satis commode, mentio facta; occiderat enim jam vesperi.—*Mundo* non nisi Sarravianus et tres alii exhibent, unde Heinsius accepit; cæteri *cælo*, quod forte rectius, certe usitatius. Sed quoniam *mundo* interdum positum videtur pro *cælo*, ut Drakenborch. ad Silium, XII, 336, et Heinsius ad II Met. 157, monuerunt, propterea servavi *mundo*. — *Cedunt mundo*, occidunt; XI Metam. 511, *excedere olympo*; Virgilius amat sic *decedere*, ut Georg. I, 222, 450, et alibi. —*Coartatur iter* alias, quando montibus aut silvis occurrentibus fit angustius. Nunc brevius iter intel. Itaque nec hoc: *die Laufbahn schmaelern*, nec prius: *aus der Welt weichen*, cum int. germanico verterim. — Pro *liquido* alter Mazarin. pro diversa lectione *vitreo*.—*Præveniente Lucifero*; stella Veneris, quæ prænuntiat diem. *Ed.*

549. Incipit cum sonitu armorum, fere, ut IV, 181. *Sonabant* Heinsius in *sonarunt* mutari voluit; sine causa. Dii evocari solebant carminibus *κλητικοῖς*, ut *venirent*, sacrisque suis adessent.—*Signa dedit*, ut Jupiter I Metam. 220: « signa dedi » venisse deum. » — *Ad ipse*. Præpositiones sic solent interdum transponi, ut I Metam. « in domino » dignos everti tecta Penates, » ubi vide notam.—*Forum* suum *Augustus* exstruxit, quia duo hominum et judiciorum multitudini non sufficiebant: ideoque festinantius, nondum perfecta Martis æde, publicatum est; Suetonius dicto loco. Insigne hoc templum fuisse, vel ex hoc loco apparet. Jam Julius Cæsar: « Marti templum, quantum nusquam esset, exstruere » voluit; Suetonius Jul. 44.

555. *Digna ... decet*. Hæc lucem accipiunt e verbis Suetonii dicto loco, de Augusto: « Sanxit ergo, ut » de bellis triumphisque hic consuleretur senatus; quique victores » redissent, huc insignia triumphorum inferrent. » Etiam hoc loco pro *tropæis* primus Ambros. et Læti *triumphis* habent.—Pro *impius* Pem-

Seu quis ab occiduo sole domandus erit.
Prospicit Armipotens operis fastigia summi;
Et probat invictos summa tenere deos.
Prospicit in foribus diversæ tela figuræ,
Armaque terrarum milite victa suo.
Hinc videt Æneam oneratum pondere sacro,
Et tot Iuleæ nobilitatis avos.
Hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem,
Claraque dispositis acta subesse viris.

broc. *impetus.*—*Fastigia summa* templorum ornari solebant simulacris deorum; II Metam. 3: « ebur nitidum fastigia summa tenebat, » ubi vide notam. — *Invictos*, quia Roma invicta. Interpres gallicus putat Jovem, Herculem, ipsumque Martem intelligi. —Vulgo bis *perspicit;* sed Heins. *prospicit* e melioribus MSS recepit. *Prospicere* est, e longinquo spectare; *perspicere*, singula diligenter contemplari. Vide ad versum 393. Vides igitur, utrumque nunc habere locum.—*Tela* Neapolis intelligit insignia triumphorum, de quibus Suetonius dicto loco; verum hæc non potuerunt *in foribus* esse. Intellige *tela* foribus vel insculpta, vel præfixa.—In verbis *arma victa* non debebat hærere Burmannus; sunt utique arma victarum terrarum. In Puteano erat *facta*, unde Heinsius *fracta* faciebat, non improbante Burmanno, quia arma sic præfigi solita sint; quamquam ipse etiam *fixa* legi posse putabat. — In nostro Regio C legitur *facta* male; in duobus aliis *victa* autem, quod verum judico. *Ed.*

563. Et statuis et tabulis pictis Augustus Forum suum instruxit; Suetonius August. 31: « Proximum a » diis immortalibus honorem me» moriæ ducum præstitit. Itaque et » opera cujusque, manentibus ti» tulis, restituit: et statuas omnium » triumphali effigie in utraque Fori » sui porticu dedicavit. » Ac *titulis* quidem forum ejus prænituisse, etiam Velleius, II, 39, narrat. Plinius, XXXV, 10, ubi Apellis tabulas quasdam nominavit, pergit: « Quas utrasque tabulas divus Au» gustus in Fori sui partibus celeber» rimis dicaverat simplicitate mode» rata. » In istis simulacris non mirum est fuisse etiam *Iuleæ nobilitatis avos*, de quibus IV, 29 sqq.—*Æneam sacra et, sacra altera, patrem humeris ferentem* sæpius Noster memorat; I, 527; IV, 37; XIII Metam. 625. Pro eo nunc, *oneratum pondere sacro*, id est, et patre et penatibus. Bene igitur Heins. e primo Mediceo et Thuaneo *sacro* recepit, quum cæteri *caro* præferant.—*Iliades*, Romulus Iliæ filius, *ducis*, regis, Cæninensis, a se obtruncati, *arma*, spolia, retulit. Redux Jovi Feretrio templum vovit, sedem spoliis opimis; Livius, I, 10. — *Claraque* etc. Statuæ virorum illustrium ordine quodam collocatæ in basi habebant titulos, sive indicem rerum præclare ab iis gestarum; vide quæ modo ad versum 563 dedimus.

Spectat et Augusto prætextum nomine templum,
  Et visum, lecto Cæsare, majus opus.
Voverat hoc juvenis tunc, quum pia sustulit arma:
  A tantis princeps incipiendus erat.
Ille manus tendens, hinc stanti milite justo,
  Hinc conjuratis, talia dicta dedit:
Si mihi bellandi pater est, Vestæque sacerdos
  Auctor, et ulcisci numen utrumque paro:
Mars, ades; et satia scelerato sanguine ferrum;
  Stetque favor causa pro meliore tuus.
Templa feres; et, me victore, vocaberis Ultor.
  Voverat; et fuso lætus ab hoste redit:
Nec satis est meruisse semel cognomina Marti:

567. Templum in fronte *Augusti nomen* ex more inscriptum ostentabat. Quæ in fronte rei aut in margine sunt, ea *prætexta* vocantur; Plinius, paneg. LII, 2: *postibus prætexi*, statuas suas ante fores templi ponere. Seneca, Epist. 89: « Flu» minum ripas ædificia prætexunt. » —*Lecto Cæsare*, lecto Cæsaris nomine, visum majus, quia tanto a viro dedicatum. Succurrit illud Gnathonis apud Terentium, Eun. III, 1: « Læta est non tam ipso quidem » dono, quam abs te datum esse: id » vero serio triumphat! »—De tempore templi voti consentit Suetonius, 29: « Ædem Marti bello Phi» lippensi pro ultione paterna sus» cepto voverat. » — *Princeps incipiendus erat*, principalis dignitas a tantis rebus proficisci debebat.

571. Ipse vovens inducitur. *Hinc stanti* etc. Hæc lectio valde se commendat et auctoritate optimorum cod. et sensus bonitate. Ante Heinsium edebatur *Adstanti milite justo In conjuratos*. Neapolis ex antiquis legi volebat *instanti*; id Marsus explicat, quum instaret secum militia, quæ justa arma gerebat.—De Julio Cæsare, *Vestæ sacerdote*, interfecto vide III, 699. — *Numen utrumque*, patris et pontificis maximi. Similiter fere supra vers. 97: *Et matri et vati paret*. Prior igitur lectio est dignior, posterior argutior.

579. Anno u. c. 699, M. Crassus a Parthis erat occisus, Orode regnante, exercitusque ejus partim deletus, partim captus. Postea Antonius cladem ab iisdem hostibus accepit. Sed anno u. c. 734, quum Augustus in Asia versaretur, Phraates, rex Parthorum, et metuens, ne bello ab eo peteretur, et suis diffidens, signa Romanis olim adempta ei sponte remisit. De ea re tamquam de victoria insigni, mirum in modum lætatus est Augustus, in gaudii societatem venientibus Romanis, qui eam et nummis et carminibus celebrarunt; Justin. XLII, 5: « Plus Cæsar magnitudine no» minis sui fecit, quam armis alius

Persequitur Parthi signa retenta manu.
Gens fuit et campis, et equis, et tuta sagittis,
Et circumfusis invia fluminibus.
Addiderant animos Crassorum funera genti,
Quum periit miles, signaque duxque simul.
Signa, decus belli, Parthus romana tenebat;
Romanæque aquilæ signifer hostis erat.
Isque pudor mansisset adhuc, nisi fortibus armis
Cæsaris ausoniæ protegerentur opes.
Ille notas veteres, et longi dedecus ævi

» imperator facere potuisset. » Vide Dionem, LIV, 8, qui et hujus templi meminit : Νεὼν Ἄρεως Τιμωροῦ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ κατὰ τὸ τοῦ Διὸς φερετρίου ζήλωμα, πρὸς τὴν τῶν σημείων ἀνάθεσιν καὶ ψηφισθῆναι ἐκέλευσε, καὶ ἐποίησεν. His verbis atque varia forma, quam Martis Ultoris templum in nummis habet, (vide Patin. ad Suetonii dictum locum) moti nonnulli putarunt, duo templa Augustum huic deo posuisse, alterum Ultori in Foro suo, alterum, receptis signis, in capitolio Marti Bisultori. Sed nec Ovidius, nec alius scriptor hanc opinionem confirmat. Itaque Masson. et Reimar. monent, apud Dionem verba ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ad ζήλωμα pertinere, aut corrupta esse; nummos autem non diversa templa, sed varias ejusdem templi facies exhibere. Quo jure poeta hæc Parthica addiderit, dixi ad versum 545.—Nonnulli legunt *meruisse sibi*, quod non displicet Taubnero : immo consilium poetæ *semel* flagitat. — Mox Heinsius *Partha* dederat de suo, quia *Parthus*, ut *Persus*, *Maurus* et alia, interdum adjective legitur; sed adversantur MSS et, ut Taubnerus bene monuit, vocabula tria in *a* desinentia offendunt aures: quidam *Parthis*. Art. Amat. I, 180, hæc ipsa signa *barbaricas non bene passa manus* vocantur.

581. Amplificatur Augusti honor. Quo difficilior aditu illa gens, quo ferocior rebus suis secundis, quo tristior ignominia Romanis inde illata, eo major Augusti gloria receptis signis.—Parthi *equis* metuendi ac *sagittis*, quibus e simulata fuga retro missis, hostem incaute persequentem obruebant; Horatius, I, Od. XIX, 11; II, Od. XIII, 17; Justinus, XLI, 2. *Campi* eorum immensi et equis alendis, et præliis equestribus committendis inserviebant. — *Crassorum*, patris et filii; Florus, III, 11 : « Cupiditas Crassi, » dum parthico inhiat auro, unde» cim strage legionum et ipsius ca» pite multata est... Filium ducis » pœne in conspectu patris telis ope» ruere. » Justinus, XLII, 4 : « Oro» des Crassum imperatorem cum » filio et omni exercitu romano de» levit. » — E signis militaribus maxima *decora* erant *aquilæ* argenteæ legionum.—*Pudor*, idem quod mox *nota*; Plinius, paneg. XCI, 2, *notam pudoremque* conjungit.

589. *Notas*, ignominias, *veteres*, quæ per triginta amplius annos inul-

Sustulit : agnorunt signa recepta suos.
Quid tibi nunc solitæ mitti post terga sagittæ,
Quid loca, quid rapidi profuit usus equi,
Parthe? refers aquilas : victos quoque porrigis arcus :
Pignora jam nostri nulla pudoris habes.
Rite deo templumque datum, nomenque bis ulto,
Et meritus votis debita solvit honos.
Solemni ludos circo celebrate, Quirites :
Non visa est fortem scena decere deum.

tæ manserant. — Ipsis *signis* vitam et sensum tribuit, ut Plinius, paneg. L, 4, tectis : « sentire et lætari videntur, quod niteant. » — *Quid tibi* etc. Hæc exacte respondent superiori vers. 581. MS Erford. *solitas sagittas;* hinc Heins. conjicit; *Quo tibi nunc solitas mitti post terga sagittas ?* quod laudat Taubnerus quia verbum *profuit* sic magis conveniat, et quia *mitti sagittas* pro subjecto haberi possit. Infra VI, 467, ubi res repetitur : *Parthe, quid exsultas ?* etc. — In nummis quibusdam Parthus flexo genu porrigit Augusto altera manu signa, altera suos *arcus* et pharetras; inde Horatius, I, Ep. XII, 27 : « jus imperiumque Phraa» tes Cæsaris accepit genibus minor. » Sic illi *victi* dici poterant, quia victarum gentium erat arma sua *porrigere* victori, ut I, 646 : *Germania crines suos porrigit.* In duobus est *pictos ;* solebant sane arcus et pharetræ *pingi*, id est, distingui auro, argento, ebore; sed id vix est hujus loci. Mazarin a man. prim. *victor*, quod Burman. si *victor modo* legatur, defendi posse monet : qui olim victor eras, Crasso nimirum et Antonio superatis; *victores* eosdem Parthos etiam Justinus, XLI, 1, vocat : « Parthi Romanis quoque trinis bel» lis, per maximos duces, florentis» simis temporibus lacessiti, soli ex » omnibus gentibus non pares so» lum, verum etiam victores fuere. » Sed in nostro loco nihil mutandum puto.—*Pignora pudoris*, quæ testantur ignominiam nostram pudendam ; ignominiam illam describit Horatius, III, Od. 5.

595. *Bis ulto* dedit Heinsius e Zulichemiano, Mazarinæo et plurimis aliis; nonnulli *bis ultum :* vulgo *Bisultor*, quod servari posse Burmannus docet, quia et alibi nominativus sic ponitur, ut *ætas, cui fecimus aurea nomen.* — *Meritus* etc. Augustus votis suis honorem meritus solvit debita. Multi *voti*, quod Taubnerus non improbat, ut *voti debita* conjungantur. — *Sollemnis circus* bene dicitur in quo ludi exhibentur. Ita II Metam. 712 : *festæ arces ;* III, 111 : *festa theatra*, et I Art. Amat. 133 : *sollemnia theatra ;* ita autem hoc loco Mazarin. Zulich. et Hamburg ; sed olim edebatur *Sollemnes ludos circi ;* Heinsio etiam e plurimis MSS *Sollemnes ludos*, *circum* placebat, ut esset appositio. Burmannus legendum putabat : *Sollemni circum ludo celebrate ;* quia *celebrare theatra* passim. — *Scena decere ;* conf. vers. 347. Augustum

PLEIADAS adspicies omnes, totumque sororum
  Agmen, ubi ante Idus nox erit una super.
Tum mihi non dubiis auctoribus incipit æstas;
  Et tepidi finem tempora veris habent.
IDIBUS ora prior stellantia tollere Taurum
  Indicat: huic signo fabula nota subest.
Præbuit, ut taurus, Tyriæ sua terga puellæ
  Jupiter, et falsa cornua fronte tulit.
Illa jubam dextra, læva retinebat amictus;
  Et timor ipse novi causa decoris erat.
Aura sinus implet; flavos movet aura capillos.
  Sidoni, sic fueras accipienda Jovi!
Sæpe puellares subducit ab æquore plantas;

naumachia exhibita templi illius dedicationem celebrasse, narrat Velleius, II, 100.

599-602. III *Idus* sive *die* 13 *Pleiades oriuntur heliace*, et *Æstas incipit*. De *Pleiadibus* vide IV, 169 sqq. Earum ortu et occasu jam Hesiod. Ἔργ. 383, opera rustica definiebat. Ortum alii die 44, alii 48 ab æquinoctio verno contingere putabant; Varro, I, 28; Columella, XI, 14. Vid. Petavius Varr. Dissert. lib. II, cap. 9, ubi eos tuetur, qui diem 48, inter 14 et 15 diem Maii constituerunt, atque Ovidium, qui 13 diem habet, errasse ostendit. Plinius, XVIII, 29: « Virgiliarum (id est, Pleiadum) exortu æstas incipit, occasu hiems. » Sic et Aratus.

603-620. *Pridie Idus Tauri caput oritur*. De hoc sidere IV, 717. Tauri et Europæ fabulam Noster etiam II Metam. 383 ad finem, narravit, ubi et alios auctores laudavimus.— *Ora stellantia* supra vs. 165, *ora septem radiantia flammis* vocantur. Europa, Agenoris, regis Phœnicum filia, mox *Tyria*, mox *Sidonis* a poetis appellatur.—*Falsum* passim in Metam. de forma aliena, quam quis fallendi causa ad tempus sumsit, aut in quam mutatus est a deo aliquo.

607. Hæc fortasse e tabula antiqua expressa sunt. Etiam Lucianus Dialog. Zephyri et Noti, tom. II, pag. 125: ἡ δὲ τῇ λαιᾷ μὲν εἴχετο τοῦ κέρατος, ὡς μὴ ἀπολισθάνοι, τῇ ἑτέρᾳ δὲ ἠνεμωμένον τὸν πέπλον ξυνεῖχε. Met. dicto loco, *dextra cornu tenet, altera dorso imposita est.*—*Juba* nunc tribuitur *tauro*, ut III Amor. V, 24. — De illo *novo decore* vide ad II, 757. — *Aura sinus implet*; Metam. dicto loco: « tremulæ sinuantur flamine vestes. » — *Accipienda*, scilicet dorso tauri, habent non nisi primus Ambrosianus, et duo alii, unde Heinsius sumsit; cæteri forte verius *adspicienda*, ut et Krebsius voluit, aut *conspicienda*.—Pro *subduxit* Heins. e Puteano et Douzæ Excerpt. *subducit*, propter *demittit*; sed Mitscherlich. alterum servavit. Metam. dicto loco: « Ipsa videbatur

Et metuit tactus adsilientis aquæ.
Sæpe deus prudens tergum demittit in undas,
Hæreat ut collo fortius illa suo.
Litoribus tactis stabat sine cornibus ullis
Jupiter; inque deum de bove versus erat.
Taurus init cælum : te, Sidoni, Jupiter implet;
Parsque tuum terræ tertia nomen habet.
Hoc alii signum Phariam dixere juvencam;
Quæ bos ex homine est, ex bove facta dea.
Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.
Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat avos.

» terras spectare relictas, Et comi- » tes clamare suas, tactumque ve- » reri Adsilientis aquæ, timidasque » reducere plantas. »

615. *Litoribus*, nempe Cretæ. Ibi « posita fallacis imagine tauri Se con- » fessus erat » Jupiter; Metam. III, 1.—*Hoc alii* etc. conf. IV, 717; Hyginus, Poet. Astron. II, 21. — *Phariam juvencam*, Io, Inachi filiam, cujus duplicem transformationem *ex homine in bovem* et *in Deam ex bove* habes Met. I. *Phariam*, Ægyptiam. Amat hanc vocem Claudianus. —Verba *Quæ bos* etc. etiam Heroid. XIV, 86, leguntur, atque adeo placuisse videntur Ovidio.

621-662. Eodem die pontifices et virgines vestales scirpea virorum simulacra in Tiberim projicere solebant; cujus rei causæ adferuntur. Vide Dionys. Halicarn. I, 19 et 38; Plutarchum, Quæst. Rom. p. 102, Reisk. Macrobium, I, Saturn. 7 et 11; Varronem de Ling. Lat. VII, 3; Festum in voc. *Depontani* et *Argei*; Arnobium advers. Gentes, II, p. 91; Lactantium, Inst. I, XXI, 6.

Tum, Idibus Maiis, sacrificio ante peracto, pontifices, vestales, prætores aliique cives, simulacra ad humanæ formæ similitudinem facta, numero triginta, de ponte sublicio in Tiberim mittebant; Dionysius, qui simulacra illa vocat *εἴδωλα ἀνδρείκελα, κεκοσμημένα τὸν αὐτὸν ἐκείνοις τρόπον*. *Scirpea* fuisse, testatur etiam Varro, qui tantum viginti quatuor numerat. Dicta autem sunt *Argei*. — *Roboreus*, sublicius; a Dionysio sacer, a Plutarcho ligneus, *ξυλίνη*, vocatur. — *Corpora post decies* etc. Falsa fama improbatur. Sexagenarii, Oscorum lingua *casnares* dicebantur. Varro: « Vix effatus erat, quum » more majorum ultro casnares ar- » ripiunt, de ponte in Tiberim de- » turbant. »—Pro *credidit* Puteanus et Bernensis *condidit*, quod Burmanno melius placet, ut respiciat auctorem aliquem, qui hoc memoriæ prodidit. — Regii Codices A et C *credidit*, at B *condidit*, quod bene laudat Burmannus. *Ed.*

Fama vetus: tum, quum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere dei:
Falcifero libata seni duo corpora, gentes,
Mittite, quæ Tuscis excipiantur aquis.
Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta modo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jaci.
Pars putat, ut ferrent juvenes suffragia soli,

625. Pelasgis Dodonæ oraculum erat editum: *Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν, Ἠδ᾽ Ἀβοριγινέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται. Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ, καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.* « Ite quærentes Siculorum Saturniam terram, atque Aboriginum Cotylen, ubi insula natat. Quibus permixti decimam mittite Phœbo, et capita Diti, et patri mittite virum; » Dionysius.—*Dei* ex Mediceo Heins. dedit, ut de Apolline agatur; et Arnobius dicto loco Apollinem diserte nominat: « quum ex Apol» linis monitu patri Diti ac Saturno » humanis capitibus supplicaretur. » Quia vero, auctore Dionysio, Dodonæum fuit oraculum, propterea Heinsius *Jovis* mallet, quod Erford. a manu prima habet. Cæteri omnes *sonis*.—*Falcifero seni*, sive Saturno priscos Italiæ incolas homines obtulisse ita, ut eos pedibus manibusque vinctos in Tiberim projicerent, narrant et Dionys. et Lactant. d. l. — *Tuscæ aquæ*, Tiberis, et I, 500.

629. Omnes, quos supra laudavi, auctores in eo consentiunt, Herculem ex Hispania redeuntem abrogasse illum morem.—*Leucas* ad litus Acarnaniæ, olim peninsula, postea insula; XV Metam. 289; Plinius, II, 90, ibique Harduinus. In ea insula scopulus erat, unde, ad exemplum Saphus, desilire solebant, qui amorem excuti e pectore suo aliisque injici vellent; Heroid. XV, 163 sqq; Athenæus, XIV, 3; Servius ad Virg. Eclog. IX, 57; Vossius ad Catullum. Inde hic scopulus amantium dictus est. Sed inde et in sacris Apollinis malefici quidam, quibus alæ illigatæ erant, dejiciebantur, ita quidem, ut exciperentur ab hominibus in cymbis dispositis; Strabo, X, p. 452.—*Modo* Heinsius e Naugeriano, Ursin. Mazarin. Zulichem. et duobus aliis dedit, quum antea *deo* legeretur. Etiam Lactantius dicto loco ubi hos versus laudat, *modo* habet. — *Quirites* Herculis tempore nondum erant. Suasit autem Hercules hominibus istius terræ: « Ut » faustis sacrificiis infausta muta» rent, inferentes Diti, non homi» num capita, sed oscilla ad huma» nam effigiem arte simulata, et » aras Saturnias, non mactando vi» ros, sed accensis luminibus exco» lentes, quia non solum virum, » sed et lumina *φῶτα* » (quod in oraculo occurrit) « significat; » Macrobius, Sat. lib. I, cap. 7; de Herculis adventu in Italiam.

633. Hæc opinio orta erat e prover

Pontibus infirmos præcipitasse senes.
Tibri, doce verum; tua ripa vetustior urbe:
Principium ritus tu bene nosse potes.
Tibris arundiferum medio caput extulit alveo;
Raucaque dimovit talibus ora sonis:
Hæc loca desertas vidi sine mœnibus herbas:
Pascebat sparsos utraque ripa boves.
Et quem nunc gentes Tiberin noruntque timentque,
Tunc etiam pecori despiciendus eram.
Arcadis Evandri nomen tibi sæpe refertur:
Ille meas remis advena torsit aquas.
Venit et Alcides, turba comitatus Achiva:
Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.

bio male intellecto. Nonius: « Quum » in quintum gradum pervenerant, » atque habebant sexaginta annos, » tum denique erant a publicis nego- » tiis liberi atque expediti et otiosi: » ideo in proverbium quidam pu- » tant venisse, sexagenarios de pon- » te dejici oportere, id est, quod » suffragium non ferant, quod per » pontem ferebant. » Similia habet Festus: « Exploratissimum illud cau- » sæ est, quo tempore primum per » pontem cœperunt comitiis suf- » fragia ferre, juniores conclama- » vere, ut de ponte dejicerentur se- » xagenarii. » Alias causas Plutarchus dicto loco adfert, aut barbaros, qui antiquissimis temporibus illa loca incolerent, Græcos si quos cepissent, interfecisse, aut ipsum Evandrum, quum Argivi Arcadibus inimicissimi essent, istam odii memoriam secum in Italiam adtulisse.

637. *Arundine* cingi Flumina solebant; IX Met. 3, Achelous: « inor- » natos redimitus arundine crines. » — Pro *rauca* Heinsius *glauca* mallet; sine causa. *Raucum os*, unde rauca vox venit, ut II Metam. 484, *raucum guttur*. Sonus autem *raucus* aquæ commotæ tribui solet, XI Met. 783. Itaque et V Metam. 600, Alpheus fluvius *ore rauco* loquitur. — Pro *sparsos* quidam *paucos*, quod Taubnerus usitatius judicat. Verum *sparsi* non paucos indicat, sed in pascuis errantes, non gregatim incedentes. Possis tamen *paucos* tueri ex I, 244: *Hic, ubi nunc Roma est, incædua silva virebat: Tantaque res paucis pascua bubus erat.* — *Quem nunc* etc. II Metam. 259: « Cuique » fuit rerum promissa potentia, Ti- » bris. » Propter illam potentiam gentes *Tiberin noruntque timebantque.* Non erat, cur Heinsius aliquando *Tyberinum horrentque timentque* mallet.

643. De *Evandri* adventu I, 471 sqq.—*Torquere*, alibi *verberare*.—De nomine *Albula* II, 389.—Pro *si memini*, unus *sic memini*, quod Taubnero probabilius videbatur, quia res certa. Verum *si* non semper dubi-

Excipit hospitio juvenem Pallantius heros :
  Et tandem Caco debita pœna venit.
Victor abit, secumque boves, Erytheida prædam,
  Abstrahit : at comites longius ire negant.
Magnaque pars horum desertis venerat Argis :
  Montibus his ponunt spemque Laremque suum.
Sæpe tamen patriæ dulci tanguntur amore ;
  Atque aliquis moriens hoc breve mandat opus :
Mittite me Tiberi ; Tiberinis vectus ut undis
  Litus ad Inachium pulvis inanis eam.

tantis est, sed etiam quandoquidem notat.—*Pallantius heros* supra vers. 97, *Nonacrius heros* vocatur. — De *Caco* ejusque *pœna* I, 551 sqq. — *Venire* et mala dicuntur quæ nobis accidunt, et bona, quæ contingunt; Phædrus, I, fab. 11, 31 : *majus ne veniat malum*. Et apud Ciceronem Verres hæreditatem *sibi venisse* putabat. — *Erytheides* boves etiam I, 543. Hoc loco Turnebus, XIX, Adv. 17, legi vult : *boves Erithyidas ultor Abstrahit*; atque ita Vaticanus et duo alii.

651. Olim edebatur *desertis mansit in agris*; male. *Argis* venisse Herculis socios, et quosdam eorum mansisse in Italia, et aliunde constat. Hinc apud Virgil. Æneid. X, 779, Antores, Herculis comes : « Qui » missus ab Argis hæserat Evandro, » atque Itala consederat urbe. » Itaque Heinsius non male *Argis* dedit, quum Ursini liber, primus Ambrosian. Mazarin. Zulichem. et tres alii *venerat agris* exhiberent. Ab *Argis* simulacra illa *Argei* dicta.—*Desertis*, scilicet a se, e copia poetica additum. Cæterum secundum Macrobium non sponte illi remanserunt, sed ab Hercule relicti sunt, vel irato, quod armentum non satis custodivissent, vel eo consilio, ut aram suam ab incursionibus tuerentur. — *Montibus* etc. « Quum a » latronibus infestarentur, occupa» to edito colle, Saturnios se nomi» narunt, quo ante nomine etiam » idem collis vocabatur ; » Macrobius, I, 7. Idem, cap. 11, ex Epicado refert, Herculem ponte, qui post sublicius dictus, ad tempus instructo, hominum simulacra pro numero sociorum, quos casu peregrinationis amisisset, in fluvium dejecisse, ut aqua secunda in mare devecta pro corporibus defunctorum veluti patris sedibus redderentur.

653. Pro *tanguntur* Sarravianus *torquentur*, quod vero τῷ *dulci* non convenit : sed *tangi amore* elegans locutio. — Mox olim edebatur *Mittite me in Tiberim*. Quidam *in* non agnoscunt. Strozzæ : *me Tiberis* ; inde Heinsius fecit : *Mittite me Tiberi*, quia mox *Tibri jactatur imago*, et Virgil. Æneid. XI, spolia *conjiciunt igni*, in ignem. Eam lectionem Taubnerus, ut elegantem et suavem græcismum commendat. Bernensis, *me Tiberim*. — *Pulvis*, cinis corporis combusti ; VIII Met. 496 : *Exiguus jacebimus pulvis* ; Anacr. IV, 9 : ὀλίγη κεισόμεσθα κόνις· Hora-

Displicet hæredi mandati cura sepulcri :
Mortuus Ausonia conditur hospes humo.
Scirpea pro domino Tiberi jactatur imago ,
Ut repetat graias per freta longa domos.
Hactenus : ut vivo subiit rorantia saxo
Antra ; leves cursum sustinuistis aquæ.
CLARE nepos Atlantis, ades ; quem montibus olim
Edidit arcadiis Pleias una Jovi ;
Pacis et armorum superis imisque deorum
Arbiter, alato qui pede carpis iter,
Læte lyræ pulsu , nitida quoque læte palæstra ;

tius, IV, Od. VII, 16 : *Pulvis et umbra sumus*. Neapolis verbis Scholiast. Lycophr. docet , solitos esse Græcos cineres amicorum extra patriam mortuorum arcis inclusos domum deportare. — *Sepultus* , quocumque modo conditus , etiam in aquam abjectus ; Cuperus in Observ. I, 7.

661. *Hactenus* locutus est Tiberis. —In foraminibus, unde fluvius exit, poetæ fingebant *antra* , in quibus dii fluviales habitarent.—*Rorare* dicuntur loca humida ; III Met. 177 : « intravit rorantia fontibus antra. » —*Vivum* , ut III Met. 159 : *pumex vivus ;* et V, 317 : *facta de vivo sedilia saxo.* — *Leves*, celeres. — *Ut*, non *et*, postulat series orationis.

663-692. *Idibus Mercurio templum positum ; hinc ille dies mercatoribus inprimis festus.* Præmittuntur Mercurii laudes ; sequuntur piamina et preces mercatorum.

Clare nepos etc. Expressit haud dubie Horatium, I, Od. x, initio : « Mercuri, facunde nepos Atlantis, » Qui feros cultus hominum recen» tum Voce formasti catus , et de» coræ More palæstræ. Te canam » magni Jovis et deorum Nuntium, » curvæque lyræ parentem ; » tum in fine odarii : « superis deorum » Gratus et imis. » De virtutibus ejus confer vers. 103 et 447. Vide Bentleium ad dict. loc. cui displicebat hoc loco *una* Pleias , quia sponte intelligatur, non duabus matribus genitum esse Mercurium ; suadebat ergo *uda*, quia Pleiades passim poetis *aquosæ*, *madidæ*, *imbriferæ* dicuntur ; sed Burmannus ad Heroid. XV, 162, docet *unam Pleiada* recte dici unam ex Pleiadibus. Et hoc loco incommode *uda* nobis Pleias exhiberetur. — *Montibus*, Cyllene monte.

666. *Arbiter* idem quod *interpres*, *μεσίτης* ; is , per quem transigitur aliquid inter duos ; Livius, II, 33 : « interpres arbiterque concordiæ ci» vium. » Mercurius pacis et armorum arbiter propter eloquentiam et prudentiam, qua excellit. Inde *Pacifer* in nummis vocatur. Vide Jani Excursum III, ad Horatium, Od. lib. I.—De *lyra* ab eo inventa supra vers. 104.—*Nitida* vocatur palæstra et VI Metam. 241 ; et *uncta* Heroid. XI, 19, quia luctantes oleo ungebantur. Francofurt. hoc loco *nuda*.

Quo didicit culte lingua favente loqui.
Templa tibi posuere patres spectantia circum
Idibus : ex illo est hæc tibi festa dies.
Te, quicumque suas profitetur vendere merces,
Ture dato, tribuas ut sibi lucra, rogat.
Est aqua Mercurii portæ vicina Capenæ :
Si juvat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunicas mercator; et urna
Purus suffita, quam ferat, haurit aquam.
Uda fit hinc laurus : lauro sparguntur ab uda
Omnia, quæ dominos sunt habitura novos.
Spargit et ipse suos lauro rorante capillos;
Et peragit solita fallere voce preces.

Horatius d. l. *decora* maluit. *Palæstra* valebat ad corporis motus formandos roburque confirmandum.—*Lætus* poetis omnino, qui aliquid habet aut tractat.—*Culte*, facunde.—*Favente* Heinsius ex optimis MSS dedit; vulgo *docente*.

670. Anno u. c. 258, Idibus Maiis Mercurio ædes posita; quam, populo jubente, dedicavit M. Lætorius, primi pili centurio; Livius, II, 21 et 27; unde et apparet, eodem tempore collegium mercatorum esse institutum. Mercaturæ præerat Mercurius, quia illa multa ingenii sollertia opus habet. Hinc in monumentis cum Fortuna jungitur, ancoram tenet, rostro navali insidet. Vide Jani dict. loc.—Pro *festa* Mazarin. Zulichem. Ursin. et alii *facta*; Heinsius conjicit *pacta*; multi *sacra*. Taubnerus non improbat *facta*, præsertim, si cum quatuor libris *tua* pro *tibi* legas.— De *aqua Mercurii* nihil apud alios auctores. — *Numen*, vis expiandi.

675. *Incinctus*, cinctus; Neapolis monet, eum fuisse habitum mercatorum, ut e cingulo marsupium auri monetalis suspensum gestarent. —Vulgo *tunica*; Heinsius dedit *tunicas*, quia sic Mazarin. Zulichem. Læti, optimus Medic. primus Ambrosian. Vossian. et duo Farnesiani. *Tunicam* pro diversa lectione habet unus Moreti: quod nec ipsum Heinsius spernit. Sed plurale *tunicæ* sæpe de uno homine legitur, ut apud Plinium, II, Ep. XX, 10; IV, XVI, 2. —*Suffita* recepit Heinsius quia Ursini præstantissimus *suffitam*, optimus Mediceus pro diversa lectione *suffitas*, alius *suffit aquam*. Antea *suffusa* edebatur. Est autem *suffita*, fumo, suffimine lustrata. De *suffimine* IV, 731; de *lauro* 728; de voce *rorare* ad vs. 778.—*Quæ dominos* etc. merces vendendæ.

680. Preces, quibus mercator nil nisi *perjuria* et *perfidiam* sibi condonari, et nova lucra dari petit. Quomodo tales preces *peractæ*, recitatæ sint, ex Horatio, I, Epist. XVI, 58 intelligitur: « Quandocumque deos

Ablue præteriti perjuria temporis, inquit:
  Ablue præterita perfida verba die.
Sive ego te feci testem, falsove citavi
  Non audituri numina magna Jovis;
Sive deum prudens alium divamve fefelli;
  Abstulerint celeres improba dicta Noti.
Et pereant veniente die perjuria nobis:

» vel porco, vel bove placat; Jane » pater, clare; clare quum dixit, » Apollo; Labra movet metuens au- » diri; pulchra Laverna, Da mihi » fallere, da justo sanctoque videri: » Noctem peccatis, et fraudibus ob- » jice nubem. » Hinc apparet quam mala fuerit mercatorum fama.—*Et peragit*; olim edebatur *Incipit et*. Neapol. e multis etiam *dicere* pro *fallere* malebat. Sed *fallere* accommodatius moribus, qui jam describuntur, et *peragere* verbum sollemne in hac re.— *Ablue*, condona, cum respectu ad purgationes.—*Præterita die*, præterito tempore, sive præteriti temporis. Nescio, cur Burmannus hæc ad vesperam tantum ejus diei referebat, quo mercator his sacris operatus sit. Neapolis e MSS quibusdam laudabat, *præterita fide*, ut intelligerentur verba ob fidem *præteritam*, neglectam, perfida: quod et ipsum Burmannus probat: quod vero mihi minus placet, quia *præterita* peccata hic urgentur; et ad *venientem diem* mercator mox transit. Scaliger et Gruterus *præteritæ die*, id est, *diei*, scribi volebant. Heins. conjicit *præteritis deis*, id est, spretis, neglectis. Sane *præterire* ita dicitur, neque huic rationi seqq repugnant, ubi plures dii nominantur; sed lib. MSS ei non favent. Schlichtenhorstius denique *præterea perfida verba die* legebat. — *Citare testem* formula propria; Petronius, 2: « Ne poetas quidem ad » testimonium citem. » Phædrus, I, fab. 17: « lupus testis citatus. » Nam *citare* sensu primo est vocare. Ex interpretatione igitur fluxit aliorum *vocavi*.—*Falsove*; duo *falsumque*. — *Non audituri*, sperans eum non auditurum esse.—Olim *nomina* aut *numina vana*; male. Tibullus, III, VI, 22: « Qui timet irati (Bac- » chi) numina magna. » — *Prudens*, sciens, consulto. Terentius Eunuch. I, I, 27: *sciens prudensque pereo*. Formula jurandi erat, *si sciens fallo*. Macrob. Saturn. I, 16: « eum, » qui talibus diebus (feriis) impru- » dens aliquid egisset, porco piacu- » lum dare debere: prudentem ex- » piare non posse, Scævola ponti- » fex asseverabat. » — Res irritas venti *ferre*, *auferre* dicuntur, et quas quis ex animo ejicere vult, eas *tradit ventis*: Horatius, I, Od. XXVI, 2. De perjuriis amantum Tibullus, I, IV, 21: « Veneris perjuria venti » Irrita per terras et freta summa » ferunt; » III, VI, 49: « perjuria » ridet amantum Jupiter, et ventos » irrita ferre jubet. »

687. *Pereant*, non puniantur. Sed Zulichem. Mazarin. Ursini, Vossianus, primus Farnesian. et decem alii *pateant*, id est, aditus mihi detur ad nova perjuria. Id Heinsio rectum videtur, ne poeta bis idem

Nec curent Superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro:
Et face, ut emtori verba dedisse juvet.
Talia Mercurius poscentem ridet ab alto,
Se memor Ortygias surripuisse boves.
At mihi pande, precor, tanto meliora petenti,
In Geminos ex quo tempore Phœbus eat?
Quum totidem de mense dies superesse videbis;
Quot sunt Herculei facta laboris, ait.

dixerit. At aditum ad perjuria non erat cur mercator a Mercurio peteret; quotidie enim ei patebat; sed culpam amoveri vult a se, quod est in voce *pereant*. Burmanno vero placebat, quod in Juniano et altero Puteano est, *perjuria noctis*, ut nec ipsa nocte fallere mercator desistat. Id vero mihi paulo argutius videtur. Eidem Burmanno etiam verbum *locutus* frigere videbatur; malebat igitur *jocatus*; illud enim genus hominum jusjurandum ut jocum habere. Immo ad *qua* repete *perjuria*. — Pro *face* multi *fac*. — *Poscentem*, precantem; Horatius, I, Od. XXXI, 1: « Quid dedicatum poscit Apol» linem Vates? » vulgo *poscentes*; sed de uno sermo est inde a vers. 675; optimus Patavin. Mazarin. et Zulichem. *poscenti*, quod Burmannus non facile rejecerit. Sic enim Virgil. Ecl. 4: *cui non risere parentes*. — Memor erat Mercurius, se *callidum, quidquid placuit, jocoso Condere furto*, Horatius, I, Od. X, 7, ubi hoc ipsum exemplum subjicitur de bubus Apollinis, quos *arte sua*, id est, calliditate qua excellebat, abegit. Res narratur II Met. 676 sqq. — *Ortygias*, Apollinis in insula Ortygia nati; vide ad I, Met. 694.

693-720. XIV *Kalendas Junias sol in Geminos transit*. Ejus sideris origo narratur. Castor et Pollux, Tyndarei filii, quum Phœben et Hilairam, Lycippi filias rapuissent, Lynceo et Idæ, Apharei filiis, quibus virgines illæ desponsatæ erant, bellum moverunt, in quo Castor Lyncei ense trajectus, Lynceus Pollucis hasta transforatus, Idas Jovis fulmine necatus est. Pollux, quum Jupiter eum in cælum recipere vellet, rogavit, ut eum honorem partiri cum fratre sibi liceret; confer Pindar. Nem. X, 103 sqq; Theocritum, XXII, 137 sqq; Scholiast. ad illa loca; Lycoph. 546 sqq; Tzetz. Chil. II, 48; Apollodorum, III, XI, 2; Hyginum, fab. 80, et Poet. Astron. II, 22. Hi variant in multis. — *At mihi* etc. Vers. 663, Mercurium rogaverat, ut sibi adesset. Eam appellationem oblitus erat in seqq; sed nunc ad eam redit, et rem discit a Mercurio. — *Tanto meliora* Burmannus explicat e formula laudandi *tanto melior*, de qua ipse ad Phædrum, III, V, 3. Comparantur nunc seqq cum precibus mercatorum, quæ antecedunt. Olim edebatur *multo meliora*. — Aut *facta laboris* sunt labores, aut *labor Herculeus* est Hercules ipse; sic Horatius, I, Od. III, 36: *Perrupit Acheronta Herculeus labor*; eodem sensu

Dic, ego respondi, causam mihi sideris hujus.
  Causam facundo prodidit ore deus :
Abstulerant raptas Phœben Phœbesque sororem
  Tyndaridæ fratres, hic eques, ille pugil.
Bella parant, repetuntque suas et frater et Idas;
  Leucippo fieri pactus uterque gener.
His amor, ut repetant, illis, ut reddere nolint,
  Suadet : et ex causa pugnat uterque pari.
Effugere Œbalidæ cursu potuere sequentes;
  Sed visum celeri vincere turpe fuga.
Liber ab arboribus locus est, apta area pugnæ.
  Constiterant illic : nomen Aphidna loco.

Homerus, βίη Ἡρακληείη.—*Dic, ego.* Heins. malebat, *Dic age*, quia τὸ *ego*, a manu recentiore in Zulichemiano erat, veteri lectione erasa.—Idem *prodidit* ex primo Ambrosian. Læti, et uno Patavino adoptavit, quum cæteri *reddidit* exhiberent; Sarravianus *rettulit.*

699. *Phœbes soror* Elaira, Ilaira, Hilaira, Laira vocatur ab auctoribus. Vera scriptura haud dubie est Ἱλάειρα. Lycippus, pater harum sororum erat frater Apharei Messenii, cujus filii Lynceus et Idas; Apollodorus, III, x, 3. — *Raptum* illum etiam Theocritus et Hygin. memorant; sed Pindarus ob boves abactas pugnam ortam esse canit, quod latius persequitur Apollodorus. Apud Schol. Pindari ad vers. 104, Tyndaridæ inter ipsas epulas nuptiales, ad quas invitati erant, sponsas rapiunt. — *Hic eques* etc. ex Homero Il. Γ, 237, et Od. Λ, 302; a quo alter ἱππόδαμος, alter πὺξ ἀγαθὸς vocatur. Auctor Cypriorum in Schol. Pindari ad vers. 144 : Κάστορά θ' ἱππόδαμον, καὶ ἀεθλόφορον Πολυδεύκεα. Horat. I, Od. XII, 23 : « Hunc equis, » illum superare pugnis Nobilem. » Illum ἱππόδαμον Apollodorus interpretatur, ἤσκει τὰ κατὰ πόλεμον.

705. *Œbalidæ*, Tyndaridæ, Œbali nepotes. Pugna autem eorum cum Apharei filiis varie tradita. Secundum Pindarum, vs. 117, Lynceus Dioscuros videt in trunco quercus (δρυὸς ἐν στελέχει) latentes, visu enim maxime valebat. Hinc decurrit ex monte et Castora interficit. Ea cæde commotus Pollux proruit e quercu atque Aphareidas persequitur. Hi restiterunt ad sepulcrum patris Apharei, atque inde saxum raptum pectori Pollucis injecerunt. Tum Pollux hasta trajecit Lyncei latera, Jupiter autem Idam fulmine feriit. Similiter fere auctor Cypriorum, et Apollodorus. Ad tumulum Apharei prælium esse commissum, etiam Theocritus tradit. Nostro area pugnæ fuit prope *Aphidnam*, urbem Laconiæ, unde Phœbe et Hilaira erant. Stephanus : Ἄφιδνα δῆμος Ἀττικῆς. Ἔστι καὶ τῆς Λακωνικῆς, ὅθεν ἦσαν αἱ Λευκιππίδες Φοίβη καὶ Ἱλάειρα. Hyginus, Poet. Astron. II, 22, habet *in oppido Ariadnis*; sed et ibi

Pectora trajectus Lynceo Castor ab ense,
Non exspectato vulnere pressit humum.
Ultor adest Pollux; et Lyncea perforat hasta,
Qua cervix humeros continuata premit.
Ibat in hunc Idas, vixque est Jovis igne repulsus:
Tela tamen dextræ fulmine rapta negant.
Jamque tibi cælum, Pollux, sublime patebat;
Quum, Mea, dixisti, percipe verba, Pater.
Quod mihi das uni, cælum partire duobus:
Dimidium toto munere majus erit.

Aphidnis legendum. Hoc loco autem non nisi unus Zulichemianus hoc nomen servavit; nam cæteri: *Constiterant illo nomina fida loco.* — A *Lynceo Castora* esse interfectum plurimi tradunt. Apud Theocritum vero Lynceus cadit Castoris ense trajectus. In voc. *Lynceo* notanda syllaba secunda, quæ hoc versu longa, et brevis vers. 711.

712. *Premit* habent meliores; vulgo *tegit*. *Premere* bene de confinio; IV Met. 635: *humum vicinia nulla premebat*. Apud Pindar. ἤλασε Λυγκέος ἐν πλευραῖσι χαλκόν. Tum insequitur Idam, a quo, Apollodoro auctore, lapide ita percussus est, ut oculorum caligo oboriretur: Βληθεὶς πέτρᾳ κατὰ τῆς κεφαλῆς, πίπτει σκοτωθείς. Sed Jupiter Polluci opem tulit. Ζεὺς δ' ἐπ' Ἴδᾳ πυρφόρον Πλᾶξε ψολόεντα κεραυνόν Pindarus. Apud eumdem Pollux rogat Jovem, ut se interficiat, quia nolit esse sine socio laborum. Jupiter unum Pollucem agnoscit filium suum, fratrem natum esse e Tyndareo. Tum optionem ei dat, utrum solus velit in cælo habitare, an sortem partiri cum fratre, ut dimidium tempus sit sub terra, dimidium in cælo. Pollux posterius præfert. Ita alterum diem cum Jove in olympo, alterum in sepulcro ad Therapnas exigunt. Sed apud Homerum, Od. Λ, 302, vivunt uterque sub terra, habentque hoc a Jove, ut per vices diem supra terram exigant, et divino honore fruantur. De dissensu veterum super hac re, quo alii statuunt, alternis alterum in inferis, alterum cælo esse, alii, utrumque simul alio die apud inferos, alio apud superos esse, vide Hemsterhus. ad Lucianum, Dialog. Deorum, tom. II, pag. 88, edit. Bipont. Nostro diebus alternis stationem cæli inferorumque inter se mutant. Eustathius ad Homeri dictum locum fabulam transfert ad sidus Geminorum, qui, dum sunt sub terra, videntur mortui esse, dum oriuntur, vivunt. Aliter Macrobius, I, Saturn. 21: « Gemini, » qui alternis mortibus vivere cre- » duntur, quid aliud, nisi solem » unum eumdemque significant, » modo descendentem in ima mun- » di, modo mundi in summam alti- » tudinem resurgentem. » — Pro *munere* Bern. *numine*. de quo Burm. cogitandum putat; sed *munus* sæpe de relatione inter deos. Etiam apud Hyginum, fab. 80, Pollux rogat, ut sibi liceat *munus suum* cum fratre

Dixit; et alterna fratrem statione redemit:
Utile sollicitæ sidus uterque rati.
Ad Janum redeat, qui quærit Agonia quid sint:
Quæ tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.
Nocte sequente diem canis Erigoneius exit;
Est alio signi reddita causa loco.
PROXIMA Vulcani lux es; Tubilustria dicunt:
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.
QUATUOR inde notis locus est; quibus ordine lectis,
Vel mos sacrorum, vel Fuga regis inest.
NEC te prætereo, populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum.

communicare.—*Alterna statione redemit*, impetravit, ut, quoties ipse ad inferos descendisset, frater interea cælesti honore frueretur. Etiam Virgil. Æneid. VI, 121: « Si fratrem Pollux alterna morte redemit; » quem locum Noster expressit. Male alii *recepit*.—Mox *uterque* pro *utrumque* habent Zulichem. primus Farnesian. et nonnulli alii. — *Utile sollicitæ rati*; vim hujus sideris egregie notavit Horatius, I, Od. XII, 27: « quorum simul alba » nautis Stella refulsit, Defluit saxis » agitatus humor, Concidunt venti, fugiuntque nubes; Et minax, » nam sic voluere, ponto Unda recumbit. » Erant enim gemini salutaria nautis numina, ἀρωγοναῦται δαίμονες.

721. *Agonalia* iterantur, de quibus I, 317 sqq. — De *Cane Erigoneio* ad IV, 936; oritur X Kalend.

725. *Tubilustria* IX Kalend. Lustrabantur tubæ etiam X Kalend. Aprilis; vid. III, 849. Varro: « Tubilustrium appellatur, quod eo die » in atrio sutorio sacrorum tubæ » lustrantur. » Sic ferme et Festus. Olim edebatur *quam Lustria*. Ursini liber, tum Zulichem. Mazarin. optimus Patavinus, Helmst. et tres alii, *lux est*, *Ubilustria*; sed optimus Mediceus *Tubilustria*, quod et Scaliger suasit. Heinsius præterea *est* in *es* mutavit; bene.— *Puræ tubæ*, tubæ sacrorum; nisi malis, tubæ, ut sint puræ.

727. *Notæ* et literæ dicuntur, unde *notare* aut *enotare*, scribere. Vide ad Plinium, I, Epistol. VI, 1, et compendia vocum, a quibus *notarii* nomen habent. In kalendario antiquo legebantur notæ hæ, Q. R. C. F. quæ dupliciter legi poterant, vel, quando rex comitiavit fas; vel, quando rex comitio fugit. Sermo autem est de rege sacrorum, cui non nisi hoc die comitium in foro adire licebat sacrorum causa, sacrisque peractis illico se inde proripiebat. Plutarchus, Quæst. Rom. p. 128, Reisk. Ἔστι γοῦν τις ἐν ἀγορᾷ θυσία πρὸς τῷ λεγομένῳ Κομητίῳ πάτριος, ἣν θύσας ὁ βασιλεὺς, κατὰ τάχος ἄπεισι φεύγων ἐξ ἀγορᾶς.

729. De *Fortuna publica* dictum ad IV, 375. Aquila vesperi oritur.

Hanc ubi dives aquis acceperit Amphitrite,
  Grata Jovi fulvæ rostra videbis avis.
Auferat ex oculis veniens Aurora Booten;
  Continuaque die sidus Hyantis erit.

— Pro *aquis* Heinsius *aquæ* legi vult. — Multi MSS *Amphitrites*. Ita et Regii codices, ut et tres alii nostri, Metamorph. I, 14. *Ed.*

733. VII Kalendas *Bootes* heliace fertur in occasum; et VI Kalend. *Hyadum*, de quibus vers. 164, ortus heliacus.

LIBRI SEXTI

ARGUMENTUM.

De nomine Junii tres sententiæ, 1–100. De Carna dea, ejus vi et sacris, 101–182. Templum Junonis Monetæ; Manlii supplicium, 183–190. Martis ædes ante portam Capenam; Tempestatis delubrum; Aquilæ ortus, 191–196. Hyades oriuntur, 197 et 198. Bellonæ templum; obiter aliquid de Appio, 199–208. Herculis Custodis templum in circo Flaminio, 209–212. De Sanco, Fidio aut Semone patre, Sabinorum deo, 213–218. Prior Junii pars nuptiis infausta, 219–234. Arctophylax occidit; Piscatorum ludi in Campo, 235–240. Mentis ædes, 241–248. Vestalia et multa, quæ ad Vestam ejusque cultum pertinent, quibus et de Sileni asello Priapique libidine fabella, et sphæræ Archimedis descriptio, et origo aræ, quæ Jovi Pistori posita, et Palladii historia intexta est, 249–460. Callaici cognomen Bruto inditum; Crassus devictus a Parthis, 461–468. Delphini ortus, 469–472. Matutæ (Græcis Leucothees, in quam Ino mutata, ut Melicertes in Palæmona aut Portunum) templum, et Matralia in ejus honorem, 473–562. Rutilius et Didius ceciderunt in prælio, 563–568. Fortunæ templum a Servio positum; Servii et interitus per Tanaquilem, et origo miraculosa, 569–636. Templum Concordiæ a Livia dedicatum, 637–648. Jovis ædes et Quinquatrus minores; tibicinum romanorum discessus et reditus; tibiæ inventio et Marsyæ supplicium, 650–710. Hyadum ortus; Vestæ templum purgatur, 711–714. Favonii ortus, 715 et 716. Orionis ortus; Postumii Tuberti triumphus de Volscis et Æquis, 715–724. Solis transitus in Cancrum; Palladis Aventinæ cultus, 725–728. Summani templum, 729–732. Ophiuchi ortus; Hippolyti fata, 733–762. C. Flaminius ad lacum Trasimenum cecidit, 763–768. Syphax victus et Hasdrubal occisus, 769 et 770. Sacra Fortunæ Fortis et de Servio rege quædam, 771–784. Orionis ortus, 785–790. Larium et Jovis Statoris ædes, 791–794. Quirini templum, 795 et 796. Ædes Herculis Musarum; Marciæ laudes, 797–812.

PUBLII OVIDII NASONIS
FASTORUM
LIBER SEXTUS.

HIC quoque mensis habet dubias in nomine causas:
Quæ placeant, positis omnibus, ipse leges.
Facta canam: sed erunt qui me finxisse loquantur,
Nullaque mortali numina visa putent.
Est deus in nobis: agitante calescimus illo;
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

1–100. Quæstio *de origine nominis* quod huic mensi inditum; vide I, 41. *Juvenum* de nomine eum dictum pronuntiaverat; sed nunc e variis sententiis, quas Macrobius, I, Saturn. 12, habet, tres pluribus exposuit, et ita, ut rem tenuissimam figmento poetico exornaret, fere ut IV initio. Drama fecit e quæstione grammatica: namque poetam in nemore meditantem tres deæ adeunt, e quibus *Juno* suam causam agit 21–64; *Hebe* alteram sententiam patrocinio suo defendit 65-88; *Concordia* tertiam 91–96: quarum reverentia tactus poeta nihil decernit 97–100.

Habet...causas. Variæ causæ nominis adferuntur, de quibus dubitare et disputare licet. Novem MSS *de nomine*; duo, *sub nomine.*—*Ipse leges*, ipse tibi eligas. — *Quæ placeant*, quæ tuearis. — *Ponunt*, qui adferunt in disputatione id quod valet ad rem dijudicandam; vide Ernest. Clav. Cic. hac voce.—*Facta*, adventum et disputationes dearum, opponit conjecturis; duo *vera*, totidem *acta*, ut III, 370: *acta loquor. Facta* autem et alibi mutatum est a librariis, ut III, 262.

5. Poetæ sunt ἔνθεοι, pleni deo; III ex Ponto, IV, 93: « deus est in » pectore nostro, Hæc duce præ» dico vaticinorque deo. » Confer Art. Amat. 549. Deus autem ille se ostendit *calore* (II Met. 641) aut *impetu* (supra I, 23), enthusiasmo, furore poetico. — *Hic*; Burmannus cui Taubnerus assentitur, elegantius putat, quod unus Moreti habet, *hinc*, hinc fit, ut in illo calore sint semina sacra mentis. Sed et *hic* bene se habet, hic impetus indicat partem divinæ mentis nobis inesse; I Metam. 80, de creatione hominis:

Fas mihi præcipue vultus vidisse deorum ,
Vel quia sum vates , vel quia sacra cano.
Est nemus arboribus densum , secretus ab omni
Voce locus , si non obstreperetur aquis.
Hic ego quærebam , cœpti quæ mensis origo
Esset , et in cura nominis hujus eram.
Ecce deas vidi , non quas præceptor arandi
Viderat , Ascræas quum sequeretur oves ;
Nec quas Priamides in aquosæ vallibus Idæ

terra recens « seductaque nuper ab » alto Æthere cognati retinebat se- » mina cæli. » — Pro *deorum* Taubn. e Bernensi malit *dearum*, quia mox *deæ* prodeunt ; sed Ovidius nunc generaliter loquitur. *Vultus deorum* , deos. — *Vel .... vel*, partim , partim.

9. In nemore secreto, quale amant meditabundi , cogitat de nomine mensis. — *Voce*, sono. — Quoniam Strozzæ liber non *aquis* habeat, sed *avis* , propterea Heinsius præferat , *obstreperetis aves ;* Burmannus *obstreperetur avi*, idque laudat Taubnerus. Equidem arbitror, Ovidium ipsam avium vocem , quæ in nemoribus densis et secretis fere solæ strepunt , excludere voluisse. *Obstrepere* autem etiam de aquis et foliis arborum murmurantibus ; Propertius , IV, IV, 4 : « multaque nativis » obstrepit arbor aquis. » Horatius, Epod. II , 21 : *Fontesque* (nisi cum Markl. *frondesque* malis) *lymphis obstrepunt manantibus.* — *In cura eram* , de eo cogitabam. Non bene Krebsius : *Ich war in Kummer.* Infra vers. 251 , *in prece eram.*

13. Deas vidi , non Musas , quæ plerumque poetis adsunt ; sed hoc docte variavit. — *Præceptor arandi*, Hesiodus propter carmen , quod de Operibus et Diebus inscribitur. Etiam Propertius , II , XXV , 77 : « Tu canis Ascræi veteris præcepta » poetæ » etc. Quum dicit *Ascræas quum sequeretur oves*, respicit Theog. 22 , ubi Musæ nominantur , quæ olim Hesiodum egregium carmen docuerunt , agnos pascentem Helicone sub divino : *ἄρνας ποιμαίνονθ᾽ Ἑλικῶνος ὕπο ζαθέοιο.* Eadem verba respexit etiam Art. Amat. I , 27 : « Nec » mihi sunt visæ Clio Cliusque so- » rores , Servanti pecudes vallibus , » Ascra, tuis. » Fuit autem *Ascra* vicus Bœotiæ , ubi Hesiodus , Cumis relictis , cum patre et Persa fratre vixit , agro colendo pecoribusque habendis operam dans.

15. Erant tres deæ , quæ coram Ovidio causam agebant , ut totidem quondam coram Paride egerant , atque ex his iisdem una et nunc aderat. Juno enim , Minerva et Venus , quum in convivio Thetidis et Pelei nuptiali , immisso ab Eride pomo , de forma concertarent , a Mercurio, jubente Jove , in *Idam* montem deductæ sunt ad Paridem , *Priami* filium , qui eas *conferret*, et inde de pulchritudine earum pronuntiaret ; Hyginus , fabul. 92 ; Lucianus deorum Judic. tom. II , p. 20. Secundum hunc , judicium latum est in

Contulit ; ex illis sed tamen una fuit :
Ex illis fuit una, sui germana mariti :
Hæc erat, agnovi, quæ stat in arce Jovis.
Horrueram, tacitoque animum pallore fatebar :
Quum dea, quos fecit, sustulit ipsa metus ;
Namque ait : O vates, romani conditor anni,
Ause per exiguos magna referre modos ;

Gargaro, Idæ vertice. Sed Noster secutus est Euripid. Iphig. Aulid. 1294, ubi locus sic describitur : ad aquas limpidas, ubi fontes Nympharum et pratum floridum. Quamquam idem Hel. 23, Idæum specum, ἰδαῖον κευθμῶνα, et Androm. 274, Idæum nemus, ἰδαῖον νάπος, memorat. Locum illum inde Alexandriam dictum esse, Strabo et ex eo Stephanus Byzantinus atque alii narrarunt ; vide Hemsterh. ad Luciani dictum locum. Cæterum *contulit* Lenzius explicat, quæ se simul contulerunt ad Paridem. Immo judicium Paridis per antecedens h. v. exprimitur. Qui judicare vult, is ante *conferre* res, inter se comparare, debet. — De *Ida aquosa* vide ad II Metam. 218. — Pro *Nec quas* duo Farnesiani *Non quas*. — *Quæ stat*, similis statuæ in Capitolio collocatæ. — *Horror* ille sacer intelligendus qui et II, 502, III, 331 ; et describitur I, 92. — *Animum* nempe timidum, abjectum. — *Fateri* dicitur et is, qui inscius et invitus signis quibusdam animi motus prodit ; VI Met. 35 : *confessaque vultibus iram.* Ingeniose additum *tacito pallore.* Cæterum Ovidius in hoc opere jam satis adsueverat numinibus videndis.

21. Oratio Junonis ; tuetur Cingii sententiam. Macrobius Saturn. I, 12 : « Junius Maium sequitur, » aut ex parte populi nominatus, » aut, ut Cingius arbitratur, quod » Junonius apud Latinos ante voci» tatus, diuque apud Aricinos Præ» nestinosque hac appellatione in » Fastos relatus sit : adeo, ut, sicut » Nisus in commentariis Fastorum » dicit, apud majores quoque no» stros hæc appellatio mensis diu » manserit, sed post, detritis qui» busdam literis, ex Junonio Junius » dictus sit ; nam et ædes Junoni » Monetæ Kalendis Juniis dedicata » est. » Sic historici et grammatici. Sed Junoni causa aliter agenda, pluribusque argumentis pugnandum erat. Nobilitatem suam jactat, honores alios sibi habitos, inprimisque merita sua in populum romanum. Tota oratio Junonis mores bene exprimit. — *Condere* omnino ordinare, constituere ; Livius, I, 42, « Conditor omnis in civitate dis» criminis ; » III, 58 : « Conditor » romani juris. » Itaque *conditores anni romani* proprie Romulus, Numa, Jul. Cæsar, qui annum ejusque tempora constituerunt. Sed nunc poeta sic dicitur, qui annum dispositum aut digestum carmine persequitur. — *Romani anni ;* unus Vaticanus *operosi anni*, quod Burmannus comparat cum I, 101 ; III, 177, ubi *vates operose dierum ;* sed aliud est *vates operosus*, aliud *annus.* — *Exigui modi* sunt elegi ; vide II, 3-8, unde et patet, quæ *audacia* sit

Jus tibi fecisti numen cæleste videndi,
  Quum placuit numeris condere festa tuis.
Ne tamen ignores, vulgique errore traharis;
  Junius a nostro nomine nomen habet.
Est aliquid nupsisse Jovi, Jovis esse sororem;
  Fratre magis dubito glorier, anne viro.
Si genus adspicitur, Saturnum prima parentem
  Feci; Saturni sors ego prima fui.
A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est;
  Hæc illi a cælo proxima terra fuit.

in hoc. Mox *numeri* vocantur; Horatius, Art. Poet. 211: « Accessit » numerisque modisque licentia major. » Differunt hæc duo sic, ut *numeri* cernantur in rhythmi alternatione, in ordine longorum et brevium temporum, *modi* autem melos vocis elevatæ et depressæ complectantur; vid. Vossius de Cantu et viribus rhythmi, p. 24. Itaque Krebsius alterum nunc vertit *Weise*, alterum *Tact*. Sed quoniam omnis pes est numerus, propterea *numeri* et pedes dicuntur atque omnino metrum; Cicero, Orator. 57, *dactylicus numerus*. Et quoniam poetæ passim musicorum vocabula ad se transferunt et carmina sua, etiam *modi* in eumdem sensum capi possunt. — *Festa tuis*; unus Farnesian. et Mediceus *Jovis*; inde Burmann. *novis* conjicit, quia *novus* in Ovidii codd. cum *tuus* et *suus* permutatum sit. Sit ita; tamen hoc loco non factum est, nam in *novitate* numerorum causa est nulla, cur poeta jus sibi fecerit numina videndi.

27. Argumentum primum a nobilitate petitum. — Pro *adspicitur* Læti cod. *arguitur*; Burmannus mallit *inspicitur*, ut vers. 61. Equidem nullam mutandi causam video; *adspicere* sæpe de eo, qui spectat aliquid, ut eo moveatur, eo motus aliquid faciat credatve; Heroid. VII, 42: « Adspice, ut eversas concitet Eurus aquas; » I Amor. II, 51: « Adspice cognati felicia Cæsaris arma; » V Met. 190: « Adspice nostræ primordia gentis. » — *Sors*, quod sorte datur; tum omnino, quod alicui contingit; IV Trist. V, 1: « O mihi dilectos inter sors prima sodales. » Inde et prolem significat et sexum. IX Met. 675, *altera sors*, proles alterius sexus. Prima autem sors Saturni non Juno fuit, sed Vesta. Homer. hymn. Vener. 22, Ἱστίῃ, ἣν πρώτην τέκετο Κρόνος· Hesiod. Theog. 454; Apollod. I, 1, 3: sed Noster etiam vers. 285 dissentit. — *Saturnia*; ante Herculis adventum mons Capitolinus Saturno sacer et *Saturnius* dictus; Dionysius, I, 34. Etiam urbem *Saturniam* ibi fuisse Varro tradit: « Antiquum oppidum in hoc » (monte Capitolino) fuisse Saturniam scribitur. Ejus vestigia etiam » nunc manent tria, quod Saturni » fanum in faucibus: quod Saturnia » porta, quam nunc vocant Pandanam: quod post ædem Saturni in » ædificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti. » — *A cælo*

Si torus in pretio est, dicor matrona Tonantis;
  Junctaque Tarpeio sunt mea templa Jovi.
An potuit Maio pellex dare nomina mensi?
  Hic honor in nobis invidiosus erit?
Cur igitur Regina vocor Princepsque dearum?
  Aurea cur dextræ sceptra dedere meæ?
An faciant mensem luces, Lucinaque ab illis
  Dicar, et a nullo nomina mense traham?
Tunc me pœniteat posuisse fideliter iras

proxima, e cælo pulsus fugit in Latium; confer I, 233.

33. *In pretio est*, dignitatem adfert.—*Tonantis* maluit, quam Jovis, quia illud notionem majestatis summæ involvit.—*Matrona*, conjux; sed illud sonantius et dignius; etiam II Metam. 465: « Matrona magni To» nantis. » —*Dicor* recte receptum e duobus Putean. et Excerpt. Douzæ; cæteri *dicar*. — *Juncta templa*; in templo Capitolino tria delubra; medium Jovis, lævum Junonis; nec longe aberat ædes Junonis Monetæ, de qua I, 638. — Huic argumento vim addit, dum se matronam comparat cum *pellice*. Similiter argumentatur apud Virgilium, Æneid. I, 39: « Pallasne exurere classem » Argivûm, atque ipsos potuit sub» mergere ponto... Ast ego, quæ » divûm incedo regina, Jovisque » Et soror et conjux » etc. — *Invidetur* et ei, cui aliquid non conceditur; Horatius, I, Satyr. VI, 84: « neque ille Sepositi ciceris, nec » longæ invidit avenæ, » largiter dedit; Art. Poet. 55: *ego cur invideor*, cur id mihi non conceditur? Vide ad Plinium, II, Epist. X, 2.

37. Hac dignitate passim gloriatur Juno. —*Juno Regina* a Camillo dictatore Veiis transvecta erat Romam; Livius, V, 21. *Reginæ* notionem exornat, dum *sceptra* memorat *aurea*. — *An faciant mensem* etc. quum ego a *lucibus*, diebus, quæ mensem faciunt, nomen *Lucinæ* habeam, cur non et a mense nomen traham? Frustra hic hæsit Burmannus, quia et anni lucibus, sive diebus constant; quum igitur unus Moreti *An faciam pueris lucem*, quidam *menses* præferant, de illo amplius cogitandum, et in hoc latere aliquid de gravidis putat, quæ, exactis mensibus, Lucina favente pariant. Sed Ovid. consilii sui oblitus parum accurate scripsit. Juno enim non a mense nomen habere, sed mensi nomen dedisse vult. Taubnerus ad hypallagen confugit. Etiam *Lucinæ* nominis variæ causæ adferebantur, quum alii a *luce*, quam nascentibus dat, alii a *luco* derivarent; II, 449.—*Faciant* Heinsius ex primo Ambrosiano et octo aliis recepit; vulgo *facient*, multi *faciunt*.

41. Merita Junonis in Romanos, quum odium in Æneæ posteros conceptum posuisset, urbesque sibi carissimas subjici Romanis passa esset. — *Tunc*; Mitscherlich. *tum*. — *Iras posuit* secundum Horatium, III, Od. III, 17, mortuo Romulo; se-

In genus Electræ, Dardaniamque domum.
Causa duplex iræ : rapto Ganymede dolebam;
Forma quoque Idæo judice victa mea est.
Pœniteat, quod non foveo Carthaginis arces;
Quum mea sint illo currus et arma loco :
Pœniteat Sparten, Argosque, measque Mycenas,
Et veterem Latio supposuisse Samon :
Adde senem Tatium, Junonicolasque Faliscos,
Quos ego Romanis succubuisse tuli.
Sed neque pœniteat; nec gens mihi carior ulla est :
Hic colar, hic teneam cum Jove templa meo.
Ipse mihi Mavors; Commendo mœnia, dixit,

cundum Virgil. Æneid. XII, 791, Ænea adhuc vivo. — De *genere Electræ* et *Dardania domo*, unde Romani per Æneam, IV, 31. — *Duplex* hæc *iræ causa*, nempe *judicium Paridis*, et *rapti Ganymedis honores*, etiam Æneid. I, 27, memoratur. Ganymedem, Trois filium, longe pulcherrimum inter mortales, ob ipsam pulchritudinem dii in cælum rapuere, ut Jovi esset pocillator; Homerus, Il. Υ, 233. Non mirum, eo raptu Junonem doluisse; displicuit etiam Cicer. Tusc. I, 26.

45. Virgil. Æneid. I, 15 : *Quam* (Carthaginem) *Juno fertur terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma, hic currus fuit.* Hoc de curru fictum e moribus antiquorum heroum, qui currus suos, finito bello, certo loco reponebant. Deorum currus iis locis servari dicebantur, ubi ipsi summa religione coli solebant. Junonis currus ab Homero Il. Ε, 720 sqq, memoratur. Etiam *arma* Junoni tribuebantur, inprimis hasta; unde Juno Curitis apud Sabinos. Vide Heynium ad Virgil. dicto loco. — *Foveo* Heinsius ex melioribus recepit; Farnesian. prim. *foveam* : olim *fovi*, quod Taubnerus tuetur, quia Carthago illo tempore jam deleta; sed ita nec *sint* sequi deberet. De re præterita, ut de præsenti, poeta locutus est. — *Sparten* etc. Etiam alibi, ut VI Met. 414, et jam apud Homer. hæ tres urbes sic junguntur, quippe Junoni inprimis caræ. — De templo Junonis *Samiæ* vide Herodotum, III, 60. — *Supposuisse*, subjecisse potestati Romanorum; I, 306; IV Trist. VIII, 48 : « Nil ita » sublime est, ut non sit supposi- » tum deo; » pro eo mox est *succubuisse tuli* : non bene igitur Krebsius vertit : *dass ich nachsetze*.

49. *Juno Curis* dea præcipua Sabinorum; itaque *Tatius*, quum Sabini se junxissent Romanis, eidem in omnibus curiis mensas dedicavit, quæ Augusti adhuc tempore exstabant; Dionysius Halic. II, 50. — Falerios in *Faliscis* olim Argivi migraverant. Ibi igitur templum Junonis ad similitudinem argivi positum in eoque sacra fiebant argivo ritu; Dionysius, I, 21. — *Mavorti*

Hæc tibi; tu pollens urbe nepotis eris.
Dicta fides sequitur; centum celebramur in aris:
Nec levior quovis est mihi mensis honor.
Nec tamen hunc nobis tantummodo præstat honorem
Roma; suburbani dant mihi munus idem.
Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,
Et populus Laurens, Lanuviumque meum;
Est illic mensis Junonius: inspice Tibur,
Et Prænestinæ mœnia sacra deæ;
Junonale leges tempus: nec Romulus illas
Condidit; at nostri Roma nepotis erat.
Finierat Juno; respeximus: Herculis uxor
Stabat, et in vultu signa dolentis erant:
Non ego, si toto mater me cedere cælo

etiam apud Horatium, III, Od. III, 30, graves iras in Æneadas redonasse dicitur. — *Dicta fides sequitur* etiam I, 319; III Metam. 527; et *vota fides sequitur* VIII, 711, quibus indicatur, factum esse, quod quis vel promiserat, vel optaverat. Ergo non debebat verti: *den Wörtern folgt Treue;* melius interp. gallicus: *Il m'a tenu parole, et les effets suivirent.* — *Centum* omnino multis. — *Mensis honor*, ut alibi *cæli* aut *templorum honor.*

57. Etiam vicini populi Junium mensem habent; quo argumento et alii usi sunt: vide ad versum 21. — Zulichem. et unus Patavin. *præstet* malebant. — *Suburbani* omnino non longe remoti ab urbe; vs. 723, *suburbanus triumphus* de Volscis. Quæ sequuntur oppida, omnia Latii erant. *Aricia* sub Albano monte; in ejus *nemore* culta Diana; III, 263: densæ ejus silvæ etiam XV Met. 488, memorantur. — *Laurenti* oppidi incolæ et *Laurentes* et *Laurentini* dicebantur; vide Cortium ad Plin. II, Epist. XVII, initio. — *Lanuvium* cultu Junonis sospitæ celebre. Ædes ejus et lucus communis erat Lanuvinis ac Romanis. — *Tibur* ad Anienem amnem. — *Prænestina dea* est Fortuna Prænestina, cujus templum pulcherrimum. — *Fastos* autem aliorum populorum Ovid. etiam III, 87, memorat. — *Lanuvium*, non *Lavinium* esse legendum vel metri causa, jam vidit Scaliger; accessit MSS nonnullorum auctoritas. — Pro *meum* Ursini cod. *nemus*, quod Heinsio placet, quia ibi ingens Junonis lucus, de quo Drakenb. ad Silium VIII, 282. — *Junonale* Neapolis ex edit. antiqua dedit, quum cæteri *Junonisque* exhibeant.

65-90. Hebe, Jovis et Junonis filia, Herculi nupta, Juventutis dea, prodit, atque Romulum *juvenum* nomen huic mensi indidisse contendit. Fuerat hæc sententia Fulvii nobilioris; Macrob. I, Saturn. 12: « Fulvius nobilior in Fastis Romu-

Jusserit, invita matre morabor, ait.
Nunc quoque non luctor de nomine temporis hujus:
Blandior, et partes pæne rogantis ago;
Remque mei juris malim tenuisse precando:
Et faveas causæ forsitan ipse meæ.
Aurea possedit socio Capitolia templo
Mater; et, ut debet, cum Jove summa tenet.
At decus omne mihi contingit origine mensis;
Unicus est, de quo sollicitamur, honor.
Quid grave, si titulum mensis, Romane, dedistis

» lum dicit, postquam populum in » majores minoresque divisit, ut » altera armis rempublicam tuere» tur, in honorem utriusque partis » hunc Maium, sequentem Junium » vocasse. » Eamdem sententiam Heben tueri voluisse, e versu 84 sqq, apparet. Errat igitur Lenzius, quum putat Heben hoc nomen a se derivare, idque esse inventum ipsius Ovidii; immo Hebe, ut dea Juventutis, juvenum causam agit, et honorem illis habitum, sibi quoque vindicat. Neque res aliter instituí poterat, quum deæ darentur hæ partes. Cæterum observa in hac oratione varios animi motus et sensus, dolorem, verecundiam, pietatem: cum matre enim certabat filia de honore unico.

Pro *dolentis* MSS plerique *vigoris* vel *doloris*; quidam *decoris*; duo *ruboris*; unus *pudoris*. Quæ singula defendi possent: doloris tamen sensus in animo deæ prævaluisse videtur; etiam IV, 586: *Maximaque in vultu signa dolentis erant.* Exordium vero summam pietatem spirat: si me mater vel e cælo pelleret, cederem. — *Non luctor*, quod Heinsio non displicet, si post *hujus* minor distinctio ponatur; in altera lectione melior est oppositio. — *Rem tenere*, rem obtinere, vincere; *causam tenere* ap. Cic. passim. — Alii *faveat ipsa*, nempe Juno; id Taubn. probabilius videbatur, non mihi: post orationem enim superiorem Junonis favor vix exspectari poterat.

73-76. Argumentum ab æquo: matri satis dignitatis est; non debet filiæ unicum, quem habet, honorem eripere.—*Possedit* Krebsius non recte vertit: *sie besass*. Etiam *possidere* est occupare, sibi vindicare. — *Capitolia*, sedem imperii romani, caput orbis terrarum, eaque *aurea*, tanto ornatu fulgentia. —*Socium templum* non est templum Junonis Monetæ, sed lævum delubrum in ipso Capitolio; illud enim *socium* dici non poterat. — *Origine mensis*, quod nomen mensis a juvenibus originem habet: qui honor adeo me quoque, juventutis deam, tangit. Lapsi sunt Lenzius et Krebsius, qui hoc sic ceperunt: inde ab eo tempore, quo mensis Junius esse et dici cœpit, mihi hic honor debetur. Idem Lenzius *unicum* explicat, qui unice ad me pertinet; malim, non nisi unus honor mihi contigit, et hic unus mihi eripitur.

77-82. Herculis de Latio merita.

Herculis uxori, posteritasque memor?
Hæc quoque terra aliquid debet mihi nomine magni
Conjugis; huc captas adpulit ille boves.
Hic male defensus flammis et dote paterna
Cacus Aventinam sanguine tinxit humum:
Ad propiora vocor; populum digessit ab annis
Romulus, in partes distribuitque duas;
Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est:
Hæc ætas bellum suadet, at illa gerit.
Sic statuit, mensesque nota secrevit eadem;
Junius est juvenum, qui fuit ante, senum.
Dixit, et in litem studio certaminis issent;
Atque ira pietas dissimulata foret.
Venit Apollinea longas Concordia lauro
Nexa comas, placidi numen opusque ducis.

—*Grave* vel magnum, vel invidiosum. — *Titulum mensis* alicui *dare*, ab aliquo, aut in honorem alicujus mensem nominare; sic IV, 115, *titulo mensis spoliare.*—*Dedistis* pro *dedisti* Vossianus et duo Medicei, quia *Romane* collective positum, et quia *posteritas* sequitur.—De Herculis adventu in Italia et pugna cum *Caco* I, 543; et de hujus *dote paterna* vs. 571. Mazarinæus *arte paterna*, quod Heinsius ex glossa fluxisse putat.—*Adpulit;* I, 543: *boves illuc applicat.* Vossianus et Moreti hoc loco *adtulit;* Mazarin. *abstulit.* Tum unus Mediceus *captos;* Livius, I, 7, hos boves in utroque genere memoravit: vide ibi Strothium.

83. *Propiora* sane hæc sunt; superiora figmento illi data, quo Hebe causam agens inducitur. — *Ab annis*, ita, ut annos, ætatem respiceret; confer cum his V, 59 sqq. — *Nota*, norma, nempe ætas. — His dictis ambabus exarsit studium certandi. *Dissimulare*, occultare, ut non esse videatur. Itaque hoc loco pietas matris in filiam et filiæ in matrem victa esset ad tempus, ni Concordia intervenisset. Ingeniose hic adventus fictus.

91-96. Concordia breviter sententiam dicit, ex qua Junius nomen a *junctis* Romanis et Sabinis invenit. Unde Ovidius hanc sententiam ineptam et in leges linguæ peccantem acceperit, non constat. Forsitan ipse reperit; neque male *Concordiæ* defendendam dedit. Alii putabant, a Junio Bruto nomen venisse; vide Macrobium dicto loco. *Concordia* cujus templum Tiberius, pace composita, refecit; I, 639. Hinc *lauro* coronata prodit; hinc *ducis*, Tiberii, *opus* et vel *numen*, vel, ut Hamb. Junianus et alter Petavianus habent, *munus* appellatur. — Quoniam Junius mensis jam Ro-

Hæc ubi narravit Tatium, fortemque Quirinum,
  Binaque cum populis regna coisse suis;
Et lare communi soceros generosque receptos :
  His nomen junctis Junius, inquit, habet.
Dicta triplex causa est; at vos ignoscite, divæ :
  Res est arbitrio non dirimenda meo.
Ite pares a me; perierunt judice formæ
  Pergama : plus lædunt, quam juvet una, duæ.
PRIMA dies tibi, Carna, datur; dea cardinis hæc est :
  Numine clausa aperit, claudit aperta suo.
Unde datas habeat vires, obscurior ævo

muli tempore erat, propterea ex illo ipso tempore concordiæ, sive conjunctionis exemplum repetendum erat. — *Lar*, sedes, urbs.

97. Finit hæc eadem modestia, qua V, 109, similem locum.—*Pares* Krebsius vertit : *gleichgesinnt*; melius intp. gallicus : *Souffrez qu'également je respecte vos droits.*—*Perierunt* etc. Ergo Ovidium quoque vestigia terrebant.

101–182. De *Carna*, dea Romanorum vernacula, quæ sit, unde et jus cardinis habeat, et vim spinæ ope pellendi noxas 101–130; quomodo illa vi olim usa sit in tuendo Proca a strigibus 131–168; cur larda et fabæ ei offerantur 169–182.— A Macrobio, I Saturn. 12, *Carnea* vocatur; a Cypriano de Idol. Van. II, 8, et ab Augustino de Civit. Dei IV, 8, *Cardea*; a Tertulliano de Cor. 13, et alibi *Carda*. Sunt, qui putent apud patres ecclesiast. corruptum legi nomen; quod non est; namque illi hoc nomen diserte a *cardine* deducunt, ut *Forculi* et *Limenini* nomina a *foribus* et *limine*. Diversa igitur ejusdem deæ nomina fuisse videntur, quum *Carna* aut *Carnea* diceretur a *carne*, quia vitalibus præesset. Macrobius dicto loco, ubi narravit ex opinione nonnullorum Junium mensem a Junio Bruto nominatum esse, quod Kalendis Juniis pulso Tarquinio, sacrum Carneæ deæ in Cœlio monte voti reus fecisset, pergit : « Hanc » deam vitalibus humanis præesse » credunt. Ab ea denique petitur, » ut jecinora et corda, quæque sunt » intrinsecus viscera, salva conser» vet. Et quia cordis beneficio, cu» jus dissimulatione Brutus habe» batur idoneus emendationi publi» ci status exstitit, hanc deam, quæ » vitalibus præest, templo sacravit. »

103. *Vires* has, sive potestatem, habet et Janus I, 118 sqq; infra vs. 127, *Jus cardinis*.—*Unde datas habeat*, a quo datæ sint vires quas habet. Non erat, cur Heinsius hic hæreret, et *ratas* mallet; Horatius, I, Satyr. IV, 78 : *unde petitum Hoc in me jacis?* unde petiisti hoc, quod in me jacis; II, Satyr. II, 31, *Unde datum sentis*, ubi vide Bentleium; nam ibi quoque Heinsius *ratum* malebat. — Hic ut sæpius alibi Heinsii conject. auctoritate codicum eget;

Fama; sed e nostro carmine certus eris.
Adjacet antiqui Tiberino lucus Helerni;
Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt.
Inde sata est Nymphe, Granen dixere priores,
Nequidquam multis sæpe petita procis.
Rura sequi, jaculisque feras agitare solebat,
Nodosasque cava tendere valle plagas.
Non habuit pharetram; Phœbi tamen esse sororem
Credebant; nec erat, Phœbe, pudenda tibi.
Huic aliquis juvenum dixisset amantia verba,
Reddebat tales protinus illa sonos:
Hæc loca lucis habent nimis, et cum luce pudoris;
Si secreta magis ducis in antra, sequor.

Regii nostri habent *datas*. Ed. — Pro *certus* plures *doctus*; sed etiam II ex Ponto, VII, 28, sic *certus eris*.

105. *Tiberinus*, Tiberis fluvius, ut IV, 291; confer II, 389.—*Lucus Helerni* non aliunde satis notus; vulgo editur *Hilernæ*. Et ab Onuphrio Panv. in Topograph. Urbis, in regione tredecima *ædicula* et *lucus Hylernæ* memorantur. Sed Heinsius cum primo Ambrosiano et duobus aliis *antiqui Helerni* maluit, quod idem et II, 67, reponi volebat: Mazarinæus *antiquus Tiberini lucus*.—*Sacra ferre* proprium est et sacrificantis, Æn. III, 19, et sacerdotis; hinc Georg. II, 446, *Musarum sacra fero*, sacerdos sum Musarum. Mazarinæus hoc loco, *sacra canunt*. Tunc *illuc* cum Puteano in *illic* mutandum. *Sacra canere*, *hymnos canere*, ut Æneid. II, 239.

107. Olim edebatur *Cranen*; sed ex altero orta est tertia lectio *Gramen*.—*Rura* etc. more earum, quæ conjugium spernebant, ut Daphne I Met. 475; Syrinx ibid. 694; Callisto, II, 411.—*Sequitur* locum, qui voluptatis percipiendæ causa eum adit aut frequentat; vide ad Plinium, I, Epist. XXII, 6.—*Nodosæ plagæ* etiam III Met. 153, et alibi *nexiles*. — *Pharetra* et arcus aureus insignia Dianæ, quibus nymphis antestabat; I Metam. 697.

113. Hoc *dixisset* offendit librarios; namque Ambrosianus, Læti et duo alii, *Huic si quis*; sed vocula *si* solet sic omitti; Plinius, I, Epist. XII, 8: « Dedisses huic animo par » corpus, » ubi vide Cortium. Aliis displicuit etiam plusquamperfectum conjunctivum; Thuaneus et edit. Gryphii *aliquis juvenum si dixit*; Puteanus *quum dixit*. Et sic sane scribi debet e forma usitatissima; verum variari tempora tali modo, inprimis a poetis, videmus.

116. *Secreta;* Burmannus e duobus præfert *deserta:* non video quare; I Metam. 594, in re simillima, *nemorum secreta subibis;* etiam VII, 75, *secreta silva*.—*Sequor* pro *sequar* Heinsius e melioribus MSS tuetur.

Credulus antra subit; frutices hæc nacta resistit,
Et latet, et nullo est invenienda loco.
Viderat hanc Janus; visæque cupidine captus,
Ad duram verbis mollibus usus erat.
Nympha jubet quæri de more remotius antrum;
Utque comes sequitur, destituitque ducem.
Stulta, videt Janus quæ post sua terga gerantur,
Nil agis, en latebras respicit ille tuas;
Nil agis, en dixi! nam te sub rupe latentem
Occupat amplexu; teque potitus, ait:
Jus pro concubitu nostro tibi cardinis esto;

—Taubnero et Krebsio displicuit, quod idem Heins. *ante subit* MSS Reg. et primi Bononiens. auctoritate in *antra subit* mutavit: amatorem enim *ante* debuisse subire. Immo, ubi comes non sequitur, sed resistit, alter non *ante* subit antrum, sed solus. Contra *antra* sic bene repetitum et more Ovidiano, de quo diximus in commentar. ad Metam. præf. Nonnulli, *ante iniit.* — *Resistere*, subsistere, non longius progredi, de qua vi egit Schwarzius ad Plinium, paneg. X, 4. — *Loco* revocavi cum Mitscherlich. quia omnes MSS ita, præter unum unde Neapolis *modo* invexit.

120. *Mollia verba* bene dicuntur blanditiæ ad *duram* puellam, quæ non sinit se flecti; Tibullus, III, IV, 76: « Ergo ne dubita blandas » adhibere querelas; Vincuntur mol- » li pectora dura prece. » Paulo ante Thuaneus *formæque cupidine.*—Duo *cupidine tactus.* — *Remotum* idem quod secretum, ut Horatius, II, Od. III, 6, *in remoto gramine.* — *Utque* etc. sequitur quidem primum ut comes, at mox deserit ducem.

123. Similiter III Metam. 432, Narcissum adloquitur, et alios alibi. Olim edebatur *Nil agis, et latebras*; Heins. vero cum uno Arond. *et* in *en* mutavit; quod Taubnerus et Krebsius improbant. Mihi vero copula *et* nunc otiosa videtur; *en* contra non male positum post verba *videt Janus* etc.; II Metam. 283: « tostos en adspice crines; » ibidem vers. 296: « Atria vestra ruent; At- » las en ipse laborat. » Sæpe vera lectio in uno aut in paucis MSS servata est.—Pro *dixi* Heinsius *dixin?* malit. — *Occupat amplexu* nil nisi, amplectitur; ad hunc amplexum autem Neapolis notavit hæc: « Hui, » hui, tu ille Janus, de quo Augus- » tinus, VII, Civit. Dei: De Jano » non mihi facile quidquam occur- » rit, quod ad probrum pertineat; » et forte talis fuit, ut innocentius » vixerit, et a facinoribus et flagi- » tiis remotius. » — *Teque potitus*; Heinsius ex Ursini et uno Patavino, *speque*, quia passim *spe* et *votis potiri* legitur; sed et alterum usitatum satis; IX Metam. 752: « Nec » tamen est potiunda tibi; » vs. 796: « potitur sua Ianthe; » X, 569: « nec » sum potiunda. » — *Jus cardinis*

Hoc pretium positæ virginitatis habe.
Sic fatus, virgam qua tristes pellere posset
A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.
Sunt avidæ volucres, non quæ Phineia mensis
Guttura fraudabant, sed genus inde trahunt;
Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinæ:
Canities pennis, unguibus hamus inest.
Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
Et vitiant cunis corpora rapta suis.
Carpere dicuntur lactentia viscera rostris,
Et plenum poto sanguine guttur habent.

etiam vim complectitur mala quæque depellendi a foribus, ut e sqq patet.

129. *Virgam* revocavi, quia sic omnes ferme MSS. Etiam vs. 165, *virga de spina alba;* sed Heins. *spinam* de suo dedit. Intellig. autem rhamnus, ῥαμνος, spina semper frondifera, cujus alterum genus nigrum, alterum *album;* Theophrast. Hist. Plant. I, 15; III, 17. Tria genera memorat Dioscorides, I, 119; qui addit, frondes spinæ albæ foribus adpositas avertere maleficia: κλῶνας αὐτῆς θύραις ἢ θυρίσι προστιθέντας ἀποκρούειν τὰς τῶν φαρμάκων κακουργίας.

131. *Striges* deformes et noxias, ad quas describendas jam progreditur, non male cum Harpyiis comparat, et genus earum inde ducit. Harpyiæ Homero (Od. A, 242, Ξ, 371) deæ sunt, quibus vis rapiendi homines. Post alæ iis sunt additæ; mox inde factæ aves fœdissimæ; Hyginus fab. 14; Tzetzes ad Lycophr. 653. Tales etiam a Virgilio, Æneid. III, 212, descriptæ sunt, ubi vide Heynii Excurs. et confer Vossium, Epistt. mythol. vol. I, p. 198 sqq. Eæ a poetis Argonaut. inprimis adhibitæ in historia *Phinei,* vatis Thracici et excæcati, cujus ab ore cibos auferebant, reliquiasque fœdo odore implebant. *Strix*, Linn. strix alucus, *die Nachteule*, cujus caput grande plumisque velatum, color cinereus et albus, idemque maculis et lineis nigris distinctus; vid. Statius Müller in Linnei Syst. Nat. tom. II, p. 102. Hæ aves infantibus in cunis sanguinem extrahere, atque etiam ubera sua immulgere vulgo credebantur; Plinius, XI, 95, qui putat non constare, quæ sit avium.—*Stantes;* sex MSS *grandes.*—Pro *pennis* Vossianus et tres alii *plumis:* constat *pennas* esse alarum, *plumis* reliquas partes corporis velari; interdum tamen *penna* est nomen generis. — Bene in Regiis nostris est *pennis.*

136. *Vitiare*, lædere, nomen generale, ut vers. 167, *violare cunas.* Mox ipse explicat, *carpere viscera*, et vers. 145: *pectora exsorbere.* — *Rapta* Krebsius vertit: *die geraubten*, et *carpere*, *verzehren.* Putem, *rapta* potius esse correpta unguibus, et *carpere*, lacerare, arrodere rostro, ut sanguinem inde exhauriant; vers. 148, *rigido ungue secare.*—Pro

Est illis strigibus nomen ; sed nominis hujus
Causa, quod horrenda stridere nocte solent.
Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt,
Næniaque in volucres Marsa figurat anus ;
In thalamos venere Procæ : Proca natus in illis,
Præda recens avium, quinque diebus erat :
Pectoraque exsorbent avidis infantia linguis.
At puer infelix vagit, opemque petit :
Territa voce sui nutrix adcurrit alumni ;
Et rigido sectas invenit ungue genas.
Quid faceret? color oris erat, qui frondibus olim
Esse solet seris, quas nova læsit hiems.
Pervenit ad Granen, et rem docet ; illa, Timorem
Pone ; tuus sospes, dixit, alumnus erit.
Venerat ad cunas ; flebant materque paterque :
Sistite vos lacrymas, ipsa medebor, ait.
Protinus arbutea postes ter in ordine tangit

viscera quidam *pectora*, plures *corpora*. — De *nomine* etiam Isidorus : « Strix, nocturna avis, habens nomen de sono vocis, quando enim clamat, stridet. » Græcis στρίξ a στρίζειν, stridere. — Sed pro *horrenda nocte* cum Heinsio *horrenda voce* legendum arbitror ; *horror* enim *vocis* ad rem pertinet, non *noctis*.

141. *Carmine*, incantatione. Hoc jam speciali notione exprimit, *Næniaque* etc. quod Krebs. male vertit : *eine alte Marserinn mag die Hexenlieder in Vögel umstallen* ; conjunxit ergo *Marsa anus*, et *nænia* accepit ut neutr. plurale. Inde mira transformatio carminum in striges ! Immo anus figurantur in volucres a Marsa ope næniæ. *Marsi* et Sabini ab arte magica famosi erant. *Nænia Marsa* etiam Art. Amat. II, 102 ; Horat. Epod. XVII, 27. Et hoc loco *Marsa* se tuetur bonorum librorum auctoritate. Unus, quo Neapolis usus, *saga* ; vulgo *falsa*. *Nænia*, omnino carminis formula. De tali anu figurata Noster I Amorr. VIII, 13 : « Hanc ego nocturnas vivam volitare per umbras Suspicor, et pluma corpus anile tegi. »

143. De *Proca* vide IV, 52. — *Pectora* nunc substituit *visceribus* vs. 137, ne idem vocabulum repeteret.

149. Homines in calidiore regione viventes, quum timor eos invadit, flavescunt. Flavum autem colorem trahunt etiam frondes atque segetes frigore tactæ ; IV, 918. — *Faceret* ; Strozzæ *faciat*. — Pro *seris* tres *tardis* ; paulo post Ambrosianus et Petavianus *pone tuam*.

155. *Arbutea fronde* utitur, sive

Fronde; ter arbutea limina fronde notat;
Spargit aquis aditus, et aquæ medicamen habebant,
Extaque de porca cruda bimestre tenet:
Atque ita, Noctis aves, extis puerilibus, inquit,
Parcite; pro parvo victima parva cadit:
Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras;
Hanc animam vobis pro meliore damus.
Sic ubi libavit, prosecta sub æthere ponit;
Quique sacris adsunt respicere illa vetat:
Virgaque Janalis de spina ponitur alba,
Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
Post illud nec aves cunas violasse feruntur;

quia est spinosi fruticis, sive quia obvia erat; IV, 656, quo loco Numa: *bis sua faginea tempora fronde premit.* — *Notat* idem quod *tangit.* Pro hoc unus *texit*, pro illo duo *tegit*, ex quibus Heinsius *tergit* et *terit* facere volebat. — *Et aquæ;* hæc lectio antiqua bene se habet; unus Vaticanus et alter Bononiensis *et quæ;* hinc Heinsius edidit *sed quæ;* Mitscherlichius *sed aquæ.* — *Exta* diis offerebantur et *cruda*, et cocta, et semicocta, et assa; Arnobius advers. Gentes, II, p. 91.—*Bimestre porcello* curabatur et Genius; Horatius, III, Od. XVII, 15. Inepte Petavii alter et Puteanus *bimatre* pro varia lectione.

159. Sacra strigibus facta. — *Exta* et mox *fibræ*, viscera. — *Pro parvo* tres, *puero*; de qua varietate vide ad II, 385. Nunc utique præstat *parvo*, quia causam *parvæ* victimæ continet.—*Fibras* distinxisse videri possit a reliquis partibus, quum alias *fibræ* sint ipsa *exta*, in quibus et *cor;* sed talia non urgenda sunt in talibus precibus. Exta *prosecta*, in partes secta, alias adolenda injici altari solebant; nunc *ponuntur sub æthere*, sub dio, devoranda strigibus. — *Respicere*, retro spectare; vide V, 437.

165. *Janalis*, a Jano accepta, novum vocabulum quod propter insolentiam Heinsio et Burmanno displicebat. Bononiens. *Naialis;* Heinsius conjicit vel *Malalis*, vel *ramalis*, virga ex ramo arboris. Burmannus addit, spinæ albæ (*Weissdorn*) posse ramos tribui, quum Columella, VII, 19, eam inter arbores recenseat. Idem et proponit *rhamnalem*, quia spinam illam Græci ῥάμνον dixerunt, quamquam ipse huic conjecturæ non multum tribuit. Quum Ovidius plura vocabula finxerit, non offendor eo quod hic legimus, quod rei indicandæ satis accommodatum, atque ei simillimum est, quod vers. 63, legitur, *Junonalis.*—*Ponitur* recepi ex Arondel. Vossiano, et plurimis aliis vett. Placebat et Heinsio, quamquam is dubitabat, an non Jani Ulitii conjectura *subditur* præferenda esset. Immo lectio plurimorum MSS præstat. Vulgatum *sumitur* autem hoc loco parum convenit. — *Post illud:* Francof. *post illam.*

Et rediit puero, qui fuit ante, color.
Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido sit faba farre, rogas?
Prisca dea est, aliturque cibis quibus ante solebat;
Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat,
Ostreaque in conchis tuta fuere suis:
Nec Latium norat, quam præbet Ionia dives,
Nec, quæ Pygmæo sanguine gaudet, avem;
Et præter pennas nihil in pavone placebat;
Nec tellus captas miserat ante feras.

Cæterum alia adversus has aves antidota Neapolis memorat, ut carmina, allium infantibus annexum.

169. Macrobius dicto loco: « Cui » (*Carnæ*) pulte fabaria et larido sa» crificatur, quod vires maxime his » rebus corporis roborentur. Nam » et Kalendæ Juniæ fabariæ vulgo » vocantur, quia hoc mense adultæ » fabæ rebus adhibentur. » — *Gustentur*, comedantur.—Burm. unius Vatican. auctoritate *cum* mutavit in *cur*; quia τῷ *mixta* recte jungitur ablativus: Mitscherlichius servavit *cum*, quod et nos fecimus. Heinsius etiam legi volebat, *si ... rogas*.

172. *Adscita*, aliunde petita, peregrina. Heluones terra et mari conquirebant edulia, quos Varro jam in Satura notaverat, cujus notationis summam Gellius, Noct. Attic. VII, 16, dedit. Confer Plinium, Hist. Nat. IX, 54 sqq; Senecam, Epist. XCV, p. 718; Petronium de Mutat. R. 33 sqq. — In deliciis inprimis erant *pisces* rariores.—*Fraudem* Schirachius interpretatur damnum. Immo insidias intellige, quibus damnum infertur; II, 227; III, 853; III Met. 587, ubi *lino et hamo decipere pisces*, ut Virgil. Georg. I, 139, *fallere visco aves*. Hoc loco nonnulli, *illis populis* aut *illic populi*, unde Heinsius aliquando putabat, *vilis populi*.

175. *Avis quam præbet Ionia*, est attagen, *das Haselhuhn*. Glossæ: *Gallina rustica*, ἀτταγήν. Præstantissimas hujus nominis aves habebat *Ionia*; Horatius, Epod. II, 54, *attagen Ionicus*; Martialis, XIII, 61: « Inter sapores fertur alitum primus » Ionicarum gustus attagenarum. » A Gellio dicto loco, *Phrygia attagena* memoratur.—*Nec quæ* etc. grus; gruum autem carnibus et ipsis Romani delectabantur; Horatius, II, Satyr. VIII, 87; Plinius, Hist. Natur. X, 33. Apud Gellium *Melicæ grues* laudantur, ex Melo insula advectæ. Verba *quæ Pygmæo* etc. respiciunt Homerum, Il. Γ initio, ubi grues avolant australes ad terras ἀνδράσι Πυγμαίοισι φόνον καὶ κῆρα φέρουσαι· ubi vide Heynium in Observatt.—*Pavones* primus Q. Hortensius in cœna augurali adposuit, M. Aufidius autem primus saginavit; Plinius, X, 20; Ælianus, Hist. Anim. V, 21. — *Tellus* scilicet ulla.

Sus erat in pretio : cæsa sue festa colebant :
Terra fabas tantum, duraque farra dabat.
Quæ duo mixta simul sextis quicumque Kalendis
Ederit ; huic lædi viscera posse negant.
Arce quoque in summa Junoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille, tuo.
Ante domus Manlî fuerant, qui gallica quondam

Mittere merces terra dicitur ubi magnus earum proventus. Taubnerus terram universam intelligit, ut hoc innuatur, undique a luxuriosis Romanis conquiri delicias : sed Heinsio et Burmanno τὸ *tellus* sic absolute positum displicebat. Ille igitur pro *ante* malebat, aut *Afra* vel *Inda*, aut cum altero Puteano *arte*, ut leones, pantheræ, elephanti intelligantur Romam ad spectacula missi. Burmannus vero recte monet, non de spectaculis, sed de deliciis gulonum sermonem esse ; si quis *Afra* præferat, posse de gallinis africanis capi ; Horatius, Epod. II, 53 : *Non Afra avis descendat in ventrem meum :* (ipse Burmannus suadet : *Nec Delus capos miserat ante feros* ;) circa *Deliacos capos* fuisse maximum luxum, cognosci ex Petron. 23 ; eos dici *ante feros*, quia, antequam castrarentur, feroces et pugnaces electi sint a Deliacis ; Columella VIII, 2 ; sed posse et legi *arte ferax*, quia, quum insula sterilis et saxosa fuerit Delos, arte hac castrandi gallos reditum sibi fecerit.

179. Pro *colebant* Puteanus, *carebant :* inde Burmannus conjicit *calebant*, quod esset elegans admodum. Equidem scio *calentes aras* sæpe legi apud poetas ; verum *festa calentia sue* mihi durissimum videtur. — De *fabis* Plinius, XVIII, 12 : « Inter legumina maximus honos fabæ : quippe ex qua tentatus sit etiam panis. Lomentum appellatur farina ea, aggravaturque pondus illa... Frumento etiam miscetur apud plerasque gentes... Quin et prisco ritu fabacia suæ religionis diis in sacro est, prævalens pulmentari cibo. » — *Sextæ Kalendæ*, sexti mensis sive Junii. Sic et *tertias*, *quartas Kalendas* occurrere, atque Junias dictas esse etiam *fabarias* Neapolis monet.

183. *Iisdem Kalendis, templum Junonis Monetæ dedicatum*. De eo templo I, 638. Locus autem hic plurimum lucis accipit a Livio, VII, 28 : « Camillus (dictator anno u. c. 409, in bello cum Auruncis,) deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit : cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictaturâ se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi romani faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. » — Recte autem Neapolis *ex summa* correxit, ut editur.

185. De *M. Manlio* res nota. De damnatione ejus Livius, VI, 20 : « Tribuni de saxo Tarpeio eum dejecerunt : locusque idem in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum, et pœnæ ultimæ fuit.

A Capitolino reppulit arma Jove.
Quam bene, dì magni, pugna cecidisset in illa
Defensor solii, Jupiter alte, tui!
Vixit, ut occideret damnatus crimine regni:
Hunc illi titulum longa senecta dabat.
Lux eadem Marti festa est; quem prospicit extra
Adpositum Tectæ porta Capena viæ.
Te quoque, Tempestas, meritam delubra fatemur;
Quum pæne est Corsis obruta classis aquis.

» Adjectæ mortuo notæ sunt: pu» blica una; quod, quum domus » ejus fuisset ubi nunc ædes atque » officina (in qua nummi cudeban» tur) Monetæ est, latum ad popu» lum est, ne quis patricius in arce » aut Capitolio habitaret » etc. Confer Plutarch. in Camillo, 36.—Pro *Capitolio* Ovidius gravius *Jovem Capitolinum*, ejusque *solium* memorat. — De *pugna* illa lege Livium, V, 47. — *Crimine regni*, crimini ei dabatur, quod regnum adpetiisset. — *Longa senecta*; nam si prius esset exstinctus, non incidisset in suspicionem regni adfectati.

191. *Martis ædem* ante *portam Capenam* etiam Livius aliquoties memorat, ut X, 23. Eam a L. Sulla restitutam esse et auctam Neapolis observat.—*Quem prospicit*, in cujus templum prospectus est ad Capenam portam stanti. — *Tectæ*; tres veteres, *rectæ*, unus *dextræ*. Et negotium fecit hæc *via* interpretibus. Burmannus de ea cum Cupero per literas egit; sed nec per hos ad liquidum res perduci potuit. Hoc inter eos convenit, fuisse semitam à Capena porta ad Martis templum, diversam illam a via Appia, quæ et ipsa incipiebat a Capena, sed in Campaniam ferebat. Hæc semita postea *via* facta est per censores; Livius: « Viam sternendam a porta Capena » ad Martis templum locavere cen» sores. » Vocatur vel *recta*, recta ducens ad templum, quum Appia per plures anfractus iret; vel *dextra*, ut bivium extra portam fuerit, et ad dextram viam positum templum, aut, ut Fabret. Dissert. I de Aquæd. vult, ut adpositum fuerit Viæ Appiæ, quam a dextra habuerit, quum a sinistra esset Latina, quæ ex Appia initium ceperit paululum a porta Capena; vel denique *tecta*, cujus epitheti ratio certa reddi non potest. Donatus in Roma vet. lib. III, cap. 13, porticibus eam aut fornicibus tectam fuisse conjicit; Burmannus vero putat, si ostendi posset, per hanc viam sacram pompam quamdam duci solitam, in quam ex ædibus despicere non licuerit, se malle *tectam* viam intelligere, ut *velatas vias* III Am. XIII, 12.

193. *Tempestatis templum*: id posuit, non Marcellus, ut Neapolis putabat, sed L. Scipio, Barbati filius, anno u. c. 494 cos. qui *Corsicam* cepit; id quod patet ex inscript. apud Reines. VI, 34. Hoc quoque templum extra portam Capenam fuit, ubi et lapis cum inscriptione illa effossus est.

Hæc hominum monumenta patent : si quæritis astra,
Tunc oritur magni præpes adunca Jovis.
POSTERA lux Hyadas, Taurinæ cornua frontis,
Evocat; et multa terra madescit aqua.
MANE ubi bis fuerit, Phœbusque iteraverit ortus;
Factaque erit posito rore bis uda seges;
Hac sacrata die Tusco Bellona duello
Dicitur; et Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multa animo vidit; lumine captus erat.
Prospicit a templo summum brevis area circum :

195. *Ortus Aquilæ vespertinus.* Plinius, XVIII, 27, §. 3 : « Tertio » Nonas Junii Cæsari et Assyriæ » Aquila vesperi oritur; » idem, cap. XXIX, 4 : « Quarto Nonas Junii » iterum Aquila exoritur vesperi. » Sic et Columella, XI, 2, qui addit; « tempestas ventosa et inter» dum pluvia. »—Aquila *Jovis præpes* etiam IV Metam. 713. — *Quæritis* Heinsius recepit ex Ursini et tribus aliis : cæteri, *quærimus.* — Pro *patent* Puteanus *manent*, quod bene de monumentis dicitur.

197. IV *Nonas Hyades oriuntur heliace.* De Hyadibus vide IV, 679; V, 164 sqq.

199-208. *Pridie Nonas Bellonæ templum sacratum.*—Mitscherlichius non *iteraverit* dedit, sed, sine dubio errore operarum, *intraverit.* Sol *iterat ortus*, altera vice oritur; vs. 59. — Heinsius malebat *tactaque erit.* Immo *tacta uda* male junguntur. — *Duellum* pro bello etiam apud Livium passim. De bello Etrusco, in quo Appius rem gessit, idem, X, 18 sqq : « Dicitur Appius in medio pu» gnæ discrimine, ita ut inter prima » signa manibus ad cælum sublatis » conspiceretur, ita precatus esse : » Bellona, si hodie nobis victoriam » duis, ast ego tibi templum voveo. » Etiam in inscript. quam Neapol. adtulit, *Bellonæ ædem fecisse* dicitur.

203. Obiter aliquid de Appio addit, quod inprimis celebrabatur, et de quo Valer. Max. VIII, 12, similem sententiam habet : « Appius » Claudius fessus jam vivendo, le» ctica se in curiam deferri jussit, » ut cum Pyrrho deformem pacem » fieri prohiberet. Hunc cæcum ali» quis nominet, a quo patria, quod » honestum erat, per se parum cer» nens, coacta est pervidere ! » — Hoc loco ultra viginti codd. *lumine cæcus. Captus*, qui uti aliqua re non potest; Livius, II, 36 : *captus omnibus membris*; XXII, 2 : *captus oculis*, ubi vide Dukerum. Primus Ambrosian. et Læti, *cassus* forte e Virgilio, Æneid. II, 85, ubi *cassus lumine*, privatus vita.

205. Ante ædem Bellonæ *area* erat, et inde *circus* Flaminius, quem *summum*, cujus partem anteriorem, prospectabat area.—*A templo* Heinsius ex Ursini et uno Patavino recte recepit, quum ante *a tergo* inepte

Est ibi non parvæ parva columna notæ.
Hinc solet hasta manu, belli prænuntia, mitti,
In regem et gentes quum placet arma capi.
Altera pars circi custode sub Hercule tuta est:
Quod deus Euboico carmine munus habet.
Muneris est tempus, qui Nonas Lucifer ante est:
Si titulos quæris, Sylla probavit opus.
Quærebam, Nonas Sanco Fidione referrem,
An tibi, Semo pater; quum mihi Sancus ait:
Cuicumque ex illis dederis, ego munus habebo:
Nomina trina fero; sic voluere Cures.

legeretur. — *Brevis*, angusta, exigua. — *Columnæ* illius meminerunt et alii. Festus in *Bellona*: « Ante » ejus templum erat columella, quæ » bellica vocabatur; supra quam » hastam jaciebant, quum bellum » indicebatur. » Victor. in Reg. IX: « Ædes Bellonæ versus portam Car» mentalem: ante hanc ædem co» lumna index belli inferendi. » Antiquis temporibus *hasta* mittebatur a Fetiali in terram hostilem; Livius, I, 32. — *Non parvæ notæ*, notabilis, memorabilis admodum. — Pro *capi* Moreti, et tres alii, *sequi*. In Regiis tribus *capi*.

209. Eodem die, pridie Nonas, *Herculis Custodis templum* in circo Flaminio dedicatum. Kalend. vetus: « Herculi Magno custodi in circo Flaminio. » Neapolis putat, in eo circo duo fuisse templa Herculis, alterum a senatu positum jussu carminis Cumani, alterum a Fulvio Nobiliore, instauratum a Philippo, de quo infra vs. 802. — *Quod*; multi *qui*: Junian. *quam* nempe partem. — De *carmine Euboico* IV, 257. — *Muneris tempus*, dies, quo munus dedicatum. — Pro *ante est* Heinsius vult *anteit*. — *Probare* est et censoris, dum opus absolutum explorat. — *Tituli*, inscriptio. De *titulis* templorum vide Schwarzium ad Plinii paneg. LIV, 4.

213. *Nonæ Sanco sacræ. Sancus*, aut, ut alii scribunt, *Sangus* et *Sanctus*, primus Sabinorum rex et auctor gentis, post mortem inter deos relatus, ut Faunus apud Latinos; Silius, VIII, 422; Augustin. de Civit. Dei XVIII. Idem et *Fidius* et *Semo pater* dictus est. Neapolis duas inscriptiones adtulit, in quibus: « Sango Sancto Semoni deo » Fidio sacrum, » et: « Semoni San» co deo Fidio sacrum. » Festus in *Prædia*: « In æde Sanci, qui deus Fidius putatur. » Livius, VIII, 20, *Semonem Sancum* aut *Sangum*. Sunt, qui putent eumdem et *Sabum* dictum esse. Sed secundum Catonem in Origg. *Sabus*, a quo nomen Sabinorum, Sanci filius fuisse traditur, atque etiam a Silio, dict. loco, a Sanco distinguitur. Pro *Semo pater* hoc loco libri veteres constanter *Semi pater* quod Neapolis tuetur ex inscr. Reatina, in qua *Semi patri Sanco*. Quidam adeo *Semi caper*. — *Referre*,

Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini;
Inque Quirinali constituere jugo.
Est mihi, sitque, precor, nostris diuturnior annis,
Filia, qua felix sospite semper ero.
Hanc ego quum vellem genero dare, tempora tædis
Apta requirebam, quæque cavenda forent.
Tum mihi post sacras monstratur Junius Idus,
Utilis et nuptis, utilis esse viris:
Primaque pars hujus thalamis aliena reperta est;
Nam mihi sic conjux sancta Dialis ait:

idem quod mox *dare*, dicere alicui sacrum esse.

217. *Sacellum Sanci versus ædem Quirini*, in quo anno u. c. 426, orbes æenei positi sint, etiam Livius d. l. memorat. Dionysius, IV, 58, de fœdere Tarquinii Superbi cum Gabinis icto : *Τούτων ἐστὶ τῶν ὁρκίων μνημεῖον ἐν Ῥώμῃ κείμενον ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσιν.* Secundum eumdem, IX, 60, hanc ædem, a Superbo Tarquinio exstructam, Spurius Postumius cos. Nonis mensis Junii in *Colle Quirinali* dedicavit. Is autem cos. fuit an. u. c. 290. Quum igitur Ovidius ait, *veteres donarunt Sabini*, forte nil aliud vult, nisi Sabinum deum esse.

219–245. Prior Junii pars nuptiis infausta, posterior apta : qualia et II, 257 sqq; III, 393 sqq, monentur. Hæc ita tractavit poeta, ut *filiæ* suæ memoriam ingeniose et commode intexeret. De *filia* sua IV Trist. x, 75 : « Filia me mea bis, » prima fecunda juventa, Sed non » ex uno conjuge, fecit avum. » De ea vide Masson. ad annum ætatis Ovid. 20 et 21. — *Sitque* etc. Krebs. *Häett' ich sie noch länger, ich fleh' es, für meine Jahre!* Immo : utinam mihi superstes sit! votum admodum solemne parentum, romanorum inprimis; quibus magnum solatium, mori superstitibus suis. Vide ad Plinium, Epist. I, xii, 11.

223. Male Heinsius putabat, intelligi certam quamdam Junii diem, haud dubie diem ante XVIII Kalendas Jun. itaque ei scribendum videbatur, *post actas Idus;* omnes enim dies postriduanos fuisse atros. Immo, omnes dies Junii ante Idus sunt infausti nuptiis, post Idus incipiunt fausti. Neque adeo huc pertinet, quod Macrobius, I, Saturn. 15, notat, nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, et Idus religiosas fuisse. — *Sacræ Idus*, ut II, 121, *sacræ Nonæ*. Hæ enim Junoni, illæ Jovi sacræ.

226. A Flaminica, sive Flaminis *Dialis* uxore, hæc certissime scire poterat. Ea et maritus peculiaribus legibus matrimonialibus erant circumscripti, de quibus Gellius, Noct. Attic. X, 15. Ea inprimis *sancta* erat et esse debebat. Vide omnino Schwarzium ad Plinii panegyr. 83. Male igitur Heinsius hic quoque, ut III, 397, *cincta* malebat. Ibi et MSS et vox *apicati* favebant huic lectioni; at non hoc loco. Cæterum Flaminica etiam II, 27.

Donec ab Iliaca placidus purgamina Vesta
  Detulerit flavis in mare Tibris aquis;
Non mihi detonsos crines depectere buxo,
  Non ungues ferro subsecuisse licet;
Non tetigisse virum; quamvis Jovis ille sacerdos,
  Quamvis perpetua sit mihi lege datus.
Tu quoque ne propera: melius tua filia nubet,
  Ignea quum pura Vesta nitebit humo.
TERTIA post Nonas removere Lycaona Phœbe
  Fertur, et a tergo non habet Ursa metum.

227. *Donec... aquis*, id est, usque ad sacra Vestalia, de quibus inde a vs. 249.—*Purgamina*; Festus: « Stercus ex æde Vestæ XVII Kalendas » Julias defertur in angiportum me- » dium fere clivi Capitolini: qui » locus clauditur porta Stercoraria. » Tantæ sanctitatis majores nostri » esse judicaverunt. » Ab eo Noster dissentit, qui Tibri devehenda purgamina tradit.

229. Etiam alio tempore Dialis uxor *impexas debet habere comas*; III, 398. — *Buxus* aut *buxum* sæpe pro pectine buxeo. Olim hic edebatur *detonso buxo*, et id explicabant, rasili buxo. Heinsius suadebat *dentosa buxo*, id est, pectine buxeo, qui Martiali, XIV, 25, *buxus multifido dente* dicitur, et alibi *sectus* aut *densus dens*; et postea *dentoso* reperit in cod. Helmst. Si cui *dentosa* insolentior videatur, posse et *detata* legi. Sed Burmannus indignam nitore Ovidiano vocem *dentosa* judicabat; quum igitur alii MSS *detonsum crinem*, alii *detonsos crines* præferant, hoc amplexus est; *detonsos* non esse penitus abrasos, sed ornatus causa tantum extrema parte detonsos, ne luxurient nimis; tales buxeo pectine *depecti* solitos esse; et *depectere* plus esse, quam simplex *pectere*, diligenter et ornate pectere: posse tamen et *detonsa* aut *detonso* servari, ut pecten intelligatur ex buxeo ramo detonso, sive amputato ex arbore: *tonderi* enim aut *detonderi* arbores dici, quarum rami amputentur.—*Perpetua lege*. Lex antiqua apud Gellium dicto loco: « Ma- » trimonium Flaminis, nisi morte, » dirimi non est jus. » Et ipsa Flaminica univira esse debebat; Tertullianus, Exh. ad Castit. 13.—*Vesta ignea*, templum Vestæ, in quo ignis alitur perpetuus.— *Pura humo*, æde illa purgata. Sic autem, ut edidimus, Scaliger emendavit; atque etiam in uno Farnesiano, et in alio quodam erat emendatum, quum cæteri haberent, *pura veste nitebit humus*. — Regii codices habent vulgatam, quæ bona erat. *Ed.*

235. VII *Idus* (die septimo) *Arctophylax occidit mane*. — *Lycaon* pro *Lycaonides*, Lycaonis nepos, Arcas, qui quum in eo esset, ut Callisto, matrem in ursam mutatam, telo figeret, Jupiter ambos cælo imposuit, sideraque vicina fecit ita, ut Ursa mater præcederet, Arcas filius Arctophylacis nomine *a tergo* sequeretur; II Met. 507. — Is dies festus

Tunc ego me memini ludos in gramine Campi
  Adspicere; et didici, lubrice Tibri, tuos.
Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,
  Quique tegunt parvis æra recurva cibis.
MENS quoque numen habet: Menti delubra videmus
  Vota metu belli, perfide Pœne, tui.
Pœne, rebellaras: et leto consulis omnes
  Adtoniti Mauras pertimuere manus.
Spem metus expulerat, quum Menti vota senatus
  Suscipit; et melior protinus illa venit.
Adspicit instantes mediis sex lucibus Idus
  Illa dies, qua sunt vota soluta deæ.
VESTA, fave: tibi nunc operata resolvimus ora,

piscatorum in campo Martio. — *In gramine Campi;* Horat. Art. Poet. 162: *Gaudet aprici gramine Campi;* III, Od. VII, 26: *Gramen Martium;* IV, 1, 39: *gramina Martii Campi.*— *Didici tuos*, quum quærerem, qui essent, cognovi tuos esse. Aliorum *dici* non improbat Taubnerus. — *Lubricus*, ut IV, 337. — Pro *parvis* Heinsius malebat *parcis*. — De hac *festa* die Festus: « Piscatorii ludi » vocantur, qui quotannis mense » Junio trans Tiberim fieri solent a » prætore urbano pro piscatoribus » Tiberinis: quorum quæstus non » in macellum pervenit, sed fere in » arcam Volcani; quod id genus » pisciculorum vivorum datur ei deo » pro animis humanis. »

241–248. *Menti ædes vota.* In numinibus, quæ leges XII tabb. coli jubebant, erant et *olla, propter quæ datur homini adscensus in cœlum, Mens, Virtus, Pietas, Fides;* Cicero, Legg. II, 8. Eam legem ridet Lactantius, Inst. I, 20. — Bello Punico secundo, post pugnam ad lacum Trasimenum, decemviri, consultis libris Sibyllinis, retulerunt Veneri Erycinæ ac *Menti* ædes esse vovendas. *Menti* vovit T. Otacilius prætor, idemque duumvir dedicavit; Livius, XXII, 8, et 10; XXIII, 31. — *Rebellare*, novum bellum movere, redintegrare bellum: sic Livius, IV, 23, et alibi; IX Metam. 81, est novam luctam ingredi. — *Consulem* Flaminium Insuber eques in prælio lancea transfixit; Livius, XXII, 6. —*Manus* haud dubie vis: sæpe *manus* et *tela* pugnantium occurrunt. Sed Krebsius maluit *Schaaren* vertere.—In exercitu Hannibalis etiam *Mauri* erant; Livius, XXI, 22. — *Expulerat;* alii *abstulerat.*—Pro *suscipit* primus Ambrosianus *excipit*, quod Burm. illustrat ex Propertio, II, XX, 10. — *Adspicit* etc. inter illam diem, qua vota soluta sunt, et Idus interjacent mediæ sex luces. Falso Neapolis putabat, Ovidium hoc disticho diem VI Idus exprimere voluisse.

249–460. V *Idus*, *Vestalia:* deam

Ad tua si nobis sacra venire licet.
In prece totus eram : cælestia numina sensi ;
Lætaque purpurea luce refulsit humus :
Non equidem vidi, valeant mendacia vatum,
Te, dea ; nec fueras adspicienda viro.
Sed, quæ nescieram, quorumque errore tenebar,
Cognita sunt, nullo præcipiente, mihi.
Dena quater memorant habuisse Palilia Romam,

invocat, ejusque auxilium sentit 249-256 ; templum ejus a Numa positum 257–264 ; causa, cur rotundum sit 265–282 ; cur dea virgineis a ministris colatur 283–294 ; in æde Vestæ nullum ejus simulacrum 295–298 ; unde vocabula Vesta, focus, vestibulum 299–310 ; aselli pane coronantur 311–318 ; Sileni asinus et Priapi libido causa illius moris 319–348 ; de ara Jovis Pistoris post bellum gallicum posita 349–394 ; cur Vestalibus matronæ nudo pede in forum descendant 395–416 ; historia Palladii in æde Vestæ 417–454 ; votum pro Vestalibus 455-460.—De *Vesta* confer I, 528 ; III, 417–428 ; vers. 697 sqq ; IV, 949.

Tibi... ora ; tua sacra cantaturus sum. *Resolvere ora*, loqui, etiam I, 255 ; II Met. 282, et alibi. — *Operari* et sacra facere, et omnino operam dare ; VII Metam. 746, *studiis operata Dianæ ;* vide ad III, 261. Simile autem exordium IV, 723 : *Alma Pales faveas pastoria sacra canenti ; Prosequor officio si tua festa pio.*—*Lux* illa signum præsentiæ divinæ ; I, 94. —*Purpureus*, lucidus, splendidus. *Purpureum lumen* dixit etiam Virgilius, Æneid. VI, 641. Ab hoc lumine *læta* humus.

253. Dea casta non apparuit viro, ut eum ore doceret ritus suos, ut Janus, lib. I. Sed, quemadmodum IV, 15, Venus myrto leviter admota, sic nunc Vesta lucis ope poetam numine suo implevit, ut sufficeret rebus canendis, *nullo præcipiente*, verbis.—*Valeant mendacia* Krebsius vertit : *es mögen gelten der Seher Lügen.* Immo, *valeant* de rebus, quas remotas cupimus ; itaque tres libri *pereant* ex interpretatione. Et *mendacia* poetarum sunt fictiones ; apud Horat. Arte Poetic. 151, ipse Homerus *mentitur.* Supra vers. 3 : *erunt qui me finxisse loquantur, Nullaque mortali numina visa putent.* — *Nec adspicienda viro ;* confer vers. 450. — *Nullo* generalius quam aliorum *nulla*, aut, quod Heinsius olim ex Patavino probabat, Heinzius necessarium adeo putabat, *illa ;* vide ad vers. 7. — *Error* rursus incertitudo. *Teneri errore* æque bene, ac *trahi errore*, quod primus Farnesianus, Ambrosianus et Læti cum quatuor aliis tuentur, quodque V, 25, legitur. Ita *opinio*, *pudor* et alia quæ sunt in animo nostro, *tenere* nos dicuntur.

257–264. Primum Vestæ templum apud Romanos. Erant olim, qui contenderent, templum illud jam a Romulo esse conditum. Hos refellit Dionysius Halicarn. II, 65. Ipse cp. 64, *Numæ* hoc tribuit : *Αὐτὸς πρῶτος ἱερὸν ἱδρυσάμενος* Ῥωμαίοις Ἑστίας, *καὶ παρθένους ἀποδείξας αὐτῇ* θυηπόλους. Idem tradit Plutarchus,

Quum flammæ custos æde recepta sua est.
Regis opus placidi, quo non metuentius ullum
Numinis ingenium terra Sabina tulit.
Quæ nunc ære vides, stipula tunc tecta videres;
Et paries lento vimine textus erat.
Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intonsi regia magna Numæ.

Num. 9 et 11, ubi narratur : *τὸ τῆς Ἑστίας ἱερὸν ἐγκύκλιον περιβαλέσθαι τῷ ἀσβέστῳ πυρὶ φρουράν.* Adde Livium, I, 20. — *Palilia* describuntur IV, 721 sqq, et e vers. 727-732 apparet, cur hoc loco eorum mentio fiat. — *Dena quater:* Numa anno u. c. 38, regnum suscepit; ergo templum condidit anno regni sui secundo. — *Custodes flammæ* alias sunt Vestales: nunc ipsa dea *custos;* Velleius, II, 131, *perpetuorum custos Vesta ignium;* Cic. Nat. Deor. II, 27, *rerum custos intimarum.* Omnino dii vocantur *custodes* earum rerum, quibus præsunt, ut Pan armenti II, 277. — Olim edebatur *æde recepta dea est.* Alterum prætulit Heinsius ex primo Ambrosian. et Læti libro. Burmann. etiam *æde* in *sede* mutari volebat; cod. vetus *urbe.* — Pro *Romam* Mazarin. Zulichem. plurimi alii *nomen*, nonnulli *numen;* inde Heinsius volebat, *abiisse Palilia, numen Quum* etc. — Regii codices *nomen;* non ingrata foret Heinsii emendatio, si cod. auctoritas esset. *Ed.* — *Rex placidus*, quia pacis amans. — De *ingenio* ejus virtutibus temperato Livius, I, 18; Plut. 3. *Deorum metum* etiam suis injiciendum omnium prim. ratus est.

261. De ædificiis et moribus priscæ ætatis confer I, 199 sqq; III, 183, et alibi. Seneca, Epist. XC: « Furcæ utrimque suspensæ fulcie» bant casam : spissatis ramalibus ac » fronde congesta et in proclive dis» posita, decursus imbribus quam» vis magnis erat. Culmus liberos » texit. » — Tatio regnante, etiam curia de *stipula* erat; Art. Amat. III, 118. — *Ære* Lipsius putat aurato. — *Vides... videres.* Sic Heinsius ex Ursini, Nauger. et tribus aliis dedit; antea vulgabatur : *Quæ nunc ære nitent, stipula tunc tecta virebant.* Quidam MSS *vides* habent, sed in altero membro *virebant.* — *Parietem vimine textum* Neapolis credit in nova æde esse servatum, et hunc esse *penum*, de quo Festus : « Penus vo» catur locus in æde Vestæ intimus » tegetibus septus, qui certis diebus » circa Vestalia aperitur. »

263. Numæ *regiam* proxime fuisse ad ædem Vestæ, certum est. Plutarchus, Num. 14, sacerdotiis constitutis : *ἐδείμετο πλησίον τοῦ τῆς Ἑστίας ἱεροῦ τὴν καλουμένην Ῥηγίαν, οἷόν τι βασίλειον οἴκημα.* Solinus 2, Numa *habitabat propter ædem Vestæ.* Lipsius de Vesta cap. 4, monet, Ovidium diversa confudisse; *atrium Vestæ* adjunctum fuisse *regiæ.* In *atrio* illo habitabant Vestales; Plinius, VII, Epist. XIX, 2, ubi vide notam nostram : conf. et supra II, 69. — *Intonsus*, priscus, ut II, 30, et alibi. III Trist. I, 30 : « Hic fuit antiqui regia parva Numæ; » nunc dicitur *magna* pro ratione illorum temporum aut propter magnitudinem regis.

Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuisse
  Dicitur : et formæ causa probanda subest.
Vesta eadem est, quæ terra; subest vigil ignis utrique :
  Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilæ similis, nullo fulcimine nixa,
  Aere subjecto tam grave pendet onus.
Ipsa volubilitas libratum sustinet orbem,
  Quique premat partes, angulus omnis abest :

265. De forma templi rotunda, Plutarchus dicto loco, *ἱερὸν ἐγκύκλιον*. Qui monet, Numam hanc formam secutum esse, non ut assimilaret terræ figuram, tamquam ea dea esset, sed universi hujus mundi, cujus medium Pythagorei ignem esse arbitrentur. Dionysius Halicarn. dict. loc. terram et ignem conjungit; Vestam, quum terra sit, quæ medium mundi locum teneat, accendere ex sese superiores illos ignes. Neque Noster sibi constat; namque hic et vs. 460, Vestam facit *terram*; vers. 291, *vivam flammam*. Euripid. Fragm. 178 : *Γαῖα μῆτερ· Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ Βροτῶν καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι.* — *Vigil*, æternus, perennis; Virgilius, Æneid. IV, 200 : « vigi» lemque sacraverat ignem. » Florus I, 2, de his sacris : « ut ad si» mulacrum cælestium siderum cu» stos imperii flamma vigilaret. » — *Focus*, ignis. Terra et ignis forma illa rotunda significant, ibi esse sedem suam. Lenzius vero *suam* pro *ejus* positum putat, ut sensus sit : forma rotunda terræ et focus describunt templum Vestæ, sunt ei propria.

269. Festus : « Rotundam ædem » Vestæ Numa Pompilius, rex Ro» manorum, consecrasse videtur, » quod eamdem esse terram, qua » vita hominum sustentaretur, cre» diderit, eamque in pilæ formam » esse, ut sui simili templo colere» tur. » — De *pendente* hoc onere in *aere subjecto* vide I Met. 12. — Versus sqq sex 271–276 non leguntur, nisi in Ursini libro et sex aliis; a cæteris MSS absunt et a priscis edd. In uno Mediceo leguntur post vers. 280. Et videntur mihi spurii esse, namque 1°. quo referes vs. 273 *locata?* ad *terram* vers. 269? at alia subjecta interposita sunt, *volubilitas* et *angulus*. Non ita negligenter Ovidius scribit; 2°. sententia inest inepta; quum in medio mundo sit, non esset in medio, nisi convexa foret; 3°. eadem sententia, sed melius expressa, legitur vers. 279 sq. — *Ipsa volubilitas* etc. volubilitas globum sustinet in æquilibrio; vide ad I Met. 13; Cicero Nat. Deor. II, 19 : « Mundi volubilitas, quæ nisi » in globosa forma esse non posset. » Idem in Timæo c. 10, deus mundum *ad volubilitatem rotundavit*. Krebsius vertit : *Die Schnelligkeit erhält die* Scheibe *im Gleichgewichte, und jeglicher* Winkel, *der Theile verbergen könnte, ist entfernt.* Verum non orbis planus hic cogitandus est, sed *pila*, globus. Nec *angulus* depressus intelligendus, sed procurrens, prominens, ut vers. 281 diserte monetur. Eminentes autem partes *premunt* inferiora, quibus in-

Quumque sit in media rerum regione locata,
Et tangat nullum plusve minusve latus;
Ni convexa foret, parti vicinior esset;
Nec medium terram mundus haberet onus.
Arce Syracosia suspensus in aere clauso
Stat globus, immensi parva figura poli:
Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit.
Par facies templi; nullus procurrit in illo
Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.
Cur sit virgineis, quæris, dea culta ministris?
Inveniam causas hac quoque parte suas:
Ex Ope Junonem memorant Cereremque creatas

nituntur.—*Nec medium* etc. non haberet molem terræ in medio.—*Onus* quidquid gestatur; IV, 241, *onus inguinis*. Hanc lect. autem Heinsius habuit ex Ursini, Læti et duobus aliis; vulgo legitur: *terræ mundus haberet onus*.

277. Archimedes syracusanus, ut multa, ita et sphæram invenit, quæ motus solis et stellarum errantium referret, ita, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Cincta erat capsa vitrica, qua *aer clausus* motum illum efficere credebatur; Cicero, Tuscul. I, 25; Claudianus, Epigr. 68: *Jura poli, rerumque fidem, legesque deorum* (ordinem naturæ, systema mundi) *Ecce Syracosius transtulit arte senex. Inclusus variis famulatur spiritus astris, Et vivum certis motibus urget opus*. Lenzius putat, Archimedem usum esse eam in rem vi magnetica.—*Syracosia* etiam metri necessitate correxit Heinsius quum libri omnes *Syracusiæ* haberent. Sic et poetæ græci Συρακόσιος. Idem ex optimo Patavino et duobus aliis *arte* mutavit in *arce;* monetque, intelligi Achradinam, editiorem Syracusarum partem; ibi enim servatam esse illam sphæram, ex Athenæo, V, XI, p. 207, apparere.—*Tholus*, tectum (proprie interius) rotundæ ædis in testudinem concameratæ.—*Pluvius imber* ut Tacitus, Histor. V, 23, *pluviales imbres;* qui et cum vi cadunt, et diu durant. — Cæterum apud Plutarchum, Sympos. VII, 4, quidam observat, mensam quoque terræ esse simulacrum, eamque, quia rotunda sit et stabilis, recte a quibusdam Vestam vocari.

283-294. Cur dea virgineis colatur ministris. Multi inter veteres ejus rei causam quæsiverunt. Plutarchus, cap. 9, Numam putat aut puram incorruptamque ignis naturam impollutis Vestalium corporibus credidisse, aut infecunditatem et sterilitatem virginitati adsimilasse; conf. Cicer. Legg. II, 12. Etiam Ovidius duas causas adfert: in Græcia viduæ præerant sacris Vestæ.

Semine Saturni : tertia Vesta fuit.
Utraque nupserunt ; ambæ peperisse feruntur :
De tribus impatiens restitit una viri.
Quid mirum, virgo si virgine læta ministra
Admittit castas in sua sacra manus ?
Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam :
Nataque de flamma corpora nulla vides.
Jure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit ; et comites virginitatis habet.
Esse diu stultus Vestæ simulacra putavi :
Mox didici curvo nulla subesse tholo.
Ignis inexstinctus templo celatur in illo :
Effigiem nullam Vesta, nec ignis, habent.
Stat vi terra sua ; vi stando Vesta vocatur ;
Causaque par graii nominis esse potest.

Vesta filia erat maxima natu Saturni et Opis ; vide ad vers. 30. — *Impatiens viri ;* ut I Metam. 479 : « impatiens expersque viri. » — *Lætus* eleganter de eo, qui habet aliquid, qui instructus est aliqua re ; Virgilius, Æneid. I, 275, Romulus *lupæ tegmine lætus ;* et vs. 696, *duce lætus Achate ;* Ovidius, II Metam. 634 : *divinæ stirpis alumno Lætus.* Etiam paulo ante Læti cod. *dea læta ministris*, sed ibi ex hoc loco irrepsisse videtur.

291. Hanc alteram causam etiam Lactantius, Inst. I, XII, 5, ex hoc loco adfert : « Quia ignis inviolabi- » le sit elementum, nihilque nasci » possit ex eo, quippe qui omnia, » quæ arripuerit, absumat. » — Pro *vivam* unus *castam*, alius *meram.* — *Habet* Ursini, Læti, primus Ambrosianus et novem alii præferunt ; vulgo *amat*, quod et Lactantius dicto loco agnoscit.

295. In templo nullum Vestæ signum erat, ut nec apud Græcos, (Pausanias, Corinth. cap. 35) quod Ovidius adhuc ignorabat, quum III, 45, scriberet. Sed extra templum effigies ejus varie exprimebatur ; vid. Lipsius de Vesta, cap. 3. — *Celatur ;* quinque *celebratur*, quod Burmannus non improbat, quia ignis ille perpetuus.

299. Arnobius adv. Gentes, III, p. 119 : « Terram nonnulli Vestam » esse pronuntiant, quod in mundo » stet sola, cæteris ejus partibus mo- » bilitate in perpetuo constitutis. » Sic jam Plato in Phædon. Μένει μὲν Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη. Sed mira est hæc Ovidii etymologia ; melius Cicero, Nat. Deor. II, 27 : « Vestæ » nomen a Græcis est ; ea est quæ » ab illis Ἑστία dicitur. Vis autem » ejus ad aras et focos pertinet. » Conf. idem Legg. II, 12. — *Causa graii nominis*, ut Ἑστία dicta sit ab

At focus a flammis, et, quod fovet omnia, dictus;
Qui tamen in primis ædibus ante fuit.
Hinc quoque vestibulum dici reor : inde precando
Adfamur Vestam; Quæ loca prima tenes.
Ante focos olim longis considere scamnis
Mos erat; et mensæ credere adesse deos.
Nunc quoque, quum fiunt antiquæ sacra Vacunæ,
Ante Vacunales stantque sedentque focos.
Venit in hos annos aliquid de more vetusto :
Fert missos Vestæ pura patella cibos.
Ecce, coronatis panis dependet asellis;
Et velant scabras florida serta molas.

ἑστάναι, ὅ ἐστιν ἐν ἑνὶ τόπῳ ἱδρύσθαι. Et sic sane scholiastæ quidam. — *Quod fovet*; id quoque ineptum. — *Primas ædes* Krebsius intellexit aditum templi. Immo de ædibus humanis cogita, earumque vestibulo; vide ad I, 137. Græci Vestæ primæ sacra faciebant, prius etiam quam Jovi; vide Lipsium de Vesta, cap. 2, cui Ovidius quoque his verbis eo adlusisse videtur, quamquam ipse ad vestibulum retulerit. Vulgo legitur: *inde precando Dicimus, o Vesta.* Multi : *Quæ famur Vesta* aut *vestra est*; tres *Adfamur Vestam*, quod Heinsius prætulit, qui tamen malit : *precando Præfamur Vestam*, aut *precamur Præfati Vestam*; nam *precamur* esse in plurimis MSS; *præfari deos* autem sæpe occurrere. Burmannus præterea *inde* mutari vult in *inque*.

305. Etiam Virgilius, Æn. VII, 176 : « Perpetuis soliti patres consi- » dere mensis, » ubi vide Servium. — De *Vacuna*, dea otii et vacantium, vide Horatii interpp. ad I, Ep. X, 49. — *De more vetusto*, scil. considendi ante focos. Hinc cibi mittebantur *Vestæ*, in focum Vestalem. — *Fert*, continet. — *Puram* Neapolis nunc explicat, detersam, mundam; quamquam *purum* et omne id, quod rebus sacris inservit. Tres Vaticc. *curva*, unde Heinsius conjicit *curta*.

311. Diebus feriatis etiam animantia coronari solebant, ut juvenci I, 663, catuli etc. Vide Wernsdorf. ad Poetas minor. tom. I, pag. 253. Ad nostrum locum pertinet Propert. IV, 1, 21, ubi de antiquis temporibus : « Vesta coronatis pauper gaudebat asellis. » — Recte Neapolis putat, *panem dependentem* habuisse formam coronæ; vers. 347 : *de pane monilibus ornas*. Lactantius, Inst. I, XXI, 26 : « asinum Vestalibus panibus coronari. » Quamquam et flores addebantur; vs. 469. Erant autem molitorii asini, quibus id honoris habebatur; unde et *molæ* adduntur. Eas et alibi *scabras* vocat; Art. Amator. III, 290 : « Ut rudit ad scabram turpis asella molam; » Medicam. Faciei, 58 : « Lenta jube scabra frangat asella mola. » Causa hujus epitheti, e Seneca, Epist. 90,

Sola prius furnis torrebant farra coloni;
  Et Fornacali sunt sua sacra deæ.
Subpositum cineri panem focus ipse parabat;
  Strataque erat tepido tegula quassa solo.
Inde focum servat pistor, dominamque focorum,
  Et quæ pumiceas versat asella molas.
Prætercam, referamne tuum, rubicunde Priape,
  Dedecus? est multi fabula plena joci:
Turrigera frontem Cybele redimita corona
  Convocat æternos ad sua festa deos;
Convocat et Satyros, et rustica numina, Nymphas.

patet, ubi de paneficii inventione agit: aliquis « lapidem asperum as» pero imposuit ad similitudinem » dentium. » Quamquam et aliæ molæ partes *scabræ*, id est, non læves, esse potuerunt. De *molis* tam manuariis, quam asinariis veterum vide Beckmann. in Symbolis ad historiam Invent. vol. II, p. 1, et qui ibi laudantur.

313. Confer cum his II, 519 sqq, et quæ ibi notata sunt de *farre*, de eo *torrendo* et de *Fornacalibus*. Ibi vs. 528, negatur Fornaci esse *stata sacra*; male igitur h. l. sic habent edd. primæ et quatuor MSS, quod idem et Neapolis in suis reperit pro *sua sacra*. Heinsius conjicit, *Hinc Fornacali sunt data sacra deæ*: Gottorph. *sua templa*.— Antequam *furni* usus repertus esset, *foco* calido veteres utebantur ad panem coquendum; Seneca, Epist. 90: « Pa» nem primo cinis calidus et fervens » testa percoxit: deinde furni pau» latim reperti sunt et alia genera. » Panes illi placentæ formam habebant, nec nisi sub cœnæ tempus coquebantur; vide Heynii Opuscul. Acad. vol. I, p. 374.—Krebsius Vossium sequitur, qui *quassa* in *cassa* mutat, et cavam interpretatur. Sed *cassus* est inanis, aut privatus aliqua re; non, cavus; et *quassam tegulam* confirmat Seneca, dicto loco, qui *testam* memorat. Solum stratum erat *tegulis quassis*, sive testis. Cato de agric. cap. 74, libum in *foco calido sub testu coquere* jubet. Passim occurrit *curta testa*; vide Heinsium ad II, 646.—*Pumiceas*: Heinsius in Opusc. p. 236, cum plurimis MSS *puniceas* tuetur, id est, rubras. Immo *pumex* omnis lapis excavatus; IV, 495, et infra vers. 381, *cava machina* mola vocatur.

319. Simillima fabula I, 391-440; et Noster ex una duas fecisse videtur, ut rem sibi gratissimam bis narrare posset. Sic, ut hic, sed breviter, repetita est a Lactantio, Inst. I, XXI, 25, qui eam ab ipso Ovidio fictam putat. *Multi fabula plena joci*, ut II, 304: *antiqui fabula plena joci*. Hoc loco libri meliores magno numero *fabula parva*, non improbante Taubnero. — De *turrigera corona* IV, 219 sqq. Omnes fere MSS et edd. quædam *turrigeram*.—Pro *convocat* duo *evocat*. *Evocat* alterum;

Silenus, quamvis nemo vocarat, adest.
Nec licet, et longum est epulas narrare deorum:
In multo nox est pervigilata mero.
Hi temere errabant in opacæ vallibus Idæ:
Pars jacet, et molli gramine membra levat.
Hi ludunt: hos somnus habet: pars brachia nectit,
Et viridem celeri ter pede pulsat humum.
Vesta jacet, placidamque capit secura quietem,
Sicut erat positum cespite fulta caput.
At ruber hortorum custos Nymphasque deasque
Captat; et errantes fertque refertque pedes.
Adspicit et Vestam; dubium, Nymphamne putarit,
An scierit Vestam; scisse sed ipse negat.
Spem capit obscænam, furtimque accedere tentat;
Et fert suspensos, corde micante, gradus.
Forte senex, quo vectus erat, Silenus asellum
Liquerat ad ripas lene sonantis aquæ.
Ibat, ut inciperet longi deus Hellesponti,
Intempestivo quum rudit ille sono.
Territa voce gravi surgit dea: convolat omnis
Turba: per infestas effugit ille manus.

qui eum aliunde ad se venire jubet. — *Convocat* h. l. aptius est. *Ed.*

325. *Nec licet.* Recte Burmannus notat respici Tantali fabulam, qui epulis deorum admotus, quum ibi acta narrasset, pœnam senserit. Itaque et improbat Heinsii conjecturam, *Nec libet.* — De *Ida* ejusque *vallibus* vers. 15; IV, 182.—*Nectere brachia*, implexis manibus in orbem saltare; Horatius, II, Od. XII, 18: « dare brachia Ludentem nitidis virginibus. » — *Pulsare humum* de saltante etiam Horat. I, Od. XXXVII, 1; idem, III, Od. 18, *pellere humum*, cum Lucretio: « Gaudet invisam pepulisse fossor Ter pede terram; » quibus tripudium, ut et h. l. describitur.—Pro *nectit* Moreti codex *jactat*, quod Taubnero placet. — Mox nonnulli *posito cespite*, ut cespes de industria subpositus fuerit capiti.

335. *Dubium* non ad Priapum pertinet, sed hæc sunt verba Ovidii interposita. — Cum verbis *fert suspensos* etc. confer I, 425-429.

344. Edit. Neapolis *effugit illa*, ut Vesta dicatur Priapi manus effugisse: quod placet Taubnero, sed non mihi: immo *ille* Priapus effugit per manus, quas dii convolantes ei in-

Lampsacos hoc animal solita est mactare Priapo:
  Apta asini flammis indicis exta damus:
Quem tu, diva memor, de pane monilibus ornas.
  Cessat opus: vacuæ conticuere molæ.
Nomine, quam pretio celebratior, arce Tonantis,
  Dicam, Pistoris quid velit ara Jovis.
Cincta premebantur trucibus Capitolia Gallis:
  Fecerat obsidio jam diuturna famem.
Jupiter, ad solium Superis regale vocatis,
  Incipe, ait Marti; protinus ille refert:
Scilicet ignotum est, quæ sit fortuna meorum,
  Et dolor hic animi voce querentis eget.
Si tamen, ut referam breviter mala juncta pudori,

jicere volebant. — *Lampsacos* etc. Sic et I, 439; et Lactantius, dicto loco: « Hac de causa Lampsacenos » asellum Priapo, quasi in ultionem » mactare consuevisse: apud Ro- » manos vero eumdem Vestalibus » sacris, in honorem pudicitiæ, pa- » nibus coronari. » Inde patet Lactantium, qui diserte monet, se ex Ovidii Fastis hanc fabulam repetere, hoc quoque distichon habuisse in suo cod. quod Heinsius ab homine male feriato præter rem inculcatum esse putabat; sed nec potest abesse propter sqq; nam *quem* refertur ad asinum. Burmannus hæc sic refingi volebat: *Lampsacos hinc animal solita hoc mactare Priapo: Hinc asini flammis indicis exta damus*; quia *hinc asini* est in multis edd. — *Memor*; aliter judicat Lactantius: « Quid turpius? quid fla- » gitiosius, quam si Vesta beneficio » asini virgo est? » — *Cessat opus* nempe die Vestalium.

349-394. Digressio ad *aram Jovis Pistoris*, quæ non pertinet ad rem, quamquam in hac fabula etiam Vestæ partes quædam fuere. Forte vs. 318 sqq hæc inserendi poetæ occasionem dedere. Summam rei habet Livius, V, 48: « Quum identidem » Galli (Romanis in Capitolio in- » clusis) famem objicerent, eaque » necessitate ad deditionem voca- » rent, dicitur avertendæ ejus opi- » nionis causa multis locis panis de » Capitolio jactatus esse in hostium » stationes. » Id consilium ad deos auctores postea relatum et ab Ovidio exornatum est. — *Arx Tonantis*, Capitolium. — *Trucibus*; etiam Livius, VI, 28: « species Gallorum truces. »

354. *Incipere* etiam vs. 341 absolute positum: h. l. supplend. referre. — *Scilicet* gravem indignationem cum irrisione quadam exprimit, negatque ignotum esse id, quod jam additur. — Post *eget* sustuli signum interrogandi, quod in tali oratione locum non habet. — *Meorum* bene se habet, quamquam codd. meliores magno numero *malorum*. Unus

Exigis : alpino Roma sub hoste jacet.
Hæc est, cui fuerat promissa potentia rerum,
Jupiter? hanc terris impositurus eras?
Jamque Suburbanos, etruscaque contudit arma.
Spes erat in cursu : nunc Lare pulsa suo est.
Vidimus ornatos, ærata per atria, picta
Veste, triumphales occubuisse senes.
Vidimus Iliacæ transferri pignora Vestæ
Sede : putant aliquos scilicet esse deos.

locorum, alius *deorum*, tertius *viarum*. In Frcf. pro varia lectione, *quo sit romana loco res*, quod fluxit ex interpret. nostræ lectionis.—*Jacere* de victis : Mazarinæus *sub hoste fuit*, unde Heinsius *ruit* conjicit.

359. Illa *promissa potentia* etiam I, 517 ; II Met. 259, occurrit. Confer Virgilium, Æneid. I, 257 sqq. —*Imponi* de dominis ; Livius, XLV, 36 : « Si domini milites imperatoribus imponantur. » — Pro *contudit* Ambrosianus *perculit* ; de qua varietate dictum ad IV, 628. Etiam apud Virgilium dicto loco, Roma *populos feroces contundet.*—*In cursu esse* legitur de voce V, 245 ; de furore Remed. 119 ; de fortuna X Met. 401 ; de dolore XIII, 508.—*Lare*, sede sua, deleta urbe Roma.

363. Galli, quum in urbem defensoribus nudam penetrassent, in ædium vestibulis sedentes repererunt senes consulares et triumphales, eosque splendidis vestibus ornatos, quos in sedibus suis trucidaverunt ; Livius, V, 41. Secundum Plutarchum in Camillo, 21 et 22, id factum in foro ; apud Florum, I, 13, in foro viri illi se diis Manibus consecrant ; inde in suas quisque ædes regressi in sellis curilibus considunt. Et *atria* et vestibula Livius in hac re memorat. *Ærata* atria explicant, in quibus statuæ æneæ dispositæ ; Krebs. vertit : *in den bronzebelegten Hallen.* At priscæ ætatis atria vix ita ornata fuerunt. Taubnerus adeo cum duobus codd. *aurata* malebat ; Lipsius, quem Bersmann. sequebatur, *cerata* suadebat, in quibus cereæ imagines. Duriter ! mihi Heinsii conjectura placet, *reserata* ; etenim Livius dicto loco, *patentia atria principum* ; Florus *patentes domos* ; Valerius Maxim. III, 117, *apertas januas* habet.—*Vestes* eorum Plutarch. vocat *ἱερὰς καὶ λαμπράς* ; Florus *trabeas* ; Livius, *quæ augustissima vestis est thensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium sedere* ; ea erat purpurea, auro intexto *picta* ; Plin. VIII, 48 ; IX, 60.—*Occubuisse*, quatuor *succubuisse* : quidam *procubuisse*, quod Taubnerus non respuit.

365. Plutarchus in Camillo, 20 : *Τὸ πῦρ τῆς Ἑστίας αἱ παρθένοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἁρπασάμεναι ἔφυγον.* Sacra religiosissima tum partim in doliis defossa, partim plaustris deportata sunt ; Livius, V, 40 ; Florus, I, 13. —Etiam post *deos* signum interrogandi mutavi, et *scilicet* capiendum ut vers. 355. Hoc sibi vult : stulti illi adhuc putant deos *esse aliquos*, qui

At si respicerent, qua vos habitatis in arce,
Totque domos vestras obsidione premi;
Nil opis in cura scirent superesse deorum,
Et data sollicita tura perire manu.
Atque utinam pugnæ pateat locus! arma capessant;
Et, si non poterunt exsuperare, cadant.
Nunc inopes victus, ignavaque fata timentes,
Monte suo clausos barbara turba premit.
Tum Venus, et lituo pulcher trabeaque Quirinus,
Vestaque pro Latio multa locuta suo.
Publica, respondit, cura est pro mœnibus istis,
Jupiter: et pœnas Gallia victa dabit.
Tu modo, quæ desunt fruges, superesse putentur,
Effice; nec sedes desere, Vesta, tuas.

vim habeant et curam gerant rerum humanarum; VI Metam. 542: « Si » tamen hæc Superi cernunt; si nu» mina divûm Sunt aliquid. » Æque recte autem dicitur *aliquem*, ac *aliquid* esse de iis, qui potentia, dignitate, auctoritate valent. — *Qua vos habitatis*, Capitolium, ubi vos multis templis et aris colimini. Omnes fere dii ibi colebantur, et jam illo ipso tempore; apud Livium, VI, 16, Manlius: « Jupiter, Junoque » regina, ac Minerva, cæterique » dii deæque, qui Capitolium ar» cemque incolitis. » — *Nil opis esse in cura*, non opem esse exspectandam a cura. — *Tura perire*, frustra accendi, *manu sollicita*, manu hominum de salute sua sollicitorum.

372. Pro *poterunt* primus Vatican. et quinque alii *poterint*; Taubnerus suadet *possint*: sine causa. — *Inopes victus* ambigue dictum, ut et Burmannus notavit; possunt enim intelligi et Romani victu destituti, et victus exigui, inopia, ut I Metam. « Illos longa domant inopi jejunia victu. » Heinsius in ora cod. *inopes*, *victosque*. Burmannus porro monet, elegantius (immo gravius) fore *monte tuo*, quia mons capitolinus Jovi sacer. — In tribus Regiis legitur *inopes*: interp. gall. vertit: *Mais, hélas! dans leurs murs, assiégés par la faim, Du lâche qui se rend ils craignent le destin.*

375. De *trabea Quirini* vide ad I, 37; II, 504. — *Lituo* Romulus usus erat in condenda urbe; Virgil. Æn. VII, 187: « Ipse Quirinali lituo, » parvaque sedebat Succinctus tra» bea. » Ut ibi *succinctus*, sic hoc loco *pulcher* etiam ad *lituum* refertur.

377. *Curam* Scaliger putat dictam pro curatore. Potest et sic capi: hæc cura nobis omnibus communis esse debet, aut, pertinet non ad rem privatam, sed ad publicam; Livius, II, 41, *publica sollicitudo* de republica; III, 48, *publica indignatio* de reipublicæ damno. — *Sedes tuas*; primus Ambrosianus et Læti, *Latium*

Quodcumque est Cereris solidæ, cava machina frangat;
  Mollitumque manu duret in igne focus.
Jusserat : et fratris virgo Saturnia jussis
  Adnuit ; et mediæ tempora noctis erant.
Jam ducibus somnum dederat labor : increpat illos
  Jupiter ; et sacro, quid velit, ore docet :
Surgite, et in medios de summis arcibus hostes
  Mittite, quam minime perdere vultis, opem.
Somnus abit, quæruntque novis ambagibus acti,
  Perdere quam nolint, et jubeantur, opem.
Ecce, Ceres visa est : jaciunt Cereālia dona :
  Jacta super galeas scutaque longa sonant.
Posse fame vinci spes excidit : hoste repulso,
  Candida Pistori ponitur ara Jovi.
Forte revertebar festis Vestalibus illac,

tuum ex interpretatione.—*Ceres solida*, grana solida. — *Frangat*, ea contundantur saxis sibi illisis aut pilo. Id quoque verbo *molere* expresserunt veteres ; vide Heynii Opusc. Acad. vol. I, p. 367.—*Mollitum* pro *mollitam* recepi ex Heinsii conjectura ; præcessit enim *quodcumque*. *Mollitum manu*, subactum manu, adspersa aqua. — *Duret focus* ; vide ad vers. 315 sq.

383. Heinsius suadet, *at fratris*, et paulo post, *tempora noctis eunt*. — *Increpare*, impellere, excitare, quod posterius unus Moreti habet ; Virgil. Georg. IV, 71 : « morantes » Martius ille æris rauci canor in» crepat ; » Æn. I, 738, ubi *increpitans* est adhortans, aut, ut Servius explicat, inclamans. — *Perdere vultis* ; hanc lectionem primæ editionis quatuor MSS prætulit Burmannus ; sed Heinsio non disciplebat ex Ursini, Vossiano et uno Patavino *mittere*, quam repetitionem non invenustam putabat ; vulgo *tradere*. Mihi *perdere* etiam propterea verum videtur, quia idem verbum mox a Romanis repetitur, quod fieri debebat a deliberantibus; sine causa ibi Heinsius *prodere* legi vult.

389. *Novis ambagibus acti* non bene versum : *von sonderbaren Zweifeln geängstiget*. *Ambages* vocantur monita obscura ; IV, 261 : *ambages sortis obscuræ* ; Ibid. 379 : *ambages oris obscuri* ; XIV Met. 57 : *obscurum verborum ambage novorum*. —*Ceres visa est* ; conjectando eo delati sunt, ut crederent *Cererem*, id est, panem, intelligi.—*Ecce* recepit Heinsius ex Ursini, Naugeriano, et octo aliis. Non deterior vulgata est *Esse*. — *Scuta longa*, sed ad amplitudinem corporis parum lata etiam Livius Gallis tribuit.

395. Cur sacris Vestalibus matronæ pede nudo in forum descendant.

Qua Nova romano nunc via juncta foro est.
Huc pede matronam vidi descendere nudo;
Obstupui ; tacitus sustinuique gradum.
Sensit anus vicina loci ; jussumque sedere
Adloquitur, quatiens, voce tremente, caput :
Hoc, ubi nunc fora sunt, udæ tenuere paludes ;
Amne redundatis fossa madebat aquis.
Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus, sed lacus ante fuit.
Qua Velabra solent in circum ducere pompas,
Nil præter salices, cassaque canna fuit.
Sæpe suburbanas rediens conviva per undas

Interpreti gallico hunc locum inseruisse Ovidius videtur, ut Velabrum describere posset. Quod non est ; Velabri enim non nisi obiter et breviter fit mentio.—*Festis* servavi cum Mitscherlichio ; nam Burmannus e tribus MSS *sacris* invexit, quia *festis Vestalibus* ei ut *κακέμφατον* aut *κακόφωνον* displicebat ; sic et Taubnerus sensit. Ego vero arbitror, repetitionem similium sonorum romanis auribus gratam adeo fuisse ; vide ad I Met. 299 ; III, 60. Quod ni esset, non placuissent iis et illa, *manus manum* lavat, *homo hominem* odit, aut quæ infra vers. 440 occurrunt, *ignibus ignes*, *flammæ flamma*. —*Illac* Heinsius e libris plerisque pro *illa* recepit.—Ad *Novam viam* ædes erat Vestæ ; Livius, V, 32.—Burmanno elegans videbatur lectio, quam Neapolis in suo cod. reperit, *revectabar*, quam recepisset, nisi sequeretur *jussumque sedere*, unde eum pede iter fecisse colligatur. Nec credibile est, poetam tempore sacrorum circumvectatum esse ædem deæ.—*Descendere* de iis qui in forum eunt, quia cives honestiores in montibus habitabant. — *Gradum*, plures *gradus* ; inde Heinsius facit, *tacitos sustinuique gradus*.

399. Simile figmentum IV, 685 sqq.—*Loci*, alii *loca*.—*Fossa*, omnino locus profundus ; ibi *lacus*, qui vel bello Sabino a *Metto Curtio*, vel serius a *M. Curtio*, juvene egregio, quum se in specum illum immisisset, nomen invenit ; Liv. I, 13 ; VII, 6 ; « Redundatæ flumine aquæ » etiam II Trist. 51. Hoc loco plurimi ex vetustioribus *Mane redundanti*. Paulo ante : *Hic... tumuere paludes*. Eo autem loco erat *ara* Saturni.

405. *Velabrum*, planities inter capitolinum, palatinum et aventinum montem. — *Pompas* intp. gallicus triumphales intelligit ; tu vero Circenses intellige, satis illas splendidas, de quibus III Amorr. 2, et Suetonius passim. Quamquam et triumphantes Velabrum prætervehebantur ; Sueton. Cæsar. 39. *Velabra ducunt pompas*, pompæ procedunt per Velabra. —*Cassa*, inanis, vid. Heins. qui hoc ex Farnes. et Mazar. a manu prima accepit pro *crassa*. Stagnum autem Velabri et

Cantat: et ad nautas ebria verba jacit.
Nondum conveniens diversis iste figuris
Nomen ab averso ceperat amne deus.
Hic quoque lucus erat, juncis et arundine densus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna recesserunt, et aquas sua ripa coercet;
Siccaque nunc tellus: mos tamen inde manet.
Reddiderat causam: Valeas, anus optima, dixi;
Quod superest ævi, molle sit omne, tui.
Cætera jam pridem didici puerilibus annis;
Non tamen idcirco prætereunda mihi.
Mœnia Dardanides nuper nova fecerat Ilus:
Ilus adhuc Asiæ dives habebat opes.
Creditur armiferæ signum cæleste Minervæ
Urbis in Iliacæ desiluisse juga.
Cura videre fuit: vidi templumque locumque;

alii memorant; Propert. IV, IX, 5: Hercules venit « Qua Velabra suo » stagnabant flumine, quaque Nau» ta per urbanas velificabat aquas; » Tibullus, II, III, 33: « At qua Ve» labri regio patet, ire solebat Exi» guus pulso per vada linter aqua. » Illa sæpe gregis ditis placitura ma» gistro Ad juvenem festa est vecta » puella die. » — Pro *verba* Heins. mavult *dicta*, id est, dicteria; sed *τὸ ebria* satis definit rationem *verborum* istorum. De verbis, quibus lædimus aut lacessimus alterum, usitatum est *jacere*; Cic. Sul. 7, *jacere contumeliam*: quamquam interdum et simpliciter edere significat.

409. Vertumnus intelligend. Propertius, IV, II, 7, de foro romano: « Hac quondam Tiberinus iter » faciebat; et aiunt Remorum au» ditos per vada pulsa sonos. At post» quam ille suis tantum concessit » alumnis, Vertumnus verso dicor » ab amne deus; » idem vers. 21, *convenientem diversis figuris* describit: « Opportuna mea est cunctis » natura figuris: In quamcumque » voles verte, decorus ero; » id quod latius exornavit Ovidius, XIV Met. 642 sqq. — Paulo post *inde* pro *ille* Heins. ex primo Bononiensi dedit.

419. De *Palladio*, sive signo Palladis, quod e cælo delapsum, *διοπετὲς*, summa religione in arce Iliaca colebatur, quodque in multis nummis Juliæ gentis expressum cernitur. Historiam ejus habet Apollodorus, III, XII, 3, ubi vide Heynium. — *Dardanus* 200 s. 150 ann. ante Trojæ excidium Dardaniam, urbem ad Idam montem, condidit. Ejus pronepos *Ilus* autem *nova mœnia fecit*, Ilion. — *Juga*; multi *jugo*, quod Mitscherlichius prætulit: Douza malebat *jugum*. — *Cura* etc. Iter

Hoc superest illi : Pallada Roma tenet.
Consulitur Smintheus ; lucoque obscurus opaco
Hos non mentito reddidit ore sonos :
Ætheriam servate deam ; servabitis urbem :
Imperium secum transferet illa loci.
Servat, et inclusam summa tenet Ilus in arce ;
Curaque ad hæredem Laomedonta venit.
Sub Priamo servata parum : sic ipsa volebas,
Ex quo judicio forma revicta tua est.
Seu genus Adrasti, seu furtis aptus Ulixes,
Seu pius Æneas, eripuisse datur.

olim Ovidium fecisse in Asia, magnificasque ejus urbes perspexisse, ex I Trist. II, 77, II ex Ponto, X, 21, apparet.—*Templum* illud bis deletum est, bello Mithridatico et a Fimbria. Prius instauravit Lysimachus, posterius alius.—*Illi* Burmannus in *Ili*. id est, *Ilii* mutari volebat. *Illi* autem Heinsius ex Ursini cod. habuit, cui et Frcf. accessit ; cæteri *illic*. — Regii codices *illic*, sed præstat *illi*.

425. *Smintheus*, Σμινθεὺς, Apollo Sminthius, haud dubie a Sminthe sive Smintho, urbe Troadis, sic dictus ; Heyn. in Observatt. ad Hom. Il. A, 39. —*Mentitos* præfert alter Puteanus ; alterum melius. Ita X Metam. 19, *falsum os*.—*Æthereum*, ex æthere delapsam.—*Servabitis* etc. Pignus imperii describitur. Disputant, utrum eadem fuerit, cujus in arce Ilii positæ genibus peplum trojanæ mulieres apponunt, Il. Z, 273, an ab ea diversa ; vide Heynii excurs. IX ad Æneid. II.

431. Servavi cum Mitscherlichio lectionem antiquam ; nam Heinsius invexit e MSS quibusdam *volebat* et mox *suo*. — De *judicio* Paridis vide vers. 15.—De Palladio rapto variæ erant traditiones. Secundum alios, Diomedes et Ulysses abstulerunt ante Trojam captam ; Æn. II, 164 sqq : secundum alios, ab Antenore proditum est Achivis.—*Genus* ; plurimi MSS *gener*, quod damnat Taubnerus ; immo utrumque locum habet. Diomedis pater Tydeus Deipylen *Adrasti* filiam duxit, et Diomedes ipse Ægialeam, aliam *Adrasti* filiam ; Apollodorus, I, VIII, 6 ; III, VI, 1 ; quamquam Heynio ad loc. pr. probabilius videtur, Ægialeam Adrasti neptem fuisse ex Ægialeo filio. — *Furta*. res clandestinæ ; XIII Met. 104, de Ulysse : « furtis incautum decipit hostem. » Thuan. hoc loco *furtis notus* ; Virgilius, Æneid. II, 44, *sic notus Ulixes ?* Sed Burmannus inde facit *natus*, quia XIII Met. 110, de Ulysse : « timidæ natæque ad furta sinistræ. »—Nonnulli tradebant, Græcos simulacrum ad veri similitudinem eripuisse, *Æneam* autem rei gnarum adtulisse verum ; Dionys. Halicarn. II, 66.—*Datur*, id est, narratur, Heins. ex uno Saraviano dedit ; nam vulgatum *ferunt* ferri non poterat.

Auctor in incerto : res est romana ; tuetur
Vesta, quod adsiduo lumine cuncta videt.
Heu quantum timuere Patres, quo tempore Vesta
Arsit, et est adytis obruta pæne suis!
Flagrabant sancti sceleratis ignibus ignes;
Mixtaque erat flammæ flamma profana piæ.
Adtonitæ flebant, demisso crine, ministræ:
Abstulerat vires corporis ipse timor.
Provolat in medium, et magna, Succurrite, voce,
Non est auxilium flere, Metellus ait:
Pignora virgineis fatalia tollite palmis,
Non ea sunt voto, sed rapienda manu.
Me miserum! dubitatis? ait: dubitare videbat,
Et pavidas posito procubuisse genu.
Haurit aquas; tollensque manus, Ignoscite, dixit,

435. Locus mihi sanus videtur. Quicunque Palladium rapuerit, certe Romæ est, ibique servatur in æde Vestæ, quæ id tuetur, quia in igne perpetuo templi sui omnia videt; sed Heinsius corrigebat : *præses romana tuetur ; quod adsiduo lumine juncta* (ut Gronovius suaserat) *videt;* quod videt junctum Vestæ Palladium, nempe quod eodem templo est sub Vestæ tutela. Suadebat etiam, *Præstes romana*, quemadmodum *Lares præstites* dicuntur, Minerva *præstes* etc. Denique totum distichon interpolatoris manu procusum esse censebat; in quo ei assentiebatur Taubnerus.

437. De hoc incendio tempore belli Punici secundi, et de Metelli studio servandi Palladium conf. Dionys. Halic. II, 66; Livii Epitom. 19; Valerium Maxim. I, 4; Senecam, Controv. IV, 2; Plin. Histor. Natur. VII, 43, s. 45.—*Adytis* habuit Heins. e primo Ambrosiano et Læti; vulgo *tectis*.—*Flagrabant* etc. Lusus ineptus, sed Ovidio consentaneus.

441. *Ministræ* apud Dionysium fugiunt.—L. Cæcilius *Metellus*, qui, Carthaginiensibus in Sicilia devictis, 138 elephantos in triumpho duxit, pontifex maximus erat, ideoque præfectus Vestalibus et Vestæ sacris. Is, neglecta sua salute, utilitatis publicæ causa, summo cum periculo est ausus in ardens penetrale irrumpere et sacra deserta a virginibus ex ipso incendio eripere. — *Provolat*; Francof. et quinque alii *pervolat*, probante Taubner.—Farnesian. et tres alii *viva voce*, quod Heinsius comprobat, sed alienis locis. *Magna vox* est clara; etiam apud Livium, I, 48, Servius rex clamat *magna voce*.—De *pignoribus imperii* vide III, 422.—*Fatalia*, unde pendet fatum imperii.

449. *Haurit aquas*, quibus se lu-

Sacra : vir intrabo non adeunda viro.
Si scelus est, in me commissi pœna redundet :
Sit capitis damno Roma soluta mei.
Dixit, et irrupit : factum dea rapta probavit ;
Pontificisque sui munere tuta fuit.
Nunc bene lucetis sacræ sub Cæsare flammæ :
Ignis in Iliacis nunc erit, estque, focis :
Nullaque dicētur vittas temerasse sacerdos
Hoc duce ; nec viva defodietur humo.
Sic incesta perit ; quia, quam violavit, in illam
Conditur ; et Tellus Vestaque numen idem est.
Tum sibi Callaico Brutus cognomen in hoste

straret ante, quam sacra adiret.—*Viris* interdiu patebat templum Vestæ ; sed ad ejus intima penetrare ne pontifici quidem maximo licebat ; Dionysius Halicarn. dicto loco ; hinc Lucanus, I, 503, de Vestali : « Trojanam soli cui fas vidisse Minervam. »

453. *Irrumpere* verbum in hac re proprium, ut docet Burmann. ; alii *eripuit*, *arripuit*. Passus est Metellus id damni, ut incendio usum oculorum amitteret ; sed senatus id compensavit magnis honoribus, quos Dionysii adhuc ætate statua in Capitolio ei posita testabatur ; Plinius dicto loco : « Tribuit ei populus ro» manus quod nunquam ulli alii ab » condito ævo, ut, quoties in sena» tum iret, curru veheretur ad Cu» riam. Magnum et sublime, sed » pro oculis datum. »

455. Desinit hic locus in votum. *Cæsar* vel Augustus, vel, ut Lenzius vult, Tiberius. Augustus quidem Vestalium commoda inprimis auxit ; Suetonius August. 31.—*Temerare* plus est, quam polluere ; II Metam. 592, *patriam temerasse cubile*.—*Vittæ* virgineæ pro ipsa virginitate.—De *incestu* Vestalium earumque supplicio vide Plinium, IV, Epist. 11, et quæ ibi notavimus.

461-468. *Eodem die Brutus Callaici cognomen invenit, Crassus autem devictus est a Parthis.* Hæc quo arctius jungerentur superioribus, interposuit versu 467, *deam*, nempe Vestam.—*Gallæci*, populus Lusitaniæ inter Minium et Durium amnes ; hos vicit anno u. c. 618, *Decimus Brutus* ; Florus, II, XVII, 12 : « D. Brutus aliquanto latius Celti» cos Lusitanosque, et omnis Gallæ» ciæ populos, formidatumque mili» tibus flumen Oblivionis : peragra» toque victor Oceani litore, non » prius signa convertit, quam ca» dentem in maria solem, obrutum» que aquis ignem, non sine quo» dam sacrilegii metu et horrore de» prehendit. » Adde Velleium, II, V, 1. Sic apparet, meruisse eum *Gallæci* nomen ; sic illud apud Plinium, Florum, Velleium constanter scribitur ; sed hoc loco non nisi unus Neapolis cod. *Gallæco*, quod haud dubie verum. Sed quia omnes

Fecit, et hispanam sanguine tinxit humum.
Scilicet interdum miscentur tristia lætis,
Ne populum toto pectore festa juvent.
Crassus ad Euphraten aquilas, natumque, suosque
Perdidit, et leto est ultimus ipse datus.
Parthe, quid exsultas? dixit dea : signa remittes;
Quique necem Crassi vindicet, ultor erit.
At simul auritis violæ demuntur asellis,
Et Cereris fruges aspera saxa terunt;
Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit;
Humida quum pulso nox erit orta die.
Jam, Phryx, a nupta quereris, Tithone, relinqui :
Et vigil Eois Lucifer exit aquis.
Ite, bonæ matres; vestrum Matralia festum;

reliqui libri, scripti et editi, in *Callaico* conspirant, nolui hoc movere. —*In hoste* Heinsius ex Ursini, et Zulichemiano sumsit; cæteri *ab hoste :* utrumque recte dicitur.—*Scilicet* in principio sententiarum excitat mentem legentis, ut III Met. 135. — Mox Scaliger suadet. *Nec... juvant*, adprobante Daniel. Heinsio; et Taubnerum facile consentientem habuisset, si codd. auctoritas adesset. Mihi alterum magis placet, ut causa illius mixturæ indicetur.

465. De *Crassi* pernicie et *ultore* vide V, 580 sqq.

466-472. IV *Idus Delphini ortus vespertinus;* sic et Plinius, XVIII, 27.—*Violæ*, coronæ, de quibus versu 310.—*Auritus* debetur Afranio, quem Virgil. Georg. I, 308, secutus, *auritos lepores* dixit. De *asino*, quem Phædrus, I, 11, *auritulum* vocavit, legitur etiam II Art. Amat. 547. Puteanus, et Arondel. hoc loco *auratis*, quo Taubnerus ad auratam hostiam respici putat: male; cornua hostiarum inaurari solebant, non asini. — *Saxa terunt*, quæ die superiore cessabant; vers. 348. MSS quidam, *dementur* et *terent*.

473-562. III *Idus Matutæ templum positum est et Matralia in ejus honorem celebrantur*. Primum poeta indicit sacra 473-480; tum ipse hujus loci partes 481, 482 indicat; quæ dea sit, narratur 485-550; quare famulas arceat, 551-558; cur liba tosta petat, 531-534, quibus in fine 559, additur illud, cur eam matres non adorent pro stirpe sua.

De *Tythone Phryge*, ejusque conjuge Aurora, vide I, 461; III, 403. —*Exit aquis*, ut II ex Ponto, V, 50 : « Qualis ab Eois Lucifer exit aquis; » quamquam ibi plurimi, *ortus aquis;* IV Met. 92, *aquis nox surgit ab isdem*. Verum Pembroc. Putean. Frcf. et tredecim alii, *exit equis*, quod sine causa damnat Burmannus. Lucifer vel equo solitario vehebatur, vel curru et equis jugalibus; Tibullus, I, IX, 62, ibique

Flavaque thebanæ reddite liba deæ.
Pontibus et magno juncta est celeberrima circo
Area, quæ posito de bove nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti
Sceptriferas Servì templa dedisse manus.
Quæ dea sit; quare famulas a limine templi
Arceat, arcet enim, libaque tosta petat;
Bacche, racemiferos hedera redimite capillos,
Si domus illa tua est, dirige navis iter:
Arserat obsequio Semele Jovis; accipit Ino
Te, puer; et summa sedula nutrit ope.
Intumuit Juno, rapta quod pellice natum

Heynius; hinc XV Met. 189, *quumque albo Lucifer exit Clarus equo.* — De *libis* vers. 531. — *Thebana* Ino in hanc *deam* mutata est.

477. *Area*, forum boarium, ubi *positus* erat *bos* ex ære Æginetico; Tacit. Annal. XII, 24, forum boarium, « ubi æreum tauri simulacrum adspicimus; » Plinius, XXXIV, 2, s. 5, de ære Æginetico: « Bos æreus inde captus in foro boario est Romæ. » Fuit autem id forum in regione octava, ut ex Victore constat. Ibi ædem fuisse *Matutæ matris*, etiam ex Livio, XXXIII, 27, constat; idem, V, 19, ubi Camillus vovet, se Veiis captis, eam esse refecturam, et cap. 23, dedicat, addit eàm jam pridem dedicatam esse a *Servio Tullio* rege; confer Plutarchum Camill. 5.

483. Invocat *Bacchum*, qui ex eadem familia, et a Matuta olim educatus.—Pro *redimite* Taubnero non displicet ex Mazarin. Zulichemiano, primo Farnesiano, Patavino et Statio ad Theb. VII, 150, *distincte*. Potuisset comparare III Metam. 665: « gravidis distinguunt vela corymbis; » verum de coronatis non facile occurrit hæc vox, at sæpissime *redimitus*; IX Met. 3 et 238; XIV, 654.—*Domus*, familia, nempe Cadmea; male Krebsius: *denn jenes deine Behausung ist.* — *Dirige navis iter*, ut I, 4; ita autem Heinsius ex uno Mediceo et Juniano dedit, et *iter* etiam e Thuaneo; cæteri omnes *dirige vatis opus*, quod Taubnerus ac Krebsius præferunt. Ac ille quidem in altera lectione nexum desiderat; referri hæc ad verba *Quæ dea sit*; hoc vero non esse *iter navis*. Id nibili est; potius propter multitudinem codd. *vatis opus* revocandum videtur.

485-498. Has fabulæ partes III Metam. 260-315, IV, 416-529, copiosissime narravit.—*Obsequio*, ut III Metam. 293: « peritura amantis Obsequio Semele. » — Pro *accipit* primus Ambrosianus et Læti, *excipit*, cui adscripsit Heinsius, ut obstetrix cadentem quasi de matre excipit.—*Educet*, atque adeo eo alumno superbiat; IV Met. 416.—*Rapta* mihi non placet; veteres plurimi *raptum*, quod Taubnerus præfert,

Educet : at sanguis ille sororis erat.
Hinc agitur furiis Athamas et imagine falsa :
Tuque cadis patria, parve Learche, manu.
Mœsta Learcheas mater tumulaverat umbras;
Et dederat miseris omnia justa rogis.
Hæc quoque, funestos ut erat laniata capillos,
Prosilit; et cunis te, Melicerta, rapit.
Est spatio contracta brevi, freta bina repellit,
Unaque pulsatur terra duabus aquis.
Huc venit insanis natum complexa lacertis;
Et secum e celso mittit in alta jugo.
Excipit illæsos Panope, centumque sorores,
Et placido lapsu per sua regna ferunt.
Nondum Leucothee, nondum puer ille Palæmon

ut intellig. *genetricis ab alvo ereptus*, III Met. 311; sed *pellice* potius ad *natum* pertinet, et ita *raptum* foret otiosum. Heins. scribi volebat, *partum quod pellice natum*; Krebs. contra mythol. vertit : *den Sohn einer entführten Buhlerinn.* — *Sanguis*; ita V Metam. 515, Ceres Proserpinam *sanguinem* suum et Jovis vocat. Plenior forma est IV Met. 788 : « matris de sanguine natos. »

489. *Furiis*, furore Tisiphones, quæ, excitata a Junone, Athamanti et uxori, admoto serpente, graves animas inspiravit. Hinc Athamanti objecta *imago*, ut uxorem et duos filios pro leæna haberet cum gemina prole, *Learchum*, autem, alterum filiolum, raptum de sinu matris saxo illideret. Mox mater quoque furore correpta cum Melicerta, filio altero, e scopulo se præcipitat in mare; Ovidius, dicto loco. — *Tumulaverat umbras*; sepulto corpore, anima aut *umbra sepulcro condi* dicebatur; vide ad V, 451.

495. Isthmus Corinthiorum describitur; ibi Moluris scopulus, unde Ino se cum filio præcipitasse credebatur; Pausanias, Attic. p. 108. — *Breve*, angustum, non latum. — *Contracta spatio*, contracta in spatium; scholiast. Statii ad Thebaid. VI, 10, legit *concreta*; primus Ambrosian. *contacta*; Sarravii, *contenta*, quod Burmanno non displicebat, ut esset a *contineo*. — Tum olim edebatur *e summo jugo*; quidam, *excelso*.

499. Hanc fabulæ partem Metam. d. l. paucissimis verbis attigit et aliter narravit. Nunc id agit, ut Ino cum filio in Italiam deferatur, ibique in Matutam deam, Melicertes autem in Portunum mutetur. Illa Græcis *Leucothee*, hic *Palæmon*. — *Panope*, una ex quinquaginta Nereidibus, quarum omnium nomina Hesiodus, Theog. 240, habet. — *Lapsus* bene de ea, quæ more Nereidum per mare natat. — *Nondum Leucothee* etc. Ea, quæ nondum

Vorticibus densi Tibridis ora tenent.
Lucus erat : dubium, Semelæ Stimulæne vocetur;
Mænadas ausonias incoluisse ferunt.
Quærit ab his Ino, quæ gens foret : Arcadas esse
Audit; et Evandrum sceptra tenere loci.
Dissimulata deam, latias Saturnia Bacchas
Instimulat fictis insidiosa sonis :
O nimium faciles, o toto pectore captæ,
Non venit hæc nostris hospes amica choris :
Fraude petit; sacrique parat cognoscere ritum.
Quo possit pœnas pendere, pignus habet.
Vix bene desierat; complent ululatibus auras
Thyades effusis per sua colla comis;
Injiciuntque manus, puerumque revellere pugnant.

Leucothee dea erat, is, qui nondum Palæmon, jam tenebant *ora*, ostium, Tibridis.—*Densis* Heinsius mutavit in *densi*; *densus* idem quod frequens.

503. *Semelæ* lucus etiam Romæ fuit; vide Neapol. et Heinsium qui lucum *Faunæ Fatuæ* sive *Bonæ deæ* intellig. Semelen enim a Bœotis Fauni filiam esse habitam. *Similæ lucum* habet Livius, XXXIX, 12 : « Expromeret sibi, quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. » Porro *Stimulam* deam etiam Augustin. de Civit. Dei, memorat, ejusque *lucum* scholiast. Juvenalis ad Sat. II, 3 : « Sacra Bacchanalia ex SC damnata sunt, quum probatum esset senatui, honestissimas feminas ad Stimulæ deæ lucum fœde adulterari. » Burmannus putat, *Stimules* vel *Stimulæ* lucum a vulgo corrupta pronuntiatione pro *Semeles* appellatum. Vide et Gronov. ad Livii dictum locum. Olim autem hoc loco edebatur *Semele Stimulene*; Neapolis ex suis proferebat et laudabat *Stimelene*; quidam MSS *Semeles Stimulesne*. Inde facta est forma latina, quam certe *Stimula* postulat. Heinsius suadet, *Semelæ Stimulæ dicatus*.

509. *Faciles* ad credendum, credulæ. In altero *toto pectore captæ* hæserunt interpp. Schirachius : « hæc dictio si quam habet vim, eam, habet : vos totæ deditæ aliis, ut ironice hic sit adhibita; » Krebsius : *ganz mit der Seele Bezauberte*. Immo, ut vers. 204, *lumine captus* est usu oculorum privatus, ita *pectore captæ* sunt, privatæ usu pectoris sive sensu, stolidæ. Unus *cæco pectore*, quod Taubnerus non improbabat, sed ita *captæ* aliter explicandum foret.—*Petit*, invadit vos, decipere vos vult; verbum sumtum a gladiatoribus, qui *petere* dicuntur quum ictum inferunt.—*Pignus* amoris, filium.

514. Confer III Metam. 725; omnes fere MSS *in sua colla*.—*Revel-*

Quos ignorat adhuc, invocat illa deos :
Dìque, virique loci, miseræ succurrite matri !
Clamor Aventini saxa propinqua ferit.
Adpulerat ripæ vaccas Œtæus iberas :
Audit ; et ad vocem concitus urget iter.
Herculis adventu, quæ vim modo ferre parabant,
Turpia femineæ terga dedere fugæ.
Quid petis hinc, cognorat enim, matertera Bacchi ?
An numen, quod me, te quoque vexat, ait ?
Illa docet partim ; partim præsentia nati
Continet : et furiis in scelus isse pudet.
Rumor, ut est velox, agitatis pervolat alis ;
Estque frequens, Ino, nomen in ore tuum.
Hospita Carmentis fidos intrasse penates
Diceris, et longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegeæa sacerdos
Traditur in subito cocta dedisse foco.

lere ; alii *avellere :* sic Cic. pro Font. 17 : « De matris complexu avellere. »—Tum plurimi *tentans*.— Mox cum Mitscherlichio prætuli *virique*, pro quo Heinsius non nisi ex uno Mazarinæo *deæque* dederat. Quidni mulier in summo discrimine *viros* et deos appellaverit ? Et mox accurrit *vir*.

519. De Herculis cum *vaccis iberis* adventu, *tempore* Evandri, vide I, 543 sqq. *Œtæus* hic vocatur per prolepsin, qui serius se combussit in Œta monte ; IX Met. 230. Unus *Tirynthius heros*.—*Concitus*, ὁρμηθεὶς, qui ruit celerrime ; IV, 461. — Pro *cognorat* Mediceus *agnorat* ; tres, *cognovit*.

526. *Continet*, coercet, reprimit, impedit ; Cicero, Haruspic. Resp. I, *Exsultantem continui*. — Mox Heinsius non bene volebat *provolat*, ut vers. 443 ; at ibi *provolare in medium*, nunc *pervolat* scilicet omnia loca ; Claud. XXII, 408 : « Jam Fama loquacibus ales Pervolat oceanum linguis ; » ibi quoque Fama *alata*. Minus graviter Noster VI Met. 147, *per oppida facti Rumor it*.

529. Læti cod. *Carmentæ* ; et *Carmenta* et *Carmentis* dicta Evandri mater ; vide Victor. de Orig. R. 5. —De *Tegeæa* vid. I, 645.—*Liba :* testuatia intelliguntur ; Varro : « Testuatium, quod in testu caldo coquebatur ; ut etiam nunc Matralibus id faciunt matronæ. » Ea quomodo ex caseo, farina siliginea et ovo facta sint, atque in foco caldo sub testu leviter cocta, docet Cato de Agric. 75.—*In subito* ; sic meliores ; sed Taubnerus vulgatum *et su-*

Nunc quoque liba juvant festis Matralibus illam:
  Rustica sedulitas gratior arte fuit.
Nunc, ait, o vates, venientia fata resigna,
  Qua licet: hospitiis hoc, precor, adde meis.
Parva mora est: cælum vates ac numina sumit,
  Fitque sui toto pectore plena dei.
Vix illam subito posses cognoscere; tanto
  Sanctior, et tanto, quam modo, major erat.
Læta canam: gaude, defuncta laboribus, Ino,
  Dixit; et huic populo dextera semper ades.
Numen eris pelagi: natum quoque pontus habebit;
  In vestris aliud sumite nomen aquis.
Leucothee Graiis, Matuta vocabere nostris:
  In portus nato jus erit omne tuo.

bito præfert. *Subitus* focus est subito calefactus.

535. *Resignare* bene de vate, qui prodit latentia. — *Qua licet* recte se habet; Vossianus et tres alii, *Qua libet*; unus, *Quæ libet*: Heinsius conjicit *Quamlibet*. — Taubnero placet cum uno *hospitiis tuis*; Mediceus *officiis tuis*: alius, *officiis meis*. Si *meis* propter consensum tot codd. tuemur, interpretabimur, quibus ego a te excipior. — *Meis*, quod etiam habent Regii codices, bene interpretatur *Gierig*. Ed. — Ut *sumere* animum, vires dicimur, quibus vel commovemur, vel implemur; sic vates nunc *sumit numina* et *cælum*, sive vim cælestem. Servavi autem hoc verbum cum Mitscherlichio; Burmannus contra ex uno Puteano invexit *sensit*, quod mihi ex interpret. fluxisse videtur. Neque tempus perfectum hic locum habet, quia sequitur *fit*. Si placet hoc verbum adoptare, certe, ut et Taubn. vidit, cum edit. Jansonio-Wæsb. *sentit* legendum erit. — *Sanctior*, augustior; ita apud Plinium, pan. VIII, 3, Nerva « repente fit solito major et augustior, » quasi forma divina indutus.

542. *Dextera* pro *prospera* Heinsius ex quatuor MSS recepit, quia etiam I, 67, ad Janum: *Dexter ades ducibus*; Metam. dicto loco Neptunus, Veneris precibus commotus, natantibus his in mari « nomenque » simul faciemque novavit: Leuco- » theeque deum cum matre Palæ- » mona dixit. » Hos cuncta Græcia venerabatur; Cicero, Nat. deor. III, 15. Fons fabulæ ex Homeri Od. E, 335 sqq. — Eamdem esse *Matutam* Romanorum, etiam Cicero, Tusc. I, 12, narrat: « Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris? » De *Matuta* Nonius Marcel. « Manum dicitur clarum, » unde etiam mane post tenebras » noctis diei pars prima. Inde Matuta, quæ græce Leucothea. » —

Quem nos Portunum, sua lingua Palæmona dicet:
Ite, precor, nostris æquus uterque locis.
Adnuerant: promissa fides: posuere labores;
Nomina mutarunt; hic deus, illa dea est.
Cur vetet ancillas accedere, quæritis? odit;
Principiumque odii, si sinat ipsa, canam:
Una ministrarum solita est, Cadmei, tuarum
Sæpe sub amplexus conjugis ire tui.
Improbus hanc Athamas furtim dilexit: ab illa
Comperit agricolis semina tosta dari.
Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
Hoc est, cur odio sit tibi serva manus.
Non tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
Ipsa parum felix visa fuisse parens.
Alterius prolem melius mandabitis illi,
Utilior Baccho quam fuit ipsa suis.
Hanc tibi, Quo properas, memorant dixisse, Rutili?

Neapolis dubitabat, utrum *Portunus*, an cum suis MSS *Portumnus* scribendum sit; sine causa: Cicero, Nat. deor. II, 26: « Ut Portunus a portu, sic Neptunus a nando. » — Pro *locis* Heinsius suadet *focis*.

550. *Promissa fides*; ut *vota fides sequitur* passim, etiam in his Fastis, legitur, quum fit, quod quis optaverat; sic *fides promittitur*, quum quis promittit se aliquid facturum esse; III, 366: *Pollicitam dictis adde fidem*; Pseudo-Lact. de Pasch. 65: « pollicitam redde fidem; » VII Metam. 323: « promissa postquam Exhibuere fidem. » Heinsius, quum Patavinus *fide* exhibeat, conjicit *adnuerant promissa fide*. Quamquam et suadebat: *Adfuerat promissa fides*.

551. Confer Plutarchum, Quæstion. Roman. tom. VII, p. 83: Δού-λαις τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν ἄβατον, qui addit, unam ancillam introduci a matronis, colaphisque verberari.— *Cadmei* habet cod. Læti, atque ita etiam a manu prima in Mazarin. fuisse videtur; tres *Cadmeia*: vulgo *Cadmea*.—*Sub amplexus ire* etiam VII Metam. 616.—De *seminibus* illis *tostis* vide II, 628; III, 853.— Illam *unam* fuisse Ætolam gente, Antipheram nomine, et inde apud Chæronenses æedituum ante ædem Leucothees cum flagello stantem dicere: Ne quis servus intret, ne qua serva, ne quis Ætolus, ne ulla Ætola, Plutarch. dicto loco narrat.

559. Matutam non invocasse matres pro suis, sed pro sororum liberis, propter causam hic adlatam, narrat et Plutarch. dicto loco p. 84.

563-568. Eodem, quo Matralia

Luce mea Marso consul ab hoste cades.
Exitus accessit verbis; flumenque Tolenum
Purpureo mixtis sanguine fluxit aquis.
Proximus annus erat : Pallantide cæsus eadem
Didius hostiles ingeminavit opes.
Lux eadem, Fortuna, tua est, auctorque, locusque;

die, anno u. c. 663, in bello Marsico *Rutilius*, et anno proximo *Didius* occisus. *Marsicum* bellum est sociale, quod ortum a Marsis tradiderunt Strabo et Diodor. Siculus, quamquam Velleius, II, 16, potius ab Asculanis ortum, deinde a *Marsis* exceptum narrat. Itaque et Ovidius *Marsum* (id est, Marsicum, ut Horatius, I, Od. 1, 28, *Marsus aper*) potissimum hostem memorat. Eo bello *P. Rutilium Lupum* cos. periisse certum est; Velleius, dicto loco : « Tam varia atque atrox fortuna italici belli fuit, ut per biennium continuum duo romani consules Rutilius, ac deinde Cato Porcius ab hostibus occiderentur. » Florus, III, XVIII, 12, *fusas* tantum *Rutilii copias* memorat. Nexus causa non male Ovidius Matutam deam inducit Rutilio fata prædicentem. — De *Toleno* amne vide Cluver. Ital. Ant. II, 10. Plerique antiquiores libri *Toleni*; quidam *Toloni* aut *Telonum* : etiam apud Appianum, Orosium et alios variatur in hoc nomine.

567. *Titus Didius* unus ex prætoribus in bello Marsico, ut ex Appiano constat; sed eumdem in eodem bello periisse, nullus veterum tradidit. Immo Velleius d. l. eum potius cum Minatio Magio Herculaneum cepisse narrat, et paulo post, ut modo vidimus, *Rutilium* et *Catonem Porcium* nominat, qui per biennium continuum ab hostibus cæsi sint. Florus d. l. *Julium Cæsarem* nominat : « Nam ipse Julius Cæsar, exercitu amisso, quum in urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam etiam urbem perviam fecit. » Neapolis igitur pro *Proximus annus erat* legi volebat, *Annus erat decimus*, quo Didium stragem accepisse putabat a Sertorio juxta Bætin in Hispania. Sed apud Plutarchum in Sertor. 12, cujus auctoritate Neapolis hoc credebat, duo quidem libri Δίδιος habent; verum hoc nomen ibi corruptum esse constat. MSS hoc loc. nos nihil juvant. Vossian. et Mazarin. *Vidius* habent, Ambros. alter pro diversa lectione *Tullius*, Erfort. *Dilius* : Heinsius legi volebat *Julius*, ut L. Julius Cæsar intelligeretur, qui cum Rutilio cos. fuerit; Burm. *Porcius* legi vult, qui sane secundum Velleium et Livium, Epitom. 75, proximo anno cæsus est, atque, ut fasti docent, eo anno consulatum gessit. — Quum excerpta Douz. et quatuor codd. pro *cæsus* exhibeant *victus*, Taubnerus legi vult *victor*, ut sensus sit : Didium effecisse victoria sua, ut hostes copias suas augerent; suadet etiam *Didius* mutare in *Lucius*, nempe Cato. Equidem arbitror Ovidium lapsum esse in nomine. — *Pallantide eadem*, ut IV, 373, *Postera Pallantias*.

569-636. *Eodem die Servius rex Fortunæ templum dedicavit*, in quo regis statua togis tecta cernebatur.

Sed superinjectis quis latet æde togis?
Servius est : hoc constat enim; sed causa latendi
Discrepat ; et dubium me quoque mentis habet.
Dum dea furtivos timide profitetur amores,
Cælestemque homini concubuisse pudet ;
Arsit enim magna correpta cupidine regis,
Cæcaque in hoc uno non fuit illa viro :
Nocte domum parva solita est intrare fenestra ;
Unde Fenestellæ nomina porta tenet.
Nunc pudet, et vultus velamine celat amatos;
Oraque sunt multa regia tecta toga.
An magis est verum, post Tullì funera plebem
Confusam placidi morte fuisse ducis?
Nec modus ullus erat : crescebat imagine luctus,

Eorum tegumentorum causas adfert tres, atque ita immiscet partem rerum ad Servium pertinentium. *Lux eadem, auctorque, locusque*, idem Servius, qui Matutæ templum dedit (vers. 480) tibi quoque eodem loco, in foro boario, eodemque die, ædem dedicavit. Servium Fortunæ diversis sub nominib. templa dedisse, jam ad IV, 145, e Plutarcho, Quæst. Roman. p. 135 ed. Reisk. docuimus. Huc inprimis pertinet Dionys. Halicarn. IV, 27, ubi tradit, Servium Tullium Fortunæ, qua omnem per vitam secunda usus fuerit, templa duo ædificasse, alterum scilic. in boario foro, alterum ad ripam Tiberis, eamdemque deam Virilem eum appellasse. Idem, cp. 40, addit, in altero fuisse statuam ejus ligneam et inauratam; statua illa duabus togis superinjectis tecta erat. Varro de Vita populi romani apud Nonium Marc. narraverat, hoc signum in *Virginis* (forte *Virilis*) *Fortunæ æde duabus undulatis togis esse opertum.* Plinius, Hist. Natur. VIII, 74 : « factam ab » ea (*Tanaquile*) togam regiam un» dulatam in æde Fortunæ, qua » Servius Tullius fuerat usus. » — Pro *æde* Neapolis non improbat *iste ;* et Heinsius ex quatuor libris adfert : *quid iste.*

572. *Discrepat*, non uno modo adfertur.—*Dubius mentis*, ut Livius, I, 7, *incertus animi.*—Quia Servius Fortuna semper usus erat secunda, inde fluxit fabella hæc, quam etiam Plutarchus de Fort. Roman. tom. VII, p. 279 Reisk. refert : Ὥστε καὶ συνεῖναι δοκεῖν αὐτῷ τὴν τύχην διά τινος θυρίδος καταβαίνουσαν εἰς τὸ δωμάτιον, ὃ νῦν Φενεστέλλαν πύλην καλοῦσιν. Conf. idem, Quæst. Rom. pag. 106.

581. Altera causa : etiam Dionysius, IV, 40, narrat, ingentem tumultum et ululatum ob Servii mortem ortum esse per totam urbem. —*Placidus dux ;* Dionysius, ἐπιεικὴς καὶ μέτριος ἀνήρ. Et *plebis* inprimis voluntatem sibi conciliaverat ; Li-

Donec eam positis occuluere togis.
Tertia causa mihi spatio majore canenda est :
Nos tamen adductos intus agemus equos.
Tullia, conjugio, sceleris mercede, peracto,
His solita est dictis exstimulare virum :
Quid juvat esse pares, te nostræ cæde sororis,
Meque tui fratris, si pia vita placet?
Vivere debuerant, et vir meus, et tua conjux,
Si nullum ausuri majus eramus opus.
Et caput, et regnum facio dotale parentis :
Si vir es; i, dictas exige dotis opes.

vius, I, 46. — *Occuluere;* Heinsius malebat *involuere*, quia Vossianus pro diversa lectione *evoluere*.

585. Tertia causa, quæ habet partem memorabilem historiæ romanæ.—*Nos tamen* etc. de hac formula vide ad IV, 16. — Pro *adductos* Pembroc. *admissos*.—*Tullia* minor ferox nupserat Arunti Tarquinio, mitis ingenii juveni; Tullia major vero, modesta et patris amans, Lucio Tarquinio, cui animus ardentior. Sed illa sic quoque Lucium celeriter suæ temeritatis implevit; « L. » Tarquinius et Tullia minor prope » continuatis funeribus, quum do- » mos vacuas novo matrimonio fe- » cissent, junguntur nuptiis; » Livius, I, 46. — *Exstimulare* gravius est, quam aliorum *sollicitare* : apud Livium : « nec nocte, nec interdiu » virum conquiescere patitur, ne » gratuita præterita parricidia es- » sent. » Conf. Dionysium, IV, 28.

589-596. Si placuerit hæc cum Livio, I, 47, comparare, hunc videbis multo superiorem. Ibi quot verba, tot pondera, quibus multo acrius instigatur juvenis animus. — Pro *pia vita placet*, alii *pia vota placent;* duo et edit. prim. atque Griphii, *pia jura placent*, quod arridet Heinsio et Taubnero, quia et VIII Met. 499, *pia jura parentum;* sed ibi verior haud dubie lectio *pia vota*. Hoc loco singulæ lectiones habent, quo se tueantur. *Pietas* autem nunc est eorum, qui nihil audent in patrem; sed *pietatis* imaginem nunc non bene Tulliæ tribuit poeta : melius Livius, « Eo nunc pejus muta- » ta est res, quod istic cum igna- » via est scelus. »

593. Apud Livium jus regni a Tarquinii patre repetit, hoc loco a se suoque conjugio; sic et Dionys. 29 : illud melius. Lectio *Et caput* etc. mihi omnium optime placet, nec erat, cur Heinsius suaderet, *sit caput, ut regnum, faxo dotale*. Olim edebatur, *factum est* : quidam *facto;* unus *facias* : alius *faciam*. Etiam vers. 594, satis bona est lectio, quam Heinsius ex MS Strozzæ recepit : nam illud *i* convenit animo commoto (ut Horatius, I, Ep. VI, 17; II, II, 76) et *dicere dotem* aut *doti* esse formulam solemnem, quum *dicere* etiam polliceri, addicere, adsignare, constituere significet, do-

Regia res scelus est : socero cape regna necato ;
  Et nostras patrio sanguine tingue manus.
Talibus instinctus solio privatus in alto
  Sederat : adtonitum vulgus ad arma ruit.
Hinc cruor ; hinc cædes ; infirmaque vincitur ætas :
  Sceptra gener socero rapta superbus habet.
Ipse sub Esquiliis, ubi erat sua regia, cæsus
  Concidit in dura sanguinolentus humo.
Filia, carpento patrios initura penates,
  Ibat per medias alta feroxque vias.
Corpus ut adspexit, lacrymis auriga profusis
  Restitit ; hunc tali corripit illa sono :
Vadis ? an exspectas pretium pietatis amarum ?
  Duc, inquam, invitas ipsa per ora rotas.
Certa fides facti : dictus Sceleratus ab illa

cuit Heinsius. Neque tamen vulgat. *indictas* omnino spreverim ; sed *erige* pro *exige* vix locum habet.—Cum verbis, *Regia res scelus est*, Neapolis comparat ex Seneca, Thyest. vers. 217 : « Sanctitas, pietas, fides, » Privata bona sunt : qua juvat, re- » ges eant. »

597. Apud Livium, I, 48, Servius Tarquinio : « Qua tu audacia, » me vivo, ausus es in sede consi- » dere mea ? » — Neapol. non definiebat, utrum *instinctus*, an aliorum *instructus* verius esset : immo *instructus* hoc loc. nimis languidum ; Livius : « muliebribus instinctus furiis. » — *Adtonitum ;* Livius : « Con- » cursus populi fiebat in curiam, » apparebatque regnaturum, qui » vicisset. » — Pro *ad arma* plures *in arma*, quod placuisset Heinsio, nisi *in* præcederet. — Regii tres nostri bene, *ad arma.* — *Gener socero :* cum vi hæc sic junguntur etiam a Livio, I, 49 : « Socerum gener se- pultura prohibuit. »

601. Secundum Livium, I, 48, Tullia a curia in collem Esquiliarium se recipiens, pervenit ad summum Cyprium vicum : ibi quum auriga carpentum dextra in Urbium clivum flecteret, regem trucidatum in via jacentem vidit.—In *Esquiliis* Servium habitasse, etiam ex Solini Polyh. II, constat.—Tò *alta* non retulerim ad carpentum, quo vehebatur, sed ad superbiam animi ; VI Metam. 169, Niobe pedibus incedens, *ut oculos circumtulit alta superbos.*

605. Auriga hic *lacrymas profundit ;* a Liv. melius *pavidus* inducitur. — *Amarum*, grave : apud Dionys. Tullia aurigæ correptum pedum scabellum infligit. Læti cod. habet *amaræ*, quæ mihi amara, molesta est : quidam *iniquum.* — *Fides* potest argumentum intelligi, quo confirma-

Vicus, et æterna res ea pressa nota.
Post tamen hoc ausa est templum, monumenta parentis,
Tangere : mira quidem, sed tamen acta loquar.
Signum erat in solio residens sub imagine Tullì :
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est; Vultus abscondite nostros,
Ne natæ videant ora nefanda meæ.
Veste data tegitur : vetat hanc Fortuna moveri;
Et sic e templo est ipsa locuta suo :
Ore revelato qua primum luce patebit
Servius, hæc positi prima pudoris erit.
Parcite, matronæ, vetitas adtingere vestes;
Solemni satis est voce movere preces :
Sitque caput semper romano tectus amictu,
Qui rex in nostra septimus urbe fuit.

tur aliquid; Livius, *monumentoque locus est; Sceleratum vicum vocant.* Dionys. auctore, ille vicus, quum antea *Orbius* (sive *Urbius*) appellaretur, Scelerati nomen accepit. Sine causa Burmannus emendabat: *fides, facto dictus Sceleratus ab illo Vicus.* — *Æterna nota*; Krebsius, *mit dem Zeichen der Ewigkeit.* Putem *notam* hic esse ignominiam, aut nomen ignominiosum; Livius, IV, 29 : « Imperioso Manlio cognomen in» ditum; Postumius nulla tristi no» ta est insignitus; » idem XXXI, 44, *notam ignominiamque* conjungit. *Ignominia* autem, ut *culpa*, recte dicitur hominem aut rem *premere.* De cognomine *nota* legitur etiam I, 596.

612. Alii *loquor* e solemni variatione in tali formula.

620. *Positum pudorem* alii a Servio intelligunt, quem Ovidius sic neget unquam positurum esse pudorem, alii profligatum ex urbe pudorem. Immo *pudor* intelligend. quo tenebantur Romani propter Servium impie et nefarie interfectum, qui retinebat eos, ne os ejus revelarent; si revelassent, patuisset pudorem illum ab iis esse positum. — *Solemni*, quod Heinsius ex bonis MSS protulit, sane melius est, quam *solemnes.* — In *movere preces* hæsit Neapolis quia non credibile sit ad Servium, tanquam deum, preces esse factas. Burmannus monet posse illas preces referri ad Fortunam. *Septimus*; ut Tatius adnumeretur regibus romanis quod fecit et Solinus, II. Plurimi cod. quibus Neapolis usus, tum unus Moreti et Farnes. *sextus.* Quum Noster Tatii regis passim mentionem fecerit, ut supra vers. 49; I, 262; II, 135; I Amor. VIII, 38, non mirum videri debet, eumdem et nunc esse numeratum

Arserat hoc templum : signo tamen ille pepercit
Ignis ; opem nato Mulciber ipse tulit.
Namque pater Tullì Vulcanus, Ocresia mater,
Præsignis facie, Corniculana fuit.
Hanc secum Tanaquil, sacris de more paratis,
Jussit in ornatum fundere vina focum.
Hic inter cineres obscæni forma virilis
Aut fuit, aut visa est; sed fuit illa magis.
Jussa loco captiva fovet : conceptus ab illa
Servius, a cælo semina gentis habet.
Signa dedit genitor tum, quum caput igne corusco
Contigit, inque coma flammeus arsit apex.

625. De incendio illius templi confer Dionysium, IV, 40, qui, quum doceret, Servium diis fuisse carum, narrat, in Fortunæ templo, quod ipse posuerit, ligneam ejus statuam, orto incendio, cæteris omnibus absumtis, solam mansisse integram; itaque et suo tempore illam retinere formam operis antiqui; adde Valerium Maxim. III, 4. — Fabulam de Servii origine, in annalibus latinis lectam esse, testatur Dionysius, IV, 2: eam repetiit etiam Arnobius adversus Gentes, V, p. 169. —*Ocresia* ab aliis *Ocrisia* scribitur, ut et apud Græcos Ὀκρήσια et Ὀκρίσια. Itaque hoc loco et apud alios variant libri : Heinsius nunc *Ocresia* prætulit, quia sic in tabula quadam ænea, et in vetere saxo apud Gruterum.—*Præsignis facie*; etiam a Dionysio καλλίστη τε καὶ σωφρονεστάτη τῶν ἐν Κορνικόλῳ γυναικῶν vocatur.—*Corniculum*, urbs Latii, cujus princeps Tullius, vir regii sanguinis qui, quum urbs a Romanis caperetur, pugnans cecidit. — *Tanaquil*, ut vulgo Etrusci, cælestium prodigiorum peritissima mulier; Livius, I, 34.—*Paratis* habuit Heins. ex Bononiensi et uno Farnesiano : vulgo *peractis*, quod ferri non potest. —*Ornatum*, apparatum. Erat autem *focus* juxta regiam, in quo Romani quum alia sacra faciebant, tum cœnarum primitias sacrabant; Dionys.

633. *Loco fovet*; olim, *foco sedet*: sed primus Heinsius ex duobus Farnesianis et uno suo *fovet* dedit, nempe membrum virile. Verum quum non credibile esset, eam id ad ignem calefecisse, Burmannus etiam *foco* mutavit in *loco*, et quidem auctoritate Reg. Moreti et quatuor aliorum MSS; *locus* enim etiam pars illa dici solet, quæ feminæ sexum indicat; Arnobius, « feminam divos inseruisse genitali; » Dionysius, εἰς ὁμιλίαν αὐτῷ συνελθεῖν. Idem narrat, *obscænum* illud ab aliis *Vulcani*, ab aliis Laris cujusdam familiaris esse habitum. — *Ignis* ille *coruscus* fuit haud dubie lumen electricum; eo *caput* pueri *arsisse* refert Livius, I, 39; Dionysius : φλὸξ καταλάμπουσα ὅλην τὴν κεφαλήν. Pro *arsit* plurimi veterum *exit*; Sarravianus pro diversa lectione *hæsit*.—*Apex*, ut X Met.

Te quoque magnifica, Concordia, dedicat æde
Livia, quam caro præstitit illa viro.
Disce tamen, veniens ætas, ubi Livia nunc est
Porticus, immensæ tecta fuisse domus.
Urbis opus domus una fuit; spatiumque tenebat
Quo brevius muris oppida multa tenent.
Hæc æquata solo est, nullo sub crimine regni,
Sed quia luxuria visa nocere sua.
Sustinuit tantas operum subvertere moles,
Totque suas hæres perdere Cæsar opes.
Sic agitur censura, et sic exempla parantur,
Quum vindex, alios quod monet, ipse facit.
Nulla nota est, veniente die quam dicere possis:

279, flamma *apicem per aera duxit*, ubi vide notam nostram.

637-648. *Eodem* IV *Idus templum Concordiæ a Livia dedicatum*; confer I, 639.—*Dedicantur* non modo templa, sed dii quoque, qui inter deos recipiuntur, positis in eorum honorem templis, aut, quibus jam receptis nova tantum appellatione nova ædes instituitur; vid. Mitscherlichium ad Horatium, I, Od. XXXI, 1. — Prima ædes Concordiæ jam anno u. c. 449, dedicata: Livius, IX, 46.—*Liviæ porticum* Augustus ædificavit, eo loco, ubi immensa Vodii Pollionis, hominis luxuriosi (Seneca de ira III, 40) domus steterat, quam sibi legatam propter nimiam magnitudinem solo æquaverat; Dio lib. 54. — *Urbis opus*, opus tantum, quanta urbs.

643. *Nullo sub* etc. Sensum horum verborum recte explicuit Burmannus. Non, quia arcis speciem præbebat, et ita regni adfectati reum posset possessorem facere, sed quia luxuriæ exemplum aliis præbere posset. *Sub* causam indicat; vide Schulting. ad Senecam, Suas. VII. Fortasse poeta respexit ea, quæ Valerio quondam acciderunt: Livius, II, 7.—Pro *subvertere* Burmannus cum uno Heinsii cod. *submittere* mallet, quod convenientius sit, destructioni non violentæ, nec qualis in urbibus captis fieri soleat, sed quæ fiat opera fabrorum; argutatur. Dio, καταβάλλειν.—*Sic agitur censura*; Krebsius: *so führt man das Urtheil aus*. Immo munus censoris intelligend. Suetonius, August. 27: « Recepit et morum legumque regimen. » — De vi hujus *exempli* recte judicat Plinius, paneg. 45: « Vita principis censura est, eaque perpetua; ad hanc dirigimur, ad hanc convertimur: nec tam imperio nobis opus, quam exemplo. »—*Vindex*; sic etiam I Metam. 89: *quæ, vindice nullo, fidem rectumque colebat*.

649. *Die sequenti*, in Kalendario *nulla nota*, nihil notatum est, quod *dicere*, carmine enarrare, possis. Heinsius ex Vossiano et decem aliis

Idibus Invicto sunt data templa Jovi.
Et jam Quinquatrus jubeor narrare minores
Nunc ades ô! cœptis, flava Minerva, meis.
Cur vagus incedit tota tibicen in urbe?
Quid sibi personæ, quid stola longa, volunt?
Sic ego; sic posita Tritonia cuspide dixit;
Pace velim doctæ verba referre deæ:
Temporibus veterum tibicinis usus avorum
Magnus, et in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis:

ducere invexerat. Est quidem *ducere notam* formula obvia, sed hoc loco sensum non habet commodum: revocavi igitur *dicere*, quod et Taubnerus probavit, et Krebs. expressit.

650. *Idibus Juniis* et *Jovi ædes dedicata*, et *Quinquatrus minores celebrantur.* Quoniam *Jovis Invicti* templum nullum a veteribus commemoratur, propterea Neapol. monet, *Invicto* nunc esse epitheton, non cognomen.

651. De *Quinquatribus* majoribus vide III, 809; de his minoribus Varro, de Ling. Lat. lib. V: « Quinquatrus minusculæ dictæ Juniæ Idus » ab similitudine majorum, quod » tibicines tum feriati per urbem » vagantur, et conveniunt ad ædem » Minervæ. » Festus: « Minusculæ » Quinquatrus appellabantur Idus » Juniæ, quod is dies festus erat » tibicinum, qui Minervam cole- » bant. »

653–692. Hæc de tibicinum discessu et reditu similiter refert Plutarchus, Quæst. Roman. pag. 122. Paulo aliter Livius, IX, 30, in rebus anno u. c. 443 gestis, et Valerius Maximus, II, 5.—*Vagus incedit;* et Varro et Livius habent, *per urbem vagantur.*—Quum MSS tam *toga*, quam *stola longa* præferant, Neapol. illud tuetur, quia *toga* antiquitus fuerit vestis etiam feminarum, et additum esse *longa*, ut matronalis significaretur: sed Heinsius rectius e Zulichem. Mazarin. Patavino, duobus Farnesianis *stola* recepit. Plutarchus ἐσθῆτας γυναικείας habet, et paulo post ἐν ἐσθῆσιν ἀνθιναῖς καὶ γυναικείαις. Melius igitur hoc loco vestis memoratur mulieribus propria, et in theatro etiam tibicinibus; XI Met. 165 sqq; Horat. Art. Poet. 215.—*De cuspide posita* III, 7.—*Pace velim;* sic Heins. ex uno Vaticano: vulgo, *Possem utinam*, æque bene.—Plurimi: *pactæ deæ.*

658. *Honor* ille fuit ex instituto Numæ religionis causa; Plutarchus dicto loco: Anno u. c. 443, « tibi- » cines, qui prohibiti a proximis » censoribus erant in æde Jovis ve- » sci, quod traditum antiquitus erat, » ægre passi, Tibur una agmine » abierunt. » Livius dicto loco. Secundum Plutarchum dicto loco, honore suo privati sunt a tribunis militum cons. potestate, penes quos imperium erat inde ab anno u. c. 310. Scriptor de Viris Illustr. 34, unum Appium Claudium « epulan-

Cantabat mœstis tibia funeribus.
Dulcis erat mercede labor; tempusque secutum,
Quod subito graiæ frangeret artis opus.
Adde quod ædilis, pompam qui funeris irent,
Artifices solos jusserat esse decem.
Exsilio mutant urbem, Tiburque recedunt:
Exsilium quodam tempore Tibur erat:
Quæritur in scena cava tibia; quæritur aris;
Ducit supremos nænia nulla toros.

» di decantandique jus tibicinibus » ademisse » refert. — *Graiæ* pro *gratæ* dedit Heinsius ex Patavino, primo Farnesiano, Mazarin. Arond. aliisque.—De altera causa, quam Noster adfert, silent cæteri scriptores. Erat lex antiqua de funeribus: « Tria » si volet ricinia, et vincula pur- » puræ, et decem tibicines, adhibe- » to. » Ea translata est in XII Tabulas cum hoc additamento: « Hoc plus ne facito; » Verrius Flac. in voc. *reicinium*, et Cicero, Legg. II, 23. Eam legem, quum male observaretur, *ædilis* quidam revocasse et severe exercuisse videtur: hunc ædilem fuisse Appium Claudium anno u. c. 440, censet Pighius. Gothofr. ad Legg. XII Tabb. emendat: *Adde, quod edictis, pompa qui funeris irent, Artifices solos jus erat esse decem*. Improbat hæc Burmannus ideo, quod *edicti* nomen nunquam legibus duodecim Tabb. tribuitur. —*Pompam* pro *pompa* dedit Heinsius ex Ursini et Strozzæ codd. ut simile sit illi *exsequias ire*. Ipse et suadet *pompæ*, ut ipsi tibicines intelligantur.

665. E discessu eorum Ovidius *exsilium* fecit; et quum *Tibur* Latii oppidum esset idemque amœnum cum miti solo, ubi Horatius (II, Od. VI, 6) sedem senectæ suæ esse volebat, propterea mirabundus, forsan et suum inter Getas exsilium respiciens, exclamat *Exsilium* etc. De loco autem, quo recesserunt, consentiunt Livius et Plutarchus. — *In scena*: Demster. ad Rosin. Antiq. III, 31, contendit legendum *in cæna*, quod et Marsus in Annotatt. habet; immo repetit Ovidius triplicem illum tibiæ usum, quem jam vers. 659 sqq commemoravit. De hujus usu in scena Livius, VII, 2: « Ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes. » Quamquam et in epulis jam priscis temporibus adhibebatur; Cicero, Tusc. I, 2.—*Quæritur*, desideratur, abesse cum dolore sentitur: vide ad Plinium, VI, Ep. 11, 1.—*Nænia*, auctore Festo, « carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad » tibiam. »—*Tori*; lecti, in quibus mortui efferebantur: et in uno funere sæpe plures lecti adhibebantur, quamquam id in XII Tabb. prohibitum: « neive plureis lectos endo ferto. » In funere Marcelli Augustus sexcentos præferri jussit. Multi veterum *choros*: quod respuit Burman. quia præficæ non choros egerint; præfert Taubn. quia *toros* ducere nihil significet, neque *choros* semper

Servierat quidam, quantolibet ordine dignus,
  Tibure; sed longo tempore liber erat.
Rure dapes parat ille suo; turbamque canoram
  Convocat: ad festas convenit illa dapes.
Nox erat; et vinis oculique animique natabant,
  Quum præcomposito nuntius ore venit:
Atque ita, Quid cessas convivia solvere? dixit;
  Auctor vindictæ jam venit, ecce, tuæ.
Nec mora: convivæ valido titubantia vino
  Membra movent; dubii stantque labantque pedes.
At dominus, Discedite, ait; plaustroque morantes
  Sustulit: in plaustro sirpea lata fuit.

saltantium cœtum notet. At *ducere* etiam dicuntur, qui præcedunt aut præferuntur: Horat. Epod. VIII, 11: « funus atque imagines Ducant triumphales tuum; » ubi vide Mitscherlich. Quod si quis *choros* retineri velit, possit id defendere Dionysii (VII, 72, p. 1492) auctoritate: is enim tradit, in illustrium virorum funeribus vidisse se *Satyricos choros* qui torum præcederent, atque sicinnem saltationem saltarent: *προηγουμένους τῆς κλίνης τοὺς σατυριστὰς χοροὺς κινουμένους τὴν σικίννην ὄρχησιν·* moxque addit, post istos choros multos citharistas et multos tibicines ivisse. *Toros* tamen verius puto, et tueor. — Unus Vatic. *Ducit funereos*; non bene: *supremum* aut *extremum*, quidquid ad mortuos pertinet; Broukhusius ad Propertium, I, XVII, 23.

669. Hic nonnulla supplenda sunt ex Livio: « Ut nemo in urbe esset, » qui sacrificiis præcineret. Ejus rei » religio tenuit senatum; legatosque » Tibur miserunt, ut darent ope» ram, ut hi homines Romanis re» stituerentur. » Tum Tiburtini, aliis frustra tentatis, homines vino oneratos sopiunt, atque ita in plaustra conjectos Romam deportant. Sed etiam Plutarchus dicto loco id ad hominem quemdam libertinum refert: *Ἀνὴρ ἀπελεύθερος κρύφα τοῖς ἄρχουσιν ἐπηγγείλατο κατάξειν αὐτούς.* — *Dapes*, epulas post sacrificium; Plutarchus: *θοίνην ἄφθονον, ὡς τεθυκὼς θεοῖς.* — Pro *convenit* unus Mediceus *convocat*, unde Heins. volebat *convolat*, quod egregie aviditatem tibicinum, qui genio libentissime indulgeant, ostendat; itaque et adagio notari, *tibicinam vitam agere*. Sic sane et Liv. hos homines notavit « vino, cujus avidum ferme genus est. »

676. *Auctor vindictæ tuæ*, patronus, qui te per vindictam manumisit; Plutarchus: *ὡς τοῦ πάτρωνος ἐπιόντος αὐτῷ.* *Vindicta* et alibi pro libertate. *Tuæ* habent meliores; cæteri *suæ*.

680. *Sirpea*; sic emendavit Neapolis; *sirpeam* enim esse, quod colligatum sit, *τὸ πλέγμα*, et intelligi tegiticulam e vimine textam, qua plaustrum circumdatum: atque repertum est hoc vocab. in MSS quibusdam; sed Heinsius nescit, an

Alliciunt somnos tempus, motusque, merumque;
  Potaque se Tibur turba redire putat.
Jamque per Esquilias romanam intraverat urbem;
  Et mane in medio plaustra fuere foro.
Plautius, ut possent specie numeroque senatum
  Fallere, personis imperat ora tegi;
Admiscetque alios; et, ut hunc tibicina cœtum
  Augeat, in longis vestibus ire jubet.
Sic reduces bene posse tegi; ne forte notentur
  Contra collegæ jussa redisse sui.
Res placuit; cultuque novo licet Idibus uti;
  Et canere ad veteres verba jocosa modos.

substantive occurrat. Vulgo legitur *scirpea lata*, unde Scaliger et Muretus *scirpea matta* fieri volebant; at *matta* serioris ævi vox est. Gryphii edit. in margine, *scirpea larva*; Heinsius conjicit *scirpea strata fuit*. De *scirpea* Varro de Ling. Lat. IV: « quæ virgis sipatur, id est » colligendo implicatur, in qua ster- » cus aliudve quid evehitur. » Scirpeam igitur Heinsius ait, nunc plaustro insternendam fuisse, ne vectores essent conspicui, et ut commodius sterterent. Plutarch. notat *ἁμάξας δέρρεσι κύκλῳ περικαλυπτομένας*, plaustra pellibus circumquaque obtecta. Sic deportati sunt, « nec prius » sensere, quam, plaustris in foro » relictis, plenos crapulæ eos lux » oppressit; » Livius.

685. *Plautius* est e conjectura Pighii, probata etiam Heinsio, ut Plautius intellig. collega Appii Claudii, qui operam dederit, ut tibicines restituerentur: olim edebatur *Claudius*; codd. nonnulli: *Callidus* aut *cautius*. Pighius etiam *posset* in *possent* mutavit, et præterea *sanatum* suasit a nominativo *sanates*, qui ad sanam mentem redierunt. Rejicit hoc Vossius, quia primam syllabam producit: tuetur Heinsius, quia quum tibicines per senatum repetiti sint, non opus fuerit *senatum falli*. Verum etiam sequentia docent, Ovidium secutum esse auctorem, secundum quem tibicines caute fuerint reducendi, inscio etiam senatu: aliter sane Livius. Puteanus *deorum* exhibet, ut personati deorum figuram gesserint.—*Tibicina* pro plurali.—*Longis* sive muliebribus *vestibus* plerique jam ante, quam deportarentur, erant amicti propter comessationem; Plutarch.—*Ire* pro *esse* Heinsius ex duobus codd. et edit. Griphii recepit.—Idem mox cum Hamburg. *libet* invexit, quamquam et *juvat* cum Oxoniensi et uno Vaticano volebat; ego *licet* revocavi. Livius: « impetratoque, ut mane- » rent, datum, ut triduum quotan- » nis ornati, cum cantu atque hac, » quæ nunc solemnis est, licentia » per urbem vagarentur. » Secundum Plutarchum, id decretum est a senatu, *ἐνομίσθη, τὴν ἡμέραν ἐκεί-*

Hæc ubi perdocuit : Superest mihi, discere, dixi,
Cur sit Quinquatrus illa vocata dies.
Martius, inquit, agit tali mea nomine festa ;
Estque sub inventis hæc quoque turba meis.
Prima terebrato per rara foramina buxo,
Ut daret, effeci, tibia longa sonos.
Vox placuit : liquidis faciem referentibus undis,
Vidi virgineas intumuisse genas.
Ars mihi non tanti est : valeas, mea tibia, dixi.
Excipit abjectam cespite ripa suo.
Inventam Satyrus primum miratur ; at usum
Nescit, et inflatam sentit habere sonum.

νην οὕτως ἀμπεχομένους σοβεῖν διὰ τῆς πόλεως.

695. *Martius ;* vide III, 809, ubi causa nominis redditur.—*Agit* habent meliores, non *habet.*—*Tibiam,* nempe rectam, Minerva reperisse credebatur, et quidem ex hinnulorum ossibus ; Bion. Idyl. III, 7 ; Callimachus in Dianam, 244, ibique Spanhemius. Sed ob deformitatem vultus ex flatu intumescentis a dea abjecta est : abjectam excepit Marsyas ; VI Met. 385 ; Hyginus, fab. 165. Fons fabulæ Herodot. VII, 26. In sensum ejus subtiliter et copiose inquisivit vir doctus in Museo Attico, vol. I.—*Turbam* Marsus intelligit tibicinum, qui *sub inventis* Minervæ esse dicantur, quia exercent artem ab ea inventam ; durum : equidem mallem, aut pro *turba*, aut pro *inventis* codd. aliud vocabul. nobis suppeditare.—*Longa*, quia multa habebat foramina ; IV Metam. 30, *longo foramine* (longa foraminum serie) *buxus :* XII, 158, *longa multifori tibia buxi.* Prisca contra Romanorum tibia paucis foraminibus erat brevis ; Horat. Art. Poet. 203 : *tibia pauco foramine.*—Vox *rarus* sæpe occurrit, ubi densitatis notio exprimenda erat ; vide ad VII Met. 622 : hoc loco Læti codex *pauca.*

699. *Vox*, sonus dulcis querulæ tibiæ.—*Undis* pro speculis utebantur veteres ; IV Metam. 312 ; Virgilius, Ecl. III, 25. Hinc *lympharum speculum* apud Phædrum, I, IV, 3. —*Non tanti est*, non est, cur tibia canam, quum mihi causa deformitatis sit.—*Dixi* cum Taubnero revocavi, quum *dixit* ederetur : sun hæc quoque verba Minervæ. Vossianus et duo alii cum Nauger. *valeas*, *ars optima*, *dixi :* Heinsius malit, *Ars mihi non tanti es ... cava tibia*, *dixi ;* sed in altero plus est suavitatis.

702. *Abjecit* tibiam ad fontem Idæ montis, et simul imprecata est, ut, quisquis eam sustulisset, gravi adficeretur supplicio ; vide Hyginum dicto loco. Putean. et Douzæ excerpt. *ejectam* nempe aqua : male.—*Satyris* adnumeratur Marsyas pastor ; vide nos ad Ovidium, VI Met. 382, et Munker. ad Hyginum dicto loco. — Pro *inflatam* vulgo *afflatam :* alterum Heinsius multis exemplis

Et modo dimittit digitis, modo concipit auras;
 Jamque inter Nymphas arte superbus erat.
Provocat et Phœbum : Phœbo superante pependit;
 Cæsa recesserunt a cute membra sua.
Sum tamen inventrix auctorque ego carminis hujus :
 Hoc est, cur nostros ars colat ista dies.
TERTIA lux veniat, qua tu, Dodoni Thyene,
 Stabis Agenorei fronte videnda bovis.
Hæc est illa dies, qua tu purgamina Vestæ,
 Tibri, per etruscas in mare mittis aquas.
SI QUA fides ventis; zephyro date carbasa, nautæ :
 Cras veniet vestris ille secundus aquis.
AT PATER Heliadum radios ubi tinxerit undis,
 Et cinget geminos stella serena polos;
Tollet humo validos proles Hyriea lacertos :
 Continua Delphin nocte videndus erit.

confirmat. — Lusus tibicinis bene describitur. Et *dimittit* et *concipit* bene se habet; hoc displicebat Burmanno qui suadebat *continet*, illud Krebsio, cui *demittit* rectius videbatur. *Demittere* est deorsum mittere, in inferiorem locum (vide Drakenborch. ad Silium XI, 142) *dimittere*, emittere. — *Concipit* auras proprie tibia ipsa, dum inflatur, ut I Met. 337 : *Buccina, quæ medio concepit ut aera ponto.* Hinc etiam de artifice dicitur, ut adeo idem fere sit, quod *comprimit*, quod et ipsum Burmannus suadebat. — *Pependit*, nempe ligatus ad arborem; vide ad VI Metam. 387, ubi fœdum istud supplicium pluribus describitur.—*Carmen*, cantus tibiæ, ut II, 84, lyræ. — *Colat dies*, adhibeatur ad celebrandos illos dies.

711. *XVII Kalendas Julias ortus Hyadum*, de quibus V, 164 sqq Hyadas Pherecydes *Dodonides* nymphas esse dixerat, Bacchi nutrices; vide Munkerum ad Hyginum, fab. 182, et Poet. Astron. II, 21, ubi earum nomina, in quibus *Thyene*. —*Agenoreus bos*, taurus, qui vexit Europam, Agenoris filiam, et postea inter sidera relatus est, ita, ut Hyades in *fronte* ejus appareant; Hyginus Poet. Astron. II, 21. — *Lux;* sic Bersmannus edidit, atque ita Mazarin. a manu prima et plurimi alii : cæteri *nox*.—De *purgaminibus Vestæ* vide supra 227.

715. *XVI Kalendas Favonii ortus*, quem alii sequenti diei tribuebant; Columella, II, 21 : « Favonius, qui » lenis æqualisque æstivis mensibus » perflat. »

717. *Nocte insequenti Orion oritur.* —De *Hyrieo* vide V, 493 sqq. Post versum 718, plurimi MSS et edd. inserunt hoc distichon : *Nam duo*

Scilicet hic olim Volscos Æquosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis.
Unde suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis.
Jam sex, et totidem luces de mense supersunt:
Huic unum numero tu tamen adde diem.
Sol abit e Geminis, et Cancri signa rubescunt:
Cœpit aventina Pallas in arce coli.
Jam tua, Laomedon, oritur nurus; ortaque noctem
Pellit; et e pratis cana pruina fugit.
Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur,
Tum, quum Romanis, Pyrrhe, timendus eras.
Hanc quoque quum patriis Galatea receperit undis,
Plenaque securæ terra quietis erit,
Surgit humo juvenis, telis adflatus avitis,

sunt: austris hic est, aquilonibus ille Proximus: a vento nomen uterque tenet: hoc repetitum est ex III, 401.

721. Die insequenti anno u. c. 324, *Volsci* et *Æqui* fugati, quod bellum Livius, IV, 26—29, descripsit. Horum populorum validi exercitus in *Algidum*, montem Latii, adeoque *suburbanum*, convenerant: vicit eos *A. Postumius Tubertus* dictator, vir severissimi imperii, atque de iis triumphavit.

725. *XIII Kalendas Julias sol transit in Cancrum.* — In *aventino* monte Pallas antiquissimis temporibus templum habuit, in quod Livius Andronicus donaria sua detulit.

729. *XII Kalendas Summano templum redditum. Summanus*, deus summus Manium, Pluto, cui fulmina nocturna tribuebantur, ut diurna Jovi; Plinius, II, 52 s. 53; Augustinus de Civit. Dei, IV, 23. Secundum Varronem cultus hujus dei jam a Tatio rege institutus. Tempore *Pyrrhi* anno u. c. 473, templum ei *redditum.*—*Tua nurus*, Aurora, Tithoni Laomedontidæ uxor. — *Cana pruina*, ut Heroidd. V, 16; Virgil. Georg. II, 376. Probat hoc Taubnerus, nec damnat Heinsius, quamquam ex Ursini, Vossiano et sex aliis *uda* prætulit: Arondel. multique alii *ima*, vel *una*.

733-762. *Ophiuchus oritur.* Olim fuerat Æsculapius, quem Jupiter fulmine interfecit, quia Hippolytum in vitam revocaverat; post, Apollinis causa, inter sidera retulit; Hyginus, Poet. Astron. II, 14. — *Galatea* nympha marina, Nerei filia; Hyginus præf. — *Hanc* nempe Auroram; vulg. *Hunc*. — Pro *telis* nonnulli *flammis*, sed *tela* solemne de fulminibus; *telis adflatus*, ut III, Pont. VI, 17, « Fulminis adflatos interdum vivere telis Vidimus; » Virgil. Æneid. II, 649, « Fulminis

Et gemino nexas porrigit angue manus.
Notus amor Phædræ, nota est injuria Thesei :
Devovit natum credulus ille suum.
Non impune pius juvenis Trœzena petebat :
Dividit obstantes pectore taurus aquas.
Solliciti terrentur equi ; frustraque retenti,
Per scopulos dominum duraque saxa trahunt.
Exciderat curru, lorisque morantibus artus
Hippolytus lacero corpore raptus erat ;
Ediderat que animam, multum indignante Diana.
Nulla, Coronides, causa doloris, ait :
Namque pio juveni vitam sine vulnere reddam ;
Et cedent arti tristia fata meæ.
Gramina continuo loculis depromit eburnis :
Profuerant Glauci Manibus illa prius :
Tunc, quum observatas augur descendit in herbas,

adflavit ventis, » unde causa illius locutionis apparet.

737. De Hippolyto vide III, 265 ; XV Metam. 497 sqq.—*Phædra* noverca, quum non posset Hippolytum ad voluntatem suam perducere, incesti stupri eum insimulavit. *Theseus* pater credulus innocentem filium in exsilium abegit, Neptunumque oravit, ut eum interficeret. *Pius* juvenis quum *Trœzena* peteret, ubi Pittheus, apud quem educatus erat, regnabat, in sinu Saronico fluctus decumanus *taurum*, monstrum immane, protrusit, quo viso consternati sunt equi, aurigamque suum curru excussum rapuerunt, raptique membra fœde lacerarunt.—Versus *Non impune... aquas* Heins. spurios judicat, respuit etiam Taubnerus : sed Heinzius in Opp. pag. 238, defendit, quia iis deletis nimis abrupta foret narratio. Retinendos eos putavit etiam Mitscherlichius ; uncos enim sustulit, quibus inclusi erant ab Heinsio. Primus eos recepit Naugerius in postrema edit. ex suo cod. Exstant etiam in Ursini et duobus Patav.—Pro *terrentur* Læti cod. *turbantur*, ut XV Met. 517.

745. *Diana* inprimis indignabatur, quam Hippolytus et studio venandi et virginitate coluerat. Itaque apud Hyginum, fab. 251, etiam *voluntate Dianæ* in vitam redit. — *Ediderat* Burmannus e Francofurt. prætulit, quia *reddam* sequitur ; Mitscherlich. revocavit *reddiderat*, quod sane reliqui omnes tuentur. — *Coronides*. Æsculapius, Apollinis et *Coronidis* filius ; II Metam. 531, 626 sqq.

751–752. Hoc quoque distichon Heinsius delendum censebat, quia sensus inde commodus non posset elici ; immo potest : *Glaucus* enim, Minois filius, in dolium melle ple-

Usus et auxilio est anguis ab angue dato;
Pectora ter tetigit, ter verba salubria dixit:
Depositum terra sustulit ille caput.
Lucus eum, nemorisque tui, Dictynna, recessus
Celat: Aricino Virbius ille lacu.
At Clymenus Clothoque dolent, hæc, fila reneri,
Hic, fieri regni jura minora sui.
Jupiter exemplum veritus, direxit in illum
Fulmina, qui nimiæ moverat artis opem.
Phœbe, querebaris. Deus est; placare parenti:
Propter te, fieri quod vetat, ipse facit.
NON ego te, quamvis properabis vincere, Cæsar,

num quum incidisset, suffocatus est. Hinc Minos *augures* convocavit, e quibus Polyidus, augurio accepto, corpus pueri reperit, atque de dolio eduxit; tum *anguis* arrepsit, quem Polyidus interfecit. Interfecto alius *anguis*, herba quadam adlata, vitam restituit. Ejusdem herbæ igitur opera usus est Polyidus in restituendo Glauco, post etiam Æsculapius in Hippolyto; Apollodorus, III, III, 1; Hyginus, fabul. 135; Palæphat. 27. *Usus est anguis;* Krebsius intelligit Æsculapium, qui sub imagine anguis cultus sit. Equidem anguem interfectum intelligo, qui usus est auxilio ab altero angue dato, expertus est auxilii illius aut herbæ vim.—Pro *augur* alii *anguis*, et pro *observatas* Glossæ Rumph. *observandas;* Ulitius volebat, *Tum coacervatas*.

753. *Verba salubria*, carmina, incantationes, quæ adhiberi solebant a medicis, ut alibi jam notatum. — De *Virbio* et *Aricino lacu* III, 265. — *Clymenus* dedit Heinsius, quia plures MSS *Limenus*, *Limens*, *Limereus*, et quia Græcis *Clymenus* dictus est Pluto, quatenus omnia ad se vocat. Ad hunc igitur pertinent verba *Hic, fieri* etc. quemadmodum ad Parcam antecedentia *hæc, fila reneri.* Vulgo *Lachesis;* Mitscherlichius habet, nescio unde, *Pluto.*— Pro *hæc*, plures *sua.*

760. *Qui nimiæ* etc. qui nimius fuerat in arte medica adhibenda, qui mortuum adeo in vitam revocaverat. — *Moverat* habent Zulich. optimus Patavinus, Læti et tres alii: vulgo, *noverat.* Heinsius putabat, posse et *foverat ope* legi, quia tres scripti *voverat.* Burmannus *moverat* confirmat ex I, 268, ubi: *Ipse meæ movi callidus artis opus;* itaque et nunc cum uno Patavino *opus* præferri posse. Immo *opem* præstat, quia sermo est de auxilio lato. — Regii codices *moverat opem.* — Mox alii: *fieri, quod facit, ipse vetat.*

763–768. IX *Kalendas, anno u. c.* 535, *C. Flaminius cos. ad lacum Trasimenum, spretis auspiciis et prodigiis, cecidit:* vide Livium, XXII, 1 et 3; Florum, II, VI, 14; Plutarch. in Fabio, 2. — *Cæsar* Germanicus intellig. — *Vincere*, blandius

Si vetet auspicium, signa movere velim.
Sint tibi Flaminius Trasimenaque litora testes,
Per volucres æquos multa monere deos.
Tempora si veteris quæris temeraria damni:
Quartus ab extremo mense bis ille dies.
POSTERA lux melior: superat Masinissa Syphacem;
Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.
TEMPORA labuntur, tacitisque senescimus annis;
Et fugiunt, freno non remorante, dies.
Quam cito venerunt Fortunæ Fortis honores!
Post septem luces Junius actus erit.
Ite, deam læti Fortem celebrate, Quirites;
In Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Nec pudeat potos inde redire domum.
Ferte coronatæ juvenum convivia lintres;

quam prælium committere.—*Signa movere*, ut *castra movere;* Livius, dicto loco, *signa convellere.*—*Vetet* et *sint* habent meliores pro *vetat* et *sunt.*—*Æqui* dii, sunt propitii; *iniqui* irati.—*Volucres* omnino omina, prodigia etc. — *Temerarius* ipse Flaminius et a Livio et a Floro vocatur: itaque Noster paulo durius *temeraria tempora.* — Pro *quartus* sex libri *quintus.*

769. VIII *Kalendas anno u. c.* 550, *Syphax victus est; anno u. c.* 546, *Hasdrubal cecidit.* Syphacem, Numidarum regem, Scipio pluribus præliis vicit, ad extremum per C. Lælium et *Masinissam* cepit; Livius, XXXIX, 5-12.—*Hasdrubal*, Hannibalis frater, victus est a Claudio Nerone et M. Livio; « Postremo, » quum haud dubia fortuna hostium » esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato » equo se in cohortem romanam » immisit. Ibi, ut patre Hamilcare » et Annibale fratre dignum erat, » pugnans cecidit; » Liv. XXVII, 49.

771-784. *Sacra Fortunæ Fortis.* De variis templis *Fortunæ* a Servio rege dedicatis vide ad vs. 569: Varro, de Ling. Lat. V, « Dies Fortunæ appellatus a Servio Tullio rege, quod » is fanum Fortis Fortunæ secundum Tiberim extra urbem Romam » dedicavit Junio mense. » — *Taciti* anni eleganter, qui sensim, nullo tumultu, transiguntur. — *Honores*, sacra.

777. Neapolis putat, ædem illam fuisse in regione transtiberina, eoque ivisse nonnullos *pede* per pontem: idque ex hoc ipso loco apparere. Potuit et in citeriore ripa esse: quo, quia pede fatigari nolebant, secundo flumine *celeri decurrebant cymba.* Si in ripa ulteriore fuisset, transmi-

Multaque per medias vina bibantur aquas.
Plebs colit hanc; quia, qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, et ex humili sceptra tulisse loco.
Convenit et servis; serva quia Tullius ortus
Constituit dubiæ templa propinqua deæ.
ECCE, suburbana rediens male sobrius æde,
Ad stellas aliquis talia verba jacit:
Zona latet tua nunc, et cras fortasse latebit;
Dehinc erit, Orion, adspicienda mihi.
At si non esset potus, dixisset eadem
Venturum tempus solstitiale die.
LUCIFERO subeunte, Lares delubra tulerunt,
Hic ubi fit docta multa corona manu.
Tempus idem Stator ædis habet, quam Romulus olim
Ante Palatini condidit ora jugi.
TOT RESTANT de mense dies, quot nomina Parcis,

sissent flumen, non decurrissent. Prope eam anno u. c. 459, Carvilius aliam eidem deæ ædem posuit; Livius, X, 46. Prior illa memoratur etiam a Plutarcho, de Fort. Rom. p. 266: Τὴν δὲ πρὸς τῷ ποταμῷ Τύχην, ἣν Φόρτιαν (Reisk. conjicit Φόρτιν vel Φόρτεμ) καλοῦσιν (ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἢ ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν) ὡς τὸ νικητικὸν ἁπάντων κτίσιν ἔχουσαν. *Tiberinam* autem illam *decursionem* ipsum Scipionem Africanum magno gaudio adfecisse, narrat Cicero, Fin. II, v, 24.

781. Pugnant hæc cum iis, quæ vers. 634 de Servii origine tradita sunt. Vulgatam traditionem, serva eum esse natum, parvumque ipsum serviisse, habet Dionysius, IV, 1; refellit Livius, I, 39.

785. VI *Kalendas Orion oritur:* is *zona* cinctus, unde gladius pendet; Hyginus, Ret. III, 33: « Hunc a » zona et reliquo corpore æquino- » ctialis circulus dividit. » Plinius, XVIII, 68, « Solstitium peragi in » octava parte Cancri et octavo Ka- » lendas Julii » tradit. Nempe veteres cardines annuos non in signorum initiis, sed in octavis partibus statuebant; Columella, IX, 14: « Nec me fallit Hipparchi ratio, » quæ docet solstitia et æquinoctia » non octavis, sed primis partibus » signorum confici. Verum in hac » ruris disciplina, sequor nunc Eu- » doxi et Metonis, antiquorumque » Fastos astrologorum, qui sunt » aptati publicis sacrificiis. »

791. *Larium et Jovis Statoris ædes:* de templo, quod Romulus *Jovi Statori* in bello cum Sabinis vovit, vide Livium, I, 12; Florum, I, 1, 13. Positum erat ad portam Mugoniam, quæ ducebat a via sacra ad Palatium; Dionysius, II, 50. Olim ede-

Quum data sunt trabeæ templa, Quirine, tuæ.
TEMPUS Iuleis cras est natale Kalendis;
Pierides, cœptis addite summa meis.
Dicite, Pierides, quis vos adjunxerit isti,
Cui dedit invitas victa noverca manus?
Sic ego; sic Clio: clari monumenta Philippi
Adspicis; unde trahit Marcia casta genus:
Marcia, sacrifico deductum nomen ab Anco,
In qua par facies nobilitate sua.
Par animo quoque forma suo respondet in illa;

batur, *Tempus idem Statoris erit*, producta in *Statoris* prima syllaba; quod ferri nequit. Heinsius igitur ex Ursini optimo, uno Patavino et margine Sarraviani, *Stator ædis habet* recepit.

796. *Trabeæ tuæ* paulo durius, tibi, quia Romulus *trabea* insignis; I, 37; II, 504. Templum illud antiquum, statim post Romuli mortem positum, Cæsar Octavianus exornavit, iterumque dedicavit.

797-800. *Ultimo die ædes Herculis Musarum sacrata.* M. Fulvius Nobilior novem Musarum signa Ambracia Romam translata in Herculis templo dedicavit (Plinius, 35 seu 36, 4), idque *Marcius Philippus* restituit; Suetonius, August. 29. Eumenius in Or. pro rest. Sch. cap. 7, auctor est, Fulvium, in Græcia quum esset imperator, accepisse Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducemque Musarum. De eo valde dubitat Heynius in Opusc. Acadd. vol. II, pag. 305; recentius esse Herculis cum Musis contubernium. — *Tempus natale Kalendis*; oriuntur, sunt Kalendæ: Krebsius male, *Morgen ist die Zeit der Geburt an den Kalenden des Julius.* Male etiam Scaliger de die natali Julii Cæsaris cogitabat; qui, quum non incideret in hunc diem, corrigi volebat, *natale Camænis.* — *Adjunxerit* dedit Heinsius ex Sarraviano et sex aliis: plurimi ex melioribus *adduxerit*: vulgo *addixerit.* — *Noverca*, Juno, *invitas manus dedit*, invita cessit, ubi Jupiter Herculem in cælum accepit; IX Metam. 254 sqq.

802. *Marcia*, Fabii Maximi uxor, fuit vel filia, vel neptis *Marcii Philippi*, quem Augusti vitricum fuisse vulgo contendunt: verum e vers. 65 et 809 apparet, *materteram*, non matrem Augusti, nuptam fuisse Marcio Philippo; conf. I ex Ponto, 11, 140. Jam Ovidii uxor ex Fabii Maximi familia fuit, *Marciamque* reverenter coluit; III ex Ponto, 1, 75 sqq: sic intelligimus, cur hoc loco in laudes mulieris poeta excurrit; vide de hac Marcia Masson. in Vita Ovidii ad annum u. c. 767. — Ancus Marcius rex vocatur *sacrificus*, quia longe antiquissimum ratus est, « sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; » Livius, I, 32; Dionysius, III, 36. — *Nobilitate sua*: olim edebatur *fuit*; at Marcia, quo tempore Ovidius hæc scribebat, adhuc erat in vivis. — *Par* etiam cum ablativo construi, docent Heinsius

Et genus, et facies, ingeniumque simul.
Nec, quod laudamus formam, tam turpe putaris :
Laudamus magnas hac quoque parte deas.
Nupta fuit quondam matertera Cæsaris illi.
O decus, o sacra femina digna domo!
Sic cecinit Clio : doctæ adsensere sorores.
Adnuit Alcides, increpuitque lyram.

et Burm.—Verbis *et genus, et facies ingeniumque simul* in Francofurt. adscriptum : « Hæc adulterina sunt. » Sic judicant etiam Brouk. et Burm. quia poeta idem jam dixerat.

812. Hercules *lyram pulsans* serioris artis frequens argumentum; Heynius dicto loco. *Increpuit lyra*, lyra fortius pulsata finem facere jussit; sic Horatius, IV, Od. XV, 1 : « Phœbus volentem prælia me lo- » qui, Victas et urbes, increpuit » lyra; » ibi vid. Jani et Mitscherl. Disputatur autem hoc loco utrum legendum sit *lyra*, an, quod Heinsius ex Ursini, Sarraviano et tribus aliis adoptavit, *lyram*. Putant, *increpare lyram* esse simpliciter pulsare lyram, ut Heroid. III, 118; Amor. II, XI, 32; sed *increpare lyra*, signum dare, admonere lyra asperius pulsa : sic etiam Schirachius et Krebsius; sed Heynius ad Virgilium, Æn. I, 447, in varr. lectt. *lyra pulsare* magis poetice dici putat, quam *lyram*. Cæterum in MSS Ursini, duobus Patavinis, uno Vaticano atque Francofurt. subjuncti leguntur versus hi quatuor : « Si » novus a Jani sacris numerabitur » annus, Quintilis falso nomine di- » ctus erit. Si facis, ut fuerant, pri- » mas a Marte Kalendas, Tempora » constabunt ordine ducta suo. » Vaticanus hoc initium libri septimi constituebat; at Gronovius monuit inspectam sibi fuisse in Norico vetustam Nasonis editionem cui Celtes Protacius, is nempe qui primus post renatas literas poesin in Germania instauravit, manu sua adscripsisset, reliquos sex Fastorum libros servari apud Presbyterum in pago prope Ulmam, principiumque septimi libri in illo codice tale exaratum fuisse : « Tu quoque mutati » causas et nomina mensis A te qui » sequitur, maxime Cæsar, habes. » Sed ut dicam ingenue quod res est, opinor Celtem Protacium non tam decepisse, quam fuisse deceptum ab aliis, qui visum sibi atque inspectum hunc codicem adfirmarent. Nam Lactantius in Div. Instit. Priscianus in Grammatica, aliique veterum, quum plures locos ex Fastis Nasonianis proferant in medium, ex libris tamen sex posterioribus deperditis nihil prorsus producunt, ut certum sit, alteram hujus poematis partem jam ante sæcula complura intercidisse. HEINS.

FINIS FASTORUM.

PRÆMONITIO

AD ERUDITISSIMUM LECTOREM.

In sua præfatione et proœmio, (vide supra pag. 1 et 4) D. V. Gierig pauca dixit de symbolis observationum, quas in Ovidii Fastos exhibuerat Frider. Henr. Guil. Gesenius, quia hujus rationem ab ipsius opera nonnihil discrepare viderat. Ego autem, postquam illas diligenti sedulitate perpendi, multa recognovi quæ in locis difficilioribus illustrandis forent perutilia; eaque tibi, lector optime, subjicienda judicavi, ut ab omni parte magis absolutum opus invenires. Itaque nonnullos Excursus, de Fastis Romanorum tam kalendaribus quam historicis, de novis quibusdam præsidiis Ovidii interpretationem adjuvantibus, de astronomiæ probabili cognitione, de quibusdam veteris Italiæ numinibus, et de aliis quæstionibus explicandis, in unum doctrinæ corpus conjunctos hic habebis, quos in tuam utilitatem cessuros vehementer opto et confidenter spero. Vale.

N. E. L.

EXCURSUS
IN OVIDII FASTOS.

EXCURSUS PRIMUS.

DE FASTIS ROMANIS; ET DE HUJUS CARMINIS, QUOD IN IIS ILLUSTRANDIS VERSATUR, CONSILIO ET RATIONE.

CONSILIUM, quod in hoc carmine componendo spectavit et feliciter exsecutus est Ovidius, totius anni romani ferias, cæterasque fastorum notationes ad eorum ordinem poetice enarrandi et ad causas suas revocandi ipsius poetæ ingenio et inventioni ita certe deberi videtur, ut neminem, quem ab omni parte in hac re præeuntem habuerit, indicare queamus. Est hæc in singularibus hujus poetæ laudibus, quam et in heroica epistola condenda, maxime tamen haud dubie in Arte amatoria, quod carmen quoad inventionis laudem haud facile ulli carmini romano secundum est, meretur [1].

Princeps omnium igitur de his fastis quæstio esse debebit, et ut, quicquid vel ipsa antiquitas de iis tradat, vel fragmenta eorum huc illuc servata, collecta, et e tenebris vindicata docuerint, accurate et diligenter videamus, quam proxime ad institutum nostrum pertinet : idque inprimis quum in duobus fastorum generibus (*historicis* et *kalendaribus* vel *sacris*) valde quidem diversis, quæ tamen veteres

[1] Conf. judicium, quod de hujus carminis æstimatione egregie tulit Vir summus *Bottigerus* in *Sabina*, pag. 40.

eodem nomine plerumque complecti solebant, commutandis multos turbas fecisse, et ad utrum genus pertineant singula loca, non rite discrevisse reperiam [1]. Verum jam vidit Siccama aliique (Grævii Thesaur. tom. VIII), qui alterum genus fastos minores, kalendarios vel kalendaria, alterum fastos majores vocando, errorem vitandum docuerunt, etsi hoc etiam monendum est, ab optt. scriptorum usu, ubi nec fasti kalendares nec kalendaria leguntur, hanc appellationem, qua tamen et nos ad turbas vitandas uti debebimus, abhorrere. Apud optt. scriptores *Fastorum* nomen in utroque genere adhibitum, utrum genus indicetur, interdum dijudicatu difficile reddit.

I. *Fasti sacri* (*kalendares*, *kalendaria*).

Initio hæ tabulæ, unde et nomen invenerunt, nihil aliud fuere ac dierum, quibus fari (id est, jus dicere) liceret, nec ne, per totum annum notationes, ita ut cuivis anni diei, sive fastus, sive nefastus, sive intercisus esset, certis signis (F. N. et E.) i. e. endotercisus [2] adscriptum esset [3]. Efficiebant ita partem juris civilis, æque ac commentarii pontificum, et senatus pontificesque, ut in hac re magis pro arbitrio agere possent, a populi conspectu has tabulas diligenter arcere soliti erant [4]; donec summa cum senatorii

[1] Omnia turbavit v. c. Adam in Antiqu. Rom. e vers. Meyeri, t. I, p. 526, qui fastos historicos et kalendares et summa imis miscet.

[2] *Endo* enim antique pro *in* in leg. XII tab. apud Ennium et Lucret. exstat. Cic. *de leg.* II, 8; Lucr. lib. I, 82.

[3] Festus ex. emend. Dac. *Fastis enim dies fasti insunt.* Primum eorum vestigium forte apparet in pontifice a Numa instituto, ubi Liv. I, 20: *Ei sacra omnia exscripta exsignataque tribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus erogaretur.*

[4] Liv. IV, 3. Canuleius in oratione contra senatum inter alia, quæ de violentia et injuria ejus conqueritur : « Obsecro vos, ait, *si non*

ordinis indignatione et invidia a Flavio, Appii Claudii scriba, homine callido et populi favorem captante, cum iisdem commentariis pontificum primum prodirent [1]. Ex eo inde tempore fasti, ita comparati, ut dies fasti nefastique etc. Idus et Nonæ, præcipue *feriæ omnes statæ et templorum dedicatorum anniversaria*, subinde res quædam in republica egregie gestæ ibi annotarentur, non solum publice in foro et aliis locis *expositi erant*, sed et privatim in porticibus, atriis, plerumque lapidi, interdum æri incisi habebantur.

Per urbem dispositorum exempla habemus in fastis Fulvii Nobilioris in templo Herculis publicatis (Macrob. I, 12), qui infra alio nomine laudandi sunt et in fragmentis fastorum per urbem inventis in campo Floræ, in Exquiliis etc. (vide infra). Eumdem autem tabularum proponendarum morem in municipiis etiam aliisque Italiæ oppidis obtinuisse, post Ovidium (Fast. VI, 59) ubi ad fastos Aricinos, Laurentinos, Prænestinos provocat, fastorum fragmenta extra urbem et in aliorum oppidorum ruinis

ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? » — Quæ de jure consulum ibi celato queritur, nonnisi ad commentarios pontificum pertinent, in quibus jus civile continebatur, fastos autem simul nominat, quum ad idem jus pertinerent.

[1] Factum erat anno u. c. 440. Livius, IX, 46 : *Civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur.* Conf. Val. Max. II, v, §. 2: *Fastos pæne toto foro exposuit* : unde fortasse eos duodecim tabulis, quarum singulæ singulos menses comprehenderent, ut postea fieri solebat, contentos fuisse colligi potest. —Antea enim singuli dies festi publice per urbem prænuntiati sunt, vel si quis prius de iis scire voluit, a pontifice eos petere debuit. Cic. pro Murena 11 : Erant in magna potentia qui consulebantur, a quibus etiam dies, tamquam a Chaldæis petebantur. — Ad illud tempus pertinet haud dubie Arnobii locus adv. gentes, VII : Lavatio matris Deum

reperta docent; quæ tabulæ, quo major urbibus cum Roma intercedit necessitudo, eo propius ad fastos romanos accedunt. Videmus hoc v. c. in Amiterninis, Prænestinis, in quibus pauca ad oppidi cujusvis proprios ritus pertinentia occurrunt [1], omnia fere cum iis, quos Roma habuit, conveniunt.

In aliis Latii populis, quos Ovidius, Fast. III, 87 seq. recenset, quique minus a Roma profecti erant, fastos abiisse in multis, vel ex diverso ordine mensium intelligitur (confer Censorin. I, 20). Colonis contra in ipsa coloniarum deductione, ut sacra iis cum urbe communia essent, fastos urbanos traditos esse, probatum it veterum fastorum interpres apud Fogginium (in libro laudando, pag. 103) qui coloniarum nomina tunc in fastis annotata reperit.

Accedit, ut de more res memoratu dignas in fastis sacris ad eos, quibus gestæ sunt, dies adscribendi, quædam dicamus, quum in hac re, quæ etiam in fastis historicis fieri solebat, dubitari possit, ad utrum genus aliquis locus pertineat. In fastis sacris hoc mature jam factum esse Ovidii loca probant VI, 461, 465, 563, 721, 765, 769, 770; ubi res populo romano vel lætæ vel tristes, tum victoriæ et res præclare gestæ, tum clades, quibus Roma afflicta est, in fastis, quibus Ovidius usus est, adscriptæ fuisse videntur. Victoria v. c. Postumi de Æquis et Volscis (Fast. VI, 721) quam ad d. 17 Jun. ita canit:

est hodie, Jovis epulum cras fiet, Lectisternium Cereris erit Idibus proximis.

[1] Vid. Fast. Præn. ad d. 11. Apr. ubi e patria et peculiari Prænestinorum religione *Festum Fortunæ primigeniæ*, Deæ Prænestinorum tutelaris, celebrandum esse, oraculum patere etc. annotatur. Conf. Foggin. pag. 48.

Scilicet[1] hic olim Æquos Volscosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis;
Unde suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis:

coll. Livio IV, 26-29, in an. U. 322 incidit, et jam tum hic mos obtinuisse videtur. Similiter in D. Bruti victoria, Syphace victo et aliis, l. l. c. c. et falsi igitur sunt, si qui (v. c. Siccama de fastis Gr. Thes.) in M. Antonio hoc primum factum esse contendunt. Hic enim, ut Cicero (Philip. II, 34) ei objicit, in fastis ad Lupercalia adscribi jusserat: *C. Cæsari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi jussu, regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse;* qui locus æque ac Cic. ad Brutum 15: « Ego Decio Bruto » liberato, quum lætissimus ille civitati dies illuxisset, de- » crevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscribe- » retur » ad fastos kalendares haud dubie pertinet.

Quod si vero in aliis fastis alias res gestas annotatas reperimus, diversas diversis temporibus, ex cujusvis temporis adulatione petendum est, quæ imperatorum præsertim et virorum illustrium res gestas ita memoriæ mandare voluit.

[1] *Scilicet*, particula transitoria, et digito qs. intendens ad sequentia, ut *ecce*, significatione antea neglecta, sed quæ sine dubio prima est hujus vocis, unde cæteræ demum profluunt, quam vindicavit Ill. Vossius ad Georg. p. 136, n. edit. (vid. loca ibi laudata); Georg. I, 281, « Ter » sunt conati imponere Pelio Ossam » *Scilicet*, atque Ossæ frondosum » involvere Olympum; » I, 492, « *Scilicet*, et tempus veniet, quum » finibus illis Agricola etc. » unde vocem Ovidio, IV, 627, reddere nullus dubitavi. Analogam autem arbitror huic particulæ quoad significationum transitum, qui certe in utraque voce bene se illustrat, græcam particulam ἦ. Significationes utriusque vocis ita se excipere videntur: 1° *profecto, re vera.* Ita *scilicet* sæpe apud Terent. Phorm. I, II, 82; Adelph. IV, VII, 33, et ἦ semper apud Homerum. Interdum *scilicet* initio orationis animum tantum intendit ad sequentia, ut h. l. et ita non raro ἦ apud Homerum; 2° inde utraque vox *ironice* usurpa-

Ita in fastis, quos ætas nobis servavit plerumque ex Augusti et Tiberii tempore, horum tituli; sub sequioribus Imperatoribus, ejus qui tunc imperium tenebat, res gestæ feriis celebratæ sunt, exstirpatis antea iis, quæ sub antecessoribus fuerant annotata. Post honores gentis Juliæ ab Ovidio etiam celebratos, vide, quæ Fasti Prænestini in ejusdem gentis laudem annotant ad Januarii dies 7, 8, 16, 17, 29: Amiternini ad Augusti dies 1, 2, 9; Sept. 1, 9; Oct. 12 etc. Et quum ex sequiorum Imperator. fastis nulla exstent fragmenta, idem tamen in ultimo quod exstat Constantini Magni Kalendario (Græv. Thes. tom. VIII, p. 97) habes, ubi, ut antea Augusti Tiberiique, nunc Constantini, Constantii aliorumque res fortiter gestæ titulis celebrantur.

Sed tantum de his fastis kalendaribus, quos Ovidius carmine exornavit, et ad quos sæpius recurrere licebit. Quid autem? quod passim ab interpretibus, multo alia cum re, fastis scilicet, seu annalibus, quæ historiæ ad instar primis temporibus fuere, commutantur, quare erroris vitandi causa de his etiam paucis videndum est.

2. *Fasti historici*, (*Annales*, *F. consulares*).

Commune nomen inde haud dubie fluxit, quod in his primis historiæ initiis singulis annis res gestæ vel quicquid memoria dignum judicabatur, ad ordinem dierum, qui in fastis kalendaribus descripti erant, annalium in morem exhibebantur [1]. Magistratus cujusvis anni, consules

tur. De *scilicet* res nota. De ἦ cf. Il. I, 229: ἦ πολὺ λώϊόν ἐστι etc. 3° utraque in quæstionibus occurrit pro *num?*

[1] Cic. ad div. V, 12, in nobilissima epistola ad Lucceium: Etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi *enumeratione fastorum*. — Horatius ita Sat. I, III, 112, *fastos mundi* de totius universi historia dicit, et Carm. IV, XIII, 13,

potissimum ibi annotati esse debebant [1], et cum consulibus demum initium cepisse videntur e Valerio Maximo, libris IV, 4, §. 1; et VII, 3, §. 2, ubi altero in loco Valerius Poplicola, primus consul *Fastorum illud columen* vocatur; in altero autem Brutus, Valerii in primo consulatu collega, vafro illo, quo Tarquinii filios decepit, osculo *primum in Fastis locum* sibi parasse dicitur. Poterant igitur gentibus romanis antiquæ earum nobilitati probandæ inservire, si plures sui nominis ibi notati erant, unde v. c. Horatius, Od. III, XVII, 2, Lamiæ sui proavos in fastis undique notatos generis nobilitatem a Lamo illo vetere, Læstrygonum rege, ex nota Romanorum vanitate et poetarum adulatione, ducere canit:

Æli, vetusto nobilis ab Lamo,
Quando et priores hinc Lamias ferunt
Denominatos, et nepotum
Per *memores* genus omne *fastos*
Auctore ab illo ducit originem.

Et si ignominiæ causa alicujus consulis nomen publico S. C. e fastis eradi dicitur, semper hi intelligendi sunt.

Lycen, ut ætate fruatur, admonens, annum fastis semel adscriptum irrevocabilem vocat:

Nec Coæ referunt jam tibi purpuræ
Nec clari lapides tempora, quæ semel
Notis condita fastis
Inclusit volucris dies.

[1] Liv. IX, 18, paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunæ ullo die P. R. pœnituit. — Annales magistratuum a fastis discerni videntur, ita ut fasti nonnisi consules singulis annis inscriptos, annales autem magistratuum cæteros magistratus complectantur. — Cic. ad Att. IV, Ep. 8: Si vero, id est, quod nescio, an sit, ut *non minus longas jam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas* habeat, quam factorum, quid illo miserius, nisi respublica, *in* qua ne speratur quidem melius quidquam, ubi cuivis consuli sua pagina destinata videtur ita probabiliter, ut consules annui fastorum annis superscribantur. — Martialis, XII, 26, hominem perstringit, qui jam senator, id insuper adpetit, ut fastis

Factum hoc erat in M. et L. Antoniis, sed postea restitutum ; idem facere parabant in Pisone : Cic. Philip. XIII, 12; Tac. Ann. III, XVII, XVIII.

Jam de Ovidio, ejusque opera in *Fastis kalendaribus* explicandis et exornandis posita.

Multa, quæ in his fastis, sive veteres notas interdum interpretatione ambiguas, sive ferias earumque origines, sive notitias historicas ibi adscriptas spectes, ob antiquitatem obscura erant et explicatione indigebant, jam mature invenerant auctores, qui in iis exponendis data opera versati erant. Tot feriarum origines ibi illustratæ, quatenus fieri poterat ex antiquitate romana repetitæ, ritus ceremoniæque singulorum festorum enarrati et explicati, Deorum antiquorum nomina et cultus expositi, templorum conditorum historia tradita, notis illis antiquitus tralatis quid significaretur indicatum, anni rationes diversæ expositæ, errores, qui vulgo circumferebantur, discussi legebantur, verbo, quicquid in iis illustratione indigebat, commentario perpetuo omnem annum persequente comprehendebatur : eoque magis hi scriptores, qui vel *commentariis* et libris peculiaribus vel *brevioribus adnotationibus*, quas fastis publice affixis adjecerant, hanc operam navaverant, ad hanc quæstionem pertinent, quum et ipsi præcipui fontes carminis Ovidiani haud dubie fuerint.

Luculentissimum exemplum *brevioris ejusmodi adnotationis* in ipso publico marmore descriptæ habemus in *Verrii Fastis*

adscribatur et provinciam nanciscatur ; quibus rebus dignitas consularis innuitur :

Sexaginta teras quum limina mane *senator*,
Esse tibi videor desidiosus eques,
Quod non a prima discurram luce per urbem.
. . . .
Sed tu purpureis ut des nova *nomina Fastis*,
Aut Numidum gentes Cappadocumque pedes, etc.

(de quibus fusius infra) et ad eumdem prorsus modum in iis, quos *Fulvius Nobilior*, Catonis æqualis et Ennii familiaris in æde Herculis et Musarum a se condita (Fast. VI in fine) posuerat, simulque brevi annotatione adjecta nominibus rebusque antiquis explicandis operam dederat. Macrob. I, XII, 13, qui Maium et Junium ibi a majoribus derivari tradit, et I, 13, de intercalatione haud dubie ad eosdem Fastos respicit. Laudantur iidem a Charisio.

Peculiarium autem librorum data opera in Fastis explicandis versantium plures auctores habemus, quorum notitiam præsertim Macrobio et Festo debebamus, quibus nunc Laurentius Lydus accedit. — Agmen eorum, quos novimus, ducit nomen in historicis et antiquariis celeberrimum *Cincius Alimentus ;* post eum sæpe laudatur in hoc etiam genere, *Masurius Sabinus,* celeberrimus ille JCtus, et quæ utriusque scriptoris exstant fragmenta, tum quod ad Ovidium arctissime pertinent, tum ob judicii acumen et criticam in veteribus insolitam, tum ob antiquitatis doctrinam, merito desiderium horum librorum injiciunt. — Fasti, quos *L. Cincius Alimentus* condiderat, Fabii Pictoris æqualis (vid. Voss. de hist. latinis, p. 25) a Livio sæpe laudatus, et magnæ apud eum auctoritatis præsertim in rebus antiquariis (« maximus auctor » — et alibi : diligens *talium* monumentorum auctor, ubi de *more* Volsiniensium *solemni* sermo est) post Macrobium (I, 12 et alibi), et Festum (vid. Ind. in ed. Dacieriana) a Lydo recitantur, ubi liber περὶ ἑορτῶν non potest non idem esse. (Lydus, p. 90 et 125.) Effata ejus antiquitatis et linguæ criticam scientiam et judicium subactum produnt, et multæ, quas Ovidius exhibet sententias in re sua illu-

stranda, ad hunc referendæ esse videntur. Ita apud Macrob. l. c. Aprilis mensis a Venere derivationem, quippe linguæ rationibus contrariam vel hanc ob causam, quod Veneris nec romanum nec græcum nomen regum tempore notum fuisse, et in carmine Saliari inveniri scribit, egregie sane refutavit, æque ac Maii et Junii a majoribus et junioribus explicationes vulgares, alterum a Maia dea, alterum, quum et antiquitus et suo tempore alibi Junonius dicatur, a Junone dictum esse censens (ubi Ovidius, Fast. VI, 61, eum haud dubie respexit). Post hunc Macrobius *Masurii Sabini* commentarios inprimis laudat, celebris sub Tiberio Jurisconsulti, Ateii Capitonis adseclæ et sectæ Sabinianæ auctoris [vid. fr. II, §. 48 Digest. (I, 2)] qui vel e Persio notus est : Sat. V, 90, *Masuri rubrica vetat.* Alii commentariorum auctores recensentur : *Nisus* (Macrob. ibid.) *Bebius Macer, Cornelius Labeo* (Macrob. I, 16), *Rutilius Geminus, Titus,* Anysius et Elpidianus περὶ μηνῶν, περὶ ἑορτῶν apud Lydum, Julius Modestus, Hygini libertus (Suet. de grammat. 20) de feriis, Fulvius Flaccus, Junius Gracchus aliique. Nobis omnes ætas invidit, et præter Ovidii commentarium poeticum et breviores Verrii notas, nonnisi Lydi et Macrobii Festique excerpta notitiam aliquam præbent. Quæ passim ex his scriptoribus laudantur, ostendunt, eos in omnibus iis, quæ supra ad hos libros retulimus, enarrandis et investigandis, plus minusve, et ut quis historiæ, antiquitatis et chronologiæ peritissimus erat, versatos esse. — Haud quidem data opera ad Fastos explicandos, sed universe ad antiquitatem romanam illustrandam etiam *Varro* in lib. Antiquit. Divinarum, *Verrius* aliique passim de hoc genere in antiquis feriis, ceremoniis,

ritibus illustrandis et ex historia deducendis meruerant, eosque sæpissime Dionysius et Plutarchus passim hanc antiquitatem illustrantes respiciunt. Etiam in Quæstionibus romanis, quæ id genus multa exhibent, Plutarchus easdem prorsus cum Ovidio proferens sententias, eosdem fontes, forte et fastorum commentarios ob oculos habuisse videtur. *Butam* autem fuisse poetam, qui res romanas ad causas suas fabulosas referendo incertum quo tempore, carmine hanc romanæ antiquitatis partem illustrare susceperat, discimus ex Plut. in Romulo, cap. 21; cf. Arnob. lib. 5, init. et præclare hoc carmen carmini Ovidiano cognatum judicavit Lenz. l. c. p. 5. Plutarchus duo versus [1] de Lupercaliis ex eo laudans, αἰτίας μυθώδεις ἐν ἐλεγείοις περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν scripsisse tradidit, et Arnob. ex ejus *Causalibus*, ut inscriptionem libri latine vertit, Fatuæ historiam exhibet. *Vide de eo Vossium* de historicis græcis, p. 337, et de poet. græc. p. 225. An in ordine etiam ad anni tempora digerendo et in aliis Ovidius eum sequi potuerit, ob paucas de eo notitias pro certo dici nequit, quum ipsi Haraldo ad Arnobium l. c. ita ignotus videretur, ut nomen Butæ in Plutarcho corrigendum esse putaret, ubi mirandum est, etiam Wittenbachium v. c. (Proleg. ad Plutarch. præf. pag. 46) cum eo consentire videri. — Quod idem v. c. Lenzius, pag. 4 conjecit, simile Callimachi Carmen, quod Αἴτια inscribitur, Ovidio quoad genus et

[1] Tradiderat ibi Butas, cursum in Lupercaliis solemnem repetendum esse a gaudio, quo Romulus, Amulio victo, cursu festinavit in eum locum, ubi lupa uber ei præbuerat : et pergit in loco supra citato Plutarchus : καὶ μίμημα τοῦ τότε δρόμου τὴν ἑορτὴν ἄγεσθαι, καὶ τρέχειν τοὺς ἀπὸ γένους, τοὺς :

Ἐμποδίους τύπτοντας ὅπως τότε φάσγαν᾽ ἔχοντες
Ἐξ Ἄλβης ἴθεσαν Ῥωμύλος ἠδὲ Ῥέμος.

formam in fastis sæpe ante oculos fuisse et Valkenarius ad Callimachi elegiarum fragmenta, pag. 10, et Jacobs in Animadversionibus ad Anthol. gr. vol. III, p. II, p. 182, amplexi sunt : etsi prior, pag. 8, non elegiaco, sed heroico metro concinnatum fuisse velit. Hoc carmen, cujus fragmenta exstant in ed. Ernestii, Romanorum etiam manibus frequenter tritum esse, Varronis, Servii aliorumque citata docent, et ipsum Ovidium, Trist. V, v, 33, in prodigii, quod in Eteoclis et Polynicis sacris fiebat, narratione hæc *αἴτια* respexisse judicavit Ruhnkenius.

Hoc (memini) quondam fieri non posse loquebar,
Et me Battiades judice falsus erat.

Epigramma Anthologiæ (vid. Bentl. ad Callimach. fragmenta, pag. 416, ed. Ernest.) totum carmen somnio contineri canit, in quo Callimachus in Heliconem delatus a Musis ipsis de rebus antiquis, priscorum hominum vita et moribus etc. quærens quæ volebat, edoctus sit. Ultimi versus,

Αἱ δέ οἱ εἰρομένῳ, ἀμφ' Ὠγυφίων Ἡρώων
Αἴτια καὶ μακάρων εἶρον ἀμειβόμεναι,

conjecturam commendant, Ovidium potissimum in Deorum Musarumque ministerio, quo eodem prorsus modo utitur (IV, 191; V, 7 sqq; VI, 798 etc.), Callimachum ob oculos habuisse. Veteres ritus ibi explicatos habent fragm. 8 et 9; et Lenzius jam annotavit, historiam Hippolyti in Callim. cum eadem in Ovidio, VI, 730, consentire, ut et in rebus græcis eum interdum respexisse videri posset. Attamen magis colorem, rationem, et formam ex hoc scriptore, materiam sine dubio potissimum ex aliis.

quos diximus, Fastorum libris mutuam accepit. Et luculenter hoc ex eo apparet, quod non solum in explicanda aliqua re easdem semper cum illis referre solet sententias, sed sæpissime idem et eodem loco et ordine, quo illi afferre solent. Docent hoc vel breves Verrii adnotationes ad Fast. I, 45; conf. Verrius ad d. 2 Jan. ad III, 97: conf. Verr. initio Martii mensis, ubi fere eadem iisdem verbis. Adde multa ex iis, quæ postea ex Verrio excerpsimus. Ad Ovidium de mensibus Aprili, Maio et Junio conf. Fastor. conditores apud Macrob. I, 12, etc. etc. Tamen ipsum notitiis aliunde conquirendis intentum fuisse ipse Fast. IV, 378 et 690, docet, et quum diu in opere suo limando stylum verteret, ea, quæ recens accesserant, in fastis donec prodirent, diligenter adnotare et inserere solebat. Huc pertinet, præter alia quæ de Germanici triumpho I, 285, de Concordiæ æde I, 637-650, an. u. c. 762 exstructa, canit, quæ ex notitiis ab amicis secum communicatis, vel e novis fastis in exsilio interpolare debuit. Refer huc etiam, quæ de Tiberio imperatore canit I, 533; de Julia Augusta, I, 536.

Eo autem magis hoc argumentum carminis varietati aptum erat, quum a temporis sui sacris ad remotissimos patriæ antiquitatis mythos, ab operibus et rebus gestis principum ad laudem et adulationem eorum exspatiandi occasionem præberet. Et cum Virgilio sentiens, qui in græcarum fabularum lusibus satis jam decantatis vix veram laudem adhuc quæri posse cecinerat [1], hanc sibi viam

[1] Sed grandiori stylo, Georg. III, 3:

Cætera, quæ vacuas tenuissent carmine mentes
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum
Aut illaudati nescit Busiridis aras? . . .
. . . Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.

delegerat, fructuosissimam sane ad gratiam ineundam apud homines romanos patriæ historiæ amantissimos et quam maxime gnaros, quibus jam antea Ennii et Virgilii carmina patria gratissima dona acciderant. Et simile propositum prius jam Propertio fuisse ipse IV, 1, 69, canit, quorum versuum non exiguam vim ad Ovidii consilium vel capiendum vel confirmandum fuisse, quidam voluerunt (Lenz. p. 4; Barth. ad Propertii l. c.). In elegia enim illa, qua homini peregrino præclara Romæ monumenta se ostendentem fingit, postquam diu summo cum ardore et impetu sacra romana horumque locorum divinam originem celebraverat, hæc se aliquando carmine elaturum promittit:

Sacra diesque canam et cognomina prisca locorum:

quod consilium certe quam proxime ad nostri rationem accedit. — Ovidius, qui jam ad carmen etiam didacticum metrum elegiacum transtulerat, in hoc etiam genere magis epico elegis sibi familiarissimis simpliciori magnam partem orationi aptius visis uti maluerat, forte in hac etiam re, nisi Callimachum, de cujus metro dubitatur, tamen Propertium respiciens, qui et antea plures heroicæ Romanorum ætatis res gestas elegis exornarat, et in hoc carmine quod promittit, ut ejus verbis utar, mollem vatis elegiaci hederam hirsutæ Ennii lauro se prælaturum profitetur (IV, 1, 57). Tantum si res majores canendæ sunt, Ovidius excusationes de carminis tenuitate et metri elegiaci usu in carmine historico minus solemni, poetarum more, modeste ab ingenii in tantis defectu et innato quodam amore levis hujus generis petit. Statim ab initio libri secundi, in quo Augusti quidam tituli celebrandi sunt, hac

de re præmonet (II, 3 sqq), et quum Octaviani cognomen Patris Patriæ canendum est,

> Quid volui demens, (clamat) elegis imponere tantum
> Ponderis, heroi res erat ista pedis.

EXCURSUS II.

DE COMMODIS, QUÆ AD OVIDII INTERPRETATIONEM E NOVIS QUIBUSDAM PRÆSIDIIS REDUNDARUNT.

Præter magnorum virorum curas, quibus multæ res huc pertinentes egregie illustratæ sunt, aliam fastis contigisse fortunam, ex accessione novorum præsidiorum, quin h. l. statim attingam, a me non impetrare possum. Quo enim jam diutius harum literarum cultores merito omnem abjecerant spem, fore, ut passim rudera ingentis illius rerum antiquarum naufragii in lucem revocentur, eo sane jucundius accidit, si præter omnem spem et opinionem vel totis literis, vel potissimum peculiari alicui materiæ, in qua elaboramus, ex quibuscumque antiquitatis fragmentis alto situ obrutis novam oriri lucem videmus: unde novis testimoniis scriptor illustretur, confirmetur; explicationes ejus dubiæ vel adserantur vel mutentur; et quod fructuosissimum sane et præstantissimum est, ipsius textus huc illuc constituendi nova quædam ratio adpareat. Hæc autem in nostrum scriptorem redundare commoda inventis ante hos viginti septem annos fastorum sacrorum, quos Verrius concinnaverat, fragmentis quamvis mutilis, insignes eorum in Ovidii locis explicandis partes docent.

Archetypum hujus operis, pluribus certe ex eo, quod inde descripsit Volfius V. C. in Suetonio, tom. III, noti, prodiit Romæ 1779 [1]. Hi fasti a Verrio Flacco, celeberrimo illo grammatico, cujus librum de verborum significationibus Festus in compendium redegit, et Augusti nepotum magistro, duodecim tabulis marmoreis, quarum singula unum mensem comprehendebat, incisi et in foro Prænestino (ubi nunc Palestrina) in conspectu domus Cæsareæ in hemicyclo expositi, jam a veteribus excitantur. Suet. de illustr. grammat. cap. 17; Macrob. I, 10, pag. 196 : cf. Verrium ad d. 21 Dec. Macrob. I, XII, pag. 209; confer Verrium ad d. 1 Apr. ubi Macr. verba Verrii minus pudica sibi visa reticet; et Ovid. in Fast. VI, 62:

> Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,
> Et populus Laurens, Lanuviumque meum;
> Est illic mensis Junonius : inspice Tibur
> Et *Prænestinæ mœnia sacra Deæ*,

ad quem locum egregie Neapolis, se eorum opinioni qui fastis Capitolinis inventis Suetonii locum eo trahebant, unquam calculum additurum negat. Quatuor mensium, Januarii, Martii, Aprilis et Decembris fragmenta nunc eruta, et quippe vetustate et ruina maxime adrosa et perfracta, sed Fogginii opera, quoad fieri poterat, ordinata, suppleta, et amplo commentario illustrata, ob egregium, qui iis in Ovidio explicando usus est, eo majus operis integri desiderium injiciunt. Agite igitur, quædam loca per-

[1] Fastorum anni romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiæ ex marmorearum tabularum fragmentis Præneste nuper effossis collectæ et illustratæ. Accedunt Verrii Flacci Operum fragmenta omnia, quæ exstant, ac fasti romani singulorum mensium ex hactenus repertis kalendariis marmoreis inter se collatis expressi, cura et studio P. F. F. (Fogginii) Romæ anno 1779. Hæc omnia diligenter perpende.

censeamus, ubi eorum in Ovidio explicando vel emendando partes sunt.

Fast. I, 589 ad d. 13 April. Ovidius provincias ab Octaviano populo redditas, et cognomen Augusti in unum eumdemque diem ponere videtur:

> Redditaque est omnis populo provincia nostro,
> Et tuus Augusto nomine dictus avus.

Tenendum h. l. quod diligentissimus quisque veterum scriptorum lector minime ignorabit, sæpe eos rerum, haud quidem simul gestarum, sed mutua ratione conjunctarum, junctim mentionem injicere. Ita Orosius, VI, 20, postquam d. VIII ante Id. Cæsarem rediisse scripserat, eodem die eum Augustum consalutatum esse, addit, conjungens duas res a se invicem pendentes, non simul factas. Præsertim Suetonius ita sæpe explicandus est. Hoc loco unum et alterum non uno die contigisse jam Dio tradiderat LIII, 16; scribens, primum habita de dividendis provinciis oratione coronæ quernæ honores ei decretos, postea autem eum, perfectis demum iis, quæ pollicitus fuerat, *Augustum* dictum esse: ad quem locum jam *Reimarus* diversas notationes conciliatum ivit. Cum Dione ita statuendum esse Verrius docet, ut d. 13 Jan. coronæ quernæ honores ob provincias divisas, die 16 demum Augusti cognomen traxisse intelligatur. Ad d. 13 hæ notæ scriptæ sunt: *Corona quer... August. oner... Po. R. Res.* quod supplendum haud dubie *cum Fogginio : Corona quer*na ex S. C. superposita est domui Imp. Cæs. *Augusti, oner*osas quod eo die recepit provincias et pacatas *Po*pulo Romano *Res*tituit. Ad. d. 16 legitur: *Imp. Cæsar Augustus est appellatus ipso* VII *et Agrippa Cos.* qui annus est u. c. 727.

I, 637 sqq, de Concordiæ æde Ovidius canit:

> Causa recens melior: passos Germania crines
> Porrigit auspiciis, dux venerande, tuis.

De anno disputari magnopere poterat. Suetonius enim Tiber. cap. 20, ædis dedicationem posuit *post triumphum* Tiberii de Pannoniis et Dalmatis, quem gestum esse an. 765 (æræ Varronianæ) Germanico et Fonteio Cos. Verrii Fasti ad d. 16 Jan. (conf. Fogg. pag. 14) docent. Decretus jam fuerat Dolabella et Sil. Cos. (Dio. LV, 17) sed, ob civitatem clade Variana mœstam, dilatus. Secundum Suetonium ædis dedicatio post annum 765 caderet, quod jam refutavit Masson. in vita Ovidii, pag. 100 ed. Burm. tom. IV. Verrius nunc docet, eodem anno quo pax in Pannonia et Dalmatia composita est, scilicet 762, C. Dolab. et Sil. Cos. ædem dedicatam esse; perperam itaque Suetonium post triumphum *habitum* posuisse, quod statim post bellum compositum factum erat.

Ad *Fast. III*, 419 (d. 6. Mart.) de Cæsaris Pontificatu annus nunc certus, quo Octaviano traditus est, prodit. Quod enim antea in anno 740, quo Lepidus mortuus est, ponebant, anno sequente demum factum esse ostendit hæc nota:

Imp. Cæs. Augustus Pontif. maximus factus est, Quirinio et Valgio Cos.

Fast. III, 812 et 838 (d. 19 Mart.) Ovidio hic dies *Minervæ natalis* vocatur; et kal. Vindob. habet *N. Minerves*, quod autem hoc etiam loco nihil aliud ac primi templi dedicationem designare indicat Verrius, scribens: quod Minervæ *ædis in Aventino eo die est* consecrata, cui consentit Fest. *Scribas* et *Quinquatrus*. Nam et alibi templorum

dedicatorum anniversaria Natales vocari solent v. c. dies 15 Maii, ubi templum Mercurio exstructum esse tradunt; Ovid. V, 669; cf. Liv. II, XXI, 27; in kalend. N. Mercurii vocatur et Martialis canit:

Maiæ Mercurium creastis Idus.

Fast. III, 849, de Tubilustrio et Verrius et Lydus (pag. 85) lectionem quorumdam codd. et Heinsii explicationem aperte vindicant. Plurimi ibi legunt:

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
Admonet, et forti sacrificare *Deæ*;

quod ad Minervam referebant. Alior. lectionem *Deo* jam Heins. ad Martem referri voluit. Accedunt nunc duo testimonia; Verrius: *Feriæ Marti;* Lydus: καθαρμὸς σάλπιγγος, τιμαὶ Ἄρέως καὶ Νερίνης.—De loco Tubilustrii Varro confirmatur.

Fast. IV, 354. (ad d. 4 Apr.) Heinsii viri magni acumen in re graviori dijudicanda novis accedentibus testimoniis vindicatur; versus enim 353-356 quum ita legerentur:

Cur vicibus factis ineant convivia, quæro
Tum magis, indictas concelebrentque dapes.
Quod bene *mutarit* sedem Berecynthia, dixit;
Captant *mutatis* sedibus omen idem;

Heinsius non habens, ad quod referret τὸ *mutarit*, et e Gellio II, 24; et XVIII, 2, hæc convivia nobilium Megalensibus ludis celebrata peculiari et solemni nomine *mutitationes* vocari videns, hanc vocem obscuriorem, sed in hac re solemnem more suo hoc loco Ovidium exponere censuit, et reponens pro *tum magis* vocem *mutuita* ad hanc referri voluit τὸ *mutarit*. — Vere eum conjecisse, verisimilius fit novo de usu hujus vocis accedente testimonio. Verrius

enim fere iisdem verbis ac Ovidius, quæ integra in lapide supersunt:

Ludi M. D. M. I. Megalensia vocantur, quod ea Dea Micale appellatur. Nobilium *mutitationes cœnarum* solitæ sunt frequenter fieri, quod Mater Magna ex libris Sibyllinis arcessita locum *mutavit* ex Phrygia Romam. — Quod si præterea observaris, ut fere in omnibus explicationibus Ovidius cum Fastorum commentationibus conveniat, et non raro ab iis pendeat, vix de veritate lectionis, quam Fogginius hoc loco affert, dubitabis. Quum enim *mutitationes* et *mutitare* vix a mutuus esse possit, sed potius frequentativum verbi *muto*, ut O et V indicare videntur, pro *mutuita*, quod Heinsius voluit, *Mutita* legendum censeo, ut *convivia mutita* idem sit, quod *mutitationes cœnarum* apud Verrium, et sequentibus versibus Ovidius obscuram hanc vocem illustratum eat. — E contextu eam excidisse vix mireris, quum in Gellii locis eadem lectionis varietas sit. Verrius omnes vindicat.

Fast. IV, 378. Fortunam Publicam sacratam ait in colle Quirinali his versibus:

> Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
> Hac Fortuna die Publica, verus erit.

Verrius ad d. 5 April. Ludi Fortunæ publicæ citerio . . . in colle; cumque supplens Fogginius legi vult *citeriori*, sed ad Fortunæ Publ. referri. Fortunam citeriorem autem eamdem esse vult, quam Plut. Quæst. rom. 73, βρέβεμ vocat, id est, brevi obventuram, brevi necessariam, hujus diei. Sed *citeriorem* Fortunam absolute ita usurpari posse, vehementer omnino dubito, et quum alia explicatio, qua *citeriori in colle* jungantur, præsto sit; dubito an illa unquam

admitti possit. Præterea Ovidius nihil tale habet, et potuit hæc Fortuna nude Fortuna Publica vocari. *Ad Fast. V*, 739,

> Nec te prætercam populi Fortuna potentis
> Publica, cui templum luce sequente datum,

ubi Kalendaria, tum *Fortun. public. PR. in colle*, tum *Fortun. prim. in colle* legunt, luculenter ex altero loco quidem apparet hanc notam PR. legendam esse *primigeniæ;* sed Ovidium idem designasse hac circumlocutione *populi potentis*, cum Fogginio mihi persuadere non possum, et credere malo Ovidium easdem notas PR. in kalendario suo repertas legisse *Populi Romani*, et ita versui intexuisse.

Taceo cætera loca, ubi Verrius Ovid. supplet, v. c. ad d. 23 et 24 Mart. ad 1 et 23 April. et alios dies, quum et infra quædam in subsidium vocanda sint.

Alius, quem Fogginii liber laudatus præstat, usus cernitur in fastorum veterum, ut nusquam antea exstabat, collectione plena et integra, quam cum illustratione uberiore, commentario in Verrium adsuit. Quæ tabulæ quum arctissimo vinculo cum Ovidii carmine, quod in iis interpretandis versatur, cohæreant, eo magis dolendum est, fragmenta eorum casu quodam ingrato, in prioribus mensibus, quos Ovid. describit, præ aliis manca esse, quum uberiores eorum adnotationes in mensibus Augusto et Septembre exstent, e quibus quasdam, speciminis causa, ex Augusto mense descripsi et in fine adjunxi. Quum tamen non raro et in prioribus laudanda sunt hæc fragmenta ut ut pauca, præcipua eorum hoc loco attingenda putavi.

1°. Kalend. *Maffæiorum*, ita dictum, quod in ædibus Maffæiorum primum patere cœpit; ut perhibetur, anno

1524 ad campum Floræ repertum. Præ aliis minus mancum est, et omnes anni menses complectitur, brevioribus tamen cum notis. Marmori inscriptum videtur sub Tiberio.

2°. Kalend. *Capranicorum*, sub quo nomine sæpius editum est. Supersunt nonnisi Augustus et September, sed uberiore cum adnotatione.

3°. Kalend. *Amiterninum*, e præstantissimis fastis marmoreis, in quod peculiarem commentarium Purpurini habes in Sallengre suppl. ad Grævii antiq. tom. 3, effossum e ruderibus veteris Amiterni in Sabinis (hodie *Aquila*). Correcte æri incisum est apud Foggin. p. 100. Sex posteriores menses satis integri supersunt.

4°. Kalend. *Antiatinum* e ruderibus theatri Antiatini (*Anzo*) erutum, item posteriores sex menses complectitur, quorum singulis deest decas prima. Inscriptio in superiore tabulæ parte testatur, incisum esse marmor cura collegii libertorum vernarumque domus Augustæ in Antiatino secessu degentium, idque sub Claudii imperio.

5°. *Pincianum* ad montem Pincium erutum, præter literas nundinales et dierum rationes nihil continet. Complectitur menses a Jul. ad Octob. inclusive.

6°. *Venurinum* Maium et Junium complectitur.

7°. *Vaticanum* a Fogginio primum editum continet quosdam Aprilis et Martii dies. Alifanum, Exquiiinum, Farnesianum minoris momenti sunt. Suppositi autem, et fere ex Ovidio descripti, quos Mazochius edidit, fasti sex priorum mensium. — Kalendarium Rusticum Farnesianum contra Pontederam antiq. p. 393, vindicat Fogginius, p. 104. Supersedeo recensere loca, ubi eorum in Ovidio aliquis usus est, et eorum in gratiam, quibus Fogginii

opus, non parvi parandum, non ad manus esset, potius specimen quoddam fastorum inter se comparatorum e mense, qui uberiores notas habet, describere volui.

II. Transeo autem ad aliud qualecumque subsidium, quo ad Ovidii argumentum tamen proxime pertinente, priores interpretes, quorum tempore tenebris adhuc obrutum jacebat, caruerunt. Joannis *Laurentii* Philadelphiensis *Lydi* aio opusculum græcum de mensibus, quod e duobus codd. Barberin. et Vatic. post specimen exhibitum in *Bibliothek. d. Litteratur u. Kunst. Stück*, 7, Lipsiæ edidit Nic. Schow, prof. Hauniensis, 1794. Quam maxime gaudeo, jam pridem Lenzium V. C. in libro laudato, vel ad specimen illud, quod ad hoc argumentum accedere videbat, animum attendisse ejusque loca cum Ovidio comparasse; hujus autem loci potissimum esse putavi, quomodo hoc scriptore in Ovidio utendum sit, paucis adnotare. Congerit hic seculi sexti compilator adversaria sua e multis scriptoribus antea fere ignotis, et, ut multa frivola præsertim sine omni ordine eum exhibere nemo inficias eat, ita passim loca hoc argumentum præclare illustrantia ei deberi concedendum est. Ut fieri solet in ejusmodi hominibus, ea, quæ ipsorum sunt, plerumque quidem vana et inepta reperiuntur, sed servarunt nobis optimorum etiam scriptorum, quos tunc temporis manibus adhuc terebant, sententias et loca, ut ut interdum confusa et turbata, in quibus expediendis haud raro nostrum acumen exercent. In hoc nostro, ut in quo alio, caute versandum erit, quum haud facile aliquis exstet, qui res maxime alienas magis misceat, et quæcumque ei forte succurrebant, sine certa ratione et consilio jungat, ita ut totus liber potius adversariorum

undique corrasorum, aliquando digerendorum, quam justi libelli speciem præ se ferre mihi videatur [1]. Maxima ejus commoda omnino redundant ad historiam festorum recentiorum, quæ fere ad ejus tempora pertinebant, ubi inprimis Kalendario Constantini in multis illustrando inservit, v. c. p. 62, de votorum nuncupatione; p. 80, de Mamuralibus; 84, Pelusiis, Hilaribus, etc.

Sed in Ovidio etiam tum illustrando, tum confirmando magnæ ejus partes sunt, ad suum ubique locum in subsidium vocandæ [2]. H. l. quædam ejus loca pertingam, ubi, quæ diverse ab Ovidii aliorumque auctoritate tradit, non tam diverso suæ ætatis mori, quam turbis ab ipso compilatore ingestis, ubi, quæ ad plures pertinebant, in unam rem cumulabat, tribuerim. Ejusmodi locum jam ad Fast. IV, 635, exhibuisse mihi visus sum. Probabiliter huc pertinet, quæ, p. 71, de Parentalibus exhibet. Bene cum Ovidio aliisque convenit, si ob Manes placandos ab Id. Febr. hora sexta usque ad VIII Kal. Mart. sacra cessare, et principes privato habitu incedere dicit. Ovid. enim II, 567: *Nec tamen hæc ultra, quam tot de mense supersint Luciferi, quot habent carmina nostra pedes... Ultima placandis Manibus illa dies;* quod bene se invicem illustrat. Sed vix huc pertinet, quod statim subjungit, matronas romanas eo procedere pudicitiæ, ut in balneis, ne plebeiis mulieribus misceantur, peculiaribus locis (ματρωνικίοις) utantur; nam in Paren-

[1] Siquidem v. c. mense Januario, cap. 6, a magnetis et piperis arboris natura, ad ortus et occasus quorumdam siderum, et cap. 7, post Junonis allegoricam interpretationem de Trajani genere et rebus gestis exponit... et cum Esaiæ capite I, vs. 11 sq. commentariis suis in Januarium finem imponit. Omnia, ut certe videtur, sine causa e rei natura oblata.

[2] P. 91, de mulieribus sub myrto lavari solitis; p. 107, de pistorum feriis, et asinorum coronandorum more etc.

talibus lavationum nullam mentionem usquam legi; referenda autem hæc nota haud dubie ad d. 1 Aprilis, ubi *humiliores etiam feminas* in balneis lavari omnes annotant. *Lyd.* 91, *Verrius ad* 1 *April.* Sacrificium denique matronarum in honorem Bruti certo non tam ad hunc diem, quam ad Regifugium d. 24 Febr. pertinere, quisque videt, p. 101, ubi Lydus: πρώτη δὲ ἑορτὴ τοῦ Μαΐου παρὰ Ρωμαίοις αἱ περὶ σεισμῶν ἱκεσίαι; commutatio videtur cum Kalend. Jun. ad quas Tempestatis ferias refert Ovid. VI, 191. Nonnisi de priore Junii parte, sed de toto Maio Ovidius edicit, quod Lydus de toto Junio, male ibi nuptias fieri, p. 107, ὁ δὲ Ἰούνιος μὴν ἀνεπιτήδειος πρὸς γάμους, differentia e duorum mensium permutatione haud dubie nata.

III. In multis scriptoribus etiam *nummos* non raro insigne interpretationis et illustrationis subsidium esse, apud omnes semper in confesso fuit. Magnum eorum in hoc etiam carmine usum fore, quum ad patriam religionem et cætera hujus carminis argumenta sæpissime nummi spectare soleant, et facile existimavi et expertus sum, ad ipsius textus constitutionem aliquam eorum vim esse merito magnopere gaudens. Speciminis causa ex hoc etiam genere loca quædam percensere liceat.

Fast. VI, 803. (*Marcia, sacrifico deductum nomen ab Anco*). Marcii Philippi generis nobilitatem ab Anco rege repetunt, quam vanitatem gentes in nummis maxime exprimere solebant (Ekhel. tom. V, p. 89). Ut igitur Cæsar (Suet. Jul. 6) idem de Marciis regibus prædicat, ita nummi gentis Marciæ *Ancum* regem cum *Numa* avo tamquam capita jugata referre solent (Ekhel. doctrin. nummor. t. V, pag. 246).

Herculem Musageten (Fast. VI, 812. Adnuit Alcides, *increpuitque lyram*) probabiliter ad statuam in templo positam expressum nobis affert nummus Pomponii Musæ, exhibens Herculem cum attributis *lyra canentem* c. inscr. *Hercules Musarum*. Ekhel. l. c. tom. V, p. 283.

Fast. III, 253. Junoni Lucinæ more solemni flores offeruntur :

> Ferte Deæ *flores* ; gaudet *florentibus* herbis
> Hæc Dea, de tenero cingite flore caput.

Flores autem ejus attributum fuisse e nummo Lucillæ videmus, ubi stat Lucina dextra extenta *florem*, s. infantem tenens : et nunc patet, quid sibi velint flores opere musivo expressi in pavimento, quod e ruinis templi Lucinæ erutum tradit Foggin. Comm. p. 21.

Lares præstites, ut ab Ovid. V, 129, descripti sunt, exacte exhibet nummus gentis Cæsiæ. *Vejovis* (Fast. III, 433) cum capra adstante, ita tamen ut fulmen adsit, contra Ovidium, in gentis Fonteiæ denariis habetur.

Juno Sospita (quæ in nummis Sispita scribi solet, unde, an etymologia a sospes, sospitare, vera sit, dubitari potest) Fast. II, 55, in denariis Prociliæ, *Juno Moneta* (Fast. VI, 183) in nummis gentis Carisiæ exstat.

Ad Fast. IV, 945, in fine, ubi vide notas argumenti historici ad instar *nobis est nummus* Servilii, vide Ekhel. loco ibi citando.

Sed omnium fructuosissimum haud dubie est, si uno in loco jam Ekhelius, vir magnus (tom. V, p. 276) lectionis vindicandæ viam e nummo ostendit.

Fast. VI, 651 sqq. (cf. Liv. IX, 30; et Val. Maxim. II, 5, §. 4). Ovidius originem Quinquatruum minorum

expositurus, tibicines romanos aliquando jura quædam sibi ademta ægre passos Tibur exsulasse, canit; alterius censoris autem astutia, quum religio ejus rei senatum teneret, potos in plaustro noctu in urbem invectos esse: vers. 683, ita pergit:

Jamque per Exquilias romanam intraverat urbem;
  Et mane in medio plaustra fuere foro.
Callidus, ut possent specie numeroque senatum
  Fallere, personis imperat ora tegi.
Admiscetque alios: et ut hunc tibicina cœtum
  Augeat, in longis vestibus ire jubet.
Sic reduces bene posse tegi, ne forte notentur
  Contra *Collegæ* jussa redisse *sui.*

Duo in censura collegæ tunc fuere, Appius Claudius et C. Plautius; Liv. I, c. —Versu 690 sub *collega* qui, ne irritum faceret consilium, timetur, haud dubie Appius Claudius intelligendus; cf. v. 663. Alterius nomen in vulgatis deest, sed e varia lectione *Cautius* pro *Callidus* jamdudum Pighius e conjectura restituerat *Plautius*, quod unice sensum præbebat, quum nomen proprium ibi necessario desideraretur. E gentis Plautiæ nummo (vid. Ekhel. l. c.) quem ipse in Museo, quod Cassellis est, inspexi, ubi ad lepidam hanc catastrophen alluditur, vix dubium manere poterit, Plautium tunc restitutæ pacis et piæ fraudis auctorem fuisse, et Pighii conjecturam unice rectam veramque esse. Habet nummus in Ant. *Personam mulierem,* inscript. L. *Plautius;* in averso exstat Aurora alata quatuor equos ducens; inscribitur *Plancus.* Persona muliebris ad jocum a se excogitatum, Aurora ad tempus catastrophes alludebat, et a dignitate gentis non alienum erat, nummis incudere casum aliquem, qui festi alicujus Romanis origo

factus erat, quod gentes semper magno sibi honore ducere, et in nummis celebrare solebant.

EXCURSUS III.

DE ORTIBUS ET OCCASIBUS SIDERUM IN OVIDIO NOTATIS, DEQUE FASTIS SIDERALIBUS GRÆCORUM ET ROMANORUM.

I. Eo majore ego cum voluptate huic carminis nostri parti immoror, quæ ad rem astronomicam pertinet, quo pauciores harum literarum cultores, etsi veterum scriptorum intelligentia probabilem hujus disciplinæ cognitionem omnino flagitet, hac etiam ex parte rerum cognitione interpretationem adjuvare solent. Magnorum philologorum et interpretum, Heinsiorum, Burmannorum aliorumque, quorum commentarii frequenter manibus triti sunt, exemplum, qui his rebus explicandis dijudicandisque plerumque supersederunt [1], non parum nocuisse, in promptu est. Quamvis alia fortasse earum disciplinarum causa sit, quæ a veteribus quidem peculiaribus libris traditæ, minus tamen ad alios omnes scriptores pateant (v. c. medicina, architectura etc. in quorum scriptoribus quædam ignorare philologo non adeo crimini vertendum esset, quum magis per se valeant, minoremque et in aliis scriptt. vim habeant) contra historiæ naturalis et astronomiæ probabili notitia in veteribus scriptoribus non facile carere posse dixerim.

Ne enim dicam de cæli cognitione, sine qua geographorum veterum nulla est intelligentia, quæ in philosophis

[1] Vid. v. a. Heinsium et Burmannum ad Fastos.

frequenter desideratur, in mythologis denique atque poetis mythicis, qui signis cælestibus fabulas suas adnectunt; *siderum ortus et occasus annui* ad anni tempora indicanda ita ab omnibus scriptorum generibus recepti sunt, ut quorumdam, præsertim scriptorum rei rusticæ, sine eorum cognitione nulla omnino intelligentia sit [1]. Et re vera priscis illis hominibus, præcipue Græcis, in felici terræ regione per octo fere anni menses sæpe noctes diesque, dum negotiis agrestibus et gregum tutelæ operam dabant, sub dio degentibus cæli splendidum spectaculum nimis se ingessit, quin ad sidera illa animum intendere, splendidiora dignoscere, et certa, quibus in cælo conspiciantur vel aufugiant, tempora observare debuissent. Et ita jam Hesiodi ætate ad splendidiorum siderum ortus et occasus negotia rustica distribui, anni partes majores distingui, jam apud Homerum navis cursum ad astrorum situm dirigi, cælique regiones inde noctu dignosci videmus [2]. Sine ulla autem de cæli natura deque causis hujus motus cognitione, et absque observationibus accuratioribus eam, quam diximus, siderum observationem cogitari posse et per se patet, et contra *Bailly* jam multi adseruerunt. Quatenus in oculos incurrebant, ortus et occasus tunc in cælo notabantur, de sphæræ descriptione et notatione in *παραπήγμασι* nullum adhuc vestigium.

II. Thales primus astronomiam sphæricam et sphæræ

[1] Aristoteles ita sæpissime temporum notationes a sideribus petit. Hist. anim. VIII, 15, de thunnis: *καὶ ἄρχονται θηρεύεσθαι ἀπὸ πλειάδος ἀνατολῆς μέχρι ἀρκτούρου δύσεως τὸ ἔσχατον*; VIII, 14, *de quibusdam insectis*, *ἡσυχάζουσι δὲ ἀπὸ πλειάδος δύσεως μέχρι τοῦ ἔαρος*, et ita sæpissime. Ipsi rerum scriptores hac temporum notatione sæpe utuntur, et plura ejusmodi exempla exstant ap. *Thucydidem* et *Polybium*.

[2] Odyss. V, 271. — Hesiod. *ἐργ.*, 383, 564, 597, 609, 614. Antiquissimum Jobi carmen apud Hebr. novit Pleiadas, Hyadas, Orionemque, IX, 9, et draconem septemtrionalem, cap. XXVI, 14.

constructionem in usum vocare debuit, siquidem ad eum primum ea refertur laus, Vergiliarum exortum non apparentem tantum et heliacum, sed cosmicum et verum exposuisse, et post ejus tempora, accedentibus aliis etiam, quæ ex his ortibus et occasibus notandis sperabantur, commodis, certo et artificiose reliquorum etiam siderum tempora notata esse invenimus. Cernebantur hæc commoda in anni tempestatum variarum ex siderum motibus præsagio, tum ad agriculturam, tum ad omnem vitam utilissimo. Meteorologi enim, sicut hodie id agunt, ut e lunæ diversis vicibus tempestatum mutationes præsagiant, tunc temporis omnes aeris mutationes et temperies, ventos, pluvias, etc. cum certis siderum ortibus et occasibus conjunctas esse, et re vera ab iis pendere, arbitrabantur; atque tempestates ita æque ac siderum motus certo suo tempore redire et prædici posse credebant.

Maximam hæc res ad popularem usum vim habuit. Celeberrimi igitur ejus temporis astronomi, rationibus ad astronomiam sphæricam subductis, singulis diebus tum certos siderum ortus et occasus, et veros et apparentes (ut kalendaria ex iis excerpta docent); tum certas tempestates cum iis conjunctas, quatenus experientia docuerat, adposuerunt. *Meton, Eudoxus*, Euctemon, Democritus, Calippus, Dositheus, nomina illa celebria fuere, in quorum observationibus, non eorum solum tempore sed et postea, plurimi e Græcis et Romanis ob singularem utilitatem, etsi ob ævi et situs diversitatem minus convenirent, acquiescere soliti sunt [1]. Ut in fastis postmodo Romæ factum est, ita tabulæ, in quibus hæc notata fuere, in Græciæ urbibus pu-

[1] Valet de his observation. quod alia de re Festus Avienus Progn. 45:

Illius ad numeros prolixa decennia rursum
Adjecisse Meton Cecropia dicitur arte:
Inseditque animis, tenuit rem Græcia sollers
Protinus, *et longos inventum misit in annos.*

blice expositæ et adfixæ erant (unde παραπήγματα), et, ut e Theone [1] videtur, non singulorum tantum sed undeviginti annorum, qui cyclum sub Metonis nomine circumlatum efficiebant, tempestates sideribus suis adsignabant et prædicebant. — Servatus etiam erat mos, in præceptis rusticis singulorum negotiorum tempora non ad menses eorumque dies, sed ad siderum ortus et occasus præcipere, et postquam rustici in ipso cælo observare desierant, harum tabularum ope cujusvis sideris ortus et occasus reperiebant, et ad mensis dies referebant. Observatio harum tabularum, etsi non rigorosa, tamen sæpe accurata erat, ut jam Pfaffius [2] monuit, qui etiam criticæ ope in contextu parapegmatum interdum corrupto veritatem restituendam esse docuit.

Duo sunt antiqua parapegmata magnæ auctoritatis, quæ observationes illorum astronomorum, nomine plerumque laudatorum, nobis servarunt. Alterum est Ptolemæi (Petavii Uranolog. pag. 94), et inscribitur φάσεις ἀπλανῶν ἐπισημασιῶν, vel φάσεις ἀπλανῶν καὶ επισημασίαι, quod jam a Suida laudatur. Singulis mensium diebus ortus et occasus ex variorum auctoritate cum ἐπισημασίαις adsignat; hoc tamen proprium habet, quod et scholion indicat, non

[1] Theo ad Arati Phæn. οἱ δὲ μετὰ Μέτωνα ἀστρονόμοι καὶ πίνακας ἐν ταῖς πόλεσι ἔθηκαν περὶ τῶν τοῦ ἡλίου περιτροπῶν τῶν ἐννεακαιδεκαετηρίδων, ὅτι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τοιόσδε ἔσται χειμὼν, καὶ τοιόνδε ἔαρ, καὶ τοιόνδε θέρος, καὶ τοιόνδε φθινόπωρον καὶ τοιοίδε ἄνεμοι καὶ πολλὰ πρὸς βιωφελεῖς χρείας τοῖς ἀνθρώποις. Si enim accuratius quæreretur, undevicesimo quoque anno, quo Metonis cyclus incœpit, cum iisdem ortibus easdem tempestates redire credebant. Brevius spatium ponens Plin. XVIII, s. 57, coll. II, s. 48, quarto quoque anno easdem redire ex Eudoxo tradit. Omnium si libet *minimos* ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verum reliquarum tempestatum magna ex parte; conf. Columella, libro III, VI, §. 4.

[2] In libro egregio, quo omni huic argumento præclare lucem adtulit: *De ortibus et occasibus siderum apud auctores classicos commemoratis Commentatio, Gottingæ* 1786, *præmio ornata.*

omnes ibi stellas, sed primæ tantum et secundæ magnitudinis, indicari; Vergilias, Hœdos et ejusmodi minores exclusas esse. Fructuosissima ejusdem nota est, qua de auctoribus, unde conflatum est, et de regionibus, ubi singuli observabant, exposuit. — Alterum est *Gemini* (Petav. Uranol. p. 64) illi subsimile, ita tamen ut sidera non mensis diebus, sed signorum Zodiaci partibus adscripta sint. Tertium, a *Leonico* quodam latine versum, e pluribus compilatum et sine auctoritate Petavio videtur. *Aetii Amideni* medici παράπηγμα (Petav. 421) eas tantum aeris mutationes, quæ ad ægrotorum statum aliquam vim habere credebantur, excerpit. — Usum eorum in Romanorum fastis rusticis, qui toti ab iis fere pendent, explicandis et dijudicandis maximum esse, patet.

III. In hac etiam re, Græcis præeuntibus, Romani rustici eadem parapegmata, ad quæ negotia rustica componerent et unde tempestates præviderent, quotidiano usu terebant, et Ovidius, in carmine suo condendo, hos fastos rusticos cum urbanis, qui raro siderum mentionem injiciunt, conjunxit. Accedebat autem in his alius adhuc usus, feriarum scil. rusticarum publicorumque sacrificiorum notationes, quem tamen usum græcis etiam parapegmatibus fuisse, conjicere licet e Colum. IX, XIV, §. 12: *Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.* — Mutato horizonte et tempore veritas eorum nulla erat, sed etiam post Cæsaris accuratiores calculos semper adhuc in usu manebant, et in normam negotiorum rusticorum adhibebantur. Pergit Col. l. c. *Quia et notior est ista vetus agricolis concepta opinio; nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum literis necessaria est.* Ex iis autem *kalendaria rustica sideralia* ut apud Colum. XI, 2;

Plin. XVIII, 25 sqq, Quinctilios apud Geop. I, IX, p. 39, exstant, conflata sunt, omniaque præcepta Plinii, Columellæ Virgiliique, si tempus indicandum est, non anni menses, sed siderum occasus et ortus spectant. De ipsius autem cæli observatione tunc non cogitabatur in rustico, et Plin. XVIII s. 60, 65, 67, *indocilem cæli agricolam* ad folia decidua tamquam Pleiadum occidentium signum, cicindelas autem lucentes, sidera illa terrestria, ut cælestium contemplatione careant, tamquam solstitii appropinquantis signum attendere jubet. Virgilium (Georg. I, 257) etiam, qui præcipit:

> Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
> Temporibusque parem diversis quatuor annum;

potius hoc sibi velle, ut horum fastorum usum commendet, quam ipsa sidera observare jubeat, egregie ad h. l. notavit Voss. Quin ex his ipsis tabulis, quibus auctorum nomina probabiliter, vel in titulis, vel in singulis observationibus adscripta erant, *astronomi illi diumviri* Conon et Eudoxus [1], *quos* Virgilii pastor poculo insculptos habuit, pastoribus et agricolis innotuisse poterant. Ecl. III, 40:

> In medio duo signa, Conon et quis fuit alter,
> *Descripsit radio totum qui gentibus orbem,*
> *Tempora, quæ messor, quæ curvus arator haberet.*

IV. Præter Græcorum et Alexandrinorum observationes, aliæ etiam in Italia institutæ accesserant, verbi c. Cæsaris apud Plinium sæpe satis exactæ, et fasti plerumque et græcas et romanas junctim exhibere solebant. Plurimas vett. observationes, quoad veritatem astronomicam egregie

[1] Eudoxum autem esse illum, cujus nomen non suppetit canenti, ob celebre, quod ejus fasti apud rusticos habebant, nomen neminique secundum, fere exploratum est. Vide Lucanum, Phars. X, 187.

et exacte ad Petavii fabulas propriosque calculos discussit, et horizonti ævoque suis reddidit ill. Pfaff. l. c. — Priusquam vero simili ratione in quibusdam Ovidii locis ad veritatem astronomicam revocandis versabimur, et, quid de iis judicandum sit, videbimus, paucis *de ortuum et occasuum* apud veteres *diversis generibus*, et de veritatis astronomicæ probabiliter quærendæ ratione dicendum est. Veteres enim Græci ante Thaletem (vide supra) apparentes nonnisi ortus occasusque spectabant et ita nonnisi dividebant, ut ortum (ἐπιτολὴν) et occasum (δύσιν), vel matutinum, vel vespertinum esse indicarent [1]. Quum vero ortus apparentes et veros discernere didicissent, ita eos divisos et appellatos esse constanter invenimus :

Ortus matutinus verus, i. e. cosmicus.
. . . . apparens, i. e. heliacus.
. . . . vespertinus verus, i. e. acronychus.
. . . . apparens.
Occasus matutinus verus, i. e. cosmicus.
Occasus matutinus apparens.
Occasus vespertinus verus, i. e. acronychus.
Occasus vespertinus apparens, i. e. heliacus.

ubi hoc universe tenendum est :

1°. Mane veros ortus multis sæpe diebus præcedere apparentes. 2°. Vesperi apparentes præcedere veros. Astronomi græci, et Columella, et Plinius semper, ut necesse est, sive ortus matutinus, sive vespertinus, interdum etiam sive cosmicus, sive heliacus, sive acronychus sit, annotant. Ovidius raro, sæpe falso, sæpe ambigue, uter ortus occasusve sit, indicat, et videbimus infra eum vix

[1] Ἐπιτολὴν, id est annuum ortum, vel quando sidus primum in cælo apparet diligenter distingui vult Geminus (c. XI) ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, id est, ortu quotidiano post solis occasum. Δύσιν item ἀπὸ τῆς κρύψεως, quæ tamen voces sæpius commutantur, ut passim reperies.

ipsum hanc differentiam, ut ut maximam, novisse, vel expressisse. Penes interpretes igitur manet semper investigatio, quale ortus genus in singulo loco accipiendum sit; et non mirum est sæpe eos in diversa abire, siquidem sine calculo et tabula nihil nisi globum aliave kalendaria in consilium vocaverant. Non solum ad hoc videndum, sed universe ad veritatem astronomicam dijudicandam, expeditissimam sane viam aperuit et cuivis patentem calculorum etiam imperito *Petavius,* tabulis condendis, in quibus multis iisque notissimis stellis ortus occasusque cosmici, heliaci, acronychi ad Romæ et Alexandriæ horizontem, cum signorum Zodiaci partibus, in quas anno primo Juliano incidebant, adsignati sunt. Uranolog. var. Diss. p. 58-61. His signorum partibus ad mensis dies, quibus tunc temporis respondebant secundum laterculum, quod pag. 57 præmisit, relatis, accurate intelligi potest, quando quæpiam stella anno primo Juliano, vel Romæ, vel Alexandriæ orta sit, vel occiderit, unde, quale ortus occasusve genus in Ovidii aliorumque notationibus intelligendum sit, quatenus ad veritatem astronomicam accedant, vel denique an negligentiæ, vel Ovidius, vel ejus auctores culpandi sint, judicari potest. Quam fructuosa sit hæc via, quam jam Petavius exposuerat, ad criticum rei studium, luculenter laudatus III Pfaffii liber ostendit, qui tamen numerorum typis expressorum accuratam castigationem passim in suspicionem vocavit, et semel in locum incidit, qui aperte falsus erat (p. 95). Quædam etiam signa in Ovidio obvia, Aquarius et Pisces ibi desunt, et ex accessione horizontis atheniensis, qui ibi sæpe desideratur, magnum haberet incrementum illa Petavii tabula.

Quas igitur Ovidii notationes singulas si quis ad tabulas illas exiget, advocatis aliis kalendariis sideralibus, ad

unum horizontem unumque ævum omnes nullo modo revocari posse, alias ad romanum, alias ad Alexandriæ horizontem pertinere, eumque modo græcas modo romanas auctoritates sequi, statim intelliget. Non enim cum Pontedera [1] consentiri potest, qui eum maxime fastis Cæsaris, qui postea sub Augusto emendatius prodierunt, usum esse voluit, quod nonnisi quibusdam in locis, ubi vere cum ævo Juliano et Romæ horizonte convenit, concedi potest. Verisimillimum erit et maxime consentaneum rationi, qua Ovidius in omni hoc argumento versatus est, ipsum usum esse fastis, quales Plinii et Columellæ sunt, ubi ortus et occasus *secundum varias plagas annotati* [2] erant, et inde pro lubitu et ut carminis rationes admittebant, notissimorum siderum apparentias modo huic, modo alii horizonti adscriptas in carmen suum transtulisse. Luculentius hoc mihi arguere videntur ea loca, ubi ejusdem stellæ idem ortus bis diversis diebus adscriptus est, et ita ut alter accurate ad Romæ, alter ad Alexandriæ horizontem pertineat. Accidit hoc in Delphini *ortu acronycho*, qui VI, 471, diei 10 Jun. adscribitur (in quem diem idem ortus Romæ incidit, ad Petavium Gem. 17°,0 = d. 10 Jun.)

Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit;
Humida quum pulso nox erit orta die.

Postea repetitur die 17 Jun. quod ad Alexandriæ horizontem pertinet. (Gem. 25°, 2 = d. 18 Jun. quod uno die differt). VI, 720:

[1] Ponteder Antiqu. latinarum græcarumque enarrationes atque emendationes, *præcipue ad veteris anni rationem attinentes*. Patav. 1740. Qui vir post Cæsarem aliud kalendarium emendatum et Italiæ magis adaptatum esse censet, quum Plinius interdum Italicam rationem Cæsaris auctoritati opponat.

[2] Ita Plin. semper XVIII s. 66, III nonas April. in *Attica* Virgiliæ vesperi occultantur. Eædem postridie in Bæotia: Cæsari et Chaldæis Nonis.

Continua delphin nocte videndus erit,

quod et h. l. de ortu acronycho intelligi debet. Similia fere loca sunt, V, 733, et VI, 235 (vide Pfaff. p. 74 et 75), ubi Bootæ occasus matutinus bis repetitur, et semel ad Romæ, semel ad Græciæ horizontem pertinet, et eodem modo se habebit *cum Lyræ et Reguli* occasibus, alio nomine postea laudandis, quos I, 654, d. 23 Jan. et iterum II, 75, d. 2 Febr. adscribit, ubi in Kalendario, quod ante oculos habuit, iidem occasus bis, sed secundum diversos horizontes adnotati fuere. Ad Ovidii autem imperitiam in his ortibus et occasibus carmini suo intexendis, jam pridem Kästnerus aliquando digito intendit (*Kästnersches Mancherley astronomisch-philologischen Inhalts in d. neuen philol. Bibliothek*. B. II, St. 1, p. 7 sqq.), et Ovidium, quid intersit inter ortum et occasum, vel *matutinum*, vel *vespertinum*, non solum neglexisse, sed forte ne scivisse quidem, et locus a Kästnero ibi expositus et multi alii, ubi aperte alterum alteri substituit, luculenter arguunt. Utrumque autem vere toto cælo differre nemo ignorat, vel inspecto globo deprehendet; I, 311:

Ergo ubi nox aderit venturis tertia nonis,
Sparsaque cælesti rore madebit humus;
Octipedis frustra quærentur brachia Cancri;
Præceps occiduas ille subivit aquas.

Aperte occasum vespertinum verba innuunt. Occasum autem *matutinum* dicendum fuisse omnes viderunt. Pro *aderit* autem rescribere *abiit*, etsi latinum foret, nec ob sequentem versum licet, qui vesperam innuit, nec hic error semper recurrens concedit.

I, 653 (d. 23 Jan.) Occasus Lyræ *vespertinus* cum occasu Reguli *vespertino* jungitur. Toto cælo hos differre ne

verbo quidem indicatur, et ubi iidem occasus junctim recurrunt (causam supra tentavi) II, 57, verba ejus aperte indicant, poetam utramque stellam toto cælo distantem simul occidere, credidisse:

> Illa nocte aliquis tollens ad sidera vultum
> Dicet: Ubi est hodie, quæ Lyra fulsit heri?
> Dumque Lyram quæret, medii quoque *terga* Leonis
> In liquidas *subito* mersa videbit aquas.

Vertere liceat, quæ Kästnerus l. c. egregie disseruit: Si quis frustra Lyram quæsiverat, idque, ut apparet, in cæli parte vespertina, converti hunc nonnisi oportebat, ut orientem videret: poetice igitur, non *mari immersum*, sed *emergentem* e mari videbat. Quod si noctem pervigilare voluisset, mane quidem Leonis occasum spectare poterat. Etsi autem nox ineunte Februario pervigilata non æque longa est in Italia, ac forte Gottingæ fuerit, dubito tamen, an etiam Romæ de integræ noctis intervallo *subito* dici queat. Et patebit ita, Ovidium, *Lyræ et Leonis occasum simul cerni*, vere credidisse. Occasum ibi duplicem esse, interpretes breviter adnotarunt, etsi vix aliquis inde sensum loci satis percipiat: *Eo magis exponendum esset, quam præter naturam passim depinxerit poeta, in cujus descriptionibus alibi non legere, sed ipsam naturam intueri nobis arbitramur.* Haud dubie stellas nonnisi e libris, cæteras res ex ipsa natura cognovit, et defuit una e virtutibus, quas in Astronomis laudat:

> *Non Venus*, et vinum sublimia pectora fregit.

De aliis locis monere liceat, ubi eadem est utriusque ortus commutatio, quæ lectorem facile in errorem inducat. Fast. IV, 165-170:

> Nox ubi transierit, cælumque rubescere primo
> Cœperit, et tactæ rore querentur aves;

Semustamque facem vigilata nocte viator
Ponet, et ad solitum rusticus ibit opus;
Pleiades incipiunt humeros relevare paternos, etc.

Fusa descriptione tempus matutinum indicat, ubi vespertinus est occasus. Cf. Pfaff. p. 63 et 64.

Fast. V, 545. Noctem contrahi et aufugere solito citius sidera canens, ut mox pulcherrima Martis appareat lux, his verbis utitur :

Sed quid et Orion et cætera sidera mundo
Cedere festinant, noxque coarctat iter?

ita ut Orion, mane occidens, occasum festinare videatur; sed jam *die* 9 *April.* Fast. IV, 387, primæ ejus partes vesperi occiderant, ut Ovidius ibi explicandus est e Plinio : Non. Apr. « Orion et Gladius ejus incipiunt abscondi, » et die 11 Maii reliquæ ejus partes secutæ erant Fast. V, 493 et 494 (cf. Pfaff. p. 84), ita ut ne vesperi quidem, nedum per noctem et *mane*, quod Ovidius vult, ullum Orionis vestigium in cælo esset, quatuor diebus post occasum ejus vespertinum : *Locus luculenter ejus imperitiam arguens!*

Cf. insuper III, 403, quæ huc etiam pertinent. Majoris fere momenti sunt ea loca, ubi occasum etiam et ortum commutari nullum dubium est. In his etiam locis raro poetam emendandum censerem, et potius vitium interdum ejus negligentiæ, vel vitiis in ejus fontibus tribuerim, ubi facile voces semper recurrentes *oritur* et *occidit* passim commutatæ esse poterant. [1]

[1] Nusquam fere frequentius librariorum oscitatione commutationes et depravationes admissas esse quam in locis, ubi verba quædam pauca frequenter recurrunt, dudum a criticis observatum est. Et hodie hæc critica in parapegmatibus græcis exercenda est, ubi verba ἑῷος, ἑσπέριος, δύνει, καὶ ἐπιτέλλει semper recurrunt. Aperta commutatio in Gemino Piscium 14 : Εὐκτήμονι ἕσπερος ἑῷος δύνει, quod mutandum esse

1°. IV, 903 (die 25 Aprilis) Aries dicitur occidere :

> Et frustra pecudem quæres Athamantidos Helles.

Occasus acronychus (Aries 12°, 45) valde inde dissentit, quum in die 4 Aprilis incidat, *ortus heliacus*, quem huic substituendum putat Pontedera, propius accedit, quum sit in Ariet. 22°, 8 = d. 13 April. Attamen haud inde sequitur, locum emendandum esse cum viro laudato,

> Nec frustra pecudem quæres, etc.

Cæterum græcus auctor concivit cum Ovidio : apud Gem. ad Taur. I, *qui dies fere convenit*, legitur. Καλίππῳ ὁ κριὸς λήγει ἐπιτέλλων, id est, desinit oriri, sive partes extremæ asterismi oriuntur, quum dies modo scriptus 13 April. ad lucidam in capite Arietis, prius orientem, pertineat.

2°. Majoris momenti locus, III, 405 (d. 5 Mart.) Arctophylax dicitur *mane occidere*, ut aperte verba loquuntur :

> Quum croceis rorare genis Tithonia conjux
> Cœperit, et quintæ tempora lucis aget ;
> Sive est *Arctophylax*, sive est piger ille Bootes
> *Mergetur*, visus *effugietque* tuos.
> At non effugiet *Vindemitor*.

Substituitur *occasus matutinus ortui vespertino*, in quo omnes consentiunt. Euctemon, qui item Arcturum et Vin-

in ἑῷος ἐπιτέλλει omnes rationes postulant. Gaudeo idem animadvertisse Pontederam, p. 405, qui eodem modo medetur. Ita etiam in lib. III Fastorum, duo carmina 449, 450, intelligenda sunt et explicanda. Facilior tamen fortasse emendatio foret, si ἑσπέριος δύνει legatur, quod æque verum est, et a Ptolemæo d. 5, 7, 9 Martii adscribitur, ὁ καινὸς ἵππου καὶ Ἀνδρομέδης ἑσπέριος δύνει, quum ἑσπέριος et ἑῷος facilius commutari poterant. Vide emendationes Ill. Pfaffii, pag. 81 not. quas inter hanc etiam amplectitur. Pares errores sæpe notat Petavius Diss. p. 90. C. Firmicus pro occasu ortum scripsit, VIII, 14, pag. 91, A. Idem Plinium emendat : *emergitur* pro *immergitur*.

demiatorem jungit; Pisc. 12 : Εὐκτήμονι ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει, καὶ προτρυγήτηρ ἐκφανής. Ptolemæus haud dubie ex eodem d. 5 Mart. ἀρκτοῦρος ἑσπέριος ἐπιτέλλει. Plin. XVIII, 26, 8 Kalendar. Mart. hirundinis visu et postero die Arcturi *exortu vespertino*, qui cum Eudoxo facit. Ad amussim autem Petavius cum Euctemone, in cujus tabula *acronycte oritur Pisc.* 13°, 32 = *d.* 5 *Mart.*

Idem video animadvertisse Pontederam, qui astronomicas rationes ne respexit quidem, p. 405. Quam Taubnerus tentat, medela, ut, interrogationis signo post *tuos* posito, locus negetur, vix mentionem meretur. Aperte inter vitia a poeta admissa referendus est locus, et probabiliter fastos, quos sequebatur, male legit. *Occasum* enim *matutinum*, quem in hunc diem male posuit, recte describit V, 733 (d. 26 Mai.),

Auferat ex oculis veniens Aurora *Booten* ;

consentiente Petavio, qui eumdem ad Gem. III, 16 adscribit et fere Columella : XI Kalend. Jun. *Arcturus mane occidit* : cf. Euctem. in Gem. Ovidius maxime ad veritatem accedit.

3°. IV, 904 (d. 25 April.) Canis traditur oriri :

Signaque dant imbres ; exoriturque Canis ;

ad quod sidus placandum Robigalia instituta dicuntur. Occasum heliacum, sive vespertinum apparentem substituendum esse, ita ut festum celebraretur, quum primum Sirius in cælo apparere desierat, omnes viderunt. *Occasui* enim sideris vis perniciosa in fruges tribuebatur; vid. Plin. XVIII, 29. Ad Petavii tab. occidit heliace Taur. 5°, 31 = 28 d. April. cum quo convenit Plin. Columella adponit diei 30. Pr. Kal. Maias Canis se vespere celat; et Virg. Georg. I,

217, canis occasum cum solis transitu in Taurum, quem Ovid. etiam tetigerat, jungit:

> Candidus auratis aperit quum cornibus annum
> Taurus, et adverso cedens *Canis occidit* astro.

Cod. Farnes. lectio jam medelam adlatura erat: *occidit atque canis*. Neap. conjecit: *effugietque*, alii *occuliturque*. Sed hoc vitium a poeta admissum esse, persuasum mihi est, et fortasse aliorum populorum sacra ad Sirii ortum celebrata (vid. quæ supra adduxi) ei ante oculos erant.

4°. V, 723 (d. 22 Mai.)

Nocte sequente diem canis Erigoneius *exit*. Si cum interpretibus facias, locus aperte falsus est. Hi enim *exit* accepere pro *oritur*, ut similibus locis VI, 474, *exit Eois aquis*: sed ortus ab hoc loco alienissimus est. In hunc ipsum diem incidit *occasus ejus heliacus* Taur. 29°, 2; cf. Plin. XVIII, 27 s. 67, et Ptolem. ad d. 27, προκύων κρύπτεται. Quæritur itaque, anne verius ita intelligatur poeta, ut *exit* sit: decedit de cæli statione, aufugit ex aspectu, itaque *occidit*, etsi valde ambigue dictum est, et de ortu alibi sæpius dicitur. In loco sequente, non possum a me impetrare, quin contrarium contendere maluerim.

5°. III, 711 (d. 16 Mart.)

> Postera quum teneras Aurora refecerit herbas,
> Scorpius a prima parte videndus erit.
> *alias*: notandus erit.

Utraque lectio aperte ortum mihi indicare videtur: et dubito an e verbis aliud quid elici possit. Indicandum fuisse *occasum* matutinum *primarum stellarum*, non dubium est. Euctemon: τοῦ σκορπίου οἱ πρῶτοι ἀστέρες δύνουσι. Et ita Columella et Plinius. IV, 163 (d. 1 April.) totius sideris occasus matutinus sequitur:

Dum loquor, elatæ metuendus acumine caudæ
Scorpius in virides præcipitatur aquas.

Eadem tamen ambiguitate *notandus erit* et Fast. V, 417, de *occasu* dicit :

Scorpius in cælo, quum cras lucescere Nonas
Dicimus, a media parte notandus erit ;

ubi mihi non persuadere possum, poetam, si *occasum* innuere voluerit, *notandus erit* dicere potuisse. In utroque loco poetam ortum sibi cogitasse, credere fere maluerim.

EXCURSUS IV.

DE QUIBUSDAM VETERIS ITALIÆ NUMINIBUS ET IDEIS RELIGIOSIS.

MAXIME fortasse Ovidio debeamus eas, quas nobis de veteris Italiæ mythis reliquit notitias, et haud facile aliquis scriptor est, qui difficilis hujus nec tamen tenuis et infructuosæ quæstionis, quæ in veterum Latinorum ideis religiosis, numinibus et mythis enarrandis et ab interpolatione græca discernendis versatur, denuo excutiendæ officium magis injungat. Omnem hanc rem, in qua veterum testimonia sæpe tam pauca exstant, et insuper critica plerumque indigent severissima, quum non raro verum inter multa frivola et grammaticorum somnia lateat, maxime lubricam esse et nonnisi in partibus ad certam aliquam lucem referri posse, et multi viderunt, et re ipsa, ut nunc est, conditio indicat. Egregie in quibusdam viam præivit Illustr. Heyn. (Exc. 5 et 6 ad Virg. Æn. VII), et fore, ut jam dum hæc scribo, ab iis, qui præmium in hac academia de eadem re explicanda propositum ambituri

sunt, quædam illustrata fuerint, spes mihi est jucundissima.

Quæstio statim in limine movenda merito in eo versatur, unde factum sit, ut mythi veteris Italiæ, si qui huic terræ proprii fuere, in populo tot scriptorum laude florente adeo parum propagati sint, ut vix ullus integer, reliqui fere omnes cum græcis fabulis confusi supersint, plurimi interierint. Ex sola enim accessione religionum græcarum, quæ, quum frequentior consuetudo inter utrumque populum intercedere cœpit, Romam delatæ sunt, nondum patrios mythos summotos esse et decessisse necesse est. Heynius, Vir Ill. l. c. ad pravum illud Romanorum studium, omnes res suas antiquiores adeoque mythos et religiones ab antiquiore aliquo populo v. c. Trojanis et Græcis repetendi, hanc rem refert. Aliud mihi momentum hac in causa insuper ponderandum videtur. Videmus enim populos antiquos in primis culturæ gradibus versantes et ante artis scriptoriæ vel plasticæ initia ad fabulas et religiones suas propagandas et posteritati tradendas carminibus, quæ a bardis suis composita omniumque ore frequentata erant, ad unum fere omnes usos esse. Habuere ejusmodi carmina Græci, Romani, Germani, Hebræi. Quæ si igitur, vel ob naturalem eorum præstantiam, ut in græcis carminibus Homeridarum, vel casu aliquo servata sunt, veteres illæ ideæ et fabulæ hujus populi cum iis posteritati traditæ et quasi sancitæ sunt; e contrario cum iis plurimæ gentis fabulæ periere, et unicum tunc memoriæ genus mansere ritus sacri in memoriam Deorum instituti. Ita inter Romanos factum esse arbitror. Rudia illa, quæ Latium et Roma habuere, patria carmina [1], citra dubium

[1] Ejusmodi fuere *Saturnii versu* metro rudi et incondito; Hor. ep. II, 1, 158, et Ennius apud Cic. Brut 18; *carmina Saliaria*. postea, quum

in religione patrum potissimum versantia, adeo parum auctoritate valuisse et virtutibus se commendasse videntur, ut nisi prius amissa, tamen poesi græcæ in Italiam translatæ statim cederent, et cum iis patriæ illæ veteris Latii ideæ religiosæ et mythi haud dubie perierint, ita ut, nonnisi in festis et ritibus domesticis aliqua eorum notitia servata, causæ rituum illorum plerumque perirent. Inde simul apparet, cur ipsi veteres in mythis et causis, a quibus feriæ et ceremoniæ domesticæ repetendæ essent, adeo in diversa abierint, quum vetera illa monumenta vel deperdita essent, vel ob inconditam linguam vix intelligerentur. Græcis autem fabulis literæ romanæ tunc potissimum citra dubium obrutæ sunt, quum græcis poetis et scriptoribus vertendis Romani ingenium exercere cœpissent, et tunc maxime, quum pro Crono *Saturnum*, pro Rhea *Opem*, pro Baccho *Liberum* substituerent, factum est, ut mythi græci ad hæc nomina domestica referrentur. Ita in multis accidit, ut nonnisi nomina ad Latium pertinentia arguant religionem eorum ibi domesticam esse; fabulæ omnes e Græcia petitæ sunt. Jucundissimum accidit, si quando commutationis eorum cum numinibus græcis momentum aliqua cum verisimilitudine deprehendisse nobis videri possu-

ex accessione literarum græcarum lingua mirum in modum mutata esset, vix intellecta, quorum autem magnam vim esse ad intelligendam patriam mythologiam certum est. Ea enim numina, quæ in illis nominatim occurrunt, jam tunc Romæ culta esse, judicare licet, et jam veteres grammatici ex eo, si quod numen in illis non obvium erat, de seriore ejus accessione conjecerunt; (vid. infra de Venere). In paucis iis, quæ habemus, fragmentis, v. c. *Janus*, cujus præcipue ibi partes fuere (unde Lydus a potiore : Σάλιοι ὑμνοποιοῦντες τὸν Ἰανόν) *Salunnus* (quam formam vult Scal.) *Lucetius*, *Volumnia*, *Mania*, *Pilumnus* occurrunt, de quorum antiquitate et domestica in Italia religione judicare licet. Aliud eorum commodum in eo versatur, ut, si quid aliud, antiqua eorum lingua, ad veram notionem deorum quorumdam domesticorum conjectura adsequendam ducat.

mus, ut v. c. Saturnum cum *falce* agresti in Κρόνον, quod ille *falce* demetebat, abiisse multi bene observarunt. In aliis v. c. *Anna Perenna*, *Maia*, *Sanco*, haud dubie appellationis similitudinem, in aliis ut in *Matuta*, vocis significationem illud momentum fuisse, quo nomine comparabantur et commutabantur, apparet; vide infra.

De quibusdam certe numinibus in vetere Latio citra controversiam domesticis, deque aliorum probabili notione et interpolandi ratione quædam verba facere, post ea quæ Ill. Heynius l. c. habet, ab Ovidii interpretatione non alienum erit. Universe numina illa, modo reges heroesque in deorum numerum relati, modo præsides et primi auctores operum agrestium, modo nymphæ et numina sylvestria et montana vaticiniis clara, modo dei tutelares singulorum hominum fuisse, videntur. De *Jano* et *Saturno* celeberrimis omnino in hac mythologia nominibus h. l. agere supersedeo: de altero quæ tentari possunt ad Fast. I, collegi; de altero ad Ill. Heynium l. c. relegare licebit. De *Silvano* multa collegit et disputavit Ill. Voss. ad Eclog. p. 521. De *Libero* s. *Læbasio* vide eumdem ad Ecl. VII, 58. De Cerere, quæ mature cum Demetre commutata est, vix aliquid præter nomen, quod sabinum esse, et *panem* sonare volunt grammatici, superest; Serv. ad Georg. I, 7. Alii explicabant per *Geres*, permutatione literarum antiqua; Cic. nat. deor. II, 26. Ambarvalia illa (Tib. II, 1) quibus junctim cum Libero plerumque culta est, ad veterem ejus in Italia cultum pertinere videntur, quum *Cerealia* contra urbana prorsus more græco celebrarentur, et a Demetriis græcorum repetita essent; Cic. pro Balbo, cap. 24.

Si, quod certum est, vita pastoritia agrorum culturam in Italia præcessit, numina huc spectantia, ut *Pales* et *Ops* forte etiam antiquiora sunt illis culturæ auctoribus, et ad

vitam fere nomadicam ascendere possunt. Palilia illa (vid. Fast. IV, 721) ipsa Roma antiquiora memoriam nobis servarunt *Palis*, de quo numine tam parum liquet, ut aliis femina, aliis mas videatur, quod ad antiquam statuam, cujus sexus non amplius apparebat, refert Ill. Lenz. ad l. c. Plurima eo redeunt, procreationi et generationi eam præfuisse, quod et ipsum festi nomen indicat; non enim pro pecudis solum, sed et mulierum fecunditate, eo festo vota suscepta legimus [1], et altera scriptura *Parilia* (a pariendo) hoc aperte innuit. Comparatis pluribus vocibus, ubi *l* et *r* commutata sunt, et *in se* invicem abierunt, (cæria, cælia, λείριον, lilium; cf. quod Ovid. tentat de Remuriis et Lemuriis) ipsi scripturæ *Pales et Palilia* hanc notionem inesse fere crederem.

Opis nomen divitias et opulentiam prisci hominis rustici, quæ in rei pecuariæ et gregum affluentia totæ comprehendebantur, referre videtur. Ops esse oïs, ovis, ut δαίς, daps, et a pecude ad omnem possessionem antiquitus translatum esse jam prius monitum est [2]; vid. Voss. ad Ecl. X; Scalig. ad Fest. h. v. Pro Saturni conjuge jam tunc fuisse habitam, Opalia cum Saturnalibus conjuncta, et Opis cum Rhea, Croni uxore, commutatio innuunt. Macrobio (I, 10) ipso cum Saturno frugum et fructuum repertores dicuntur, nunc tanquam vitæ cultioris auctores

[1] Tibull. II, v, 91: *Et fetus matrona dabit* etc. Festus: Parilia festa sibi observanda judicant privatim ipsæ quoque puerperæ domi in stratis, ut pariendo ab iis stabiliantur. De votis pro pecudis partu, vide etiam Dionys. I, 88, et Ovid. l. c.

[2] Ab ipsa forma opis... ovis est opilio, pro quo et ovilio reperitur. Inde opulentus, inops. Ut autem a pecude, in quo omnes fere prisci hominis copiæ versabantur, πολύμηλοι, πολύαρνες apud Homerum sæpe notionem divitum præbent, ut inde *pecunia* dicitur, ut apud Homerum πρόβατα (*wandelndes Gut*) quæ κειμηλίοις opponuntur, et hodieque passim in Germania *tauri* κατ' ἐξοχὴν *das Gut* vocantur, ita *opes* postea de omnibus, quæcumque aliquis possideat, dici cœperunt; vid. Voss. epist. myth. I, 17.

coli soliti. Aliis terra videbatur, quod semen recipiebant, quo etiam *Opis consiviæ* cognomen spectat.

Vertumni quoque et *Pomonæ* memoria flaminibus, templis, et feriis celebrata est. Pomonæ munus nomen prodit; de Vertumno ipsi veteres interdum dissentiunt; eo tamen plurima recurrunt, ipsum nomen munus ejus indicare, ita ut omni rerum vicissitudini, anni etiam diversis temporibus præesset. Locus class. apud Prop. IV, 2.

Proxime eamdem ob rationem ad eum accedit *Anna Perenna*, in cujus festo ver, *lætum anni tempus spatio suo* rediens, publica lætitia excipiebant. Ovidius multus est de hilaritate et gaudio interdum effuso, cui suo adhuc tempore bibendo, jocando, cantando et saltando in Annæ nemore ad pontem Milvium indulgebant. Ovidius, qui in ea explicanda quidem fabulas alienissimas admiscet, et in alia omnia abit, alibi tamen manifesto ipsam ad Anni initia fausta refert (III, 145, 146), si quidem anni veteris auspicia hanc etiam ob causam a Martio petit, quod ibi Anna Perenna colatur. *Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores, Anna quod hoc cœpta est mense Perenna coli;* in qua argumentorum serie eosdem cum Macrobio (I, 12, post init.) fontes, haud dubie fastographos illos (vid. sup. pag. 454, Exc. I) respexit. Inter alios antiquiores Latii deos recensetur his Varronis versibus: te Anna et Perenua, Panda καὶ λατω Pales, Nerienes, Minerva, Fortuna ac Ceres.

Ipsum nomen æque ac *annus* esse a notione orbis, circuitus, cui omnes fere populi annum similem fingunt, persuasum mihi est. Voces: Annus et Annulus (id est, circuli) ἔτος, ἐνιαυτὸς שָׁנָא, Jahr, year ab antiquo yra circuire, jam compararunt Bredow et Vossius; sed et *annum* esse a particula vetere *an*, id est, circum, jam Ateius Capito apud Macrob. I, 14, animadvertit, et multa verba cum

hac particula composita arguunt; confer Fest. vid. Am. verba: *anquirere* (circum, circa quærere), *anceps* (διπρόσωπος) *anclabre* (ἀμφικύπελλον), *ancile* (circumcælatum, Neapol. ad II, 435.)

Singulare autem in mythologia veteris Latii momentum est, numina ista tantum non omnia vaticinio et cantu apud mortales claruisse, et celeberrimorum oraculorum in Italia antiqua undique vestigia sunt.

De Fauno Picoque, de quibus locus class. exstat apud Virg. Æneid. VII, 81; deque celeberrimo Fauni oraculo, quod Latinus de Lavinia sua consulit, abunde egit ad h. l. Illust. Heynius; Ovidius duobus locis (Fast. IV, 651; III, 291), ejusdem oraculi, quod diverso modo exornat, mentionem injecit. A vaticiniis eidem *Fatui* nomen inditum est, quod proprie *fatidicus* est, postea ex eadem idearum conjunctione, de delirante, desipiente dici cœpit, qua μάντις de utroque Græcis dici solebat, ita tamen, ut in μάντις notio *furendi* præcederet. Frequentius uxor ejus Fauna *Fatua* dici solet. Vetus de ea mythus (Butas apud Arnob. V, pag. 99; Elm. Plut. Quæst. rom. 20) narrat mulieribus eam fata cecinisse, Faunum viris, nec unquam ob singularem castimoniam virum vidisse; tandem, quum clam maritum e vino poto ebrietatem contraxisset, virgis ab eodem ad mortem cæsam esse, postea divinis honoribus auctam. Ad hanc fabulam referendi sunt ritus sacrorum ei die 1 Maii offerri solitorum. Eadem enim videtur, quam *bonam Deam* vocabant, consentiente Plut. Cæs. p. 711, Bonam Deam Dryada et Fauni uxorem dicente; Macrob. I, 12, Terram etiam et Opem immiscet. — De commutatione cum Pane res nota est, et Lupercalia recte Ovidius a Lycæis Arcadicis repetit (II, 281); nam ad regem Latinum prorsus non spectant. Quicquid etiam de terrore panico et

repentina fuga gregum Faunis tribuitur, jam Pani suo tribuerant Arcades.

Pertinent porro ad hoc genus *Canens*, *Egeria*, *Camenæ*, *Carmenta*, *Porrima et Postverta* (Ovid. I, 635) de quibus ad Ovidium passim agendum est. Etiam *Martis* oraculum apud Aborigines habet Dionys. I, 14 ; ubi picus columnæ ligneæ insidens deorum voluntatem exponit. *Juno* oracula edens plus semel occurrit v. c. in luco Exquilino sub nomine Lucinæ (Fast. II, 440). Ab eadem futura præmonendi facultate, et monitis ejus in reipublicæ calamitatibus audiri creditis, postea Monetæ nomen accepit. Inprimis in historia Sabinarum raptarum mentio fit *Consi*, dæmonis cæterum ignoti, qui Romulo consilium de raptis virginibus suppeditavit, (Κῶνσος, βουλαῖος Plutarch.) in cujus honorem Consualia celebrata sunt, quique haud dubie consilii præses fuit, ut nomen ipsum prodit ; conf. Plut. Rom. XIII, 3 ; Dionys. II, 32. Si denique, quod vix aliter se habere potest, *Minerva* ad terram latinam pertinet, mox cum Pallade græca commutata, hæc etiam ad ea, quæ consilio et sapientia sua homines monere et adjuvare credebantur numina, pertinere debet. Menervare enim antiqui dicebant pro monere (Fest. *promenervat*), et Minerva igitur eamdem notionem, quam v. c. Moneta, offerret. Recte igitur in hanc sententiam Festus : *Minerva, quod bene moneat ; hanc enim pagani pro sapientia ponebant*. Unicum hoc forte vestigium de eo, quod Minerva apud priscos Italos sibi voluerit ; nisi quis hoc nomen latinum demum ad exprimendam Pallada græcorum formatum esse malit.

Romanis, vel potius Hetruscis etiam domestica est Larium, vel publicorum, vel privatorum religio. *Lar* apud Hetruscos i. q. *dominus*, *princeps*, tum viris nobilibus honoris causa præponitur (Lar Herminius, Lar Tolumnius, Lar

Porsenna, Liv. III, 65; IV, 17; II, 19), tum diis inferioribus et domesticis tribuitur, et prorsus respondere videtur τῷ ἥρως priscorum Græcorum, quod ætate Homerica, tanquam epitheton honorificum, viris claris veniebat, postea de hominibus divino honore auctis dicebatur : vide Schn. h. v. de herois notione. Ut porro ἥρωες ἐπιχώριοι in Græcia, id est, viri demortui et de civitate sua bene meriti una semper cum diis domesticis coli solebant, ita apud Romanos quæque civitas, gens et familia proprios sibi habebat Lares, ad quos tum viri civitatis principes, tum singularum gentium patres, quibus vis aliqua in familiæ salutem tribuebatur, pertinebant. Plautus : *Ego sum Lar familiaris ex hac familia . . . familiæque Lar pater.* Amphit. prolog. 2 ; Merc. V, 1, 5. Post apotheosin Cæsar, et Octavianus ex urbium adulatione jam 718 post Sext. Pomp. victum iis additi sunt, quod Hor. IV, v, 33, heroum cultui in Græcia comparat.

De publicorum Larium matre Lara, Larunda, dea Muta, Mana, Mana Geneta etc. denique de Manibus, Summano, Lemuribus et Larvis, exponendi occasionem Ovidii loca præbebunt.

Quædam addere liceat de aliarum veteris Italiæ gentium diis et religionibus domesticis, quæ plus minusve postea Romam etiam migrarunt. Ita potissimum Satrici, Volscorum urbe, sanctam *Matutæ* matris fuisse religionem Livius (VI, 33 ; VII, 27 ; XXVIII, 11) tradit. Satis notum est, hoc numen pro *Leucothea* Græcorum semper habitum esse. Veram autem hujus deæ, quæ ad priscam Italiam spectat, notionem assecutus esse videor, si ab Lucretio eamdem prisco illo sensu ab interpolatione græca libero abhibitam video ; de rerum Natura, libro V, vers. 655, ubi ita canit ille vates :

Tempore item certo roseam *Matuta* per oras
Ætheris Auroram defert, et lumina pandit;

Matuta ut ἠώς Græcorum diei primam lucem designat, (*die Frühe*) et hanc veram verbi notionem esse cognatæ voces et grammaticorum testimonia docent. Nonius Marcellus : *manum* dixere clarum, unde etiam mane post tenebras diei prima pars; inde Matuta, quæ Græcis Leucothea; et Priscian. II, pag. 591, Putsch. Matuta significat Auroram. *Matutinum tempus* inde dici, vix monendum est. Quod si igitur hæc prima ejus notio erat, ut primam diei lucem designaret, et inde Matuta, id est, *lucida, splendida,* (ut solem Græci φοῖβον, splendidum, appellabant) diceretur; facile conjicere licet, quomodo cum Λευκοθέᾳ Græcorum commutata sit, cui commutationi haud dubie nominis significatio ansam præbebat; mox dici cœptum est Leucotheam cum Matuta eamdem esse, et fabulæ græcæ de Ino sive Leucothea ad Matralia etiam romana transire mature cœperunt, ut ceremoniæ hujus festi solemnes (Fast. VI, 481), ad Inus fabulam adludentes, et græcæ proprie originis (Plut. Quæst. rom. 16), aperte produnt. Quæ si ceremoniæ ad ipsum Servium templi conditorem adsurgunt, interpolatio græca hoc ipso (ut re vera videtur) antiquior esse debet. Cultus Volscorum an more græco celebratus sit, non apparet.

In sabinæ gentis numinibus, hujus gentis auctor *Sancus*, ob templum quod Romæ habuit, et varias ejus interpretationes celeber est; (Fast. VI, 213, 214). De popularium cultu locus insignis apud Sil. VIII, 421. *Ibant, et læti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas* etc. Coll. Lactant. I, xv, §. 8; qui, ut Faunum latinæ, Quirinum romanæ, ita Sancum sabinæ

gentis auctorem vocat. — Romani etymologiam hujus nominis proprii, quod fere cum Anco (nomine item sabino) convenire videtur, a *sanciendo* quærentes, inde eum Jovem, sanciendorum fœderum præsidem, interpretabantur, et fœdera ei sacra putabant. Dionys. IV, cap. LVIII, p. 257; IX, p. 617 (ἐν ἱερῷ Διὸς Πιςίου ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι). Post eam interpretationem demum dei Fidii, Fidionis nomen ei inditum videtur, et ex eo orta commutatio cum Hercule, quem in jurejurando alias invocare solebant. Frequentissima omnium *hæc* commutatio, et Sancus passim nonnisi cognomen Herculis putabatur; quod Propert. IV, IX, 74, ab orbe terrarum manibus suis sanciendo, id est, purgando, derivat. (?) Aliud cognomen *Semo*, Sanco vulgo inditum, quod semihomo explicant, nescio quo jure fatoque in libris antiquitatem explicantibus, ad omnes heroas et semideos transiit; æque mirandum me judice, ac si divisionem illam in deos majorum et minorum gentium, quam fere jocose Cic. Tusc. I, 13, a senatu romano ad deos transfert (alibi etiam ad Stoicos, Acad. IV, 41), tamquam priscis solemnem in libris mythologicis serio adoptari videmus; quum Stoicos, in quos eamdem divisionem transfert, in majorum et minorum gentium Stoicos serio dividere non facile cui in mentem veniat. Citra dubium ab antiqua scriptura, vel e Fastis Præn. nota (i pro e, Viniri pro Venere) profectum est, si Tertullianus, qui *Simoni, Deo Sancto* templo inscriptum legeret, Simonem magum (Act. VIII, 18) Romæ cultum sibi deprehendisse videbatur; vide Neap. ad VI, 213.

Ad eumdem populum pertinet dea quædam bellica, pro uxore Martis ibi habita, *Neriene*, Nerio, Neria (ut Anio, Anien) quam docta disputatione ex Ennii, Licinii aliorumque locis vindicat Gell. XIII, 22; cf. vers. Varronis

supra de Perenna. Virtutem et fortitudinem ipsa vis vocis innuit, quæ in cognomen Claudiorum, sabinæ gentis, qui a fortitudine Nerones appellabantur, transiit; vide. Suetonium, Tiber. 1 : *Nero lingua sabina fortis et strenuus.* E Lydo, p. 85, eamdem Romæ cum Marte marito Tubilustrii die cultam esse cognoscimus, ubi eamdem interpretationem adjicit.

In Tusculanorum religionibus domesticis præcipue laudatur *Maia* (magna Dea) quæ tellurem referre videtur, et Vulcani uxor dicitur. Forte et Maius, id est, summus deus, Vulcani nomen apud Tuscul. fuit, etsi plerumque Maium ad Jovem referunt. Vindicanda erit eadem Gellio, XIII, 22, ubi *Naia Volcani* apud Gronov. perperam legitur. Ab alterutro autem Maium mensem nomen habere adserunt auctores apud Macrob. quod ad probabilitatem omnium proxime accedit, et plurimi Bonam Deam, die 1 Maii coli solitam, ad hanc Maiam referunt. Forte Faunæ, Terræ, Maiæ nomina in unum numen cumulata sunt, vel utriusque festum nonnisi in unum diem incidebat. Commutatio ejus cum Maia Mercurii frequens in grammaticis.

Multum referret, si tempus, quo hujus vel illius numinis cultus in Italiam primum advectus sit, persequi liceret, ubi in paucis vel conjectura aliquid efficere licet. Serius aperte, et vel post Numæ tempora transierunt v. c. *Apollo* et *Venus.* Apollinem, quem cum ipso nomine græco adoptarunt, a Numæ indigitamentis, vel canone deorum a Numa aguitorum alienum fuisse Arnobius narrat, et Veneris nomen neque in carmine saliari occurrere, neque omnino sub regibus cognitum fuisse, Cincius et Varro Macrob. I, 12, tradunt.

Denique adjiciamus quædam de Hercule, divitiarum, fortunæ et sortis præside, ad Fast. VI, 212:

Altera pars Circi, custode sub Hercule tuta est.
Si titulos quæris, *Sylla probavit opus.*

Huc referunt locum Plutarch. Sylla 35 : Ἀποθύων δὲ τῆς οὐσίας ἁπάσης ὁ Σύλλας τῷ Ἡρακλεῖ δεκάτην; e more Romanis satis consueto Herculi bonorum decumam offerendi, eumque inde novarum divitiarum acquirendarum sibi sperandi adjutorem [1]. Quum et alia loca accedant, ubi Hercules tanquam divitiis, sorti et fortunæ præpositus adparet, et quum veteres et quidam recentiores jam hac de re quæsiverint, paucis, quid sentiam, profiteri liceat. — Post pollicendi illum morem, tanquam divitiarum acquirendarum viam superstitiose creditam, thesauri etiam subterranei, subito et præter spem eruti, ejus favori deberi credebantur, et universe ut cui maxime res suæ feliciter procedebant, ita Hercule se dexterrimo uti credebat, eumque colere solebat. Huc pertinet Horatii illud Sat. II, VI, 10 : O si urnam argenti fors quæ mihi monstret. . . . . *dives amico Hercule;* et Pers. II, 11 : Sub rastro crepet argenti mihi seria *dextro Hercule !* ubi scholiastæ animadvertunt, « Herculem divitiarum præsidem esse. » Quo autem nexu, quæso, hoc divitiarum præsidium cum heroe illo Tirynthio, rebus ejus gestis, laboribus et mythis? quem tanquam Pluti et divitiarum inimicum ipsa fabula repræsentat [2]? Inter veteres jam Plut. Quæst. rom. 18, ea de re quærens, multa tentat, nec sibi ipsi satisfacere videtur; conf. Wieland. ad Horat. l. c. — Quid igitur, si ea, quæ

[1] Plaut. Bacch. IV, IV, 15; Stich. II, I (al. I, III, 80); Varro, L. L. V, 54; Dionys. I, 40, de ara maxima : *δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχναὶ κατ᾽ εὐχάς.* Quare et Crassum et Lucullum frequenter decumam dedisse legimus, et a mercatoribus factum esse e Varrone apparet.

[2] Phædr. IV, 11. Cælo receptus propter virtutes Hercules, veniente Pluto, qui Fortunæ est filius, avertit oculos, dicens : « Odi illum, quia malis amicus est, simulque objecto cuncta corrumpit lucro. »

de Hercule forte sub nomine הָרֹכֵל, id est, mercator, a Phœnicibus culto, cujus et ideæ et res gestæ postea aliquando ad Herculem græcum translatæ sunt, jam pridem a quibusdam conjectata esse video, hoc etiam nomine in subsidium vocare tentaremus? Bene illi viderunt (vid. Encyclop. univ. voc. *Herc.*) præsertim itinera illa, quibus terrarum orbem peragravit, ad Oceanum usque occidentalem penetravit, et Herculis columnas condidit, ad Herculem illum tyrium proprie pertinere, et inde ad Herculis græci famam, cui magna etiam itinera adscribebantur, postea accessisse [1]. Poterat hic Hercules tyrius priscus eorum heros esse, quem primum loca illa ad mercaturam gravissima adiisse fama narrabat, et quem nunc tanquam divitiarum et fortunæ auctorem atque præsidem colebant, eique pro felici successu vota faciebant. Hoc modo Herculem Tyri, Carthagine, Gadibus pari religione cultum esse legimus; et omnia ista templa donis opulentissimis Herculi ex voto datis conspicua fuerunt. De opibus templi tyrii vide Dio. XLII, 49; et eumdem, XLIII, 39, de templo gaditano, quod prorsus simile erat illi tyrio; Herod. II, 44; Philostr. V, 4.

Persuasum inde mihi habeo, Romanos hunc morem, votis et decumis in Herculis ara oblatis, divitias ab Hercule expetendi, eique opum et fortunæ præsidium adscribendi, quandocumque ab hoc Phœnicum more petiisse; et certe hic mos æque accedit prope ad tyrium illum Herculem, quam procul eum abhorrere ab heroe illo græco omnes viderunt. [2]

[1] Ipsi portus Herculis, quorum in Italia plures occurrunt, H. Monœci, Labronis, in quibus fama accedit, eos ab ipso Hercule conditos esse, ad Phœnices pertinere videntur, qui omnia in Herculem tamquam nomen aliquod illustre cumulabant. Vide Virg. vol. III nostræ Coll. pag. 203, not. 831. *Ed.*

[2] Quod si igitur in Syllæ nummis

EXCURSUS V.

DE ROMULI ANNO DECEM MENSIUM AD FASTOS, III, 121, ET I, 28.

Tempora digereret quum conditor urbis, in anno
Constituit menses quinque bis esse suo.
. . . .
Annus erat, decimum quum luna repleverat orbem.

I. RATIONEM a plurimis veterum initam [1], ut menses, quales postea erant, lunares acciperent, modo triginta dierum, modo triginta et unius, et ita anno Romuleo 304 dies adsignarent, acute jam confutavit illustr. *Bredow* (Hist. Unters. H. I, p. 38). Disertis enim verbis Livius anni divisionem ad *lunæ cursum* Numæ demum adscribit; et, quod omnino gravissimum est, ipsius *anni* notio, quæ certum orbem gravissimorum naturæ phænomenorum, et temporis certo spatio recurrentium designat, annum solarem aperte desiderat. Et omnino nihil naturæ magis consentaneum est, quam ut populi rudes hanc periodum a natura ipsa constitutam, et maxime in oculos incurrentem, ad tempora digerenda adhibeant. Si vero h. l. annum so-

apud Ekhel. tom. VI, p. 98, Herculem agnoscit vir doctus, « quacumque de causa illum monetæ » intulerit, nescire se » dicens, vix amplius de causa, cur adsidue Herculem coluerit Sylla, dubites. Hic enim vir, qui ipse confiteri solebat, Fortunæ se omnia debere, et inde Felicis, Fausti, cognomina sibi imponebat, Herculem, qui tamquam opum et divitiarum præsidi, bonorum sub ejus præsidio paratorum decumam offerebat, omnino maximi habere debebat, et eamdem ob causam, qua Venerem et Fortunam, etiam Herculem in nummis exhibet. — Tamquam sortis et fortunæ præses apparet etiam in historiola apud Plut. Romul. 5, ubi talis ludit cum æditituo.

[1] Ovid. l. c. Macrob. I, 12; Solin. I; Censorin. XX.

larem ponimus, de mensium numero et ratione difficultas oritur.

II. Fuere jam inter veteres, qui omnem hanc de decem mensibus famam negarent, et nonnisi ex antiquariorum conjectationibus, quod Quinctilis et Sextilis a numero dicti essent, ortam esse scriberent. Ita Licinius Macer et Fenestella apud Cens., et e recent. Scalig. emend. tempor. II, p. 172, ejusdem sententiæ se patronum obtulit. Eamdem fere paulo tamen immutatam amplectitur Plutarch. (Numa, XVIII, §. 1 et 2), duodecim menses accipiens, quorum primum locum Martius, undecimum et duodecimum Januarius et Februarius occuparent; ita tamen quoad dierum ordinem dispositos, ut sibi impares alius ne vicenos quidem, alius ultra triginta quatuor dies haberet; in quo ordine hoc unum spectaretur, ut annus 360 dierum existeret. — Sed hac etiam ratione constans reliquæ antiquitatis fama negligitur, et viæ quærendæ erant, quomodo decem menses in anno pleno solari explicari possent.

III. A Plutarcho igitur ductus Petavius annum accipit mensibus imparibus distinctum, sed decem tantummodo, *ita ut modo longiores, modo breviores*, tamen justum anni spatium implerent; et fere similiter Illust. Bredow. loc. cit. sentit numerum denum, tanquam Romanis et alibi solemnem, ad hanc anni divisionem in decem partes, a lunæ motu alienas, *sed fere suppares*, adhibitum esse. *Laudat* Vir Cl. alios etiam populos (confer etiam Putean. de bissexto Græc. Thes. VIII, 457), qui annum solarem in partes modo plures, modo pauciores, libere tamen a lunæ cursu distinctum haberent, v. c. Mexicanos, qui annum in 18 partes ita diviserant, ut quævis pars 20 dies haberet, 5 in toto anno superessent, et Indos (Curt. VIII, 9), qui 24 anni partes habebant: quibus addere liceat Kamchatkanos,

qui, secundum labores suos in agro colendo, annum in decem partes dividunt. (*Voyage de M. l'abbé Chappe en Sibérie, tom. III, p.* 17 *et* 18.)

IV. Fortasse et causam hujus Romanorum divisionis reperire licet, quæ sese aliqua probabilitate commendet. Apud Athenienses, ut populus in decem φυλὰς, et senatus in totidem πρυτανείας; ita etiam totus annus in decem partes (πρυτανείας) divisus erat, quarum quævis triginta quinque vel sex dies habebat, et in quibus singulis singulæ senatus πρύτανεις reipublicæ præerant. Hæ anni partes juxta menses consuetos solemni divisioni inserviebant, ut mercedes ad earum ordinem solverentur, etc. et ipsæ aliquando per abusum μῆνες vocantur : vide Ammonii locum apud Neap. ad I, 29 s. v. πρυτανεία. Etsi igitur scriptores romani in hist. Romuli, de simili senatus divisione et imperii per vices tenendi more nihil edant, Ovidii verba (III, 127) similem divisionem non obscure innuunt :

> Inde *pares* [1] centum *denos* secrevit in *orbes*
> Romulus :

et quid igitur, si anni totum orbem ita, ut in Atheniensibus fieri videmus, a Romanis etiam ante Numam, qui « *omnium primus annum ad lunæ cursus in duodecim menses divisit* » a tempore, quo quæque decima senatus pars imperium urbis teneret, divisum esse statueremus? et decem menses pares, circiter totidem dierum ac πρυτάνειαι, in anno Romuleo acciperemus? Nomina harum partium, seu mensium [2], si ita eas vocare licet, a numero petita esse poterant, e quibus Numa quædam etiam in mensibus lunaribus

[1] Alii *patres* : sed *pares* jure prætuli.

[2] Derivatur quidem vulgo nomen mensis a μὴν, ita ut nonnisi de mense lunari originitus dictum sit. Fortasse vero æque bene a *metiri, mensus sum*, derives, ita ut ii, qui primi hoc nomen posuerunt, non lunam, sed divisionem tantum anni respexerint.

servavit [1]. Annum autem initium cepisse ab eo tempore, quo nunc Martius est, et constans omnium fama est, et plura argumenta probabiliter declarant. Tum enim naturæ maxime consentaneum est, a vere anni initium petere, tum Annæ Perennæ festum, anni initia fausta haud dubie designans, tum denique ceremoniæ illæ antiquæ ad anni initium spectantes, quas Ovid. III, 137, et Macrob. I, 12, exhibent, non obscure innuunt.

EXCURSUS VI.

QUÆSTIONES, AD INTERPRETANDOS QUOSDAM LOCOS SPECTANTES.

1°. VI, 773. QUAM *cito venerunt Fortunæ fortis honores.* Quæri potest, an Fortuna, cui Servius hoc die templum dedicavit, primo casu *fortis Fortuna*, vel *Fors Fortuna* dicta fuerit. Prius verum esse, certissime nunc mihi probatur. *Fortis* (vel *forctis*, forctus, horctus; conf. ad IV, 620) priscis Romanis fuisse i. q. bonus, et Fest. (vid. *Sanates* et *Horctum*) expressis verbis tradit, et exempla apud Plautum, ubi hoc usu occurrit, probant; Mil. IV, III, 13; Bacch. II, II, 38.

Ecquid fortis visa est? de puella, ubi est i. q. *bona, pulchra.* Eodem sensu vir fortis, alibi bonus (*Patriot*). Eo autem minus dubito, ipsum forte templum inscriptum fuisse: *Fortuna forctis*, quum ex hac solum forma lucem nanciscatur Plutarchi locus perquam singularis: (de fort.

[1] Pari ratione menses apud Judæos primum numero distinguebantur; postea demum propria nomina accipiebant; vid. *Warnekros hebr. Allerth.* p. 539. Antea mensis primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus etc. postea אָבִיב, זִו etc. dicebantur.

Rom. pag. 319, A.): Τύχην, ἣν φορτικὴν καλοῦσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν, ὡς τὸ νικητικὸν ἁπάντων κράτος ἔχουσαν. Formam *forctis* in græcæ vocis similitudinem mutaverat, ut ille linguæ latinæ interdum gnarus est; sensum tamen exprimit, ac si φορτικὴ i. q. fortis esset. — Haberemus igitur hoc cognomine designatam Fortunam bonam, faustam, felicem, quum et malam Fortunam a Romanis cultam sciamus, et perperam igitur quidam Fortem Fortunam *casum cæcum* esse dixere. Idem est constans loquendi usus in « forte fortuna » quod de re aliqua dicitur, quæ casu quidem, sed feliciter nobis obtigit; Ter. Eun. I, II, 54; Hecyr. III, III, 26; et si postea primo casu Fors Fortuna occurrit (Phormio, V, VI, 1), ut ipsi grammatici adnotant, ubique eodem, quo dixi, sensu fit. Donat. ad l. c. *Fortuna dicta est incerta res, Fors fortuna eventus fortunæ bonus.* Fortasse primus casus *Fors*, hoc nexu demum a casu sexto *forte fortuna,* qui proprie erat a *fortis fortuna*, petendus est.

2°. VI, 793. Tempus idem stătŏr ædis habet, etc. Librarios, qui *T. i. stātoris erat* reposuerant, jam bene refutavit Heinsius, hanc lectionem ex opt. codd. adprobans. Haud scio an satis jam a grammaticis annotatum sit momentum illud, quod bene ad hanc lectionem stabiliendam facit, plurima, scil. verba latina et græca, vocali brevi in longam producta, significationem suam activam in passivam et mediam mutare solere. Exempla in promptu sunt: *Act.* est stăre, cum reduplicat. sistere (*stellen*) unde stător, qui sistit; stătum, i. e. constitutum; stătim, i. e. mox (vid. Donat. ad Ter. Phorm. V, III, 7, quod vere observatum, etsi interdum neglectum est); *Med.* stāre, se sistere (*stehen*); stāturus, *stātim*, i. e. *firmiter*: vid. Donat. l. c., et proprie stātor, si est i. q. stans, qui adstat, v. c.

de servo, ut sæpe. Falsam igitur prosodiam arbitror in Priap. LII, 3. Jam primum stătŏr hic libidinosus, ubi stātor esse deberet Priapus ad*stans*, non, *qui sistit.*—Analogiæ causa cf. act. pendĕre (*henken*) in specie libram suspendere, inde *solvere. med.* pendēre, suspensum esse (*hängen*). — *Act. jacio*, med. *jaceo*, jactus sum (*liegen*) act. parĕre, producere (*erzeugen*), parēre, produci, (*erscheinen*). Eodem modo Græci, ubi duplex forma est, altera transitiva, altera intransit. prosodia has distinguere solent : v. c. περάσω transit. (α brev.) *trans mare duco*, *vendo* (unde πιπράσκω) περάσω, intrans. (α long.) *transibo* — φύω, φῦμι — alibi productiores formæ intrans. ἆσαι satiare, ἀδῆσαι satiatum esse, etc. etc.

3°. I, 525, ubi Carmenta fatidica de Roma, ex Trojæ eversæ cinere splendidius resurrectura, exclamat :

Urite victrices Neptunia Pergama flammæ ;
 Num minus hic toto est altior orbe cinis ?

explicari et jungi video : *num hic cinis*, id est, Troja in cineres redacta, *altior toto orbe minus* quid est, quam ante Troja erat, igitur : an Troja incendio imminuta est? — Nonne ita sensus expediendus est? *num minus* est interrogative, ut gravior oratio poetica poscit, pro pedestri : *non minus, nihilominus, attamen.* Sensus : Urite, etc. Attamen hic cinis altior erit toto orbe. Hoc non capientes librarii *minus* pro adj. capientes ad *altior cinis* referebant, et lectiones cuderant, quales sunt : *non minor, num minor.*

4°. I, 595, ubi multi insignes referuntur duces, qui rebus gestis titulos et cognomina reportaverant, post multos alios etiam dux quidam his verbis innuitur :

Hunc Numidæ faciunt, illum Messana superbum. Cogitarunt interpp. de M. Valerio Messala, vel de Appio Clau-

dio, qui, primo bello punico, rem in Sicilia gesserant, et alterum vel alterum *Mamertini* cognomen accepisse opinantur. Sed dubito, an de Valerio, cujus partes in hac expeditione secundæ erant, et de cognomine cujus nullum vestigium exstat, cogitari liceat, quum inspecto Polybio (I, 1), vix de eo, quem Ovidius innuit, dubitari queat. Appius enim Claudius non solum singulari celeritate primam expeditionem confecit, Messana expulit Carthaginienses et Hieronem expugnavit, sed et postea ad exempla navis carthaginensis classem exstruxit, prælium navale commisit, et *Caudicis* cognomen inde invenisse dicitur: vid. Polyb. l. c. Nonne hunc titulum Ovidius spectasse putandus erit?

FINIS EXCURSUUM IN FASTOS.

VOLUMINIS SEXTI

INDEX SPECIALIS.

EXCURSUS IN OVIDII FASTOS.

FINIS VOLUMINIS SEXTI.

